PRAEITIS

I tomas

Leidžia: **Lietuvos Istorijos Draugija**
Redaguoja: **Augustinas Janulaitis**

KAUNAS, 1930

AKC. „VARPO" B-VĖS SPAUSTUVĖ
KAUNAS, GEDIMINO G-VĖ 38 NR.

„Praeities“ uždaviniai.

Lietuvių tauta turi gana gausią istorinę raštiją, kurioje atsispindi garsi jos praeitis. Šita raštija yra didesnė svetimomis kalbomis, o visai nedidelė lietuvių kalba, o ir šioji atsirado dar neseniai, ji prasidėjo vos XIX amž. Taigi norintieji susipažinti su savo tautos praeitim, o temokantieji lietuviškai, negalėjo šito reikalo pilnai patenkinti.

Svetimoji istorinė Lietuvos raštija nevienodai buvo padalinta žiūrint gadynių: vienomis rūpinos labiau, kitomis mažiau, o būdavo ir labai plačių spragų. Žiūrint nušvietimo, Lietuvos praeitis šitoj raštijoj taip pat įvairiavo: vienur į Lietuvos gyvenimą žiūrėjo vien savo tautos akimis, tyrinėjo, kiek tas ar šis įvykis kenkė ar buvo naudingas Lietuvos kaimynų tautai; kartais politiniai svetimo istoriko sumetimai vadžiodavo jį prie darbo, net dėl politinių jo tautos reikalų atsirasdavo nevienas raštas iš Lietuvos istorijos; politikams reikėjo pateisinti šiokį ar tokį savo žygį prieš Lietuvą, tai istorikų dalykas buvo neva bešališkoje tyrinėjimo formoje duoti aniems argumentų iš praeities ir paruošti dirvą Lietuvai pulti; tie darbai savo išvaizda buvo — mokslo raštai, o savo esme — politinių žygių pateisinimai. Gi šita nevisuomet tepastebėdavo mūsų skaitančioji visuomenė: norint šitame susivokti, reikia tiek žinoti kaip ir autorius, turėti tiek pat faktų jo išvadoms sugriauti, o tat yra galima esant kitiems tyrinėjimams tuo pačiu dalyku.

Svetima kalba parašytieji raštai jau mažai suprantami negali duoti tos naudos dabartinei skaitlingai Lietuvos šviesuomenės kartai, tos naudos, kurią gaunama iš istorijos raštų, taigi reikia stengtis jas pasiekti lietuvių kalba.

Politinės Lietuvos gyvenimo sąlygos pasikeitė, viena Lietuvos dalis yra laisva ir nepriklausoma, tai dabar yra galimybės ir karštesnio negu pirmiau reikalo tokiems istorijos darbams

atsirasti. O pažiūrėjus į istorinę Lietuvos raštiją, matome joje daugybę spragų, iki šiol nėra nė trumpos nė plačios Lietuvos istorijos, atitinkančios mokslo reikalams, o tas darbas negalima atlikti, nepadarius ištisos eilės smulkių tyrinėjimų. Teisybė, vieniems laikotarpiams ar skyriams yra darbų svetimoms kalboms, kitur — lietuvių kalba, kitiems nėra nieko. Taigi ten, kur yra tinkamų tyrinėjimų svetima kalba, reikia supažindinti su jais skaitančią lietuvių visuomenę, o kur visai jų nėra arba netinkami, reikia daryt savo nauji tyrinėjimai, skinti nauji keliai, plėšti dirvonai. Šitas darbas sunkus ir nelengva jisai atlikti: ir dirbančių žmonių maža ir šaltiniai Lietuvos istorijai tyrinėti yra svetimose rankose, tačiau reikia stengtis tas kliūtis pergalėti.

Taigi „Praeitis", leidžiama Lietuvos Istorijos Draugijos, siekdama nurodytų tikslų spausdins originalius tyrinėjimus daugiausiai iš Lietuvos istorijos, rečiau duos darbų iš visuotinės istorijos, teiks įdomesnių aktų ir dokumentų, duos įvertinimų svetimų, jų kritiką, teiks sąrašus išėjusiems Lietuvos istorijos raštams.

Tuo tarpu ketiname leisti „Praeitį" 1 ar 2 tomų į metus.

V. Biržiška.

Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž.

(Iš Wegeberichtų).

PIRMOJI DALIS.

Keliai į Žemaičius.

Dr. Teodorui Hirschui 1863 met. paskelbus antram Scriptores rerum prussicarum tome „Die littauischen Wegeberichte“ — kryžiuočių žvalgų pranešimus apie kelius, einančius į Žemaičius ir Lietuvą ir galimumus tuose kraštuose kryžiuočių kariuomenei veikti, susirado nauja, autentiška medžiaga tiek įvairioms Lietuvos gyvenimo XIV a. pusėms piešti, tiek Lietuvos visuomeninei ir politinei to laiko struktūrai charakterizuoti. Bene pirmas šiais pranešimais pasirėmęs A. T h o m a s „Litauen nach den Wegeberichten im Ausgange der vierzehnten Jahrhunderts“ 1885 m. straipsnyje vien tik Wegeberichtais pasirėmęs davė platų Lietuvos XIV amž. vaizdą, kartu atitaisydamas visą eilę Hirscho neteisingai lokalizuojamų vietų. Ferd. H o p p e „Orts und Personennamen der Provinz Preussen“ plačiai sunaudojo Wegeberichtų duomenis tikriems senprūsių vietų vardams nustatyti; R. K r u m b h o l t z „Samaiten u. der deutsche Orden” 1890 iš Wegeberichtų ima medžiagos politiniams santykiams tarp kryžiuočių ir Lietuvos nušviesti; A. M i ę r z y ń s k i „Źródła do mytologii litewskiej“, Cz. II. 1896 išrenka iš Weg. medžiagą Lietuvos mitologijai išaiškinti; Gertruda M o r t e n s e n „Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Pr. Litauen“ 1927 iš Wegeberichtų plačiai, dažnai neteisingai, išvadžioja apie tautinius santykius Mažojoj ir Didžiojoj Lietuvoj; J. G e r u l l i s ir K. B ū g a sunaudojo kalbinę Wegeberichtų medžiagą; S. Z a j ą c z k o w s k i „Przyczynki do hypotezy o pochodzeniu dynastji Gedymina ze Żmudzi” (Aten. Wil. IV p. 362 — 416 1927) iš jų daro išvadų apie politinį Žemaičių sutvarkymą; H. M ü l l e r „Ueber die Oertlichkeiten der Wegeberichte“ 1927 komentuoja kai kuriuos charakteringus W. išsireiškimus ir t. t. Žodžiu, Wegeberichtai ligi šiol sudaro dar neišsemtą medžiagą Lietuvos žilai praeičiai pažinti. Tačiau daugumas išvadų yra beveik išimtinai paremtų komentarais, Hirscho prie Wegeberichtų pridėtais, kuriuose jis savitai lokalizuoja Wegeberichtų minimas vietas.

Bet Hirsch dėjo komentarus vien remdamasis žemėlapiais, kuriuose tikrieji lietuviški vardai buvo iškreipti lenkiškai; tikrų lietuviškų vietų vardų nežinodamas, jis dažnai nukreipdavo kryžiuočių vadovus į tokias vietas, kurių jie visai neaplankė, daugelį vietų visai neteisingai išaiškino ir del to davė netikrą Lietuvos XIV a. vaizdą. Teisybė, Mierzyński, L. Krzywicki (Żmudź Starożytna), F. Hoppe, A. Thomas, K. Būga ir kiti vieną kitą Hirscho klaidą atitaisė, tačiau nepatikrino apskritai, bet domėjosi viena kita vieta, jiems rūpima del savo ypatingos istorinės, mitologinės ar kalbinės reikšmės. Kadangi Wegeberichtų reikšmė Lietuvos istorijai XIV a. nemažėja, tai šičia siūlomas naujas jiems komentaras, tiesa, tuo tarpu tik tai jų daliai, kuri aprašo keliones į Varnių—Kražių—Viduklės rajonus, vakarų Žemaičių dalyje, XIV a. pabaigoje suvaidinusius ypatingą karinį ir politinį vaidmenį ir del to traukusius ypatingą kryžiuočių ordeno politikų ir karo vadų dėmesį. Geriau surasti vietoms straipsnio gale pridedu žemėlapį[1] ir atitinkamus žvalgų pranešimus.

I.

Kelias per Švėkšną.

Viso Hirsch duoda šimtą atskirų pranešimų įvairioms Lietuvos vietoms. Mums čia rūpės tuo tarpu W. 1—18, 20—29 ir 51, nes jie tik ir duoda žinių apie vakarų ir pietų kelius į tiriamą rajoną; W. 19 ir 52, kad ir veda į Kražių kraštą, bet yra susiję su keliais į Dubysos — Nevėžio — Neries rajoną; W. 30—50 nušviečia kelius į Kauno sritį, tarp Dubysos ir Neries; pagaliau W. 51—100 veda į Suvalkų, Vilniaus ir Gardino sritis. Atitinkamai keičiami ir išeities punktai — į Žemaičius einama keliais nuo Nemuno arba ir iš Užnemunės, bet per Nemuną, ligi Smalininkų; šioj linijoj atramos punktai buvę Klaipėda, Splitter pilis ties Tilže, Ragainė, Viešvilė, Smalininkai.

Visi dvidešimt devyni pranešimai apie šį rajoną gali būti suskaidyti į kelias grupes, atitinkamai tiems keliams, kuriais ėjo žvalgai. Apleistas gyventojų kraštas, pilnas upių, pelkių ir girių ne kiekviena linkme buvo vienodai prieinamas sunkiai kryžiuočių kariuomenei, — ji laikosi daugiausia tam tikrų nu-

[1] P. Salio darbo, Wegeberichtams pavesto ir dabar spausdinamo, matyti neteko.

sistovėjusių, žinomų visiems kelių, kurių daugumas išliko ir ligi mūsų laikų svarbesnėmis Žemaičių krašto susisiekimo arterijomis, — tų dabartinių kelių sekimas iš dalies pelengvina surasti atitinkančias Wegeberichtų vietas.

Atskirų pranešimų yra šešios grupės: I — (chronologine tvarka) W. 3, 1, 2 ir 4; II — W. 5, 11, 10 ir iš dalies 16; III — W. 9, 8, 23, 13, 22, 14, iš dalies 16 ir 17: IV — W. 12, iš dalies 16 ir 18; V — W. 51, 29, 6, 7, 21, 15, 28 ir 24; ir VI grupė — W. 25, 27, 20, 26.

Pirmoji grupė apima kelius iš vakarų į rytus per Švėkšną. Šiai grupei charakteringas W. 3.

Šiuo keliu ėjo (1384 m. gruodžio m.) Gayline — tulkas iš Memel į Karschowin ir toliau į Littowin.

Pirmiausia einant nuo *Memel* (čia yra artimiausias kelias į Karschowin) pirmoji nakvynė and *Menye,* 3 mylios nuo Memel; nuo Menye yra 3 mažos mylios ligi *Wewerse,* kur yra antroji nakvynė, tarp jų yra viena maža upė, viena mylia atstumo nuo *Menye,* vadinama *Ayse;* nuo *Wewerse* yra 3 mažos mylios ligi upės, vadinamos *Grawmanape,* kur yra trečioji nakvynė; tarp jų yra irgi viena upė, vadinama *Sweisna.* Nuo *Grawmanap* yra trys mylios ligi *Jure.* Nuo *Jure* yra 2 m. ligi *Karschowin* ir 1 m. toliau ligi *Littowin* krašto.

Pirmai šios kelionės daliai, ligi Jūros, W. 1 1387. I. 24, keliautai Maldennės Eywano, duodama šių skirtingų nurodymų: nurodomas kelias tiesiog nuo Meynie ligi Swexte upės 2 m., tik pažymima, kad tarp jų yra viena upė, kur reikia statyti tiltas; už 3 m. nuo Swexten nurodomas Bareykenfeld, iš čia 4 m. ligi Gnethen.

W. 2 (be datos), kelionę atliko Eywon, Spandenne ir Swalgenne ir pradeda pirma nakvyne Rossiten; iš čia per Nerge į Wintburg; ketvirta nakvynė ant Meinie. Nuo Meinie tiesiai nurodoma 5 m. ligi Bareykenfeld; tarp jų tenka statyti tiltas per Weywirs ir per vieną mažą upę; nuo Bareykenfeld ligi Jure 3 m., tarp jų reikia statyti tiltas per dvi upes.

Pagaliau W. 4 (1388. II. 6), kuri atlikta Greynės, duoda tiesiai nuo Rossiten ligi Meynie 4 m., nuo Meynie ligi Wewerzege 2 m; nuo Wewerzege ligi Sawlawken 3 m.

Kelionė žymima, kaip matom, upėmis; gyvenamos vietos nurodomos tik šios: Rossiten - Rasytė, Kuršių Nerijoj, Wintburg—Windenburg—Vintė, eventualiai Memel — Klaipėda (ar Nemunas), Bareykenfeld ir Sawlawken.

Išeities punktu W. 1 ir W. 3 duoda Memel, o W. 2 ir W. 4 —Rossiten-Rasytė. Nors ligi Meynie - Minijai tiek nuo Memel, tiek nuo Wintburgo duodamos trys mylios, tačiau čia einama ne iš vienos ir tos pačios vietos ir Memel nebus čia Nemunas, nes nuo Nemuno būtų daug toliau, nekaip nuo Windenburgo—Vintės, kadangi ši pilis yra kiek į šiaurę nuo Nemuno žiočių. Kita vertus būtų keista, jei Wegeberichtai nerodytų visai kelių iš Klaipėdos į Žemaičius, tuo tarpu, kai Klaipėda čia buvo artimiausia pilis ir kai vienas vadovų buvo Gayline tulkas - vertėjas iš Klaipėdos. Tuo būdu šioj kelių grupėj turime pradiniam kelio etapui du atskirus variantus — vieną iš Memel-Klaipėdos (šiaip teisingai aiškina ir Hirsch) ligi Minijos, kitą iš Rossiten - Rasytės per Kuršių mares į Wintburg - Windenburg (Vintė) irgi ligi Minijos. Prie Minijos tiek W. 1 ir 3, tiek W. 2 ir 4 keliai susikerta, tat matyti ir iš vienodų atstumų: W. 1 nuo Minijos ligi Bereykenfeld 5 m., W. 2 — taip pat.

Einant nuo Klaipėdos į Švėkšną Miniją galima pasiekti ties Ketvergais (Kettwergen), bet čia atstumas mažesnis net už 2 m.; arba ties Priekule, kur atstumas visiškai atitinka W. 3 ir W. 1 atstumą.

Nuo Wintburgo - Vintės Minija yra už 5 klm. Jeigu ir čia W. 2 duoda atstumą 3 m., o W. 2—4 m., bet nuo Rasytės, tai keliauninkai turėjo eiti Kuršių marių krantu bent ligi Priekulės, kur jų kelias susidūrė su W. 1 ir 3 keliu.

Šio pirmojo kelio tolimesnius etapus geriausiai rodo W. 3: nuo Minijos 1 m. atstumo — Ayse; tai žinoma Aisė-Vėviržos intakas; ją, matyt, turi galvoj ir W.2, kaip „cyn cleyn flys" prie Vėviržos. Sekanti upė Wewerse - Vėvirža, Minijos intakas, W. 2 vadinama Weywers ir W. 4 Wewer-

zege. Po jos Sweisna-Švėkšnelė ties Švėkšna, W. 1 vadinama Swexte; ir W. 2 minima ši upė, tik be vardo, kaip viena dviejų upių tarp Vėviržos ir Jūros, per kurias reikia tiltai statyti. Pagaliau už dviejų mažų mylių nuo Vėviržos Grawmenappe upė, kurios Hirsch nesurado, bet kurią Hoppe „Ortsnamen d. Provinz-Preussen" teisingai išaiškino: tai Graumėna, Graumėnos upė, nedidelis intakas Šolpios, Vėviržos prieupio. Graumėna neminima kitų W.; bet W. 1 už 5 m. nuo Minijos ir už trijų mylių nuo Švėkšnelės pažymi feld Bareykin, W. 2 už 5 m. nuo Minijos, tarp Vėviržos ir Jūros irgi Bareykenfeld. Tuo būdu šis laukas turėtų būti kur arti Graumėnos, kiek už jos, einant nuo Švėkšnelės. Hirsch šiai vietai siūlo ar žemėlapio Bareikjannen prie Šolpios ar net Burkiany prie Akmenos, nes pirmieji jam atrodė per arti nuo Minijos. Tačiau nustatant atstumus tiek W. 1, tiek W. 2, be abejo, galėjo suklysti: iš W. 2 sprendžiant eita prie Jūros W. 3 keliu, bet iš Švėkšnos kelio ligi Jūros iš viso yra tik 25 klm., o pasak W1 vien tik iki Bereikenfeld turėtų būti tiek pat, nors ir čia dar reikėtų kiek prie Jūros eiti. Tuo tarpu, mūsų laikais trikampy tarp Graumėnos, Šolpios ir Judros yra Bareikių kaimas, savo vieta beveik visai atatinkąs W. 1-3 kelius. Šių Bareikių plotas senesniais laikais galėjo būti daug didesnis ir nueiti ligi Švėkšnos-Kvėdarnos kelio. Neteisingas kelio pailginimas čia galėjo būti sukeltas ir reikalo keltis per upes, — kelias buvo matuojamas laiku, reikalingu jam išeiti, — ir reikalo šio rajono pelkėms aplenkti. Šie Bareikiai yra jau senai žinomi. Sprogis „Geograf. Slovar" p. 27 XVI amžiuje žymi Barejkiany v Šolpianach ir Boreikiany podlie rieki Grovmieny. Tačiau Žemaičių praeityj yra žinomi ir kiti Bareikiai, Bareikių miestas, dabar išnykęs. M. G. (Gadon) „Opisanie pow. Telszewskiego" 1846 52-53 p. rašo, kad 1568 m. Jokūbo Lankovskio inventoriuje, kuriame aprašomos Gruščių dabar Skuodo valsč. sienos (włość Gruscieńska), jis suradęs Bareikių (Borejkowo) miesto aprašymą. Šiam mieste buvo 93 pleciai, prekyvietė ir šešios gatvės. Gadono laikais tik kaimiečiai pasakodavę, kad netoli nuo Ylakių esančiam kalnelyj su kapais ir koplytėle buvęs kadaise miestas, kurio tačiau ir pavadinimo jie nežinoję (gal tat toji Apuolė, pusiaukelėj tarp Skuodo ir Ylakių). Taip pat kun. Ambr. Kašarausko Litvanicoj p. 99a randame, kad Ylakių par. prie Labos upės kadaise buvo du senoviniai miestai,

Bareikiai (Borejki) ir Alkai, abiejuose Labos krantuose, jau senai priešų sunaikinti. Alkai stovi ant kalnelio su koplytėle; matyt, Kašarausko Alkai ir Gadono Borejkowo yra ta pati vieta. Tačiau, nors ir būtų reikšmingos tos žinios bendrai Žemaičių praeičiai nušviesti, vis delto jos nieko nepasako Wegeberichtų Bareikių vietai nustatyti, nes Gadono-Kašarausko Bareikiai yra beveik už 100 klm. nuo Švėkšnos.

Tačiau priėmę šiuos Graumėnos Bareikius, kartu turime dykumos-wildniss ribą, G. Mortensen nustatytą, atstumti labiau nuo Jūros, nes kartojamas jos pavadinimas „Feld"-laukas, aiškiai sako, kad čia būta gyvenamos vietos.

Visas keturias upes — Aisę, Vėviržą, Švėkšnelę ir Graumėną galima buvo vieną po kitos pereiti tik einant nuo dabartinių A i s ė n ų, senojo Rusų-Vokiečių sienos kordono, tarp Gargždų ir Vėviržėnų. Į Aisėnus nuo Priekulės, kur W. 1-4 perėjo Miniją, kelias eina per L y l i š k i u s (Paašken). Einant nuo Aisėnų toliau galima per Švėkšnelę nueiti ligi Graumėnos-Bareikių tik ties Š v ė k š n a, o Vėviržą pasiekti tik ties M y k u ž i a i s - S k o m a n t a i s, tai yra einant dabartiniu Aisėnų-Švėkšnos keliu.

Toks kelių pastovumas atrodo visai naturalus. Jau kiti Wegeberichtai įrodo mums, kad į tiriamą kraštą ėjo tik keli keliai, nes jų tiesimas per girias, upes, pelkes ir klampynes buvęs tais laikais tiek nelengvas darbas, kad stengtasi greituose karo žygiuose išnaudoti jau šiek tiek ištirtus ir anksčiau pataisytus kelius, ir nereikalingu kelio ieškojimu ar taisymu netrūkdyti puolimo, kurio sėkmingumas tik parėjo nuo greitumo (plg. Paul B a b e n d e r e r d e Nachrichtendienst u. Reiseverkehr des deutschen Ordens um 1400.-Altpr. Monat. Bd. 50. H. 2 ir skyrium). Nuo 1422 m. pasibaigus karams tarp Ordeno ir Žemaičių tais karo keliais pasinaudota ekonominiam susisiekimui ir tik vietomis, kada buvo nutiesti plentai ir geležinkeliai, kelių senoji linkmė buvo pakeista. Didesnių atmainų buvo Mažojoj Lietuvoj, kur daugiau pakeista kelių linkmė, ypačiai del Nemuno ir jo intakų tėkmės reguliavimo ir perkasų kasimo.

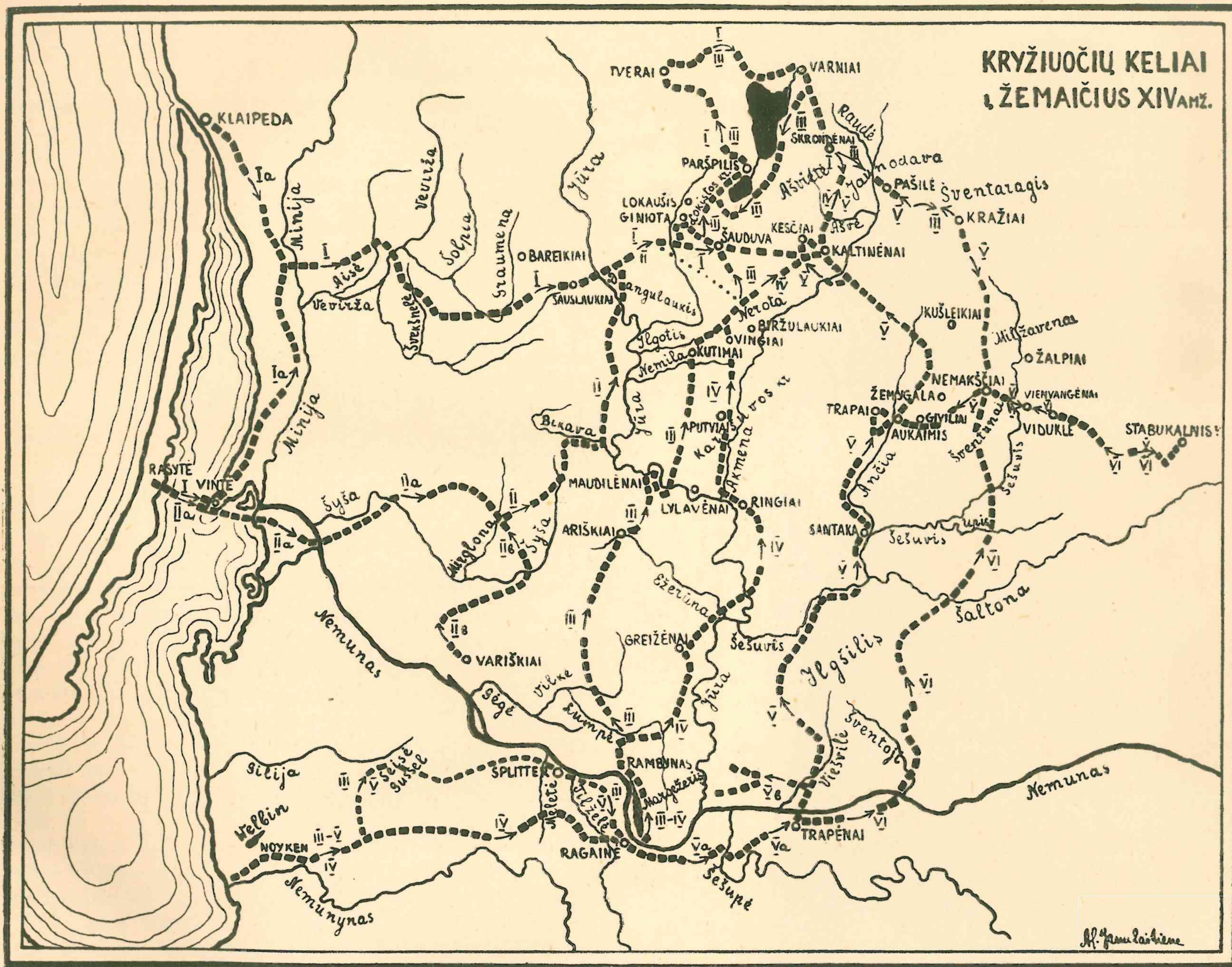
Antroji upė minima W.2 tarp Vėviržos ir Jūros, praėjus Švėkšnelę, yra G r a u m ė n a.

Trys mylios nuo V ė v i r ž o s nuėjus W. 4 duoda Sawlawken, kurias Hirsch teisingai identifikavo su Kvėdarnos valsčiaus S a u s l a u k i a i s, prie kelio iš Švėkšnos į Kvėdarną, pora

kilometrų šiapus Jūros. Tačiau šio punkto nurodymas patvirtina, kad linkmė, nustatyta W. 1-4, teisinga. Prie šio kelio už Sauslaukių turime Pajūrėlį dešiniajame Jūros krante ir už Jūros Kvėdarną.

Tarp Bareikių ir Jūros W. 2 nurodoma „eyn grawde". Hirsch šį žodį aiškina mišku, kuriame deginta anglis ir varytas degutas. Ta pačia prasme jį aiškina ir Gerullis „Die altpr. Ortsnamen" 1922. p. 45. Tačiau A. Thomas p. 11, sekdamas Loth. Weberiu (Preussen vor 500 Jahren) mano, kad tat greičiausia išdegintos miško vietos, kitaip sakant, kad tat tas pats wangus damerau, lydimas. Su ta pažiūra yra linkęs sutikti ir H. Müller (Altpr. Forsch 1927 p. 50).

W. 4 nurodomas kelias tiktai ligi Jūros, su kuria tuo būdu buvo susiduriama ties Pajūrėliu. W. 3 faktiškai irgi tik prieinama ligi Jūros, toliau kelio nenurodoma, bet bendrai už 2 m. nuo Jūros žymimas Karschowin ir dar viena mylia toliau Littowin kraštas. Hirsch, kad ir pažįsta įvairių kronikų žinias apie Karschowin, tačiau tiksliau Karšuvos krašto vietos nenustato, o Littowin lant laiko lietuvių kolonija tarp Žemaičių. Panašiai ir Mortensen 60 p. Tą Karšuvos valsčių, kelis kartus minimą ir kituose Wegeberichtuose (W. 9 „do die Carschowin wonen"; W. 25 „Karsov do findet man ein hüs" — taip pat Birsenfeld, Putinfeld, Vinginfeld), bent jo XVI a. plotą, galima nustatyti iš 1562 m. inventoriaus (Akty Vil. Kom. t. XXXV. 1898 8-93). Iš to laiko matavimų, matyt, kad Karšuvos valsčius apimdavo vaitystes Obelino (Abelińskie), Upynos (Piłsudzkie), Nortikių (Nartykowskie-nelokalizuota), Pašilės (Poszylskie), Paakmenės (Poakmeńskie), Pagramančio (Gromonskie), Sartininkų (Romanskie), t. y., beveik visą dabartinį Kaltinėnų valsč., ir žymesnę dalį Šilalės, Sartininkų-Žygaičių ir dalį Batakių, Skaudvilės ir Tauragės valsč. Šiam plote yra ir Kaltinėnai, tuo būdu Wegeberichtų Caltinenen land sudarydavo tik dalį Carschowin land, ar tiesiai Karšuvos valsčius dažniau buvo vadinamas to valsčiaus dalies, Kaltinėnų, vardu; čia įeina Jonawdoland-Jaunodava, nors W. 18 čia gal ir neturėta galvoje atskiro teritorialinio vieneto; Medvėgalis su Assweote, Upyna, Obelinas, Biržlaukiai, Paakmenė, Pagramantis, Sartininkai, XVI amžiaus Karšuvos valsč. plotas gali būti nustatytas maždaug tomis linijomis, kurios eina per Balsius, Šilalę, Didkiemį, šiuos tris miestelius paliekant už valsčiaus ribų, per Žygaičius, Sartinin-

KRYŽIUOČIŲ KELIAI
Į ŽEMAIČIUS XIV AMŽ.
KLAIPEDA
Minija
Aisė
Veviržа
Švekšnelė
Šolpia
Graumena
BAREIKIAI
ŠAUSLAUKIAI
Jūra
TVERAI
VARNIAI
SKRONDĖNAI
PARŠPILIS
LOKAUŠIS
GINIOTA
ŠAUDUVA
KESČIAI
KALTINĖNAI
Raudė
Jaunodava
PAŠILĖ
Šventaragis
KRAŽIAI
Ašvitė
Aisė
Nerota
BIRŽULAUKIAI
VINGIAI
KUTIMAI
Ilgotis
Nemila
IKUŠLEIKIAI
Milžavenas
ŽALPIAI
NEMAKŠČIAI
ŽEMGALA
VIENVANGĖNAI
TRAPAI
AUKAIMIS
GIVILIAI
VIDUKLĖ
STABUKALNIS
APUTVIAI
Akmena
Šventupis
Šešuvis
Ančia
RASYTE
VINTE
Šyša
MAUDILĖNAI
LYLAVĖNAI
RINGIAI
ARIŠKIAI
SANTAKA
Mirglona
Šyša
Ežeruna
Šaltona
Nemunas
VARIŠKIAI
GREIŽĖNAI
Šešuvis
Ilgšilis
Vilke
Sėgė
Lumpė
Jūra
Šventoji
Viešvilė
Silija
Šeišė
Gussel
SPLITTER
RAMBUNAS
Marzgežeris
Melėtė
Tilžėlė
Welbin
NOYKEN
RAGAINE
TRAPĖNAI
Nemunas
Nemunynas
Šešupė

Hirsch neteisingai išskaitė užrašą, susigundęs įdėti sau suprantamą žodį: Littowin land vietoje Lillowin land, t. y., vietoje Lylavėnų. Tuomet ir Gertrūdos Mortensen ir Hirscho samprotavimai apie lietuvių kolonijas XIV a. Karšuvos krašte liktų tikra legenda, bent Wegeberichtų neparemta. Pavadinimas Lylavėnų atskiru kraštu arba valsčium būtų irgi visai suprantamas: jis traukiasi siauru ruožu paliai Jūrą tarp dviejų didžiulių miškų plotų ir net XVI a. buvo atskirtas nuo kitų Karšuvos valsč. dalių; XIV a. esant decentralizuotam Žemaičių valdymui, tokia teritorija vargu ar galėjo būti valdoma kad ir Karšuvos valsčiaus valdovų. O kad šie Lylavėnai turėjo senovėje ir tam tikros istorinės karinės reikšmės — rodo išsilikęs ties jais milžinkapis (Kašarauskas „T. ir Ž." I. 109 p.). Kiti Wegeberichtai visai šio krašto nemini, nors keliai W. 8, 9, 13, 14, 16, 17, 22 ir 23 beveik paliesdavo jį iš vakarų, o W. 12, 16 ir 18 iš rytų — ir vieni ir kiti keliai prieidami Jūros-Akmenos mini kitas vietoves: Lylavėnai buvo kiek į šalį nuo paprastų kelių, del to ir W. 3 kelionė jo nepasiekė, o tik iš svetimų lūpų apie jį pranešė.

Tolimesnis kelias nuo Jūros žymimas W. 1 ir iš dalies W. 2. Čia pirmasis etapas, už 4 m. nuo Bareikių, t. y. už 2 mylių nuo Jūros, nurodomas Gnethen. W. 1 grįžti į Bareikius paduodamas 4 m. nuo Lakawse. W. 2 tokio pat atstumo nuo Jūros nurodoma Schawden land, kuris kitų Wegeberichtų neminimas. Bet Gnethe, Gnetinhof, Gnetin land žino ir W. 9-2 m. nuo Lakowse ligi Parsepil, tarp jų gyvena Gnete; W. 10 nuo Jūros ligi krašto Medeniken, ligi Gnete ir netoli į kraštą į Gnetinhof; W. 17 nuo Tilgauten (Ilgotis-Kutimai) ligi Nereathe 1 m., iš čia 2 m. ligi Gnetin land; iš Gnetin 2 m. ligi Twertiken (Tverai) land; W. 22 nuo Kutenfeld (Kutimai) ligi Gnetinhof 2 m. ir iš ten 1 m. į Medeniken; W. 23 nuo Namile (Nemila-Kutimai) 2½ m. į kraštą Medeniken. Iš tų duomenų matyti, kad jau už 2 m. — 16 klm. į rytus nuo Jūros (ties Pajūrėliu) buvo kraštas Gnete, kad tiek pat toli yra kraštas Szawden, arba kad abudu kraštu yra vienas ir tas pats, kad einant iš pietų, nuo Kutimų, į šiaurę Varnių link, maždaug 2-3 m. nuo Kutimų yra kraštas Gnete, o apie mylią toliau yra kraštas Medeniken, kad šio krašto pavadinimas Wegeberichtuose dažniausiai imamas nuo valdovo, Gnete, vardo, o šis vardas mums ir iš istorijos yra žinomas: apie 1400 m., tai yra tuo laiku, kada buvo sura-

šomi Wegeberichtai, šį kraštą aprašą, du žymūs žemaičiai Gergute ir Gnethe, su 82 žmonių būriu atėjo į Klaipėdą apsigyventi. (R. Krumbholtz Samaiten p. 119). Codex epistolaris Vitoldi irgi keliuose dokumentuose tą kraštą mini: p. 23 dok. N. 67 1390. V. 26 Zilple ir Pampli stoja Knetow krašto atstovais, drauge su kitais Žemaičių valsčių atstovais; p. 127 dok. N 341 1406. VI. 3 sakoma apie atsisakymą duoti užstovių tarp kitko ir iš krašto Knethow; p. 411 dok. 781 1418. VI. 11 Vytautas rašo apie sukilimus tarp kitų vietų ir krašte Knetow; pagaliau, p. 108 dok. N 306 1405. IV. 5 kryžiuočiai siunčia Vytautui patikimą žmogų Kelpsen Gnethen son, matyt, ano 1400 m. pasidavusio Gnetės sūnų. Tačiau Codex nė vienoj vietoj nemini Szawden lando, užtat Jakubovskio žemėlapyj, toj pačioj vietoj, kur Wegeberichtuose žymimas Gnethes kraštas nurodoma XVI a. Szawdowska włość. Ir išvada čia gali būti ta, kad šiedu kraštai yra vienas tik kraštas, kuris buvo valdomas kažin kokio Gnete ir jo vardu laikinai buvo vadinamas, o kai jis pasidavęs kryžiuočiams tas kraštas vėl buvo vadinamas senuoju vardu. Tačiau ir Gertrudai Mortensen pavyko šią vietą kiek tiksliau nustatyti: rusų gen. štabo žemėlapiai vieno klm. atstumo į rytus nuo Kvėdarnos, prie kelio Švėkšna-Kvėdarna-Laukuva nurodo vietovę „Gieneta", kuri tačiau yra visai į šalį nuo Hirscho-Mortensen kelio, nes jie, kaip matėm, Bareikius nukelia kitur, bet sutinka su mūsų nurodoma linkme. „Lietuvos Apgyventos Vietos" 1925 p. 349 tai pačiai vietai nurodo Gemitų kaimą ir visai nežino Žemaičių krašte nė vienos vietos, panašios į Gienetą ar Gnete. Greičiausia čia „L. A. V." sąrašuose yra klaida, gal Gemitai parašyti vietoj Giniotų, nes, pvz., kun. Smigelskio „Kun. vikaro užrašuose" („Draugija" 24 N. 346 p.) sakoma, kad Kvėdarna yra prie Giniotos upelio, kuris susijungęs su Kvėdarnėle teka į Jūrą. Bet jei čia būta Giniotos upelio, gal ir Gnethe buvo Giniotos savotiškai iškreiptas vardas. Giniotai gi irgi iš senovės yra žinomi, nors tiesa kiek iš tolimesnės Žemaičių dalies: minėtas jau 1390 m. dokumentas greta Knethow krašto žino Eiriogalos atstovą Gyneoth; p. 73 dok. N. 234 tarp pasirašiusiųjų aktą 1401. I. 18 yra Gyneid cum filio Milus, kuris pasak W. Semkowicz'o „O litewskich rodach bojarskich" (Roczn. Herald. VII p. 213) pasirašė ir aktą 1433 m. Šiaip ši pavardė išsiliko ligi mūsų laikų.

Ties Kvėdarna-Giniota ir dabar yra piliakalnis, kuris, matyt, saugojo kelią nuo Jūros (P. Tarasenka. Lietuvos Archeol. medžiaga p. 167).

Tačiau tikrasis Giniotų kaimo atstumas nuo Jūros nesutinka su W. 1 nurodymu, nes faktiškai turime tik porą kilometrų, tuo tarpu pasak Wegeberichtų turėtų būti apie 15 klm. Bet šie Giniotai greičiausia, kartu su Kvėdarna, buvo pačiam valsčiaus krašte-Ginioto sodyba turėjo būti toliau, mažiau kryžiuočiams pasiekiamoj vietoj; juk ir W. 1 pažymėjimas „czu Gnethen" turi būti suprastas taip pat, kaip ir kitų Wegeberichtų, kad čia minimas asmuo, o ne vieta, o jei vieta, tai Gnetinhof, kuris kaip tik buvęs porą vok. mylių nuo Jūros.

Krašto Schawden Hirsch ieško ar Tenenio aukštupyj (Ort Szawdy) ar ties Kvėdarna ar net ties Žadvainiais. Bet pažymėjimas 2 m. atstumo nuo Jūros, einant keliu Švėkšna-Kvėdarna, savaime nurodo, kur reikia to krašto, identifikuojamo su Gnethen ieškoti. Kaip tik W. 2 pažymėtam atstume nuo Jūros, į pietus nuo Laukuvos, prie Divyčio ežero, žemėlapiuose yra vieta Szawdow-Šauduva, idealinė tų laikų stovykla kariuomenei, ties kuria ėjo keliai ir į Tverus ir į Kaltinėnus, o kaip tik, pasak W. 2, nuo šios vietos į dešinę yra Kaltenynen-Kaltinėnų kraštas, į kairę Twertekain-Tveriai ir tiesiai Lakawsse, — kaip vėliau matysim, Lakaušis-Treigiai, kur greičiausia ir buvo anas W. 10 ir W. 22 minimas Gnetinhof-Giniotos pilis. Archeologiniai paminklai, toj vietoj aptinkami, irgi rodo šios vietovės istorinę reikšmę: Tarasenka p. 197 mini Divyčio kalną ties Divyčio ežeru su menama senovės šventove, slaptą kulgrindą Ežervietės pelkėse, Velnioragį su milžinkapiu ties ežeru ir kit.

Nors G. Mortensen Wegeberichtų pažymėjimą „land" derina su „wildniss", žmonių gyvenamas vietas su negyvenamomis, tačiau Wegeberichtuose matyt land visados reiškė tam tikrą administracinę ar savarankę teritoriją; šis žodis dažniausiai žymimas drauge su pavadinimu krašto, apie kurį kalbama, o jei pavadinimo ir nepridėta, tai ir šiaip lengva nustatyti koks „land" turėjo būti pažymėtas. Tai, be abejo, yra anie lotyniškų senesnių dokumentų terrae, valsčiai, savarankiai ar pusiau savarankiai krašteliai, vėliau virtę Žemaičių administraciniais rajonais (plg. St. Zajączkowski „Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Gedymina ze Žmudzi" Aten. Wileńs. IV). Ir kaip tik tarp XVI amž. „volosti-valsčių" yra

žinomas Šauduvos valsčius „Šovdovskaja volost". Sprogis p. 337 nurodo ir jos centrą „Šovdovo, v niem riečka Jerubin" — mūsų Šauduva kaip tik yra prie Jerubės upės. J. Jakubowski Atlas hist. nurodo ir šio valsčiaus ribas, kurios savo vakarų, pietų ir rytų siena visiškai sutinka su mūsų Šauduvos-Giniotos kraštu — nuo Karšuvos valsčiaus sienų į vakarus ant Kvėdarnos, bet prie jos nepriėjus, o pietuose — kiek į šiaurę nuo Šilalės. Tik šiaurėje Šauduvos valsčius anot Jakubovskio apima ir dalį Wegeberichtų Medininkų krašto.

W. 2 iš Šauduvos nurodydama tik bendrą kariuomenės žygiams linkmę neaprašo smulkesnių kelių. W. 1 duoda dar visą eilę kitų vietų.

Iš Gnethen į Parsenpil 2 m. Parsenpil mini dar W. 5-1 m. nuo „land" (suprask Medeniken ar Szawden); W. 8-2 m. nuo land Mediniken; W. 9 taip pat, kaip W. 8; W. 17 kelionėj nuo Warlen 2 m. ligi Parse; W. 23 2 m. nuo Medeniken ligi Barsepille „czu dem borgwalle". Parsenpil, Parse, Barsenpill — viena ir ta pati vieta su pilimi-borgwall, lietuviškai Paršpilis. Ši vieta turi rastis maždaug pusiaukelėj tarp Gnetin ar Medinken land ir Varnių (Warlen) ir tai į vakarus nuo Varnių ežerų, nes kitaip ir W. 1 kelionė būtų be prasmės. Paršpilis sudaro kelionių tikslą ne tik einant pirmuoju keliu, bet ir antruoju (per Bickow — W. 5) ir trečiuoju (per Arisken W. 8, 9, 17. 23). Tat verčia manyti, kad ši vieta XIV amž. pabaigoje buvo vienas svarbiausiųjų žemaičių gynimosi centrų. Tačiau tokiu pavadinimu šiuo laiku vietos nėra ir Hirsch, tą konstatuodamas, nesistengė net apytikriai Parsenpil lokalizuoti. Pirmas Mierzyński II p. 91 teisingai pastebėjo, kad šis pavadinimas yra susijęs su Paršežerio vardu, o L. Krzywicki: Żmudź starożytna" p. 37-38 ir atitinkamą vietą surado: tai esąs Burbiškio palivarko laukų piliakalnis vasaros vakarų Paršežerio kampe, 10 klm. atstu nuo Varnių ir apie tiek nuo Šauduvos, t. y., kaip tik pusiaukelėj nuo Gnethin ar Medeniken iki Warlen. Del jo strateginės reikšmės Žemaičių kovoms neabejojama: prieinamas tik iš vakarų ir čia saugojamas atskiro Sargo-kalno, iš pietų ginamas Paršežerio, iš šiaurės pelkėtos Sietuvos su liekanomis kulgrindos Medvėgalio link (P. Tarasenka, Medžiaga III p.), Paršpilio - Burbiškio piliakalnis sudarė vieną svarbiausiųjų punktų, kuris, žmonių rankomis sustiprintas, pavertė visą Varnių ežerų rajoną su Medvėgaliu, Assweote, Kesčiais tais

laikais tiesiog neprieinama tvirtovė. G. Mortensen, matyt neturėjo rankose ano Krzywickio darbo, nes kad ir nurodė savo kelių linijas į šią pusę, bet irgi tiksliai tikrosios vietos nenustatė.

Quertekeyme, Quertekeyne, Twertekain (W. 2), Twertekaymen (W. 8, 9), Twertiken land (W. 17) tai ir Hirscho manymu Tverai, pasiekiami ar tiesiog nuo Paršpilio išeinant į kelią Laukuva-Tverai, ar einant šiuo keliu, bet neliečiant Paršpilio. Taurų miškai (Taurowo), senoji karališka giria (Tverskaja korolevskaja pušča. Sprogis p. 306-307), matyt, nekliudė pasiekti Tverus, nes nė vienoj kelionių nėra minima.

Flis Warneetyltes, taip pat Warneetyltes W. 8 ir W. 9, nenurodant, kad tai yra upė ir W. 17 Warlen, irgi Hirscho teisingai surasta ties Varniais tarp Lukšto ir Biržulio ežerų, prie upės Varnelės, kurios vardo tačiau Hirsch nežinojo. Pažymėjimas šioj vietoj tik Varnelės tilto sako, kad berods čia neturėjo būti tuo laiku gyvenamos vietos, tik apylinkių gyventojų naudojamo tilto. Bet į keliolika metų po to įsteigimas čia Medininkų vyskupijos centro verčia manyti, kad šis centras ne tuščiam lauke, bet jau gyvenamoj vietoj buvo kuriamas ir vadinamas buvo ne Varniais, o Medininkais. Varnelių kaimas, pakelėj Tverai-Varniai yra per arti nuo Tverų, kad galėtų būti Wegeberichtų Warneestylten. Nurodyti čia tiltą, o ne gyvenamąją vietą, matyt, paskatino tat, kad dabar nedidelė Varnelė, lengvai ir brastomis pereinama, seniau apsemdavo didelius plotus ir sudarydavo plačiai išsiliejusią pelkę, kurioje net buvo atskira sala (šioj saloj, pasak padavimų, kadaise stovėjo ir vyskupo rūmai — Kašarauskas. „Tauta ir Žodis“ p. 105); be nuolatinio tilto Varnelė buvo visai nepereinama ir nuo Tverų nepasiekiama.

Assweote, 3 m. nuo Warneestylten, Hirsch ir visi, kas jį seka, nustumia ligi pat Užvenčio, kurio atstumas nuo Varnių (25 klm.) sutinka su W. 1 atstumu, bet užtat kelias atgal padidinamas visomis šešiomis myliomis. Hirsch į tat dėmesio nekreipė, nors Varniai buvo toliausias šiaurėje punktas, kurį pasiekdavo mūsų nagrinėjami Wegeberichtai, ir nuo kurio dažniausiai, kad ir ne tuo pačiu keliu, grįždavo atgal. Vieną kartą neteisingai, visai priešingoj pusėj nurodęs „Assweote“, Hirsch jau ir kitus Wegeberichtus komentuodamas verčiamas netei-

singai ieškoti ir kitų su Assweote susietų vietovių. Assweote minima W. 6: nuo „Jensetilte“ ligi šventosios girios, kuri vadinama „Assweote“ 1½ m., iš čia ligi „Girstawtin dorf“ 3 m.; W. 7: nuo Jensentilte ligi šventosios girios, kuri vadinama Asswyiote 1½ m.; iš čia ligi „Rawde“ upės 2 m.; nuo „Rawde“ ligi Girstawtindorff 2 m.; W. 8: nuo Warnestilte ligi Asswe upės 2 m., nuo Asswe czu Crasien, kur gyvena Girstawt 3 m.; W. 9: (nuo Warnestilte) ligi upės, kuri vadinama Asswe 2 m., nuo Asswe ligi upės Esenen Questin laukuose 1½ m.; nuo Questin ligi Labelawkin 1 m.; nuo Asswe ligi Crasyen, kur gyvena Girstawt 3 m.; W. 13 mini, kad Assweote esanti Caltenenen krašte; pagaliau W. 18 mini Jonawdo land su šventąja giria ir upe.

Daug yra Ašvų Žemaičiuose ir paminėjimas šioj vietoj šventosios girios savaime nukreipė Hirschą į plačiau iš senų laikų žinomą Užvenčio šventąją girią ir Ventos aukštupį Ašvą. Jau M i e r z y ń s k i II. 90—95 p. ieškodamas šios šventosios girios ir palyginęs visas Wegeberichtų žinias, priėjo išvados, kad „Assweote“ tenka ieškoti į pietus nuo „Janowdowo“, į vakarus nuo Kaltinėnų, į šiaurę nuo „Kwiescie”, tarp upelio „Oszwis”, upės Akmenos ir upelio „Jzna“ (Ižnis). P o k r o v s k i j Archeolog. karta 145 p. žino piliakalnį „Jokas“ ties upeliu „Ašvija“. Sprogis 15 p. mini Ašvą ir Ošvą Pajūrio val., Sėslaukių dvare, ties dvaru „Janovdovo“, Karšuvos val., ties Stakiškiais, Golkontiškiais, Konteitiškiais ir kitur.

Atrodo, kad Maldennės, W. 1 žvalgo, galutinis kelionės punktas buvo kaip tik Varniai, o nuo jų jis jau suko atgal, aplenkdamas ežerus iš kitos pusės. Tuomet jam teko eiti keliu iš Varnių ant Kaltinėnų ir čia tarp tų dviejų vietų turėjo būti ir toji Assweote. Atstumas nuo Varnių W. 1 nurodomas 3 m., t. y., tiek, kiek yra iš Varnių ligi Kaltinėnų; bet W. 8 paduodama tik 2 m. — skirtumas tas, kad W. 1. pasukama į vakarus (Lakawsse), matyt jau girią perėjus, o W. 8. nuo Asswe upės sukama į rytus, į Kražius, taigi giriai prasidedant, praėjus tik 2 mylias. Varnių-Kaltinėnų kelias duoda atžalą į Kražius per Pašilę nuo Severinų dvaro, 16 klm. (2 m.) nuo Varnių. Kiek į pietus nuo šio skerskelio yra dvaras „Janowdowo“ — J a u n o d a v a, prie Akmenos intako Ašvos. Ši gauna pradžią nuo Medvėgalio kalno (žemėl. paž. 234) ir, vingį tarp daugybės kalnelių padariusi, už Jaunodavos įteka į Akmeną. Kaip matysim,

ši vieta visai atitinka ir kitų Wegeberichtų paduodamas kelionių linkmes ir tenka Mierzynskį tik tiek atitaisyti, kad šventoji giria greičiausia buvo Ašvos iš pietų apsupta — gal ta vieta ir buvo vadinama A š v i e t ė, tačiau jos centrą sudarydavo greičiausia M e d v ė g a l i s. Krinta į akis, kad Medvėgalis, aukščiausias ir sunkiausiai prieinamas šios apylinkės kalnas (Vigando iš Marburgo minimi 1329 m. Medwaglen), kurio archeologiniai radiniai (P. Tarasenka. Medžiaga p. 182) rodo jį buvus tiek gynimo, tiek kulto centru, visai Wegeberichtų nėra minimas — matyt, šventosios girios-medės ties juo buvimas, kreipdamas į save visų akį, perkeldavo į šį didžiausią Žemaičių piliakalnių savo Ašvietės vardą. Tačiau, kaip tenai bebūtų, o pati Assweote tik šič ir galėjo būti ir jos vasaros rytuose, prie kelio, buvo Jaunodava, kuri W. 18 skyrium minima, kaip Jonawdo land su giria (Assweote) ir upe (Aswe).

„L a k a w s s e“ 3 m. nuo Assweothe ir 4 m. nuo Bareykinfeld Hirsch identifikuoja su Lokista ir iš dalies su Laukuva. Ir vienu ir kitu atveju nuo Hirscho spėjamos Assweote būtų ne 3 m., bet 6-7 mylios. Tačiau, kad Lakawse ir nėra Lokista, tačiau šį kartą Hirsch vietą apytikriai teisingai yra nurodęs. Jau iš teksto Maldennės pranešimo aišku, kad tenka šios Lakawse ieškoti tarp Medvėgalio-Ašvietės ir Bareikių. Dabartinių vietų pavadinimų sąrašuose visiškai nėra gyvenamų vietų panašiais į Lakawsse vardais, taigi greičiausia tat esanti upė tarp Medvėgalio ir Laukuvos: W. 9 ją upe ir vadina; S p r o g i s p. 162 greta Lokistos žino ir upę Lakovša, Vilkijos valsč. ir dvare Liauda, Veliuonos valsč.; ši Lakovša, matyt, plačiau buvo žinoma, nes minima daugelyj dokumentų, — Liaudos kaimas dabar yra Kražių valsčiuje, tačiau toji vieta neatitiks Maldennės kelionės linkmę; P o k r o v s k i j Archeol. karta Kov. gub. 143 p. nurodo į piliakalnį ties Treigių kaimu, apsuptą iš šiaurės pusės upelio L a k a v š i s - L o k a u š i s; piliakalnio kampuose stovi du masyviniai žemės stulpai. K a š a r a u s k a s. „Tauta ir Žodis“ I. 109 p. rašo, kad Laukuvos par. netoli nuo Padyvičio ir Šauduvos ‚pakalnėj, susidaro Šaltenės upelis, kuris vėliau gauna vardą Vyrkulis, ir prie piliakalnio įteka į L o k a u š i o upelį. Šis Pokrovskio L a k a u š i s, ar Kašarausko Lokaušis matyt yra ta pati Lakawsse. Tačiau, greičiausia W. 1 kelionės tikslu buvo ne pati upė, bet Sargutės kalnelis (Kašaraus-

kas „T. ir Ž.“ I. p. 112), prie Treigių piliakalnio, šalia kelio, einančio iš Laukuvos į Kvėdarną. Kadangi Lakawsse-Lokaušis-Treigiai yra paskutinė vieta minima atskiru vardu kely ant Bareikių į Klaipėdą, tai galima spėti, kad šioj vietoj ir žvalgas jau išėjo į savo senąjį kelią, t. y., kad čia ir buvo kelionės pradžioje minima Gnethe, arba kad Giniotos pilis — Gnetenhof — buvo ties Lakaušiu, Treigiuose. Atstumas tarp Treigių ir Bareikių bus apie 4 m. — 32 klm., — atstumas tarp Bareikių ir Gnethen buvo irgi toks pats. W. 8 ir W. 9 beveik tam pačiam rajone nurodoma Wunpelauken-Vaikiulaukiai ir Labelawken-Lapiųlaukai.

Tuo būdu visa W. 1-4 kelionė šiaip atrodo: Memel (Klaipėda) — Menye (Minija ties Priekule) — ir paraleliai Rossiten (Rasytė) — Wintburg (Wintenburg - Vintė) — Meinie (Minija ties Priekule); toliau bendras kelias — Ayse (Aisė prie Aisėnų) — Wewerse (Vėvirža) — Sweisna (Švėkšnelė) — Bareykenfeld (Bareikiai) — Grawmenappe (Graumėna) — Sawlawken (Sauslaukiai) — Jure (Jūra) — Gnethen (Giniota-Treigiai); iš čia 1) kelias į Karschowin (Karšuvos valsč.) ir Littovin (Lillowin? — Lylavėnai); nuo Jūros antras kelias į Schawden (Šauduva ties Dyvičio ež.), iš Gnethen - Parssenpil (Paršpilis — ties Burbiškiais) — Quertekayme (Tverai) — Warneestylten (Varnelės tiltas, Varniai) — Assweothe (Ašvietė - Medvėgalis) — Lakawsse (Lakaušis - Treigiai - Giniota) ir atgal Bareykenfeld (Bareikiai).

II.

Kelias per Vainutą.

Antram keliui į tą patį Medininkų - Varnių rajoną atatinka W. 5, 10, 11 ir dalis W. 16. Iš jų W. 5 ir 11 be datos, W. 10 iš 1393. X. 28, W. 16 1395 m. Pirmoj kelio dalyje ligi Jūros jiems yra bendra upė Bicwein, Bickla, Bitkow, tačiau išeities punktą turi ne vienodą: iš vienos pusės W. 5 ir iš dalies W. 16, iš kitos W. 10 ir 11; charakteringas šiam keliui W. 5.

Šiuo keliu į Samayten ėjo ir jį pažymėjo Gintil.

Pirmiausia nuo... ligi *Syse* 3 m. pirmoji nakvynė, kur reikia ½ m. grįsti; iš čia ligi *Mirgalyn 4 m.,* tarp jų trys laukai, kuriuos reikia grįsti... Iš čia trečia nakvynė vėl ant *Syse* 2 m., kur reikia 1 m. grįsti; iš čia ketvirta (nakvynė) ligi *Bicwein* upės 2 m. gero miško, kur nedaug grįsti; iš čia penkta nakvynė ant *Jure* 2 m... nuo *Jure* 3 m. gero kelio į kraštą ir iš ten 11 m. toliau ligi *Parsepil.*

Kaip šis, taip ir W. 10, 11 ir 16 keliai, einą mažai gyvenamais kraštais iš abiejų Nemuno krantų, dabartine Mažąja Lietuva, negali būti tiksliai nustatyti, nes kaip tik šiam rajone tarp XIV—XIX amž. įvyko didelių atmainų kelių ir upių linkmėje (plg. kad ir Keller „Memel - Pregel - u. Wechselstrom" Blatt 37 u. 38). Kiek tiksliau šią W. 5 kelio dalį nurodo perėjimas dukart Syse - Šyšos upės, nes tat buvo galima tik einant iš vakarų į rytus, nuo Rusnės. Bet ir čia Gintil praleido vietą, iš kurios pradėjo savo kelionę, tik nurodęs, kad ligi Šyšos nuo tos jo nepažymėtos vietos yra trys mylios arba apie 25 klm. Bet W. 5 atstumai bendrai visur nurodomi didesni; čia net nuo Kuršių marių kranto trys mylios ligi Šyšos gali susidaryti tik einant labai vingiuotu keliu. Hirsch samprotauja, kad čia pradėta nuo Nidos Nerijoj; tada kitas etapas būtų Wintenburg-Vintė, kaip ir W. 2. Kad ir nepaminėta prieš Šyšą Minija, kurią būtinai reikėjo pereiti tuo keliu einant, tat dar neįrodo, kad ne šiuo keliu eita, nes kaip matėm W. 5 pradžios kelio nežymima — eita, mat, jau visiems žinomu keliu. Tačiau kelias prie Šyšos nuo Wintenburgo yra perkirstas, be Minijos, dar didžiulių pelkių, kurios ir dabar nėra pereinamos, juo labiau XIV amž. Prie Šyšos geriausia eiti nuo Rusnės (kaimo) ir greičiausia iš čia prasidėjo W. 5 kelionė.

Iš Rusnės teko eiti dabartiniu keliu į Šilutę, bet aplenkiant ją iš pietų, nes kitaip prieš Mirgalyn tektų du kartu pereiti Šyšą, o už Mirgalyn dar trečią kartą. Už Šilutės Šyša pirmą kartą pasiekiama tarp Mažių (Maschen) ir Jonačių (Jonathen), prie įtakos Šyšos intako Šusties, nuo Rusnės maždaug apie 25 klm., arba 3 m. Tuo pačiu keliu ėjo ir W. 16, tik čia pradėta iš Russiten - Rasytės Nerijoj, o persikėlus per Neriją — sekanti nakvynė buvo prie Šyšos; galimas daiktas, kad ir čia eita per Rusnę.

Nuo Šyšos ligi Mirgalyn priskaitoma 4 m. Hirsch šios vietos nenustatė, nors W. 16 pavadinimas Mirgla jam galėjo darbą palengvinti. A. Thomas p. 11 ieško jos maždaug tinkamam rajone, tačiau pastangos išvesti Mirgla nuo „mergelės" jį suklaidino ir nuvedė prie Magdewalde, nors Mirgalyn aiškiai pavadinta upe, ne mišku. Teisingai lokalizavo F. Hoppe „Die Ortsnamen d. Prov. Preussen" Altpr. Mtschr. XII — Mirgalyn tai esąs Šyšos intakas ties Miešlaukiais. Pagaliau Müller „Ueber die Örtlichk. d. Wegeberichte" p. 44 teisingai ištaisė Hirschą, kad Mirgla - lietuviška Mirglona yra ne Šyšos, bet Gruzdupio, Šyšos prieupio intakas, tekąs Gruzdupin ne ties Miešlaukiais, bet ties Dekintais. Šią upę nurodo savo žemėlapyje ir Hennenbergeris, bet tiesioginiu Šyšos intaku.

Mirglona pasiekiama einant keliu nuo Šilutės ar per Naumiestį, ir iš čia į Degučius, ar į Degučius pasukant ties Kulėšiais. Tačiau nurodomas atstumas yra žymiai perdėtas — tarp Šyšos ir Mirglonos niekur nebus 4 m.; net toliausiu keliu, iš Šilutės ligi Dekintų, nebus trijų mylių, o nuo Mažių tik 2 m. Čia aiški klaida, tur būt, padaryta per ilgesnį susitrukdymą kelionėj del kelio sunkumo — net tris laukus pakeliui tenka grįsti.

Einant iš Degučių vieninteliu kiek didesniu keliu, ir dabar į Jūrą einančiu, Šyša antrąkart perkertama ties Vainutu. Čia irgi atstumas neteisingai nurodytas—2 m., tuo tarpu, faktiškai turima tik viena mylia; tačiau kitose vietose ligi Šyšos bus dar arčiau. Ši klaida vėl suprantama, turint galvoje, kad pusė šio etapo reikėjo grįsti. Klaida atitaisoma W. 16, kuriame atstumas Mirglona - Bickla nurodomas tik trijų, o ne keturių, kaip W. 5, mylių. W. 10 aiškina, kad Šyšos upė teka mišku, vadinamu Weisebow. Gal tai Vizbarai? Dabartiniai žemėlapiai tačiau rodo Vizbarus tik ties Didkiemiu prie Jūros. Sprogis 37 p. mini brastą ant Jūros „Vežaitie" pakelėj iš Vainuto į Kvėdarną. Bet Vėžaičių brasta galėjusi būti ir ties Palaiviais, už Bikavos, kur Jūrą perkerta kelias iš Pajūrio į Kvėdarną.

W. 10 ir W. 11, kurių su W. 5 ir W. 16 keliu susiduriama ar ties Bitkow, ar net anksčiau, išeinant į kelią ant Vainuto, savo kelią pradeda kiek labiau į žiemos rytus nuo W. 5 pradžios, Warisken vietovėj, kuri W. 11 vadinama ežeru. Tai Va-

riškiai toj vietoj, kur Gėgė (Jėgė) teka į Rusnę ir kur dabar, kad ir nėra jokio ežero, bet dar Hennebergerio žemėlapyj ežeras rodomas. Iš Variškių kelias galėjo eiti ar ant Karševiškių ir iš ten vasaros vakarų Plynių kraštu ar rytų Plynių siena; ties Ašradirviais (Ostraderwen) abudu keliai susitinka.

Už trijų mylių nuo Variškių W. 10 minima veld Lamisken, o W. 11 — Šyša, kitaip sakant Lamiškiai buvę ties Šyša. Kelias iš Variškių į šiaurę susitinka su Šyša arba ties Mieślaukiais (Meischlauken) arba netoli nuo Katyčių tarp Kalnugių ir Altweide. Pirmas kelias 18 klm., antras 15 klm., taigi ne trys, bet dvi mylios ir nesutinka nei su W. 10 nei su W. 11 atstumu. Pagaliau yra ir trečias kelias, paraleliai Kamonei, keliais kilometrais už anuos ilgesnis, kuris tiesiai eina į Katyčius, ir ten susiduria su Šyša. Jam gal labiau pritiktų vardas „Heerweg". Taigi greičiausia ties Katyčiais ir buvo anie Lamiškiai, gal Laugaliai ties Degučiais — per Laugalius vis viena tektų iš Katyčių eiti į Vainutą, nes tiesiai paliai Šyšą nėra kelio. Tuo būdu būtų aplenkta ir Mirglona, kurios visai neminima nei W. 10 nei W. 11.

Bet pavadinimas Lamisken galėjo turėti ir platesnės prasmės. Mykolas Kuchmeister, ordino pasiuntinys pas Vytautą, savo su Vytautu pasikalbėjime 1411 m. (Cod. ep. Vitoldi N. 471 p. 220), aiškina, kad visas kraštas tarp Jūros ir Kuršių marių vadinamas Lamiškiais ne Žemaičiais. Gal būt čia tik atskiros vietovės pavadinimas buvo išplėstas į visą kraštą.

Kaip jau anksčiau paaiškėjo, antrą kartą Šyša pasiekiama ties Vainutu. Iš čia turime tik vieną kelią, einantį Jūros linkui; tuo būdu, jei Vainutas ir galėjo būti pasiektas įvairiais einančiais iš pietų keliais, tai nuo Vainuto tiek W. 5, tiek W 10, 11 ir 16 galėjo tiktai tuo keliu eiti, kur už 2 m. W. 5 nurodoma upė Bicwein, W. 10 Bitkow, W. 11 Bickow, W. 16 Bickla, trys didelės mylios atstumo nuo Mirglonos. Hirsch palinkęs buvo Bicwein identifikuoti su Aužbikavu, tačiau jis nežinojo Bikavos upės, kuri ties Žvingiais teka į Jūrą. Kelias iš Vainuto susiduria su Bikava ties Bikavėnais, iš kur kelio atžala eina į Žvingius. Kelias daro didelį vingį aplenkdamas matyt buvusias čia anksčiau pelkes ir tuo būdu tarp Šyšos - Vainuto ir Bikavos susidaro apie 15 klm. kelio arba W. 5—2 mylios.

Sekančiu etapu už 2 m. W. 5 nurodoma Jūra. W. 10 irgi nurodoma Jūra, bet klaidingai tarp Bikavos ir Jūros mini: „veld

Lamisken", kuris jau buvo pasiektas einant iš Variškių Šyšos link, jei čia nepavartota Lamisken plačiąja prasme. W. 11 šioj vietoj sekantį etapą apleido, rašydamas „nuo Šyšos 3 m. iki Bickow 3 m... iš čia 3 m. į kraštą Medeniken". Atkartojimas 3 m. prieš Bikavą ir po Bikavos, rodo, kad čia trūksta sakinio „iš Bickow 3 m. ligi Jūros, arba kaip W. 16, „ligi Dangenfeld".

Kadangi sukant nuo Bikavėnų į Žvingius ligi Jūros yra tik pora kilometrų, tai, matyt, toliau eita Bikavėnų - Pajūrio keliu, lygiagrečiai Jūrai, ir Jūra buvo perkertama tik ties Palaiviais prie minėtos jau Vėžaičių brastos, ligi kurios bus lygiai 2 mylios. Toliau greičiausia eita Kvėdarnos linkui, kur išeinama į pirmąjį Švėkšnos kelią. Nuo Jūros tuo keliu einant bus dar keli kilometrai, taigi greičiausia ir ano W. 16 D a n g e n f e l d, už 3 m. nuo Bikavos, tektų apie Kvėdarną ieškoti. S p r o g i s 89 p. žino dvarą Dangi, Viduklės valsč. ir Daninikiškius Pajūrio valsč. Pajūrio dvare. Jei šis Pajūrio dvaras yra Pajūrėlis ties Kvėdarna, tai Dangenfeld galima būtų visai Daninikiškiuose lokalizuoti; deja, žemėlapiai nerado jokių Daninikiškių nei ties Pajūriu nei ties Pajūrėliu.

W. 10 nuo Jūros nurodomas kelias į Medeninken kraštą, tik nepažymimas atstumas; W. 11, tat pataiso ir žymi nuo Jūros iki Medininkų krašto 3 m.; pagaliau W. 5 3 m. į kraštą, kuris nepavadintas, bet palyginti W. 5 su W. 10 ir W. 11, tai bus greičiausia Medininkų kraštas. Iš ten 1 m. į žinomą jau mums P a r s e p i l - P a r š p i l į, o W. 10 taip pat į žinomą Gnetinhof land — į Lokaušį — Treigius.

Visas antrasis Vainuto kelias šiaip atrodo:

Pirmas pradžios variantas (W. 5 ir W. 16) R u s s i t e n (R a s y t ė) — (R u s n ė) — S y s e (Š y š a ties M a ž i a i s ir J o n a i č i a i s) — M i r g a l y n (M i r g l o n a - D e g u č i a i); antras pradžios variantas — W a r i s k e n (V a r i š k i a i) — (K a t y č i a i) — L a m i s k e n (L a u g a l i a i?) — (D e g u č i a i); toliau bendras kelias — S y s e (Š y š a — ties V a i n u t u su mišku W e i s e b o w — V i z b a r a i s?) — B i c w e i n, B i c k o w, B i c l a (B i k a v a ties B i k a v ė n a i s) — J u r e (J ū r a ties P a l a i v i a i s — V ė ž i n t a i s) — D a n g e n f e l d (D a n i n i k i š k i a i? ties P a j ū r ė l i u?) — M e d e n i k e n land (M e d i n i n k ų kraštas) — G n e t i n h o f (L a k a u š i s - T r e i g i a i) — P a r s e p i l (P a r š p i l i s ties B u r b i š k i a i s).

III.

Kelias per Draudėnius.

Trečias kelias nurodomas (chronologine tvarka) W. 8, 9, 23, 13, 22, 14, 16 dalis ir 17. Pažymėtina, kad tie patys vadovai nurodo kelius po kelis kartus: Robutte W. 8, 9, 16 ir 23, Zada W. 9, 13, 14, 22 ir 23, Gedekant W. 13 ir 14, Waygail W. 8, 9, 17, Waynigede W. 13 ir 22, Wilkyn W. 13 ir 17, Naybutte W. 8 ir 9; kadangi, be to, jie ėjo ir didesnėmis kompanijomis nekaip pirmojo ir antrojo kelio vadovai ir dažniau kelią žymėdavo, tai šis kelias turėjęs, matyt, kryžiuočių kariuomenei daug didesnės reikšmės už anuos. Iš tikrųjų, centralinis šio kelio punktas, Arisken prie Asarune upės, minimas jau daug anksčiau įvairių kryžiuočių kronikininkų. Kelio nepavojinga dalis matyt ėjo iki Cutybe, Cutibe, Kutenfeld, kuri W. 17 pavadinta Tilgauten ir W. 23 Namile (kaip matysim ta pati vieta). Vienas kelių, W. 16, tik ligi Kutenfeld ir ėjo; bet greičiausia del to, kad kitos W. 16 dalys nurodo visą eilę etapų priešo kelio viduje, tai ir nebuvo reikalo jų kartoti. Del kelio pradžios, tai W. 9, 13, 14, 22 ir 23 jis pradedamas nuo įvairių Nemuno punktų (Tilsot, Mymmel, Rambin), tik W. 16 nurodo bent vieną etapą prieš Nemuną, o W. 8 net tris etapus ligi Splitter. Tas pats Robutte savo abiejų pranešimų nurodymus kartoja tik nuo Lumpe, o prieš ją nurodo - dešimties metų laiko tarpu: W. 18 — persikėlus prie M e m e l i n - N o y k e n pirmoji nakvynė; už 2 mylių antroji nakvynė G u s s e l; už 3½ m. trečioji nakvynė S p l i t t e r ir už 3 m. ketvirtoji nakvynė L u m p e; o W. 16 — pirmoji nakvynė W e l b i n, antroji S e i s d i r a p p e ir trečioji L u m p e. Tuo būdu W. 16 Seisdirappe turėtų atitikti maždaug Spliter ar bent Gussel W. 8, o Welbin-atitikti Gussel ar gal ir Noyken. Tad tik išeitų, kad dešimčiai metų praėjus beveik tas pats kelias nueinamas jau daug greičiau — vietoj keturių nakvynių tik trys, jei čia buvo tas pats kelias.

Pradžia W. 8 kelio tokia pat, kaip ir W. 6. Išeities punktu laikoma Rasytė, nors ji pati čia ir neminima. Pirmoji nakvynė N o y k e n prie M e m e l i n. Hirsch kitos atitinkamos vietos nesuradęs, spėja čia vietą netoli Rasytės Kuršių Nerijoj. Tačiau jau H e n n e b e r g e r savo atlase 1576 m. žino ir Memelin fl. ir Neucken. Pirmasis tai Nemunynas, pasiektas

jau persikėlus per marias. Čia pat, tik kiek toliau, dešiniajame Lauknės upės krante, priešais vietos, kur Parvė teka į Lauknę, Henneberger žymi ir Neucken, tą patį Noyken, atstumu nuo Nemunyno įtakos 2 vok. mylios. Tą patį vardą S. Gerullis „Die altpr. Ortsn.“ 108 p. randa senprūsišku pavadinimu Noyken Sambijoj — dabar Neuken. Parvė sudaro dabar Osos aukštupį, taigi tektų tų Neikių ar Noikių ieškoti prie Osos intako į Lauknę: toj vietoj dabartiniai žemėlapiai rodo tik vietovę Klabohnen. Tačiau Hennebergerio žemėlapyj yra nemaža geografinių klaidų ir priėmus jo nurodytą vietą ir palyginus ją su W. 8, tektų drauge samprotauti, kad nuo Nemunyno žiočių teko ligi Noyken keliauti visą dieną — tris mylias, — tuo tarpu iš W. 6 galima padaryti išvadą, kad pirmas etapas, tik išlipus Nemunyno krante, buvo Noyken. Be to, priėmę Hennebergerio vietą, ligi Splitter gautumėm ne 6 mylias, ar 5½ m. kaip W. 8, bet daugiausia 4 m. Taigi reikėtų Noyken labiau pristumti prie Nemunyno žiočių — prie Lauknės ar dar arčiau. Thomas 12 p. Hennebergerio Neycken nurodo tarp Lauknės ir Ischlak ežero. Tačiau, norint tiksliau šias vietas lokalizuoti, tenka sugretinti W. 8 ir W. 16 nurodymus. Tas pats ir W. 8 vadovas Robutte čia pirmą nakvynę nurodo Welbin, dabartiniuose žemėlapiuose nesurandamą. Hirschu remiantis šios vietos reikėtų ieškoti prie Gilijos upės ties Wolfbergu. F. Hoppe „Ortsn. d. Pr. Pr.“ pavadinimui palyginti duoda Welpin G. D. Konitz, ir spėja, kad Welbin gal yra pelkė Welm-Teich. Gerullis p. 193 žino kelius panašius senprūsiškus pavadinimus: Welbin ežerą, Welbin ties Wachsmuthen Rosenbergo kr. Nors šios vietovės yra už tiriamo rajono ribų, tačiau jos bent įrodo, kad ir W. 16 Welbin nėra Robuttės iškreiptas pavadinimas. Gal būt tuo laiku Welm-Teich ir buvo Welbin vadinama. Welm Teich yra netoli Nemunyno ties Petrikiais, Labguvos apskr., ir kaip tik netoli nuo tos Lauknės, ties kuria Henneberger rodo buvus Neucken. Tai ar Noyken W. 6 ir W. 8 ir Welbin W. 16 nebus ta pati vieta, W. 6 ir W. 8 pavadinta gyvenama vieta, o W. 16 nuo esančios ties ta vieta pelkės?

Lygiai taip pat dabartiniuose žemėlapiuose negalima surasti W. 8 ir W. 6 nurodomo sekančio etapo — Gussel. Hirsch samprotauja, kad ji turėjusi būti maždaug toj vietoj, kur

dabar susitinka senoji ir naujoji Gilija. Thomas 12 p. ieško į vakarus nuo Splitter, ties Wolfsbergu, tai yra identifikuoja su Hirscho Welbin, nors kaip matėm, greičiausia su Welbin tenka identifikuoti Noyken. Jei nebūtų kitų, be W. 6 ir W. 8 nurodymų, tai ir Gussel greičiausia tektų ieškoti ties Fridrichsdorfu, kurio atstumas atitiktų W. 6 ir 8 nurodytą atstumą nuo Nemunyno. Tad iš šios vietos į Tilžę tektų eiti per Sandlaukius, o iš ten Skaisgirių-Tilžės keliu į Splitter. Tačiau ir šič, kaip ir del Noyken, W. 16 leidžia ieškoti ir kito kelio.

W. 16 antroji nuo Welbin nakvynė yra niekur kitur neminima Seisdirappe; jau iš pavadinimo aišku, kad tat upė. Keletą panašių senprūsiškų vardų nurodo Gerullis: Says — upė, Sayn — ežeras kr. Rössel (p. 148), Seia upė (p. 154), Serenappe, Sambijos upė, Serappin kr. Fischharnen, tačiau nė viena tų vietų netinka nurodytam atstumui ligi Splitter. Bet už tat, 16 klm. — 2 m. atstu nuo anos Welm-Teich-Welbin?-Noyken? — tarp Naujosios (Neukirch), Pakalnės (Niederung) apskr., ir Joneikiškių, porą kilometrų į pietus nuo Rokaičių, teka Seisė upė, Šalteikės, Nemunyno intako, aukštupis. Nuo šios vietos ligi Lumpės bus apie 4 klm. Jos vardas visai atitinka W. 16 vardą Seisdirappe, bet drauge visai tiktų ir W. 6 ir W. 8 Gusseliui, irgi 2 m. nuo Noyken esančiam. Visas nesusipratimas galėtų būti tik tas, kad W. 8 duodama keliui iš Gussel ligi Lumpės dvi dienos, o W. 16 iš Seisdirappe ligi Lumpės tik viena diena, arba du kartus trumpesnis atstumas. Bet kadangi W. 8 neabejotinai klaidingai nurodomas ir atstumas tarp Splitter ir Lumpe, tai galimas daiktas, kad ir čia suklysta: visai suprantama nakvynė Splittere Nemuno krante, pilyj, galėjo virsti ir atskiru dienos keliu. Thomas'o p. 13 spėjimas, kad Seisdirappe gali būti tiktai Gėgė-Jäge, kaip vienintelė upė tarp Welbin-Wolfsbergo ir Lumpės, visai nepriimtinas, nes jo nurodomas kelias neatitinka kitus W. kelius. Čia galima tiktai samprotauti, kad einant W. 16 keliu, Lumpė pasiekiama anksčiau nekaip W. 8 nurodyta, nes, gal keltasi per Nemuną ne toj pačioj vietoj: juk ir W. 6, kurs nuo Splitter veda jau kitu negu W. 8 keliu, duoda irgi tarp Splitter ir Lumpės vietoj 3 m., tiktai 2½ m. Tuo būdu W. 16 pažymėjo upę, o W. 8 gyvenamą prie jos vietą.

W. 8. kaip ir W. 6 kitą etapą nurodo Splitter. Yra tat buvusi kryžiuočių pilis, dabar kaimas ties pat Tilže, prie Smai-

lupės (Schmalup) Nemuno intako. W. 9 ir W. 13 vietoj Splitter nurodoma T i l s o t, greta esančią Tilžę, ar upę Tilželę, prie kurios Tilžė yra. W. 14 nenurodoma vietos, bet minima tiktai Mymmel-Nemunas, 1½ m. atstumo nuo Lumpen; W. 22 ir 23 vedama nuo R a m b y n - R a m b y n o, nurodoma — W. 22 ligi Lupin ½ m., o W. 23 net keturius kartus daugiau — 2 m. Todel ir W. 14 Nemunas gali būti tiek pat Tilžė ar Splitter, kiek ir Rambynas, ar W. 17 Mergilsee, kuriai duodama irgi 2 m. ligi Lumpen, nors ji pasiekta greičiausia einant pro šalį to paties Rambyno, tai yra daug ilgesniu keliu.

W. 17 Mergilsee minima dar W. 18. Hirsch jos tikrosios vietos nesurado. T h o m a s p. 13 teisingai nurodė, kad tai yra M a r g e n s e e - M e r g e ž e r i s, ar M a r g e ž e r i s, senoji Nemuno tėkmė priešais Ragainę ne kairiajam, kaip Ragainė, bet dešiniajam Nemuno krante. Iš čia eina kelias į Lumpę pro Ragainę. W. 8, 9, 13, 16 ir 23 L u m p e, W. 14 ir W. 17 L u m p e n ir W. 22 L u p e n yra neabejotinai L u m p ė s upė, nuo kurios gavo vardą Lumpėnai.

Po Lumpės W. 8 ir 9 nurodoma W i l k e n i s k i n (W. 9 flis), W. 13 W i l k e n e, W. 14, 17, 22 ir 23 W i l k e e n, W. 16 W i l k o w e, irgi abejojimų nesukeliančią Nemuno intaką V i l k ė s upę, kuri gal tuo laiku buvo vadinama Vilkene, senovės skalvių vardu (Gerullis 201 p.). Tačiau dabartiniai Lumpėnai, kurių tuo laiku gal ir nebuvo, yra nuo Vilkės daug arčiau negu šių Wegeberichtų nurodomas 2—3 mylių atstumas. Tenka manyti, ar apskritai tuo laiku kelias buvo daug sunkesnis, ir per tai atrodęs ir ilgesnis, ar kad ir nurodant kelio ilgumą nuo Lumpės skaityta jį nuo Rambyno. Einant nuo Rambyno ant Lumpėnų per Vilkę į Sartininkus, Vilkė pasiekiama ties G u d a i s. Toliau kelias turėjo eiti dabartiniu vieškeliu G u d a i (Gudden) - Sartininkai Draudėniai ir toliau ant Žvingių ar Didkiemio, per vietovę A r i s k e n, kurios atstumas nuo Vilkės-Vilkenės iš W. 17 — 2 m., W. 13 — 2½, W. 8, 9, 14, 22 ir 23 — net 3 m.; be to W. 13 ir 22 pridedama, kad ji esanti prie A s a r u n e upės. Kelias apskritai geras, nors tenka statyti tiltai per Asarune (W. 22) ir dalį kelio grįsti. Hirsch nei tos Asarune nei Arisken nepaaiškino. B a l i ń s k i, o jį sekdamas G u k o v s k i j Ros. ujezd p. 105 ir 123 Arisken identifikuoja su Jariškių dvaru Nemakščių par., taigi visai prie

kito kelio, kurs ėjo ne per Vilkenę, bet nuo Viešvilės ant Šešuvio-Skaudvilės (W. 6 ir W. 7) ar per Eržvilką. F. Hoppe „Ortsn. d. Pr. Preussen" Altpr. Monatschr. XII, teisingai nurodė, kad toji Asarune, tai Ežerūnos upė ar Ežerupis, kuri įteka į Jūrą ties Plikiškiais, netoli nuo dabartinės geležinkelio stoties Pažerūnų, bet ir jis nenurodė, kur, būtent, Arisken buvo. Ežerūna teka iš Draudėnio ežero (Hoppe-Drauden-see) ir kelias iš Sartininkų ją perkerta ties Draudėnių kaimu, esančiu ties pat ežeru. Toj vietoj ir turėjo būti Arisken, bet nei „Lietuvos Apg. Vietos" nei gen. štabo žemėlapiuose nenurodoma šiam rajone nė vienos vietovės panašiu vardu. Tačiau yra ir dokumentalių įrodymų, kad Draudėniai, ar bent esą už dviejų kilometrų nuo jų Žygaičiai yra senovės Arisken. Minėtam jau Karšuvos valsčiaus 1562 m. inventoriuje paskutine vaityste (p. 87—90) nurodyta Romanių (Romanskie) vaitystė, sudaryta iš kaimų Oryskiany, Sartyniki ir Siksnie. Oryskianų (Ariškėnų) kaimo sienas sudarę Pryšmantų, Vilaičių, Šikšnių, Putokšlių ir Sartininkų kaimų sienos. Kaip tik visi tie kaimai apsupa Draudėnių kaimo laukus, nors pats šis kaimas visiškai inventoriuje neminimas. Kadangi šiam tų Ariškėnų plote yra tik Draudėnių ir Viluščių-Draudėnių kaimai, tai vienas jų, greičiausia didesnis — Draudėniai, ir turi būti identifikuojamas su Oryskiany-Ariškėnais, o per tat ir su Arisken. Jei bent, kaip jau buvo nurodyta, galima dar būtų identifikuoti jį su Žygaičiais, už 2 klm. nuo Draudėnių: bet šis kad ir yra netoli Ežerūnos, vis delto yra ne prie jos, o prie jos intako Balčos (netenka jos painioti su W. 6 Milžavėnų Balča). Šie Oriskiany yra minimi ir Sprogio „Geogr. sl." p. 214 kaip Oriškianskoje voitovstvo, tik nenurodoma kur jos ieškoti. Kelias nuo Lumpės per Vilkenę-Sartininkus eina lygiagrečiai antram mums žinomam keliui — Šyša-Mirgla (Mirglona) Vainutas-Bikava.

Arisken-Ariškėnai-Draudėniai ne upė, bet gyvenamoji vieta, taigi ir šič, kaip ir pirmam kelyj Bareykinfeld-Bareikiai Mortensen dykumos — wildniss ribos bent Žemaičių pusėje žymiai siauréja.

W. 8 ir 9 už 2 m. nuo Arisken nurodoma Jūra; W. 23 pailginamas tas kelias ligi 3 mylių; W. 13, 14 ir 22 visiškai praleidžiamas šis etapas ir nurodoma tiesiai už 4 m. nuo Arisken

Kudynfeld. Užtat W. 17 vietoj Jūros, už 3 m. nuo Arisken duoda Maudillenfeld, o W. 16 nenurodomas atstumas, tik paaiškinama, kad Maudlin yra prie Jūros.

Nuo Draudėnių Jūros linkui galima eiti dviem keliais — ar ant Žvingių, ir čia faktiškai išeinama jau į mums žinomą antrą kelią — Vainutas-Bikava, kuris tačiau tiesiai neina Šilalės link, ar ant Didkiemio, kuris per Jūrą tiesiai eina į Cutybę. Lauko prie Jūros — Maudillenfeld paminėjimas galėtų mums palengvinti nustatyti tikrąjį kelią, jei ar žemėlapiai ar „Lietuvos Apgyventos Vietos" šį lauką minėtų. Tačiau, likęs, matyt, ir lig šiol tiktai lauko pavadinimu, jis niekur nėra žinomas, nors Žemaičių aktuose XVI amžiuje minimas. Sprogis p. 178 nurodo — Mavdiliany pole Pojurskoj vol., p. 89 — Dagala, riečka v im. Movdylianach Pojur. vol. čerez zemliu Janiškiu, p. 192 Movdeleini, Movduleny nad r. Juroja, p. 193 Moldyleini, im. v. Pojur. vol.; be to dar „Opis. Vil. Centr. Arch." v. V. p. 11 mini Digovti v polie Mavdeliany Pojur. vol. ir p. 6 — uročišče Kavlakiški v Movdylianach. Iš tų duomenų matyti, kad Maudillenfeld tai yra Maudilėnai, prie Jūros, su Dagalos upeliu ir atskiromis dalimis Digaučiais (Digovty) ir Kaulakiškiais, greta Joniškio laukų. Deja, nė vienos tų vietų generalinio štabo žemėlapiai (1:100.000) nenurodo nei tarp Didkiemio ar Žvingių nei kitur prie Jūros. Tačiau vienintelė tinkanti Maudilėnams vieta būtų Vaidylių dvaras, prie kelio iš Draudėnių-Žygaičių į Didkiemį; to dvaro laukai prieina prie Jūros.

Už 2 m. nuo Jūros (W. 8 ir 9) ar tiesiog už 4 m. nuo Arisken (W. 13, 14 ir 22) nurodoma vieta Cutybe, Kutenfeld, Kudenfeld. Tokio pat atstumo W. 17 nurodoma Tilgauten, o W. 23 — Namile. Be abejo, tat Kutimai, kaimas 16—17 klm. arba 2 m. nuo Didkiemio. Į Kutimus einama Rauškių miškais, keliu, kurs eina į Šilalę. Kutimai yra tarp dviejų upių — Nemilos, kuriai tinka W. 23 Namile, ir Ilgočio, kuriam tinka W. 17 Tilgauten. Ir čia Ilgotis ir Nemila pavaduoja vietos pavadinimą taip pat, kaip anksčiau Seisdirappe pavadavo Gussel, ar Welm-Teich-Welbin pavadavo Noyken, — vieni žvalgų nurodo gyvenamas vietas, kiti upes, ties kuriomis tos vietos yra.

Ties Kutimais baigiasi W. 16 Robutės kelias. Jis jo toliau neveda, nes ir kitos W. 16 dalys tą patį rajoną aprašo ir pačiam

Robutei teko jį aprašyti W. 8, 9 ir 23. Taip pat faktiškai baigia savo aprašymą ir Gedekant su Zade W. 14, nes po Kudynveld tik pažymi, kad nuo jo yra 1 m. „in das land“ — suprasti greičiausia Schawden ar Gneten, ir iš čia 2 m. į vietą, kur turi būti kariuomenės stovykla, tai yra greičiausia į Paršpilį. Taip pat nieko naujo nepasakoma ir W. 13, kuris mini tik jau žinomą iš pirmojo, Švėkšnos, kelio L a k a w s e f e l d — matyt, Lakaušį-Treigius, ir A s s w e o t e — Ašvietę, kuri pasak W. 13 yra Kaltinėnų krašte. W. 23 nurodo 2½ m. (vietoj kitur paduodamų 2 m.) į žinomą jau mums Medenikin-Medininkų (Varnių) kraštą, kuriame mini už 2 m. Barsenpille-Paršpilį. Tuo būdu iš aštuonių šio kelio aprašymų lieka tik keturi, bet ir šių daugumas tik kartoja iš pirmo kelio žinomus etapus, kiek juos painiodami ir įvesdami porą naujų linkmių, senųjų kelių atžalų.

Pamatinis čia yra W. 8 kelias, kuris už 2 m. nuo Kutimų duoda M e d e n i k i n, Medininkų, ne Medingėnų, kaip mano Hirsch, kraštą, o iš čia 2 m. į Parsepil-Paršpilį. W. 8 kartoja W. 9, tiktai pabaigoje paduodamos papildomos žinios, lyg kita linkmė — 1½ m. ligi L a k a w s e - L a k a u š i o upės, o iš ten 2 m. ligi Paršpilio, tarp kurių gyvenęs Gnete. To paties Gnetės hof-pilis minima ir W. 22, tokio pat atstumo nuo Kutimų kaip W. 8 ir 9 pažymimas Medininkų kraštas, bet čia dar viena mylia ligi Medininkų krašto. Aišku, tikrosios sienos atskirų valsčių negalėjo būti žinomos žvalgams, skubotai bėgantiems per kraštą. Ir mums atrodo, kaip jau anksčiau minėta, kad Giniotos-Gnetės kraštas buvo tarp Kutimų ir Medininkų kraštų, netoli Lakaušio-Treigių. Tiktai W. 22 yra dar viena painiava, nes nurodoma Medininkai nuo Gnetenhofo už 1 m. ir drauge minima, kad Medininkų kraštas yra pirmoji nakvynė L a k u s t e krašte, kur esanti viena pilis. Toji pilis greičiausia Paršpilis, bet kartu pats kraštas vadinamas dviem vardais — Medininkų ir Lakuste. Galima samprotauti, kad šioji Lakuste nėra identiška su Lakawse, o kad reiškia L o k i s t o s upę, kuri prasideda penki kilometrai į vakarus nuo Paršpilio. Nuo jos galėjo pareiti viso krašto pavadinimas, vadinas, Lokistos kraštas tiek pat yra Medininkų, tiek ir Šauduvos ar Giniotos, nes ji teka ir vienu ir kitu kraštu.

Kelyje nuo Kutimų į Medininkų kraštą W. 17 nurodomas dar vienas etapas, kituose W. neminimas, būtent, N e r e a t h.

Žemėlapiuose tat nepažymėta, bet Sprogis p. 204 mini „riečka Neriata Šovdovskoj vol.“ Tai nežymus greičiausia Akmenos intakas Nerota. Prie jos yra „Liet. Apg. V.“ nežinomas kaimas Paneročiai toj vietoj, kur gen. št. žem. įpažymėta „zu Tub.“ — tarp Balsių ir Tubinų. W. 8 ligi Warnestilte - Varnelės tilto kartojamos visai jau iš Švėkšnos kelio žinomos vietos. W. 9 iš tikrųjų nėra nauja kelionė, bet tas pats W. 8 kelias, tų pačių asmenų nueitas, matyt, nurašytas iš W.8, ir tik papildytas įterptais šoniniais keliais, einančiais nuo Varnių. W. 17 duotas kitas Varniams vardas — Warlen vietoj Warneestilten, ir iš ten jau grįžta atgal į Paršpilį, kuris nepaminėtas einant į Tverus. Iš Paršpilio nurodomas neteisingas atstumas į Kražius-Grasien, matyt iš kitų pasakojimų, nes kelias iš Paršpilio buvo jau grįžimo kelias ir į Kražius nėjo.

Už Varnių, einant jau į rytus nuo ežerų, tokio pat atstumo, kur Švėkšnos kelias duodavo Assweote-Ašvietą, W. 8 paminėtas tik Asswe, o W. 9 pridėtas paaiškinimas, kad tat esanti upė. Be abejo, tai Ašva ir vieta ta pati Ašvietė. Einant keliu iš Varnių į Kražius su Ašva susiduriama 16 klm. nuo Varnių, tai yra lygiai už 2 m., kaip ir nurodo W. 8 ir W. 9.

Nuo Ašvos, prieš tęsiant į pietus kelią, kuriuo galima būtų grįžti atgal prie Jūros, W. 9 daroma trumpa ekskursija į žiemos rytus, į Kražius-Crasien, do Girstawt wonet; nuo Ašvos ligi Kražių skaitoma 3 m., nors iš tikrųjų bus mažiau, nes pradžia kelio gal laikyta nuo Medvėgalio, ties kuriuo toji Assweote buvusi.

Iš Kražių į Paseel land „wedir czurucke“ 2½ m. Passeel, be abejo, Pašilė. Hirsch, jau nuo pat pradžios Assweotės suklaidintas, ieško jos tarp daugybės įvairių Pašilių, nors pasakymas „weder czurucke“ aiškiai rodo, kad čia grįžtama atgal prie Ašvos. Vadinas, gali būti tik viena Pašilė, prie kelio iš Varnių į Kražius, nes ir einant nuo Ašvos į Kražius teko per tą pačią Pašilę eiti. Tačiau, nurodymas, kad nuo Ašvos ligi Kražių yra trys mylios, o iš Kražių ligi Ašvos tik pustrečios mylios kalba už tat, kad Pašilė yra bent keturiais kilometrais nuo Kražių arčiau negu Ašva, o tat patvirtintų dar kartą, kad ir Assweote bus netoli Jaunodavos, tarp jos ir Medvėgalio. Pašilės land-kraštu vadinimas leidžia spėti, kad ir čia turėta skyrium valdomas kraštas, gal sudaręs dalį Kaltinėnų krašto, kuriame ir buvo ana Assweote.

W. 8 1½ m. nuo Pašilės pažymima Q u e s t i n ir W. 9, kuriame irgi visai skyrium nurodomas kelias į Kražius ir atgal tokia pat forma kaip ir W. 8, net nurodoma, kad Questin land yra 1½ m. nuo Pašilės, tačiau pagrindinė linkmė tiesiog 1½ m. į Q u e s t i n velt pažymima nuo Ašvos upės, ir pastebima, kad Questin yra prie E s e n e n upės.

Šį kartą Hirsch teisingai identifikavo Questin su žemėl. Kwiescie, K e s č i ų kaimu, ar kaip tą vietą vadina K a š a r a u s k a s „Tautoj ir Žody“ I. p. 110 — K v i s t e j, už 6 klm. nuo Kaltinėnų ir už 12 klm. (lygiai 1½ m.) nuo Pašilės. Čia vienintelė I ž n i o s upė, ta pati E s e n e, su kuria dar teks susidurti, aiškinant W. 6 penktąjį J e n s e t i l t e kelią. Ties tuo tiltu ar ties B a g d o n ų kaimu ar pagaliau čia pat ½ klm. nuo Kesčių prie kelio iš Kaltinėnų į Šilalę ir buvo Kesčių laukų riba.

Pagrindinis W. 8 kelias už Kesčių jau nenurodo jokių naujų etapų, o tiktai 5 mylios atgal į Jūros pusę: keliu — Kesčiai-Balsiai-Šilalė-Kutimai ligi Didkiemio bus apie 35—40 klm. Bet W. 9 čia nurodomas dar vienas etapas — viena mylia nuo Kesčių yra L a b e l a w k e n, kur išeinama į senąjį kelią, o iš čia ligi Jūros 3 m., kitaip sakant, kelią sutrumpina 1 mylia. Kadangi W. 8 kelias iš Kesčių į Didkiemį yra trumpiausias visų galimų kelių, tai W. 9, matyt, nurodomas čia ne kokis kitas kelias, bet tas pats, tik, palyginti su W. 8, įvedamas vienintelis naujas etapas. O jei nurodoma kita linkmė, tai bendrai atstumai jau čia bus visai neteisingi, nes kiekvienas iš W. 8 kelio nukrypimas į šalį kelio nesutrumpins, bet pailgins. Bet gal ir W. 8 kitu kiek pavadinimu ta pati ar jai artima vieta minima. Mat, prie W. 8, be tiesioginio kelio aprašymo yra pridėtas priedas su įvairiais kelio paaiškinimais, duodamais iš kitų aprašymų ir ten nurodytas kelio iš Warnestilte variantas: 2 m. nuo Warnestilte - S k r u n d e n, iš Skrunden 2 m. ligi W u n p e l a w k e n. W. 9 žymimas dar kelias iš Parssenpil į Skrunden, bet, greičiausia, aplenkiant ežerą iš pietų, nes tiesioginio kelio tarp ežerų negalėjo būti. Ir pasak Hirscho S k r u n d e n tai Skrondėnai prie Nekočios upės, 7 klm. nuo Varnių, taigi kiek per arti nurodomam atstumui. Bet kadangi tie, kas šį kelią aprašė, patys juo nėjo, bet aprašė iš kitų lūpų, tai lengvai galėjo atstumuose suklysti ir net supainioti Skrondėnus su Assweote, kadangi vis viena teko eiti pro Medvėgalį, tik ne iš rytų, bet iš vakarų.

Bet Wunpelauken, kurias Hirsch identifikuoja su Vabalais ar Vabalaičiais, gali būti Didieji ar Mažieji Vankiai, V a n k i ų l a u k a i, kur tarp kitko K a š a r a u s k a s „T. ir Ž.“ I p. 110 randa daug įvairių istorinių vietų, be ko kito kalnelius — Ląkutos kalns, Girvėkalns, Laumės kalns, Mogės kalns, Vilkapakaušė, kurie XIV amžiuje galėjo šį tą reikšti kraštą ginant. Kariuomenė, einanti iš Varnių per Skrondėnus nieku būdu šios vietos negalėjo aplenkti. Iš čia į Didkiemį beveik tiek pat, kiek ir nuo Kesčių. S p r o g i s p. 61 mini ir tą pačią W. 8 vietą: Vompulavkas, Pajūrio valsč. žemė, greta Salupiaunių, Kulio lauko ir Bielianų kaimo. Bielianų kaimas tai Bilionų kaimas, kurio laukai tiesiog susiduria su Vankių laukais. Šios vietos pažymėjimas Pajūrio vlsč. ribose, tuo tarpu, kai apskritai šis plotas priklausė Karšuvos, ne Pajūrio valsč., tik dar labiau patvirtina Vompulaukio identiškumą su Vankiais. J a k u b o w s k i savo žemėlapyj kaip tik šią vietą išskiria iš Karšuvos valsčiaus ploto į atskirą plotą, Pajūrio valsč. priklausantį. Kadangi žemėlapiai ir „Lietuvos Ap. Vietos“ Vumpalaukių nenurodo ir nuo Skrondėnų Vankiai būtų kiek per arti, tai galimas dar daiktas, kad Vankių laukai užimdavo plotą ir į vakarus nuo Bilionų kaimo ir tada W. 8 W u n p e l a u k e n ir Sprogio V o m p u l a u k e galima būtų identifikuoti su V a i k u l a u k i a i s, ties Treigiais - Laukašiu, kurie ir atstumu nuo Skrondėnų visai tinka ir yra netoli nuo to kelio, kuriuo būtinai reikėjo eiti nuo Kutimų į šiaurę, tai yra, nuo to „senojo kelio“, į kurį W. 9 nuo Kesčių grįžta. Beveik toj pačioj vietoj nurodoma L a b e l a w k e n ir W. 9. Tiktai jų negalima identifikuoti nei su Vankiais, nes nebuvo prasmės grįžtant namo iš Kesčių eiti vėl į šiaurę, nei su V a i k u l a u k i a i s, nes perdaug jau skiriasi pavadinimai, kuriems tiktai „laukas“ yra bendras, o kaip matėm Wegeberichtų vardai yra labai artimi tikriems vietų pavadinimams; jei turėtumėm pilną sąrašą Lietuvos vietų vardų būtų visai nesunku kiekvieną jų vietovę lokalizuoti. Labelawken pavadinimas primena Lapiulaukius. Tuo tarpu prie Lokistos, tarp Šiaudalių ir Nevočių, tiesia linkme iš Šilalės į šiaurę, žemėlapyj ir „Liet. Ap. Vietos“ p. 359 žymimas kaimas Lapkalnis; ar ties juo nėra ir Lapiulaukių? Matyt, Lapiulaukiai ir yra Labelawkin. Hirsch prileidžia čia Laukuvą, bet ta vieta netinka dėl tų pačių priežasčių, del kurių netinka ir Vankiai. Linkmė iš Kesčių į Lapkalnį per W. 8 Vaikulaukius išveda į senąjį kelią, o iš Lapkalnio

lig Jūros yra arčiau, kaip iš Kesčių, tik nuo Kesčių bus ne viena, bet apie 2 m. Ar ne prie Lapkalnio ir anoji W. 17 Nerota?

Tuo būdu turime maždaug tokią trečio kelio linkmę: (W. 8 ir W. 16) (Rasytė) - Memelin (Nemunynas) - Noyken, Welbin? (Welm Teich?) - Gussel, Seisdirappe (Seisė prie Naujosios-Joneikiškių) - Splitter (ties Tilže) = (W. 13) Mergilsee (Margežeris); (W. 22 ir 23) Rambin (Rambynas) - Mergilsee (Margežeris); visi: — Lumpe, Lupin, Lumpin (Lumpė) — Wilkene, Wilkeen, Wilkowe, Wilkenisken (Vilkė-Vilkenė ties Gudais) - (Sartininkai) - Arisken su Asarune (Draudėniai, buv. Ariškėnai su Ežerūna) - Maudillen feld (Maudilėnai ties Vaidyliais?) - Jure (Jūra ties Didkiemiu) - Cutybe, Kutenfeld, Namile, Tilgauten (Kutimai prie Nemilos ir Ilgočio) - Nereath (Nerota, tarp Balsių ir Tubinų) - Gnethinhof (Lakaušis - Treigiai?) - Medenikin land (Medininkų - Varnių valsč.) - Parsepil (Paršpilis ties Burbiškiais) - Twertekaymen (Tverai) - Warneestilte, Warlen (Varnelės tiltas) - Asswe (Ašva, Ašvietė, Medvėgalis).

Kelias į šalį — Crasien (Kražiai) ir atgal Passeel (Pašilė, pakelėj tarp Varnių ir Kražių).

Variantas iš Varnių — Skrunden (Skrondėnai) - Wunpelawken (Vankių laukai ties Bilionais ar Vaikulaukiai); kitas - Asswe (Ašvietė) - Questin prie upės Esenen (Kesčiai arba Kvistai prie Ižnios upės) - Labelawken (Laplaukis, Lapkalnis?) — Jure (Jūra - Didkiemis).

IV.

Kelias per Greižėnus - Ringius.

Ketvirtam keliui charakterizuoti turime tik tris Wegeberichtus — W. 12, 16 ir 18, maždaug iš vieno laiko — 1393—1394 m. Matyt, tuo keliu anksčiau nesinaudota, nes jis buvo sunkiau už kitus kelius išeinamas. Ne veltui W. 12 jis vadinamas „fredeweg“ — priešų keliu: kaip rodo dabarties archeologinė

medžiaga (P. Tarasenka „Medžiaga“ ir jo „Piliakalniai“ „Mūsų Žinynas“ 1923 N. 13 93—98 p.) visas šis kelias iš abiejų Jūros ir Akmenos krantų buvo smarkiai saugojamas ištisos eilės piliakalnių, matyt, tam tikru planu pastatytų ir žymiai apsunkinančių didesnių kariuomenės būrių judėjimą. Kelias, eidamas paraleliai trečiam, Ariškėnų-Draudėnių, keliui ir vesdamas į tą patį rajoną, neturėjo be to savarankės reikšmės ir matyt nebuvo nei specialiai tyrinėjamas nei ypatingai naudojamas.

Tolimiausią kelio pradžią nurodo W. 16, būtent, jau žinomą iš trečiojo kelio W e l b i n, kurią teko identifikuoti su W e l m--T e i c h. Ir čia, matyt, Welbin nesudarė kelio pradžios, bet buvo pasiektas iš Rasytės Kuršių Marėmis iki Nemunyno. Trečiu etapu tiek W. 16, tiek W. 18 nurodomi G r e i s e e n, G r e s e n, neabejotini G r e i ž ė n a i. Kadangi trečiojo kelio atstumas Welbin-Lumpė yra bent dešimtimi kilometrų trumpesnis už kelią Welbin-Gresen, o etapų ir čia ir ten yra po du, tai patys W. 16 etapai turėjo būti daug didesni ir kelias iš Welbin turėjo eiti ketvirtam kelyj ne per Seisę-Seisdirappe. Iš tikrųjų ši vieta nė Gussel čia neminima, užtat W. 16 antru etapu nurodoma M e l e t o w, kurios tuo būdu nereikia ir ieškoti ties Seisdirappe--Naująja. Hirsch identifikuoja Meletow su W. 17 ir W. 18 Mergilsee ties Ragaine. Bet F. Hoppe visai teisingai nurodė, kad yra tai neabejotina upė M a l e t t e, prie kurios yra Pamelečiai-Pamletten. Lietuviškas pavadinimas P a m e l e č i a i (Kalvaitis p. 49) lyg ir sako, kad upė lietuviškai vadinama buvo ne Malettė, bet Meletė, kas visai atitiktų ir W. 16 Meletow. Pamelečiai yra už 7 klm. nuo Tilžės, tiesiai į pietus; iš jų galima pasiekti tiek Tilžę, tiek Ragainę.

W. 16 nesako kuriuo keliu eita į Greižėnus. Jį papildo W. 12 ir W. 18 nurodydami R a g n i t - R a g a i n ę, kur eita iš Pamelečių; prie Ragainės persikelta Nemunu (Memel — W. 18) ir eita į Mergilsee, jau mums žinomą M a r g e ž e r į.

G r e i s e e n, G r e s e n - G r e i ž ė n a i kairiajam Jūros krante, su piliakalniu (Tarasenka, žemėlapis) yra iš W. 18 už 4 m. nuo Margežerio. Greižėnai visai neminimi W. 12, kurio už Ragainės tiesiai nurodomas P ü t i n v e l d, taip pat vadinamas ir W. 16, bet W. 18 lietuviškai išverstas į P u t e l a u k e n. Putelauken neabejotinai yra P u t v i a i, į šiaurę nuo Pagramančio, dabartiniuose žemėlapiuose kairiajam Akmenos krante. Pasak Sprogio p. 265 XVI amžiuje Putvių akalica buvo abiejuo-

se Akmenos krantuose. Taip pat jie paduodami ir 1562 m. Karšuvos valsčiaus aprašyme, iš kurio matyt, jog Putviai buvę Karšuvos valsč. sudėty ir susidūrę su kaimyninių kaimų laukais tiek kairiajam, tiek dešiniajam Akmenos krante. P. Tarasenka Putvių piliakalnį žemėlapyj rodo dešiniajam Akmenos krante, o „Medžiagoj" p. 219 mini kulgrindą, einantį iš Putvių į Upyną, kuri gali tiestis tik nuo kairiojo Akmenos kranto. Wegeberichtų Putviai turėjo būti dešiniajam krante, pakelėj iš Pagramančio į Šilalę.

W. 18 tarp Greiseen ir Putelauken nurodo Ringelauken. Joms visai tinka Ringiai, 1 klm. į pietus nuo Pagramančio. Kadangi Greižėnai yra kairiajam Jūros krante, o Ringiai dešiniajam, tai greičiausia Jūra pereita ties Taurage, iš kur toliau eita Tauragės-Pagramančio keliu; už Pagramančio, tuo pačiu keliu einant, pereita Akmena ir išeita į Šilalės kelią, kurs perkerta Putvius. Minimi W. 16 prieš Putvius miškai, tie patys Rauškių miškai, kuriuos perkirto ir trečias kelias iš Didkiemio į Kutimus, tik ne rytų, bet vakarų jų kraštą.

W. 12 vienos mylios atstumo nuo Putinveld nurodo Wingenfeld. Hirsch teisingai jį identifikuoja su Vingininkais, XVI a. Vingiais, Vingių laukais (Karšuvos valsč., Paakmenės-Gardavos vaitystės).

Šiek tiek painiavos sudaro W. 16, kuriame už Gresen-Greižėnų, maždaug tokiu pat etapu kaip W. 18 Ringelauken, nurodoma, Ringių neminint, Birzenveld. Hirsch jo ir ieško ties Ringiais. Tačiau šiam rajone tėra vienintelė vieta Birzenveldui atitinkama — Did. ir Mž. Biržulaukiai, žinomi ir iš Karšuvos valsčiaus aprašymų, už poros kilometrų nuo W. 12 Wingenfeld-Vingių. Tačiau jie yra ne tarp Putvių ir Greižėnų, kaip duodama W. 16, bet visa mylia toliau į šiaurę nuo Putvių, kaip ir Vingiai. Taigi neabejotinai šioj vietoj W. 16 informatorius Robutte suklydo: nepaminėjęs jau tais pačiais metais iš W. 18 žinomų Ringių, jis vieton jų įdėjo girdėtus, matyt, Vingiuose Biržulaukius, ir jo nurodytas 1½ m. atstumas tarp Putvių ir Biržulaukių yra atstumas tarp Ringių ir Putvių.

Už Vingių-Biržulaukių šie Wegeberichtai nurodo jau iš anksčiau žinomas vietas: W. 12 į kairę nuo Vingių už 2 m. Medininkų kraštą ir į dešinę Kaltinėnus; W. 16 šioj pranešimo dalyj neminimos po Putvių kitos vietos, nes jos paminėtos kitose W. 16 dalyse; W. 18 nuo Putelauken- Putvių už 1½ m. paduoda-

mas „land“ nenurodžius koks čia kraštas. Kadangi nuo Putvių ligi Vingių bus apie 1 m., tai už 1½ m. nuo Vingių turime Schawden-Šauduvos arba Giniotos-Gnete kraštą. Iš čia einama į Questin-Kesčių kraštą, kuris čia pirmąkart pavadintas kraštu, lygiai taip pat, kaip ir Jonawdo - Jaunodavos kraštas prie kelio iš Varnių į Kaltinėnus. Tuodu krašteliu prieina prie Kaltinėnų krašto vienas iš šiaurės (Jaunodavos), kitas iš vakarų (Kesčių), atskirdamas Kaltinėnų kraštą nuo Šauduvos krašto. Minima Jaunodavos krašte šventoji giria yra neabejotinai ta pati Assweiote-Ašvietė, o upė — Ašva arba Rauda.

Visas W. 12, 16 ir 18 maršrutas:

Welbin (Welm - Teich) - Meletow (Meletė ties Pamelečiais) - Ragnit (Ragainė) - Mergilsee (Margežeris) - Greiseen, Gresen (Greižėnai) - (Tauragė) - Ringelauken (Ringiai) - (Pagramantis) - Putinveld, Putelauken (Putviai) - Wingenveld (Vingininkai, Vingiai) - Birsenveld (Biržulaukiai) - Medininken (Medininkai-Varniai) - Questin land (Kesčiai) - Caltenenen (Kaltinėnai) - Jonawdo land (Jaunodava) su šventąja giria (Ašvietė - Medvėgalis) ir upe (Ašva ar Rauda).

V.

Santakos kelias.

Penktoji grupė apima W. 6, 7, 15, 21, 24, 28, 29 ir 51. Tat yra vienas gausingiausiai lankomų kelių ir, matyt, vienas svarbiausiųjų kryžiuočių kariuomenės kelių, kuris ėjo tiek į pirmųjų keturių kelių rajoną, tiek į rytus — ant Viduklės, Raseinių, kur susidurdavo ir su keliais prie Dubysos, neįeinančiais į šio rašinio ribas. Tų visų Wegeberichtų pagrindinis, daugiausia išplėstas, yra W. 6, sudarytas apie 1386 m. viso būrio, dvylikos žvalgų. Jie galėjo, mažesniais būreliais pasidalinę, smulkiau ištirti visą Kaltinėnų-Kražių-Nemakščių-Viduklės plotą. Iš tikrųjų W. 6 yra sulipdytas iš atskirų grupių pranešimų ir net yra padalytas į tris atskirus fragmentus, kurių vienas pavadintas „uff Kawen“ — į Kauną, ir tuo būdu ėjęs į kraštą, senesnių kelių visai

nepaliestą. Visi kiti šios grupės Wegeberichtai tik vienu kitu faktu W. 6 papildo, vietomis ne tiek palengvina, kiek pasunkina tikslesnę atskirų vietų lokalizaciją. Tiek to paties kaip ir W. 6 laiko Wegeberichtai, tiek vėlesnieji kartoja W. 6, nes W. 7, 21, 24, 28 ir 29 kelionės yra atliktos tų pačių asmenų, kurie dalyvavo ir W. 6 kelionėj; ir tik W. 51 keliauninkai W. 6 kelionėj nedalyvavo, o iš W. 15 šešių keleivių yra keturi nauji ir du iš W. 6.

Kelionės pradžia, ligi Nemuno, ne visų šių Wegeberichtų vienodai aprašoma. Toliausiai pradeda W. 6, jau žinomu mums keliu Memelin (Nemunynas) - Noyken (Welm Teich?) - Gussel · (Seisdirappe? - Seisė?) ir Splitter, kur pasiekiamas Nemunas. Už Nemuno, visuose šios linkmės Wegeberichtuose, išskyrus W. 12 ir 51, yra vienas bendras punktas — upė Wayswille, Waiswilgen, Wayswillin, Wayswilse, tai, be abejo, Viešvilės upė. Tačiau su Nemunu susiduriama kairiajam jos krante, o Viešvilė įteka į Nemuną iš dešiniosios pusės. Kur Nemunas buvo peržengiamas ir kuriuo keliu buvo pasiekta Viešvilė?

W. 6 tarp Splitter ir Viešvilės duoda 7 mylias, arba apie 56 klm. Tuo tarpu einant dešiniuoju Nemuno krantu bus viso tik apie 35 klm., arba 4½ m., o einant kairiuoju krantu — apie 40 klm. arba 5 m., taigi, pirmiausia, tenka konstatuoti, kad čia atstumai šiek tiek yra ištęsti, ir ne tik W. 6, bet ir kituose tos pačios linkmės pranešimuose, o tat rodo, kad greičiausia šiam rajone dabartinių tiesių kelių tarp šių punktų tuo laiku dar nebuvo, kad tekdavo eiti vingiuotais takais, aplenkiant pelkes ir upes. Delto, ieškant šiems Wegeberichtams atitinkamų panemunės vietovių ir jungiant jas dabartiniais keliais, atstumus tarp jų tenka žymiai mažinti.

Kelias, einąs dešiniuoju Nemuno krantu, nieku būdu negalėjo aplenkti Jūros upės, nes ji ties Šereiklaukiais (Schreclauken) tekėdama į Nemuną, perkerta visus kelius, einančius į vakarus tarp Pagramančio ir Nemuno. Nors dažnai Wegeberichtai, minėdami mažiau žymias vietas, nemini ir didesnių upių, tačiau sunku įsivaizduoti, kad šios linkmės Wegeberichtai jos neminėtų. Tuo tarpu, ji duodama tik W. 21, kuris savo turiniu žymiai nuo kitų šio kelio W. skiriasi.

Delto, ieškodami atitinkamų vietų kairiajam Nemuno krante, susiduriam su keliais neabejojamais pavadinimais; W. 7 pradeda kelią nuo Ragnit - Ragainės, prie kairiojo Ne-

muno kranto ir W. 29 pradeda nuo Suppe. Suppe toji pat Šešupė. Kryžiuočių ordino pranešimuose apie derybas su Vytautu del sienų 1420 m. (Cod. ep. Vitoldi N. 898 p. 494) taip ir pasakyta: Scheschuppa alias Suppa. Tos dvi vietos — Ragainė ir Šešupė ir nustato mums šio kelio linkmę. Tačiau Šešupė, einant nuo Ragainės, pasiekiama jau už 2 m. prieš Viešvilę; W. 29 tik vienos mylios atstumo pažymėjimas (trumpesnio, ne ilgesnio, kaip kituose Wegeberichtuose) rodo, jog čia atstumas skaitomas nuo kitos, prie Viešvilės artimesnės Šešupės vietos — greičiausia Giverlaukiai ar Birkalniai, kur kelias iš Ragainės į Viešvilę vėl prisiartina prie Šešupės.

Visi kiti pavadinimai tarp Splitter ir Viešvilės yra čia nauji. W. 6 už 2½ m. nuo Splitter duoda upę Leypa ir už 2 m. nuo jos upę Wyste; W. 7 už 2 m. nuo Ragainės-Wyste; W. 15 pradeda kelią iš Wirselauken ir už 3 mažų mylių nuo jų duoda Viešvilę; W. 24 beveik to pat atstumo nurodo Posseden ties Nemunu; W. 28 už 2 m. nuo Viešvilės duoda Legutten ties Nemunu. Taigi susidaro tokia vietų eilė: 1) Splitter, 2) Leypa-Ragnit, 3) Wyste-Wirselauken, Posseden-Legutten ir 4) (eventualiai 3) Suppe - Šešupė.

Nors Leypa yra nuo Splitter maždaug tiek pat toli, kaip W. 8, 9, 13 ir 23 Lumpe, W. 13, 14 ir 17 Lumpin ir W. 22 Lupin, tačiau Lumpe galima būtų identifikuoti su Leypa tik tuo atveju, jei kelionė eitų dešiniuoju Nemuno krantu, o čia greičiausia visi šio kelio W., kurie nepradėjo toliau, ėjo kairiuoju krantu. Be to, etimologiškai vargu ar yra kas bendro tarp Lumpės ir Leypos-Liepos. Tos rūšies pavadinimų Mažosios Lietuvos topografijoj yra nemaža-dabartiniai Liepulaukiai ir Lepūnė Įsruties apskr., Liepupė Pilkalnio apskr. (Kalvaitis. „Lietuv. vardų kl.“ pusl. 43—44—70), Liepgiriai, Liepkalniai ir kiti, senovės Leipė, Leypiten, Leypite (Gerullis p. 86—87); deja, nė vienos jų negalima perkelti į tiriamą rajoną nei ties kairiuoju nei ties dešiniuoju Nemuno krantu. Tenka vien manyti, kad šiuo vardu vadintas kuris dabar bevardis, ar bent žemėlapiams nežinomas upelis. Vienodas atstumas W. 6 nuo Leypa ligi Wystės ir W. 7 nuo Ragainės ligi Wystės leidžia ieškoti Leipos ties Ragaine. Nors atstumo iš Splitter ligi Ragainės yra daug mažiau už 2½ m., tačiau jau matėm, kad visi W. 6 atstumai ligi Viešvilės yra padidinti.

Maždaug pusiaukelėj tarp Ragainės ir Viešvilės, bet arčiau prie Ragainės tenka ieškoti ir sekančio etapo — W y s t e, ties kuria galėjo būti ir Wirselauken, Posseden ir Legutten, jei ir jų kelias ėjo kairiuoju Nemuno krantu, nors, kaip matysim, yra duomenų manyti, kad šios bent vietos ieškotinos dešiniajam Nemuno krante. G e r u l l i s p. 203 žino Wysdę, bet Braunsbergo apskr., K a l v a i t i s Vištakius Ragainės apskr. ir Vičius Tilžės apskr.; Leguthen atitiktų pas Gerull p. 85 Legitten, Laugyčiai, bet Lapguvos apskr., pas Kalvaitį p. 43 Lėgiai Stalupėnų apskr.; pas Gerullį p. 132 ir 203 randame Possede irgi Braunsbergo apskr. ir Wirlaukin Pr. Eilavos apskr.; pas Kalvaitį Virblaukius Pakalnės apskr.; nė viena tų vietų netinka šiai kelio linkmei. A. T h o m a s p. 13 priimdamas W. 6 dešinįjį Nemuno kelią Wyste laiko kuria nežinoma upe prie Jūros tarp Werscheningken ir Waidballen. M o r t e n s e n p. 64, kuri W. 6 nagrinėja be sąryšio su kitais to kelio Wegeberichtais, Leguthen identifikuoja su Layet pelke ties Šereiklaukiais, bet šio savo spėjimo nepamatuoja, jei bent remiasi Hirschu, kurs ties Šereiklaukiais duoda ir Wirselauken ir Posseden. Neskaidant vieno ir to paties kelio į įvairius variantus tarp dešiniojo ir kairiojo Nemuno kranto, būtų nuosaku tų vietų ieškoti prie kelio Ragainė-Tusainiai (Tussainen), Eisūnai (Eiseln), Lenkai (Lenken), Giverlaukiai, Birkalniai. Ir gal senuose pavadinimuose Tussainen-Posseden, Lenkininkai-Legutten, Giverlaukiai-Birkalniai-Wirsenlauken buvo daugiau bendro negu dabar. Bet galima aiškinti šią kelio dalį ir kitaip, padalinus ketvirtojo kelio Wegeberichtus į dvi grupes. W. 6 ir W. 7, iš kurių negalima buvo nueiti į Viešvilę dešiniuoju krantu neliečiant Jūros, ir W. 29, kur nurodyta Šešupė, ėjo kairiuoju krantu. Tad, ir Leypa ir Wyste bus irgi kairiajam krante. W. 21, kur minima Jūra, be abejo, ėjo dešiniuoju krantu. W. 15, W. 24 ir W. 28, kur tarp Viešvilės ir pradžios kelio bus dvi mylios, galėjo irgi prasidėti dešiniajam krante, nuo Jūros, kurios tuo būdu nereikėjo pereiti ir minėti. Tad Wirsenlauken, Posseden ir Legutten bus kažin kur netoli Jūros, apie Šešreiklaukį. Tokį aiškinimą sustiprina ir tas faktas, jog Leguthen ir Posseden iš W. 24 ir 28, o Wirselauken pasak W. 26 yra ties Nemunu, tuo tarpu, priimant kairįjį kelią jie būtų gan toli nuo Nemuno.

Bet matyt visų keliauninkų V i e š v i l ė buvo pasiekta arti jos intako į Nemuną. Nuo Viešvilės einama į Žemaičių

kraštą. Tarp Viešvilės ir Santakos, kuri yra daugumo šių W. tolesnis etapas, atstumai nurodomi nevienodai. W. 6 ir W. 7, kuris nėra atskiras kelias, tik kartojamas iš W. 6, nurodo 3 m.; W. 15 nurodo 6 m., W. 24 ir 28 — 5 m. Pirmųjų W. atstumas yra žymiai sumažintas (kaip matėm pirmoj dalyj jie atitinkamai padidėjo). Neteisingus W. 6—7 atstumų nurodymus galima aiškinti ir tuo, kad jie nebuvo sudaryti vieno kurio pranešėjo, bet sulipdyti iš atskirų nuotrupų, įvairių pranešėjų paduotų ir dirbtinai į vieną pranešimą sujungtų. Tuo atžvilgiu, daug vėliau sudaryti W. 15, 24 ir 28 pranešimai, surašyti iš informacijų žmonių, tuo keliu ėjusių, yra daug labiau patikimi.

W. 15 tarp Viešvilės ir Santakos minimas dar vienas pavadinimas, kuris neužrašytas kituose W., būtent miškas Y l g a s y l e. I l g š i l i ų vardas Žemaičiuose dažnai sutinkamas—Ilgšilių pelkės į šiaurę nuo Betygalos, Ilgšilės kaimas Luokės valsč. („Liet. Ap. Vietos" p. 369). Kiekvieną didesnį mišką šiuo vardu galima buvo pavadinti, taigi iš šio pavadinimo negalima spręsti apie kelio linkmę. Jei nuo Viešvilės upės ligi Šešuvio galima būtų eiti tiesiai, tai ligi Šešuvio ties Gaure būtų ne daugiau kaip 3 m. ir dar 1 m. ligi Santakos. Bet keliautojams ir dabar tektų aplenkti Viešvilės ir Smalininkų pelkes ir Didžiąją Plynę ir tik ties Eičiais galima išeiti į tiesesnį kelią, kad ir einantį ir dabar mišku (Ilgšiliu?). Tuo būdu, atstumas žymiai didėja, bent viena-dviem myliomis. Kelias eina į G a u r ę. Į ją einama per Šešuvį ir toliau Gaurės-Batakių keliu ligi Santakos, kuri minima W. 15, 24 ir 28; W. 28-ji vadinama net upe. Tai pačiai linkmei W. 6 ir W. 7 nurodoma S e s s o w fl., o W. 29 A n t e fl. Be abejo yra tat ta pati vieta — Š e š u v i o ir A n č i o s s a n t a k a, kaip tat W. 15 ir aiškina: „do die Anta und die Sassow invallen".

Kiek kitaip kelio pradžią nurodo W. 21, būtent, 7 m. nuo Jūros ligi H a n t upės, o toliau į tą patį kraštą. Nurodymas kelionės pradžia Jūros, šį vienintelį kartą visam penktajam kelyje, rodo, kad bent šių kelionių dalis dar prieš Viešvilę ėjo ir dešiniuoju Nemuno krantu. Toks kelias eitų Santakos link ir Hant flies būtų ta pati A n č a. Ar gal W. 21 eita kitu keliu, iš ketvirto kelio, nuo Tauragės ir Pagramančio ir tada Hant fl. galėtų būti Hund fl., vokiškai išverstas Jūros kairysis intakas Šunia. Šiam antram aiškinimui sunkenybių sudaro tas faktas, kad paliai Šunią sunku surasti bet kuris pakenčiamas kelias,

kuris būtų galėjęs eiti į Viduklės kraštą. Be to ir atstumas nuo Šunios į Viduklės kraštą būtų per mažas ir ne trumpesnis, bet ilgesnis už atstumą nuo Kaltinėnų. Bet, galimas daiktas, kad trumputis W. 21 keliarodys, neminįs visai Viešvilės, nurodo tik kiek kitonišką kelią tarp Nemuno ir Santakos, aplenkdamas Viešvilę.

Už 2 m. nuo Santakos felt Awkon (W. 6 ir 7) ir Aukon (W. 51); W. 15 ir 21 už Santakos naujų etapų jau nenurodo, tik paduoda bendrą linkmę į Kražius, Viduklę ir Kaltinėnus; W. 24, 28 ir 29 šios vietos nemini; nors greičiausia turėjo ir per ją eiti į Nemakščius. Paskutiniojo, šeštojo, kelio, W. 26 paduoda Auken vienu etapu grįžtamosios kelionės iš Viduklės į Wirsulauken, taigi tarp Viduklės ir Santakos; W. 27 nurodo, kad kelias iš Viduklės prie Šešuvio eina per Gewillen ir Aukeyn.

Kadangi jau ir Vigando iš Marburgo ir Dusburgo minimas laukas Augken, Oukajm, Onkajm, Aukon, o iš kitos pusės patsai pavadinimas turi pažymių, galinčių sudominti tyrinėtoją savo mitologišku turiniu, tai šia vietove įvairių rašytojų kiek labiau už kitas susidomėta, ypačiai, kad išskyrus Onkaimį Kėdainių apskr., taigi už Žemaičių krašto ribų, šio vardo Žemaičiuose nesurasta. Voigtas IV p. 19 ieškojo Onkaimio Ugėnuose ties Dubysa, bet jau Hirsch teisingai pastebėjo, kad tokia lokalizacija griežtai priešinga Wegeberichtų nurodymams. Buszyński, Dubisa p. 37—38 ir 35 prierašas, Onkaimį identifikuoja su Betygala — su pilim stovėjusia piliakalnyj už Betygalos prie Dubysos kranto ir atskirta Vaškupio nuo kito ploto; kartu Buszyński paduoda ir Prekerio nuomonę, kad tat buvęs kaimas Onkajm tarp Truskavos ir Šatės. Atstumai, paduodami Wegeberichtų ir tokiam aiškinimui prieštarauja, jei, žinoma, anoji pilis Onkaim ir Wegeberichtų Awkon, Auken yra viena ir ta pati vieta. Pats Hirsch ir juo sekdamas Mierzyński II p. 100 linkę yra Awkon lokalizuoti prie Batakių. Bet nuo Santakos ligi Batakių yra tik 5 klm., arba nėra ir vienos mylios, o nuo Šešuvio tik pora kilometrų toliau, taigi atstumas čia visiškai neatitinka Wegeberichtų nurodymus. Netinka ir kelio linkmė, ypačiai, jei ir čia laikytis dabar esančių kelių. W. 6 ir W. 7 nuo Awkon yra 3 m. ligi Kaltinėnų krašto. Tinkamiausias kelias į Kaltinėnus nuo Santakos eina per Batakius, Skaudvilę, Košius ir iš čia keliu Nemakščiai-Kaltinėnai, ar tiesiai vieš-

keliu iš Skaudvilės per Upyną (sen. Pilsudžius) į Kaltinėnus; W. 27 grįžtama iš Viduklės prie Šešuvio per Gewillen ir Aukeyn. Gewillen, tai Giviliai ties Adakavu. Šiuo keliu einant prie Šešuvio, tenka eiti per Skaudvilę ir Batakius. W. 26 tiek šis kelias pakeičiamas, kad Givilių neminima ir vietoj Šešuvio minimas galutinis kelionės tikslas — Wirsolauken ties Nemunu. Pagaliau W. 51 paduodama 5 m. gero kelio iš Auken ligi Kražių: iš Santakos ligi Kražių nueinama Batakių-Skaudvilės keliu ir toliau ar keliu ant Košių ir iš čia į Kražius, perkertant Nemakščių - Kaltinėnų kelią, ar per Usynę - Stulgius - Kušleikius. Visuose tuose keliuose kartojami tiktai Batakiai ir Skaudvilė. Kadangi, kaip jau matėm, Batakiai yra per arti nuo Santakos, tai lieka vienintelė Awkon atitinkanti vieta — Skaudvilė. Tenka čia kreipti dėmesio ir į tai, kad Wegeberichtai, minėdami daug įvairių šios apylinkės dabar žinomų miestelių, nė vienoj vietoj Skaudvilės vardo nemini, nors teko nuolatos per tą vietą eiti; o dabar Skaudvilė yra žymus punktas. Sprogis „Geogr. slovar." XVI amžiuje irgi nė vienoj vietoj nepaminėjo Skaudvilės, kurios vardas tuo būdu dar XVI am. nebuvo žinomas. Greičiausia ta vieta buvo vadinama kitaip. O kad čia XIV a. būta gyvenamos ir gynimo vietos, matyt iš Tarasenkos Medžiagos p. 234; ties Ančos upe 4 klm. nuo Sk. yra pilis su senkapiu ir kitas piliakalnis 2 klm. nuo Sk. prie kelio į Batakius. Taip pat gen. štabo žemėlapyj prie Skaudvilės nurodyta didelė giria „Wojdelas" (Vaidylos(?) giria), kurios vardas irgi dideliu senoviškumu kvepia. Atstumai tarp Skaudvilės ir Santakos ir Skaudvilės ir Kražių visai atitinka W. 6, 7 ir 51 atstumus. Taigi ir geografinė padėtis ir W. atstumai ir iš dalies archeologiniai paminklai verčia Auken feld (Aukaimį) lokalizuoti artimiausiose Skaudvilės apylinkėse. Matyt, netoli nuo Auken feld buvo ir W. 28 Traplauken, kurias atitinka Trapai, Trapų laukai, už 3 m. nuo Santakos, toj vietoj, kur išsiskiria keliai — vienas eina į Skaudvilę— Nemakščius, o kitas per Upyną į Kaltinėnus. Tik W. 28 atstumas kiek perdėtas — nuo Santakos ligi Trapų bus ne 3, bet 2 m. Tačiau kadangi W. 28 Auken neminimi, beveik toj pačioj vietoj paduodami Trapai, tai ir čia būtų dar vienas įrodymas, kad Auken yra ties Skaudvile.

Nuo Skaudvilės atskirų Wegeberichtų keliai susiskaido. W. 24, 28 ir 29 ir 51 veda į rytus ir vasaros rytus, W. 6 ir

7 — į šiaurę ir rytus, o W. 15 ir 21, kaip jau buvo sakyta, nurodo tik bendrą linkmę į šiaurę, vasaros rytus ir rytus. Bet W. 6 ir W. 7 be to dar duoda ne vieną kurį ištisą kelią, bet viso rajono tarp Skaudvilės, Kaltinėnų, Kražių, Nemakščių ir Viduklės ištyrimą, ne per daugiausia prisilaikydami linkmių, kas kiek apsunkina kitų vietovių lokalizaciją.

Už trijų mylių nuo Aukon W. 6 ir W. 7 duoda lant Caltenenen. Čia greičiausia turima galvoj tiek patys Kaltinėnai, tiek Kaltinėnų kraštas, atskiru kraštu vadinamas oficialiniam dokumente 1390 m. V. 26 (Cod. ep. Vitoldi N. 67 p. 29), kuriame pasižada padėti ordenui ir Vytautui atstovai valsčių — landų Medinkin (Medininkų), Calttenenen (Kaltinėnų), Knetow (Giniotų), Crazow (Kražių), Widucklen (Viduklės), Rossieen (Raseinių) ir Erogeln (Eiriogalos), t. y., kaip tik viso mūsų tiriamo krašto, išskyrus tik Karšuvos krašto, kuris skyrium neminimas. Tačiau pasak Wegeberichtų Kaltinėnų valsčiaus plote buvo ir kitų, mažesnių, matyt, Kaltinėnams priklausomų, pusiau savarankių teritorijų — Assweiote (Ašvietė) land, Jonawdo (Jaunodava) land, Passeel (Pašilė) land, Questin (Kesčiai) land.

Kaltinėnai visai plačiai W. 6—7 ekspedicijai sudarė savitą išeities punktą, kuriame pasidaliję mažomis grupėmis, po du tris žmones, žvalgai smulkiai visas Kaltinėnų apylinkes ištyrinėjo.

Dalis žvalgų nuėjo iš Kaltinėnų prie Jensetilte, už 2 m. nuo Kaltinėnų. Hirsch neieškodamas panašių vardų ir neteisingai skaitydamas Assweiote Užventais, ieško Jensetilte prie Kražantės, nors pats pavadinimas aiškiai sako, kad čia turima reikalo su upės, vokiškai pavadintos Jense, tiltu. Mierzyński II p. 93—94 teisingai nustatęs Assweiote vietą, rasdamas Wegeberichtuose, kad Jensetilte yra už 1½ m. nuo Assweiote, ieško jos kiek į šiaurę nuo Kaltinėnų, prie Ančos. Bet ir jo siūloma vieta neturi nieko bendro su W. 6 pavadinimu. Tuo tarpu šiam rajone yra upė Ižna ar Žnis (žemėl. Izna), ties Šiukšeliais („Liet. Ap. Vietos“ Šiunšeliai), už kelių kilometrų į pietus nuo Kaltinėnų tekanti į Akmeną. Dabartinis kelias iš Kaltinėnų į Laukuvą eina kurį laiką paraleliai šiam upeliui, beveik su juo susiduria ties Pepliais, kur Balė teka į Ižnį, toj vietoj, kur yra W. 8 ir W. 9 minimi Questin - Kesčiai; kelias perkerta Ižnį ties Bagdonais, kur greičiausia ir buvo Ižnio

tiltas. Jensetilte greičiausia įeidavo į Questin land sudėtį. Teisybė, nuo Kaltinėnų ligi Bagdonų yra ne dvi, bet viena mylia, bet ir W. 6 minimi ne Kaltinėnai, bet Kaltinėnų valsčius, taigi nuo valsčiaus ribų galėjo būti ir *2* m. „Liet. Ap. Vietų“ p. 360 minimas Paižnis Šilalės valsč. ir p. 347 Paižnis Kaltinėnų valsč. žemėlapyj nesurandami, tačiau jie greičiausia yra irgi netoli Ižnies tilto.

Kelias nuo Jensetilte-Ižnies tilto eina tiesiai į Jaunodavą, per Laumėnus ir Ašvą, palikdamas rytuose Kaltinėnus; netoli Jaunodavos iš kairės pasilieka iš W. 1 žinoma Asswyiote-Ašvietė, ligi kurios nuo Jensetilte W. 6—7 skaito 1½ m., kas visai atitinka tikrą atstumą.

Tie patys žvalgai W. 7 atlieka kelionę iš Ašvietės per Rawde ligi Girstawtindorf, kur gyvena Sowgutte. W. 6 nemini Rawdės ir Sowguttės ir šį kelią paveda atlikti kitai žvalgų grupei. Tarp Asswiote ligi Girstawtindorf paduodama *3* m. W. 8 tokį pat *3* m. kelią atlieka nuo Asswe ligi Crasien, kur gyvena Girstawtt. Taip pat pažymėta ir W. 9, kurį, kaip ir W. 8 kelionę, atliko kai kurie W. 6 ir W. 7 kelionės dalyviai. Kadangi W. 8 ir W. 9 kelionės buvo atliktos vienais metais anksčiau už W. 6 ir W. 7, tai galima manyti, kad į tuos metus Kražių valdyme galėjo įvykti atmainų: Girstautas, kurs valdė Kražius, pasitraukė ir užleido vietą Saugučiui, bet jo vardu dar Kražiai vadinami. Taigi iš visų sugretinimų W. 6, 7, 8 ir 9 yra aišku, kad Girstawtindorf, tai Kražiai.

Suskaidymas kelio Ašvė-Kražiai W. 7 į du etapus, įvedus tarp jų Rawde, tik formaliai kelią pailgino, nes paskaityta po *2* m. abiem kelio dalim, kai faktiškai ir čia yra tos pačios trys mylios: W. 6, 8 ir 9 keleiviai visi turėjo eiti į Kražius per Rawde, Raudės upę, kuri, tekėdama nuo Medvėgalio, ties Gulbiniškiais įteka į Akmeną ar Ašvą ir perkerta kelią Ašvietė-Kražiai vienu kilometru į vakarus nuo Pašilės.

Už *2* m. nuo Girstawtindorf W. 6 ir W. 7 duoda burcgwał Milso, o W. 51 tokio pat atstumo nuo Crasyen land Milsowe. Matyt čia Milso ir Milsowe yra viena ir ta pati vieta, nes ją tie patys vadovai nurodo ir kartu ir čia dar yra tvirtinimų, kad Girstawtindorf yra tie patys Kražiai. Hirsch Milso ieško į rytus ar vasaros rytus nuo Kražių, bet jau Mie–

rzyński II, p. 95 teisingai pastebėjo, kad tai yra žemėlapio Milžoviany, Milžavėnai, kaimas ir dvaras, už 5—6 klm. nuo Nemakščių ir už 17 klm., arba lygiai už 2 m. nuo Kražių, prie Kražių-Nemakščių vieškelio. Nors Tarasenka nežymi čia jokio piliakalnio, tačiau pažymėjimas, kad čia būta „burcgwall" sako, kad ir čia piliakalnis turėjo būti. Milžavėnų aplinkumoj yra užtenkamai aukštumų, kuriuose galima buvo statyti pilys, pav., žemėlapio aukštumos 143, 145, 156, ar ties Balčos upeliu.

Kelias į Milžavėnus aplenkė Kaltinėnus iš vakarų. Tolimesnis tačiau kelias nėra lengvai nustatomas, nes kai kurių vietų nei žemėlapiuose nei vietų pavadinimų sąrašuose neminima W. 6 nurodoma: iš Milso į Susückendorf 2 m., taip pat iš Susückendorf į Stabuncaln 2 m.; nuo Stabuncaln į Cosleyken 2 m.; nuo Cosleyken atgal prie Rogyare 3 m.; nuo Rogyare į Namaxte 3 m. ir nuo Namaxte ligi Sessow 7 m. W. 7 paduodamos tos pačios linkmės, tik šiek tiek kitaip paduodami atstumai — nuo Kosleikindorf ligi Rogyare 3½ m., prie Namaxte nurodo šventąją girią; nuo Namaxte ligi Sessow vieton 7, tik 5 m. Šiaip, nors W. 7 ir nėra padalintas atskirais etapais, kaip W. 6, tačiau iš prierašų, kuriuose minima kas iš vadovų kurią kelio dalį gali nurodyti, aišku, kad tai yra tas pats W. 6 kelias. Kadangi visos W. 6—7 žvalgų kompanijos vadovai Eykint su savo broliu Skawdegede buvo sustoję ties Asswyiote-Ašviete ir vėl atnaujinę kelią nuo Rogyare, tai čia aišku, kad ir toji Rogyare buvo netoli nuo Assweiote. Be to, kadangi visas skirsnelis nuo Jensetilte ligi pabaigos gavo atskirą pavadinimą „Uff Kawen", tai bent tolimesnis kelias nuo Milso-Milžavėnų turėjo eiti kiek į rytus, Dubysos link, nes tik šis kelias eiti į Kauno pusę. Ir čia, jau nėra pagrindo Milso-Cosleyken linkmės ieškoti į pietus ir vakarus nuo Kaltinėnų, nors ta linkmė atrodytų logišku Kaltinėnų rajono tyrimo baigimu, tuo tarpu, kai kelionė ligi Milžavėnų davė progos ištirti kelius į šiaurę ir į rytus nuo Kaltinėnų.

Nesukelia abejų priešpaskutinis šios kelionės etapas Namaxte-Nemakščiai ir paskutinis Sessow-Šešuvis, Santaka. Taip pat galima apytikriai nustatyti ir Rogyare, kuri, kaip matėm, turėjo būti netoli nuo Asswyiote-Ašvietės ir be to, kaip matyt iš W. 6 ir W. 7, vėl grįžtant į senąjį kelią. Vardas senovės Žemaičiuose žinomas — tai Raguva,

Šventaragis. Iš tikrųjų, netoli Pašilės - Kražių kelio, tarp Kapšeliškių - Kepalių ir Brukalių, žemėlapiuose žymima giria „Šventragie" — Šventaragiai. Tarasenka p. 83—84 ir 246 nurodo toj pačioj vietoj ir Šventaragių kaimą su senkapiu. Taip pat Sprogis p. 330 XVI a. dokumentuose surado Šventrogi, bajorų lauką, prie Kražių dvaro sienų. Hirsch Rogyare irgi ties Šventaragiais lokalizuoja.

Nuo Cosleykin ar Kosleikindorf ligi Rogyare nurodoma 3—3½ m. Hirsch perkelia Kušleikius į šiaurę, prie Dubysos, ties Gargždais, tačiau nelokalizuoja jų nė vienoj žinomoj vietoj. Kušleikiai irgi tam rajone yra žinomi. Vieni, 1 m. atstumo nuo Milžavėnų, į vakarus, Kaltinėnų linkme. Kadangi tarp Milžavėnų ir Kušleikių yra nurodomi du pereinami etapai-Susückindorf ir Stabuncaln — ir tuo būdu atstumas tarp Milso ir Kosleikindorf sudaro 6 mylias, tai priimant, kad Milso laikomasi vienos tiesios linkmės, šie Kušleikiai visai netiktų W. 6 nurodymui, nes yra šešiskart, nekaip nurodyta, arčiau nuo Milžavėnų, visai arti jų. Bet jei W. 6 kelionės linkmė davė vingį ir jau nuo Stabuncaln sukama Rogyare-Šventaragio linkui, tai apytikriai galima būtų ir šiuos Kušleikius priimti, nes jų atstumas ligi Rogyare tiktų, juoba, kad ir Kušleikiai greičiausia užimdavo daug didesnį negu dabar plotą. Tiktai atrodytų nereikalingu laiko gaišinimu nuolatinis klaidžiojimas beveik vienu ir tuo pačiu keliu: vieną kartą einant į Kaltinėnus, antrą - einant iš Kražių į Milžavėnus, trečią — iš Kušleikių į Rogyare ir ketvirtą — iš Rogyare į Nemakščius, nes visos tos kelio linijos eina viena greta kitos. Panašių klaidžiojimų kituose Wegeberichtuose neaptinkame, taigi, neturėtumėm pagrindo daryti išimtį ir W. 6—7 keliui.

Bet lygiai viena mylia atstumo nuo Kelmės, tiesiai į šiaurę, yra ir kiti Kušleikiai. Atstumas tarp jų ir Rogyare-Šventaragių, linkme į žiemos — vakarus, bus lygiai 3 m., nors nėra tiesaus kelio, kurs tas dvi vietas jungtų. Pažymėjimas „atgal prie Rogyare" čia visai tinka, tuo tarpu, priėmus pirmuosius Kušleikius tektų pažymėjimas „atgal" taikinti jau Kušleikiams, o gal net ir Stabuncaln, ne Rogyare, nes pirmieji Kušleikiai grąžino jau į senąjį kelią.

Tarp Milžavėnų ir Kušleikių (prie Kelmės) bus apie 28 klm. arba 3 ½ m., t. y., atstumas du kartu mažesnis už nurodytą W. 6 ir W. 7. Iš to matyt, tiek Susückendorf tiek Stabuncaln ne-

buvo tiesioj linijoj tarp Milžavėnų ir Kušleikių, bet kažin kur arčiau prie Dubysos. Hirsch Susückendorf ieško prie Dubysos, į pietus nuo Saudininkų. Ligi Kušleikių nuo Saudininkų viso bus tik dvi mylios, taigi tarp tų dviejų vietų visai atpuola vienas etapas. Tenka ieškoti tiek Susückendorf, tiek Stabuncaln labiau į pietus. Ir čia kelią, kuriame galima būtų tas vietas esant spėti, nurodo viso to W. 6 skirsnio antraštė „Uff Kawen" — į Kauną. Nuo Milžavėnų kelias Kauno link eina per Viduklę ir Raseinius. Kadangi nuo Milžavėnų ligi Susückendorff nurodyta 2 mylios, tai Susückendorf galėjo būti apie Sujainius už 7 klm. nuo Viduklės, Raseinių link, krašte, kuris šeštojo Eržvilko kelio vadinamas Weikenfeld. Stabuncaln nurodoma už 2 m. nuo Susückendorf, arba einant tiesiai į Kauną, tuojau už Raseinių. Hirsch Stabuncaln ieško Vaiguvos krašte ir pačioje Kelmėje, prie Kražantės upės. Kelmė per arti prie Kušleikių, per toli nuo Sujainių-Susückendorf(?). Mierzyński II, p. 105 linkęs Stabuncaln ieškoti net dviejose įvairiose vietose. Ir gal teisingai: Kašarauskas T. ir Ž. I, p. 108—109 į vakarus nuo Vankių, į pietus nuo Laukuvos, prie kelio iš Laukuvos į Drukteinius, Kantautėlių-Kantautų akalicoj, t. y., Šauduvos-Giniotos krašte, nurodo lauką, pilną įvairių senovės liekanų: arti Kartuvių kalnas — ir pačiam lauke esąs vieno sieksnio aukštumo granito gabalas, Stabakuls, o laukas vadinamas Stabakulė. Už pusantro kilometro nuo jos yra piliakalnis, iš kitos pusės šventasis kalnas Dyvitis, toliau Gaidžio kalnas. Tačiau galima būtų identifikuoti W. 6—7 Stabuncaln su Stabakule tik tuo atveju, jei kelias nuo Milžavėnų eitų ne Raseinių-Kauno link, bet atgal ant Kaltinėnų, aplenkdamas jas iš pietų. O nuo šitos linkmės mums jau teko atsisakyti. Tokiai lokalizacijai prieštarauja ir W. 20 nurodymas, kad Stabekalne yra „im lande Weikenfeld", o šis kraštas negali būti identifikuojamas su Vankiais tarp Kaltinėnų ir Laukuvos, bet, kaip matysim iš paskutiniojo kelio lokalizacijos, yra tarp Viduklės ir Raseinių, nors netoli Kašarausko Stabakulės ir yra kiti Vaikulaukiai. Tuo būdu, kad Kašarausko Stabakulė ir yra neabejotinai senoviškas vietos pavadinimas XIV amž. pabaigoje kryžiuočių lankomam rajone, tačiau ji neturi nieko bendro su W. 6 ir 7 Stabukalne.

Tačiau Sprogis savo geografiniu žodynu duoda mums progos surasti panašaus vardo vietą ir daug arčiau prie Sujai-

nių-Raseinių: p. 298 jis paduoda dvi vietas panašiais pavadinimais: Stabutiltas arba Stoby (Stabai) — tiltas per Dubysą, kely iš Kurtavėnų į Sudikaičių kaimą. Tačiau šie Stabai nuvestų mus visai į šiaurę nuo tiriamo rajono į kraštą, kurio Wegeberichtai visai neliete. Užtat jo nurodomi antrieji Staby-Stabai Geišių dvare Raseinių valsč. apytikriai tinka. Dabartiniu laiku Geišių kaimas yra vieno kilometro atstumo už Raseinių, prie dviejų kelių, kurie eina nuo Raseinių Dubysos link. Geišių atstumas nuo Sujainių-Susückendorf visai atitinka W. 6—7 nurodymus. Tačiau ir čia yra didelio sunkumo: nuo Geišių ligi Kušleikių už Kelmės yra ne 2 m., bet net tiesia linija 38 klm., t. y. apie penkios mylios, o prie Nemakščių Kušleikių apie keturios mylios, taigi, priėmus Geišius Stabuncalnu, tektų atmesti tiek vienus, tiek kitus Kušleikius. O kadangi bendras atstumas tarp Geišių ir Rogyare, jei tai Šventaragiai, yra apie 40 klm. tiesia linija, ir kiek toliau einant keliais, kas visai atitinka W. 6—7 bendrą atstumą tarp Stabuncaln ir Rogyare 5—5½ m., tai tenka manyti, kad W. 6—7 Kušleikių reikia ieškoti kažkur tiesiam kelyje tarp Geišių ir Šventaragių, už 16—18 klm. nuo Geišių, Kražių link, maždaug apie Žalpius. Galimas daiktas, kad nuo tos vietos už 12 klm. esą Kušleikiai (Kražių valsč.) apimdavo kadaise ir šį, Žalpių, plotą, kad čia ir gyveno W. 7 Kušleika „do Kosleike wonet“. Pažymėjimas „czurück“ prie Rogyare čia iš dalies tiktų. Tačiau painiavos į Stabuncaln lokalizaciją įneša, kaip matysim vėliau, ir W. 20.

Iš Rogyare prie Namaxte - Nemakščių išeinama į senąjį kelią, kuriuo ateita į Kaltinėnų-Kražių kraštus. Be W. 6 ir 7, kiti to kelio Wegeberichtai ar nurodo tik bendras tolimesnės kelionės linkmes, ar įneša į tą kelią, labiausiai į Kauno linkmės kelią, tam tikrų variantų.

W. 15 paduodama iš Santakos tiesiai 3 m. į Kražių kraštą, į dešinę į Weducklen-Vidjuklės kraštą ir į kairę į Caltenenen-Kaltinėnų kraštą. W. 21 — nuo Hant, kaip matėm greičiausia nuo tos pačios Ančios-Santakos — 4 m. į Viduklės kraštą ir 5 m. į Kaltinėnų kraštą.

W. 24 nuo Santakos paduodama 4 m. „wildniss" ir iš čia 1 m. ligi Nemagste-Nemakščių. Toji „wildniss" tai dabartiniai miškai tarp Šešuvio, Batakių, Skaudvilės ir Nemakščių. Tuo vardu, matyt, čia pavadintas negyvenamas plotas

tarp gyvenamų kraštų, jei į Nemakščius nuo Santakos eita įprastu keliu. Kadangi čia kalbama ne apie pačius Nemakščius, bet apie Nemakščių girią, tai punktas, nuo kurio skaityta 2½ m. ligi Wenewange buvo ar į šiaurę, ar į pietus nuo Nemakščių.

Sekančio punkto — Wenewange Hirsch ieško ties Vaiguva. Bet Sprogis p. 54 vadina matyt tą pačią vietą „Vinvongiany"-Vienvangėnai tarp Viduklės ir Liubkiškių-Lipkiškės dvarų. Nors žemėlapyj ir nėra Vienvangėnų, tačiau yra Lipkiškė, kairiajame Šešuvio krante, tiesia linija nuo Nemakščių tik 5 klm. Vienvangėnų tuo būdu tektų ieškoti kiek į vasaros rytus nuo Liubkiškių, kažin kur apie Jariškius, kuriuos, kaip matėm, norėta identifikuoti net su Arisken. Bet ir čia tiesia linija nuo Nemakščių bus tik viena mylia. Matyt, jei atstumas teisingai paduotas, eita ne tiesiu keliu, bet aplinkiniu, nes teko aplenkti Nemakščių miškus ir Šešuvį. Gal išeita į W. 6—7 kelią — ant Milžavėnų, o iš ten tik į Vienvangėnus.

Iš Wenewange ligi Stabekalnen 3 m., tai yra visa mylia toliau atstumo Susückendorf-Stabuncaln. Ir kaip tik tat visai atitiks tiek dabar nustatytą Wenewange padėtį, tiek seniau siūlomą Stabekalne lokalizaciją ties Geišiais. Ir nieku būdu čia negalima Stabekalne lokalizuoti anoj Kašarausko Stabakulėj.

W. 28 paduodamos irgi tik bendros linkmės, nurodant tik vieną pereinamą, jau minėtą anksčiau, punktą — Traplauken-Trapius, kur kariuomenė gali į dvi dalis dalintis. Jų viena eidama į Kaltinėnų kraštą tą pačią naktį sustos prie Antä nakvynei. Nurodymas čia Ančos upės paaiškina tarp kitko ir bendrą šio kelio linkmę į Kaltinėnus — kelias ėjęs ne per Upyną, kuriuo einant negalima buvo prieiti Ančos, bet pradžioje Skaudvilės-Kražių linkme ligi susidūrimo su Nemakščių-Kaltinėnų keliu, toliau šiuo keliu, greičiausia, ligi Vaidatonių, kur jį perkerta Anča.

Antroji kariuomenės dalis iš Traplaukių eina į Viduklės-Weduckelen kraštą ir pirmą nakvynę turi ties Nemakščių mišku, kur esąs didelis ežeras. Tokio ežero dabar tenai nėra, bet kaip teisingai pastebėjo Mierzyński, pavadinimas Paežeriai, vienu kilometru į šiaurę nuo Kaltinėnų, rodo, jog čia ežero būta. Bet tuomet ir Nemakščių miškas turėjo būti irgi į šiaurę nuo Nemakščių. Abidvi kariuomenės susitinka Kražiuose „czu Graschyn burgwall".

W. 29 nuo Ante-Ančos upės nuvedama 5 m. ligi lant Semegallen. Ir Hirsch teisingai spėja, kad tat Žemygala už 4 klm. į vakarus nuo Skaudvilės (Awkon). Kadangi Hirsch imdavo atstumą apskritai nuo Ančos, o ne nuo Santakos, tai jam jis pasirodė čia perdaug padidintas. Tačiau nuo Santakos, ypač turint galvoj, kad, kaip matyt iš Sprogio p. 114, ši Žemygala siekė net Upynos upės, atstumas visai atitiks. Tuo būdu Žemygala susisiekdavo su Nemakščių miškais. Bet charakteringa, kad Semegallen minima tiktai tam vienam 1385 m. pranešime, o W. 24 iš 1395 m., tai yra dešimčiai tik metų praėjus, čia jau randa wildniss. Ar ne dėl tų nuolatinių kryžiuočių kelionių šis kraštas, kuriame buvo anksčiau minimos gyvenamos vietos Awkon-Skaudvilė, Traplauken-Trapai, Giviliai ir Žemygala virto galop dykuma? Bene tokiu būdu ir visa anoji wildniss atsirado?

Nuo Žemygalos einama į Wedukkelen „adir in das lant czü Wangen“. Wangen anot Hirsch ar Vankiai ties Laukuva ar tie patys Wenewange, anot jo Vaiguvėlė ties Vaiguva. Pirmųjų priimti negalime, nes jie neatitinka kelio linkmę. Lieka tik Wenewange-Vienvangėnai, apie Jariškius ties Vidukle. Matyt, lant Wange sudarydavo tik Viduklės krašto dalį, lendechen pasak W. 52.

Pagaliau ir W. 51 paduodami dar keli nauji pavadinimai tam pačiam krašte. Jis veda nuo Aukon-Skaudvilės tiesiai į Kražius. Iš ten į Milsow-Milžavėnus. Iš jų 2 m. ligi šventosios girios Säuten. Čia, priešingai Hirscho spėjimui, jog Säuten yra ar tarp Milso ir Vaiguvos ar net ties Užvenčiu, greičiausia, yra toji pat Nemakščių giria. Kadangi atstumo duodama 2 m., o nuo Milžavėnų ligi Nemakščių yra daug arčiau, tai galimas daiktas, kad čia turima galvoje dabartiniai Šventūnai (žemėl. Szwenduny), 5 klm. į pietus nuo Nemakščių. Susidurdami čia su keliu į rytus ir su sekančio etapo lant Wayke, turėtumėm to krašto ieškoti jau W. 28 linkme ir identifikuoti su lant Wange, ar ieškoti dar toliau, laikant, kad lant Wayke yra tas pats W. 20 Weikenfeld su Stabekalne. W. 52, kur paduodama linkmė nuo Dubysos į vakarus, anksčiau nurodomi Waykewsoppe, o už 2 m. nuo jos lendechen Wenewaygene, tie patys Vienvangėnai, už Viduklės. Sprogis p. 25 ir 38 mini Viduklės valsč. upelį Veikiausupis ties Blinstrubiškiais, p. 25 Vakia ir Vokia upelis, p. 60 Vokpiavnis

tam pačiam valsčiuje Šinolaukių kaime, taip pat Voigi, Voikvitia, Voiki, Voikiu lavkas, Voikia; Akty V. K. XXIV p. 248 ir 346 — Veikievsupi prie Nemakščių. Vigando kronika (S. R. P. III. p. 523) mini terram Wayken.

Tokio pavadinimo upės žemėlapiuose dabar nenurodoma. Tačiau, sąryšy su ta upe ir Vaikių kraštu minimos yra vietos: Blinstrubiškiai prie Alšos upės ir kelio iš Viduklės į Raseinius, — jų plotas galėjo siekti ir Upio su jos intaku Alėja; Nemaršionai 4 klm. į vasaros rytus nuo Blinstrubiškių tarp upių Alėjos ir Plaukupio, pagaliau Šilaukiai (Szynolawki) prie kelio iš Raseinių į Lialius-Kelmę, 7 klm. į šiaurę nuo Nemaršionų prie Alėjos upės. Bene buvo toji Alėja-anoji Weykowsoppe, o lant Wayke ar Weikenfeld galėjo apimti plotą tarp kelio Viduklė-Šilaukiai, Alėjos ligi Sujainių (Susickendorf?) — Blinstrubiškių-Viduklės.

Tuo būdu visas penktasis, Santakos, kelias galėjo šiaip atrodyti: Memelin (Nemunynas) — Noyken (Welm Teich) — Gussel (Seisė? Seisdirappe) — Splitter — Leypa, Ragnit (Ragainė) — Wyste? — Suppe (Šešupė) — (Nemunas) — Wayswille, Waiswilgen, Waiswillin, Wayswilse (Viešvilė). Kitas, dešinysis kelias prie Viešvilės — Jure (Jūra) — Posseden, Legutten, Wirselauken (ties Šereikłaukiais?) — Viešvylė. Bendrai: Ilgasyl (Ilgšilis) — (Gaurė) — Sessow, Ante, Hant, Santacka (Santaka Šešuvio su Anča) — Awkon, Aukon, Auken, Aukeyn (Skaudvilė) — Traplauken (Trapai). Iš čia kelias į Kaltinėnus: Ante (Anča ties Vaidatoniais) — Caltenenen (Kaltinėnai) — Jensetilte (Ižnies tiltas ties Bagdonais) — Asswyiote, Asswe (Ašvietė — Medvėgalis) — Rawde (Raudė) — Rogyare (Šventaragis) — Crasien, Girstawtindorf (Kražiai)—Milso, Milsowe (Milžavėnai). Čia susiduriama su keliu, kurs tiesiai ėjo nuo Awkon (Skaudvilės): land Semegallen (Žemygala) — Namaxte, Säutum (Nemakščiai, Šventūnai) — Wenewange, Wenewaygene, Wangen (Vienvangėnai, ties Jariškiais) — Wedduckelen (Viduklė) — Wayke, Waykowsoppe (Alsė? Alėja?) su Susückendorf (Sujauniai?)—Stabuncaln,

Stabekalne (Geišiai ties Raseiniais) — Cosleyken, Kosleikendorf (Kušleikiai, už Nemakščių ar Kelmės?) — atgal Sessow (Santaka).

VI.

Šaltonos kelias.

Paskutinė šio rajono kelių grupė apima tik keturius Wegeberichtus: W. 20 iš 1395 m., 25 iš 1385 m., 26 iš 1393 m. ir 27 iš 1395 m. Jų seniausias W. 25 mažiausia duodąs nurodymų apie atskiras vietas, nurodytas Dargės ir Punsės; visi trys vėlesnieji jau kiek smulkiau nustato kelius ir surašomi tik Rexos ir Tvirbuto. Ir del to W. 20, 26 ir 27 tik šiek tiek vienas kitą papildo, o faktiškai kartoja tą patį. Šis kelias, ėjęs per Šaltoną, matyt, kaip ir ketvirtam rajone, nebuvo kryžiuočių žygių pamatinis kelias, jei jis taip vėlai ir ne nuodugniai buvo ištirtas ir aprašytas. Pats šio rajono reljefas lyg ir paaiškina, kodel taip buvo: keliai prie Šaltonos eina rajonu kariuomenei tik labai sunkiai prieinamu ir jais tik išimtinais atsitikimais galima buvo naudotis.

Toliausia pradėta kelionė W. 20 — nuo Trappen. Tai Trapėnai, kairiajam Nemuno krante, priešais Viešvilę. Tačiau priešingai penktam, Santakos keliui, per Nemuną persikeliama ne ties Viešvile, bet, kaip matyt iš W. 27, ties Šilėnais, prieš Smalininkus, greičiausia kelias kairiuoju Nemuno krantu iš Trapėnų į Šilėnus buvęs tuo laiku daug patogesnis už kelią dešiniuoju krantu iš Viešvilės į Smalininkus.

W. 20 tolesnis, o W. 25, 26 ir 27 pirmas etapas Swinton, Swintowe, Swintow, Swintoppe—tai irgi abejojimų nekelianti Šventoji, Šventupis, ties Smalininkais tekąs į Nemuną.

Po jos taip pat visi šios linkmės W. nurodo upę Saltone, Saltüne, Saltune-Šaltoną, Šešuvio intaką. Bet atstumas nuo Šventosios nurodomas nevienodai: W. 20 ir 26 paduodamos šešios mylios, arba apie 50 klm., o W. 25 ir 27 tik keturios mylios arba 32 klm. Kadangi tie patys Rexa su Tvirbutu W. 27 davę 4 m., jau W. 20 ir 26 duoda 6 m., tai matyt, kad patogių ir tiesių kelių čia nebūta ir įvairių kelionės kliūčių nu-

galėjimas įvairiu laiku galėjo jiems atimti nevienodą laiką, o kelias buvo matuojamas ne ilgumo matais, bet laiku, kelionei sugaišintu.

Dabartiniu laiku tinkamiausias kelias nuo Smalininkų Šaltonos link eina per Jurbarką į Eržvilką. Dabar kai tiltų yra pakankamai, nėra sunku, tuo keliu einant, du kartu pereiti Mituvą, aplenkti Dainų pelkes, pereiti Antvardę, Trumpę ir Vidaują. Tačiau XIV amž. pabaigoje vargu ar galėjo šiam visam rajone būti bent kiek kelionei tinkamas kelias, nes pastovių tiltų greičiausia nebuvo, o jų statymas tik atimdavo nemaža laiko. Be to ir visi šios linkmės W. tarp Šventosios ir Šaltonos nemini nė vienos upės; vienas W. 25 šiam etape duoda tik „ein bruch". Delto tenka manyti, kad nuo dabartinių Smalininkų čia tiesiai pasukta į šiaurę ir eita lygiagrečiai Mituvai ir Vidaujai, gal jų krantais, perkirsta pelkės tarp Balneliškių ir Balandžių (ein bruch) ir pasiekta Šaltona ties Eržvilku. Kadangi ir dabar tam rajone nėra jokių tiesių kelių tarp Smalininkų ir Eržvilko ir visa kelionė turėjo eiti miškais, tai bus suprantama skirtingas atstumų nurodymas — miškuose nesunku buvo nukrypti į šalį nuo tiesiosios linijos. Šiaip tiesiai būtų ligi Eržvilko ne daugiau kaip 3 mylios.

Pasak W. 20 nuo Šaltonos yra 3 m. ligi „land"; jo pavadinimas nenurodytas. Tai, be abejo, Viduklės kraštas, nes jis irgi už 3 m. nuo Šaltonos minimas W. 27 ir 26, o už 4 m. W. 25. Nustatyti linkmę, kuria eita į Viduklės kraštą, padeda tik W. 26, kuris už 3 mažų mylių, tai yra už dviejų normalių m. nuo Šaltonos duoda upę Oppa. Ši Oppa neabejotinas Upis, Šaltonos intakas. Nuo Eržvilko ligi Upio nueinama dviem keliais — vienu, einančiu į Nemakščius ir kitu, einančiu į Viduklę ir Raseinius, kuris susiduria su Šaltona ties Perkūniške ir Paupe. Pirmuoju miškais 9 klm., antruoju 11—12 klm., taigi abudu apytikriai tinka. Linkmę, kuri čia pasirinkta, nurodo tolesnis etapas.

W. 20 pirma nakvynė Viduklės krašte nurodoma Salto wald; tų pačių asmenų atliktas W. 27 kalba apie wald Sautum prie upės Sassaw, iš kur einama ant Aukeyn — Skaudvilės. Kadangi Sassaw, be abejo, yra Šešuvis, tai nuo Eržvilko negalima buvo eiti antruoju keliu į Salto-Sautum, nes tuomet Šešuvis pasiliktų toli nuošaliai. Tuo

būdu teko eiti tiesiai ant Nemakščių. Nuo Eržvilko ligi Nemakščių viso bus 19 klm. arba 2½ m., taigi ir Sautum-Salto greičiausia buvo ties Nemakščiais. Geriausiai jiems tinka Šventūnai, giria, kurios plotas greičiausia siekė ligi Šešuvio. Kad ši vieta, kaip ir Nemakščiai priklausė Viduklės kraštui, matyt iš to, kad ties jais žemėlapiuose nurodoma ir dabar Medeksos Viduklė. Iš Jakubovskio žemėlapio matyt, kad be Nemakščių, į Viduklės valsčiaus sudėtį įeidavo ir Batakiai, Skaudvilė. Šaltona sudarydavo to valsčiaus pietų sieną. Hirsch prie W. 20 Salto paaiškinimo neduoda, prie W. 27 teisingai nurodo į Šventūnus, prie W. 51 nuveda užtat beveik ligi Užventų. Tuo tarpu tat yra ta pati vieta, visai atitinkanti visuose šiuose Wegeberichtuose nurodytas linkmes. Mierzyński II p. 95 nustumia Salto daug labiau į šiaurę, už Nemakščių, į Vėjukus ties Žalpiais. Žalpiai tiktų savo pavadinimu, — juk raidė „ž" rašyta vokiškuose raštuose su „s" ar „sch" pradžioje, tik atstumas atrodo per tolimas — ligi Žalpių bus bent 4 m., taigi vienos dienos keliui nuo Šaltonos-Eržvilko būtų per daug. Šiaip ši vieta tiktų W. 27 linkmei, bet nieku būdu netiktų W. 51 linkmei, kur nuo Säutum nurodyta 2 m. ligi Milžavėnų, kai Žalpiai yra visai greta jų. Sekanti nakvynė S t a b e k a l n e krašte W e i k e n f e l d. Šis kraštas, kaip matėm iš Santakos kelio, sudarė vėlesniojo Viduklės valsčiaus rytinę dalį ir buvo tarp Viduklės ir Raseinių. Tačiau įtraukimas čia S t a b e k a l n e kiek įneša painumo į jau anksčiau siūlomą Stabukalnio vietą. Penktam kelyj jis buvo lokalizuojamas Geišiuose, į rytus nuo Raseinių, taigi, be abejo, Raseinių krašte, kuris buvo Wegeberichtų vadovams gerai savo vardu žinomas, nors, tiesa, jo visai nemini Rexa ir Tvirbut, kurie Stabekalnę perkėlė į Weikenfeld. Tačiau jei laikyti teisingais W. 20 nurodymus, tad, turint galvoje, kad W. 6 paduodama 2 mylios į Stabukalnę nuo Susückindorf-Sujainių(?), tektų ir Stabukalnį stumti labiau į šiaurę ir, iš atstumo, net ligi L y d a v ė n ų ar einant vieškeliu Šinolaukiai-Lioliai ligi K u p r i š k i ų, nors čia jau sunku šį kelią vadinti Kauno keliu. Tuomet bent galima būtų ir Kosleikindorfą lokalizuoti Kelmės Kušleikiuose. Tačiau jokių vietų vardų šioj apylinkėj, atitinkančių Stabukalnio pavadinimą, nežinoma, ir del to kol kas tenka pasilikti prie Geišių, nors ir Lydavėnai ir Kupriškiai, XVI amž., anot Jakubovskio, įėję į Viduklės valsčiaus plotą, XIV amž. buvo greičiausia

dalimi Vaikių krašto. Šiuo vienu atveju galima būtų manyti, dar ir apie trečią variantą. W. 20 tik nurodo, kad antroji nakvynė po Salto buvo ši Stabekalne, bet neaprašo tolimesnio kelio, o tuo tarpu Šauduvos krašte, tarp Kaltinėnų ir Laukuvos Kašarausko minima Stabakulė yra netoli nuo Vaikulaukių, žymimų ir žemėlapiuose. Visai atitiktų, jei ne tat, kad ligi jų nuo Eržvilko yra ne dviejų, bet bent trijų dienų kelias, ir kad nebuvo jokios prasmės eiti į Šauduvos kraštą nuo Eržvilko, kai turėta bent keturi daug patogesni ir artimesni keliai, į tą kraštą einą.

W. 25 bendrai nurodoma, kad iš Viduklės galima nueiti ir į Rossyeyn-Raseinius, ir Karsov hus-Karšuvą, eventualiai Obeliną, Karšuvos valsčiaus centrą.

W. 26 ir 27 nurodo būdus iš Viduklės grįžti į penktąjį, Santakos kelią, būtent, per mišką Sautum-Šventūnus ar Žalpius, toliau per Gewillen ligi Auken. Pakelėj iš Nemakščių į Skaudvilę, ties Adakavu yra Giviliai. Sprogis p. 67 žino Gevili, Gevilskoje pole, Viduklev vol. ir p. 73 Gilviči dvor staryj v im. Geviliach. Tuo būdu Givilių plotas, apimdamas ir Gilvičius siekdavo beveik žinomos iš penktojo kelio Žemygalos. Sautum-Šventūnų ar Žalpių kelias į Skaudvilę-Auken turėjo eiti per Givilius.

Paskutiniu, grįžtant, etapu W. 26 paduodama jau minėti Wirsolauken prie Nemuno, kurių tektų ieškoti tarp Viešvilės ir Jūros.

Šeštojo kelio etapai:

Trappen (Trapėnai) — (Šilėnai) — Swinton, Swintove, Swintow, Swintoppe (Šventa, Šventoji ties Smalininkais) — Saltone, Saltune (Šaltona ties Eržvilku) — Oppa (Upis ties Lenksčiais) — land Weduckelen, Weduckele (Viduklės kraštas) — Salto, Sautum prie Sassaw (Šventūnai ties Šešuviu ar Žalpiai) — Stabekalne im lande Weikenfeld (Vaikųlaukiai už Viduklės ir Geišiai už Raseinių, ar Lydavėnai-Kupriškiai). Atgal Sautum (Šventūnai-Žalpiai?)—Gewillen (Giviliai ties Adakavu)—Auken, Aukeyn (Skaudvilė) — (Santaka) — (Viešvilė) — Wirsolauken (prie Nemuno).

Priedas.

Die littauischen Wegeberichte (Scr. R. Prus. II p. 664—679 ir 687—688).

W. I. Samayts.

Anno Domini LXXXVII am Montag post octavas epyphanie lis Maldenne Eywan dese nochgeschrebin wege furen: czum ersten von der Memel bis uf ein flis, daz heist Meynie, vnd ist do czwischen III mile, vnd ist gut weg. Von der Meynie dem flize bis zur Swexte II mile; do czwischen ist eyn flis, daz mues man brucken; von der Swexten bis vf daz felt Bareykin III mile, do czwischen mus man rumen vnd brucken an etzlichen enden; vo Bareykinfelde bis czu Gnethen IIII milen, do czwischen mues man ouch rumen vnd brucken an etzlichen enden; vort von Gnethen bis czu Parsserpil II mile, do ist gnug czu heeren, futers vnd wassirs guneg; von Parssepil bis czue Quertekeyme $1^1/_2$ mile, do ist czu heeren gnug, wassirs vnd futers ouch gnueg; von Quertekeyne bis vf daz fils Warneetyltes II mile, do ist czue heeren gnug, futers vnd wassirs gnug; von Warneestylten bis czue Assweote III mile, do ist czue heeren gnug, wassirs vnd futers genug; von Assweothe bis czue Lakawsse III mile, do ist czue heeren gnug, futers vnd wassirs gnueg; von Lakawsse bis czu Bareykinfelde IIII mile gut weg obiral. — Diese wege wil her ouch furen von Wintpurg bis in dys vorgeschrebin lant, do czwischen ist II mile vnd mus ouch do czwischen an etzlichen enden...

W. 2.

Dese wege wil furen Eywon Spandenne vnd Swalgenne von Waldow.

Czüm ersten nachtleger Rossiten; von dannen ken Wintburg obir vff der Nerge; das dritte nachtleger vff gensit deme habe, das IIII — de nachtleger III milen vf der Meinie, do ist wenig czu rumen, wen es ist rume heyde, do let man die erste köst; das Vte vf Bareykenfelt vnd ist V. milen, man mus is an eyme tage czyhen, der weg ist gut, vnd do let man die andir kost, vnd man mus bruken obir die Weywirs vnd sust obir eyn cleyn flys mit strüche; von dannen vort vf die Jure hat man III mile, do czwischen ist eyn grawde, vnd man mus rumen, vnd czwey flis di müs man brucken vnd bessern; vff der Jure sal man rüen vnd hat vort II mile ins lant. Do czwischen sint hegene, die mus man rumen, vnd man mus die czwu mylen bie nachte ryeten, vnd man kömpt czu Schawden in das lant; als man in kompt, do sal sich das heer in drye teilen, eyn teil vff die rechte hant ken Kaltenynen, das ander teil vff die linke hant ken Twertekain, das dritte teil czüt gerichte vor sich obir das nachtleger Lakawsche vnd mag vor sich heren vnd wedir vff das nachtleger czurucke czyhen.

W. 3.

Geschrebin anno Domini etc. LXXXIIII am sontag vor Thome apostoli.

Dese wege hat Gayline de tolk von der Memel gegangen ken den Karschowin vnd vort ken Littowin.

Czum ersten, als man von der Memel wil vsczin (das ist der neeste weg czu den Karschowin czu), so mus man die erste nacht legen vff der Menye, das sint III milen von der Memel; von der Menye sint III cleine mile vff die Wewerse, do liet man die andir nacht, do czwischin liet eyn cleyn vlys, das ist eyne myle von der Menye vnd heist die Ayse; von der Wewerse sint III cleyne mylen bis vff eyn flys, das heisst die Grawmanape, do liet man die dritte nacht; do czwisschin geet ouch eyn flys, das heist die Sweisna. Von Grawmanap ist dry mile vff die Jure. Von der Jure sint II mile bis zu den Karschowin vnd eyn mile vort in das lant czu Littowin.

W. 4.

Dese wege wil furen winterzeit Greyne, geczeichnit Dorothee virg. anno LXXXVIII.

Daz erste nachtleger von Rossiten uf die Meynie IIII mile, do mus man futer vnd kost lassen vf den wedirweg, von der Menye vf die Wewerzege II mile, von Wewerzege zcu Sawlawken III mile.

W. 5.

Dese wege hat Gintil gegangen vnd geczeichint ken Samayten.

Czum erstin von dem habe bis vf Syse III mile, das erste nachtleger, do mus man ½ mile rumen; von dannen bis vf Mirgalyn IIII mile, dor sint III welde, do mus man durch rümen vnd eyn cleyn bruch, do lyt man die ander nacht; vordan das dritte leger weder vf die Syse II mile, do mus man I mile rumen; vordan das IIII-de bis vf die Bicwein das flys II mile hertis gutis waldes, do mus man eyn wenyng rumen; vordan das V-de leger bis vf die Jure II mile, do mus man ouch eyn wening rumen; von der Jure sint III mile gutis hertis wegis bis in das land vnd denne I mile vordan bis czu Parsepil, do sal das heer legen.

W. 6.

Dese wege wellin fueren Eykint vnd sin bruder, Skawdegede vom Goltperge, Maze von Rangith, Skotcze von Waldow, Bunse, Kynne vnd Darge von der Balge, Rexa vnd Mateyco von Brandinburg, Skwabe von Lawkisken, Paul von Waldow.

Samayts.

Czum ersten liet man die erste nacht vff jensit dem habe an der Memelin ken dem Noyken, do let man czu eyner nacht cost vf den wedirwer. Die andir nacht liet man an der Gussel vnd ist von der Memelin II mile. Die dritte nacht liet man czur Splitter vnd ist von der Gussel III ½ mile, do let man die andir cost. Von der Splitter czur Leypa II ½ mile, do liet man die vierde nacht. Von Leypa bys czu Wyste ist II mile, do let man die dritte cost, do liet man die vümffte nacht.

Samayts.

Eykint vnd sin bruder vnd Bunse wellin füren von Wyste bis czu Wayswille, das ist II ½ mile gutes weges, do ist holczes vnd wassirs gnuk. Die selbin wellin furen von Wayswille bis an eyn flys, das heist Sessow, das ist III mile, do czwisschin mus man ½ mile weges rümen,

vnd do let man die letzste cost, do ist ouch wassirs vnd holczes gnuk; do kerin dy sleten wedir. — Die selbin wellin vort füren von Sessow vf das velt Awkon vnd ist II mile, do czwisschin mus man an etlichen enden rümen vnd wopint sich czu Awkon; von Awkon is das lant czu Caltenenen vnd ist III mile gutes weges vnd hat denne vort czum nachtlegir II mile, das heist czu Jensetilte, do ist futers vnd czu herin gnuk, holczes vnd wassirs gnuk, die VII mile mus man vndir eyns ryten tag vnd nacht.

Vff Kawen.

Eykint syn bruder vnd Mase wellin füren von Jensetilte bys czum heilgin walde, der heist Asswyiote, das ist I½ mile czu herin gnuk vnd ouch wassirs gnuk. — Mase vnd Pawl von Waldow wellin füren von Asswyoten bis czu Girstawtin dorffe, das ist III mile, czu herin gnuk.

Skocz vnd Skwabe wellin füren von Girstawtin bis czu Milso dem burcgwale, das ist II mile, czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. — Bunse, Rexa, Mateyco, Kynne vnd Darge wellin füren von Milso czü Susükendorff, das ist II mile rume lant, czu herin futers, wassirs vnd holczs gnuk. — Dy selbin wellin füren von Susükin bis czu Stabuncaln, das ist II mile czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. — Dy selbin wellin furen von Stabuncaln czu Cosleykin, das ist II mile, czu herin gnuk; do czwisschin ist eyne rume damerow, do darff man nicht rümen, wassirs vnd holczs gnuk. — Skocz, Mateyko, Darge wellin füren von Cosleykin wedir czurucke czu Rogyare, das ist III mile, czu herin gnuk, wassirs vnd holczs gnuk. — Eykint, sin bruder, Skocz, Mateyco, Bunse, Darge wellin füren von Rogyare czu Namaxste, das ist III mile, do kumpt man wedir in den aldin weg; vnd wen man Namaxsten vff eyne mile na kumt, so mus das heer futern vnd das futer metefüren vff das legir. — Von Namaxste ist VII mile bis czü Sessow, do kumt man wedir czur cost.

W. 7.

Dese wege han lasin czeichin Eykint vom Goltberg vnd sin brudir Skawdegirde anno Domini etc. LXXXVI ipso die nativitatis.

Samayts.

Czum erstin wellin sie anhebin von Rangnit czu leyten vf eyn vlys, das heist Wyeste II mile, von Wyste czu Wayswille an eyn vlys II½ mile gutes wegs, do let man die erste cost; von Wayswille, czu Sessow eyn flys III mile, do czwisschin ist ½ mile czu rümen, vnd do let man die leczste cost. Von Sessow vf das velt Awkon II mile, do czwisschin mus man rumen, do mus man sich ouch wopin. Von Awkon ins lant Caltenenen III mile gutes wegs, do liet man czu Jensetilte, das ist II mile vort. Von Jensetilte czum heilgin walde, der heist Asswyiote I½ mile, von dannen vf das vlys Rawde II mile, czu herin gng. Von Rawde in Girstawtendorff, do wonet Sowgutte II mile, Von dannen czu Milso eyn burgwal II mile, von Milso czu Susockindorff II mile. Wil man do Kosleike wonet, so hat man von Susuckin II mile bis czu Stabuncaln, do liet man nacht. Von Stabuncaln czu Kosleikindorffe II mile, do czwisschin ist eyne gerume damerow, do darff man nicht rümen. Von Kosleykin keret man wedir vmme vnd kumpt czu Rogyare III½ mile, do mus man an etlichin enden rümen. Von Rogyaren czu Namaxste, czum heilgin walde, do kumpt man wedir in den aldin weg vnd ist III mile, do mus man vf eyner mile in etlichin enden rümen. Von Namaxste

czu Sessow, do man die letzte cost gelasin hat, ist V mile. In desin selbin wegin bekennen sich ouch Mase von Rangnit, Skotcz von Waldow, Punse von der Balge, Kynne ibidem, Darge ibidem, Rexa von Brandinburg, Mateyco ibidem, Skwobe von Lawkiskin.

Nota: dese vorgeschreben leitslüte wellin dese wege furen mit vndirscheit; Eykint vnd sin brudir Skawdegirde vnd ouch Punse wellin furen von Rangnit bis czu Asswyioten, Eykint tnd Maze wellin furen von Asswyiote czu Girstawtindorffe, Skotz vnd Skwobe wellin furen von Girstawtin bis czu Milso, Punse, Kynne vnd Rexe wellin furen von Milso czu Cosleikin, Skotz, Mateico wellin von Cosleykin furen bis czu Rogyare, von Rogyare wellin sy mit enandir wedir füren in den aldin weg wedir heym. Idoch bekennen sie sich gemeynlich in alle den vorgeschreben wegin.

W. 8.

Robutte, Naybut vnd sin brudir von Waldow wissen czu furen dese wege.

Czum erstin liet man vff jensit dem habe an der Memelin ken dem Noyken, do let man czu eyner nacht cost vnd futer; andir nacht liet man an der Gussel vnd ist czwu mile; die dritte nacht liet man czur Splitter do let man ouch futer vnd cost vnd III½ mile. Die vierde nacht liet man an der Lumpe, das ist III mile. Die vümffte nacht liet man czu Wilkeniskin vnd ist III mile von der Lumpe, holczes, wassirs gnuk, doczwisschin mus man in etlichen enden rümen, do let man ouch futer vnd cost. Die sechste nacht liet man czu Arisken vnd ist III mile, holczes vnd wassirs gnuk. Von Ariskin bis vff die Jure sint II mile, do czwisschin ist ouch in etlichin enden czu rümen, do let man die letzte cost, vnd do keren dy sleten weder, wassirs vnd holczes gnuk. Von der Jure vff das velt Cutybe, des sint II mile, do czwisschin mus man rümen, vnd man wopint sich doselbist. Von Cutibe in das lant czu Medenikin sint II mile weges, vnd wen man ins lant sprenget, so hat man vort II mile bis czu Parsepil, das ist das erste nachtleger im lande, do ist futers gnuk, holtczes vnd wassirs gnuk vnd czu herin gnuk, man mag do II nacht im lande legin. Von Parsepil bis czu Twertekaymen ist II mile czu heren gnuk, wassers vnd holczes gnuk. Von Twertekaymen czu Warnestilte II mile, czu herin, futers, wassirs, holczes gnuk. Von Warnestilte bis vff das vlis Asswe II mile, alles czu herin gnuk. Mase von Rangnith weis vort an: Von Asswe czu Crasien, do Girstawt wonet, vnd ist von Asswe III mile fulle lant czu herin gnuk. Von Crasien czu Passeel ins lant II½ mile wedir czurucke, czu herin gnuk. Von Passeel czü Questen I½ mile futers, wassirs, czu herin gnuk. Von Questin wedir vff die Jüre, do kumt man czur kost wedir vnd ist V mile.

Samayts.

Wurde man abir czu rate, das man dy obengeschrebin czwene wege vnd lant mit czwen herin oberryten welde, so das eyn heer czum andirn nicht queme, noch das eyns heers herunge der andern nicht schatte am futer in den nachtlegern, so czoge das obirste heer in den obirstin wegen, anczuhebin an der Wyste czwe mile obinwendig Rangit dy wege gancz vs, als sy Eykint vnd sun bruder, Mase, Skotz, Bunse, Kynne, Darge, Rexa, Mateiko vnd Paül habin lasin czeichen. Abir das andir her das czoge an der Tilsot vs in dy nedirlandt dy wege, dy Robutte vnd Naybut vnd sin bruder han lasen czeichen; abir wen man kümt czu Warnestilte, so let man dal lant Crasien legin vff dy linke hant, das heret das obirste heer,so czüt das needirste heer von Warnestilte czu Skrunden, das ist II mile, czu herin gunk, wassirs, vnd holczs gnuk, von Skrunden czu

Wünpelawkin, ist II mile, czu herin gnuk, wassirs futers vnd holczs gnuk, von Wünpelawkin wedir vff dy Jure czür cost ist V mile.

W. 9.

Dese wege wellin furen Rabutte, Naybutte vnd sin bruder Waygail von Waldow, Sade von Lawkiskin, geczeichint am sontag vor nativitatis Christi LXXXV anno.

Samayts.

Czum erstin anczuhebin an der Tilsot, von der Tilsot an eyn vlys, das heist die Lumpe, II mile, do let man die erste cost; vo der Lumpe czu Wilkeniskin ouch ein flys III mile, do mus man in etlichen enden rümen; von Wilkeniskin bis czu Arisken vf das velt III mile vnd mus doczwisschin in etlichen enden rümen, do let man die andir cost. Von Ariskin bis vf die Jure II mile, doczwisschin ist ouch czu rümen, vnd do kerin die sletin wedir. Von der Jure vf das velt czu Cutibe II mile doczwischin mus man rumen vnd wopint sich doselbist. Von Cutibe sint II mile ins land Medenikin, gerum weg: an allin nachtlegern ist wassers vnd holczes genug ane vf dem letzstin legir czu Cutibe. Vnd wenne ins lant Medenikin sprenget, so hat man II mile bis czu Parzepil, do ist das ersto nachtleger im lande, vnd mag do czwu nacht legin, ab man wil, do ist futers vnd czu heerin gnug. Von Parzepil bis czu Twertekaymen II mile, czu herin gnug, von Twertekaymen czu Warnestilte II mile; von dannen czum flise, das heist Asswee II mile, alles czu herin gnug; von Aswee czu Esenen dem vlize vfs velt Questin 1½ mile; von Questin bis czu Labelawkin I mile, do kumpt man vf den alden weg wedir vs, vnd man mus czu Questin futer nemen czu eyner nacht, das man habe vf der Jure, das ist vort III mile.—Wil man abir durch Medenikin ken Knetow Wert, so wellin sie von Parsepil bis czu Skrunden, das ist II mile; vorder bekennen si sich nicht. Wil man abir von Asswee czu Crasyen, do Girstawt wonet, do wil Maze von Rangnit furen vnd ist von wesse czu Crasyen III mile vulle lant czu heerin gnuk; von Crasyen czu Passeel ins lant II½ mile wedir czurucke, czu heerin gnuk, von Passel czu Questin 1½ mile, von Questin wedir in die aldin wege vf die Jure.

Hannus wissen, so czur Memel, bekennet sich im lande czu Medenikin vnd wil anhebin, do die Carsschowin wonen vnd furen czu Lakawse dem flise das ist 1½ mile, czu herin gnuk; von Lakowse czu Parsepil II mile, doczwischin wonet Gnete vnd ist czu herin gnuk, vorder bekennet her sich nicht.

W. 10.

Symonis et Jude XCIII.

Perbande vnd Pockel haben gegangen desen weg obir den Warisken; czum erstin der heerweg vs, I mile, wegis heide, do trift man eynin wald I mile lang vnd ist truge vnd darf eyn wening rumens; von dannen obir das veld Lamisken I mile gutis wegis, do neest trift man eynin wald Weisebow genant, in dem walde ist eyn flis, das heist Syse; als man vs dem walde kumit, so trift man das vlys Bitkow genant; von dannen obir eyn cleyn gevilde kumit man vf die Jure, vnd czwischin dem velde (Lamisken) vnd der Jüre ist I mile wegis; von der Jure bis in das land czu Medeniken czu Gnetin, vnd dohin sint leitslute Zada von Laukisken vnd Wilkine von Labiow, vnd ist nicht verre in das lant czu Gnetinhofe czu.

W. 11.

Dese wege wyl füren Datenne von der Spilitter obirs hab durch dy Gilge czu czihen.

Von deme zee Wariske III mile bes off dy Szysa, do czwuschen hat man II myle czu rümen, do ist nicht czu brücken. Von dannen III myle bes off dy Bickow III myle, do mus man I myle rümen, man hat nicht czu brücken. Von dannen bes an das lant czu Medenyken III myle do czwuschen hat man czu rümen I myle vnd ouch nicht czu brücken.

W. 12.

Michaelis XCIII.

Desen weg haben gegangen Zada von Laukisken, Wilkyn von Labiow, Gedekant vnd Waynigede von Ragnit. Czum erstin von Ragnit den fredeweg vs bis czu Pütinveld, von dannen I mile wegis czu rumen wald bis vf Wingenveld, von dannen II mile truge dameraw in das land czu Medeniken vf die lynke hand vnd czu Caltenenen vf die rechte hand.

W. 13.

Michaelis XCIII.

Item dieselben haben gegangen desin weg; czum erstin von der Tilsot bis vf die Lumpe II ½ mile gutis gerumis wegis, von dannen bis czu Wilkene II ½ mile truge damerow vnd darf eyn wening rumens, von dannen bis czu Arisken II, ½ mile waldes, den mus man rumen vnd mus II brucken machen vbir die Asarune das vlys, von dannen bis czu Kutenfelde IV mile cleynes waldes vnd ist gut czu rumen, von dannen II mile bis in das land gutes wegis, vnd das legir wirt werden czu Lakawsen; welde man abir czu Caltenenen im lande legin, so wirt das leger werdin vf Assweoten, vnd Wilkine von Labiow ist leitsman im lande.

W. 14.

XCV Symonis et Jude.

Desen weg han gegangen Gedekant vnd Zada von Laukisken. Czum erstin von der Mymmel bis vf Lumpin vlis I½ mile vnd ist gute damerow doczwischin von III milen bis czu Wilkeen, vort III mile bis czu Arisken vort von Arisken IIII mile bis czu Kudynveld, vnd ist gut weg, vnd vort I mile ins land, vnd vort II mile, do dass heer legen sal, vnd ist gut weg im lande; vnd ist ane berge.

W. 15.

Michaelis XCIII.

Desin weg haben gegangen Preiwus, des comturs dyner czu Rangnit, Zada vnd Kinnen von der Balge, Claus, Wirsemund vnd Lailicke von Rangnit. Von Wirselauken vs bis czu Waiswilgen III cleyne mile gute rume heide, von dannen III mile bis an eynen wald, do ist eyn bruch vor, eynes kulenwurfes, vor dem walde, das mus man brucken mit risechte, von dem bruche ist III mile wegis vnd ist gut truge wald, vnd mittin in deme walde ist eyne heyde ½ mile breit vnd heist Ylgasil, vnd wen man die III mile geritten hat, so kumit man vf die Santacka, do die Anta vnd die Sassow invallen, vnd do ist eyn gros weg von dannen III mile wegis

gerichte in das land czu Crasyen, vnd vf die rechte hand trift man das land Weducklen vnd vf die linke hand das land Caltenenen, vnd die land trift man alle ane hegene.

W. 16.

Geczeichint XCV.

Robutte wil desin weg furen. Das erste nachtleger vom habe ist vf dem Welbin, das ander nachtleger vf der Seisdirappe, das dritte vf der Lumpe, das IIII—de vf der Wilkowe, das V-te vf Arisken, do mus man rumen, das VI—te vf Maudiln vf der Jure, do mus man ouch roumen, das VII—de vf Kutenvelde.

So wil Robutte ouch desin weg furen. Das erste nachtleger von habe vf dem Welbin das ander vf der Meletow, das III—te vf dem Gresen, das IIII—de czu Birsenvelde, von dannen kumit man czu Putenvelde, do ist czu rumen I½ mile hertis waldes.

Waydenne vnd sin compan Rage wellin dese wege furen. Das erste nachtleger czu Russiten, das ander vf jensit dem habe vf der Czyse, das dritte vf der Mirgle, do mus man rumen vnd brucken vnd ist III mile czu czyhen . das vyrde vf der Bickla, vnd ist eynir mile lang eyn grawde, vnd ist III grose myle, von dannen kumit man vf Dangenfeld. do sal man sich wopenen, vnd ist denne vordan III myle in das land.

W. 17.

Anno XCV Michaelis geczeichent.

Desin weg hat gegangen Wilkene von Labiow, Waygalle von Waldow vnd Tolnege des comthurs dyner.

Czum erstin setzet man sich obir die Memil bie deme Mergilsee: vort vom Mergilsee II mile bis vf Lumpin das vlys, vnd ist gut weg. Vort von Lumpin vlys III mile bis czu Wilkeen dem vlise vnd ist gut weg. Vort von Wilkeen dem vlise II mile bis czu Arisken vnd ist lyde grauden, vnd ist gut steende grauden. Vort III milen bis czu Maudille dem velde vnd ist gut steende wald vnd gut veld doczwischen. Vort von Maudillenvelde II mile bis czu Tilgauten das veld, vnd ist gut veld vnd damerow doczwischin. Vort von Tilgauten I mile bis vf die Nereathe, vnd vort II mile bis czu Gnetin deme lande. Vort von Gnetin II mile bis czu Twertiken das land. Vort von Twertiken II mile bis czu Warlen der brucken. Von Warlen bis czu Parsen, do das hus hat, II mile und ist gut weg. Vort II milen bis czu Grasien, do das hus hat gelegen, vnd ist gut weg.

W. 18.

Omnium sanctorum XCV.

Desin weg han gegangen Hans Eisutten son Scurdenne vom Nuwenhuse vnd Panst doselbist. Czum erstin von Rangnit seczit man sich obir die Memil bie deme Mergilsee vnd czuet IIII milen bis czu Greiseen, do lyt man das erste nachtleger; vort III milen bis czu Ringelauken dem velde vnd vort II½ mile bis czu Putelauken, doczwischen ist eyn vald eyner milen lang vnd ist gut steende wald, vnd in dem walde mus man wol eyn halb virteil von eyner mile rumen, vort I½ mile bis in das land vnd ist rum weg; do trift man czum erstin Questin das land; vnd czu Jonawdo dem lande, do lyt eyn heilig wald vnd eyn vlys, do sal das heer die erste nacht legen.

W. 20.

Luce ewangeliste XCV.

Desin weg han gegangen Rexa vnd Twirbute von Brandinburg vnd Neweke. Czum erstin eyne nacht vff dem Trappen vnd di ander nacht vf der Swinton, von der Swinton VI mile czu der Saltone dem vlise vort III mile bis ins land, vnd die erste nacht lyt man im lande bi Salto dem walde, die ander nacht lyt man czu Stabekalne im lande vf Weikenveld.

W. 21.

Dise leiteslüte sint von Labiow.

Eikint von der Goltbach vnd Sade von der Balge wellen dese nachgeszrebin wege füren, vnd Schüczcze von Waldow bekennet sich ouch wol mit in, vnd wellen das heer füren VII mile von der Jure vf das flis, das heist die Hant; do czwisschen findet man kein futer nicht, sundir man findet wol wasser, vnd man hat III brucher czu bruckin, das bruch ½ seels lank vnd müs einen walt dri mile lank do czwisschen rümen. Von der Hant IIII mile in das lant czü Wedukkelen; vort von der Hant V mile czu Kaltenenen vnd ist güt wek vnd fortan, wo man sie habin wil.

W. 22.

Michaelis XCIIII.

Zada von Laukisken vnd Waynegede von Rangnit habin desin weg gegangen. Czum erstin vs vom Rambyn von der Memil bis vf Lupin vlys ½ mile gut weg, do lyet man die erste nacht, von dannen bis czu Wilkeen vlys III mile gutis wegis, sundir eynin cleynin struch mus man rumen, do lyet man die ander nacht; das dritte nachtleger von dannen III myle bis czu Arisken vf die Asarune das vlys; gut weg sunder cleyne struche mus man rumen vnd mus dri stunt rumen, obir die Asarune reiten vnd brucken, jo die brucke czwe spreschefte lang; von dannen bis czu Kutenfeld IIII mile vnd das IIII—de lege gut weg sundir cleyne struche ein czu rumen, vnd mus obir die Jure, von Kutenfelde bis ken Gnetinhofe II mile gutis wegis vnd vordan I mile bis in das land czu Medeniken, do wirt das erste leger im lande Lakuste do lyt I borwal.

W. 23.

Diese sint von Rangnith.

Robütte vnd Sade von Lawkisken wellen diese wege füren. Von deme heyligen walde von Rambyn in das lant czu Medeniken. Das erste nachtleger von Rambin II mile vf die Lümpe, doczwischen darf man nicht brücken vnd ist güt wek vnd hat wassers vnd grasis genug. Von der Lumpe III mile czü Wilkeen vnd ist güt wek. Von Wilkeen III mile czü Arisken, do ist gut wek, vnd man müs doczwischen ein teil die wege rümen. Von Arisken III mile vf die Jure vnd ist gut wek, vnd man mus an etzlichin enden rümen. Von der Jure II mile vf dar flis Namile vnd ist güt wek. Von deme flise Namile II½ mile in das lant czu Medeniken, in deme lande II mile czu Barsepille czü deme borgwalle vnd fort, wo man in habin wil in deme lande die lenge vnde die breite. Dese wege weis ouch Nabute vom Waldow vnd sin brudir Waigal.

W. 24.

Marie Magdalene XCV.

Zada vnd Kynne vs deme gebite czur Balge wellin furin desin weg: Die erste nacht lyt man vf der Memil czu Posseden, von dannen III mile vf das vlys Wayswille genant, rum weg; do czwischin do lyt man di ander nacht, sunder do ist wol I½ mile czu rumen struch; von dannen bis an die Santacke, damerow vnd velde, doczwischin V. myle wegis, do lyt man die dritte nacht vnd vindet do grasis gnug. Von dannen bis an das land IIII mile wiltnisz vnd denne in das land vordan I mile czum walde Nemagste genant, do lyt das heer. Von dannen czu dem borgwalle Wenewange II½ mile czu herin gnug; von dannen czu Stabekalmen III mile czu herin gnug. Is das man von dannen heym czyn wil den weg, den Rexa gegangen hat, den wissin dese vorgeschreven ouch wol.

W. 25.

Samayts weg. Balge.

Dese wege habin sie fulbort czu geende LXXXV in die Walpurgis. Darge vnd Punse von Stabelauken wellen wege füren von der Swintove IIII mile bis czü deme flise Saltüne, do czwischen hat man eyn bruch czu brückin 1½ seelis lank. Von Saltüne IIII mile bis czü Wedükkelen. Von Wedükkelen czu Rossyeyn, vnd czu Karsov do findet man ein hüs, do das lant alle czü flüget; vnd vort wellen sie das heer füren, wo man heen wil.

W. 26.

Symonis et Jude XCIII.

Rexa, vnd sin, bruder Twirbut von Brandenburg haben desin weg gegangen. Czum erstin von der Swintow bis vf die Saltüne VI mile wegis truge heide von dannen III cleyne mile waldes, do ist eyn flys inne, Oppe genant, do ist is eyn wening vorhouwen, vnd das ryt man vmme ane hindernisse; wen man vs dem walde kumpt, so hat man I mile wegis gute damerow bis in das land czu Weduckelen; wen man do gehert hat vnd wedir vs wil czyhen, so mag man czyn vbir das veld Auken, als Zada vnd Kinne gegangen haben, so kumpt man czu Wirsolauken vf die Memil.

W. 27.

Geczeichnit XCV czu pfingsten.

Rexa vnd Twirbut vs deme gebite czu Brandenburg wellin furen desin weg in das land czu Weduckeln. An der Swintoppe scheidet man von der Memil, vnd ist das erste nachtleger IIII mile von dannen vf der Saltune dem vlyse, rum weg, heide vnd damerow, vnd vindet wol gras czu eyner nacht; von dannen in das land czu Weduckeln III mile, vnd vor deme lande wol eyne myle ist eyn hayn eyns armbrost schossis breit, der ist ald vnd gut czu rumen, vnd mitten in deme hayne ist eyn flys, das fortet man wol, wo man wil, vnd ist eyn bruch czwischin dem hayne vnd der Saltüne, do hat man wol czweir obirgerittin, das man nicht durfte brucken. Die dritte nacht lyt man im lande an eyme walde, der heist Sautum bi eynem vlise Sassaw. Wil man denne von dannen heym czyhen denselbin weg, das mag man thün; wil man ouch sust ander wege czyen,

so vindet man czu heren gnug vnd czüt obir das veld czu Gewillen czu Aukeyn; czu den weg bekennen sich Kinne vnd Zada vs dem gebite czur Balge.

W. 28.

Marien Magdalenen XCIIII.

Zada vnd Kinne vs deme camirapt czu Synten im gebite czur Balge haben dese wege gegangen in dem XCIIII jare ken Weduckeln. Von Legutten so reitet man von der Memil bis an Waleysillin vlys, das sint II myle heide, do liet man die erste nacht, do vindet man somirczіet grases gnug; von dannen reitet man czum andern flise, das beist Santaken vlys, des sint V. mylen rume heide vnd eyn wening damerow ; von dannen hat man V. myle in das land czu Weduckelen, ouch heide vnd sust gut slecht weg. Is nu das man an czwen enden wil sprengen, so mus das heer sich teilen vf eyme velde Traplauken genant, das lyt II myle vor dem lande vnd III mile von der Santake, so sprenget eyne helfte in das land czu Caltenenen vnd die ander helfte czu Weduckelen vnd das heer, das czu Weduckelen sprenget, lyt die nacht bie dem walde Nemacste, do ist eyn grosir see vnd czu heerin gnug vnd landes, das ist eyne mile in das land. So lyt dieselbe nacht das heer czu Caltenenen an eyme vlise, das heist di Antä, do ist ouch vol land vnd czu herin fnug, das ist II mile in das land; das ander nachtleger komin die beide heer czusammen czu Graschyn bie dem burgwalle, ouch vol land vnd czu heerin gnug. Vordan bekennen sich dese nochgeschrebin, in das man vorder czynen wil Skawdegede, Eykint die bruder vnd Bilenne vnd Wysgail im camerampt czu Cremiten czu Ubeniken im dorfe.

W. 29.

Balge. Samayts.

Dise wege habin gegangen Punse, Kynne vnd Darge am LXXXV vnd sint wedir beim komen in die Walpurgis.

Czum ersten gingen sie jenhalb der Süppe, do mag man legen vf dem flise Wayswilse vnd ist gut wek vnd grasis vnd wassirs genüg, von deme flise Wayswilse VII mile bis czum flise, das heist Ante, do ist güt wek, vnd ein wening czu rümen an ezlichim ende; von deme flise Ante V. mile in das lant czü Semegallen, das ist allis güt wek, von Semegallen wil man czü Wedukkelen adir in das lant czü Wangen, do wellen sie hin furen, adir wo ir hinne wolt.

W. 51.

Samayts. — Ken Grasyen.

Dese wege hat Squabe von Lawkisken vnde Gastart von Labiow lasin czeichenen Fabiani et Sebastiani martirum anno LXXXV.

Czüm erstin wellin sie anhebin vf deme felde Aukon; von dannen ist is V. mile in das lant czü Grasyen, do ist güt wek, sundir man müs an eczlichin enden ein wenik bruckin; von Grasien II mile in das lant czü Milsowe, das ist güt land vnd ist czü herende genük; von Milsowe II mile bis czü Saüten czü deme heiligenwalde do müs das heer legen, do ist czü herende genük; von Saüten II mile in das lant czü Wayke, do ist czü herinde genuk vnd ist allis güt wek.

A. Janulaitis.

Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten.

(1361 m.)

I

Kęstučio valdos.

XIV amž. pradžioje Lietuva buvo plati valstybė, bet nesulipdyta tautiniu atžvilgiu; stangiai gyvenama tikrojoj Lietuvoj, o gana skystai pakraščiuose Gūdų ir Rusų žemėse. Sukūrė ją karingi tikrosios Lietuvos bajorai, naujų žemių iešką, vedami gabios ir energingos Gedimino šeimos, perėmusios savo pirmtakūnų darbą. Gediminas gyvas būdamas išdalino visą valstybę tarp daugelio savo sūnų. Vilniaus pilį, naują Lietuvos vidurkį, paliko jauniausiam sūnui Jaunučiui, neturinčiam paveldėjamai iš tėvo nei valios, nei iniciatyvos nei tėvo gabumų. Mirus Gediminui (apie 1341), pasirodė ką reiškia tokiai valstybei likti be vienos stiprios valdžios: kaimynai pasinaudojo valdžios apsilpimu, ėmė puolinėti. Ypačiai tat pajuto Lietuvos vakarai ir pietai.

1345 m. Kęstutis ir Algirdas tarp savęs susitarę padarė perversmą, Jaunutį pašalino, visą valstybę pasiėmė abu valdyti, atitinkamai pasidalinę įtakomis pusiau: Algirdui teko rytai su Vilnium, Kęstučiui — vakarai su Trakais. Kęstutis gavo Žemaičius, Trakus, Gardiną, Palenkę, — daugiausia buvo tat grynai lietuviškos dalys.

Darant tą perversmą jiedviem rūpėjo apsaugoti jų ir jų tėvo sukurta didžioji Lietuva nuo iširimo, apginti nuo gresiančio iš kaimyno pavojaus; tat padarę, jie ėjo toliau: dirbo ir rūpinos savo valdas praplėsti, vadinas, ėmėsi to paties darbo, kuris ir pirmiau Gedimino buvo dirbamas. Ramu buvo viduryj, toliau nuo pakraščių. Retkarčiais čionai aplankydavo kaimynų karo žygiai. Visa tų žygių našta ir baisumai tekdavo pakelti pasienio žmonėms. Joms apginti Kęstučiui teko pristatyti išilgai sienos pilių, jose pastatyti įgulas, turėti visur

sargų ir žvalgų, kad susektų ir praneštų apie gresiantį pavojų, o iš kitos pusės kelti sienas toliau ir toliau į vakarus ir į pietus, perkelti karo baisenybes į kaimynų žemes, jas užimti, o jose rasti naujų žmonių darbui, dargi stengiantis rinkti į vieną savo tautos žmones.

Sunkioj būty tuo atžvilgiu atsirado Palenkė ir Žemaičiai: juos puolė čia kartu, čia skyrium Vokiečių ordinas, Mozūrai ir Lenkai.

Palenkė. Palenkė, vadinama aktuose Podlachia, Podlasie — tai vėlesnis vardas, o kadaise buvo gyvenama *jotvingių*, užėmusių berods daug didesnį plotą negu Palenkė. Čionai buvo tokios pilys, kaip Dargukeinas, Brasta, Melnikas, Kobrynas, vėliau slavių gyvenamos. Tat buvo seniausiai žinoma kaimynams lietuvių tautos šaka, puolama, naikinama, plėšiama kaimynų, to paties sulaukusių ir iš jotvingių. Del to anų kronikos blogai atsiliepia apie jotvingius. Nuolatiniai karai del ganyklų, del sienų, neturėjimas stipresnės, organizuotos lietuvių valstybės, kuri dar tik kūrėsi jų užpakalyj, apnaikino plačiai, bet ne stangiai gyvenusius jotvingius, ypač daug jie kentėjo nuo mozūrų.

Mozūrai, sugebėję anksčiau sukurti Pavyslyj valstybę, kovodami su kitais lenkais del pirmenybės ir nepajėgdami apsiginti dar nuo jotvingių iš rytų ir iš žiemių nuo prūsų, pasikvietė vokiečius, kad šie juos apgintų. Jie pasikvietė ne laikinus karius, ne algauninkus, bet pastovią karo broliją (ordiną) dargi dvi, kurių viena paskui tiek sustiprėjo, jog jau nebeklausė tų, kurie ją pakvietė ir, įsitaisiusi į atskirą valstybę, pajungė Prūsus, puolė tuos pačius Mozūrus, puolė Lietuvius. Kartais ordinas eidavo su Mozūrais išvien, jeigu buvo kas iš lietuvių paimti. XIII amž. rusinų Galičo-Vladimiro kunigaikštis, Mozūrai ir Vokiečių ordinas susitarę pasidalino tarp savęs Jotvingių žemę (1260 m.). Likučiai prašė pagalbos iš stiprėjančios Lietuvių valstybės, kartu puolinėjo Mozūrus ir Lenkus, stengėsi atgauti užimtąsias žemes.

Toli eidavo tie karo žygiai. Iš pradžių jie daromi vien grobio plėšimo tikslais. Iš karo parsinešama turto, parsivedama žmonių. Savo gyventojų per karus maža tepriaugdavo, žemė likdavo nedirbta. Parsivesdavo dirbti žemės svetimų vergų. Ateidavo žemės ieškodami ir patys mozūrai, kurie vokiečių spiriami

brovėsi į Palenkę. Del to jotvingių jų pačių šalyj sumažėjo, o ateidavo svetimų — slavių: rusinų, mozūrų. Dargi jų žemė kitą nuolatinį vardą įgijo: ėmė vadinti Palenke (Podlachia, Podlasie).

Dalį tos Jotvingių žemės Gediminas atgavo iš Galičo (XIV amž. pradžioj)[1]. Mozūrams tat buvo nepatogu; jie tikėjosi ją užimti, sau gauti, tai laukė geresnės progos, kaip kartais būdavo seniau, kada nebuvo stiprios Lietuvos valstybės.

Mozūrai ir Lenkai. Kadaise stipri Lenkų valstybė, vedama Piastų giminės, ilgainiui subyrėjo. Atsirado jos vietoj ištisa eilė mažesnių valstybių, kurias valdė tos pačios Piastų giminės nedideli kunigaikščiai. Prasidėjus kovoms jų pačių tarpe, kiekvienas jų stipresnis, energingesnis stengėsi įsivyrauti visam Lenkų krašte, pajungęs kitas žemes. Varžėsi del pirmenybės Krokuvos (Lenkų) karalius su Mozūrų kunigaikščiais. Be to visą Lenkų kraštą stengėsi paimti į savo įtaką kas nors iš šalies, ir kartais tat padarydavo čia Čekai, čia Vengrai.

Gana anksti ėmė spaustis į Mozūrus arba neleido jiems plėstis lietuvių giminės — prūsai ir jotvingiai. Šitos kovos kliudė jiems sustiprėti Lenkuose, ir del to, kad apsisaugotų nuo Lietuvių puolimų, kaip minėta, vienas Mozūrų kunigaikštis Konradas pasikvietė vieną, o paskui kitą karinę Vokiečių broliją (ordiną) į talką, kuri ilgainiui atsigrįžo prieš Mozūrus. Pradėjusi stiprėti Lietuvių valstybė galėjo būti pavojinga, tai Konradas stengėsi įeiti į gerus santykius, susigiminiavo su Mindaugu, kvietė talkon prieš Lenkus, į Krokuvos pusę, — jis tarė apsisaugosiąs nuo Lietuvių puolimų, o Lenkus susilpninsiąs.

Mozūrams tekdavo svyruoti tarp Lenkų, Lietuvių, Vokiečių, Galičo; kiekvienas norėjo žemių užimti, savo valdas išplėsti. Norint išlaikyti, o ruošiantis įsivyrauti Lenkuose, tekdavo čia su ginklais spirtis, čia daryti su vienais laikinas sąjungas, pulti kitus. Kartais sąjungoms pastiprinti susigiminiuodavo su kaimynų viešpačiais arba savo kaimyno kaimynų viešpačiais.

Mozūrams pavojinga buvo nesantarvėj gyventi su Lietuviais: jie per arti, prie pat sienos, geriau, kad atliekami jų ka-

---

[1] *Stan. Zajączkowski* Przymierze polsko-litewskie 1325 r. („Kwartalnik Historyczny" t. XL., 1926 m. p. 567—617).—*Paszkiewicz* Polityka ruska Kazimierza. Be to jų polemikos straipsniai „Ateneum Wileńskie" Nr. 14—1929 m. *Filevič* Borba Polši i Litvy-Rusi za Galicko-Vladimirskoje nasledije.

riai eitų pro juos, trauktų toliau į Lenkus, arba puolinėtų Ordino žemes; kartais leisdavo įsitaisyti kurioj Mozūrų pilyj, pav., buvo tat nesykį daroma Viznoj.

Blogiau pasidarė Mozūrams, kai Lenkai, Vokiečių ir Čekų spiriami, ėmė gerintis prie Lietuvos. Krokuvos karaliai norėjo tuo apsisaugoti nuo Lietuvių karo žygių, suvaldyti Mozūrus ir paimti juos savo žinion, tad Mozūrams teko išsižadėti savo planų—vyrauti visose Lenkų žemėse, negelbėjo ir dėjimasis su Čekais. Kartais Mozūrų kunigaikštija suskildavo į keletą mažesnių, tai jos jėgos ir plėtimosi norai buvo dar mažesni.

Taigi su Lietuvos viešpačiais nuolatos giminiavosi dabar ir Mozūrų kunigaikščiai ir Lenkų karaliai.

Mozūrų kunigaikščių vedybos rodo, kuri valstybė buvo stipresnė. Štai ištisa eilė pavyzdžių.

Boleslovas II (1263—1313), negalėdamas pats vienas atsispirti prieš Lietuvius, Lenkus ir Vokiečius, vedė (1279) Traidenio dukterį Gaudemundą (+1288). Jis turėjo tapti sąjungininku, o tikriau vasalu, pareikalavus privalė eiti talkon Lietuviams prieš Vokiečius. 1294 m. vokiečiai sugriovė Viznos pilį. Lietuviai padėjo ją atstatyti, bet tenai ir įsitaisė, palikę savo įgulą saugoti. Gelbėdamasis nuo Lenkų, pateko į Lietuvių rankas. Čia ieško atsparos kitur, kreipiasi į įsigalinčius Čekus, kad padėtų atsispirti Krokuvos karaliui ir Lietuviams. Mirus žmonai lietuvei, veda jis jau čekę.

Nuo pirmosios žmonos, lietuvės, liko du sūnu: Samovitas II (Ziemowit + 1323) ir Traidenis (taigi lietuvišku vardu) (+ 1341), nuo antrosios, čekės, vienas: Venslovas ar Vanka (+ 1336). Mozūrai padalinti į tris dalis. Su savo dalimi Vanka virto Čekų vasalu. Tačiau ir jis ieškojo giminystės su Gediminu: apie 1322 m. vedė Gedimino dukterį Danmilą.

Jo giminaičiai ėjo jo pėdomis, žiūrėjo į naują galybę: Traidenio sūnus Boleslovas vedė kitą Gedimino dukterį Auką (Ofką, pakrikštytą Mare? + 1342)[1]. Vėliau jis įsivyravo Galiče.

---

[1] Ar kronikų Ofka nebus lietuviškai Auka? Jeigu Ofka reikštų Eufemiją, tai kam dar krikštyti Mare? Berods turime atsitikimų, kad kelius sykius krikštijo ir vardą keitė. Šituodu vardu nurodė *Narbutas*. Tačiau *Balzeris* neigia apskritai tą faktą, kad ji vadintųsi Marė: sako tai esąs Narbuto prasimanymas (Genealogja Piastów p. 455—7).

Vanka (Venslovas) mirė 1336 m., po jo liko mažas sūnus Bolis III (Bolek, Bolesław), tai tėviškę valdė jis drauge su motina. Boleslovo žmona, sakoma, buvus taip pat lietuvė, tik nežinoma nei vardo nei kiemo, iš kurio paimta.[1]

Bolis tapo Lenkų vasalu. Jis norėjo ir stengėsi taikiai gyventi su Lietuviais, bet būdamas Lenkų vasalas turėjo anų liepiamas kartais eiti net prieš Lietuvius. Viename mūšyje su Kęstučiu jis savo galvą padėjo (1351 m.). Bolis vaikų nepaliko. Tai Mozūrai vėl palengva pateko į vienas rankas: iš pradžių valdė Kazys (+ 1354), paskui Samovitas III (+ 1381). Samovitas bandė priešintis Lenkų karaliui, bet neįstengė: turėjo pasiduoti jo įtakai (1355 m.), o tik tada tegalėjo pasilikti Mozūruose. Samovitas turėjo vykdyti vieną svarbiausią reikalavimą: nesidėti su Lietuviais be Lenkų karaliaus žinios.[2]

Tačiau, Krokuvos viešpačiai patys dėjosi su Lietuviais, ieškojo jų talkos, taigi dabar Mozūrams giminystė su Lietuviais mažiau padėdavo, tik jų valdos likdavo neliestos.

Vladislovas Alkūnė (Łokietek), norėdamas paimt Mozūrus, susiartina su Lietuviais; jo sūnus Kazys vedė Gedimino dukterį Aldoną[3]: jisai Mozūruose įgavo įtakos. Ordinas, siekdamas savo tikslų, jiems nepadėjo.[4]

Samovitas vis delto stengėsi išsivaduoti iš Lenkų globos, nes tat sunkino jo sugyvenimą su Lietuviais, kurie buvo per arti, o Krokuva taip toli nuo Mozūrų.

Samovitas su Lietuviais susitardavo skyrium, stengdamasis išsisukti nuo prispirtos vasalo priesaikos, su jais darė paliaubas ir taikėsi, nes Lenkai jam nepadėjo, o tik norėjo visai jį paimti, apsiginti gi nuo Lietuvių vis delto reikėjo.

Palenkėj stipriai įsivyravo Kęstutis. 1355 m. rašte jis vadina save Dargukeino, Melniko ir Brastos kunigaikščiu.

Didesnio masto susidūrimas tarp Lietuvos ir sustiprėjusių Lenkų turėjo įvykti.

---

[1] *Balzeris* yra tos nuomonės, jog apie Boleslovą nėra žinių, kad būtų apskritai vedęs ar vedęs lietuvę. (Genealogja Piastów, p. 449).

[2] *Kozłowski F.* Dzieje Mazowsza. 1858. Historya Polityczna Polski t. I. *Balzer* O. Genealogja Piastów. 1895. *Wolff*. Ród Gedymina.

[3] Buvo tai antroji Kazio žmona (o iš viso jis turėjo šešias). Aldona ištekėjo 1325 m., mirė nuvarginta 1339 m. (*Balzer* Genealogja Piastów, *Wolff* Ród Gedymina).

[4] *Kozłowski* Dzieje Mazowsza. — *Historya Pol.* Polski I.

Kazimieras ruošėsi pulti Lietuvą, kiršino Mozūrus, derėjosi su Vokiečių ordinu, kad jam padėtų. Ordinas neketino padėti sustiprėti Kazimierui, dargi puolė jo žemes, taigi tat prispyrė jį vėl dėtis su Lietuviais ir nebejudinti Mozūrų.

Del nuolatinių pasienio kivirčų reikėjo nustatyti nuolatinė siena tarp Palenkės, Kęstučio valdomos, ir Mozūrų. 1358 m. derėtasi del sienų nustatymo. Komisarai susirinko Gardine, aptarė sienas, susitarė, pradėjo jas žymėti, prakasė net griovius. „Siena prasideda nuo Akmeninės Brastos (Kamienny Brod), eina tiesiai ant Raigrodo, nuo jo prie Mėtos upės, nuo šios prie Bebros upės ligi Targovisko, o iš ten ligi didelės upės, paskui aukštyn ligi Mažosios Sacholdos upelės pradžios, nuo jos pradžios pasukus upe žemyn prie Supraslės upės", tąja upe žemyn ligi Tapelio gyvenimo, iš čia aukštyn ligi Nevodničėnei, kur susieina negincijamos sienos.[1] Gonionių valsčius buvo pripažintas Samovitui.[2] Vėliau 1366 m. dermėj tarp Lietuvių ir Lenkų pripažintos Lietuvių valdomos tos pačios sienos.

Lenkų karalius netikėjo, kad siena būtų apsaugota; nutarė pastiprinti ją ir nuo Lietuvių ir Vok. ordino. 1360 m. vasarą Kazimieras liepė pastatyti prie Raigrodo pilį, kur susieina Mozūrų, Lietuvių ir Vokiečių ordino valdos. Vokiečiai įžiūrėjo sau pavojų; jie tarė, kad tat Mozūrai daro susitarę su Kęstučiu, bent žinojo, kad netolimais, Gardino pilyje, sėdi Kęstučio sūnus Patirkas. Vokiečiai pasiuntė komisiją. Lenkai nesiliovė statę. Atėjo ordino maršalas ir sugriovė ją, išdegino Raigrodą, o pasieny savo pusėj pastatė dvi pili.[3]

Ordino kronikose šitas žygis nupieštas dramatingiau.

Ordinas gavo žinių, esą pilis statoma ordino žemėje. Tuojau meistras pasiuntė maršalą su žymia kariuomene. Maršalas pareikalavo liautis, girdi, pilis statoma ordino žemėje. Darbininkai nepaliovė dirbę, sakydami, kad tat daroma karaliaus įsakymu. Maršalas įrodinėjo, jog šitą žemę jie esą su krauju išplėšę pagonims. Juk tat esanti ordino žemė. Darbas tęsiamas, darbininkai nesiliauna statę, nenori su vokiečiais derėtis, sako apie teises geriau žinąs Viznos viršininkas. Mar-

---

1 *Daniłowicz* Skarbiec Dyplomatów, t. I. Nr. 417.

2 *Daniłowicz,* Skarbiec I 417, 432. — *„Kwart. Histor."* 1890, t. IV, p. 515.

3 *Hist. Pol. Polski* I p. 352—3.

šalas sako, jog jie atėję kariauti su lietuviais, savo priešais. Jis pridūrė klausdamas: girdėjome, kad lietuviai čia esą, ar tat teisybė? Darbininkai atsakė: Lietuvių čia nebuvo, o tik Patirkas su savo sūnum. Apie Kęstutį negirdėję, žmonės sako, kad jo tai nebuvę.

Vis delto Patirko buvimas atrodė įtartinas. Ir po tokio pasikalbėjimo, vokiečiai puolė darbininkus, tie išbėgiojo, pilį uždegė, visai sunaikino. Vokiečiai grįžo namo iš Mozūrų, niekas jiems nieko nedarė.[1]

Ir Mozūrai negalėjo daryti žygių: per silpni, be to ištiko maras, nuo kurio išmirė apie du trečdaliu gyventojų, kiti išbėgiojo, pasidarė tuščia.

Šitoj vietoj galima buvo laukti ar Vokiečių ar Lietuvių veiksmų. Vokiečiai bijojo Lietuvių, ne Lenkų; juk čia sukėsi Kęstučio sūnus Patirkas iš netolimo Gardino, jeigu Kęstučio nebuvo statomoj pilyj, tai toliau kur nors jis skraidė.

Vokiečių ordinas. Karinė dvasinė vokiečių brolija iš pradžių atsirado Padauguvyj, pajungė Latvius, kita Mozūrų kviečiama atsirado Pavyslyj, užėmė Prūsus, sunaikino aukštą Prūsų kultūrą, įsitaisė Nemuno žiotyse, vėliau abi broliji susidėjo į vieną. Užėmęs žiotis, ordinas kilo upėmis aukštyn, stengėsi sudaryti plačią valstybę, nuolatos gaudamas pašalpos iš Vakarų Europos žmonėmis, pinigais ir palaiminimais. Slinko vis toliau ir toliau nuo jūros. Bet, priėjęs prie Žemaičių, sustojo, nes jie nesidavė, be to jų užpakalyj susidarė Lietuvių valstybė, kuri palaikė Žemaičių kovas. Iš trijų pusių ordinas buvo apsupęs Žemaičius: iš žiemių nuo Kuršo, iš vakarų —nuo Prūsų, iš pietų — Nemuno vaga. Išilgai Nemuno, Žemaičių vakaruose, prisistatė pilių; daug jų buvo, lyg šerių prismaigyta; ėjo aukštyn Nemunu, supo Žemaičius iš pietų ir ten statė pilis, buvo nuėjęs toli, siekė Kauno, Vilniaus, o kartais dar toliau.

O Prūsų žemę nuo Lietuvių saugojo rytuose didelė plati miškų ir balų juosta, vadinama Wildniss (dykuma); gyventojus, jei jų ten buvo, išvijo ar perkėlė kur kitur. Per tą juostą buvo tik keli praeinami keliai, ir jie buvo saugojami.[2]

---

[1] *Scr. R. Pruss.* II 524— 5, prierašas 519.
[2] *Schlüter* Otto: Wald. Sumpf und Siedelungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit 1921. (p. 79—88). *Weber* Preussen vor 500 Jahren, 1878, p. 546—553.

Stangiau buvo pilių nuo Žemaičių, mažiau nuo Mozūrų pusės, o vietų, kur galma prasprukti tarp ežerų, daugiau. Žemaičiai ginasi, stato savo pilis, griauna naujai vokiečių statomas, puola jų valdas, bet sunku prasimušti pro pilių virtinę, nejučiomis perbristi per saugojamą Nemuną. Ir žemaičiai savo krašte pristatė ištisą jų grandinę.

Kovos su ordinu virto visos Lietuvos kovomis del savo būties. Sunkiausia jų našta tenka žemaičiams, bet jie vieni negali ištesėti. Kitaip atrodė tos kovos, kai įsikišo aukštaičiai, organizuoti į vieną stiprią valstybę, bene žemaičių giminės valdomą.

Lietuvos viešpačiai nesilaikė vien gynimosi taktikos, ne tik gindavosi nuo ordino puolimų, bet ir patys puldavo, plačiai naikindami jų valdas. Kartais rasdavo paramos vietos gyventojuose, prūsuose. Iš pradžių dar padėdavo sukilimuose, gyventojus priimdavo pas save, o paskui tik paskiri asmenys tepadėdavo, kuo nors nepatenkinti Vokiečių ordino valdymu.

Kovos sąlygos buvo nelygios: ordinas turėjo aukštesnę Europos techniką, Europos kapitalą, propagandą. Bet visokios kloties buvo tose kovose.

Ginklų ir meistrų lietuviai gaudavo už pinigus iš tos pačios Europos. Jie pramoko ginkluotis, kariauti, varė net Europoj propagandą už save prieš ordiną.

Tiesiausias kelias pulti Prūsus buvo stačiai į vakarus, bet ilgainiui pasidarė tat sunku: Nemunas neleidžia, o perėjimus saugoja vokiečių pilys. Tenka laukti geros progos pro jas prasilaužti, kada jos mažiau saugojamos, arba ieškoti kitos vietos pulti, kitų kelių ordinui apsupti, pulti iš priešpiečių, kur dar nedaug pilių, kur girios, iš kurių galima netikėtai užklupti. Lietuvos priešpiečiuose už Nemuno maža gyventojų, nedaug kelių; ordino žvalgai maža jų tenurodė, retai kur gali apsistoti, gauti maisto. Palenkė — dar piečiau, iš ten patogu pulti, vieta platesnė, maža kas tepersergės. Del to abi pusi stengėsi įsibrauti į Mozūrus, įsitaisyti Palenkėj, Lietuvai tat buvo kairysis fronto sparnas.

Silpnas pietuose ordinas ieškojo talkininkų, pav., kartais padėdavo jam čia Lenkai, čia Mozūrai. Savo keliu tarp savęs kariaudavo, kiekvienas stengėsi juo daugiau sau paimti.

Lietuvių įsivyravimas Palenkėj, nukėlimas karo žygių į Lenkų ir Mozūrų valdas užtikrino ramesnį gyvenimą rusinams ir mozūrams.

Lietuviai, be karo priemonių, apsiginti vartojo ir propagandą Europoj. Darė tat Gediminas, juo labiau Kęstutis, — jis kreipėsi į Europą ir artimiausius ordino kaimynus.

Europoj tuomet civilizacijos (sakydavo: krikščionybės) vardu buvo galima pulti ir grobti pagonis ir kreivatikius. Ne viena žemė buvo užimta to šūkio vardu, ne viena tauta sunaikinta. O kai kas pasipriešindavo, kai kryžiaus karai buvo nebe pramoga, o sunkus darbas, pavojingas žygis, kada pagonys įgijo gerą karo techniką, tada derėdavos su jais, taikėsi ar darydavo paliaubas. Mindaugas priėmė krikštą, derėjosi del to Gediminas, siūlė tą patį Kęstučiui ir šis derėjosi del šito. Kiekvienas norėjo tuo pelnyti. Kęstučiui siūlė už krikščionybę karaliaus karūną. Be abejo, iš to būtų buvę tam tikros naudos ir tarpininkui.

1349 m. Lenkų Kazimieras pasiūlė Kęstučiui priimti krikščionybę, pridėjęs sąlygą: kad Lietuvos bažnyčia priklausytų nuo Lenkų.[1]

1351 m. Vengrų Liudvikas siūlo savo bažnyčią. Kęstutis derasi, bet stato tam tikras sąlygas del ordino: atimti iš jo žemes ir jį pasiųsti į kitą vietą, būtent, kad gintų krikščionis nuo totorių. Jau jojo Kęstutis su Liudviku į Budapeštą krikštytis, bet naktį išspruko, išnyko, nenorėjo, kad Vengrai sustiprėtų, nieko jam nedavę.

1354 m. Lenkų Kazimieras išprašė popiežiaus, kad paskelbtų kryžiaus karą Kęstučiui. Karas įvyko. Drauge su krikščionimis kariauti ėjo ir septyni totorių kunigaikščiai (patys nekrikštyti). Ordinas neprisidėjo. Ir karas geros kloties neturėjo. Taigi kitaip atrodė dabar kryžiaus karai.

1357 m. ordinas gavo iš imperatoriaus Karolio IV pagalbos, bet dabar jo iniciatyva ėjo derybos del krikšto. Kęstutis stato sąlygas: ordiną perkelti į totorių pasienį. Turėjo susieiti ir tat aptarti Breslavoj 1358. Buvo pridėti reikalavimai atimti iš ordino žemes.[2] Ir vėl nutrūko derybos.

Be abejo, jau brėško Kęstuty ir tautinė idėja. Jis nori apimti visas lietuvių gyvenamas žemes, pašalinti vokiečius. Kai kur,

---

[1] *Scriptores Rerum Prussicarum* II. 79—80.
[2] *Scr. R. Pruss.* II. 79—80.

be abejo, strateginės linijos vyraudavo; teisybė, dar ne griežtai formuluota, bet jau prasimuša tautinė mintis, — tat matyti iš siūlomųjų Lietuvos sienų.

Derėdamasis su imperatorium 1358 m. Kęstutis nurodė tokias Lietuvos vakarų sienas: nuo Mozūrų pradėjus, Alos upe, Pregale, jūra,[1] taigi ordino užimtomis Prūsų žemėmis.

1360 m. vienas lietuvių galiūnų paleido šūkį išvyti visus vokiečius iš Livonijos.[2]

Šitie reikalavimai atrodė per dideli ir del to iš šitų derybų nieko neišėjo.

Dar per stipriai laikėsi ordinas, kad pagonys už pažadus krikštytis galėtų jį sugriauti diplomatiniais keliais.

Teko ir toliau kariauti. Abi šalys tam rengėsi.

Iš abiejų pusių ruošiamas didesnis platesnis žygis, abi pusi stiprinas, ieško lengvai pereinamų vietų. Per kairįjį lietuvių sparną gali įsiveržti vokiečiai, tuo pačiu keliu per balas gali įsiveržti lietuviai ir toli įeiti, išnaikinti, užeiti iš užpakalio.

Keletas metų paeiliui puolama pro Mozūrus. Vokiečiai stato pilis.

Iš Lietuvių pusės dalyvavo Kęstutis, kelis sykius ėjo su juo jo sūnus patirkas. Ordinas tarė, jog Mozūrai nepuls, jog del to gali būti ramus.

Per vieną tokių žygių (1361 m.) Kęstutį paėmė į nelaisvę.

Apie šį jo gyvenimo epizodą ir ketinu čia pakalbėti.

II.

Kęstutis vokiečių nelaisvėje.

1.

Žinios apie jo paėmimą.

Plačiai po Europą pasklido žinių apie Kęstučio paėmimą į nelaisvę: apsidžiaugė tolimuose vakaruose, žymi tą įvykį, žymi savo kronikoj Teoderikas iš Niemo, Utrechto kanauninkas,[3]

---

[1] *Scr. R. Pr.* II. 80.

[2] *Scr. R. Pr.* II. 80. Ten pasakyta „krikščionis“, bet vargu juos, o ne vokiečius turėjo galvoj; tai nuo savęs buvo pataisęs kronikininkas.

[3] *Scr. R. Pruss.* II. 736.

žymi ir rusų metraščiai. Šitą užrašė beveik visi ordino metraščiai. Tos žinutės buvo ten trumpos, suglaustos, kiekvienoj įdėta kokia nors nauja smulkmena.

Herrmann de Wartberge savo „Chronicon Livoniae" įdėjo šitokią žinutę: „Tais pačiais metais šeštadienį prieš Judaica (t. r. 1361. III. 13) įvyko susidūrimas tarp prūsų ir lietuvių, ten paėmė Kęstutį, Lietuvių karalių, ir nugabeno į Marienburgą".[1]

„Annales Torunenses" ir *Detmaras* užrašė, jog Kęstutį pagavo šeštadienį prieš Verbų dieną.

Senoji „Did. Meistrų Kronika" sako, kad „šeštadienį prieš Judaica (t. r. III. 13) girioj bemedžiojant" pagavo Kęstutį ir nugabeno į Marienburgą.[2] Dusburgo tęstojas Bitschin'as sako, kad bemedžiojant prieš Verbą paėmė į nelaisvę Kranichfeldt'as.[3]

Keliomis smulkmenomis daugiau (nurodydamas vietą) duoda *Johann v. Posilge:* „Viešpaties metais 1361 m. pagavo Kęstutį vakare prieš Verbų dieną ties Ekersbergu girioj bemedžiojant vienas ponas, kuris vadinosi Kranichfeld".[4]

Taigi užrašyta dvejopai: vienos kronikos rašo, jog pagavo girioj bemedžiojantį, kitos — jog buvęs mūšis. Ir apie medžiojimą rašo artimesnės prūsams kronikos, apie mūšį — tolimesnės.

Smulkiausiai rašo vėlesniųjų laikų rašytojai, paėmę tą žinią iš raštų ar iš kitų pasakojimų. Jiems, matyt, rūpi gražus, sklandus vaizdas, del to stengiasi suderinti abi žini.

Čia turime du platesniu užrašu: Wigando iš Marburgo, rašiusio XV amž., Długoszo (XV amž.) ir Simono Grunau, rašiusio XVI amž.

2.

Wigandas iš Marburgo.

Ištisas Wigando raštas pasidarė žinomas visuomenei XIX amž. pradžioj, kai Lucas surado lotynišką jo vertimą, o paskelbė spaudoj 1842 m. jau su lenkišku vertimu ir paaiškinimais Voigt ir Raczyński. Dar sykį su savo paaiškinimais išspausdino jį 1863 m. T. Hirsch („Scriptores Rerum Prussicarum" t. II).

---

[1] *Scr. R. Pr.* II. 81.
[2] *Scr. R. Pr.* III. 593.
[3] *Scr. R. Pr.* III. 479.
[4] *Scr. R. Pr.* III. 80—81.

Tas raštas pavadintas „Chronica Nova Prutenica", paprastai vadinama Wigando Marburgiškio kronika, apimanti 1293 — 1394 m. laikotarpį; ji ketino būti Dusburgo kronikos tęsiniu. Pasirodė, jog ji buvo parašyta vokiškai eilėmis. Lenkų istorikas J. Długoszas, sužinojęs apie ją, pats ne labai nusimanydamas vokiečių kalboj, pavedė ją išversti į lotynų kalbą proza, ir po to vertimas gulėjo Torunio vienuolyne, kol XIX amž. jo nesurado, o originalas žuvo, liko iš jo vos keli fragmentai.

Paskelbus kroniką, mokslininkai ėmė tyrinėti, kas jos autorius, kada parašė, kas vertėjas, ar tinkamas vertimas.[1] Vertimą pripažino esant menką, nepilną, vietomis sutrumpintą, o kadangi originalo nebuvo, tai teko naudotis vertimu.

Wigandas tikrai buvo. Galėjo jis ją parašyti per 3—4 metus. Užsiliko žinių ir apie asmenį: ordino kasos knygose 1409 m. pažymėta, kiek Wigandui duota; pasirodo, kad jis buvęs heroldas. O tat išaiškina ne vieną dalyką.

Ordinas savo konventuose turėjo ne tik vienuolių, o buvo ir tokių žmonių, kurių darbas buvo linksminti brolius. Kada į Prūsus traukė vyčiai, norį pamedžioti žmonių, įgyti pentinus, gauti atlaidų, pasaulio pamatyti, tai ordinas turėjo tiems svečiams ne tik karo žygius prirengti, bet ir puotas kelti, parūpinti jiems visokių linksmybių. Didžiojo meistro kieme Marienburge buvo muzikantų, dainių, juokdarių, buvo ir merginų šokikių.

Aukščiau tų visų linksmintojų stovi heroldai. Jų darbas — žiūrėti iškilmių, apeigų, būti net diplomatiniais kviesliais, prižiūrėti vyčių, raitelių žaislų ir švenčių, žiūrėti mandagumo, ginklų etiketo, pažinti erbus, jų žymes ir savybes. Juk į Marienburgą susirinkdavo nemaža visos Europos bajorų, tai vyčių taisyklių mokovai buvo čia reikalingi. Heroldas pats retai dalyvauja vyčių žaisluose ir darbuose, bet prižiūri tvarkos, kur reikia įsikiša, pasakęs tinkamą kalbą proza ar eilėmis.

Wigandas buvo vienas tokių heroldų. Jis dalyvauja karo žygiuose, labiau prisižiūri kitiems, negu pats mušasi.

Pažiūrėjus į jo kronikos turinį, tai atrodo, jog tat tikras heroldo darbas. Jam rūpi karo žygiai, tik jais vienais domisi, žiūri vyčių elgimosi kare ar kovoje. Skirtumų jis nedaro tarp

---

[1] *Töppen* Geschichte der preussischen Historiographie. 1855. p. 28—35. *Scr. R. Pruss.* t. II. p. 429—452.

vokiečių ir lietuvių. Kęstutis vienodai yra gerbiamas ir giriamas, kaip ir ordino brolis. Del to atskiros kronikos vietos yra pilnos dramatiškų scenų, jam tat piešti patogiau, pratęs tomis akimis žiūrėti. Ordino ir Lietuvos karai ir kovos jam įdomios tiek, kiek jam duoda dvikovų ir konfliktų vaizdų, o kokie gyvieji interesai veikia šiose kovose, del ko eina kovos — jam tat kuo mažiausia terūpi.

Medžiaga jam buvo: senosios kronikos, atskiri užrašai, o ten, kur kas dėjosi arčiau jo laikų, tai ėmė žinių iš pasakojimų. Taigi, rašydamas savo eiliuotąją kroniką, jis nesilaikė to, kaip tat būtų daręs tikslus kronikininkas. Čia jau veikė ir poeto bei heroldo-artisto fantazija[1].

Taip atrodo ir jo įvykių 1361 m. aprašymai, del kurių ir teks dabar kalbėti.

Vokiečių žygiai 1361 m. Kęstučio suėmimas.

1361 m., kaip ir paprastai, Vokiečiai puldinėjo Lietuvių žemes. Jie puola čia lietuvių, čia gudų gyvenamas vietas, eina ten, kur žmonės nepajunta ir nesisaugoja. Puolimai — tai plėšikų žygiai. Jei lietuvių sargyba pajunta, gali apsiginti, tai vyčiai (broliai ir svečiai) grįžta. Žiemą buvo galima daryti žygių, bet pavasario metu nevisada vykdavo.

Buvo ir šį pavasarį ištraukę į Lietuvą, bet neperbrido Nemuno; jis buvo labai patvinęs. Kur nors pasieniuose, pav., iš Ragainės, kur nebuvo didelių upių, o Nemunas dar nebuvo visai paleistas, jei Lietuviai nelaukė, tai ten galėjo užpulti ir naikinti priešų žemes.

Traukdami į žygį, išstatydavo sargybas ir žvalgus, aprūpindavo maistu pasienio pilis, apstatydavo kelius, kad niekas tuo laiku nepultų. Kiekviena pilis turėjo savo apylinkę, žiūrėjo savo vietos, žvalgavo aplinkui[2].

Buvo atvykusių svečių, daug jų susirinko, bet šiais metais jie visi turėjo grįžti tušti.

Iš Ragainės puolinėjo Žemaičių pasienius, šį tą pagaudavo ir grįždavo, vėl išėję ką nors medžiodavo.

---

[1] *Scr. R. Pr.* t. II. 447—451. *Ziesemer.* Die Literatur des deutschen Ordens in Preussen. Breslau. 1928. p. 115—120.
[2] *Wigand,* c. 51. (S. R. Pr. p. 526—7).

Eiti į Lietuvių pusę šiuo kartu nesisekdavo.

Tai kiti būriai mėgina eiti pro Mozūrus į krikščionių šalį, į gudų gyvenamas vietas, į priešpiečius, į Palenkę, mėgina traukti į Dodlicų žemę, kur, tarė, niekas jų nesitikės, nelauks, nes gyventojai krikščionys.

Ištraukė brolis Indrikas Kranichfeld'as, Rastenburgo pilies viršininkas (Pfleger), jau nemaža su lietuviais kariavęs, viso ko matęs. 1353 m. jis yra buvęs lietuvių nelaisvėj, matyt, iš ten jį išpirko ar išmainė[1]. Su juo buvo brolis Indrikas Beler, Saksų kunigakštis Albertas[2]. Jis turėjo nemaža žmonių, kaip paprastai, buvo tat bajorai, prūsų vitingiai, laimės ir garbės ieškotojai iš svetur, iš viso į 250 žmonių. Kiekvienas brolių vedė savo būrius. Ištraukė į Palenkę, perėjo Narvės upę, bet ji buvo patvinusi, negalėjo perplaukti, žemė drėgna, balėta, arkliai neišneša. Ir grįžo tuščiomis rankomis atgal[3]. Iš pradžių apsistojo ties Ekersbergo pilim, ežerų šaly, prie Spirdingo ežero. Pilis nedidelė, neseniai pastatyta, daug žmonių padėti negali, tai apsistojo prieš ją, ilsėjos, nes buvo nuvargę. Visą laiką buvo kelias sunkus, šlapia. Brolis Beleris su visu savo būreliu eina arčiau į savo būstinę, į Lötzen'o pilį (Lötzen ar Lötzenburg) prie Leventino ežero. Kiti matyti taip pat iškriko, kai kas liko Ekersberge. Kas galėjo, traukė per klampynes namo.

Staiga užtiko lietuvių pėdsakus, tur būt pagavo vieną kitą jų žvalgų, ėmė teirautis. Gavo žinių, ar tik spėjo, jog lietuvių esą į penkis šimtus, kad esą kunigaikščiai Kęstutis, jo sūnus Patirkas ir Algirdas esąs, dabar stovį prie ežero, vadinamo Vobel[4]. Eina pamažu, gal pakeliui medžiodami, traukia gilyn į Prūsų žemę. Žinios tuoj pasklido po visą apylinkę. Beleris skubiai davė žinią visur, kur galėjo, pasiuntė kvieslių į Ekersbergą, pasakė kur kas esąs, kad lauktų, pasiruoštų, o pats išstatė sargybas ir žvalgus.

Bet pajuto tat ir Ekersberge. Brolis Indrikas Kranichfeldas (Rastenburge) jau buvo gavęs žinių, tai jis prašęs Belerio

---

[1] *Wigand* 44 (*S. R. Pr.* II. 520), 52 (*S. R. Pr.* II. 527) *Voigt* Namen Codex p. 100.

[2] Jis vėliau, 1363 m., buvo Rastenburgo viršininku.

[3] *S. R. Pr.* II 520, 527.

[4] Ėmė tyrinėti, kur jis galėjo būti. O vardo ežero nerado (*S. R. Pr.* II. 527). Weber mano, kad tat galėjo būti *Ublikių ež.* (Ublicker See) (*Weber* Preussen, 552).

pagalbos, pakvietęs Albertą, kad šis atvyktų su savo žmonėmis.

Susirinkęs didesnis skaičius užklumpa lietuvius. Lietuviai ginas. Vieni užmušti, kiti pabėgo, bet į nelaisvę nė vieno nepaėmė. Lietuvių buvę užmuštų 130, vokiečių 14. Patirkas didelės baimės apimtas kaip pašėlęs pasprukęs.

„Konradas Hochbergas paleidęs ietį numetė nuo žirgo Kęstutį. Jonas iš Ekersbergo pagavo į nelaisvę ir laikė. Ekersbergo perdėtinis girdėdamas, jog tai (Kęstutis) nukrito nuo arklio, gailėdamos jo, stengėsi pakelti ir atidavė saugoti Mikalojui Vindakiemiui Lietuvos viešpatį ir karalių, kuris norėtų pabėgti. Skubiai atėjo kunigaikštis (Albertas) ir pagautąjį karalių laikė didelėje sargyboje ir nuvedė į Marienburgą. Dabar visi, meistras ir broliai, džiaugėsi del tokios geros kloties, kurią suteikė anuo laiku Dievas. Kęstutis buvo pagautas Verbų dieną"[1]. (1361. III. 21).

Dar du Wigando aprašymu.

Aprašęs apie Kęstučio pabėgimą po pusės su viršum metų kalėjimo, Wigandas pasakoja, apie tat, kaip Kęstutis paėmęs Jono pilį (Johannisburg) ir sunaikinęs. Pilies viršininkas (Jonas Kollin)[2] ir draugai pasislėpę slėptuvuose, bet juos visus paėmę. Be to aptuštino visą apylinkę.

Paskui karalius ėmė Ekersbergą; viršininko vardas Hedimar; jis, matydamas karaliaus galybę, pasislėpė slėptuvuose, iš kurių su kitais narsiai gynėsi, naikindamas pagonis ir keletą jų su vylyčiomis perdūrė, ir šitaip išspruko iš jų rankų[3].

Šita vieta įdėta po to, kaip Kęstutis pabėgo iš Marienburgo. Atrodytų, jog ištrūkęs, grįžęs namo, atkeršijęs ordinui. Taip bent suprato ir surišo tas vietas Bornbach XV amž.[4], lenkų Długosz[5], vokiečių Grunau[6].

---

[1] *Wigand*, c. 52 (S. R. Pr. 528), *Priedas* I, 1—25.
[2] *Voigt* Namen Codex p. 88.
[3] *Wigand* 53 (S. R. Pr. II. 529—530). *Priedas* I, 46—54.
[4] *Scr. R. Pruss.* II, 531.
[5] *Długosz* Hist. Pol. lib. IX f. 1131.
[6] *Grunau* Tract. XIII. 3.

Bet pasirodo, jog panašų atsitikimą aprašo Wigandas 1366 m.[1]

Hirsch'as, aiškindamas tą Wigando vietą, radęs panašumą, taria, jog vis delto galėjo būti ir du įvairiu atsitikimu. Jei ir buvo du tokiu atsitikimu, tai pirmasis negalėjo būti 1361 m.: vėlybą rudenį ištrūkęs iš kalėjimo, kada Vokiečiai ruošę didelį žygį į Lietuvą ir iš tikro 1362 m. pavasarį buvo apgulę Kauną, Kęstutis nebūtų suspėjęs to padaryti.

Sulyginę asmenis 1361 m. ir 1366 m., randame tuos pačius, tą patį gynimosi būdą — pasislėpė slėptuvuose ir t. t.[2] Taigi veikiausiai teks laikyti tuo pačiu žygiu 1366 m., dukart aprašytu, arba jeigu ir du, tai pirmasis negalėjo būti 1361 m.

Kovojęs prieš Kęstutį Kollin buvo Johannisburge 1361 — 1367 m.[3]

*

* *

Wigandas, aprašęs minėtąjį įvykį čia pat pasakoja dar apie naują Kęstučio žygį, su anuo rodos nesusietą. Jis pasakoja:

„Po to Kęstutis padarė savo karo žygį prieš žuvininkus[4], priklausančius Prūsams. Žinia apie tą puolimą ir apie jų plėšimus šen ir ten pasiekė Rastenburgo viršininką, kuris drauge su Bartų viršininku skubėjo per dideles girias. Ir susitiko su lietuviais taip arti, jog kitas kito nepamatė, kol neišgirdo triukšmo, mat, jie ruošėsi pietauti; abu viršininku prijojo raiti ir prijojo ligi tos jų stovyklos, raiti perbrido upę ir Dievo padedami išlipo ant krašto, kur puolė priešo mušti; lietuviai gavo žaizdų nuo kirtimų ir dūrimų. Lietuviai ėmė bėgti, krikščionys juos vijosi. Per šį susidūrimą brolis Verneris Vindakiemis nustūmė karalių nuo arklio, o tas atsikėlęs ir pagavęs skydą bei durtuvą pervėrė viršininko arklį. Šitą karštą valandą Dribanas (ar Doibanas) norėjo pulti karalių, bet jo arklys jį nume-

---

[1] *Wigand* c. 64 (*S. R. P.* 554-5).

[2] Wigando vertėjas pripainiojo vieną žodį: slėptuvas kare buvo vadinamas *privetum, secretum,* ar *Danzig,* o išvertė kartais *cloaca;* tat davė istorikams vieniems sudaryti žygį į Gedonis, kitiems—paslėpti karius išeinamoj vietoj.

[3] *Voigt* Namen Codex, 88.

[4] *Raczyński* ir *Voigt* (p. 115) negalėjo išaiškinti žodžio „Wische". Leidęs tą pačią kroniką T. Hirsch aiškina taip: tai bus ar žvejai (Fischer), ar girios, dykumos (Wüsten=Wildnis), ką tik apgyvendintos (*S. R. Pr.* II. 529 nota 561).

tė žemėn. Mikalojus Vindakiemis, kurio arklys negalėjo eiti, atsistojo ant vieno kelmo, tai šitas Mikalojus, nors buvo sužeistas į ranką, pribėgo ir puolė karalių, norėdamas jį perdurti, bet karalius, atstatęs skydą, liko neliestas ir tarė į jį: liaukis puolęs mane, o tas atsakė: kodel negaliu mušti pagonių? Ir vėl sykį dūrė: liaukis, aš esu Kęstutis, eikš pas mane, aš tave apdovanosiu; o jis to nenorėjo ir atsakė: mano ponai man daugiau gali duoti per vieną valandą, nekaip tu per visą savo amžių. Ir prašė, kad jam paduotų arklį. Ir tat padarė, o sėdęs ant jo nujojo. Jam užbėgo kelią vienas jaunikaitis, pats raitas jojąs ir vedąs už pavadžio kitą arklį; karalius skubiai tarp jų įjojo, liepdamas jaunikaičiui, kad skubintųsi greičiau, o jis nenorėjo, sakydamas: gerai, galiu paskui joti. Mikalojus Vindakiemis ir Jonas iš Ekersbergo vijosi karalių ir vedasi pagavę į stovyklos vietą ir laiko jį sargyboj. Žmonės pamažu renkasi, Bartų viršininkas sužeistas rytojaus dieną mirė. Vienas brolis su devyniais kitais buvo užmuštas, daug sužeista. Šimtas lietuvių buvo užmušta, daug sužeista. Du šimtu arklių pasiliko, kuriuos drauge su dideliu grobiu paėmė krikščionys".

O po to pas Wigandą eina tokia žinutė: po to, kaip papasakojęs, kad Kęstutis pabėgęs „pasiuntė avalynės perdėtinį į Ragainę pas viršininką, kuris jam pasakė, kaip karalius buvo ordino pilyje ir ištrūko didžiajam meisteriui, persirėdęs į Vokiečių ordino brolio rūbus"...[1].

Voigtui ir Raczyńskiui, taip pat ir Hirschui nekilo abejonių, kad tat būtų tas pats atsitikimas, ką ir aprašant Kęstučio paėmimą į nelaisvę. Długoszas padarė dargi du suėmimu ir du pabėgimu. Man gi atrodo, kad tat sulyginus tektų prieiti tos išvados, kad tai buvo vienas atsitikimas.

Pirmiausia Kęstutis negalėjo to padaryti del laiko. Ištrūkęs velybą rudenį, žiemą tegalėjęs grįžti į Lietuvą. Pavasarį vokiečiai apgulė Kauną, Kęstutis ėjo padėti savo sūnui. Jei greitai namie susitvarkė, jei negirdėjo apie ruošiamą puolimą tą pačią žiemą, tai žygį tegalėjo daryti žiemą. O tat įvyko ne žiemą, nes upės buvo neužšalusios, perbrendamos jos miške, per lapus nieko nematyti.

Krinta į akį tat, jog jis eina tuo keliu, kuriuo ką tik buvo pabėgęs, kuriuo ėjęs pavasarį.

---

[1] *Wigand*, c. 53 (S. R. Pr. 529—30). *Priedas* I, 81—88.

Pažiūrėję į dalyvius randame antrą sykį jau du Vindakiemiu. Manau, jog buvo vienas, kitam nebuvo ko veikti; jis buvo tas pats. Jis numušė Kęstutį nuo arklio, o tas jam pačiam perdūrė žirgą, nebegali jis paeiti, pats susižeidė ranką krisdamas nuo arklio, pašoko ant kelmo, nori vėl pulti Kęstutį, ir čia kalbasi su Kęstučiu; Kęstutis pasiūlė eiti jam tarnauti, matyti, gavo iš jo žirgą ir sėdo joti; jis nesužeistas, nori ištrūkti, bet jį vis delto paskui pasivijo du broliu.

Atrodo, jog čia buvo dvikova, vieno Vindakiemio užteko, nereikėjo nei Dribano nei kito Vindakiemio, nes jie nieko nedarė. Aname žygyje taip pat buvęs Mikalojus Vindakiemis ir jį saugojęs, del to dabar būtų pažįstamas, apie pabėgimą būtų girdėjęs.

Antrąkart pasikalbėjimas savo turiniu buvo lyg teatro scenoje. Vargu buvo tam ir laiko besikaujant, vargu būtų galima po to, kai buvo ištrūkęs Kęstutis.

Atkartojamas ir Ekersbergo viršininkas, vienur vadinamas Hanke (Jonelis), kitur — Jonas (Johann). Ir dabar jis vejasi Kęstutį.

Atkartojamas Rastenburgo viršininkas, tik antrą sykį be pavardės (Kranichfeld).

Mūšis vienu ir kitu atsitikimu buvo kruvinas. Abiejur vokiečių žuvo maža, lietuvių daug, pirmą sykį: 14 vokiečių, 130 lietuvių, antrą sykį: 10 vokiečių, 100—lietuvių užmuštų ir daug sužeistų.

Saugoja tie patys žmonės ir vargu jie galėjo apsileisti.

Išvados iš tų Wigando aprašymų. Kęstučio Brasta Prūsuose.

Taigi tenka prieiti šių išvadų.

Wigandas turėjo apie Kęstučio pagavimą du nevienodu pranešimu ar pasakojimu. Sunaudota abu, ypač Wigandui, kaip heroldui, patikęs antras: dvikova, smulkus jos aprašymas, išlaikytos rangos, net pasikalbėjimas kovos karštyj toks ramus, lyg būtų turniro veikėjų. Jis sunaudojo abudu ir, radęs skirtumų, padarė du atsitikimu. Wigando vertėjas, matyt, čionai dar pripainiojo, kas jam nekartą pasitaikydavo.

Matyt ir iš medžiagos sutvarkymo, kad antras atsitikimas įspraustas: staiga autorius pasakoja, kaip did. meistras siunčia

rimtą kvieslį į Ragainę ir praneša, jog Kęstutis pabėgęs iš Marienburgo, o ne iš čia.

Taigi teks pripažinti, jog 1361 m. Kęstutis iš Palenkės pro Mozūrus darė vieną žygį, o ne tris.

Katras Wigando aprašymas būtų teisingesnis, vargu bebūtų galima pasakyti.

Vienas ir kitas išpuoštas pagražinimais, turniro smulkmenomis.

Kęstutį paimant dalyvauja kas kartas daugiau žmonių; vėlesni pasakojimai daugiau prideda: vis delto malonu būti dalyviu tokio įvykio, kaip Kęstučio paėmimas.

Neabejotina, kad paėmė Kęstutį Kranichfeldas, nes tat liudija ir kiti šaltiniai, nors pirmoji Wigando žinia nurodo į Hochbergą.

Ar pagavo Kęstutį medžiojant ar mūšyje?

Buvo daug užmuštų, taigi ne medžioklė tai buvo, o ir nebuvo reikalo Kęstučiui eiti medžioti į ordino girias, turint užtektinai savųjų; ir ne tam traukė į priešų žemę.

Užmuštųjų lietuvių daugiau, negu vokiečių, bet nė vieno nepaimta į nelaisvę. Tai paprastas kronikininkų perdėjimas: priešų užmušama dešimteriopai daugiau, negu žūva savųjų.

Ar buvo Patirkas? Gal būti. Jis ir pirmiau su tėvu darydavo žygius, ne per toliausia buvo jo būstinė, Gardinas. Tik vargu bau buvo Algirdas.

Šitas Kęstučio žygis, o gal ir kiti paliko atminimą pavadinime: yra užsilikęs *Kęstučio Brastos* vardas. Toji brasta yra upelyj prie Gregersdorf, kuris yra tarp Ario miestelio (Arys) iš Ekersbergo sodžiaus; upelis teka iš Did. Šaimos į Spirdingo ežerą.[1] Netolimais yra ir Ublikių ežeras.

Taigi tose vietose galėjo būti 1361 m. ir vėliau aprašomieji žygiai.

3.

Kitų rašytojų žinios.

Długosz.

Jau Wigandas pats nebuvo Kęstučio amžininkas, apie Kęstutį girdėjo iš kitų, ar skaitė kronikininkų užrašus. O kiti, rašę kronikas ir istorijas, rėmėsi Wigandu. Juo seka lenkų Dłu-

[1] *P. Gerulis.* („Tauta ir Žodis“, t. II. 1924 m. p. 27—28).

goszas, kuris buvo užsakęs Wigando kroniką versti į lotynų kalbą. Žinodami tat, galime patikrinti, kaip jis naudojo savo šaltinius.

Jis pasakoja, jog 1360 m. V. Kniprodė darė tris žygius į Lietuvą ir beveik visą ištuštino. Buvo suėmę Kęstutį, bet jį išmainė į daugybę prūsų katalikų[1].

Apie tų metų žygius Wigando yra užrašyta, bet kad būtų viską užkariavę, nėra pasakyta ir nieko neminima apie Kęstučio paėmimą į nelaisvę. Gal būti jis laiko atskiru suėmimu Wigando nurodymą, jog tas žygis buvo tuo laiku, kada Kęstutis buvo suimtas[2].

Neradęs, jog būtų pabėgęs, davė savo paaiškinimų — jog jį išmainė, kadangi tat buvo Kęstutis, tai davė mainais daug krikščionių.

O jau apie suėmimą trumpai pasakoja sekdamas Wigandu. Sako, buvęs nelaisvėje dviejus metus[3]. Antras žygis 1361 m. — tai keršto žygis, iš kalėjimo pabėgus. Žinoma, Dlugoszas neturi Kęstučiui tos pagarbos, kurią turėjo Wigandas. Jis Lietuvos apskritai nemėgsta. Esąs tai neturtingas ūkio kraštas, o vis vokiečiai plėšią ir plėšią; čia atsigauną, yra vėl ko plėšti, nes pats Długoszas tuos karo žygius aprašinėjąs[4].

Simonas Grunau.

Kęstučio paėmimą į nelaisvę aprašinėja Simonas Grunau. Jisai kilęs iš Tolkiemito, domininkonas vienuolis, gyv. XV amž. pabaigoj ir XVI amž. pradžioje; jisai parašė vokiškai plačią Prūsų kroniką. Jo kronikos ilgą laiką gulėjo rankraščiais, dažnai jas nurašinėjo, vos XIX amž. teisspausdino. Ligi tol Grunau del savo vaizdingumo ir aiškumo buvo laikomas didžiausiu autoritetu Prūsų istorijai. Protestantams berods nepatiko jo piktas nusistatymas del reformacijos, bet vis delto ėmė iš jo žinių, tik savaip jas perdirbinėjo (pav., Lucas David). XIX amž. pradėta abejoti del Grunau patikimumo, dargi visai jį neigti, bet vėliau vis delto šį tą pripažino[5].

---

[1] *Długosz.* Hist. Polon. IX. p. 1125 (1360 m.) *Priedas* II.
[2] *Wigand.* c. 51.
[3] *A. Semkowicz* Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza p. 372—3.
[4] *Długosz* 1361 m.
[5] *Töppen.* Geschichte der preussischen Historiographie 1853. p. 122—202. Lietuvių kalba: *J. Yčas* Simonas Grunau. I d.

Grunau rašo: „1361 m. broliai ruošė savo paprastą žygį, ir pasiuntė geriausius brolius į pilis ir į pasienius, jie kasdien išjodavo ir saugojo kelius, kad niekas netikėtai nepultų su karu į Prūsus, kaip tat pirmiau dažnai būdavo. Ir kiekviena pilis turėjo savo apylinkę, ne toliau jos tenujodavo. Šitose ribose Lyko perdėtinis Vilimas v. Kranichfeld su 20 arklių atjodinėjo dykumą saugodami. Ir štai jisai užtinka vieną lietuvį ir klausia, kur būtų jų karalius Kęstutis. Lietuvis atsakė: tu man nieko neduodi, jeigu ką duotum, tai galiu per valandą nuvesti, kur Kęstutis medžioja pats vienas, ir anas prisiekė, kad jam duosiąs sodybą. Ir lietuvis atsisėdo už kareivio ant jo arklio ir nuvedė viršininką per valandą ar kiek daugiau ir jie rado Kęstutį, Lietuvių karalių, statant spąstus ir tykojant žvėrių, o brolių visiškai nepaisant. Ir jie puolė jį, ir jis pasidavė, ir jeigu jis būtų surikęs, tai jie jį būtų nudūrę, ir po šešių dienų nugabeno į Marienburgą... Meistras davė lietuviui dvarą Vangiuose su 40 laisvų valakų, ir jie buvo vadinami Namelkoner"[1].

Grunau tvirtina, jog Kęstutį paėmė bemedžiojant, o ne mūšyje, be to jį išdavęs vienas lietuvis ir už tat gavęs dvarą.

Grunau, kaip matyti, paėmė iš Dusburgo tęstojo Bitschino, o ko ten nerado, tai nuo savęs pridėjo ir kai kur pripainiojo: rado išdaviką, davė net jam vardą, apie Kranichfeldą pasakė, jog esąs iš Lyko ir t. t. Taigi juo remtis netenka.

III.

Kęstučio pabėgimas iš kalėjimo.

Kęstutį pagavus, Marienburge buvo didžiausias džiaugsmas. Ordinas visur išsiuntinėjo žinių apie nepaprastą savo laimikį.

Uždarė Kęstutį Marienburge, laikė uždarę savo mūro pilyje, atskiram kambary ir saugojo jį. Dieną prie jo pristatė du broliu, tik naktį nesaugojo, juk pilis uždaryta, apsiausta aplinkui. Patarnauti davė jam vienų vieną tarną Alfą (Adolfą).

Taigi naktį buvo jis vienas. Galvojo jis apie tat, kas dedasi Lietuvoje, ką veikia Trakuose. Birutė laukia ir nesulaukia jo grįžtant, žino, kad jos vyras už stiprių mūrų sėdi. Vy-

[1] *Grunau,* Tract. 13, Cap. III (t. I, p. 620).

tautas dar mažas, vos 11 metų amžiaus, visi laukia grįžtant, bet ką ji padarys?.. Vis delto rūpinamasi jo išvadavimu.

Buvo atėję į ordiną kviesliai iš Lietuvos, net du sykiu buvo atvykę, derėjosi, kaip gali jį išgauti iš nelaisvės. Kas juos atsiuntė? Žmona ir vaikai rūpinos išgauti? Gal Algirdas pasiuntė kvieslius?

Brangiai užsiprašė ordino viršininkas už tokį kalinį, gal norėjo Žemaičių, kitų kurių žemių, Lietuvos pasidalinimo. Juk jis nemėgo pigiai užsiprašyti. Del to tai lietuviai kviesliai grįždavo tuščiomis.

Ilgai sėdėjo Kęstutis. Pasibaigė pavasaris, atėjo vasara, vis nieko nėra, niekas jo neišvaduoja. Ėmė visą laiką galvoti kaip pačiam išsprukus, juk tat jam nepirmiena išsisukti iš painiavų. Sėdėdamas paniuriam kambary, tik naktimis tepaliktas vienas, išžiūrėjo pagaliau visus kampus, isčiupinėjo visus akmenis ar plytas. Mūro siena buvo padengta tapetų; vienoj vietoj po jais rado įdubimą, lyg būtų nyša, ten kur buvo medinė lentyna, siena plonesnė, ne taip stipriai laikėsi, dargi vienoj vietoj buvo pasidaręs plyšys. Galėtų pro čia išeiti.

Vienas niekieno nepadedamas nieko nepadarys, reikia, kad kas iš šalies padėtų. Ir tat tegalėtų tarnas. Buvo jis žemaitis ar prūsas, apkrikštytas Adolfu; kaip pirmiau buvo vadinamas — nežinia.

Meistras buvo jį davęs Kęstučiui aptarnauti, ar tai del to, kad jis nemokėjo vokiečių kalbos, ar dėl to, kad tarnai visi ar daugumas buvo iš prūsų ar naujakrikštų belaisvių lietuvių.

Jei Kęstutis ligi šiol nemokėjo vokiečių kalbos, tai dabar kalbėdamasis su dviem sargais — vokiečiais, ordino broliais, turėjo pramokti. Greičiausia tarnas turėjo dirbti juodąjį darbą, kurio patys broliai nenorėjo.

Šitas Adolfas (Alfas) jautėsi čia svetimas, naujoji tikyba atmainų jam nedavė, pajungtas, padarytas tarnu, turi aptarnauti vokiečius. O čia sėdi garsusis Kęstutis, kuris mušė vokiečius, jie jojo bijojo, o savo keliu gerėdamiesi kalbėjo apie jį. Gal tėviškėje laukdavo Kęstučio, kaip išvaduotojo. Kęstutį ir Alfą suartino bendra kalba, bendras likimas.

Matėsi trumpai, gal kasdieną, žinoma, tik dieną, prie brolių, kurie saugojo, o buvo ir be jų, juk nevisuomet broliai būda-

vo prie jo, pasitraukdavo, išeidavo. Tai tomis valandomis galėjo susitarti, galėjo prašnekti lietuvis į lietuvį, kalinys į tarną.

Ir Kęstutis pabėgo iš kalėjimo.

Wigandas šitaip aprašo jo pabėgimą: „Jis pastebėjo mūre plyšį, kurį išplėtė ir uždengė, plytas ir kitą medžiagą tarnui liepė išnešti. Ir tat, apie ką taip ilgai galvojo, vadinas, kaip pabėgti, išsipildė, nes per pirmąjį miegą išėjo per sienos skylę, nusileido į griovį patariamas tarno, vardo Alfas, kuris nors krikščionis, bet buvo kilęs iš pagonių. Jis ramino karalių ir atnešė jam baltą apsiaustą su juodu kryžium, ir taip kryžiuočių drabužiais raitas jojo savo keliu, did. komandoro arkliais, kuriuos jam atvedė, ir linksmai ištrūko tokiais drabužiais ir tokiu arkliu. Sutikęs jį buvo vienas ordino brolis ir pasisveikino, kaip daro broliai; nepažino jo, tik paskui prisiminė, jog taip atrodė tasai, kuris bėgo. Greitai įjojo į mišką prie Liebstad, kur pasislėpė vienoj pelkėj, paleidęs anuos gerus arklius ir liko baloj iki nakties ir manė, kaip paskui eiti tamsumoje, tat ir padarė, priėjo prie Drevencos upės, kurią perplaukė. Paskui skubiai atvyko į Mozūrus, prie sesers, kur kurį laiką sugaišo..."[1].

Iš kur ėmė tas žinias Wigandas? Kronikose tas įvykis įrašytas trumpiau:

Hermannas de Wartberge savo „Chronicon Livoniae" trumpai sako: „Tais pačiais metais apie šv. Martyno šventę suimtasis Kęstutis netikėtai pabėgo iš Marienburgo pilies ir grįžo į savo žemę" (Taip būtų 1361. XI. 11).

Annales Torunenses sako: „ir tais pačiais metais stebuklingai išspruko 17 lapkr. dieną iš Marienburgo ir pabėgo".

Dietmaras sako: „dviem dienom prieš šventą Luką išspruko iš Marienburgo ir pabėgo".

Jonas v. Posilge rašo: „... bet jis išėjo iš kalėjimo šv. Elzbietos dieną ir nuėjo per Mozūrus, ir ko stebėtis, kad jis galėjo pabėgti, nes jam buvo atidaryti visi vartai, ir jis turėjo žmonių, kurie jam slapta padėjo, taip sakoma, kitaip jisai nebūtų galėjęs išsprukti"[2] (1361. XI. 18).

Dusburgo tęstojas *Bitschinas* kalba, kad pabėgęs prieš šv. Elzbietą[3] (1361. XI. 17.).

[1] *Wigand* c. 52 (S. R. Pr. II 528). *Priedas* I, 26—46.
[2] *S. R. Pr.* III. 80—81.
[3] *S. R. Pr.* III. 479.

Senoji did. meistrų kronika duoda kiek daugiau žinių; ten randame: „... Bet apie šv. Mykolą slapta išlaužė mūrą kalėjime ir ordino drabužiais, padedamas vieno berno, kuris laukė su dviem arkliais, naktį išleistas, ir kadangi jis bijojo, kad jį seka, tai raitas jojo ligi girios, pėsčias ėjo į mišką. Dieną jis gulėjo, naktį ėjo, kol jisai per Mozūrus nenuėjo į savo žemę“[1].

Taigi kaip matyti Wigandas visas žinias paėmė iš Senosios did. m. kronikos. Tai buvo apmatai. O paskui ataudė iš tradicijos pasakojimų, ir iš savo galvos pridėdamas tą ar kitą aiškinimą.

Visi kiti, rašę po Wigando, arba rėmėsi viena kita kronika, arba tik vien Wigandu.

Długoszas nupasakoja iš Wigando, nes sau buvo užsakęs vertimą, šį tą iškreipęs: pav., kad buvęs nelaisvėje dvejus metus.

Kai ką berods pataisė ir tai klaidingai, pav., Wigandas sako, jog Kęstutis vyko į Mozūrus, kur buvo nutekėjusi jo sesuo, o Długoszas rašo, jog tai buvusi duktė. Tikrai Kęstučio duktė buvo, bet daug vėliau ištekėjusi[2], o tuo laiku buvo sesuo.

Dar Długoszas pasakoja vieną atsitikimą, kurį duodu aukščiau: 1361 m. Kęstutis buvęs suimtas, išmainę jį į daugybę prūsų krikščionių[3].

Grunau nesuteikia naujų smulkmenų apie pabėgimą; padaręs tat, išbuvęs nelaisvėje 7 savaites. Šaltinių turėjo visai maža — vieną Senąją didž. m. kroniką. Kai ką iškreipęs, nesupratęs, sudarė naujus vardus, o jau po to ėmė austi savo apsakymą. Pav., anoj kronikoj pasakyta: „Umb sente Michel tag entfloht Kynstud“ (Apie šventą Mykolą pabėgo Kęstutis), o jis iš to padarė: „Auf einen Tag Michael von Luff und Kynstud kuammen zu reden... (Vieną dieną atėjo Mykolas von Luff ir Kęstutis ėmė kalbėtis)... Po to Kęstutis pažadėjęs paimti jį už sūnų... Ir jau vadinęs jį sūnum[4].

Juo toliau, juo įvairesnės buvo smulkmenos, viena už kitą gražesnės, surašytos įvairių rašytojų:

Lucas David, Kasper Schütze, Stryjkowski, Kojałowicz ir t. t.

---

[1] *S. R. Pr.* III. 593-4.
[2] *Długosz.* Hist. Pol. IX. p. 1130-31. *Priedas* II, 42—43.
[3] *Długosz.* Hist. Pol. IX. I. 1125— (1360 m.), *Priedas* II, 10—17.
[4] *Grunau.* Tract. XIII. c. III.

Kartais ir XIX amž. buvo tiek pat įvairumų, net turint tikresnių šaltinių.

Kotzebue, daugiausia žinomas vokiečių raštijoj kaip gausingas dramaturgas ir romanistas, savo Prūsų istorijoj pasakoja apie Kęstučio pabėgimą remdamasis be kitų Grunau ir Dlugoszu, tik gal su tuo skirtumu, kad gyrė Kęstučio ir Patirko narsumą.

Kęstutis jam atrodė tikras romantiškas didvyris — karžygys. Jo išvaizdą jis taip piešia: „Jis buvo aukštas, laibas, ugningos akys žėrėjo išblyškusiam veide; maža plaukų dengdavo jo galvą, o žila barzda klojo krūtinę"...

Jo priešas did. meist. V. Kniprodė — nemažesnis karžygys, jis palieka Kęstučiui kardą. Tai su šituo kardu kalėjime prasimušė angą išeiti. Vis delto sutepė sau rankas, berods kitaip ir negalėjęs: nudūrė tą raitelį, kuris jį saugojo. Pabėgti padėjęs tarnas krikštytas lietuvis. Kotzebue smulkmenoms rėmėsi Dlugoszu, o ypač Grunau, saviškai tat suderinęs, saviškai išpynęs šitą dramatišką įvykį[1].

Kęstučio išvaizdos aprašymas, Kotzebue padarytas, pasidarė kuone privalomas piešėjams. *Antonovičius,* iš jo imdamas žinias apie Kęstučio išvaizdą, tiki, jog Kotzebue turėjęs duomenų, tik jų nenurodęs[2]. O iš tikrųjų tat buvo tik romanisto aprašymai.

Danilavičius, tiek daug medžiagos paskelbęs ir surinkęs visiškai, seka Kotzebue, juo tikėdamas. Marienburge pajuto apie Kęstučio pabėgimą, radę papiautą kalėjimo sargą[3].

Voigtas, didysis ordino istorikas XIX amž., duoda dvejopą, nevienodą pabėgimo aprašymą. Pirmą sykį jis apie tat papasakojo Marienburgo pilies istorijoj, o kitą sykį savo didžiojoj Prūsų istorijoj.

Pirmoji versija tokia. Kęstutis buvo paimtas per kruviną mūšį ties Kaunu. Elgėsi su juo su pagarba, dargi kario pažibos — kardo nebuvo iš jo atėmę. „Kasdieniniam patarnavimui meistras davė jam kambarinį Alfą, krikštytą lietuvį, kuriuo tačiau Vinrikas labai pasitikėjo, nes tik jam vienam suimtasis

---

[1] *Kotzebue.* Preussens ältere Geschichte. 1811. II t. p. 196—200.
[2] *Antonovič.* Očerki k istoriji Vel. Kn. Lit. (Monografii t. I. 1885, p. 89).
[3] *Skarbiec Dyplomatów* I. N 492 (p. 202).

kunigaikštis tegalėjo pasisakyti savo norus, kadangi jis nemokėjo vokiškai.

„Šešias savaites jis teišbuvo, ir kadangi jis tegalėjo susikalbėti savo gimtąja kalba tik su Alfu, tai šitas tarnas greitai pasidarė kunigaikščio ištikimuoju, kuris tarė, kad jo pono išvadavimas padarys jo laimės pradžią... Alfas slapta atnešė kaliniui geležinius įrankius, o tas naudodamasis sienos įdubimu, kur sieninė spinta viską lengvai galėjo pridengti, padarė skylę per mūrą. Išlaužtas plytas turėjo skubiausiai išnešti Alfas prieblandoj, kada saugoją broliai nueidavo į pamaldas". O paskui eina pabėgimo apsakymas, paimtas iš Wigando. Ir tai jo žinias painioja[1]. Čionai Voigte jaučiama dar Kotzebue įtakos.

Plačioj istorijoj jau plačiau ištyręs apie tat pasakoja kitaip: „Apie vidurnaktį kunigaikštis pagal mūrą nusileidžia atneštąja virve, Alfas, jo belaukiąs pilies griovyje, padeda perlipti per griovio mūrą ir atneša jam baltą ordino apsiaustą su juodu kryžium. Tuoj šoko persirėdęs kunigaikštis su tarnu į du žirgu, kuriuos jis buvo pagavęs didžiajam komturui. Vartininkas atkėlė tariamam ordino vyčiui vartus ir dabar per dienas naktis lekia Kęstutis į Mozūrų pusę..."[2].

Jau nebėra čia Długoszo, Grunau, Kotzebue pasakojimų.

Marienburge pajuto apie pabėgimą, anot Grunau — tik trečią dieną, kai meistras pasigedo tarno Mykolo; visur ieško, neranda, nuėjo į bokštą ir jį rado tuščią;[3] anot Kotzebue — tuoj, kai rado papiautą raitelį.

Vėliau Alfas, išpuoštas Kotzebue, vėl atgijo poezijoj — Mickevičiaus „Konrade Vallenrode".

Alfas — lietuvio bajoro ar kunigaikščio sūnus, dar vaikas paimtas į nelaisvę, tarnavo did. meistrui, vėliau išaugęs grįžo pas lietuvius, tapo Kęstučio žentas, vedė jo dukterį Aldoną, kariavo prieš vokiečius, negalėdamas ordino pergalėti karu, sumanė išplaišyti jį iš vidaus, į jį įėjęs. Jis ištraukė į vakarus, buvo Ispanijoj, Palestinoj. Prūsuose atsirado kaip Konradas Vallenrodas, čia buvo išrinktas didžiuoju ordino meistru ir juo būdamas tas Alfas žudo ordiną, bet ir pats žūsta.

---

[1] *Voigt.* Geschichte Marienburgs. 1824. p. 153-5.
[2] *Voigt.* Geschichte Preussens t. V , p. 146-7.
[3] *Grunau.* Tr. XIII c. 3 (t. I. p. 621).

IV.

Į Mozūrus.

Pabėgęs, Kęstutis traukė į Mozūrus. Kelias artimesnis, nekaip į Žemaičius. Be to patogesnis slėptis: rečiau gyvenamas, mažiau pilių, o aplinkui girios ir balos.

Mozūruose iš giminių buvo jo sesuo[1]; vargu jo laukė Samovitas. Kraštas nuvargintas del maro; rodos ilgai negaišo, traukė pėsčias į Lietuvą.

Iš Lietuvos kviesliai laukė girioj pasieny, bene tie, kurie buvo Marienburge, davė arklius, parjojo namo.

Ar Kęstutis davė žinią apie save ordinui? Artimiausieji aniems laikams kronikininkai nieko apie tat nemini, o ir nebuvo reikalo. Tačiau Grunau ir ištisa eilė kitų, pagražindami pasakoja, esą Kęstutis pasiuntęs pajuokiantį laišką: ačiū, sako, už gerą pastogę ir vaišinimą Marienburge, bet pasižada, jeigu dievai duos jam pagauti did. meistrą, tai geriau saugosiąs ir aprūpinsiąs; pabėgti padėję tik dievai ir minėtas tarnas jo sūnus Mykolas Lauf[2].

Apie tokį raštą nėra užsilikę žinių, greičiausia, jo ir nebuvo. Vis delto šis tas galėjo būti atsitikę: gal būt vėliau kalbėdamasis su ordino žmonėmis, ar pats ar per kvieslius, Kęstutis buvo pajuokavęs del savo pabėgimo, nes nesykį tekdavo jam su anais susieiti.

Kęstučiui pabėgus, ordinas ruošė labai didelį žygį prieš Kauną. Buvo pradėjęs jį ruošti dar Kęstučiui kalėjime esant. Kauną buvo paėmę per Velykas 1362 m.

---

[1] Vienas Wigandas teisingai sako, jog čia buvus jo sesuo, visi kiti ir vėlesnieji istorikai kalba apie dukterį ir žentą. Jo duktė (Danutė) tikrai buvo nutekėjusi į Mozūrus, tik vėliau, 1380 m., už Janušio.

[2] *Grunau* t. I, p. 621. *Kotzebue* II. 199 (jis sako sūnus Alff tepadėjęs).

Priedas.

I.

Iš Wigando kronikos.

Anno 1361 frater Hinricus Kranichsfeld, Hinricus Beler, Albertus Hertzog, hii fratres strenui et famosi cum 250 transeunt in Russyam in terram Delitcz nec poterant transvadere Naryam, revertuntur et convertunt se in obsidionem castri Eckersberg in diebus apostoli [Mattie] et steterunt ibi 2 diebus cum parvo exercitu. Sed frater Hinricus Beler cum omnibus suis intrat castrum Letczenborg. Et idem frater Hinricus Beler pertransiit vadum et reperit vestigia paganorum et 500 viros, inter quos fuerunt Kynstud, Patirky et Algard. Misitque celeriter in Eckersberg, notificans, se invenisse grandem exercitum paganorum circa stagnum vulgariter Wobel dictum, frater Heldrung eciam intimavit de magno exercitu; sed et frater Beler tenuit custodiam et excubias, petens Albertum predictum, ut cum populo suo veniret, quum hostes in terram declinarent. Dux auditis huiusmodi sermonibus statim venit cum suis, unde fratres sequuntur vestigia inimicorum, donec mutuo confluerent, et fit bellum letale et hostilis pugna parte ex utraque, et in tali conflictu multi pagani ceciderunt in mortem in numero 130, de chrestianis XIV interempti sunt. Pagani quoque velut amentes timidi fugierunt. Inter quos Paterky, magno concussus terrore, fugit sicut vecors etc. Conradus Hoberg vibrata lancea sua eundem detrusit de equo in terram. Hanke de Eckersberg deiectum de equo, dolens conatur eum relevare. Nicolao Wyndekaym commisit regem custodie sue et [De captivitate Kynstud et ejus evasione.] dominum Lithwanorum, qui libens evasisset. Supervenit dux celeriter et regem tenuit captivum arta custodia, ducens eum in Marienburg; unde omnes, magister et sui, gavisi sunt de tanta presenta temporibus istis a Deo eis concessa, qui captivatus fuit in dominica palmarum. Et inclusus in quadam camera a duobus fratribus custoditus diebus duntaxat et non in nocte. Consideravit, quod in muro foramen, quod dilatavit et occultavit, lateres etc. per famulum deportavit. Et quod diu animo concepit, scilicet quomodo evaderet, perfecit, quia in primo sompno pertransiit foramen camere et descendit in fossam de consilio servitoris, scilicet Alpf dicti, qui licet esset christianus, origine tamen paganus erat. Hic consolatus est regem, ferens ei pallium album cum cruce nigra, ut sic sub habitu fratris equitaret celeriter vias suas in equis magni commendatoris ei allatis, et sic letus evasit in huiusmodi habitu et equis. Cui occurrit quidam frater ordinis et mutuo fraterne se salutabant nec novit, sed postea reduxit ad cor, talem fuisse, qui evaserat. Festinans intrat silvam prope Libenstad, in ea in quadam palude se occultavit, dimissis equis istis bonis, inqua mansit usque in noctem et cogitabat, quomodo tunc in tenebris procederet, quod et fecit et venit prope flumen Drybantz, per quod transvadavit, celeriter venit in Masoviam ad germanam suam, ubi stetit ad tempus; tandem transiit in Lithwaniam, et nuncii sui presentes erant, qui iam secunda vice in Marienburg apud eum fuerant, qui in deserto eum prestolabantur; ad quos cum pedester venisset, cum nec moram habuisset, fatigatus ex itinere et inquitus, et regem imponunt equo festinantes domum, et omnes sui exhilerantes sunt gavisi.

Post hec Kynstud impugnavint cum paganis castrum Johannis et incineravit usque ad profundum. Et notum factum fuit, prefectum et colle-

gam suum etc. se occultasse in priveta; quare necessarium impugnant, eos capiunt; nomen prefecti Joh. Kollyn. Multas eciam molestias intulit rex christianis ante dictum castrum. Ceterum impugnavit Eckersberge, quod obtinuit; nomen prefecti Hademar, qui considerans potestatem regis, fugit ad secretum, de quo se cum aliis viriliter defendit, propellens paganos et plures telis transfixit et sic evasit manus eorum.

Deinde Kynstud ordinat reysam super vulgariter dictos Wyscher, pertinentes ad Prusziam. Huiusmodi rei rumor venit ad prefectum in Rastenburg. Qui cum Bartensi transiit vasta deserta, hinc inde latrocinantes. Et conveniunt mutuo cum Lithwanis in propinquo, quod eciam unus alterum non percepit, donec clamor oriretur. Advocati concurrunt cum equis suis et transeunt ad locum stacionis, ubi sedebant volentes prandere. Advocati pertranseunt rivulum et auxilio Dei veniunt in terram, in qua concurrunt ad bellum, in quo fixuras et verbera susceperunt. Lithwani in fugam se convertunt et christiani persequuntur eos. In quo conflictu frater Wernherus de Windenkeyn regem trusit de equo, qui resurgens accepto scuto et lancea equum prefecti transfixit. Et in tali angustia Doyban volens invadere regem, sed equus ejus precipitavit eum ad terram. Nicolaus Wyndekaym, cuius equus sequi nequibat, stetit in arbore quadam, qui licet vulneratus esset in manu cucurrit et regem impeciit, cupiens eum transfigere; sed protectus armis mansit illesus et ait rex ad eum: noli figere, et respondit: quare non debeo me vindicare in paganis, et iterum fixit. Iterum rex dixit: Desiste! ego sum Kynstud. Sequere me et ditabo te; et noluit, dicens: domini mei plus mihi dabunt in una hora, quam tu omni tempore. Et peciit rex sibi presentare equum, quod, fecit; et insidens evasit. Cui occurrit quidam adolescens in equo et alium ducens manu, et rex inter ambos celeriter equitavit, precipiens adolescenti, ut cicius equitaret, nec voluit, dicens: bene sequar a longe. Nicolaus Wyndekaym et Joh. de Eckersberg hostiliter insequuntur et regem ducunt captivum ad locum stacionis et sub custodia eum ibidem tenent; populus successive supervenit; prefectus de Barten vulneratus in crastino obiit; frater eciam unus cum IX ibidem fuerunt interfecti, multi vulnerati sunt, 100 Lithwani occisi manent et multi vulnerati, 200 equi manent, quos cum multa preda christiani deducunt: unde obliti captivitatis Kynstutem, misitque magistrum suum calceariorum in Ragnetam ad commendatorem, qui dicebat ei, quomodo rex domi esset et magistro evasisset sub forma fratris ordinis Theutonicorum. Frater Hinricus de Schenigen jussu et consensu preceptorum cum magistris ei missis ad experiendum et explorandum spissitudinem, profunditatem, et altitudinem domus et murorum Kawen, et ut sic facerent machinas et arietes etc., et ut huiusmodi mensuras reducerent ad magistrum, quum in futura hyeme proposuerunt Kawen impugnare. [Nomine vocato prafecti intellige Stadthilder, E. Pfleger]. (Scriptores Rerum Prussicarum, t. II, 527—531).

II.

Iš Długoszo Lenkų istorijos.

1360. Prussiae Magister tres expeditiones in Lithuanos agit,

Prussiae Magister Vinricus de Kniprode, adventu Marchionis Brandeburgici, et aliorum ex Almania militum animatus, in Lithuanos expeditionem agit, et exercitui proprio et peregrinorum Marschalcum vocatum Schindekop in Ducem praeficiens, terras Lithuaniae, caedibus, flamis, et spoliis vastat, et spolia captivosque in Prussiam reducens, alteram expeditionem hyeme iam appetente, in Lithuaniam resumit. Qua non contentus, tertiam eadem hyeme egit. Quibus tandem tribus expeditionibus Lithuaniam vehementer adeo afflixit, ut pro maiori parte eam vastam et desertam reliquerit.

Ducem Keystuth capit.

Expeditio tertia duabus reliquis Ducis Keystuth captivitate, visa insignior. Qui datis pluribus Catholicorum captivis, apud Prussiam captis, eodem anno a captivitate solutus et dimissus est.

Regionem Lithuanicam Vinricus Prussiae Magister, et suapte sterilem, sylvisque nemoribus, et paludinibus, frequentiorem quam vicis et urbibus, et vexatione hostili afflictam, desertam fore dinoscens, exercitum ex advenis et propriis collectum, praeficiens illi Henricum Kranifelth generalem Commendatorem in Ducem, in Russiae terras, quae et Lithuanis parebant; quod et Lithuanos armis gentibusque inuerant; et propter soli ubertatem (dives enim est illic tam pecoris, quam caeterarum rerum suppellex) ad vastandum illas transmittit. Sed propositum tam suum quam exercitus, assiduus imbrium descensus damnavit, quorum obstaculo exercitus Pruthenicus, a coepto versus Russiam itinere reverti coactus, ne frustra arma induisse videretur, Lithuaniam descendit, et in Lithuaniae oram ignibus et caede vastare coepit.

Prussi Lithuaniam vastant,

Quod Lithuanorum Principes, Olguerth, Keystuth, et Patrikig moleste ferentes, clandestinis itineribus, cum suis copiis advenientes, Pruthenicum exercitum, nihil adversi suspicantem, invadunt, duroque certamine commisso, plures hinc inde concidunt interfecti. Sed Cruciferis tam numero, quam equis, armisque pollentibus, cessit, devictis barbaris, victoria, eo quidem gratior quo insperatior. Auxit autem triumphi gratitudinem Keystuthi Ducis captivitas, qui ab Henrico de Ekkersberg Crucifero, equo deiectus, vivus in manus hostiles venerat.

Keystuth Ducem capiunt.

Alter verò Ducum Lithuaniae Patrikig, ex equo et ipse a Conrado de Hoberg praecipitatus, a suis protectus defensusque periculum evaserat. Cruciferorum exercitus, tam victoria quam spoliis potitus et captivis, in propria rediit. Dux autem Lithuanorum Keystuth, in castrum Mariemburgense, velut praeda nobilis delatus, et illic in testudine forti vinctus catenatus, et conclusus, molestias captivitatis biduo tantummodo perferens, unius Lithuani neophiti, apud Mariemburg demorantis adiutus suffragio evadit. Et pallio albo cum cruce nigra se amiciens, omnes obvios tam Cruciferos quam cives, habitu huiusmodi, equo vectus, fallendo, evasit.

1361. Sed e captivitate est liberatus,

Is sylvam deinde vastiorem perveniens equo relicto, in palude diebus aliquot, persecutionem evasurus, latuit. Noctibus deinde pedestri itinere gradum promovens, dum se versus Lithuaniam ire credidit, in Masoviam pervenit. Ubi a filia germana Anna alias Danutha Ducissa, consorte Janussii Masoviae Ducis cognitus, et ab ea cum magno gaudio exceptus, in Lithuaniam, datis equis et armigeris, deductus, magno solatio tam fratribus quam genti fuit. Congesto autem exercitu captivitatem suam ulturus, in Prussiam irrupit; et castrum S. Joannis primum oppugnans, conquirit et incendit.

Prussiamque invadunt

Ab inde ad castrum Danczik venit, et illud conquirens, et Commendatorem Joannem Collin, cum multis aliis capiens, exurit. Applicat posthaec ad castrum Ekkersburg, et conquisitum incendit. Multisque spoliis, multis incendiis et caedibus commissis, praeda ingenti oneratus redibat. Quem duo Commendatores de Rostemberg et Barthensteyn, cum exercitu persecuti, confligunt, spoliaque et captivos repetunt. Dux ipse Keystuth in eo certamine, equo a Vernero de Vindeken deiectus, pedes audacissime pugnans, deiectoris, suo equo interfecto, per commendatorem de Nieschova vulneratur, et a Commendatore de Barthensteyn capitur.

iterum capitur, evadit.

Sed parum providè dum rediret assecuratus, iterum Cruciferos fallens, de quo apud eos magni morsus habebantur, captivitatem evasit, et in Lithuaniam pervenit.

(Johannis Długosz, Historiae Poloniae libri XII Lipsiae 1711. Liber IX, 1125—27).

J. Lappo.

Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI amžiaus pabaigoje.[1]

1591 m. kardinolas Jurgis Radvila, kurs vadovavo Vilniaus vyskupijai nuo 1581 m.,[2] buvo perkeltas į Krokuvos vyskupo katedrą, buvusią neužimtą vyskupui Petrui Miškovskiui[3] mirus. Vienas iš sūnų stambiausio ir įtakingiausio Lietuvos didiko Žigmanto Augusto laikų, pono Mikalojaus, Jono sūnaus, Radvilos (Juodojo), Olykos ir Nesvižo kunigaikščio, Vilniaus vaivados ir žemės maršalo ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kanclerio, Jurgis Radvila buvo užsitarnavęs ir žymus bažnyčios ir valstybės veikėjas respublikos aukštesniųjų katalikų federatyvinės Lenkų-Lietuvių respublikos dvasininkų eilėse. Buvusio reformatų Lietuvoje šulo, kalvino, o vėliau ariono, Mikalojaus, Jono sūn., Radvilos sūnus Jurgis, išauklėtas kalvinų dvasioje, tėvui mirus, jėzuitų, o ypačiai garsaus Petro Skargos įtakoje, virto katalikas. Tenka manyti, kad jis ne vien del savo aukštos kilmės, būdamas 27 m. amžiaus, 1575 m. buvo paskirtas aukštajai Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus koadjutoriaus vietai — jėzuitai, turėję jau savo rankose stiprios įtakos Vilniuje, negalėjo leisti, kad pasenusio Vilniaus vyskupo padėjėjas būtų

---

1 Šis Straipsnis yra perdirbtas iš autoriaus straipsnio „Люблинская Унія и Третій Литовскій Статутъ“, išspausdinto: 1917 m. „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.“

2 Vyskupui Valerijonui Protasevičiui Suškovskiui mirus. Dar 1574 m. gegužės 17 d. vyskupas Valerijonas pranešė Vilniaus kapitulai, kad, turėdamas savo senatvę galvoje, norėtų priimti pas save Jurgį Radvilą, kaip koadjutorių (*Jan Kurczewski*, Kościół Zamkowy, czyli Katedra Wileńska. Część III. *Wilno MCXVI* pl. 57). Po metų Jurgis Radvila, popiežiaus patvirtintas, buvo pripažintas koadjutorium (*ibidem*, psl. 59 — 1575 m. gegužės m. 10 d.). Už prisiuntimą autoriui velionies kn. Kurčevskio darbo III tomo, kurio dabartinėmis jo mokslo darbo sąlygomis negalėtų turėti, autorius reiškia savo dėkingumo prof. A. Janulaičiui.

3 Heidenstein'as pažymi, kad Jurgis Radvila jau kartu su Petru Miškovskiu buvo kandidatas Krokuvos vyskupijai. (*Reinholdi Heidensteinii*, secretarii regii, Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII Francofurti ad Moenum, MDCLXXII, p. 385.)

žmogus, kurio jie nelaikytų per naudingą ir patikimą jų darbui[4]. 1576 metais popiežius Grigalius XIII iššaukė į Romą[5] jaunąjį Vilniaus vyskupo koadjutorių. Iš ten jis iškeliavo į Šv. Jokūbo kapą Kompostellyje ir grįžęs iš kelionės į Romą buvo paskirtas Vilniaus vyskupijos katedros, jau nebeužimtos vyskupui Protasevičiui mirus, administratorium. Karštai jėzuitų sutiktas Vilniuje, paėmęs į savo rankas Vilniaus diecezijos valdymą, Jurgis Radvila sugebėjo labai išplėsti savo veikimą katalikų bažnyčios interesuose ir sustiprinti Jėzaus draugijos įtaką Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj. Dėl kovos su reformacija, eretikų leidžiamų knygų persekiojimo ir deginimo, ortodoksinio-katalikiško turinio knygų platinimo, 1582 metais diecezijos seminarijos Vilniuje įkūrimo — naujas Vilniaus vyskupijos valdytojas buvo vienas iš labiausiai pasižymėjusių kylančios katalikiškos reakcijos veikėjų. Valdydamas Vilniaus dieceziją kunigaikštis Jurgis savo vyriausiu tikslu laikė Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimų įgyvendinimą ir labai energingai dirbo šita linkme. 1582 m. jis sušaukia savo diecezijos sinodą Vilniaus diecezijos katalikų bažnyčios gyvenimo iškeltiems klausimams išspręsti ir reikalavimams patenkinti. Pasibaigus sinodo darbams, Jurgis Radvila grįžta į savo dieceziją, pats kovoja su reformacija, atstato nusmukusias bažnyčias ir stato naujas, negailėdamas savo lėšų šitam dalykui. 1583 metai atsineša naują sudėtinį uždavinį valdžiai ir katalikų bažnyčios dvasininkams, Grigaliaus XIII naujo kalendoriaus įvedimą, ir kunigaikštis Jurgis, vykdydamas Vilniaus vyskupijoj naują popiežiaus reformą, parodo savo paprastos energijos[6]. O tuo tar-

[4] Apie Jurgio Radvilos veikimą Vilniaus jėzuitų naudai žiūr. Лаппо Виленская академія, іезуитскія коллегіи — Виленскія св. Игнатія и св. Рафаила и Гродненская — и ихъ документы (Описаніе дѣлъ архива Министер. Народнаго Просвѣщенія т. I, Петроградъ 1917) pusl. VI - VII. Karštai atsiliepia apie Jurgį Radvilą jėzuitas *Rostovskis* — Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium pars prima auctore Stanislao Rostovski, ex eadem societate et provincia sacerdote (Vilnae, MDCLXIX, p. p. 205 — 207).

[5] Kartu su broliu Stanislovu Radvila.

[6] Apie Jurgio Radvilos darbą jo Vilniaus vyskupijos valdymo metu žiūr. *Ks. Winc. Przyałgowski*, Żywoty biskupów Wileńskich, tom II (Petersburg, 1860) psl. 1 — 42; *X. Melchior Boliński*, Historya Kościoła Polskiego, tom III (Kraków, 1874.) psl. 204—205; *X. Jan Kurczewski*: Kościoł Zamkowy, czyli katedra Wileńska. I (Wilno, 1908) psl. 76 — 79 ir 312, — Biskupstwo Wileńskie (Wilno 1912), psl. 38 — 39. Palygink *Edward Kotłubaj*, Galerja Nieświezska portretów Radzwiłłowskich (Wilno, 1859), psl. 249 — 255; *Adam Boniecki*, Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem XV ir XVI wieku (Warszawa, 1887), psl. 276 — 277.

pu šitai energijai pritaikinti jau buvo atsiradusi nauja sritis. 1582 m. Steponas Batorys paskyrė Jurgį Radvilą vietininku — administratorium Vydžemei (lenk. Inflanty ar Liflanty), nelengvu jai valdyti metu, likviduojant tik ką pasibaigusio karo su Maskva padarinius. Valdydamas Liflantus, Jurgis Radvila, žinoma, dirbo katalikų bažnyčiai; jo bendradarbiai, tvirtinant katalikų tikybą Livonų riterių žemėje, buvo taip pat jo mėgiamieji jėzuitai. Kunigaikščio Jurgio veikimo Liflantuose pradžia pasižymėjo įšventinus jį kunigu[7], ligi šiol jis turėjo tik subdjakono šventinimą ir ėjo vyskupo pareigas valdydamas Vilniaus vyskupiją. 1584 metais jis buvo popiežiaus Grigaliaus XIII pakeltas kardinolu presbiterium[8] o 1590 metais sutinkam jį konklavo dalyvių tarpe, rinkusių popiežiui Sikstui V įpėdinį, ir pats Jurgis Radvila buvo konklavo išrinktas kandidatu popiežiaus sostui.

Trumpai atpasakoti Jurgio Radvilos darbo ir ierarchinės tarnybinės karjeros faktai aiškiai ir ryškiai nustato jo teises tolimesniam paaukštinimui toje ierarchijoje, kurioje buvo Lenkų -Lietuvių federatyvinės valstybės katalikų aukštieji dvasininkai. Rodos, kad ir bet kuriais motyvais jis būtų perkeltas Krokuvos vyskupo katedrai, šitas perkėlimas neturėtų sutikti pasipriešinimo nei del katalikų bažnyčios interesų nei del paties kandidato teisių į aukštesniojo rango vyskupo katedrą[9]. Vis delto atsitiko kitaip, ir to priežastis, anaiptol, nėra šios epochos katalikų tikybos bažnyčios uždaviniai ar bažnytiniai ir ierarchiniai dalykai, bet federatyvinės Lenkų-Lietuvių respublikos politinio sutvarkymo sritis ir vidaus politiniai santykiai. Dalykas toks, kad pati Lenkija šiuo metu dar nebuvo visai standi ir vienas valstybės vienetas, ir jos ankstyvesnis

---

[7] Rygoje, Šv. Jokūbo bažnyčioje. Palygink *J. A. Hylzen*, Inflanty w dawnych swych i wielorakich až do wieku naszego dziejach y rewolucyach; z wywodem godności i starožytności szlachty tamczesnej, tudziesz praw i wolności z dawna y teraz jej służących (Wilno, 1570), psl. 212. Jurgio Radvilos titulas tuo metu, — pav., *Pamiętniki Millerowee do panowania Stefana Batorego* (Poznań, 1840), psl. 47.

[8] Tituli S. Sixti.

[9] Iš katalikų vyskupų sąrašo ir Lenkų-Lietuvių Respublikos senate Krokuvos vyskupas užėmė pirmą po Gniezno ir Lvovo vyskupų vietą ir net turėjo garbingesnį kitų vyskupų tarpe titulą. Palygink *x. M. Buliński*, op. cit. tom II, psl. 152.

Valdydamas Vilniaus vyskupiją, Jurgis Radvila vadino save ne vyskupu, bet „administrator perpetuus episcopatus Vilnensis". *X. J. Kurczewski*, Kośc. Zamk., III, psl. 65. Palygink *ten pat* psl. 63, 64, 67, 68.

sritimis ir dalimis padalinimas nesuspėta pakeisti visiškai ir ryškiai apčiuopiamu valstybės vienetu atskirų žemių, kurios sudarė tatai, kas buvo pavadinta Lenkija ar Karūna, o iš antros pusės, 1569 m. unijos, o ypačiai su Lietuva, sudarė naujus pamatus federatyviniam valstybės sutvarkymui. Lenkija (Karūna) ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštija (Lietuva) buvo du lygiateisiai sujungtos valstybės nariai, pačios susidariusios iš žemių, vaivadijų ir pavietų, kurie buvo sujungtos valstybės ir jos dviejų vyriausių sudėtinių dalių, Karūnos ir Kunigaikštijos, politinio kūno narveliai. Pačioj Lenkijoj teisei užimti vietas atskirose žemėse ir vaivadijose buvo eilė apribojimų, reikėjo būti kalbamosios žemės ar vaivadijos piliečiu[10]; tokių apribojimų būta ir dvasininkų vietoms, nors ir netiesiog vyskupų katedroms[11], kurias užėmęs dvasininkas tapdavo senatorius. Bet buvo aiškiai išreikštas reikalavimas, kad žmonės, užimą aukštesnes dvasininkų vietas Lenkijoj (klebonijas ir prepozitūras), būtų lenkų tautos[12], o iš senato narių buvo reikalaujama, kad jie būtų šlėktų kilmės[13].

Lietuvio paskyrimas Lenkų vyskupo katedrai negalėjo nesukelti Lenkijoje nepasitenkinimo, bent tose plačiose šlėktos masėse, kurioms nebuvo žinomi paslėpti nuo jų siekimai ir uždaviniai, kuriuos turėjo Žigmantas Trečiasis, pravesdamas į Krokuvos katedrą Jurgį Radvilą. Be to, į Lietuvą šiuo metu apskritai buvo žiūrima labai nedraugiškai. XVI amžiaus dešimtmečiais po Liublino unijos, nuolat, energingai ir sėkmingai ginant Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos senatoriams ir šlėktai savo valstybės teises ir reikšmę jungtinėj respublikoj[14], kyla labai didelio susierzinimo prieš Lietuvą Lenkuose, ypa-

---

[10] „Gdyż o tym pierwsze statuta dostatecznie uczą, aby każdy dygnitarz y urzędnik w tey ziemi był osiadły, gdzie dygnitarstwo dzierży... ustawujemy: aby każdy dygnitarz y urzędnik w swym Wojewodstwie doskonałą a nie zmyśloną osiadłość miał, a k temu takową, w któreyby mógł pomieszkiwać..." *Vol. Leg.* II, f. 619 (Piotrokovo seimo konstitucija 1562—1563 m. m.). Palygink *ibidem*, f. 637 (Varšuvos seimo konstitucija 1563—1564 m. m.). Turint galvoj tokius nutarimus, buvo visai naturalus lenkų seimelių pareikštas nepasitenkinimas, paskyrus Ostrogo kn. Janušą kaštelionu Krokuvoj. *Heidenstein*, p. 303.

[11] Palygink *x. J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie, psl. 125, nota.

[12] *Volumina Legum*, I, f. 521, II, f. 599.

[13] *Vol. Leg.*, II, f. 598.

[14] И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское за время заключенія Люблинской Уніи до смерти Стефана Баторія, томъ первый (С. Петроградъ, 191), стр. 83—228.

tingai padidėjusio užėmus sostą Žigmantui Trečiajam, kai buvo patvirtintas „Trečiasis Lietuvos Statutas“ ir buvo padalinti tarp Karūnos ir Lietuvos Kunigaikštijos Liflantai, pašalinus iš jų lietuviškos dalies lenkus[15]. Tat nenuostabu, kad Jurgio Radvilos paskyrimas vyskupu buvo sutiktas Lenkuose nedraugiškai. Nepasitenkinimas pirmiausia pasireiškė, žinoma, Krokuvos vaivadijoj ir Mažojoj Lenkijoj, kurios sudėčiai ši vaivadija priklausė.

1591 metais, balandžio mėn., Liubline, kur tuo metu buvo tribunolo sesija Mažajai Lenkijai ir senatorių ir šlėktos susivažiavimas, susirinkusieji pareiškė, kad paskyrimas Krokuvos vyskupo katedrai buvo padarytas „contra leges patriae“, [16] o tų metų birželio mėn. suvažiavimas Andrejeve[17] pasiuntė pas karalių į Krokuvą pasiuntinius, pavedęs jiems tarp kitų suvažiavimo reikalavimų ir pareiškimų nurodyti Žigmantui Trečiajam tatai, kad Jurgis Radvila užima Krokuvos katedrą „contra jura Regni”.[18] 1592 metų seime Krokuvos pasiuntiniai pareiškė protestą del Radvilos paskyrimo ir, kaip Krokuvos vaivadijos atstovai, pareiškė, kad nenori pripažinti jo savo vyskupu[19]. 1593 metų seime Jurgio Radvilos paskyrimo klausimas buvo vėl iškeltas lenkų pasiuntinių, juos siuntusių seimelių įgaliotų[20]. Tačiau Jurgis Radvila pasilaikė Krokuvos vyskupo katedrą. Jis rėmėsi ne tik karaliaus noru, bet ir popiežiaus noru ir taip pat Krokuvos kapitulos pritarimu. Žigmantas Trečiasis laikė naują Krokuvos vyskupą savo artimiausių žmonių tarpe, ir, be to, tikėjosi iš naujo Radvilos paskyrimo rezultatų savo politiniams planams, turėjusiems tikslo labiau sujungti Lenkiją su Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija. Del popiežiaus Grigaliaus XIV, tai jis 1591 m. vasarą kreipėsi į Žigmantą Trečiąjį, pats rekomenduo-

---

15 И. И. Лаппо, К вопросу объ утвержденіи Литовскаго Статута 1588 года (Сборникъ статей въ честь М. К. Любавскаго. Петроградъ, 1917), стр. 160—162.

16 *Heidenstein*, 294.

17 Šito seimo dalyvių tarpe buvo: kancleris Jonas Zamoiskis, Krokuvos vaivada Mykolas Firlejus, Liublino vaivada Mykolas Zebrzydowskis, Sandomiro kaštelionas grafas Stanislovas Tarnowskis, Pagirio kaštelionas Martynas Leśnewolskis ir Lvovo kaštelionas Stanislovas Żołkiewskis. *Heidenstein*, p. 297.

18 *Ibidem*, p. 298. Taip pat tada buvo pareikšti įvairūs Radvilos kaltinimai.

19 *Ibidem*, p. 299.

20 *Ibidem*, p. 302.

damas kardinolą Jurgį Radvilą į Krokuvos vyskupus[21], o Krokuvos kanauninkams, kapitulai ir kunigijai įsakė jo klausyti, kaip jų ganytojo, ne tik kuo geriausiai atsiliepdamas apie jų naują vyskupą, bet ir pažymėdamas jų pačių norą matyti jį savo vyskupu[22]. Ir tikrai Krokuvos kapitula buvo Radvilos pusėje, kai šlėkta ėmė su juo kovoti[23]. Nereikia čia pamiršti, kad kaip tik Mažojoj Lenkijoj, kurios sudėty buvo Krokuvos vaivadija, ypač stipriai reiškėsi reformacija[24], ir vyskupas Jurgis, kaip jėzuitų prietelis ir katalikų bažnyčios prityręs kovotojas, negalėjo tikti Krokuvos šlėktai ir del šitų savo ypatybių, ne tik del to, kad buvo lietuvis.

Tat viena žymiausių vyskupų katedrų Lenkijoj[25] buvo atiduota žmogui, kilusiam iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos „tautos“.

Berods, del to galėtų patekti Lenkijos „tautos“ atstovai į atatinkamas Lietuvos vietas, kas būtų vykdymas 1569 metų Liublino Unijos nutarimų del susiliejimo į vieną tautą ir vieną valstybę. Tų laikų toli matąs Lietuvos veikėjas, Leonas Sapieha, paskyrus Jurgį Radvilą į Krokuvą, tuoj numatė, kad ves lenką į neužimtą Vilniaus vyskupo katedrą[26]. Toks bandymas buvo tikrai padarytas, bet kai Žigmantas Trečiasis ryžosi paskirti Jurgio Radvilos įpėdiniu į Vilnių Lucko vyskupą Bernardą Maciejevskį, kilusį lenką, t. y. ne Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tautos žmogų, bet jos „kaimynų“ ir „užsieniečių“, tai tat sutiko tokį stiprų kunigaikštijos „luomų“ ir jiems vadovavu-

---

[21] Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae Gentiumque Finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabullaris Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab *Augustino Theiner*., tomus tertius (Romae, 1863), 199 (№ CLIII).

[22] *Ibidem*, p. p. 203—204 (№ CLVIII).

[23] *Joachima Bielskiego*, Dalszy ciąg kroniki Polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r., w rękopiśmie odkrył i do druku podał oraz historyczno-bibljoraficzny opis żywota i prac Marcina i Joachima Bielskich napisał i przyłączył *F. M. Sobieszczański*, (Warszawa, 1851), str. 181, 197. Toliau cituodami iš Bielskio kronikų tąsos mes žymėsim jį *Bielski-Sob*., imdami pavyzdį iš Neringo — *Władysław Nehring*, O życiu i pismach Joachima Bielskiego, Poznań, 1860 (O historykach polskich szesnastego wieku, część druga). str. 68—76.

[24] Palygink Н. Н. Любовичъ, Исторія реформаціи въ Польшѣ. Кальвинисты и антитринитаріи (Варшава, 1883).

[25] Krokuvos vyskupija turėjo Lenkijoj pirmą po arkivyskupijų (Gniezno ir Lvovo) vietą, ir jos dieceziją sudarė Krokuvos, Sandomiro ir Liublino vaivadijos. Senate Krokuvos vyskupas turėjo vietą tuoj po arkivyskupų. Be to, reikia pažymėti ir Krokuvos, kaip Lenkijos sostinės, reikšmę.

[26] *Scriptores Rerum Polonicarum*, VIII, p. 210.

sių politinio gyvenimo vadovų pasipriešinimą, kad pasirodė negalimas dalykas šį paskyrimą įgyvendinti.

Net visai neliečiant savitarpių Žigmanto Trečiojo ir Bernardo Maciejevskio santykių, ir taip pat didelio paskutiniojo noro gauti pirmąją savo reikšme Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj ir turtingą Vilniaus vyskupiją, tenka pripažinti, kad karalius turėjo visai rimtų priežasčių Lucko vyskupui perkelti į Vilniaus katedrą. Bernardas Maciejevskis buvo labai energingas ir prityręs katalikų bažnyčios veikėjas jos kovoje su reformacija ir vienas vyskupų, daugiausia dirbusių paruošiant ir įvedant 1595—1596 metų bažnyčios uniją, kuriai Žigmantas Trečiasis taip prijautė ir kaip katalikas ir kaip jungtinės Lenkų-Lietuvos valstybės monarchas. Vilniaus vyskupo diecezijoj buvo Vilniaus, Trakų, Naugardo, Polocko, Vitebsko, Minsko ir Podolio ir dalis Pagirio vaivadijos. Šešios iš devynių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vaivadijų 1569 m. unijai susidarius buvo dvasinėje Vilniaus vyskupo valdžioje[27], ir jų tarpe kelios išimtinai gudų gyvenamosios. Aiškus dalykas, kad Maciejevskio paskyrimas į Vilnių buvo labai Žigmano trečiojo pageidaujamas, ypač bažnyčios unijos įvedimo išvakarėse. Bet to maža. Nežiūrint į dešimtmečius jėzuitų veikimo Vilniuje ir Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj, reformacija Vilniaus diecezijoj buvo dar stipri ir tuo pačiu metu katalikų bažnyčios būtis buvo prasta, nes dvasininkai nebuvo reikiamos aukštumos ir jų buvo nepakankama[28]. Taip dalykams susidėjus reikėjo pavesti Vilniaus katedrą energingam žmogui ir, be to, pavesti neatidėliojant.

Bet, viso to nežiūrint, Bernardui Maciejevskiui tapti Vilniaus vyskupu nepavyko. Kodel taip atsitiko? — Todel, kad jo paskyrimas Vilniaus katedrai buvo priešingas pagrindiniams Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos įstatymams, kaip valstybės toli gražu nesusijungusios su Lenkija į vienetą, bet esančios su ja federatyvinėje sąjungoje, einant sutartimi, sudaryta dviejų lygiateisių valstybių. 1569 metų Liublino unija nebuvo susijungimas Lietuvos ir Lenkijos į vieną unitarinę valstybę, nors jos aktas ir reiškė, jog „Lenkų Karūna ir Didžioji Lietuvos Kuni-

---

[27] Vilniaus, Trakų, Naugardo, Polocko, Vitebsko ir Minsko.

[28] Žiūrėk klebono Aleksandro Komulėjaus 1595 m. Vilniaus diecezijos 1595 m. vizitacijos (įsakius popiežiaus nuncijui Germanikui Malaspinai) apyskaitą. *X. J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy, część druga, str. 97—99.

gaikštija jau sudaro vieną, nedalomą kūną, ir taip pat ne atskiras, bet vieną bendrą Respubliką, kuri susijungė ir sudarė iš dviejų valstybių ir tautų vieną tautą"[29]. Pats Liublino unijos aktas, kartu su tuo, matyti, taip kategoriškai pareikštu principu del unitarumo jo kuriamosios Respublikos, pripažino Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją esant ne paprastą jos provinciją, bet valstybę, nes akto paliekama jai ir jos valstybės herbas ir antspaudas, ir atskiri jos, su sena kompetencija, ministeriai, ir atskiras jos valstybės iždas ir kariuomenė. To maža. Žigmantas Augustas laidavo Liublino seime 1569 metais Lietuvai teisę pataisyti unijos sutartį tuose jos straipsniuose, kurie atrodo jai neprimtini ar nenorimi[30]. Lenkų idėjos inkorporuoti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją į Karūną Lietuva niekuomet nepripažino, nuo pat jos atsiradimo pradžios (Krėvės aktas, Jogaila 1385 metais). Vytauto laikais ji buvo jau tiek pasvirusi, kad jo viešpatavimo pabaigoje tik lenkai pagrobę siunčiamąją jam karūną, sutrukdė jam paskelbti Lietuvą esant lygią Lenkijai ir valstybės titulu. Jo įpėdiniams viešpataujant Didžioji Lietuvos Kunigaikštija energingai ir patvariai gynė savo valstybingumą, kad jo nepaglemžtų Lenkija. Reikalaudama tik federatyvinės sąjungos su Lenkija, pasilaikydama valstybės reikšmę, stojo Lietuva ir Liublino seime 1569 metais[31]. Lenkų ir lietuvių pažiūrų į abiejų valstybių susijungimo charakterį kova, nežiūrint viso anų laikų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos būties sunkumo, pasibaigė seime kompromisu, ir Liublino unijos aktas priėmė savo straipsniuose abi pažiūras, kad jos ir buvo visai viena antrai priešingos. Ir lenkų idėja susilieti į vieną valstybinį kūną, ir lietuvių reikalavimas pilnų valstybinių teisių kiekvienai iš susijungiančių valstybių, buvo patvirtintos jos akte, ir taip dalykams susidėjus tolimesnis susidariusios Lenkų-Lietuvos respublikos gyvenimas galėjo išspręsti klausimą: kuo gi iš tikrųjų

---

[29] „Iż iuż Korona Polska, y Wielkie Xięstwo Litewskie, jest iedno nierozdzielne y nieróżne ciało, a także nie różna, ale iedna spólna Rzeczpospolita: który się ze dwu Państw y narodów w ieden lud zniosła y spoiła". *Vol. Leg.*, II. f. 770.

[30] Žiūrėk И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское, томъ первый, стр. 1-8. 58; *I.Lappo*, Základni zákony velikeho knižetstvi Litevskeho a Polsko (Sbornik red právnich a statnich, ročnik XXIII, s. III—IV) str. 313—344; И. Лаппо, Литовско-Русское государство въ составѣ Речи Посполитой (Научные труды Русскаго Народнаго Университета въ Прагѣ, т. II, 129), стр. 66—67, 72—73.

[31] И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское, томъ первый. стр. 24-26.

taps šita respublika — ar viena unitarine valstybe, ar federatyvine Lenkijos ir Lietuvos sąjunga, kaip dviejų jų federacijos lygiateisių valstybių?

Atkakliu, įtemptu ir sumaniu dviejų dešimtmečių, praėjusių sudarius Liublino uniją, darbu, Didžioji Lietuvos Kunigaikštija iškovojo jos idėjos del susijungusios respublikos charakterio pergalę ir įsitvirtino savo valstybinę reikšmę Lietuvos 1588 metų statutu, kurį patvirtino Žigmantas Trečiasis Lietuvos reikalavimu, pareikštu jam su sąlygomis pripažinti jį didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu[32]. Valstybės įstatymai, įtraukti į šitą kodeksą, konstruavo ją kaip savarankišką valstybę, nė vienu žodžiu neprimindami Liublino unijos. Ir šitų pagrindinių Lietuvos įstatymų tarpe buvo įstatymas, dar kilęs iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegijos, kuri buvo jo duota 1447 m. gegužės m. 2 d. 1588 metų statuto trečiojo skyriaus dvyliktasis straipsnis sakė: „Kalbėdami didžiojo Lietuvos kunigaikščio, Lenkų karaliaus vardu, taip pat mes, viešpats, prižadame ir prisiekiame priesaika, kurią padarėme Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai ir visiems luomams, jos piliečiams, perkeldami iš senojo, Jo Malonės Karaliaus Žigmanto I Statuto, įtraukdami į šį Statutą ir sutikdami, kad Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valstybėje ir visose priklausančiose jai žemėse neleisime kitašaliams užsieniečiams nė tos valstybės kaimynams jokių dvasininkų ir pasaulininkų vietų, miestų, dvarų, žemių, seniūnijų, laikomųjų posesijų, žemės ir kiemo urėdų laikyti arba naudotis ir amžinai valdyti, bet visa tat mes ir mūsų įpėdiniai, didieji Lietuvos kunigaikščiai, privalėsim duoti išimtinai lietuviams, gudams, žemaičiams, iš senovės kilusiems ir gimusiems Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj ir kitose žemėse, jai priklausančiose; jei kas nors išdrįstų iš anksčiau pažymėto bet ką sau išprašyti, paimti ar imti valdyti, ir, jam pranešus, tuojau nuo to neatsisakytų, tada visas tas turtas turi būti iš jo paimtas ir perduotas mūsų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos stalui ir iždui“.[33]

---

[32] *Ibidem*, psl. 79-228. И. И. Лаппо, Къ вопросу объ утвержденіи Литовскаго Статута 1588 года — Сборникъ статей въ честь М. К. Любавскаго (Петроградъ, 1917) psl 130—171.

[33] Также мы, государь, обецуемъ шлюбуемъ подъ присегою нашею, которую учинили есмо Великому Князству Литовъскому и всимъ становъ, обывателемъ его, беручи то изъ статуту старого короля его милости Жикги-

Toks yra vienas iš pagrindinių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos įstatymų, įtrauktų į 1588 metų Lietuvos statutą. Priešingai jam Liublino unijos privilegija tvirtina, kad Didžioji Lietuvos Kunigaikštija ir Lietuva susiliejo į vieną valstybės kūną ir skelbia, kad: „visi statutai ir nuostatai, kurių nutarimai Lietuvoje yra taikomi prieš lenkus, kiek tat liečia juos įgyjant ir valdant Lietuvoje dvarus, bet kuriuo būdu įgytus, neturi turėti galios, kaip priešingi teisei, teisingumui, bendrajai broliškajai meilei ir unijai ir bendrajam susijungimui, — kaip lenkai Lietuvoje, taip lietuviai Lenkijoj gali įsigyti dvarus visais teisę atitinkamais būdais ir gali juos valdyti, laikydami tą teisę, kurios klauso įgytasis dvaras“.[34]

Tuo būdu mes turim visai priešingus „Trečiojo Lietuvos Statuto“ ir Liublino unijos reikalavimus. Jų sutaikinimas neįmanomas. Pirmasis jų yra privalomasis Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ribose įstatymas, vienas jos konstitucijos pagrindų; antrasis — lenkiškas unijos supratimas, Lenkijos oficialiai pripažintas ir savo atbalsiais plačiose lenkų sferose pasiekęs mūsų laikų. Aiškus dalykas, kad abu tiedu nesutaikinamieji reikalavimai galėjo būti lygiagrečiai, vienas Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj, antras Lenkijoj, nesukeldami konfliktų tarp abiejų Lenkijos-Lietuvos federacijos dalių, ligi to laiko, kol atitin-

---

монта Першого, тому паньству Великому Князству Литовъскому даного, а въ сесь укладаючи, и на то позволяючи, што жъ въ томъ паньстве Великомъ Князстве Литовскомъ и во всихъ земляхъ, ему прислухаючихъ, достойностей духовныхъ и светъскихъ, городовъ, дворовъ, кгрунътовъ, староствъ, державъ, врядовъ земъскихъ и дворныхъ, посесый, або въ держанье и поживан(ь)е, и вечностей жадныхъ чужоземцомъ и заграничникомъ, ани суседомъ того паньства давати не маемъ, але то все мы и потомъки наши, великiе князья Литовскiе, давати будемъ повинни только литве, руси, жомойти родичомъ старожитнымъ и уроженцомъ Великого Князства Литовъского и иныхъ Земль, тому Великому Князству належачихъ; а хто бы зъ чужоземцовъ, заграничниковъ и суседовъ того паньства и всихъ земль, ему прислухающихъ, важилъ се што съ того упросити, взяти и въ деръжанье прiйти, а, упомененый будучи, того заразомъ не пустилъ, тогды маетность его вся маеть быти взята до столу и скарбу нашого Великого Князства Литовъского“.

[34] „Statuta i ustawy wszystkie iakiekolwiek, y z któreykolwiek przyczyny, przeciw narodowi polskiemu w Litwie ustawione y chwalone, około nabywania y dzierženia imienia w Litwie Polakowi, iakokolwiekby go kto dostał, chocia po ženie, abo z wysługi, abo za kupnem, darownym obyczaiem, zamianą, y którymkolwiek nabyciem, wedla zwyczaiu y prawa pospolitego: te wszystkie statuta aby žadney mocy nie miały, iako prawo sprawiedliwości, y tež spólnej braterskiej miłości, y Uniey a ziednoczeniu spólnemu przeciwna; ale aby wolno zawždy było, tak Polakowi w Litwie, iako Litwinowi w Polszcze, každym słusznym obyczaiem dostawać imienia, y dzieržeć ie wedle prawa w którym leży ono imienie“. *Vol. Leg.*, II, f. 772.

kamas, konkretus faktas iškeltų aikštėn tikrumoj esančio, bet tartum tyliai susitarus nepastebimo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucijos ir unijos privilegijos prieštaravimo. To maža. Galėdavo atsitikti ir, žinoma, iš tikrųjų atsitikdavo, kad statuto, arba unijos privilegijos reikalavimai nebūdavo laikomi, nekreipiant į tatai perdaug didelio dėmesio, nekeliant griežtai dalyko, kuris iš judviejų, pirmasis, ar antroji, yra vyraująs arba daugiau privalomas. Bet būdavę ir tokių atsitikimų, kad šis dalykas iškildavo visu savo aštrumu ir kad jo sprendimas įgaudavo principinės reikšmės, tapdamas stambiu faktu savitarpių Karūnos ir Kunigaikštijos santykių istorijoje, gaunančių ne tik precedento reikšmės, bet ir neabejotinos pergalės Lenkijos arba Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pažiūros į jų sudarytosios unijos charakterį, palikdamas jį atmintyje ir perduodamas jį kaip tradiciją tolimesnėms kartoms.

Tatai tokios reikšmės gavo Bernardo Maciejevskio byla. Žigmanto Trečiojo mėginimas perkelti jį į Vilniaus vyskupo katedrą, t. y., paskirti lenką vienai aukščiausių Lietuvos vietų, turėjo suvaidinti vaidmenį mažinti barjerui tarp Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Lenkijos, kaip atskirų valstybių, nors jos ir buvo sujungtos 1569 metų unijos. Tenka manyti, kad ne tik paprastas atkaklumas, kuriuo pasižymėjo Žigmantas Vaza, bet visai rimti, jo manymu, motyvai iš dalykų esmės privertė jį dešimtmečio būvy, be to labai sunkiais jam pačiam metais, visomis jėgomis stengtis perkelti Lucko vyskupą vyskupo katedrai Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sostinėje. Vis delto šitam perkėlimui Lietuva sudarė tokių kliūčių, kad ir Žigmantas Trečiasis ir Bernardas Maciejevskis turėjo pasitraukti, nepasiekę norimosios pabaigos bylai, pradėtai taip energingai ir atkakliai. Smulkmenos kovos del Vilniaus vyskupijos įdomios; jose aiškiai iškyla Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Lietuvos statuto konstitucijos reikšmės sujungtoje Lenkijos-Lietuvos federatyvinėje valstybėje supratimas ir vis didėjanti energija jas ginant.

Vilniaus kapitula, gavusi žinių apie tai, kad jos vyskupas Jurgis Radvila užėmė Krokuvos vyskupo katedrą, 1582 metų birželio mėn. 1 d. paskelbė Vilniaus katedrą esant laisvą, išrinko vyskupijos valdytoju sufraganą ir kanauninką Ciprijoną ir, pašalinus Jurgio Radvilos paskirtąjį vyskupo dvarų adminis-

tratorių Ciecerskį, paėmė tuos dvarus pati valdyti, ligi pradėsiant valdyti Vilniaus vyskupiją naujam teisėtai paskirtam vyskupui[35]. Kaip žinoma, šitas paskyrimas turėjo pereiti šias stadijas: 1) kandidatą turėjo išrinkti karalius ir didysis kunigaikštis, 2) turėjo jį išrinkti kapitula ir 3) išrinktąjį patvirtinti popiežius. Vyskupų „nominacijos" teisė faktiškai priklausė lenkų karaliams pradedant antrąja XV amžiaus puse ir formaliai buvo jiems popiežiaus Siksto V bulės 1589 metais patvirtinta[36]. Bet „nominatas" arba „elektas" (kaip kapitulos išrinktas po „nominacijos"), žinoma, tapdavo savo diecezijos vyskupu tik popiežiui jį patvirtinus, kam buvo reikalingi ir oficialiniai karaliaus su Romos sostų susižinojimai atitinkamais dokumentais, patvirtintais valstybės antspaudu, kuris buvo antspaudų valdininkų kanclerio ir pakanclerio laikomas.

Žigmanto Trečiojo nutarimas pravesti vyskupo katedrai Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sostinėje lenką Maciejevskį tuojau sutiko nedraugišką nusistatymą lietuvių luomų vadovų tarpe, nors kai kurie iš jų neparodė reikalingo jautrumo ir supratimo visos manomojo paskyrimo reikšmės, arba, galimas dalykas, daugiau žiūrėdami savo pačių, negu Lietuvos, kaip valstybės, interesų. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kancleris Leonas Sapieha rašė 1592 metų lapkričio 12-tą Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilai, kad Smolensko vaivada Jonas Volmenskis buvo Vilniaus vyskupo byloj šalininkas nusileisti karaliaus norams. Bet Sapieha tame pačiame laiške ir visai aiškiai pažymėjo tos bylos reikšmę, kaip ji atrodė jam ir bendrai valstybės teisių ir kunigaikštijos gynėjams: „tada pasiduokite visu kuo lenkams, atsisakykite nuo lietuviško antspaudo, maršalo lazdos ir bulavos, ir tebūnie lenkų lazda ir bulava, ir bendras iždas... arba žūti arba iškovoti, kad lietuvis būtų Vilniaus vyskupu!" [37]

Tačiau Žigmantui Trečiajam buvo perdaug rizikinga ryžtis Maciejevskio „nominacijai" į Vilnių tuoj perėjus Jurgiui Rad-

[35] Описаніе Рук. отд. Виленской Публичной библ. вып. первый, Priedai, psl. 68. Palygink X. *J. Kurczewski*, op. cit., I, str. 81 i III, str. 43.
[36] Žiūrėk kad ir *A. Szelągowski*, Wzrost Państwa Polskiego w XV i XVI w., Polska na przełomie wieków średnich i nowych (Lwów, 1904), str. 232.
[37] *Arch. Dom. Sapiehanae*, I, Nr. 97.

vilai į Krokuvos katedrą. Vis delto, kad karalius dar gerai atsiminė visa, kas atsitiko Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai pripažinus jį 1588 metais savo didžiuoju kunigaikščiu, 1592 metais gegužės mėn. jis susituokė su Austrijos erchercogaite Ona[38], ir tos sutuoktuvės Lenkijoj buvo nedraugiškai sutiktos stiprios partijos, kuriai vadovavo Jonas Zamoiskis[39]. Negalėjo Žigmantas neatsižvelgti ir į savo reikalus Švedijoj. Tokiomis sąlygomis, eiti žūt būt ir dar perdaug skubotai, atviro Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucijos laužymo keliu, konstitucijos, kuri buvo įtraukta jo paties patvirtintame 1588 metų statute, vargu ar buvo galima, ir karalius pasiryžo sulaikyti Vilniaus vyskupo „nominaciją", stengdamasis laimėti laiką, kad paruoštų labiau jai palankų kunigaikštijos priėmimą.

Bet gandai apie būsimąjį Lietuvos konstitucijos laužymą jau pasiekė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos šlėktą. Ne taip lengva buvo išslėpti karaliaus sumanymus, nuolat susiduriant esantiems prie jo kunigaikštijos ministeriams ir artimiesiems senatoriams su jų draugais — ponais ir šlėkta. Gandai ir žinios iš karaliaus kiemo buvo perduodamos ne tik laiškais, bet ir per patikimus žmones ir tarnus, apie ką sako ponų susirašinėjimas[40]. Savaime aišku, kad jei Lietuvos senatoriai galėjo kovoti su ruošiamuoju statuto konstitucijos laužymu, panaudodami savo įtaką karaliui ir pasipriešindami jo aplinkumoje jo patarėjams, tai Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tautai — šlėktai negalėjo pakakti paprastų paskalų oficialiniam savo valstybės vardu pareiškimui konstitucijai apginti. Nors Lietuvos šlėkta ir žinojo apie gresiantį iš Didžiojo Lietuvos kunigaikščio konstitucijai pavojų, bet pirmam savo žygiui prieš Žigmanto Trečiojo sumanymus ji rado kelią, tiksliai įstatymo nurodytą. Krokuvos 1588 metų elekcijos seimas viename savo nutarimų straipsnyje nustatė, kad visos vakantinės vietos būtų užimamos ne vėliau, kaip pusei metų praėjus kai laisvos, ir šito nutarimo vykdymą prižiūrėti buvo pavesta seimo atstovų rūmams[41].

---

[38] Kaip karaliaus piršlys į Habsburgo kiemą važiavo Jurgis Radvila

[39] Ne tik nesutikdamas su bendromis Žigmanto Trečiojo pažiūromis ir jo politika, ir neprijausdamas numatomoms sutuoktuvėms, Jonas Zamoiskis buvo šalininkas, kad vyskupu į Krokuvą būtų paskirtas kardinolas Batorys, karaliaus Stepono brolėnas. Jam jau buvo paruošęs Zamoiskis ir privilegiją.

[40] Palygink, pav., *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 21.

[41] *Volumina Legum*, II, f. 1221 (31).

Bet tas pat nutarimas leido ir lenko vyskupo paskyrimo į Vilnių šalininkams pamėginti pagreitinti Bernardo Maciejevskio „nominaciją“.

1593 metų seime Krokuvos vaivadijos atstovai iškėlė klausimą del lietuvio paskyrimo vyskupu į Krokuvą[42], o tatai neišvengiamai turėjo iškelti aikštėn ir sumanymą pravesti lenką Vilniaus vyskupo katedrai. Šio seimo dalyvis Leonas Sapieha rašė viename savo laiškų seimo dalyviams: „iškelta mintis atiduoti Vilniaus vyskupiją, bet mes visais būdais priešinsimės tam; pažymėjau jiems visus pavojus, kalbėjau arkivyskupui, kad sutrukdytų tat; jis pažadėjo kalbėti ir pažadėjo atkalbėti karalių.“ [43] Tuo būdu 1593 metų seimas visai aiškiai parodė Lietuvos atstovams artimą pavojų, del kurio jie buvo tik įspėti, kad jis yra galimas, ir kurio galimumu šlėktos dalis galėjo tikėti, o dalis galėjo ir netikėti, ir seimo atstovams duodant apyskaitą savo rinkikams poseiminiuose pavietų seimeliuose[44] jau oficialiai pranešė apie gresiantį Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucijos laužymą.

Tas pats 1593 metų seimas padarė galimą ir Vilniaus vyskupijos dalyko svarstymą tam susirinkimui, kuris buvo pilnateisis Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos, kaip valstybės, valios, norų ir reikalavimų reiškėjas, t. y., pavietų tarybos ponų ir pavietų seimelių atstovų susivažiavimui. Atsiklausęs šitame seimei seimo „luomų“ leidimo keliauti į Švediją, Žigmantas Trečiasis negalėjo išgauti iš jų vienu balsu nutarimo mokesčiui, kurs buvo būtinas šitos kelionės išlaidoms. Kai kurių Lenkijos žemių ir vaivadijų senatoriai ir pasiuntiniai ir visos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai atsisakė duoti savo sutikimą prašomajam mokesčiui, pareiškę, kad jie šitoj byloj turi „limitatam potestatem“, t. y., surišti nutarimais atatinkamų seimelių, kurie davė jiems tokio turinio instrukcijas. Neturėdami įgaliojimo mokesčiui nutarti seime, jie prašė karalių ir didįjį kunigaikštį sušaukti šlėktą į seimelius mokesčiui leisti, duodami Žigmantui Trečiajam vilties, kad seimeliai pritars sutikimui, kurį jau dalis seimo yra davusi. Turėdamas tatai galvoje, Žig-

---

[42] *Heidenstein*, p. 303. *Bielski Sob.*, p. 197.
[43] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 104.
[44] Apie poseiminius seimelius žiūr. И И. Лаппо, Великое Княжество Литовское во второй половинѣ XVI столѣтія, Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ (Юрьевъ, 1911), p. 480—497.

mantas sušaukė liepos 20-ai dienai pavietų seimelius, į paprastas jų susirinkimo[45] vietas, o liepos 30-ai dienai paskyrė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos suvažiavimą Vilniuje.

Šito suvažiavimo nutarimai, pažymėti 1593 metų rugpiūčio mėn. 7 d. data, kitą dieną, t. y., rugpiūčio 8 d., buvo įtraukti į Vilniaus pilies knygas[46]. Vilniaus suvažiavimas kitų bylų tarpe svarstė ir Vilniaus vyskupijos bylą. Jis pareiškė savo nutarime, kad Vilniaus vyskupo katedra taip ilgai nepavedama prieš įstatymus, ir kas dar blogiau — sužinotas karaliaus sumanymas atiduoti ją lenkui, laužant teises, laisves ir senus papročius. Suvažiavimas įgalioja savo pasiuntinius prašyti Žigmantą Trečiąjį, kad jis prieš išvažiuodamas į Švediją paskirtų Vilniaus vyskupu „lietuvių tautos" žmogų, atitinkantį Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos įstatymus ir privilegijas, anksčiau buvusių valdovų duotas. Jeigu vis delto karalius atiduotų šitą vyskupiją lenkui, tai Didžioji Lietuvos Kunigaikštija jo nepripažins ir neleis valdyti Vilniaus vyskupijos. Susirinkusieji suvažiavime pareiškė, kad tuo atveju jie veiks visomis jėgomis ir visokiais būdais, kaip tik įmanys, ir tam pasižadėjo prieš kits kitą šlėktišku žodžiu[47]. 1593 metų Vilniaus suvažiavimo nutarimai baigiasi reikalavimu, kad atstovai, kurie turės priimti seimo nubalsuotą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos mokestį, nesiųstų jo karaliui, jei jis neištesėtų suvažiavimų reikalavimų ir pageidavimų, kurie liečia kunigaikštijos teises, o tokiu atveju atsiklaustų apie tat Lietuvos luomų, kaip jie, atstovai, turi toliau elgtis[48].

Vis delto, Vilniaus suvažiavimo reikalavimo, nors jis buvo griežtas, karalius nepatenkino. 1593 metų rugpiūčio mėn. Žigmantas iškeliavo į Švediją[49] ir spalių mėn. jau buvo Stokholme. Kelionė pavyko ir, gavęs Švedų karūną, 1594 metų spalių mėn. pradžioj „respublikos" karalius grįžo į Krokuvą[50].

---

45 *Volumina Legum*, II, f. 1411.
46 *Aktai, Vil. kom.* išl., VIII, psl. 324—330.
47 *Ibidem*, psl. 327—328.
48 *Ibidem*, psl. 330.
49 *Heidenstein*, p. 303. Vilniaus suvažiavimo atstovai (Mykolas Sumorokas ir Jonas Korsakas) įteikė Žigmantui Trečiajam suvažiavimo Gdanske reikalavimus ir prašymus (*Bielski Sob*., psl. 209).
50 Apie Žigmanto kelionę ir jo buvimą Švedijoj palygink Г. В. Форстенъ, Балтійскій вопросъ въ XVI и XVII столѣтіяхъ, томъ II (С.-Петербургъ, 1894), psl. 23—25.

Žigmantui Trečiajam nesant, 1594 m. balandžio mėn. vidury j Varšuvoj imperatoriaus Rudolfo Antrojo pasiūlymams (turkų ir totorių dalykais) apsvarstyti susirinko konvokacijai respublikos senatas, bet labai negausingos sudėties[51]. Iš lietuvių senatorių šioj konvokacijoj tedalyvavo vienas Leonas Sapieha. Tenka manyti, kad šitame senatorių susirinkime neapsiėjo be kalbų del Vilniaus vyskupijos.

Tuo tarpu pats karaliaus kandidatas Vilniaus katedrai padarė žingsnį, kuris dar daugiau sukėlė kalbų apie jį ir jo kandidatūrą. Gavęs popiežiaus brevę, Bernardas Maciejevskis kreipėsi į Vilniaus kapitulą, prašydamas paskolinti jam dešimtį tūkstančių auksinų iš vakantinės katedros pajamų, bet kapitula jam atsakiusi[52]. Tas nesustabdė Lucko vyskupo. Pasiremdamas Žigmanto Trečiojo palankumu ir išsirūpinęs brevę iš popiežiaus Klemenso VIII, jis pasiuntė su ta breve į Vilnių Lucko arkidijakoną Zajarskį. 1594 metų birželio mėn. 10 d. Vilniaus kapitula priėmė šį pasiuntinį ir popiežiaus „lapą", bet prieš perskaitydama jį pareiškė protestą, jei jame būtų kas nors priešingo katedros, kapitulos ar atskirų žmonių „laisvėms", — tuo atsitikimu ji apeliuotų Šventajam Sostui. Zajarskiui buvo pažadėta atsakyti kitą dieną, ir, jam išėjus iš kapitulos susirinkimo, brevė buvo perskaityta. Joje popiežius, Žigmanto Trečiojo intervencija, įsakė Vilniaus kapitulai duoti Lucko vyskupui dešimt tūkstančių auksinų iš vakuojančios vyskupijos pajamų ir reikalavo patenkinti jo įsakymą be kokių prieštaravimų. Bet kapitula nutarė: parašyti popiežiui apie šitą bylą, išaiškinti jam ją ir iš jo prašyti naujų nurodymų[53]. Jau anksčiau, dar 1593 metų lapkričio mėn. 26 dieną Vilniaus kapitula pasiuntė į Romą savo pasiuntinį, kanauninką Beinartą, po pirmo Maciejevskio pasikėsinimo (kurį parėmė popiežiaus nuncijus ir karalius) į vyskupijos pajamas[54], bet toji misija, matyti, nepasisekė. Nepasisekęs buvo ir antras mėginimas rasti popiežiaus užtarimą, padarytas pirmą kartą Lucko vyskupui pareikalavus per Za-

---

51 Devyni žmonės — *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 117.

52 Viln. Vieš. Bibl. Rankr. Sk. aprašymas, pirmoji knyga.

53 *Ibidem*, psl. 69—70 (160). Plg. *X. J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy, III, psl. 76.

54 Viln. Vieš. Bibl. Rankr. Sk. aprašymas, pirmoji knyga. Priedai, psl. 70 (161), X. *Jan Kurczewski*, op. cit., III, psl. 75.

jarskį pinigų, — tie pinigai, kaip toliau pamatysime, vis delto teko atiduoti Maciejevskiui.

Lucko vyskupo pastangos sukėlė didelio nepasitenkinimo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomuose. Lygiai tuo pačiu metu, kada arkidijakonas Zajarskis atvyko į Vilniaus kapitulą, Vilniuje posėdžiavo vyriausiojo Lietuvos tribunolo sesija. Į tribunolo sesijas visuomet suvažiuodavo gana daug Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemininkų, ir iš jos tarybos ponų ir iš jos šlėktų — vieni atvažiuodavo savo „byloms", o kitus traukė stačiai pasižmonėti tarp pažįstamų ir nepažįstamų, ir susirinkti žinių ir paskalų, kurioms taip godi buvo šlėkta, išblaškyta po savo dvarus ir dvarelius plačiuose Lietuvos pavietų plotuose. Susirinkę Vilniuje tarybos ponai, šlėktos ir tribunolo teisėjai kreipėsi 1594 metų birželio 11 dieną į Vilniaus kapitulą raštu[55], kuriame priminė jai, kad dar pereitais metais, del pirmojo Lucko vyskupo reikalavimo duoti jam dešimt tūkstančių lenkiškų auksinų, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomai kreipėsi į ją raštu, kuriame „fraterna admonitione" kalbino ją susilaikyti ir neduoti Maciejevskiui jo reikalaujamų pinigų, nes visos Vilniaus vyskupo katedros bažnytinės lėšos ir pajamos turinčios būti palaikytos būsimajam vyskupui, kurį Dievas duos Kunigaikštijai „ex gente lituana". Atpasakojamas raštas primena tatai, kad tas pats Vilniaus 1593 metų suvažiavimas pasiuntė Žigmantui Trečiajam savo pasiuntinius prašydamas paskirti į Vilnių „ex nostra lituanica, non aliena gente episcopum". Sužinoję dabar apie naują Maciejevskio spaudimą, pasirašiusieji raštą vėl draugiškai ir broliškai kalbino kapitulą išlaikyti sveikas visas Vilniaus vyskupijos pajamas būsimajam jos vyskupui, „ex gente nostra creato, — nihil enim d. s. Regia M-te, D-no nostro clementissimo, aliud nobis pollicemur, quam quod et gente nostra Lituanorum et medio nostro[56], iuxta legum nostrarum exigentiam e-pum[57] datura sit nobis, iuriumque et libertatum nostrarum immunitates salvas et incolumes conservatura".

Vis delto Vilniaus kapitula turėjo nusileisti Maciejevskio

---

[55] Rašto atpasakojimas — Viln. Vieš. Bibl. Rankr. Sk. aprašymas, pirmoji knyga. Priedai, psl. 70 (161) ir *X. J. Kurczewski*, op. cit., III, psl. 76—77. Šitas raštas visas išleistas — *X. Jan Kurczewski*, op. cit., II, psl. 100—101.

[56] Leidinyje: „nostri".

[57] Leidinyje: „e-pus".

reikalavimams. 1594 metų rugsėjo m. 18-tą dieną ji išleido jam 3 tūkstančius auksinų[58], pasiuntusi tuo pačiu metu popiežiui kanauninką Ambrazą Beinartą su apeliacija[59]. Bet Lucko vyskupas norėjo gauti visą dešimtį tūkstančių iš karto ir pasiuntė į Vilnių kapitulai savo raštą, kuriame reiškė nusistebėjimo, kad karaliaus įsakymas, atsižvelgti į kurį buvo paliepęs popiežius, nevykdomas, ir reikalavo iš jos atsakymo: ar duos ji jam pinigus visus, ar jis vėl turįs perduoti šitą reikalą popiežiui ir karaliui svarstyti? Be to, Maciejevskis įspėjo, kad kapitulos nariai neturėtų vilties, jog jų apeliacija popiežiui turės jiems palankių rezultatų, nes jis jau turįs žinių iš kardinolo Radvilos, kad popiežius griežtai norįs, kad Maciejevskio reikalavimas dešimties tūkstančių auksinų būtų įvykdytas[60].

Kad iš Romos tuo metu Vilniaus kapitulai negalėjo būti daug vilties, Lucko vyskupas sakė tiesą. Kanauninkas Ambrazas Beinartas negalėjo turėti pasisekimo, nes Maciejevskis dar prieš jam nuvažiuojant suspėjo pasiskųsti Romai kapitula ir nukreipti bylą savo naudon. Klemensas VIII išleido naują brevę su Vilniaus kapitulos ekskomunika, jei ji neįvykdytų popiežiaus įsakymo duoti Maciejevskiui 10 tūkstančių auksinų ir Beinartui teko tiktai pasirūpinti Romoje išaiškinti popiežiui sąlygas ir priežastis, del kurių ji anksčiau neįvykdė jo pirmojo įsakymo, ir prašyti leisti kitaip paskirti šitų pinigų dalį[61], ir taip pat prašyti popiežiaus brevės Žigmantui Trečiajam, kad tasai toliau nestabdydamas „nominuotų" į Vilnių vyskupą, kurs tiktų lietuviams.[62]

Taip dalykams virtus, Vilniaus kapitulai nepasiliko nieko kito, kaip tik, einant popiežiaus sprendimu, duoti Lucko vyskupui jo reikalaujamus pinigus, ir tą ji padarė 1594 metų gruodžio 17-tą d.[63] Bet karaliui, savo didžiajam kunigaikščiui, ji pasiuntė konsistoriaus notarą Danielių Dubickį ir pavedė jam perduoti Žigmantui Trečiajam „lapus" Vilniaus vyskupijos byloje, prašydama persiųsti juos į Romą. Galima manyti, kad tie „lapai",

---

[58] Viln. Vieš. Bibl. Rankr. Sk. aprašymas. Priedai, psl. 70 (162a).
[59] X. *J. Kurczewski*, op. cit., I, psl. 83, III, psl. 77.
[60] *Ibidem*, I, psl. 83–84.
[61] Del „Ornatum Ecclesiae".
[62] X. *J. Kurczewski*, op. cit., II, psl. 101—102 (I, psl. 84—85).
[63] Viln. Vieš. Bibl. Rankr. Sk. aprašymas, pirmoji knyga, Priedai, psl. 70 (162b), X. *J. Kurczewski*, op. cit., III, psl. 77.

drauge su Ambrazo Beinarto paaiškinimais, davė suprasti Romai Vilniaus kapitulos elgesį ne ta prasme, kuria norėjo karalius, Maciejevskis ir Jurgis Radvila, ir smulkiau išaiškino popiežiaus tarėjams tikrąją bylos būtį. Taip verčia manyti dvi aplinkybės: 1) popiežiaus nuncijaus Lenkijai ir jos primo Gniezno arkivyskupo pažiūros į paskyrimą Vilniaus vyskupo katedrai kandidato, tampa, kaip toliau pamatysime palankios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomų reikalavimui ir 2) 1595 m. balandžio m. į Vilnių buvo pristatyta popiežiaus bulė visiškai atleidžianti nuodėmes Vilniaus katedros bažnyčios kunigams, kurie laiko mišias Vytauto altoriuje[64].

Negalima abejoti, kad Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomai del Maciejevskio taktikos ir del painiavos, kurią jis įnešė į Vilniaus vyskupijos bylą, numetęs šešėlį į Lucko vyskupo asmenį, dar karščiau ėmėsi tos bylos. Tuo tarpu vėl artėjo laikas, kada jie galėjo oficiališkai pareikšti savo reikalavimus. 1594 metų rudenį Žigmantas Trečiasis grįžo į Lenkiją[65], o federatyvinės Lenkijos-Lietuvos valstybės būtis primygtinai reikalavo sušaukti didįjį seimą.[66] Karalius panorėjo sušaukti jį Krokuvoj, o pakeitimas šituo miestu Varšuvos, priprastos, einant Liublino 1569 metų[67] seimo nutarimu seimų vietos, sukėlė nepasitenkinimo Lenkijoj, ir ypatingai Didžiojoj Lietuvos Kunigaiktijoj[68]. Žigmantas Trečiasis pasiekė savo: seimas buvo sušauktas Krokuvoj 1595 metų vasario mėn. 7 d. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucija, priešseiminiai seimeliai turė-

---

[64] Palygink *X. J. Kurczewski*, op. cit., I, psl. 85. Vilniaus kapitulos aktai sako, kad kanauninkas Beinartas atvežė iš Romos „breve papieskie na ołtarz Najśw. Sakramentu, z odpustem zupełnym za dusze zmarłych, ile razy będzie odprawiona msza Św. pro defunctis. Kapituła dla lepszej mocy i wiekuistości naznacza, aby to breve w formie bulli z Rzymu ekspedjowane było". *X. J. Kurczewski*, op. cit., III, psl. 77.

[65] Karūnos senatoriai patarė Žigmantui grįžti iš Švedijos per Taliną ir Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją, kad karalius pats perduotų Vilniaus vyskupiją Maciejevskiui (ir taip pat tam, kad išlaidos karaliui priimti tektų Kunigaikštijos, bet ne Karūnos iždui). *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 107.

[66] Atrodė, kad tikrai yra artimas karas su Turkija, kurį jau buvo sugalvojęs Steponas Batorys ir kuris patenkintų Romos sosto norus. Imperatorius Rudolfas Antrasis atsiuntė Krokuvos primui Karnkowskiui pasiuntinį, prašydamas sulaikyti totorius ties respublikos siena, ir pirmas jau buvo tuo reikalu sušaukęs senatorių konvokaciją. Tuo pačiu metu kazokai įsiveržė į turkų žemes ir totoriai, atsilygindami, sunaikino Pakutę. *Józef Szujski*, Dzieje Polski, tom III (Kraków, 1894) psl. 164.

[67] Vol. Leg., II, psl. 780 (3)

[68] *Heidenstein*.

jo susirinkti Lietuvos pavietuose prieš šešias savaites ligi seimo[69], ir, žinoma, Vilniaus vyskupijos byla neišvengiamai turėjo būti juose pakelta. Jeigu ligi seimelius ir seimą sušaukiant, karalių-didįjį kunigaikštį stengėsi paveikti įvairūs Lietuvos tarybos ponai, pasitikėdami savo reikšme ir įtaka, kaip tatai darė, pavyzdžiui, Leonas Sapieha[70], tai dabar vėl atėjo laikas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomų oficialiniams pareiškimams ir veiksmams.

Vilniaus pavieto seimelis 1594 metų gruodžio mėn. 29-30 d. pareikalavo iš savo seimo atstovų[71], kad jie nepradėdami jokių darbų seime, pačioj seimo sesijos pradžioj pareikštų karaliui prašymą atiduoti Vilniaus vyskupiją lietuviui. Jeigu Žigmantas Trečiasis to nepadarytų, tai Vilniaus seimelio atstovai turės priminti kunigaikštijos tarybos ponams, kurie tuo metu bus prie karaliaus, jų pažadėjimus, kuriuos jie davė visiems Lietuvos luomams dviejuose Vilniaus suvažiavimuose, šlėktos žodžiu, kad jie nepakęs ir neleis į Vilniaus vyskupo katedrą jokio kitašalio arba lenko ir priims tik lietuvių tautos žmogų. Lietuvos antspaudų valdininkams, t. y., kancleriui ir pakancleriui[72], Vilniaus seimelio pasiuntiniai turės priminti tokį pat jų pasižadėjimą ir turės jų, kaip Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teisių ir laisvių prisiekusiųjų saugotojų, prašyti neprispausti valstybės kunigaikštijos antspaudo Vilniaus vyskupijos privilegijai, jei vyskupija bus atiduota nelietuviui. Karūnos atstovus seime Vilniaus seimelio atstovai turi prikalbinti paremti jų reikalavimus del Vilniaus vyskupijos katedros. Jei pagaliau Vilniaus seimelio atstovams nepavyks iškovoti, kad to seimelio reikalavimai būtų patenkinti, jie turės iš seimo išeiti ir grįžti į savo pavietą, išreiškę protestą ir nepradėję jokių seimo darbų. Vilniaus seimelis šitą instrukcijos punktą pareikalavo įvykdyti gerai ir tiksliai.[73]

Tenka manyti, kad analoginiai reikalavimai Vilniaus vyskupijos reikalu buvo iškelti ir kitų Lietuvos pavietų instrukcijo-

---

69 Trečiasis Lietuvos Statutas, III, 6.

70 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 125.

71 Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos stalo valdininkas, Radoškovičių seniūnas, Upitos laikytojas, Dubrovnos ponas Jonas Hlebovičius ir Šklovo bei Myšos grafas ponas Aleksandras Chodkevičius.

72 Leonas Sapieha ir Gabrielius Vaina.

73 *Aktai*, išl. Vil. Kom., VIII, psl. 333—334. Pal. И. И. Лаппо, Вел. Кн. Литовское, Л.-Р. повѣтъ и его сеймикъ, psl. 462—464.

se, nes sutraukus pavietų instrukcijas vyriausiame priešseiminiame kunigaikštijos seimelyje Slanime[74], reikalavimas paskirti Vilniaus vyskupu lietuvį buvo bendras visos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalavimas, su kuriuo jos atstovai susirinko 1595 metų seime. Atvykę į seimą, Lietuvos atstovai pareiškė, kad, duotomis jiems instrukcijomis, jie nepradėsią nieko, nepradėsią net svarstyti gynimosi nuo priešo reikalo, ligi bus paskirtas Vilniaus vyskupas einant kunigaikštijos reikalavimu.[75]

Bet ir Žigmantas Trečiasis nebuvo žmogus, kurs lengvai atsižadėdavo, ką sugalvojęs. Be to, ir lenkai reikalavo seime, kad vyskupu į Vilnių būtų paskirtas jų „tautos" žmogus, nurodydami, kad Krokuvos vyskupiją jau yra užėmęs lietuvis.[76] Tos pažiūros, kad dvasininkų vietos abiejose valstybėse gali būti duodamos be skirtumo abiejų tautų atstovams buvo ir Jonas Zamoiskis[77], turėjęs didelį autoritetą Lenkijoje, nors jis, kaip didysis Lenkijos etmonas, aiškiai suprasdamas karinių kunigaikštijos jėgų pagalbos šiuo metu reikalingumą kovai su išoriniais priešais, vis delto pripažino susirašinėdamas su Lietuvos ponais, kad jie teisingai gina Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teises.[78] Nepamirškime, kad bendroji Karūnos ir Kunigaikštijos piliečių teisė dvasininkų vietoms abiejose valstybėse užimti, toli matančių žmonių, iš 1569 m. Liublino akto įgyvendinimo šalininkų tarpo, nuomone, buvo pradžia abiejų tautų susiliejimo į vieną, ką buvo paskelbusi Liublino unija, bet ką atmetė 1588 metų Lietuvos statutas.

Dar prieš 1595 metų seimą buvo mėginama sukiršinti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomus Vilniaus vyskupo reikalu prieš kunigaikštijos kanclerį Leoną Sapiehą. Paskutinysis buvo smarkiai spiriamas prispausti Lietuvos valstybinį antspaudą prie Žigmanto Trečiojo rašto popiežiui del paskyrimo į Vilnių vyskupo lenko, t. y., Maciejevskio. Sapieha nesisako aiškiai turėjęs reikalo su tiesioginiu karaliaus reikalavimu, bet, žinoma, tatai buvo padaryta, jei ne karaliaus paties, tai tikriausia jo valia, ar bent jam sutikus. Lietuvos kancleris pasiliko išti-

---

[74] Einant Statutu — Trečiasis Lietuvos Statutas, III, 8.
[75] *Scriptores Rer. Pol.*, VIII, p. 217.
[76] *Heidenstein*, p. 311.
[77] *Scriptores Rer. Pol.*, VIII, 126.
[78] Ibidem, p. 112.

kimas savo pareigai ir atsisakė prispausti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudą prie karaliaus „prezentacijos".

Neiškovoję 1595 metų seime savo valstybės reikalavimo pavesti Vilniaus vyskupijos katedrą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žmogui, jos žemės atstovai per Ašmenos atstovą Joną Čižą įteikė Žigmantui Trečiajam savo pareiškimą, kuris turėjo tų laikų technikos kalba „protestacijos" reikšmę. Lietuvos kancleris Leonas Sapieha vėliau priėmė tą pareiškimą įtraukti į Lietuvos metrikas. Jis pažymi tatai viename savo laiške, ir, tikrai, Ašmenos atstovo Jono Čižo visų atstovų vardu Vilniaus vyskupijos reikalu pareiškimas buvo įtrauktas į metriką ir tebeišliko joje ligi mūsų laikų.

Štai to pareiškimo žodžiai: «1595 Viešpaties gimimo metais kovo mėn. 22 d. Atvykęs prie jo malonės viešpaties kanceliarijos knygų, jo malonės karaliaus sekretorius, Ašmenos pavieto atstovas, kilmingas Jonas Čižas pranešė, kad atsisveikindamas su jo malone karaliumi, jis, visų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovų vardu, kalbėjo jam iš raštelio, lenkų kalba parašyto, kurį, įteikęs, prašė įtraukti į raštinės knygas, ir kuris pažodžiui yra toks: „Skaisčiausias Malonus Karaliau! Nors mūsų brolių, kurie mus čia pas Jūsų Malonę Karalių ir į seimą yra siuntę, yra pavesta mums, kad nepradėtume jokių reikalų, jei mums, Jūsų Malone Karaliau, nesiteiktumei duoti, einant mūsų teisėmis, Vilniaus vyskupo, ko ištikimai ir tinkamai tarnaudami mūsų broliams, reikšdami pagarbos Jūsų Karaliaus Majestotui, daugelį kartų esame prašę, betgi kadangi dideli pavojai gresia Jūsų Karaliaus Malonės valstybei ir krikščionybės reikalai šaukiasi sutarimo ir pagalbos valstybei, mes, nors labai nusikalsdami mūsų sąžinei, žiūrėdami, kad iš vienos pusės niekur nebūtų nusileista tarnaujant mūsų brolių įgaliojimais, o iš antros, kad nebūtume priežastimi maištų respublikoje ir neduotume kam vilties jos nusilpnėjimo, kas būtų paskiau nepagarbai Jūsų Malonės Karaliaus valstybėms, Viešpatie saugok, ir sudarytų nepatogumų mūsų tėvynei, tat su jų malonėmis Karūnos atstovais susitarėme, kad visa, kas buvo šitame seime tartasi, turėtų vaisių, kas būtų nepavojingiausia mūsų Respubli-

---

79 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 130.
80 *Scriptores Rer. Pol.*, VIII, p. 221.

kai apsaugoti. Vis delto Jūsų Karaliaus Malonę, mūsų maloningąjį poną, žemai prašome, teiktis palankiai ir maloniai atsižvelgti į mūsų teises ir laisves, mums jas palaikyti, ir teiktis duoti vyskupą iš mūsų tautos, nes kiekvienam, kas drįstų paniekinti mus ir mūsų laisves aplenkdamas mūsų tautos žmogų ir prašydamas Jūsų Karaliaus Malonę ir imtis tokios aukštos vietos, saugodami savo teisių ir laisvių, ir turėdami Viešpatį Dievą ir teisingumą su savim, turėtume prieštarauti, o Jūsų Karaliaus Malonei, mūsų maloningam ponui, verksmingais prašymais, kaip mūsų teisių ir laisvių saugotojui, įkyrėti, kas turėtų visuomet kenkti mūsų Respublikos reikalams. Tat visa, ką čia leidom del mūsų Respublikos gerovės ir saugumo, su tokia žala mūsų teisėms, ir laisvėms, neturėtų vaisių pas mūsų brolius, pas kuriuos dabar su tais nutarimais važiuojame, ir ką greičiau savo vardu, o ne brolių įgaliojimų, kaip esamieji pavojaus liudytojai, leidome, turėdami ne maža jų malonių mūsų senatorių, kurie taip pat jaučia ir pritaria mums, bet kad tokiu rimtu metu nieko nebūtų dvilinka, teikis, Jūsų Malone Karaliau, mūsų teisėmis einant suteikti Vilniaus vyskupiją mūsų tautos žmogui.

O mes mūsų brolių vardu pasižadame visu kuo, kai bus reikalo, kiek galėdami, visiškai ir ištikimai, mūsų pareigas Jūsų Karaliaus Malonei ir Respublikai atlikti. Jei tas toliau turėtų pasilikti Jūsų Malonės Karaliaus nenutarta, ką mums mūsų ponai broliai yra leidę, tai pranešime apie tat mūsų broliams." Įrašius šį raštelį į kanceliarijos knygas, išrašas su viešpaties antspaudu yra duotas jo malonei kilmingam Jonui Čižui, Jo Karaliaus Malonės sekretoriui, Ašmenos pavieto atstovui. Rašyta Krokuvoj. Leonas Sapieha, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Kancleris».[82]

---

[81] Литовская Метрика, Судныхъ Дѣлъ Литовскихъ 63, lapai 54 v.—548.

[82] „Лета Бож[ъ]его Нароженья тисеча пятьсотъ деветдесятъ пятого, м[е]с[е]ца марца двадцать второго дня. Постановивши се очевисто у книгъ его милости господаръскихъ канъцлярейских секретаръ его королевское милости, посолъ повету Ошменьского, урожоный Янъ Чижъ оповедалъ то, ижъ при жекгнанью его королевъское милости чинилъ онъ речъ до его королевское милости именемъ всихъ пословъ Великого Князъства Литовскаго водлугъ тое цедулы, по польску писаное, которую до книгъ канъцлярейскихъ подавъши, просилъ, абы вписана была, и слово отъ слова такъ се въ собе маетъ: Naiaśnieyszy Miłostiwy Krolu! Acz esmy takie zlecenie od braciey naszey mieli, ktorzy nas tu do waszey kr. mci y na seim wysłali, abychmy do žadnych spraw, gdzieby nam wasza krolewska mć według praw naszych biskupa Wileńskiego dać nie raczył, nie schilali sie, w czym

Duota čia „protestacija“ turėjo nuimti nuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovų atsakingumą prieš jų rinkikus už tai, kad Žigmantas Trečiasis nepatenkino jų reikalavimo del Vilniaus vyskupijos; bet tas dokumentas atskleidžia prieš istorijos tyrinėtojus tų atstovų darbą seime, kada jie, valstybės reikalų priversti, nenutraukė seimo, bet, nors ir veltui, atkakliai kovojo del paskyrimo Vilniaus vyskupo katedros lietuviui. Del Žigmanto Trečiojo, tai jis ne tik nenusileido Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalavimams, bet to paties 1595 metų seimo metu bandė paruošti Vilniaus vyskupijos bylos išspren-

esmy[83], statecznie y wiernie służąc braciey naszey, częstokroć z wielkim uważeniem y uszanowaniem maiestatu w. k. mci o to nalegali prosbami swemi. Ale yž praesentissima zachodzą pericula panstwo w. k. m. a potrzeba chrzescianstwa indiget consilio et auxiliis rei publicae, my, chociasz z wielkim scrupulem summienia naszego, postrzegszy, aby z iedney strony w oddawaniu statecznego wsługowania naszego za poruczeniem brackim nic sie nie wymawiało, a z drugiey miary abychmy nie byli przyczyną zamieszania rzeczy y osłabienia komu nadzieie, co by było napotym cum indignitate panstw w. k. mci, a, strzesz Ponie Bože, et incomodo patriae nostrae, a tochmy z ich m. c., pany posły Coronnemi przystąpili do zgody takiey, aby to wszystko, co na tym seymie namawiało, do effectu swego przysc mogło, co by było z nabespiecznieyszym obrony tey R. P. naszey; jednakže w. k. mci, naszego miłościwego pana, prosiemy uniženie, aby w. k. mc. miec raczył łaskawy y miłosciwy wzgląd na prawa y wolnosci nasze, nas przy nich zachował, a biskupa z narodu naszego dac raczył, gdysz takiemu každemu, ktoby się wazył na wzgardę nas y naszey wolności y w. k. mci mimo[84] człowieka narodu naszego upraszac to y brac się na takie dignitarstwo, strzegąc praw y wolnosci swych, a maiąc Pana Boga y sprawiedliwosc swiętą po sobie, musieli bychmy sie každemu opponowac, a w. k. mci, naszemu miłosciwemu panu, płaczliwemi prozbami, jako obroncy praw y wolnosci naszych uprzykrzac, coby musiało jsc zawsze z wielkim zatrudnieniem spraw w rzeczy pospolitei naszey. Więc y to wszystko, cosmy[85] iedno kolwie tu pozwolili dla dobrego y bespiecznego R. P., za takim wielkim urazem praw y wolnosci naszych nie mogło by wziąc effectu swego u braciey naszych, do ktorych teraz s temi namowami iedziemy, y na ktorech my raczey z siebie, a nie s poruczenia brackiego, iako praesentes periculorum festes pozwolic musieli, maiąc tesz częsc niemałą, ich mci panow senatorow naszych idem sent[i]entium et nobis suadentium, ale zeby pod takim potrzebnym czasem nie zostawało nic in ambiguo, racz w. k. m., według praw naszych, narodu naszego człowiekowi, z łaski swey panskiey, to biskupstwo Wilenskie conferowac, a my po braciey swey to obiecujemy, ze we wszystkim potrzebie w. k. mci i. R. P. według sił swych powinnosc swoię cało y wiernie oddadzą. Jeslisz to ieszcze w dalszey deliberatyey w. k. mci zostac ma, braciey to odniesiemy, czego nam y w kole od ich mci panow braciey naszey pozwolono. А по вписанью тое цедулы до книгъ канъцлярейскихъ сесь выпись подъ печатью его милости господаръскою урожоному Яну Чижу, секретару его королевское милости, послу повету Ошменьского, выданъ естъ. Писанъ у Кракове. Левъ Сапега, канъцлеръ Великого Князства Литовского“.

[83] Originale: „echmy“.
[84] Originale: „ymo“.
[85] Originale: „cochmy“.

dimą jo užsibrėžta kryptimi, kad ir kai kur nusileisdamas ir sušvelnindamas Trečiojo Lietuvos Statuto konstitucijos laužymą. Jis padarė „kontroversiją“, t. y. bylos svarstymą savo rūšies komisijoj, ir, iš Leono Sapiehos žodžių mes žinom, kad ją sudarė: pats Leonas Sapieha, Mikolas Kristupas Radvila (Trakų vaivada), Teodoras Skuminas Tiškevičius (Naugardo vaivada), Jonas Abramavičius (Minsko vaivada), Gabrielius Vaina (Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pakancleris), Dimitras Haleckis (Kunigaikštijos žemės paiždininkas), Karūnos kancleris Jonas Zamoiskis su keturiais Lenkijos senatoriais ir kiti, kaip sako Sapieha.[85] Karalius davė tos komisijos Lenkijos dalyviams uždavinį įrodyti, kad lenkas gali būti Vilniaus vyskupu. Visiškai atlikti šio uždavinio nepasisekė, bet Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai šioj komisijoj sutiko su tuo, kad lenkai turi tam tikros žalos del paskyrimo lietuvio Jurgio Radvilos vyskupu Krokuvoje. Vis delto jie pareiškė, kad paskirti Vilniaus vyskupo katedrai lenką galima tik „per fors“, smurto keliu, prieš jų valią, nuo ko Dieve apsaugok! Vis delto, šitame pasitarime buvo pasiūlytas kompromiso kelias išeiti iš pasidariusios tokia aštria ir, rodos, be išeities situacijos. Pasiūlymas buvo toks, kad atsisakius išspręsti bendrai ir iš principo statomąjį klausimą, t. y. nestatyti klausimo del bendros abiejų tautų piliečių teisės be skirtumo užimti Lenkijoje ir Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje dvasininkų vietas, bet sutikti tik vieną kartą „pro una vice“, kad į Vilnių vyskupu būtų paskirtas lenkas ir tokiu būdu sudaryti, kad Lenkija galėtų turėti kompensacijos, Krokuvos vyskupo katedrą užėmus Jurgiui Radvilai. Šia prasme pasisakė pasitarimo metu ir Leonas Sapieha, pabrėždamas vis delto, kad „in posterum“, ateityj nė vienas lenkas negautų Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj ne tik vyskupų ir senatorių, bet ir visų ne tokių aukštų vietų[86]; be to, jis sutiko su siūlomuoju kompromisu tik tuo atveju, jei jam vienu balsu ir gera valia pritars ir visi Lietuvos „luomai“. Taip išeiti iš susidariusios padėties būtų linkęs ir nesąs 1595 metų seime pirmasis Kunigaikštijos senatorius, Vilniaus vaivada, Kristupas Radvila, ku-

---

[85] *Arch. Dom. Sap.*, Nr. 140.

[86] Sapieha jau senai kovojo su lenkų prašinėjimu sau sieniūnijų ir posesijų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sienose. *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 42.

ris, kad būtų tikriau, siūlė patvirtinti specialiniu seimo nutarimu, jog ateityj nė vienas žmogus Lietuvos tautos nedrįstų užimti jokių vietų Lenkijoje ir nė vienas lenkas Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj, gresiant sunkia bausme.[87] Kitaip sakant, kilo mintis del forminio Lenkijos-Lietuvos seimo nutarimo, kuris pakeistų 1569 metų Liublino unijos akto principą del tautų ir Lietuvos ir Lenkijos valstybių susiliejimo į vieną ir nedalomąjį kūną.

Žigmantas Trečiasis griebėsi kompromisinio bylos del Vilniaus vyskupijos sprendimo, užbrėžto 1595 metų susirinkimo. Karalius aiškiai dabar matė, kad toji byla labai kliudo dabar išspręsti įvairiems uždaviniams ir klausimams, kurių tada turėjo Lenkijos-Lietuvos Respublika ir jis pats. Iš tikrųjų, 1595 metų seimas jau svarstė klausimą del karo su Turkija pradžios, ir kaimynų valdovų atstovai, su popiežiaus ir imperatoriaus atstovais priešaky, svarstė to karo planus Krokuvoj. Maldavijos dalykai reikalavo lenkų kariuomenės žygio, ir Lenkijos etmonas, Jonas Zamoiskis, jau vedė ten karo akciją. Karo dalykai privertė ir Zamoiskį, kaip didįjį Lenkijos etmoną, kurs buvo reikalingas Lenkijos kariuomenei Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kariuomenės pagalbos, greičiau numalšinti audrą, kuri siautė Kunigaikštijoj del Vilniaus vyskupijos. Pagaliau ir kardinolas Jurgis Radvila, vienas Žigmanto artimiausių žmonių, jau senai svajojo apie tokią pabaigą bylos, kuri kilo del jo perėjimo į Krokuvos katedrą, ir kuri sutaikintų jį su Lenkija galutinai. Tokiu būdu del nepasiekiamojo bendrojo ir principinio išsprendimo klausimo, kurs del Liublino unijos akto tapo toks aštrus, kompromisas, davęs nors paprastą išeitį iš susidariusios padėties, ėmė atrodyti pageidaujamas didelei lenkų veikėjų daliai. Jis buvo pageidaujamas ir tiems Lietuvos ponams, kurie, panašiai, kaip Leonas Sapieha, buvo su karaliumi nuolatiniuose asmeniniuose santykiuose, kurie buvo toli gražu nelengvi susidariusiomis anuo metu aplinkybėmis.

Bet bręstąs kompromisas žlugo del Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valstybinio savarankiškumo instinkto, kurį parodė „luomai“ atsisakiusieji kad ir kiek nusileisti gindami savo valstybinę konstituciją, Žigmanto Trečiojo priesaikos patvirtintą ir

---

[87] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 140, plg. — *ibidem*, Nr. 138.

įtrauktąją į trečiąjį Lietuvos Statutą. Lietuvos „luomai“ rado sau bendramintį Šventajame Soste, kuris iš vienos pusės, lygiai anuo metu vykdė bažnyčios uniją Karūnos ir Kunigaikštijos žemių stačiatikiams gyventojams ir tuo pačiu laiku stengėsi palenkti Respubliką karui su Turkija[88], ir todel negalėjo nesiekti ginčų del Vilniaus vyskupijos pabaigos, o iš antros — Roma turėjo pagerinti Vilniaus vyskupijos katedros pavedimą ir todel, kad katalikų bažnyčios būtis Vilniaus diecezijoj buvo labai liūdna, kaip tatai oficialiai patikrino abato Aleksandro Komulejaus vizitacija, kurią jis padarė 1595 metais popiežiaus nuncijaus Germaniko Malaspinos pavedamas[89]. Kaip vieną tos liūdnos būties priežasčių Komulejus pažymėjo tatai, kad Vilniaus diecezijai buvo skiriami dvasininkai, nemokantieji „vulgaris lituanici sermonis“, ir delto jie buvo nenaudingi gyventojams.[90] Čia naturali buvo išvada, kad paskirti į Vilnių vyskupu lenką buvo negeistina pačios katalikų bažnyčios interesais, nes jis neišvengiamai apsistatytų lenkų dvasininkais, pats būdamas svetimas savo ganomiesiems, neįstengs nė suprasti jų interesų ir reikalavimų, nė mokamai išrinkti lietuvius dvasininkų vietoms pavesti, be to, jiems mažiau pasitikėdamas negu lenkams. Kylant reformacijai, kuri dar anuo metu toli gražu nebuvo suglemžta Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj, kad ir dirbo joje nuo 1560 metų jėzuitai ir prasidėjus jau kovai su stačiatikių tikyba bažnyčioms sujungti, Romos Sostas negalėjo paneigti katalikų bažnyčios interesų del Lenkijos, Žigmanto Trečiojo ir Bernardo Maciejevskio reikalavimų. Komulėjus, matyti, aiškiai suvokė ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos protesto prieš įsiskverbimą lenkų jos piliečių tarpan jėgą, nes jis nutarė, kad į Vilniaus seminariją būtų priimami išimtinai „juvenes diocesis Vilnensis lituani“;[91] šitie jaunuoliai, išėję mokslus „rei publicae Lituanae, tum ecclesiae, tum politicae, prodesse valeant“, einant paties Komulėjaus žodžiais. Del

---

88 1595 metais birželio mėn. atvyko į Lenkiją popiežiaus Klemenso VIII legatas, kardinolas Henrikas Gaetano, kad pritrauktų Respubliką lygon prieš Turkiją. Jo buvimo Lenkijoj dienoraštis — *J. U. Niemcewicz*, Zbiór pamiętników Historycznych o dawney Polszcze, tom II (Warszawa, 1822) psl. 133—216.

89 *Ks. Jan Kurczewski*, Kościół Zamkowy, II, psl. 97—99.

90 *Ibidem*, psl. 97.

91 *Ibidem*, psl. 98.

Vilniaus bursos prefekto, tai jis, einant to paties Komulėjaus nutarimu, turėjo būti būtinai „lituanus".[92]

Nėra abejonių, kad pranešimas apie šitą reviziją, padarytas nuncijui Malaspinai, nepasiliko be įtakos paskutiniajam, o per jį paliko žymių ir Romoje.

Tuo tarpu Žigmantas Trečiasis, po mūsų pažymėto pasitarimo 1595 metų seimo metu, pasiryžo viešai pareikšti savo valią. Jis pareikalavo iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kanclerio Leono Sapiehos, kad jis prispaustų Lietuvos valstybės antspaudą karaliaus prezentacijai (praesentatio) popiežiui del paskyrimo Maciejevskio Vilniaus vyskupu. 1595 metais gegužės mėn. 6-tą dieną Sapieha gavo iš karaliaus eilę raštų, kurių viename buvo jam liepiama prispausti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valstybės antspaudą Maciejevskio karaliaus „prezentacijai", einant tuo sumetimu, kad pirmasis Lietuvos senatorius, Vilniaus vaivada, Krištupas Radvila sutiko, kad būtų paskirtas Vilniaus vyskupu lenkas, kaip apie tatai rašė Žigmantui Trečiajam Jonas Zamoiskis. Kristupas Radvila iš tikrųjų, kaip mes matėme anksčiau, buvo linkęs anuo metu sumanymui išspręsti „pro una vice" Vilniaus vyskupijos katedrą pavesti lenkui, draudžiant ateityj seimo nutarimu skirti lenkus į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vietas, o Lietuvos piliečius į Karūnos vietas. Sapieha, vis delto, prieš vykdydamas karaliaus paliepimą, atsiklausė paties Vilniaus vaivados, ar teisingai remiasi juo, Radvila, Žigmantas, nusiuntęs Radvilai šito paliepimo nuorašą.[93] Karaliaus noro Lietuvos kancleris vis delto negalėjo patenkinti, nes jis dabar, kaip ir anksčiau, tvirtino, kad lenkui pavesti Vilniaus vyskupijos katedrą reikalingas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sutikimas.[94]

1596 metų kovo mėnesį vėl susirinko seimas, šį kartą Varšuvoj, einant paskutiniojo seimo reikalavimu ir nutarimu, kurs buvo padarytas 1569 metais Liubline. Lietuvos pavietų prieš-seiminiai seimeliai vėl energingai sukilo savo valstybės konstitucijai ginti. Kaip ir pereitais metais atskirų pavietų instrukcijos reikalavimas del Vilniaus vyskupijos buvo pareikštas 1596 metų Varšuvos seime, kaip visos Didžiosios Lietuvos Ku-

---

92 *Ibidem*, psl. 99.
93 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 138.
94 *Ibidem*, Nr. 140.

nigaikštijos reikalavimas, nes jis buvo griežtai iškeltas ir Lietuvos priešseiminio susivažiavimo Slanime, kuris sujungė, einant Trečiuoju Statutu, atskirų Kunigaikštijos pavietų seimelių instrukcijas.[95] Lietuvos atstovų reikalavimas išspręsti bylą del Vilniaus vyskupijos ta prasme, kuri buvo nurodyta jų instrukcijoje, ir buvo viena vyriausia priežastis tam, kad 1596 metų Varšuvos seimas pasibaigė dideliais nesutikimais,[96] o Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai pačią jo pabaigos dieną įtraukė į Lietuvos Metriką „protestaciją", kuri ir pasiliko Metrikoj.

Šitos protestacijos užrašas metrikoje skelbia šit ką: „1596 Viešpaties gimimo metais gegužės mėn. septintą dieną. Atvykę prie jo malonės karaliaus raštinės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos knygų, atstovai Ašmenos pavieto, — jo malonės karaliaus sekretorius Jonas Čižas, ir Vilkmergės — Petras Steckis, savo ir kitų ponų atstovų vardu pranešė, kad siunčiami nuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pavietų į Varšuvą į didįjį seimą, daugelį kartų yra pareiškę savo brolių[97] vardu jo malonės karaliui prašymą del Vilniaus vyskupijos labiausiai del tos priežasties, kad toliau atidėliojant nebūtų sumažintos ir paneigtos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teisės, privilegijos ir laisvės, bet, kadangi jie del dažnų prašymų suprato jo malonę karalių esant mažiau palankų jų bylai, tat bijodami, kad nebūtų barami del nerangumo saviškių, įgaliojusių juos saugoti teises ir laisves, prašo šį jų pareiškimą įrašyti raštinės knygose. Kas įrašyta ir nuorašas su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudu duotas pažymėtiems asmenims. Rašyta Varšuvoje".[98]

---

[95] Trečiasis Lietuvos Statutas, III, 8.

[96] *Bielski Sob.*, psl. 272—283. Slanimo susivažiavimo instrukcijos einant jos rankraščiu atpasakojimas. — П. Н. Жуковичъ, Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (до 1609 г.). С. Петербургъ, 1901, psl. 193—194.

[97] Originale: „братий".

[98] „Лета отъ Нароженья Сына Божого тисеча пятсотъ деветьдесятъ шостого, М [ес] еца мая семого дня. Пришедшы до книгъ канъцляреи его Королевское Милости Великого Князьства Литовского, послове, съ повету Ошменского — Янъ Чижъ, секретаръ его Королевское Милости, а с Вилкомирского — Петръ Стецкій, своимъ и другихъ ихъ милости пановъ пословъ именемъ, то донесли, ижъ будучи съ поветовъ Великого Князьства Литовскаго до Варшавы на соймъ валный послаными, частокроть прозбу до его королевское милости о бискупъство Виленское именемъ братіи своей чинили, наболей для тое причины, абы за далшимъ затягомъ не далъ се поводъ зменшенья и затертья права, волности и свободъ Великого Князства Литовского;

Kuo toliau, tuo labiau kilo aistros del Vilniaus vyskupijos bylos, ir jos reikšmė, kaip kliūties labai svarbiems ir neatidėliotiniems uždaviniams išspręsti, kurių turėjo Lenkijos-Lietuvos Respublika, vis aiškiau buvo suprantama[99]. Bet Žigmantas Trečiasis ir netaikingai nusiteikusi jo patarėjų ir lenkų dalis dar tebenenorėjo nusileisti. Didžioji Lietuvos Kunigaikštija ir Lenkija atsidūrė didelėj nesantaikoj del Vilniaus vyskupijos.[100] Bet Roma jau visai aiškiai ėmė linkti Lietuvos „luomų" pusėn šitoj ir del jos taip rimtoj byloj. Nuncius Malaspina griežtai nesutiko su kardinolu Jurgiu Radvila, kuris tvirtino, kad yra būtinas dalykas paskirti į Vilnių Maciejevskį prieš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valią[101]. Buvusis tada Lenkijoje popiežiaus legatas Gaetano tiesiog davė Leonui Sapiehai vilties, kad Vilniaus vyskupu bus paskirtas Lietuvos tautos žmogus[102]. Bet karalius ir dabar nenorėjo nusileisti. Jis pasiryžo iš naujo bandyti įvykdyti kompromisą, kurį sumanė 1595 metų susirinkimas, ir įsakė Leonui Sapiehai į tekstą instrukcijos viešpaties atstovams į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pavietų seimelius prieš 1597 metų seimą įdėti karaliaus prašymą, kad Lietuvos „luomai" sutiktų, jog Vilniaus vyskupu būtų paskirtas lenkas „pro una vice"[103].

лечъ за такъ частыми просбами меншъ его королевскую милость, своего милостивого пана, зрозумели быть прихылнымъ своей справе, обавляючи, абы недбалства виною у братьи, од которыхъ имъ сторожа правъ и волностей есть поверона, небыли строфовани, просили, абы тое оповеданье ихъ до книгъ канъцлярейскихъ было записано. Што естъ записано и выписъ подъ печатью Великого Князьства Литовского вышей пamененымъ особамъ естъ выданъ. Писанъ у Варшаве". Lietuvos Metrikos, Lietuvos Teismo Dalykų 73, 107—108 („Протестацыя пословъ Великого Князьства Литовского о бискупстве Виленьское".).

[98] Trečiasis Lietuvos Statutas, III, 8.

[99] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 150.

[100] *Ibidem*, Nr. 153.

[101] *Scriptores Rer. Pol.*, VIII, p. 222. Malaspina buvo rašęs ir popiežiui, kad yra būtina paskirti į Vilnių lietuvį, ir parašė apie tatai Žigmantui (*Arch. Dom. Sap*, I. Nr. 155). Reikia manyti, kad didieji Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ponai sugebėjo ir betarpiškai pristatyti šią bylą Romoje jos tikra reikšme. Ypatingai tatai galėjo padaryti Leonas Sapieha, kurs turėjo asmeniškų santykių su popiežium Klemensu VIII (plg. Arch. Dom Sap., I, Nr. 281), ir buvo katalikų bažnyčiai ištikimas žmogus. Palygink — Życie Lwa Sapiehy (wydanie nowe *Jana Nep. Bohomolca*. Lipsk, 1837), psl. 171–187. Leonas Sapieha buvo ir Brastos 1596 metų bažnytinio susirinkimo dalyvis. Palygink — Русская историческая Библіотека, VII, psl. 941 ir 956. Del to, ką jis buvo rašęs popiežiui, Sapieha sako pats — *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 155.

[102] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 153 (Sapiehos laiškas iš 1596 metų sausio mėn. 25 d.).

[103] *Ibidem*, Nr. 175.

Negali būti abejonių, kad Žigmantas Trečiasis prieš Lietuvos seimelius ir prieš Slanimo priešseiminį suvažiavimą plačiai sunaudojo savo paties įtaką į atskirus Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žmones. Kelių ir būdų tam reikalui jis turėjo nemaža — siųsdamas raštus tarybos ponams, kurie buvo pripratę prieš seimelius ir susivažiavimą[104] ir specialiai prašydamas pats pasimatęs ir susirašinėdamas, pažadėdamas įvairių malonių ar jas iš karto suteikdamas. Kai mes atsižvelgsime į visas tas priemones, kurių turėjo karalius, ypatingai įdomūs darosi jo veikimo rezultatai, perkamieji kartais aukšta žymių karaliaus malonių kaina, — tų rezultatų dydis labai ryškiai pabrėžia, kaip smarkiai Lietuvos „luomai" suprato savo pareigą prieš savo valstybę, gindami jos teises ir pagrindinius įstatymus, išdėstytus Trečiajame Lietuvos Statute. Tokių rezultatų pavyzdį turime Žigmanto Trečiojo pastangose palenkti Leoną Sapiehą, ir per jį Brastos 1596 metų gruodžio mėn. galo priešseiminį seimelį.

Kaip mes anksčiau matėme, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kancleris sutiko, kad būtų paskirtas Vilniuje vyskupu lenkas, jei tas patikrintų, vis delto, kad ateityj visos Lietuvos vietos visam laikui bus neprieinamos lenkams. Už savo veikimą Brastos seimelyje Sapiehai Žigmantas Trečiasis pareiškė savo dėkingumą ir pavedė ligi gyvos galvos Astrinos posesiją, davęs jam leidimą išpirkti ją[105]. Bet ką Lietuvos kancleris galėjo iškovoti iš Brastos seimelio karaliaus norui patenkinti Vilniaus vyskupo byloje? Štai ką mes skaitome Brastos seimelio instrukcijoje jo atstovams į 1597 metų seimą[106]. Del Jo Malonės karaliaus prašymo, kad mes leistume karaliui laikinai atiduoti Vilniaus vyskupiją lenkui, tai, kadangi pavojinga ir labai baisu leisti būtų, kas yra priešinga senosioms teisėms, privilegijoms ir papročiams, kurias malonėjo suteikti mūsų protėviams karaliaus, mūsų viešpaties protėviai, ir visuomet, amžinai ir neliečiamai jų buvo laikomi, tai geriau pavesime mūsų atstovams žemai ir nuolankiai prašyti Jo Karaliaus Malonę,

---

104 Plg. И. И. Лаппо. Великое Княжество Литовское, томъ первый psl. 711, *jo paties* — Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ psl. 576—577.

105 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 178.

106 Jonui Bogovitinui, Šumbarskiui ir Jonui Teliatickiui. Brastos seimelio instrukcija — *Aktai, išleisti Vil. Kom.*, II, psl. 149—154 ir *Scriptores Rerum Polonicarum*, XX, p. 415—415.

jo protėvių pavyzdžiu, nedaryti nieko, kas priešinga jų duotoms mūsų teisėms ir privilegijoms ir malonėti jas visas palikti mums, kaip mes ligi šiol jomis naudojomės, kad mes didesniu noru melstume Dievą jo Karaliaus, mūsų viešpaties, malonei sveikatos. Bet jei jų malonė tarybos ponai ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vaivadijų ir pavietų atstovai, mūsų broliai, toje byloje turėtų kokių sumetimų, tai mes atidedame šią bylą Slanimo suvažiavimui ištirti, nes ji liečia ne tik mus, bet visą Lietuvos Kunigaikštiją, — jei jie sutiktų su mintimi laikinai leisti tatai, ko karalius prašo, gerai ir patikimai tatai apsaugojant, tai mūsų atstovai neturės tam prieštarauti. Bet jeigu jų malonė tarybos ponai ir kiti atstovai taip neišspręstų, tai mūsų atstovai šioj byloj turi sutikti su visais jų malone, nesiskirdami nuo vyresniųjų"[107]. Tokiu būdu, jau paprastas Brastos seimelio leidimas savo atstovams pritarti Slanimo suvažiavime Žigmanto Trečiojo prašymui pavesti Vilniaus vyskupo katedrą lenkui, be to, leidimas sąlyginis ir reikalaujant pirmiausia prašyti karalių, savo didįjį kunigaikštį, paskirti lietuvį, sukėlė karaliaus dėkingumą tarybos ponui ir jo apdovanojimą už pagalbą seimelyje. Žigmantas, laukdamas gerų vaisių, laukė, kad Slanimo suvažiavimas išspręstų bylą, prašydamas Sapiehos padėti savo įtaka ir suvažiavime[108]; bet karaliui teko nusivilti — Slanimo suvažiavimas, kurs tęsėsi nuo 1597 metų sausio mėn. 28-tos ligi 30-tai dienai[108], nepadarė karaliaus norimojo nutarimo. Kitaip ir negalėjo būti, nes atskirų seimelių atstovams instrukcijos griežtai reikalavo, kad karaliaus prašymas būtų atmestas ir kad būtinai Vilniaus vyskupo katedrai būtų paskirtas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tautos žmogus[110]. Rezultate, 1597 metų seime Lietuvos atsto-

[107] *Aktai, išl. Vil. Kom*, II, psl 152—153.
[108] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 177.
[109] *Scriptores Rer. Pol.*, XX, p. 419—423.
[110] П. Н. Жуковичъ (Сеймовая борьба православнаго Западнорусскаго дворянства съ церковной унiей, стр. 242), eidamas Vyriausiojo Štabo Bibliotekos rankraščiu sako, kad „nepalankūs vyriausybei Vilniaus vyskupijos klausimu sprendimai buvo paimti seimeliuose Vilkmergėje, Gardine, Volkovyske, Vitebske, Minske, Žemaičiuose, Polocke, Naugardėlyje, Mozyre". Prie šitų devynių seimelių reikia pridėti mažiausia dar tris, kurių instrukcijos jau išleistos, būtent Vilniaus, Ašmenos ir Lydos (Scriptores Rerum Polonicarum, XX, p. p. 405, 409, 412). Be to, Vilniaus seimelis ne tik reikalavo, kad karalius pačiame būsimame 1597 metų seime atiduotų „to biskupstwo człowiekowi narodu naszego Litewskiego", bet kad ir visi „prawa i wolności, w których wszystko uczciwe i pożyteczne obywatelów rzplitej naszej zawiera się według spisów uniej i przywilejów nadanych i

vai griežtai atsakė Žigmanto Trečiojo prašymui, griežtai ir nenusileisdami reikalavo paskirti vyskupu į Vilnių lietuvį.

1597 metų Varšuvos seimas turėjo išspręsti ilgą eilę klausimų ir bylų, kurios turėjo didžiausios reikšmės Lenkijos-Lietuvos jungtinei valstybei. Čia ne vieta atpasakoti jų senato ir atstovų rūmų svarstymą. Mes turime sustoti tiktai ties tuo, kaip buvo šitame seime svarstoma Vilniaus vyskupijos byla, ir išlikusieji ligi mūsų laikų išspausdinti 1597 metų[111] seimo dienoraščiai turi labai įdomių smulkmenų, ryškiai atvaizduojančių ir patį kalbamojo klausimo pastovumą seimo kalbose ir abiejų susidūrusių pažiūrų į bylą nesutaikinimą ir jų atstovų atkaklumą.

Mes matėme, kad Didžioji Lietuvos Kunigaikštija griežtai pareikalvo iš savo atstovų, kad jie gintų Trečiojo Lietuvos Statuto konstituciją, ir einant vienu iš pagrindinių Kunigaikštijos įstatymų, į statutą įtrauktų, kad Vilniaus vyskupo katedrai būtų paskirtas lietuvis. Visai priešingąjį reikalavimą, kad jai būtų paskirtas lenkas, įnešė tame pačiame seime Krokuvos vaivadijos atstovai[112]. 1597 metais vasario mėn. 10 d. seimas buvo atidarytas, ir vasario 27 dieną atstovų rūmuose jau ėjo karštas ginčas del Vilniaus vyskupijos — lenkai dėstė tą mintį, kad unija esanti sujungusi abi valstybes „mutua coniuncta amicitia", ir todel „dignitates" turinčios būti duodamos be skirtumo lenkų ir lietuvių tautų žmonėms; Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai karštai ginčijo tokią pažiūrą[113]. Kada tą pačią dieną atstovų rūmų nariai atvyko pas karalių, pareikšdami jam savo prašymus įvairiais reikalais, prašymas

---

od J. K. Mci poprzysiężonych cało zostawały; także prałatury, kanonie aby post decessum tych, którey teraz dzierżą, nie były dawane ludziom obcego narodu, jedno indigenis" (ibidem, p. 405). Negalima sutikti su P. N. Žukovičiaus žodžiais, kad Vilniaus vyskupijos byla Lietuvos seimeliuose prieš 1597 metų seimą būtų tarpe klausimų „pačios šlėktos iškeltų" (op. cit. pusl. 242), nes šitie seimeliai svarstė karaliaus prašymą, kurs buvo oficialiai į juos kreipiamas, kaip mes tatai matėme anksčiau.

111 Keturi šito seimo dienoraščiai išleisti 1907 metais daktaro *Eugenijaus Barwinskio — Scriptores Rerum Polonicarum*, XX, p. p. 1—124, 125—165, 166—184, 423—527. Šitoj pačioj knygoj d-r *Barwinskis* išleido ir seimelių prieš 1597 metų seimą dokumentus. Vieno iš šitų dienoraščių rankraščio ištrauka buvo 1883 metais išspausdinta: Г. Голубевъ (Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, томъ I, Кіевъ 1883, Приложенія, psl. 46—60).

112 *Scriptores Rer. Pol.*, XX, p. 381—382.

113 *Ibidem* p. p. 91, 182, 459.

del Vilniaus vyskupijos, matyti, buvo taip pareikštas, kad jo formulavimas galėjo būti lenkų ir lietuvių atstovų priimtas — „aby według prawa dano biskupstwo Wileńskie“ [114]. Žigmantas Trečiasis į šitą prašymą davė neaiškų atsakymą (perplexum responsum), bet vis delto, daugiau sutinkantį su lenkų reikalavimais[115].

Kaip šitas, taip ir kiti karaliaus atsakymai nepatenkino atstovų rūmų, ir jie nutarė: nedaryti sprendimų Respublikos apsaugojimo nuo išorinių priešų reikalams patenkinti tol, kol Žigmantas Trečiasis nepatenkins jos pareikšto jam prašymo[116]. Kovo mėn. 4 d. Lietuvos atstovai pareiškė lenkams, kad jie net savo gyvybės kaina sieks, kad Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalavimai del Vilniaus vyskupijos būtų patenkinti[117], o kovo mėn. 7-tą dieną vėl kilo karštas ginčas tuo pat reikalu[118]. Kai po keturių dienų (kovo 11 d.) iš senato ir atstovų rūmų narių buvo sudaroma komisija seimo nutarimų tekstui redaguoti, Lietuvos atstovai sutiko su tuo, tik ta sąlyga, kad bus patenkinti visi jų pareikštieji seime reikalavimai[119], pareiškę grasinamą „protestaciją”, jei jų reikalavimai del Vilniaus vyskupijos būtų nepatenkinti[120]. Kovo 13 -tą dieną Lietuvos atstovai prašė karalių paskirti vyskupu į Vilnių jų tautos žmogų, o lenkai nurodinėjo jam savo „teises“, ir Žigmanto Trečiojo atsakymas vėl buvo neaiškus[121]. Kitas seimo darbų dienas Lietuvos atstovai ne tik nesumažino savo reikalavimų primygtinumo, bet, atvirkščiai, dar smarkiau kėlė juos. Kovo 14 d. jie reikalavo nelaužyti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos „teisių ir laisvių“[122], 17-tą dieną vėl pakėlė klausimą del Vilniaus vyskupijos[123], 18-tą tą pat padarė senate[124], 19-tą vėl iš naujo padarė tuo klausimu savo pareiškimų[125], o kovo 20-tą dieną turėjo pasitarimų (consilia) su Lietuvos senatoriais del

---

114 Ibidem, p. 92.
115 Ibidem, p. 93.
116 Ibidem, p. 97.
117 Ibidem, p. 98.
118 Ibidem, p. 100—101, 471.
119 Ibidem, p. 107.
120 Ibidem, p. 471.
121 Ibidem, p. 109, 489.
122 Ibidem, p. 110.
123 Ibidem, p. 110.
124 Ibidem, p. 158.
125 Ibidem, p. 111.

būdų pasiekti įvykdymo savo reikalavimų del Vilniaus vyskupijos katedros, ir todel nedalyvavo visai atstovų rūmuose[126].

Tuo tarpu seimo darbai buvo baigiami, ir kovo 24-tą dieną Žigmantas Trečiasis davė galutinąjį atsakymą atstovų rūmų pareikštiems prašymams, bet šitame atsakyme nebuvo nė žodžio del patenkinimo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalavimo paskirti vyskupu į Vilnių lietuvį[127]. Tada Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vardu viešpaties sekretorius Jeronimas Valavičius pareiškė, kad, jei Vilniaus vyskupijos katedrai būsiąs paskirtas lenkas, jis nebūsiąs Lietuvos senatorium. Valavičius kreipėsi paskiau į Kunigaikštijos antspaudų valdininkus (kanclerį ir pakanclerį), įtikindamas, atstovams išvažiavus, netvirtinti Lietuvos valstybės antspaudu jokių raštų, kurie liečia lenko Vilniaus vyskupu paskyrimą, o kancleriui Leonui Sapiehai padavė Lietuvos atstovų „protestaciją", su jų pareiškimu, kad jie nepradės jokių darbų, jei Vilniaus vyskupo katedrai bus paskirtas lenkas. Lietuvos atstovai nesutiko ir pritarti apsaugos mokesnio nustatymui, bet pažadėjo, kad jei visi sutiktų, Didžioji Lietuvos Kunigaikštija pristatys algauninkų savo pinigais, bet tik su Lietuvos etmonu[128].

1597 metų seimas pasibaigė kovo 25-tą dieną, nepalikdamas seimo konstitucijos, t. y. bendro pritarimo patvirtintų nutarimų, ir Vilniaus vyskupijos byla buvo viena svarbiausių priežasčių, kad jo darbai pasibaigė taip be vaisių. Atrodytų, kad susiginčijęs ir nepatenkinęs eilinių jungtinės valstybės reikalų tik ką išsiskirstęs seimas turėtų parodyti Žigmantui Trečiajam aiškiai, kad jo sumanymas žūt būt įvesti Bernardą Maciejevskį į Vilniaus vyskupijos katedrą yra be vilties, ypatingai, kad ir Šventasis Sostas nebuvo linkęs pritarti jo atkaklumui. Vis delto, 1597 metais birželio mėn. pradžioje karalius paskelbė, kad Vilniaus vyskupu yra Maciejevskis[129], ir šita „nominacija", nuoširdžiai ar ne, — kitas klausimas, buvo pripažinta netikėtai per skubi net tokio Lenkijos teisių gynėjo, koks buvo Jonas

---

[126] Ibidem, p. 111.
[127] Ibidem, p. 113—118.
[128] Ibidem, p. 119.
[129] *Bielski Sob.*, psl. 302. Vieno iš 1597 metų seimo dienoraščių žodžiais, Žigmantas Trečiasis jau šitame seime pasisakė, pats išsprendęs Vilniaus vyskupijos bylą („sibi in ea re constare declaravit"). *Scriptores Rer. Pol.*, XX, p. 157.

Zamoiskis[130]. Bet būtinai reikėjo, kad Žigmanto padarytą „nominaciją“ patvirtintų popiežius, o tam reikalingas buvo oficialinis pristatymas Romoje, kuris, kaip liečiąs Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją, turėjo būti patvirtintas Lietuvos valstybės antspaudu.

1597 metais liepos mėn. 11 d. pas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kancleri Leoną Sapiehą atvyko pats Bernardas Maciejevskis. Sapiehai jau anksčiau karaliaus kamarniko Liaudanskio buvo pristatytas Žigmanto Trečiojo raštas ir Maciejevskio Vilniaus vyskupijai „nominacija“, kurią buvo įsakyta patvirtinti Lietuvos valstybės antspaudu. Tada Sapieha raštu pareiškė karaliui, kad negalįs įvykdyti jo paliepimo. Liaudanskis kreipėsi į Kunigaikštijos pakancleri Gabrielių Vainą, bet ir tas atsisakė patenkinti karaliaus valią. Maciejevskio vizitas pas Sapiehą buvo jau po to visa, ir, jam esant pas Lietuvos kancleri liepos m. 11-tą dieną, kaip tik pas paskutinįjį užvažiavo ir Gabrielius Vaina. Jau „nominuotasis“ Vilniaus vyskupijai, turėdamas su savim scholastiką Firlejų, Maciejevskis paprašė abiejų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudų valdininkų pasakyti jam aiškiai: ar jie patenkins karaliaus valią ir ar prispaus Kunigaikštijos valstybės antspaudu jo „nominaciją” vyskupu į Vilnių. Sapieha ir Vaina atsakė, kad jie to negalį padaryti ir nepadarysią, jei bent visa Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos šlėkta sutiks šitai „nominacijai“ ir įsakys patvirtinti ją valstybės antspaudu. Abu antspaudų valdininkai pridėjo, kad jie ne kartą yra apie tai pareiškę karaliui ir dabar pasiųsią pas jį savo pasiuntinį. Toks atsakymas, žinoma, sukėlė didelio Maciejevskio nepasitenkinimo[131], bet už tatai buvo karštai pagirtas pirmojo Kunigaikštijos senatoriaus Vilniaus vaivados, Kristupo Radvilos[132], ir, žinoma, Lietuvos šlėktos, kai jie apie tatai sužinojo.

Bet kas dabar buvo daryti Žigmantui Trečiajam? Prieš jį buvo trys keliai: 1. atsisakyti nuo savo sumanymo; 2. atidėti laikinai jo įvykdymą, kad pabandžius palaukti kol klausimas

130 Taip Zamoiskis pasisakė 1597 m. birželio m. 11 d. laiške Kristupui Radvilai — *Scriptores Rer. Pol.*, VIII, p. 126. Palygink *ibidem*, p. 127.

131 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 185.

132 *Ibidem*, Nr. 189.

nebebus toks aštrus ir atsiras aplinkybių, kurias jis galės sunaudoti savo interesams; 3. eiti žūt būt kovos keliu įvykdant savo norą. Karalius pasirinko trečiąjį šitų kelių; ne veltui taip arti pažinodamas Žigmantą Trečiąjį Leonas Sapieha apibūdino jo atsakymą žodžiais: „sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas“[133]. Karaliui ir jo patarėjams kilo mintis suklastoti oficialiniame rašte popiežiui apie Lucko vyskupo perkėlimą Vilniaus katedrai. Buvo sugalvota šitame dokumente pakeisti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudą Lenkijos antspaudu, pasitikint tuo, kad Romoj maža tesiorientuojama antspauduose ir neatskirsią vieno nuo antro[134]. Bet pati mintis apie galimąjį tokį darbą kėlė didžiausio pasipiktinimo tuose Lietuvos tautos žmonėse, kurie žinojo apie ją[135], nes tatai buvo ne tik tolimesnis Trečiojo Lietuvos Statuto konstitucijos laužymas[136], bet ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Lenkijos susijungimo sąlygų nelaikymas, einant Liublino unijos aktu[137], kuris garantavo išlaikyti sveikas ir nepaliestas visą Kunigaikštijos urėdų reikšmę ir senąją kompetenciją.

Lietuvos kancleris Leonas Sapieha, del savo pareigų visą laiką esąs prie karaliaus, aišku, tokiomis aplinkybėmis, turėjo ieškoti patarimo kitų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos įtakingų žmonių, ir pirmiausia Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos, kuris ir del savo oficialinės pirmuoju Lietuvos tarybos ponų padėties[138], nes buvo ir didžiuoju Kunigaikštijos etmonu, ir del savo asmeninės reikšmės, turėjo didžiausios įtakos į Lietuvos „luomus“. Ir iš tikrųjų Sapieha 1597 metais rudenį ir žiemą stengiasi susitikti ir pasikalbėti su Radvila[139].

Tuo tarpu ir Vilniaus kapitula turėjo būtinai pasisakyti del Maciejevskio „nominacijos“ į Vilnių, prieš kurį ji taip kovojo ir anksčiau, neskirdama savo reikalo nuo visos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos reikalo. Kapitula, sužinojusi, kad Žigmantas „nominavo“ Lucko vyskupą Vilniaus katedrai, nutarė ne-

---

133 *Ibidem*, Nr. Nr. 107, 203.
134 *Ibidem*. Nr. 188.
135 *Ibidem*, Nr. 188.
136 *Trečias Lietuvos Statutas*, III, 1 ir 13.
137 *Vol. Leg.*, II, f. 771.
138 Ypatingai esant vakantinei senatoriaus Vilniaus vyskupo vietai.
139 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. Nr. 201, 205, 206.

pripažinti šitos „nominacijos“[140] ir pasiuntė pas karalių jau 1597 metais birželio mėn. pasiuntinį pareikšti, kad ji nesutinkanti pripažinti Maciejevskio savo vyskupu, nes jo paskyrimas nesutinkąs su „privilegijomis“, t. y. su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucija[141]. Kai vėliau nominuotasis kreipėsi į ją prašydamas paskolinti jam penkis tūkstančius auksinų ekspedijuoti popiežiaus brevę su jo nominacijos patvirtinimu, Vilniaus kapitula atsisakė, nes po tos „nominacijos“, kuri prieštaravo Kunigaikštijos „teisėms ir laisvėms“, kapitula dar nebuvo jo išrinkusi Vilniaus katedrai[142]. Viso to maža. Kapitula pareiškė žodžiu popiežiaus nuncijui, kad: „teneduoda popiežius įsakymo šioj byloj ligi jam būsiąs teisingai išaiškintas reikalas; juk negalima sukelti prieš save lyg prieš tėvynės priešus visų „luomų“ neapykantos; neįmanoma, kad gimusieji ir užaugusieji šitoj valstybėj (t. y. Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj), besinaudoją jos laisvėmis ir privilegijomis atsisakytų nuo šitų pačių laisvių, kurios buvo patvirtintos karaliaus pirmtakūnų priesaikos, kad jų pirmi išsižadėtų ir tuo pačiu padarytų pradžią visam piktam“[143]. 1598 metais balandžio mėn. Vilniaus kapitula pasiuntė tuo pat reikalu vieną savo narių į Romą[144].

Bet dar anksčiau, negu buvo pasiųstas šis pasiuntinys, Vilniaus vyskupijos klausimas naujai pastatytas Žigmanto Trečiojo, vėl tapo seimelių ir seimo svarstymų dalykas. 1598 metais kovo mėn. antrajai dienai į Varšuvą buvo sušauktas seimas[145]. Prieš šešias savaites ligi jo, t. y. sausio mėn. 19-tą dieną einant Lietuvos Statutu, turėjo susirinkti Didžiosios Lietuvos

---

140 „10 *czerwca*. Kapituła dowiedziawszy się, że król nominował na biskupstwo wileńskie b-pa Maciejewskiego, stanowi, że tej nominacji żadną miarą nie uzna, gdyż jest przeciwną przywilejom W. Ks. Lit., według których, wyższe urzędy, a osobliwie senatorskie, tak duchowne, jak i świeckie, samym tylko Litwinom dawane były. Nadto b-p. żmudzki Melchjor Giedrojć przestregł Kapitułę, by się nie ważyla zgadzać na projekt królewski, co do Maciejewskiego, bez zgody stanów litewskich“. *X. J. Kurczewski*, Kośc Zamk., III, psl. 82—83.

141 *Viln. Vieš. Bibl. rankr. sk. aprašymas*, pirmoji knyga. Priedai, psl. 72 (Nr. 186).

142 *Ibidem*, Nr. 187. Plg. X. J. *Kurczewski*, Kośc. Zamk., III, psl. 83 (września). Del to, kad negalima priimti Maciejevskį Vilniaus vyskupijai kapitula pasiuntė savo raštą ir nuncijui Malaspinai. *Ibidem*, psl. 83 (9 grudnia).

143 *Viln. Vieš. Bibl. rankr. sk. aprašymas*, pirmoji knyga, Predai, psl. 72—73 (Nr. 188).

144 *Ibidem*, psl. 73 (Nr. 190).

145 *Heidenstein*, p. 343.

Kunigaikštijos pavietų seimeliai, ir Žigmantas iššaukė buvusį išvažiavusį Leoną Sapiehą pas save į Varšuvą, kad išsiųstų į Lietuvos pavietus priešseiminius dokumentus[146]. Lietuvos kancleris atvažiavo, rado tuos dokumentus jau paruoštus karaliaus įsakymu ir nesutiko su tuo, kas buvo įtraukta į tekstą instrukcijų viešpaties pasiuntiniams į seimelius. Jis patarė Žigmantui įsakyti ištaisyti šitas instrukcijas, kad dar labiau neerzintų Kunigaikštijos „luomų", betgi karalius jo nepaklausė. Tada Sapieha prispaudė valstybės antspaudą prie priešseiminių dokumentų ir norėjo vėl išvažiuoti iš Varšuvos, bet Žigmantas Trečiasis jam pasakė, kad jis pasiliktų kelias dienas dalyvauti iškilmėse pašventinant Joną Tarnovskį Poznanės vyskupo katedrai [147]. Reikia manyti, kad tos iškilmės buvo tik vada Sapiehai sulaikyti ir vėl pabandyti paveikti jį, o per jį ir Lietuvos „luomus" Maciejevskio nominacijos vyskupo katedrai į Vilnių naudai.

Tarnovskio pašventinimui atvažiavo į Varšuvą keli lenkų senatoriai ir jų tarpe Plocko vyskupas Vaitiekus Baranovskis ir pats Maciejevskis. Žigmantas pasiklausė Sapiehos apie tai, ar būsiąs paskutinysis prielankiai priimtas Vilniaus vyskupijoj. Į šitą klausimą Lietuvos kancleris atsakė, kad nedideliame pasitarime šis dalykas jau buvęs svarstomas, bet visi labai gailėjęsi del įvykusios „nominacijos", ir del to jis šiuo metu laiko Maciejevskį, stovint toliau nuo Vilniaus vyskupijos, negu kad tatai buvo prieš „nominaciją". Pasakodamas apie visa tatai Kristupui Radvilai laiške 1598 metų sausio mėn. 3 d.[148], Sapieha prideda, kad toliau dar būta didelio pasikalbėjimo ir kad jis atsisakęs „modeste", bet taip, kaip reikėję. Iš šito pasikalbėjimo Sapieha suprato, jog „omnibus modis" siekiama to, kad vyskupas Bernardas imtų valdyti Vilniaus vyskupiją, ir Lietuvos kancleris rašė Radvilai, jog reikia atidžiai sekti, kad tatai neįvyktų, nes del to būsią daug nusižeminimo Didžiojai Lietuvos Kunigaikštijai ir pasityčiojimo iš jos. Taip pat tada Sapieha suprato, kad pačiam Maciejevskiui jau rasta kompensacija, jei jis nebūtų priimtas Vilniaus vyskupijos katedrai, — pasilikęs

---

[146] Apie šituos dokumentus žiūrėk И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское, Лит.-Р. повѣтъ и его сеймикъ, psl. 309—430.
[147] 1597 metais mirus Poznanės vyskupui Lukošiui Kościeleckiui.
[148] *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 208.

Lucko vyskupu, jis gausiąs antspaudą, t. y. būsiąs paskirtas Lenkijos antspaudo valdininku (Lenkijos pakancleriu), ir tokios išeities susidariusiai padėčiai nori ir pats vyskupas Bernardas ir jo draugai[149].

Galima manyti, kad pasiryžimas Maciejevskio atsisakyti nuo taip seniau jo norimos Vilniaus vyskupijos buvo sukeltas tuo metu ne tik nedraugingo prie jo Lietuvos „luomų" atsinešimo, bet ir kovos prieš jo nominaciją Vilniaus kapitulos, nepritariant jo persikėlimui į Vilnių ir nuncijui Malaspinai, prie kurio prisidėjo Gniezno arkivyskupas, primas, kurio arkivysupijai, be to, priklausė Vilniaus vyskupija. Bet karalius savo lenkų patarėjų palaikomas[150], atkakliai laikėsi savo, ir del to bylos padėtis buvo dar labiau sudėtinga. Suprantama, kad tokioms sąlygoms esant, stovįs prie Žigmanto Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos konstitucijos sargyboj jos kancleris, kuriam tekdavo visa sunkenybė jo tarnybinės padėties ir nuolatinių tarpusavių santykių su karalium šiuo sunkiuoju metu, vėl ieško susitikti su Vilniaus vaivada Kristupu Radvila, pirmuoju Kunigaikštijos aukštuoju valdininku[151].

Tarnovskio pašventinimas buvo priprastai iškilmingas. Kai Sapieha, po pietų pas naują Poznanės vyskupą[152], norėjo atsisveikinti su karalium, Žigmantas Trečiasis nepanorėjo jo atleisti, ligi jis nepasiliksiąs dalyvauti susirinkime ir pasitarime[153] pas nuncijų Malaspiną, kartu su Bernardu Maciejevskiu, Skarga ir kitais žmonėmis. Karaliaus liepiamas, Lietuvos kancleris pasiliko nakvoti, bet atsargiai susilaikė ir pas nuncijų nenuėjo. Paskiau Sapieha sužinojo, kad šitame susirinkime buvo svarstomas klausimas: ar važiuoti vyskupui Bernardui į Vilnių, jo „nominacijai" įvykus, Vilniaus vyskupijai imti valdyti, ar atidėti šią kelionę? Sapieha, pasakodamas visa tatai, prideda: „matyti daug ten buvo invektyvų del Lietuvos, net perdaug!" Kai kurie pasitarimo dalyviai buvo tos nuomonės, kad Maciejevskis išvyktų į Vilnių tuojau ir kad paimtų valdyti Vilniaus vyskupiją,

---

149 *Ibidem*, Nr. 208.

150 Leono Sapiehos žodžiais, Malaspinos ir primo (Stanislovo Karnkowskio) pažiūros buvo tik vienas Kasperas Maciejevskis, o visi del Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos buvo kitokios nuomonės — „tolle, tolle, crucifige, crucifige!" Ibidem, Nr. 208.

151 *Ibidem*, Nr. Nr. 208, 209, 210.

152 Šituose pietuose karalius dalyvavo kartu su karaliene ir vaikais.

153 Kongregacija.

bet tokiam sprendimui nebuvo palankus pats nuncijus. Malaspina popiežiaus vardu uždraudė vyskupui Bernardui važiuoti į Vilnių, „rebus sic stantibus". Matyti rašė Sapieha Radvilai, pasitarime galų gale buvo padarytas toks sprendimas: Maciejevskis tuo tarpu tenevažiuoja į Vilnių ir tepalaukia priešseiminių Lietuvos seimelių pabaigos. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kancleris rašė savo korespondentui, kad praneša jam tik tai, ką yra girdėjęs ir nežino, kiek tikrai jam buvo atpasakotas pasitarimo pas nuncijų sprendimas; bet jis pridėjo prie to, kad Stanislavove pas jį buvo užvažiavęs pats Bernardas Maciejevskis (kurs važiavo iš Varšuvos į Jonavą), pasakęs, kad dabar jis į Vilnių nevažiuosiąs, kad ir siūlę karaliui kai kurie Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai pravesti šitą bylą pas saviškius, jei Žigmantas atsilyginsiąs sulig jų norais[154].

O tuo tarpu artinosi 1598 metų kovo 2-a diena, seimo, paskirtojo Varšuvoje, atidarymo diena. Atėjo laikas pradėti darbą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pavietų seimeliams, kurie, einant Lietuvos Statutu, turėjo susirinkti prieš šešias savaites ligi kovo antros dienos, t. y. 1598 metais sausio 19-tą dieną. Be nenaujų jau labai aštrių klausimų del Vilniaus vyskupijos ir bažnytinės unijos su aplinkybėmis, surištomis su ja, prieš Lietuvos seimelius buvo kilęs klausimas ir apie naują Žigmanto Trečiojo kelionę į Švediją, kurią jis buvo sumanęs. Sausio 2-ą dieną karalius pasiuntė iš Liublino Osviecimo starastą Mikalojų Komarovskį pas kai kuriuos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos senatorius[155] — reikėję paruošti prielankią nuotaiką karaliaus planams. Vilniaus vaivada Kristupas Radvila laiške Leonui Sapiehai 1598 m. sausio mėn. 14 d. išreiškė pasigailėjimo, kad jiems netekę pasimatyti prieš seimelius, „nes būta kai kurių labai rimtų priežasčių, del kurių reiktų pasimatyti"[156]. Radvila išvyko į Vilniaus seimelį, o Sapieha į Slanimo, ir abu jie susitarė tuojau pranešti vienas antram seimelių, kuriuose jie dalyvaus, nutarimus. Vilniaus vaivada taip pat prašęs Lietuvos kanclerį pranešti jam ir tatai, kur jis būsiąs šitą laiką tarp sei-

---

154 *Arch. Dom. Sap.*, I, Nr. 210.
155 *Arch. Dom. Sap.* I, Nr. 209.
156 Dalykų, del kurių reikėjo pasimatyti, tarpe, — „ważne niektóre sprawy rzplitej naszej". *Ibidem.*

melių ir Slanimo suvažiavimo[157], kuris einant Statutu, turėjo susirinkti prieš dvi savaites ligi seimui prasidedant.

Mes neturime savo žinioje šaltinių tiesioginių nurodymų į tai, kaip svarstė Lietuvos pavietų seimeliai Vilniaus vyskupijos bylą 1598 metais sausio mėn. Bet negali būti abejonių del to, kad jų pažiūra į bylą buvo tokia pat, kaip ir anksčiau, ir kaip ir anksčiau nesukalbama del lenko Vilniaus vyskupu nominacijos, kad ji jau ir buvo įvykęs faktas. Ilgą metų eilę kunigaikštijos „luomai" savo seimeliuose, suvažiavimuose ir bendruose su lenkais seimuose šaukėsi karaliaus savo didžiojo kunigaikščio, del to, kad yra būtina nelaužyti Lietuvos Statuto konstitucijos ir kad paskirtų, kaip ji reikalauja, lietuvį Vilniaus vyskupijos katedrai. Žigmanto Trečiojo prašymas prieš 1597 m. seimą del paskyrimo vyskupu į Vilnių lenko tik vienam kartui, išimties keliu, buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos „luomų" atmestas; ir audringas 1597 m. seimas nepabaigė savo darbų patvirtindamas seimo nutarimą, ir viena svarbiausių jo nepasisekimų priežastis buvo tatai, kad Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai atsisakė dalyvauti seimo darbuose, nes karalius nepatenkino jų valstybės reikalavimo nelaužyti jos konstitucijos ir pavesti Vilniaus vyskupijos katedrą Lietuvos tautos žmogui. Šitam seimui pasibaigus Žigmantas Trečiasis „nominuoja" Vilniaus vyskupu lenką Maciejevskį, ne tik einant Lietuvos Statuto konstitucija, neturintį teisės užimti Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj vietos, „kaimyną" ir „užsienietį", o ne vietos žmogų, bet ir patį mokėjusį sukelti prieš save Lietuvos „luomus" įkyriai reikalaujant Vilniaus katedros ir savo negražiu elgesiu su Vilniaus kapitula. Aiškus dalykas, kad kunigaikštijos pavietų seimeliai ir Slanimo priešseiminis suvažiavimas turėjo karštai reaguoti į savo didžiojo kunigaikščio veikimo būdą.

Kronikos sako, kad 1598 metų seime Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstovai griežčiausiu būdu buvo pasisakę prieš Maciejevskio „nominaciją" ir vėl energingai iškėlė reikalavimą

---

157 Ibidem.

158 *Bielski Sob.*, psl. 308 Chronika Gestorum in Europa Singularium, a Paulo Piasecio, episcopo Praemisliensi, accurate ac fideliter conscripta ad Annum Christi MDCXLVIII, ad utilitatem publicam divulgata et Typis expressa (Cracoviae, 1648), p. p. 186—187. Apie Piaseckio kronikas žiūr. *Ryszard Mienicki*, Poglądy polityczne w dziejopisarstwie polskim (Przegląd Historyczny, t. XVI, z. 2), psl. 164— 175.

paskirti į Vilnių „lietuvį“[158], o pasilikęs Lietuvos Metrikoj Žigmanto Trečiojo atsakymas Lietuvos atstovams šitame seime rodo, kad Kunigaikštijos konstitucijos pergalė jau buvo arti, nes karalius atidėjo bylos sprendimą kitam seimui, be to pridėdamas, kad ligi to laiko jo „nominatas“ neužimsiąs Vilniaus vyskupo vietos senate ir nevaldysiąs Vilniaus vyskupijos dvarų, t. y. kitaip sakant, katedra, kaip ir anksčiau, pasiliks vakantinė. Štai šito atsakymo tekstas: „Kadangi šitam seimui teko svarstyti didieji ir skubūs Respublikos reikalai ir jo malonės paveldėtos Švedų karalystės reikalai, del kurių jo karaliaus malonei kuriam laikui tenka nuvažiuoti į ją, tat jo karaliaus malonė, mūsų maloningas ponas, šito seimo darbuose taip pat teikėsi atidėti bylą del Vilniaus vyskupijos kitam seimui. O tuo tarpu šita vieta taryboj neturi būti užimta ir vyskupijos dvarai neturi būti imami posesijon. Jo Malonė Karalius taip pat tikisi, kad ponai atstovai visa, kas buvo čia šitoj byloj — abiejų šalių kalbas, motyvus ir padarytas išvadas — tinkamai atpasakos broliams“[159].

Tokiu būdu Žigmantas Trečiasis nepareiškęs dar tiesiog, kad sutinkąs patenkinti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos „luomų“, t. y. Lietuvos Statuto konstitucijos, reikalavimų, atsisakė tuojau realizuoti savo paskyrimą ir atidėjo Vilniaus vyskupijos bylą ligi kito seimo. Bet šitas seimas, susirinkęs 1600 metais

---

159. „Ижъ на тотъ соймъ великіе а кгвалтовные потребы Речи Посполитое сполное припали и тежъ королевства его королевское милости дедичного Шведъскаго, за которими его королевской милости на часъ доехати приходить, тогды его королевская милость, нашъ милостивый панъ, въ томъ затрудненью сеймовом тую тежъ справу о бискупъство Виленское до сойму пришлого отъкладати рачитъ. А тымъ часомъ местъце тое въ раде не маеть быти заседано, также и посесыя въ добра бискупства тамъ того не маетъ быти брана. Певенъ тежъ естъ его королевская милость, же панове послове то все, што тутъ въ той справе было, якіе з обеихъ сторонъ мовы, рацыи и выводы притачаны были, доброю верою до братьи своее отьнесуть“. Toliau dokumentas sako: „Которій тотъ отъказъ его королевское милости подъ печатью Великаго Князьства Литовского посломъ воеводства Виленского, урожонымъ Яну Ловейку, маршалку, а Щастному Богуматце, писару, естъ данъ. Писанъ у Варшаве, лета отъ Нароженья Сына Бож[ъ]его тисеча пятьсотъ деветьдесять осмого, м[е]с[е]ца апреля четвертого дня. Левъ Сапега, канъцлеръ Великого Князьства Литовского“. Dokumento antraštė Metrikų knygoje: „Отказъ его королевское милости, нашого милостивого пана, ихъ милостямъ паномъ посломъ Великого Князьства Литовского, на сойме теперешнемъ валномъ Варшавскомъ будучимъ, на прозьбу их милости, которую чинили именемъ всихъ становъ Великого Князьства Литовского, просечи, абы его королевская милость бискупъство Виленьское чоловеку народу Литовского дати рачилъ, въ тые слова учиненый“. *Lietuvos Metrikos, Lietuvos Teismo Dalykų* 72, l. l. 171—172.

kovo m. buvo atidarytas, kai Respublika buvo gerokai įsivėlusi į Moldavijos dalykus ir tuo metu, kai Karolis Södermanlandiškis jau kariavo su Žigmantu Trečiuoju, nustojančiu Švedijos sosto. Tęsti tolimesnę kovą su Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija del Vilniaus vyskupijos buvo sunku, o tuo tarpu visai netikėtai pasidarė galima išspręsti, rodos, neišsprendžiamas klausimas, nekenkiant ir Lenkijos interesams. 1600 metais sausio mėn. mirė Krokuvos vyskupas, Jurgis Radvila[160], tas lietuvis, kurio paskyrimas vyskupo katedrai ir jam tekęs del to paskyrimo Lenkijos senatoriaus titulas buvo akstinas šitai visai bylai iškilti, kuri iš pradžios atrodė lyg ir padėsianti realizuoti Liublino unijos nutarimą del dviejų Lenkijos ir Lietuvos tautų susiliejimo į vieną, o paskiau aiškiai nustojusią principinės reikšmės ir virtusią reikalavimu Lenkijai kompensuoti, lietuviui užėmus vieną aukštesniųjų jos vietų. Mirus Jurgiui Radvilai Krokuvos vyskupo katedra pasidarė vakantinė, ir ji buvo atiduota nevykusiam „nominatui" Vilniaus vyskupijai Bernardui Maciejevskiui[161], kurs buvo visiškai šituo paskyrimu patenkintas. O Vilniaus vyskupija gavo tikrąjį lietuvį, čiabuvį ir ne užsienietį, Benedikto Vainos asmenyje, Vilniaus kapitulos narį[162], ir tikrosios lietuvių giminės atstovą[163]. Kai 1600 metais balandžio mėn. Žigmantas Trečiasis oficiališkai pranešė Vilniaus kapitulai, kad yra „nominavęs" Vilniaus vyskupijai Benediktą Vainą, pavesdamas jai padaryti jo rinkimus, kapitula tuojau padarė „elekciją", džiaugdamasi, gaunanti vyskupą „kūną savo kūno, kaulą savo kaulo"[164].

Taigi Lietuvos Statutas nugalėjo Liublino uniją Vilniaus

160 Mirė Romoje, kur buvo atvykęs jubiliejinių metų iškilmėms. Prieš mirsiant sergantį Radvilą pagerbė atsilankydamas popiežius ir artimieji parodė jam ypatingo atidumo. Jurgis Radvila buvo ir palaidotas Romoje, jėzuitų bažnyčioje. *Piasecius, p. 212.*

161 Palygink *Heidenstein*, p. 385.

162 Katedros kustos, Trakų klebonas, Vilniaus vyskupijos administratorius (į administratorių vietą buvo išrinktas Vilniaus kapitulos 1594 metais kovo m. 18 d., mirus sufraganui Ciprijonui. — *X. J. Kurczewski*; Kośc. Zamk., III, psl. 75).

163 Palygink *Adam Boniecki*, Poczet Rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku (Warszawa, 1887), psl. 378—379.

164 26 kwietnia. Kapitula zebrawszy się do kapitularza i obraz jakiś wolnej elekcji biskupa reprezentując, na fundamencie nominacji królewskiej tegož Woynę, wynosząc jego cnoty i zasługi w Kościele i ojczyznie i ceniąc to, że jest Litwinem — Carnem ex carne sua et os de ossibus — w Imię Boże obiera". *X. J. Kurczewski*, Kośc. Zamk., III, psl. 85—86 ir Viln. Vieš. Bibl. rankr. sk. aprašymas, pirmoji knyga. Priedai, psl. 74 (Nr. Nr. 202 ir 203). Palygink *X. J. Kurczewski*, op. — cit., I, psl. 95.

vyskupijos byloj XVI amžiaus pabaigoje. Didžiosios Lietuvos Konstitucijos pergalė Žigmanto Trečiojo lenkų Liublino unijos supratimo turėjo dar labiau Lietuvos „luomuose" patikrinti jų valstybės jungtinėj Respublikoj reikšmės supratimą. Bet Maciejevskio byla sudarė ir precedentą, kuris konkretiniais bruožais patvirtino Trečiojo Lietuvos Statuto reikalavimą neleisti kitašaliams ir užsieniečiams užimti vietas Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj. Lietuva saugojo savo valstybės įstatymų galią nuo lenkų bandymų sulaužyti juos ligi paskutiniųjų XVIII amž. dešimtmečių imtinai. Ir, kai, pavyzdžiui, 1752 metais, t. y. Lenkijos-Lietuvos federatyvinės valstybės galo išvakarėse, buvo padarytas bandymas paskirti lenką Vodzinskį Vilniaus kanauninku, Vilniaus kapitula, kaip prieš pusantro šimtmečio, kilo ginti to paskyrimo laužomąjį Lietuvos Statutą, kreipėsi prašydama palaikyti į pavietų seimelius ir įrodė, kad visas vietas, dvasininkų ir pasauliečių, Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštijoj turi teisės užimti tik lietuviai, nes Liublino unija, neatėmusi iš abiejų tautų jų vardo ir senų teisių[165].

---

[165] *Viln. Vieš. Bibl. rankr. sp.* aprašymas, pirmoji knyga. Priedai, psl. 132—133. Kunigas Vodzinskis, kuris net turėjo giminių Lietuvoje-Vilniaus kapitulos buvo priimtas tik „pro hac sola vice", ir „z zastrzeże, niami, by na przyszłość tylko Litwinom dawano miejsce w kapitule". *X. J. Kurczewski*, op. cit., III psl. 334—335.

B. Sakalauskas.

Mokyklos ir Prūsų mokyklų politika Naujuosiuose Rytų Prūsuose.*

I.

Bendra mokyklų charakteristika.

Iš aktų slaptajaem valstybiniame archyve Berlyne matome,[1] kad Naujuosiuose Rytų Prūsuose prieš atiteksiant Prūsams buvo jau trys mokyklų tipai: aukštesniosios, vadinamos pramonės mokyklos ir pradžios mokyklos.[2] Aukštesniosios mokyklos, Schrötterio aptarimu, buvo laikomos tos mokyklos, kuriose mokoma tikrojo mokslo, ypačiai senųjų kalbų ir kurios buvo skiriamos asmenims, norintiems patapti mokytojais arba šiaip įgyti apšvietimo, tinkamo savo luomui ar gyvenimo sąlygoms.[3] Del didelio skaičiaus bajorų toje provincijoje[4] daug buvo ir aukštesniųjų mokyklų, net 17. Jos buvo dalomos į tris grupes:[5] akademines gimnazijas, piorų ir benediktinų mokyklas ir kitų vienuolių - bernardinų, dominikonų ir kitų vienuolynų mokyklas. Antroj pusėj lentelė parodo, kur ir kokios aukštesniosios mokyklos buvo, kuriais metais įsteigtos ir kiek turėjo mokytojų ir mokinių:

---

* Išėjus prof. Augustino Janulaičio kūriniui „Užnemunė po Prūsais (1795—1807)“, Kaunas, 1928, kur plačiai aprašytas Naujųjų Rytų Prūsų sutvarkymas ir visa krašto būklė, šita monografija tenka laikyti vien to kūrinio priedėliu, duodančiu keletą papildomų žinių apie mokyklas ir Prūsų mokyklų politiką. Ji yra disertacijos dalis, įteiktos Berlyno universitetui fil. d-ro laipsniui gauti.

[1] Rep. Neuostpreussen. Tit. CCXVII, I, 1799.

[2] Rep. Neuostpreussen. Tit. CCXVII, Salio pranešimas, Berlynas 1797—1799.

[3] Rep. Neuostpreussen. Tit. CCXVII, 3 Schrötterio pranešimas Massowui, 1801. VI. 10.

[4] Naujuosiuose Rytų Prūsuose bajorų buvo per 150.000 iš maždaug 800.000 visų gyventojų. *Holsche,* Geographie und Statistik von West - Süd- und Ostpreussen, Berlin 1800. I Bd.

[5] Rep. Neuostpr. Tit. CCXVII, Schrötteris Massowui.

I. Akademinės gimnazijos, piorų ir benediktinų mokyklos:

		kur	įkurta	mokytojų	mokinių
Akademinės gimnaz.	1.	Baltstogėj	1777	5	104—157
	2.	Plocke	1784	10	246—132
Piosų mokyklos:	1.	Drohičine	1779	10	500—303
	2.	Ščučine	1696	10	500—200
	3.	Lomžoj	1777	7	462—367
Benediktinų m.:	1.	Pultuske	1784	10	556—369
Vienuolynų mokyklos:					
Dominikonų mokyklos	1.	Virbaly	1734	5	140—60
	2.	Miroslave	—	2	—
	3.	Seinuose	—	4	23
Bernardinų mok.	1.	Skonpėj	1792	4	191—167
	2.	Prasniše	1796	3	180
	3.	Ostrolenkoj	1790	3	200—150
Misionierių mok.	1.	Tykočine	1752	4	193
	2.	Ulavoj	1752	3	—
	3.	Siemiaticoj	1719	3	100
Marijonų mokykla		Marijampolėj	—	3	60
Reformatų mokykla		Žuromine	1772	3	350—160

Akademinės gimnazijos, Ehmo, Prūsų centro valdžios valdininko, tas mokyklas vizitavusio, pranešimu, buvusios sutvarkytos 1773 m. lenkų mokyklų reformos planu. Ten buvo mokoma prideramai ir taisyklingai: a) rašyti ir skaičiuoti, b) lotynų kalbos, c) moralumo, retorikos ir gana paviršutiniškai: a) geografijos, b) istorijos ir c) fizikos, be to buvo mokoma dar teisės ir meno bei mokyklų istorijos. Piorų mokyklose Drohičine, Ščučine, Lomžoj ir benediktinų mokykloje Pultuske mokslas buvo einamas lenkų mokyklų reformos nustatyta programa.[1] Ten buvo jaunimas mokomas lenkiškai skaityti ir rašyti ir pakankamai skaičiuoti, šiek tiek istorijos, geografijos, geometrijos, fizikos.[2] Kitose vienuolynų mokyklose, kurias kalbamoji reforma buvo maža palietusi,[3] buvo mokoma skaityti, rašyti ir kalbėti vadinamos jėzuitų lotynų kalbos. Prūsų valdininkų manymu, mokymas vienuolynų mokyklose buvo nepatenkinamas. Mat mokiniai paprastai ten buvo verčiami mokytis mintinai, bet niekam nerūpėję jų protas lavinti.[4] Bendruoju

---

[1] Rep. Neuostpreussen. Tit. CCXVII, 3, Ehm-Schrötteriui.
[2] Rep. Neuostpreussen. Tit. CCXVII, Plocko Rumai - Schrötteriui.
[3] *Ehm.* c. o.
[4] *Ehm.* c. o.

lenkų mokyklų statutu Codex academicus visi mokytojai aukštesnėse mokyklose turėjo būti išėję universitetus. Bet tas reikalavimas kalbamos provincijos mokyklose nebuvo pritaikytas. Vienuolynų mokyklų mokytojai buvo prirengiami tuose pat vienuolynuose, o ir kitų aukštesniųjų mokyklų mokytojai retai kurie buvo lankę universitetus.

Aukštesnės mokyklos buvo drauge ir internatai. Mokslas buvo nemokamas, ir neturtingi mokiniai buvo dar sušelpiami. Mokyklos buvo laikomos iš dalies vadinamo mokyklų fondo (buvusių jėzuitų turtų), iš dalies pačios turėjo kartais gana žymių turtų, kai kurios tačiau laikėsi „vien Dievo malone ir išmaldomis"[1].

Pramonės mokyklomis buvo vadinamos kai kurios mokslo įstaigos mergaitėms, kur buvo mokoma slaugymo ir rankdarbių. Tos mokyklos buvo prie gailestingų seserų vienuolynų Baltstogėj, Ščučine, Pultuske, Ciechanovičiuose ir Plocke ir norbertinių pensijonas Plocke[2]. Ypatingo mokslo iš tų mokyklų negalima buvę laukti, nes vienuolės pačios, išskyrus kai kurias emigrantes, nekokio mokslo buvo įgijusios. Be praktinių dalykų mokyklose tebuvo mokoma katekizmo, skaityti, rašyti ir skaičiuoti[3]. Tėra žinomas vien kai kurių pramonės mokyklų mokinių skaičius, būtent: gailestigų seserų mokyklos Plocke — 27, Pultuske — 37 ir norbertinių pensijonato — 15 mokinių[4].

Pradžios mokykloms jokių reformų lenkų nebuvo padaryta. Nieko nebuvo nustatyta, kokis turėjo būti mokytojų cenzas, kokis jų atlyginimas, kokis mokymo planas ir tvarka mokykloms lankyti. Del to buvo maža pradžios mokyklų. Liuterių pradžios mokyklos buvo labai blogos. Bendruomenės buvo perdaug mažos ir nuskurdusios ir neįstengė vaikams gerų mokyklų laikyti. Balstogėj buvo vienintelė pradžios mokykla visoj apygardoj, kuri turėjo net savo namus[5]. Nors apytikrį pradžios mokyklų skaičių sunku yra nustatyti, nes daugumas jų visai nebuvo tikros mokyklos. Apie tai vos galima spėti iš provincijos ministerio Schrötterio pareiškimo, kad

---

[1] Rep. Neuostpr. Plocko Rūmų pranešimas, 1800. XI. 23.
[2] *Ehm.* c. o.
[3] Plocko kameros pranešimas, c. o.
[4] Ten pat.
[5] Rep. 761, 1145. Baltstogės Rūmai Schrötteriui, 1790. III. 11.

4000 parapijų yra reikalingos naujų mokyklų ir atgaivinti jau buvusias[1].

Visos mokyklos lenkų laikais buvo konfesinės. Kiekviena konfesija rūpinosi savomis mokyklomis. Žydai, pav., turėjo savo mokyklas ir beveik nebuvo jų tokios šeimynos, kuri savo vaikų nebūtų leidusi mokyti rašyti ir skaityti[2].

II.

Prūsų politikos tendencijos ir bendri valdžios žygiai.

Provincijos pradžios mokyklos rodėsi palyginti su prūsiškomis labai atsilikusios. Tačiau aukštesniosios mokyklos jau buvo modernizuotos. O bendras provincijos vaizdas buvo, to laiko žmonių žodžiais[3], panašus į pakrypusius namus, galinčius kiekvieną valandą visai sugriūti. Nuo 1793 metų šalis nebuvo turėjusi jokios ramybės. 1794 metų kovos pakirto visokią valdžią ir tvarką[4]. Todel suprantama, kad Prūsų valdininkams atėjus visų pirma rūpėjo padaryti šalyje nors kokia tvarka ir saugumas. Jie gerai suprato, kad nebus lengva ginklo pajėga užimta šalis nuraminti. Provincija sutvarkyti buvo pavesta Rytų ir Vakarų Prūsų ministeriui Schrötteriui[5] ir daugumas kitų valdininkų į naująją provinciją atėjo iš Rytų Prūsų. Aktingas dvasios gyvenimas, kuris tada buvo toj šaly, nebuvo lenkęs nė valdininkų. Vokiečių idealizmo įkūrėjas Kantas ir Kristijonas Jokūbas Kraus, uolus skelbėjas Adomo Smitho mokslo, darė didelės įtakos valdininkams. Schrötteris pats buvo vienas iš gabiausių tų laikų Prūsų valdininkų. Bendradarbiavęs įsteigiant Pietų Prūsus, jis aiškiai matė, kad naujai įgytųjų provincijų negalės sutvarkyti ir valdyti sulig prū-

---

[1] Schrötteris Massowui, 1793 ten pat.

[2] Zöllnerio pranešimas iš 1802 metų, pas *Prümers,* Das Jahr 1793, psl. 691. Plačiau apie tai pas *Warschauer,* Die Erziehung der Juden in den Provinz Posen durch Elementarschulwesen „Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland" 1883.

[3] *Holsche,* c. o.

[4] *Holsche,* c. o.

[5] Palyg. *Allgemeine Deutsche Biographie.* 32 Bd. Leipzig. 1891.

siškuoju kurpaliu. Daugumas valdininkų matė, kad čia reikia laikytis naujų formų. Nevienas galvojo mėginti net tų filosofų idėjas naujose provincijose pritaikyti. Bet jie matė, jog visa padaryti iš naujo negalima, bet tat, ką naujo darys, tepritaikyti esamoms sąlygoms. Del to pastebima tokių apšviestų valdininkų noro pasirodyti lenkų pradėtų reformų vykdytojais. Iš kitos pusės vėl tie valdininkai buvo perdaug įtikėję kultūros ir absoliutizmo valstybės traukiama jėga. To laiko apšvietos idėjos buvo perimtos kosmopolizmo ir racionalizmo ir tat jiems kliudė pažinti visą tautinių ir religinių skirtumų gilumą. Jiems rūpėjo gyventojų kultūros laipsnis pakelti tiek, kad jie galėtų būti lengvai įterpti į Prūsų valstybės organizmą. Visai naturalu, kad Prūsų valdininkai savo tikslams ieškojo paramos bajoruose, kaip kultūringiausioj ir tvirčiausioj visuomenės klasėj. Ir iš pat pradžios jiems buvo parodyta didelio nuolaidumo. Jų ne tik nepalietė socialinės pirmenybės, bet norėjo palikti net jų politines teises, pritaikytas naujoms sąlygoms. Jiems iš pat pradžios buvo palikti jų apskričių suvažiavimai ir jiems leido rinktis apskričių viršininkus. Tik 1794 metų sukilimas parodė tokios politikos visišką bankrotą. Naujuose Rytų Prūsuose buvo atsisakyta bajorus labai kviesti valdžiai bendradarbiauti; apskričių viršininkai buvo skiriami karaliaus[1]. Valdžia kišosi ir į bažnyčios reikalus. Buvo pakeistos vyskupijų sienos ir įsteigta nauja Romos katalikų vyskupija Vygriuose ir graikų unitų Suprasliuj[2]. Taip pat daug bažnyčios žemių buvo paimta pačios valstybės, dvasininkams buvo palikta tik tiek, kad jie galėtų išgyventi. Panašiai buvo paimta žemė po sukilimo pabėgusių storastų. Tuo būdu valdžios buvo paimta Naujuose Rytų Prūsuose 307 dvarai su beveik 3000 kaimų[3]. Įsidėmėtina, kad valdžios paimtos žemės nebuvo atiduotos kolonistams, o buvo išnuomotos vietos bežemiams bajorams arba pati ėmė valdyti domėnais[4]. Tuo būdu

[1] *B. Schmidt,* Städtwesen und Bürgertum in Neuostpr., psl. 435.
C. Bornhak, Preussische Staats-und Rechtsgeschichte, Berlin, 1903 p. 233.

[2] *M. Philippson,* Geschichte d. preussischen Staatswesens. Leipzig 1882 psl. 206 ir 312.

[3] *M. Laubert,* Die preussische Polenpolitik von 1772—1914. Berlin 1920, psl. 21.

[4] *M. Laubert,* ten pat.

buvo sutrukdytos įvykdyti didelės reformos ūkininkų reikalu. Iš pradžių buvo net manyta panaikinti baudžiavą ir ūkininkus padaryti pilnateisius piliečius ir savininkus. Bet dauguma Prūsų valdininkų pasirodė priešingi tokioms reformoms. Net ministeris Schrötteris manė, „kad tokis staigus ir griežtas perversmas padarys ūkininkus viendienius ir užsispyrusius ir jis perdaug suerzins dvarininkus ir dvasininkus"[1]. Iš viso ūkininkų būviui pagerinti tebuvo jiems leista skųstis dvasininkų savavaliavimu ir dvasininkams buvo pagrasinta bausti pabaudomis ir kalėjimu už ūkininkų kankinimus. Tačiau žydų būvis buvo žymiai pagerintas, nes 1797 m. balandžio 17 d. įstatymu jiems buvo panaikinti suvaržymai del vedybų, apsigyvenimo ir verslo.

Buvo rūpinamasi reorganizuoti mokesčių sistema. 1796 m. pabaigoj buvo įsteigta specialinė komisija. Tik komisija, kiek tat liečia Naujuosius Rytų Prūsus, maža ką naujo padarė: mokesčiai buvo tik padidinti, buvo panaikintas tabako monopolis, o įvesta druskos monopolis,[2] buvo panaikinti muitai prekėms tarp miestų ir kaimų[3] ir perkelti į provincijos pasienius. Pastaroji buvo žymiausia reforma, tapusi pavyzdžiu ir visiems Prūsams. Miestai buvo atiduoti apskričių viršininkų valdžiai, savivaldybės panaikintos, nes tat per brangiai atsiėjo. Valdžia rūpinosi parkviesti amatininkų, ir daugelis jų atsikėlė į provinciją iš įvairių Vokietijos kraštų. Buvo rūpinamasi statyba, miestų švara, sanitarija. Buvo padarytas šaly nuolatinis pašto susisiekimas. Bet ypačiai buvo daug kas padaryta administracijos srity. Didžiausias Schrötterio nuopelnas buvo atskirti administraciją nuo teismo. Šalia Baltstogės ir Plocko rūmų buvo įsteigtos teismo valdybos. Kiekvienoj 16 apskričių buvo įsteigti po du apskrities teismu, visi kiti luominiai teismai buvo panaikinti[4]. Taip pat žymi Schrötterio reforma buvo visą šalies valdymą pavesti tik rūmams ir pašalinti tuo laiku buvusį visokį provincijos įstaigų paralelizmą.

---

[1] *M. Philippson,* c. o psl. 199. *Rümler,* Die Bestrebungen zur Befreiung der Privatbauern in Preussen „Forschungen zur Branderburgischen und Preussischen Geschichte" Bd. 33.

[2] *R. Schmidt,* c. o. 574.

[3] *Prümers,* c. o. psl. 262.

[4] *C. Bornhak,* c. o. psl. 262.

III.

Mokyklų politika.

Mokyklų reikalų valdymas.

Mokyklas valdyti drauge su bažnyčios reikalais buvo pavesta rūmams, išskyrus liuterių mokyklas, kurios buvo pavestos tiesiog vyriausiajai mokyklų kolegijai Berlyne. Tuo būdu valdžios buvo vykdoma to laiko tendencija: švietimo reikalus atimti iš bažnyčios ir pavesti išimtinai valstybės vadovybei. Bažnyčių ir mokyklų reikalams prie rūmų buvo sudarytos tam tikros deputacijos. Ministerio Schrötterio 1797 nurodymu[1], deputacijos neturėjo būti sudaromos vien iš rūmų tarėjų, bet joms turėjo būti paskirti kiekvienai po vieną apygardos teismo narį. Protestantų mokyklų reikalams turėjo būti paskirtas vienas kunigas, o katalikų ir graikų mokyklų reikalams turėjo būti kviečiami garbės nariais vyskupai. Deputacijų pirmininkais buvo paskirti rūmų pirmininkai. 1797 m. buvo įsteigta deputacija prie Baltstogės rūmų ir iš pradžių buvo manyta palikti ją vieną visai provincijai, tik pasirodžius nepatogumams visos didelės provincijos mokyklų reikalams vienai deputacijai aprūpinti, Plocko rūmams reikalaujant, buvo įsteigta 1798 m. sausio mėnesį kita deputacija Plocke[2].

Pirmieji deputacijų nariai buvo paskirti Schrötterio, vėlesnieji turėjo būti renkami pačių deputacijų ir tik patvirtinami Schrötterio[3]. Praktiškai deputacijos beveik susijungė su rūmais: numatytas kvietimas dvasininkų rodos liko neįvykdytas, ir deputacijos santykiuose su visuomene pranešimus ir įsakymus duodavo rūmų vardu, kad net ministeris Massow 1800 m. rado reikalo paklausti, kas esą iš tikrųjų atsitikę su deputacijomis[4].

Prūsų valdininkai, tiesa, Naujuose Rytų Prūsuose iš pradžių ne kuriais pedagoginiais motyvais rūpinosi mokyklų reika-

---

[1] *Rep. Neuostpr.* Tit. CCXVII, 2.

[2] Schinknerster an Massow, 1803 lapkr. 24 d. Rep. Neuostp. Tit. CCXVII, 2. Del to kiek klaidinančiai rašo C. Bornhak paminėtose knygose psl. 295, kad Naujuose Rytų Prūsuose bažnyčios ir mokyklų reikalų valdymas departamentų buvo pavestas vienai iš administracijos ir teismo narių sudarytai komisijai, kuri buvo laikoma Baltstogės rūmų dalimi.

[3] Baltstogės Rūmai Schrötteriui 1797. X. 18. Rep. c.

[4] Massow. Baltstogės Kamera.

lų. Tik tvarkydami šalį pastebėjo, kad dalis šalies dvarų ir šiaip turtų priklausė vadinamam mokyklų fondui, įsteigtam dar lenkų laikais. „Tiems turtams suvartoti“, kalbėjo vienas Baltstogės rūmų narys, Salis, apie mokyklų fondą, „man rodosi reikalinga pirma surinkti tikras ir patikimas žinias apie pačias mokyklas“,[1] ypačiai rūpėjo sužinoti apie tas mokyklas, kurios buvo subsidijuojamos mokyklų fondo. Salis norėjo sužinoti net tų mokyklų kilmę. Įsikalbėję apie mokyklų steigimą ir jų dienos reikalus pereinama prie jų reformos. Ekonomijos motyvais buvo norėta bent kai kur sujungti krikščionių ir žydų mokyklas. Karaliaus įsakymas sujungti piliečių ir kareivių vaikų mokyklas valdininkų buvo sutiktas dideliu pasitenkinimu. Tuo buvo pastebėta reikalas kurti mokytojų seminariją provincijai. Ekonomijos motyvais buvo siūlyta kurioj nors senojoj Prūsų provincijoj vieną seminariją mokyklų fondo subsidijos taip išplėsti, kad ten galėtų mokytis kandidatai iš Naujųjų Rytų Prūsų.

Tačiau šalia tokių ekonomiškų samprotavimų valdininkams aiškėjo gilesnė mintis mokyklų reikalais susirūpinti. O kad matė žmones nepatenkintus Prūsų valdžia, tai tą aiškino vien žmonių nesusipratimu ir mokslo trūkumu. Dėl to rūpintis mokyklomis, valdininkų akimis žiūrint, buvo tas pats, kaip rūpintis valdžios likimu. Prūsai nemanė galėsią bažnyčia remtis, nes kunigai rodėsi esą priešingi Prūsų valdžiai. Todel valdžiai rūpėjo žmones iš kunigų įtakos išvaduoti.[2] Valdininkai čia rodė tokį uolumą ir del to, kad pats karalius buvo susidomėjęs mokyklų reikalais. Jis pakeitė mokyklų vyriausios kolegijos prezidentą Wöllnerį, senų pažiūrų žmogų, Massowu ir pats pakišo mokyklų reformų programą (1796 m. liepos m. 3 d.), kurios tikslas buvo pakelti visuotiną apšvietimą. Esą „laikas pasirūpinti miestiečių ir ūkininkų tinkamu auklėjimu ir švietimu“.[3] Naujoji mokykla turėjo būti vienoda visoms valstybės dalims, išskyrus tik tat, kad naujosiose provincijose šalia vietos kalbos turėjo mokytis ir vokiečių kalbos ir turėjo būti paliekamas kiekvienai konfesijai skyrium tikybos mokymas.

---

[1] Rep. Neuostpr. Tit. CCXVII, 1.
[2] *Herzberg*, c. o. psl. 141.
[3] *H. Lewin*, Geschichte der Entwicklung der preussischen Volksschule, Leipzig, 1910, psl. 149 ir t. t.

IV.

Mokyklų būklės tyrimas.

Karaliaus mokyklų reformos dekrete buvo įsakyta iš pradžių ištirti mokyklų būklę. Tuo buvo labai paskatinti Prūsų valdininkai Naujuose Rytų Prūsuose mokykloms tirti. Tą mintį kėlė Salis, tą mintį 1797 m. atkartojo ir Baltstogės rūmai, sakydami, kad „kol mes nežinome visų mokyklų sutvarkymo, mokytojų kvalifikacijų ir mokymo metodų, tol negalime daryti nei bendrų mokykloms programų nei šiaip tikslių pasiūlymų“.[1] Tą pat atkartotinai yra pažymėjęs pats Schrötteris.[2] Iš pradžių manyta tyrimus atlikti duodant atsakyti mokytojams į tam tikrus klausimų lapus. Tiems klausimų lapams nustatyti Schrötteris kreipėsi net į vieną tais laikais žinomą Berlyno pedagogą Meierotto. Tik tasai nepasisakė esąs tokių ankietos keliu tyrimų šalininkas, nes tuo būdu jam rodėsi negalima būsią sužinoti ko reikia. Jam rodėsi geriau pasiųsti kuris komisaras mokykloms ištirti vietoje. Tuo būdu, Meierotto nesutiko su Prūsų valdininkų numatytu kancleriniu būdu ištirti mokyklas, jis nesutiko taip pat su jų noru paimti mokyklas į kuo didžiausią savo priežiūrą. Jam rodėsi, kad tokioj šaly, kur yra visiškas mokyklų trūkumas, negalima nė mažiausios progos neišnaudoti ir nors bet kuriuo būdu jaunimą mokyti, juo labiau tat negalima trukdyti. Žinia, valdžia turi žinoti apie tokias mokslo įstaigas. Patyrimas parodė, kad savo valia įsteigtos ir laikomos mokslo įstaigos uoliausiai ir net naudingiausiai savo darbą dirba. O kišimasis iš viršaus įsakymų ar nurodymų būdu gali atšaldyti net uoliausius ir patvaringiausius. Meierotto nori apsaugoti tokias mokyklas ne tik nuo valdininkų per didelio kišimosi, bet ir dvasininkų priežiūros. Jis pataria, kad apskričių viršininkai ir magistratai atsargiai teirautųsi, kur ir kokios mokyklos ir kokis mokslas ten yra einamas.

Schrötteris taip jau greit sutiko su ta nuomone, kad reikia siųsti kuris valdininkas mokyklų vizituoti. Pirmuoju vizitatorium Schrötteris paskyrė 1797 m. gruodžio 1 d. Ehm, kuris „katalikas būdamas, daugiau už protestantus komisarus turės

---

[1] Rep. NOP. Tit. CCXVII, 3.

[2] Rep. NOP. t. p.

pasitikėjimo įvairių mokyklų direktorių. Jis pats, rodos, yra baigęs jėzuitų mokyklą, tat tokių mokyklų sutvarkymas jam bus geriau pažįstamas".[1] Jis turėjo vizituoti akademines gimnazijas, piorų mokyklas ir gailestingųjų seserų institutus. Iš kitų mokyklų jis turėjo vizituoti tik tas, kurios pasižymėjo ar savo mokinių skaičium, ar mokymo metodais, o paprastos parapinės arba vienuolynų mokyklos neturėjo būti vizituojamos. Vizitatorius turėjo išnaudoti progą mokyklas lankydamas susipažinti su mokytojų galvojimo būdu, mokymo metodais, mokėjimu vokiečių kalbos ir jų politiškais nusistatymais ir apie visa tai pranešti priklausomiems rūmams.

Tokis buvo duotas Ehmui įsakymas apie mokyklų vizitaciją. Tik tat ne tuojau įvyko. Vos po 9 mėnesių išsirengė Ehm vizituoti, teisindamasis lig tol buvęs apkrautas kitų skubių darbų. Pirmasis pranešimas apie vizitacijas buvo gautas Baltstogės rūmų tik 1799 m. birželio 18 d., o Plocko rūmai vos 1800 m. gavo pranešimą iš Ehmo apie jo vizituotas tos apygardos mokyklas.

Vizituodamas Ehmas daugiau dėmesio kreipė į aukštesniąsias mokyklas, nes pradžios mokyklų beveik nebuvo ko vizituoti: — jas reikėjo visur kurti iš naujo.

V.

Valdžios darbai pradžios mokyklų srity.

Vizitavus pasirodė, kad aukštesniųjų mokyklų provincijoj buvo visai pakankamai, net per daug, tuo tarpu pradžios mokyklų buvo per maža ir tos pačios negalėjo patenkinti net to laiko reikalavimų. Štai, 1797 m. skaitome Plocko rūmų pranešimą apie protestantų mokyklas, kurios tačiau buvo laimingesnės galėdamos pasinaudoti kariuomenės ir valdininkų pagalba ir parama: „Einama vos pati mokslo pradžia: skaityti, rašyti ir skaičiuoti, taip pat kai kurie fragmentai tikybos mokslo. Mokytoju paprastai būva pirmas geresnis pilietis arba iš kariuomenės paskirtas kuris invalidas dragūnas, usaras ar šaulys.

[1] Schrötterio žodžiai, Tit. CCXVII, 3.

Išskyrus pašalpos iš pulko ar batalijono, trūkstant tam tikrų fondų, šiaip nieko nepadaryta tokioms mokykloms pagerinti“[1].

Bet tuojau ir pati valdžia susirūpino pradžios mokyklomis. Bijoma, kad jaunimas be tinkamo mokslo sužvėrėsiąs ir tat galėsią būti didelė negarbė kariuomenei ir pačiai valdžiai. Norėjo, kad naujosios Prūsų mokyklos būtų pavyzdys lig tol buvusioms lenkų mokykloms. Bet buvo viso ko trūkumas: nebuvo patalpų, mokslo priemonių, nė mokytojų. Daug darbo reikėjo visam tam padaryti. Bet valdžia dirbo visu uolumu ir rimtumu ir štai matome naujas mokyklas visuose 39 miestuose,[2] kur tik buvo kariuomenės. Tos mokyklos buvo skirtos ne tik kareivių ir valdininkų vaikams, bet ir vietos gyventojams. Jos buvo vadinamos jungtinės kareivių ir piliečių vaikų mokyklos. Lig tol buvusios mokyklos buvo sujungiamos su naujosiomis.[3] Rūpintasi namų mokykloms statyti: 1801 m. Schrötteris praneša karaliui, kad „šį rudenį turi būti baigta statyti penki namai; pradėta statyti du ir šią žiemą medžiaga bus privežta devynioms mokykloms“.[4] Dobryne, Lomžoj, Ščučine ir Plocke buvo tikėtasi rasti mokykloms vietų ten esamose piorų kolegijose. Tuo būdu lig 1802 metų pabaigos buvo tikėtasi namais aprūpinti apie 20 mokyklų. Tik ne visos mokyklos pavyko taip aprūpinti, nes 1806 m. iš 26 mokyklų Baltstogės departamente 11 mokyklų dar neturėjo savų namų[5].

Dar beveik sunkesnis negu namų buvo mokytojų klausimas. Daugumas pradžios mokyklų mokytojų buvo asmens be jokio pedagoginio prisirengimo, daugumas jų puskarininkiai, taip pat paprasti kareiviai ir ligoninių sargai[6]. Mokytojams prirengti buvo numatyta įsteigti Naujuose Rytų Prūsuose mokytojams seminarija[7]. Tik tam trūko lėšų, taip pat ir mokytojų. Tada buvo nuspręsta kurioj nors senojoj provincijoj išplėsti kurią mokytojų seminariją prirengti mokytojus Naujie-

---

[1] Plocko Rūmai, 1797 m. rūgpiūčio 29 d. Rep. NOP. Tit. CXCV, 1.

[2] Schrötterio pranešimas, 1800 m. vasario 19 d. Rep. 82, 34, E. ir Das Schuljahr 1800/01. Rep. 89, 34 E.

[3] Baltstogės Rūmų pranešimas Massowui, 1799 m. gruodžio 16 d. Rep. 76 E. 1145.

[4] Rep. 89, 119, A.

[5] Baltstogės Rūmai, 1806 m. liepos 24 d. Rep. Neuostpr. Tit. CCXVII. 9.

[6] 1799 m. kovo 12 d. Rep. 761, 1145.

[7] Schrötteris, 1800 m. vasario 19 d. Rep. Neuospr. Tit. CCXVII, 1.

siems Rytų Prūsams. Buvo išrinkta Elko (Lyck) miesto seminarija, nes buvo norėta rasti seminarija netoli naujosios provincijos. Ten buvo tikėtasi, kad kandidatams patogiausia būsią mokytis tiek vokiečių, tiek lenkų kalbų. Iš karto sunku buvo rasti tinkamų kandidatų, nes kandidatai turėjo mokėti vokiečių, lenkų arba lietuvių kalbos, buvo reikalauta, kad kandidatai turi būti ne jaunesni kaip 22 metų ir ne senesni kaip 40. Tik pasirodžius, kad toki reikalavimai nėra galimi, buvo atsisakyta. Kandidatų prisirinko į dvidešimt. Dalis jų buvo katalikai, dalis protestantai. Daugumas iš senųjų provincijų. Programa sudaryta Giseviaus mokyklos vedėjo ir apėmė šiuos dalykus: skaitymą, rašymą, skaičiavimą, dainavimą, tikybą, prigimties istoriją, proto pratybas, technologiją, šiek tiek istorijos, geografijos, be to dar susipažinti su verpimu, audimu ir sodininkyste.[1]

Gisevius tikėjosi per metus prirengti gabius seminaristus mokytojais.[2] 1801 m. Schrötteris praneša karaliui, kad jau dešimt baigusių Elko seminariją yra paskirti mokytojais.[3] Jis pats seminariją aplankęs, dalyvavęs egzaminuos ir buvęs ja patenkintas. „Seminaristai turėjo iš galvos skaičiuoti, buvo diktuojama sakiniai vokiečių ir lenkų kalba ir jie turėjo juos rašyti. Buvo klausiama tautos istorijos ir žemės aprašymo. Visuose tuose dalykuose mokiniai parodė tinkamų jų paskyrimui žinių".

Mokytojų trūkumas visą laiką buvo jaučiamas, nors ir turėta seminarija, nors joj mokslas buvo nemokamas.[4] Taip pat atlyginimas mokytojams turėjęs būti gana geras. Tačiau socialinė mokytojų būklė buvo neaukšta ir nedaug kas norėjo jais būti. Seminarija vis buvo nepilna.[5] Be to, negeriausias elementas ten rinkosi. Seminaristus, pasirodžiusius netinkamus, turėjo šalinti.[6] To viso išdavinys buvo tas, kad 1806 m. Baltstogės departamente iš 26 mokyklų vos 16 mokyklų buvo aprūpinta mokytojais, baigusiais seminariją.

---

1 Gisevius, 1799 m. kovo 16 d. Rep. Neuostpr. Tit. CCXVIII, 4.
2 Gisevius, 1799 m. rugsėjo 3 d. t. p.
3 Rep. 89, 119, A.
4 Gisevius, 1799 m. lapkr. 13 d.
5 Gisevius, 1805 kovo 13 d. praneša, seminarijoj esą vos 14 mokinių.
6 Rūmų pranešimas, 1800 m. rugsėjo 13 d. Baltstogės Rūmai, 1803 m. sausio 3 d. Gisevius, 1805 m. spalių 30 d. t. p.

Nežiūrint visų tų pastangų mokykloms gerinti Prūsų valdžios buvo ten netoli pažengta. Vaizdingai apie mokyklas aprašo Zöllneris, vyriausios Berlyno mokyklos kolegijos narys, vizitavęs mokyklas 1802 metais, kurio plataus pranešimo[1] dalis yra atspausdinta.[2] Jis, tiesa, rado mokyklas geresnes negu buvo manęs, bet vis delto jas rado toli gražu nepatenkinamas. Pavyzdžiui, Virbaly buvo sugrūsta 75 vaikai mažam kambary, arešto namuose. Daugumas mokytojų buvo netinkami. Miesto mokykloj Ščučine mokė siuvėjas, labai mažo išsilavinimo žmogus. Tačiau tokio pat siuvėjo Suvalkuose mokymas darė Zöllneriui labai gerą įspūdį, tuo tarpu, kai kitas seminariją ėjęs mokytojas mokė be metodų.

Buvo manyta taip pat steigti mergaičių mokyklas šalia esamųjų vadinamų pramonės mokyklų kai kuriuose moterų vienuolynuose. Jų kai kurios buvo tiek pasižymėjusios ligonių slaugymu, kad jas valdžia rėmė. Del lėšų trūkumo mergaičių mokyklos steigti buvo atsisakyta.[3] Tebuvo įsakyta, kad pradžios mokykloj rankdarbio mokytų mokytojo žmona.[4]

Nors buvo daug padaryta Prūsų valdžios mokyklų srity, bet nepasiekta to laipsnio, ko buvo norėta. Holsches apskaitymu Naujiesiems Rytų Prūsams būtų reikėję 1300 mokytojų. Buvo net manyta pritraukti neturtinguosius lenkų dvasininkus eiti mokytojais, reikalingų lėšų buvo tikėtasi gauti nusavinant vienuolynų žemes. Buvo vis manyta, nors praktiškai iš to nieko nebuvo įvykdyta.

VI.

Valdžios darbai aukštesniųjų mokyklų srity.

Prūsuose tuo laiku kilusi mintis sutvarkyti visas šalies mokyklas vienodai trukdė visokius bandymus aukštesniųjų mokyklų srity Naujuosiuose Rytų Prūsuose, nes vis laukė visuoti-

---

[1] Rep. 76, I., 1145.

[2] *Schwartz,* Die preussische Schulpolitik.

[3] Schrötteris Baltstogės Rūmams, 1802 m. liepos 22 d. Rep. N. CCXVII, 3.

[4] Rūmai Finansų Departamentui, 1806 m. liepos 24 d. Rep. N. CCXVII, 3.

nės mokyklų reformos. Tat toj srity beveik nieko nebuvo padaryta. Paviršutinis provincijos mokyklų įterpimas į visos šalies administracijos sutvarkymą ėjo lengvai. Lenkų reformos padarinys, mokyklų statutas Codex academicus, savo centralistine tendencija Prūsų valdininkams tiko labai gerai saviškai perdirbti. Vietoj statutų numatytų dviejų senatų buvo pastatyti karo ir domėnų rūmai, priklausą jų departamentui vietoj seniau buvusios tautinės edukacijos komisijos.[1] Bet valdininkams rūpėjo pakeisti pati mokyklų dvasia. Tik to negalima buvo padaryti ūmai. Schrötteris manė, kad aukštesniųjų mokyklų esą per daug ir mažiausia tinkamas manė visiškai panaikinti.[2] Bet jis nenorėjo tat padaryti paprastu įsakymu, nes vengė neramumų. Jis laukė jas pačias užsidarysiant. Buvo manyta, kad dvarininkai, užuot lankę bendro lavinimosi mokyklas, turės ieškoti kitokio verslo ir kitokio mokslo. Antra vertus, vienuolių skaičius mažėjo, nes įstoti į vienuolynus buvo sunku. Tuo būdu del mokomojo personalo trūkumo mokyklos reikėtų uždaryti. O ir šiaip nešelpiamos mokyklos negalėtų laikytis. Tokios valdžios priemonės, matyti turėjo savo reikšmės, nes Zöllneris, 1802 m. mokyklas vizitavęs, praneša, kad vienuolių mokyklos Seinuose ir Virbalyje turėjo užsidaryti. Piorų mokyklas Schrötteris manė palikti. Jos turėjo prirengti savo auklėtinius universiteto mokslui, arba turėjo būti dvasinėmis seminarijomis. Akademinės gimnazijos turėjo būti paliktos ir sulygintos su Prūsų provincijų panašiomis mokyklomis. Tiesa, iš pat pradžios buvo manyta Baltstogės gimnaziją perkelti į Kalvariją ir Baltstogėje įsteigti naują mokyklą. Bet nuo to sumanymo buvo atsisakyta ir jos buvo paliktos savo vietose, tik buvo rūpintasi saviškai pertvarkyti. 1802 m. buvo paskirtas Baltstogės akademinės gimnazijos rektorium prof. Maciejewskis, kuris prieš tat trejus metus buvo ėjęs pedagogijos mokslą pas Meierotto. Vokiečių kalbos ir istorijos mokytoju tai gimnazijai buvo gautas Frankfurto universiteto privatdocentas Steinas.[3] 1804 m. panaikinus vienuolynus Ščučine ir Seinuose ir užsidarius ten buvusioms mokykloms, buvo nutarta Seinuose atidaryti

---

[1] Schrötteris Massowui, Rep. 76. I. 1145.
[2] Schrötteris Massowui, Rep. N. CCXVII, 3,
[3] Zöllneris, Rep. 89, 34 E.

pasaulinė mokykla[1]. Prof. Steinas buvo pasiųstas į Seinus mokyklos organizuoti,[2] nors tas planas nebuvo įvykdytas, nes Schrötteris dar 1806 m. rugpiūčio mėn. rašė, kad dar reikia įsteigti gimnaziją Seinuose.[3]

Abiturientų egzaminai, buvę tuo laiku senose Prūsų provincijose, Naujuose Rytų Prūsuose nebuvo įvesti. Mokytojų neturėta ir aukštesnėms mokykloms. Iš senųjų Prūsų provincijų mokytojų beveik negalima buvo gauti, nes jie turėjo mokėti lenkų kalbos. 1802 m. randame vos 3 mokytojus vokiečius Naujų Rytų Prūsų mokyklose[4], kitur matyt, mokytojai lenkai mokė vokiečių kalbos[5]. Zöllneris 1802 m. vizituodamas provincijos mokyklas rado, kad vokiečių kalbos mokytojas lenkas Plocko gimnazijoj vokiečių kalbos visai nesuprantąs[6]. Taip pat randame, kad nevisose aukštesnėse mokyklose vokiečių kalbos buvo mokoma. Prūsų nedaug kas buvo padaryta mokytojų aukštesnėms mokykloms prirengti. Piorai dar lenkų laikais turėjo teisės patys savo mokykloms prirengti mokytojų. Prūsų valdžia tų teisių piorams neatėmė. Tik įvedė būsimiems mokytojams tam tikrus egzaminus, kuriuos turėjo laikyti, rūmų skirtai komisijai[7]. Piorai patys rūpinosi mokytojų mokslo laipsnį pakelti. Jie patys padarė valdžiai pasiūlymą keletą jų pedagogų leisti į Berlyną pasilavinti. Prūsų valdžia tam labai pritarė. Buvo manyta net po 1 mokytoją iš kiekvienos mokyklos kokiem dvejiem metam pasiųsti[8]. Tik tat vėl rodėsi perdaug brangu. Vos trys mokytojai buvo leisti į Berlyną specialiai pedagogijos mokslams. Karaliaučiaus universitete randame ir keletą studentų iš Naujųjų Rytų Prūsų, tik tikrai nežinia, kiek iš jų rengėsi būti pedagogais. Težinome, kad 6 iš jų naudojosi mokyklų fondo pašalpomis[9].

Taip pat maža kas buvo padaryta mokyklų programoms. 1801 m. Schrötteris rašė karaliui, kad mokslas mokyklose ne vien turi apimti daugelį mokomųjų dalykų, bet kad būtų lavi-

---

1 Karalius Schrötteriui, 1804 m. balandžio 24 d. R. N. CCXVII, 3.
2 Balts. Rūmų pranešimas, 1805 m. gegužės 23 d. R. N. CCXVII, 3.
3 Rep. 89, 34 E.
4 Rep. N. Tit. CCXVII, 3.
5 Rep. 39, 34 E.
6 Rep. 76, I. 1145.
7 Schrötteris Massowui 1801 m. birželio 10 d. Rep. 76. I. 1145.
8 Zöllneris 1801 m. birželio 14 d. Rep. 76. I. 1145.
9 Mokslo metai 1800/01, Rep. 89, 34 E.

nama ne vien atmintis, kaip tada buvo, bet ir protas, teikiant kiek galint daugiau praktinių žinių[1]. Tik jis čia nemanė galįs ką padaryti išleisdamas visoms mokykloms bendras taisykles ir davė rūmams nurodymų sudaryti mokslo programą kiekvienai mokyklai skyrium, žiūrint kiekvienos tokios mokyklos ypatingumų. Massowas, Prūsų švietimo ministeris, tam visiškai pritarė, patardamas duoti nurodymų atskiriems mokyklų vedėjams patiems tarp savęs tartis mokslo programoms suvienodinti.

Naujų mokykloms vadovėlių parengti nebuvo iš karto rūpintasi, nes buvo manyta, kad geros knygos bus tik tada naudingos, kai bus gero mokytojo rankose[2]. Teisybė, tais laikais mokyklų vadovėliai neturėjo tos reikšmės negu dabar. Tada bendra tvarka knygų turėjo tik mokytojai ir jie, kiekvienas savo nuožiūra, diktavo mokiniams kas išmokti. Taigi ir Naujuosiuose Rytų Prūsuose tepasitenkinta parūpinti lotynų ir vokiečių kalba knygų mokyklų knygynams ar mokiniams dovanomis už gerą mokslą.

Lenkų priimtą tvarką nustatyti atlyginimą mokytojams iš jų tarnybos metų Prūsų valdžia išrado netinkamą. Mokytojų uolumui pakelti jie nustatė algą iš užsitarnavimo. Valdžiai taip pat netiko tvarka, kad Lenkuose mokytojas po 25 metų tarnybos gaudavo pensiją. Valdžia daugumą pensininkų skyrė atgal į tarnybas ir tik daliai mokėjo pensijas iš mokyklų fondo.[3]

Prūsų valdininkų daug buvo abejota, ar reikia įvesti mokestis už mokslą, ar ne. Schrötteris manė, kad tokiu mokesčiu tik atbaidys mokinius nuo mokyklų. Tačiau 1803 m. tokį mokestį įvedė Baltstogės departamente, jo pusė turėjo būti išmokama mokytojų „darbštumui paskatinti“[4]. Valdžios buvo manyta taip pat atostogas sutrumpinti, bet abejojo įvykdyti, nes nenorėjo mokinių sutrukdyti nuo vasaros darbų. Ar tas sumanymas buvo įvykdytas ar ne, nėra žinios, bet greičiau, kad ne. Schrötterio pasakymas 1802 m. gal tiko ir 1806 metams, kad Naujuosiuose Rytų Prūsuose prūsų rastųjų mokyklų dauguma paliko be pakeitimų.

---

[1] Rep. N. CCXVII, 1.
[2] Massowas Schrötteriui. 1802 m. birželio 21 d. ir Hecker 1802. Rep. N. CCXVII, 3.
[3] Rep. 89, 34 E. 1801 m.
[4] Schrötteris Massowui, 1803 m. birželio 10 d.

VII.

Universiteto reikalai.

Matėme, kad tiek pradžios, tiek aukštesniųjų mokyklų srity toli gražu nebuvo padaryta viso to, ko galima buvo laukti. Bet ypač nedovanotino bejėgumo valdžia parodo universiteto reikalu[1]. Prūsų valdininkai, atėję į naujausias provincijas, susirūpino neleisti į užsienius, t. y. į Vilniaus ir kitus universitetus eiti mokslo. Tuo buvo manyta kokis esamas senosiose provincijose universitetas praplėsti ir pritaikinti naujųjų provincijų studentams. Iš karto buvo manyta apie Braslavos universitetą. Tik pasirodė, kad naujųjų provincijų studentai nemoką vokiečių kalbos ir nėra pakankamai prirengti vokiečių universitetui. Tada buvo manyta naujoms provincijoms įsteigti naujas universitetas. Vieta buvo išrinkta Torune. Vyriausioji mokyklų kolegija tam pritarė. Naujo universiteto programai parengti buvo pavesta Gedicke ir Meierotto. Universitetas turėjo turėti visus fakultetus, teologijos net du: katalikų ir protestantų. Tik Gedicke paabejojo, ar tikslu yra tokis universitetas įsteigti, ar kartais jis neįgys perdaug lenkiško charakterio. Tuo tarpu, kai naujieji piliečiai, studijuodami vokiečių universitetuose, greičiau galėtų vokietėti. Del tų ir kitų sumetimų, ypač finansinių, buvo atsisakyta steigti naujas universitetas ir vėl grįžti prie sumanymo parinkti kokis senųjų provincijų universitetas. Tik dabar buvo manyta daugiau apie Frankfurto universitetą, nes jis buvo protestantų universitetas. Manė, kad ten katalikams būtų naudingiau mokytis, nes tuo būdu juos labiau išmokys religinės tolerancijos (pakantumo) ir naujus piliečius suartins su senaisiais. Bet buvo nuomonių grįžti prie Braslavos universiteto, kuris būdamas katalikų universitetas būtų patogesnis naujųjų provincijų dvasininkams prirengti. Ypatingai piršo Braslavos universitetą Schrötteris. Daug kam nesutinkant, tada buvo pasiūlyta Kulme įsteigti universitetas specialiai kunigams. Tik tas sumanymas paliko neįvykdytas, kitiems pradėjus vėl piršti Braslavos universitetą, kur, rodėsi, būsią galutinai apsistota. Buvo manyta ten paskirti po 2 nauju

---

[1] Visam šitam skyriui palyginti su prof. *E. Horn*, Die katholisch-polnische Universitätspolitik Preussens.

profesoriu juristu ir medikų, kurie lotynų kalba turėjo skaityti paskaitas naujųjų provincijų piliečiams. Bet buvo pastebėta, kad studentai lenkai lotynų kalbos ne tiek moka, kad galėtų paskaitų ta kalba klausyti. Tada vėl buvo manoma įsteigti katalikų teologijos fakultetą Kulme, bet vis delto rasta geriau tokį fakultetą stengtis įsteigti prie Frankfurto ar Karaliaučiaus universitetų. Karalius tą planą patvirtino. Pradėta ieškoti kandidatų profesoriams. Jau buvo parengtas kandidatų sąrašas. Bet čia kilo įvairių sunkenybių su katalikų bažnyčia, del teologijos fakultetų santykių su dvasinėmis seminarijomis. Nors teoretiškai reikalas buvo galiausia visiškai prirengtas, bet karalius nepatvirtino, nežiūrėdamas ministerių pakartotų prašymų. Tuo būdu niekas neišėjo iš universiteto steigimo naujosioms Prūsų provincijoms.

VIII.

Mokykla valstybės organizmo ribose ir jos tikslai sulig mokyklų reguliaminu.

Jau 1799 m. aktuose randame pradžios mokyklų reguliamino projektus.[1] Pirmas projektas buvo parengtas Baltstogės rūmų;[2] jis buvo pagrindas būsimam įstatymui. Schrötteris nenorėjo užbėgti už akių bendram visoms Prūsų provincijoms rengiamam įstatymui. Tik jam sutrukdžius, Baltstogės rūmai 1801 m. gegužės 25 d.[3] išleido laikiną instrukciją mokyklų vedėjams ir mokytojams. Tais pat metais pasirodė, kad Prūsų mokyklų įstatymo projektas del lėšų trūkumo negalėsiąs būti įvykdytas. Ėjo didelis susirašinėjimas su įstaigomis, kol 1805 m. rugpiūčio 31 dieną karalius pasirašė „Reguliaminą kaimų ir miestų mokykloms Naujuose Rytų Prūsuose“, draug su instrukcija mokytojams ir mokyklų vedėjams. Nors pats reguliaminas beveik visai nebuvo pradėtas vykdyti, bet jo svarbiausi dėsniai jau ir prieš tai buvo pagrindu Prūsų mokyklų politikai. Tat liudija Wienicke, rašydamas apie jungtines kareivių ir piliečių vaikų mokyklas.[4] Reguliaminas turi būti juo labiau vertinamas,

---

[1] Baltstogės Rūmai Massowui, 1799 gruodžio 6 d. Rep. 76. I. 1140.
[2] Baltstogės Rūmai Rytų Prūsų Departamentui, Rep. 76, I. 1145.
[3] Rep. 76. I. 1145.
[4] *Fr. Wienicke.* Das preussische Garnisonschulwesen, Berlin, 1907, Psl. 163.

kad jis Prūsų švietimo ministerio pripažinimu buvo visai sutinkąs su jo ir vyriausios mokyklų komisijos nuomone. Tik arčiau pažiūrėję į tą reguliaminą, matome, kad jis maža kuo skiriasi nuo visuotinio žemės teisyno mokyklų nuostatų, nebent vietomis, kur liečia katalikų mokyklas, bet ir tos pačios daugiausia yra skolintos iš 1801 metų reguliamino Silezijos katalikų mokykloms.

Pagrindinis bendrojo žemės teisyno dėsnis, kad „mokyklos ir universitetai yra valstybės įstaigos" yra priimta pagrindu kalbamam reguliaminui. Tiesa, jau lenkų išsleistame Codex academicus mokyklos buvo pripažintos valstybės reikalu. Naujuosiuose Rytų Prūsuose toji mintis buvo bent iš dalies įvykdyta jungtinių kareivių ir piliečių mokyklų pavidalu, ypačiai vadinamų garnizono mokyklų pavidalu. Del pastarųjų tenka pastebėti, kad tos mokyklos pradėta steigti 1692 m. didžiojo kurfiursto laikais. Vėliau tokios garnizono mokyklos buvo dažnai jungiamos su piliečių vaikų mokyklomis. Tose mokyklose mokytojais buvo invalidai, kareiviai ir jos buvo prižiūrimos karo kapelionų. Mokomieji dalykai niekad nebuvo įstatymų nustatyti ir buvo įvairūs. Tik Naujuosiuose Rytų Prūsuose tos mokyklos įgijo aiškų charakterį. Jei senose Prūsų provincijose tos mokyklos buvo daugiau ar mažiau atsitiktinio pobūdžio, tai Naujuosiuose Rytų Prūsuose jos buvo pripažintos kaip nuolatinės ir bendros įstaigos. Jų buvo gana daug, nes kariuomenės mažų būrelių buvo pilna visoje šalyje.

Kiek valstybei pavyko mokyklas turėti savo globoj, galima buvo geriausia matyti iš mokyklų priežiūros sutvarkymo. Valdininkai rūpinosi mokyklas paimti į griežtą savo priežiūrą. Bet pedagogai patarė, kiek galint, nieku jų neįžeisti. Valdininkai turėjo būti atsargūs naujose provincijose, kiek galėdami, atsižvelgti į šalies tautinius ir konfesinius skirtumus. Meierotto siūlė mokyklų tiesioginę priežiūrą pavesti pedagogams, būtent, pasirūpinti kiekvienai mokyklai paskirti bent po vieną prūsą mokytoją, kuris mokytų vokiečių kalbos ir istorijos ir mokyklas laisvai prižiūrėtų. Tas planas nebuvo įvykdytas lygiai, kaip ir kitas vėlesnis Massowo-Schrötterio planas šalia nepatikimų mokyklų rektorių paskirti vadinamus prefecti scholae.[1] Tai paliko neįvykdyta del tinkamų mokytojų trūku-

[1] Massow Schrötteriui, 1802 m. birželio 21 d. Rep. M. T. CCXVII, 3.

mo ir del per didelio valdininkų atsargumo. Tik labai palengva valdžios rūmai ėmė į savo globą aukštesniąsias mokyklas. Lengviau tat buvo padaryti su tomis mokyklomis, kurios buvo šelpiamos iš mokyklų fondo. Rūmai savo teise laikė mokytojus tvirtinti ir skirti rektorius abiem akademinėm gimnazijom. Toliau nuo 1800 metų mokytojai turėjo laikyti rūmams tam tikrus egzaminus. Rūmai reikalaudavo žinių apie mokyklų finansinę būklę ir vizituodami darydavo įtakos pačiam mokymui.

Pradžios mokyklos buvo didesnėje valdžios priežiūroje. Tai matome ir pačiame reguliamine. Jo 6 § pradžios mokyklų vyriausioji vadovybė ir priežiūra priklauso rūmams. Jie nustato kur ir kaip steigti mokyklas (7 §). Jie vadovauja mokytojų egzaminams ir nusprendžia apie jų paskyrimus (52, 54, 57 §§). Jie privalo mokyklas vizituoti bent kartą metuose (72 §). Tiesioginė mokyklų priežiūra vietose yra pavesta vadinamosioms vietos mokyklų komisijoms (6 §), sudaromos (6 §) iš vieno magistrato nario, parapijos klebono, priklausomo protestantų dvasininko ir vieno ar dviejų krikščionių bendruomenės atstovų. Komisijos pirmininku jungtinėms kareivių ir piliečių vaikų mokykloms buvo karo vyresnybės atstovas, o paprastose piliečių mokyklose dvasininkas ar dvaro nuomininkas. Matome, kad bažnyčiai palikta tam tikra įtaka mokykloms, nes mokyklų komisijose randame visur dvasininkus. Bendruomenės atstovų dalyvavimas bendrame žemės teisyne dar nebuvo numatytas, bet kai kuriose Prūsų provincijose jau buvo praktikoj vartojama dar prieš mokyklų reguliamino įvedimą Naujuosiuose Rytų Prūsuose. Tiesa, bendruomenių atstovai buvo kviečiami ne tiek pedagoginiais tikslais, kiek materialiniais sumetimais, būtent, labiau pritraukti visuomenę dalyvauti tose naštose, kurios buvo uždėtos mokykloms išlaikyti. Reguliamino 6 § bendruomenė taip pat turėjo teisę rūmams pasiūlyti iš savo tarpo atstovus į mokyklų komisiją. Mokyklų bendruomenei priklausė visi vietos gyventojai, nežiūrint, ar jie turėjo vaikų ar ne (21 §). Jie visi turėjo mokėti mokyklų mokesčius, net valdininkai (23 §). Nuo jų atleidžiami buvo samdiniai, beturčiai ir kariai (22 §). Kariuomenė mokėjo mokyklų mokestį iš savo bendro iždo (27, 28 §). Mokestis už mokslą nebuvo imamas (29 §), išskyrus vaikus tų tėvų, kurie nepriklausė bendruomenei (30 §). Be nuolatinių mokesčių bendruomenė turėjo nemokamai duoti arba

nupirkti vietą mokyklai statyti (12 §). Mokyklos namai buvo statomi valstybės lėšomis (9 §). Bendruomenės nariai teturėjo prisidėti darbu ar duoti pastotes (10 §) ir savo lėšomis namus įrengti, pirkti mokslo reikmenių (14 §) ir daryti remontus (15 §).

Vietos mokyklų komisijos, rūmų prižiūrimos, turėjo gan plačių teisių. Joms buvo pavesta atlikti visa tat, kur negalėjo rūmai. Jos turėjo teisės pratęsti atostogas daugiau nekaip bendra tvarka priimta 4 savaitės. Reguliamino 42 ir 43 komisijos turėjo teisės tardyti tėvus, kurie savo vaikų neleidžia į mokyklą ir jiems neklausant paskirti bausmę, nes reguliaminas 13 buvo įvestas mokyklų mokslo priverstinumo principas, kuris, tiesa, žydų vaikams nebuvo taikomas. Komisija turėjo teisės pasiūlyti kandidatus mokytojais. Jos turėjo prižiūrėti mokyklas ir mokytojus, net jų privačiam gyvenime (63). Mokytojus bausti tegalėjo rūmai. Instrukcija 6 komisijos turėjo prižiūrėti net dėstymo būdą mokyklose. Mokyklose egzaminai turėjo būti daromi dalyvaujant komisijos nariams.

Nors Prūsų valdininkai dažnai kalbėjo del mokytojų reikšmės ir jų darbo kilnumo, bet praktikoj mokytojų būklė buvo negeriausia. Net Schötteris pats sakosi dalyvaudamas Elko mokytojų seminarijos egzaminuose būsimiems mokytojams kalbėjęs, kad tie, kur pasižymės savo uolumu, darbu ir ypačiai tolerancija kitos tikybos ir tautybės vaikams, nepaliks visą laiką mokytojais, o po kokių dešimties ar dvylikos metų galės gauti kitas ir geresnes vietas.[1] Taip pat iš reguliamino matome kokią nežymią vietą užima mokytojas mokyklos tvarkyme. Reguliaminas katalikų mokykloms Silezijoje reikalavo, kad mokytojas išskirtinai verstųs tiktai mokymu[2]. Iš N. Rytų Prūsų mokytojų to nebuvo reikalauna. Reguliamino 55 § mokytojas tegalėjo turėti kokį sėdimąjį verslą ir savo darbe turėjo palikti vienoj vietoj; tebuvo jam draudžiama pardavinėti svaigalai ir vaikščioti muzikantu. Rūmai buvo reikalavę, kad ir nuo tų suvaržymų būtų atsisakyta, tik Schrötteris priešinosi ir jų buvo nusileista.[3]

---

[1] Schrötterio pranešimas, 1801 m. spalių m. 10 d.

[2] *L. Rönne,* Das Unterrichtswesen des preussischen Staates I. Bd. Berlin, 1853.

[3] Schrötteris Massowui, 1802 rugpiūčio 38 d. Rep. 76. I. 1146.

Mokytojų trūkumą galime pamatyti taip pat iš reguliamino, kur 51 § sako, kad mokytojai gali būti ypačiai tie asmenys, kurie tam tinkamai mokėsi. Reikalavimai, statomieji mokytojams, buvo gana nežymūs. Instrukcijos *2* § reikalauja, kad kandidatas visai gerai mokėtų vokiečių, o taip pat, turint galvoj vieną ar kitą provincijos kraštą, lenkų arba lietuvių kalbą. Jis turi tomis kalbomis aiškiai, taisyklingai ir gražiai rašyti ir savo mintis suprantamai pareikšti. Jis turi mokėti skaičiuoti taip pat trupmenomis ir maišytaisiais skaitmenimis ir šiek tiek galėti skaičiuoti iš atminties. Jis turi pažinti bendrosios moralės ir religijos pagrindus. Jis turi mokėti istorijos ir geografijos, ypačiai Prūsų valstybės, kurios praeitį ir sutvarkymą turi taip pažinti, kad savo paaiškinimais sukeltų auklėtinių širdyse tos šalies meilę ir prisirišimą ir paklusnumą jos valdovams. Ypačiai mokytojas turi būti tolerantingas žmogus ir tas pat pažiūras skiepyti vaikams (4 §).

Jau iš to matome paties mokymo tikslus. Mokoma turi būti tai, kas turi praktiškos naudos. Toji tendencija buvo aiškiai matoma taip pat aukštesnėse mokyklose. Iš jų buvo manyta vos kelios palikti, visų pirma akademinės gimnazijos, kaip prirengiamosios grynojo mokslo įstaigos. Visos kitos turėjo būti paverstos praktiškomis mokyklomis, kur auklėtiniai būtų rengiami karo tarnybai, prekybai, ekonomijai. Tiesa, beveik visi tų laikų pedagogai pritarė naudingumo pedagogikai: auklėtinius rengti gerais piliečiais ir žmonėmis. Nebuvo pažengta toliau luominio auklėjimo. Tą pat kartoja 1798 m. liepos m. 3 d. karalius savo bendrose instrukcijose apie būsimų gerų paklusnių ir darbščių piliečių ir ūkininkų auklėjimą. Dar aiškiau tuo klausimu pasisako 1799 m. rugpiūčio 31 d. aplinkraštis visiems pulkams ir batalijonams apie garnizonų mokyklas, kur be ko kito kalbama, kad tikrą apšvietimą yra įgijęs tas, kuris savo draugėj, kur jį likimas yra paskyręs, savo vietą ir prievoles žino gerai ir moka jomis pasitenkinti. Delto garnizonų mokyklose nereikią nieko daugiau mokyti, kaip to, kas reikia žinoti paprastam žmogui, puskarininkiui ar viršilai, kad jis patenkintas ir patikimas galėtų dirbti savo darbą.

Einant Naujųjų Rytų Prūsų visuomenės paskirstymu į bajorus ir žemąjį sluoksnį buvo paskirstytos aukštosios ir pradžios mokyklos. Prūsų valdžia rūpinosi įkurti trečiąjį miestiečių luo-

mą ir stengėsi jungtinių kareivių ir piliečių vaikų mokyklų laipsnį pakelti ir ypačiai valdininkų vaikams buvo leista mokytis namie (Regl. 38).

Prūsų valdžios buvo rūpinamasi mokymo metodai pagerinti. Iš pradžių buvo labai susidomėta vokiečių pedagogo Oliviero (1759—1815) metodais. Tik buvo išrasta, kad didelėms klasėms tie metodai netinka. Ilgiau buvo apsistota ties Pestalozzio metodais, bet ir čia praktiškos vertės maža buvo pasiekta. Visur teirautasi apie Pestalozzį ir jo mokslo metodus, buvo net manyta vieną mokytoją iš Baltstogės gimnazijos siųsti į Šveicariją mokytis.[1] Tiesa, ten buvo nuvykęs vienas valdininkas von Salis. Jis buvo vyresnybei apie Pestalozzį plačiai pranešė.[2] Iškeldamas jo metodų, jo supratimu, gerąsias puses, pareiškia betgi abejojimų del jo praktiškos naudos. Salio išvedžiojimai tiek paveikė Schrötterį, kad šis nutarė geriau neprasidėti tais naujais mokymo metodais, iki Prūsų pedagogai del jų galutinai nusistatys.[3] Taip pat visai be vaisių buvo planas pavesti tuo laiku žinomiems pedagogams broliams Hassensteinams įkurti pavyzdingą mokyklą Naujuose Rytų Prūsuose. Derėtasi ištisi 5 metai. Derybos iširo, Hassensteinams pareikalavus pavesti jiems kurį dvarą N. Rytų Prūsuose mokyklai įkurti.

Nežiūrint visų pastangų įvesti naujų metodų provincijos mokyklose, paminėtos instrukcijos mokytojams neturi jokių naujų idėjų žymių. Ten pirmoj eilėj visur statomas proto lavinimas. Gamtos mokslų patariama mokytis tik tokių dalykų, kur žmogui praktiškai yra naudingi arba primena Kūrėjo galybę, didybę, išmintį ir gerumą. Istorijos mokytis reikia ypač tų dalykų, kur sukelia meilę ir prisirišimą prie savo krašto ir pavyzdžiais žadina į darbą ir pasiaukojimą (6 §).

Charakteringa, kaip visi mokslo dalykai buvo laikomi priemone mokinius moraliai auklėti. Del to tarp visų dėstomųjų dalykų moralės mokslas buvo statomas pirmoj vietoj. Ten buvo mokoma apie žmogaus ir piliečio prievoles, kad jaunuomenė nuo pirmų dienų susipažintų su šalies įstatymais ir negerų pasielgimų bausmėmis.

---

1 Schrötteris, 1803 m. lapkr. 23 d. Rep. N. T. CCXVII, 3.
2 Salis Schrötteriui, 1804 m. spalių m. 3 d. t. p.
3 Schrötteris, t. p.

Naujose provincijose moralės mokslas buvo juo labiau vertinamas, juo buvo manyta, kiek galint, pakeisti religijos mokslą įvairių konfesijų vaikų, nes valdininkų didžiausiu rūpesčiu buvo religinius gyventojų skirtumus, kiek galint, švelninti ir vengti viso to, kas galėjo sukelti vienos kurios konfesijos asmenų nepasitenkinimo.

Dėstomieji dalykai turėjo apimti vien tikrojo mokslo dalykus ir naturalinės moralės pagrindus, bet nieku būdu neliesti pozitingos religijos skirtumų[1]. Ypačiai Schrötteris norėjo visą mokyklos mokslą dėstyti tarpkonfesinį, ryškiu bendros moralės antspalviu, be specialaus religijos mokslo[2]. Tiktai karalius reikalavo, kad būtų dėstoma religija ir tai buvo priimta instrukcijose[3] (10 §). Palikus tikybos mokymą Naujų Prūsų mokyklose, valdžia rūpinosi išleisti tinkamus tikybos mokslo vadovėlius protestantų ir katalikų vaikams. Bendros giesmės prieš ir po mokslo valdininkams rodėsi vargiai suderinamos su jų suprantama tolerancijos dvasia. Schrötteris manė tat visai panaikinti. Tik Massowui rodėsi giesmės didelės auklėjamos vertės, tik reikia giesmes parinkti bendro auklėjamo pobūdžio, kad jas galėtų giedoti visų tikybų vaikai.

Prūsų valdžia stengėsi pašalinti gyventojų tautinius skirtumus. Tiesa, tada dar nebuvo tautinio klausimo dabartine to žodžio prasme. Žodis tauta buvo sulyginamas su valstybės sąvoka. Tebuvo pastebimi daugiau kalbos skirtumai. Bet Prūsų valdžia nemanė pavergtosios tautos kalbą jėga panaikinti.[4] Jei Schrötteris sako, kad valdžios tikslas esąs naująsias provincijas padaryti vokiškas, tai tuo čia pat pastebi, kad būtų nenaudinga ir pragaištinga prievarta to tikslo siekti. Prūsai manė, kad vokiečių kalba naujose provincijose įsigalės savaime, grynai naudos sumetimais: palengvins gyventojams susisiekti su valdžia ir kitomis Prūsų provincijomis, duos progos žmonėms šviestis ir kelti kultūrą. Jie spėjo, kad po kokių 30—40 metų nebus nė vieno bent kiek pramokyto žmogaus, kuris nesuprastų vokiečių kalbos. Schrötteris, kaip daugelis to laiko vokiečių, manė, kad žuvus Lenkų valstybei, žus ir jų kalba[5]. Kuone visų

---

[1] Baltstogės Rūmų pranešimas, 1802 m. birželio 14 d. Rep. 76. I. 1146.
[2] Schrötteris Massowui, 1805 m. vasario 5 d. t. p.
[3] t. p.
[4] Plocko Rūmų pranešimas, 1800 m. kovo 12 d. R. N. CCXVII, 3.
[5] Schrötteris Vossui, 1803 m. lipkri. 27 d. Rep. 76, I. 1090.

vokiečių buvo tokia nuomonė, kad kylant kultūrai naujose provincijose įsigalės ir vokiečių kalba. Bet būta ir tokių, pavyzdžiui, pedagogas Gedicke, kurie manė, kad pats kultūros dalykas ir valstybės gerovė reikalauja, kad lenkai būtų šviečiami ir auklėjami jų gimtąja kalba, nes jie vokiečių kalbos vis tiek negalėsią greitai taip gerai išmokti, kad galėtų vokiečių literatūros ir mokslo kūriniais prideramai pasinaudoti. Tik Schrötteris nenorėjo perdaug remti lenkų kalbos ir literatūros, manydamas, kad tuo galės tik sutrukdyti lenkus vokiečių kalbos mokytis. Taigi jo taktika buvo tokia: perdaug nepalaikyti lenkų kalbos, bet palengva, be kokios prievartos, remdamos naudingumo samprotavimais, užimtuose kraštuose platinti vokiečių kalbą. Delto suprantama, kad per visą Prūsų valdymo laiką nebuvo suskubta įvesti net aukštesnėse mokyklose vokiečių kalbos, nors Schrötteris pageidavo, kad dėstomoji kalba aukštesnėse klasėse būtų vokiečių kalba. Bet visa tat nebuvo įvykdyta, viena, del vokiečių mokytojų trūkumo, antra, Prūsų valdininkai rūpinosi daryti visa, kad mokyklos lengviau įgytų gyventojų pasitikėjimo. Del to visur buvo reikalauta, kad mokytojai vokiečiai būtinai mokėtų dar lenkų ar lietuvių kalbos. Buvo taip pat stengtasi nesteigti mokyklų tik viena kalba, kad dar labiau „nesiskaldytų ir šiaip jau įvairios gyventojų klasės“. Taip pat praktikos sumetimais kaimuose nebuvo galima steigti mokyklų vokiečiams ir vietiniams gyventojams. Buvo praktikuojama tokias mišrias mokyklas dalyti į vokiškąsias ir lenkiškąsias ar lietuviškąsias klases. 1799 metų žiniomis iš 8 Baltstogės departamente buvusių protestantų mokyklų 2-jose buvo mokoma tik vokiečių kalba, 3-ose tik lenkų kalba, vienoj—vokiškai ir lietuviškai, vienoj — vokiškai ir lenkiškai, vienoj — visos tos trys kalbos drauge. Lietuvių ir lenkų kalbos ne tik buvo pripažįstamos vienų teisių su vokiečių kalba, bet net vokiečiai vaikai buvo verčiami mokytis vienos iš minėtųjų vietos kalbų.

Trumpai suglaudus Prūsų politiką ir darbą mokyklų srity matome juos daugiausia tik svarstant, planuojant, abejojant ir vykdant tik mažą dalį to, kas buvo sumanyta. Suprantama, tai buvo darbas Prūsų absoliutinės valstybės valdininkų, kurie iš viso maža buvo tikę naujam kūrybiniam darbui. Jiems teko dirbti ginklo pavergtoj šaly. Teko visų pirma rūpintis šalies ramumu ir pratinti gyventojus susigyventi su nauja tvarka. Jie

vengė viso, kuo galėtų gyventojus tik sukurstyti ir nustatyti prieš valdžią. Grynai pedagoginėj srity Prūsų valdžia tuo laiku stovėjo naujo mokyklų sutvarkymo prieangy. Pačiuose Senuose Prūsuose daug buvo galvota tais laikais apie mokyklų reformas. Tas jaučiamųjų reformų reikalas taip jau trukdė Prūsų valdininkus daryti kokius griežtesnius žygius naujose provincijose. Bet buvo šis tas ir tikrai nauja padaryta. Geriausiai tai liudija 39 jungtinės piliečių ir kareivių vaikų mokyklos Naujuosiuose Rytų Prūsuose, kurios buvo tikrai Prūsų valdžios ten įkurtos ir rūpinamos. Lietuvių tautai Prūsų valdymas pasižymėjo tuo, kad 1805 m. mokyklų reguliaminu lietuvių kalba mokyklose buvo sulyginta su lig tol vyravusia lenkų kalba. Tik praktiškos naudos buvo iš to nedaug ir Elko, pirmasis seminariją išėjęs, gerai mokąs lietuvių kalbos mokytojas, vos 1806 m. sausio m. buvo atsiųstas į Vilkaviškį. Nauji įvykiai prūsų darbą Naujuosiuose Rytų Prūsuose ūmai sustabdė ir 1809 m. Tilžės taikos toji provincija Prūsams buvo atimta.

ŠALTINIAI.

1. Aktai iš slaptojo prūsų archyvo Berlyne (Geheimes Staatsarchiv).
   a) Repertorium von den Akten des Neuostpreussischen Departaments des ehemaligen General - Directorii, trumpai: Rep. Neuostpreussen.
   b) Rep. 89, Kabinettregistratur Friedrich Wilhelms III.
   c) Rep. 96 Friedrich Wilhelm III.
   d) Rep. 76. I.
2. Preussen und die katholische Kirche, Bd. 7, 8, 9. Publicationen aus den preussischenStaatssarchiven B. 56, 76, 77.
3. *A. C. Holsche*, Geographie und Statistik von West-Süd-und Neuostpreussen, I Bd. Berlin 1800.
4. *Fr. Herzberg*. Südpreussen und Neu-Ost-Preussen, Berlin 1799.
5. *W. A. von Klewitz,* An die polnische Nation, Berlin 1812.
6. *R. Prümers*, Das Jahr 1793. Posen 1895.
7. *Robert Schmidt,* Städtewesen und Bürgertum in Neuostpreussen, Altpreussische Monatsschrift. Bd. 48, 49, 50.
8. *M. Philippson*. Geschichte des preussischen Staatswesens, Leipzig, 1882.
9. *Prof. P. Schwartz*. Die preussische Schulpolitik in den Provinzen Südpreussen und Neuostpreussen (Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, 1911).
10. *Prof. P. Schwartz*. Die Gelehrtenschulen Preussens (Monumenta Pedagogica Germaniae, 46).
11. *L. Wienecke,* Das preussische Garnisonschulwesen, Berlin, 1907.
12. *St. Kutrzeba,* Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte, Berlin, 1912.
13. *G. Cleinow,* Die Zukunft Polens, Bd. Leipzig 1908.
14. *Prof. Eduard Spranger*. Der Zusammenhang von Politik und Pädagogik in der Neuzeit (Die Deutsche Schule, 1914).
15. *Lewin,* Geschichte der Entwicklung des preussischen Volksschulwesens, Leipzig 1910.

16. *H. Heubaum.* Die Geschichte des ersten preussischen Schulgesetzentwurfs 1798—1807 (Monatsschrift für höh. Schulen, 1902).
17. *H. Heubaum.* Die Reformbestrebungen unter dem preussischen Minister von Massow (Mitt. der Geschichte für deutsche Erziehungs - und Schulgeschichte, 1904).
18. *C. Bornhak.* Preussische Staats - und Rechtsgeschichte, Berlin, 1903
19. *Prof. E. Horn.* Die Katholisch-polnische Universitätspolitik Preussens. (Zeitsch. d. hist. Ges. f. d. Provinz Posen, 1908).
20. *A. Brückner.* Geschichte der polnischen Literatur, Leipzig, 1901.
21. *Hötzsch.* Adel und Lehnswesen in Russland u. Polen und ihr Verhältnis zur deutschen Entwicklung (Hist. Zeitschrift, 108).
22. *Meinecke.* Das Leben des Generalfeldm. Hermann v. Boyen, Leipzig 1908.
23. *v. Boyen.* Erinn, aus. d. Leben, Leipzig 1889.
24. *Feldman.* Geschichte der politischen Ideen in Polen, München-Berlin, 1917.
25. *Otto Hintze.* Die Hohenzollern und ihr Werk, Berlin, 1915.
26. *Dr. M. Rümmler.* Die Bestrebungen zur Befreiung der Privatbauern in Preussen (Forsch. zur Brandenb. und Preuss. Geschichte. 32).
27. *Rönne.* Das Unterrichtswesen des preussischen Staates, 2 Bd. Berlin, 1885.

T U R I N Y S.

K. Jablonskis.

XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje.

I.

Nuo to laiko, kai Vilniaus Centralinio archyvo archyvaras N. Gorbačevskis savo išleistame 1874 metais Senosios aktų kalbos žodyne pirmą kartą atkreipė dėmesį į *kaimynus*, aiškindamas kaimynų sąvoką taip: „Kaimynai (koimincy) yra ūkininkai (krestjane), kurie gyvena namais prie kitų ūkininkų, bet ne prie dvarininko kiemo", — ligi šio laiko yra paskelbti keli aktai, kuriuose minimi „kaimynai", jų tarpe ir tas aktas, kuriuo yra pasirėmęs N. Gorbačevskis. Iš šitų kelių aktų istorikų dėmesį tėra atkreipę trys, būtent, pažymėti toliau raidėmis A, B ir H. Ir po Gorbačevskio kai kas istorikų ir neistorikų yra šį tą užsiminę apie kaimynus[1], bet tie paminėjimai daugiausia atsitiktini ir neišaiškina net pagrindinio klausimo, kas yra buvę tie kaimynai, apie kuriuos kalba senieji aktai, ar tai kokia ūkininkų rūšis, ar kas kita. Tik M. Vladimirskis - Budanovas yra mėginęs kiek smulkiau patyrinėti kaimynus, bet ir jo suformulavimas belaisvių kaimynų sąvokos yra ne visai aiškus ir gali klaidinti. Jis laiko juos belaisviais bernais, pasodintais žemėje, antra vertus, jis jungia juos su visai kitu visuomenės sluoksniu — neišeiviniais žmonėmis, ūkininkais (liudi nepochožyje). Jis sako, kad kaimynai esą, taip sakant, ūkininkai, bet jų asmuo jau nebelaisvas ir jie esą jau nustoję teisės išeiti. Tas posakis galėtų duoti pagrindo manyti, kad kaimynai susidarę iš pavergtųjų ūkininkų, ko tur būt ir pats Vladimirskis - Budanovas nėra manęs. Jo rašinio dalį apie kaimynus yra išdėstęs vokiškai E. Volteris nieko nauja nepridėdamas. Aš čia nenoriu nei M. Vladimirskio - Budanovo net kitų rašiusių apie kaimynus kritikuoti, noriu tik pabrėžti, kad ir pats kaimynų terminas ir socialinė kaimynų vieta visuomenėje liko, matyti, ne visai aiškūs ir pa-

tiems rašiusiesiems. Todel netenka stebėtis, kad netyrinėję to klausimo ir visai negalėjo suvokti, kas yra tie kaimynai. Taip, S. Beršadskis, kuris redagavo Lietuvos Metrikos aktų I tomą, tą aktą, kuriame kalbama apie kaimynus, iškraipė įdėdamas keičiantį turinį ir nereikalingą jungtuką *z*[2], palaikęs, matyti, kaimynų terminą tokiu pat vietos terminu, kaip nemenčinėnai ir bezdonėnai. Ne geriau už S. Beršadskį suprato tame akte kaimynų terminą ir kitas žymus Lietuvos teisės istorijos tyrinėtojas F. Leontavičius. Kalbėdamas apie Lietuvos ūkininkų gyvenimo būdą jis nurodo[3] tą patį Beršadskiui redaguojant vėliau paskelbtą aktą, ir nors akte aiškiai sakoma, kad kaimynai nėra valstininkai (vološčane), t. y. ūkininkai, betgi tariamųjų „Kaimynų ir Bezdonių ūkininkų" gyvenimo sąlygų nurodymą ima pavyzdžiu Lietuvos ūkininkų gyvenimo sąlygoms aiškinti. Tą pat klaidingą „kaimynų ir bezdonėnų" sugretinimą yra pakartoję vėliau D. Daugėla ir V. Kameneckis nurodytuose raštuose. Vienas tik M. Daunoras - Zapolskis, kalbėdamas apie šį aktą[4], suprato jį taip, kaip jis yra parašytas ir kaip turi būti suprantamas, bet kadangi jam rūpėjo aiškinti ne pačių kaimynų, bet tik mezliavos dalykas, tai nieko nauja čia apie kaimynus ir jis nepasakė. Tenka pažymėti, kad M. Liubavskis, kuris savo raštais daug yra padėjęs XVI amžiaus Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės visuomenės sutvarkymui pažinti, apie kaimynus niekur nėra nė užsiminęs.

Ar šiaip ar taip žiūrėsime į kaimynus, bet jau iš to, ką esu pasakęs, matyti, kad kaimynai yra susiję su vergais ir baudžiauninkais ūkininkais. Vergijos ir baudžiavos evoliucijos ir, apskritai, vergų ir ūkininkų ekonominės ir teisinės padėties klausimai yra vieni pagrindinių Lietuvos visuomenės ir teisės istorijos klausimų, todel suprantama, kodel Lietuvos istorikai negali kaimynų klausimo apeiti, kodel reikia išsiaiškinti kaimynų institutas. Aš čia nesirengiu nagrinėti kaimynų instituto taip plačiai, vergijos ir baudžiavos evoliucijos atžvilgiu, kaip to reikėtų, bet kadangi ligi šiol nė pati kaimynų sąvoka nėra pakankamai išaiškinta, manau kad šis naujas bandymas išaiškinti ją ir nušviesti kaimynų teisinę padėtį, paremtas visa paskelbta ir prieinama man neskelbta medžiaga apie kaimynus, ne tik tais keliais aktais, kuriais ligi šiol buvo operuojama, gali praversti. Turiu pažymėti, kad šiame rašinyje aš kalbėsiu ne apie visos

Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, bet tik apie Aukštaičių žemės kaimynus, vergus ir ūkininkus, t. y. to krašto, kuriame kaimynų institutas gavo tam tikrą pavadinimą. Tuo anaiptol nenoriu pasakyti, kad Žemaičiuose arba Guduose kaimynų nebuvo, jie nebuvo tik gavę tuose kraštuose tam tikro pavadinimo, todel reikia manyti, kad skirtumas tarp kaimynų ir nekaimynų ten nebuvo toks aiškus, kaip Aukštaičiuose, ir pats institutas nebuvo taip išaugęs. Kartais teks pasiremti kokiu artimiausių Gudų ar Žemaičių aktu, bet kadangi kultūrinės sferos ne visai sutampa su kalbos sferomis, manau nebūsiu netikslus pasakęs, kad remiuosi tiktai Aukštaičių krašto medžiaga, taigi visi pastebėjimai taikomi Aukštaičių kraštui.

Prieš kalbėdamas apie senovės aktų duodamas žinias apie kaimynus, noriu pažymėti, kad apie kaimynų termino tam tikrą, ne įprastą mums *vicini,* prasmę mes turime ir šiokių tokių kitų žinių: šiaip kalbos liekanų ir vietų vardų. Esu girdėjęs iš K. Būgos, kad žmogus, pavadintas kaimynu, atrėžęs: „Aš ne kaimynas, aš ūkininkas", — bet, deja, neatsimenu, iš kurios vietos paimtas tas posakis. Jis rodo, kad kai kur gyvojoje kalboje dar tebėra išlikusi tokia to žodžio prasmė, kad ūkininko pavadinimas kaimynu gali būti suprastas kaip koks jo paniekinimas. Be to, kaimyno žodį ne *vicinus* prasme žinome iš M. Daukšos raštų, rašytų ir spausdintų tuo metu, kai aktų kalboje kaimyno terminas jau buvo beveik išnykęs. Žemaičių kanauninkas Mikalojus Daukša yra kilęs tur būt iš Veliuonos valsčiaus Liaudos, t. y. maždaug Dotnuvos apylinkių, smulkiųjų bajorų, taigi, iš administracijos atžvilgiu Žemaičių, bet aukštaičių gyvenamojo krašto. Išleistame 1595 metais Ledesmos Katekizmo vertime M. Daukša rašo: „Kaip turi šeimyna, *kaimynai* ir tarnai po akim viešpatų savų laikytis ir gyvent?" ir antroje vietoje: „(Tegul teduodies kalti), kurie turi tarnus, vaikelius arba *kaimynus,* jog jų nemokė, neplakę, nebarė, nekuopė visame, kaip buvo reikią..."[5] Išleistame 1599 metais Vuiko Postilės vertime jis rašo: „Kaip rėdei vaikelius ir šeimyną savą? kaip rėdei ir apveizdėjai *kaimynus* savus?"[6]. Kurį Vuiko Postilės žodį M. Daukša išvertė kaimyno terminu, man neteko sužinoti, bet iš Ledesmos katekizmo lenkiško teksto[7] matyti, kad kaimyno terminu Daukša yra išvertęs žodį *poddany* — valdinys, t. y. ūkininkas. Kadangi XVI amžiaus pirmosios pusės aktuose kaimy-

nais buvo vadinami, kaip matyti, ne ūkininkai, tenka išsiaiškinti, ar Daukšos žodis kaimynai rodo, kad XVI amžiaus gyvoji lietuvių kalba žinojo tą žodį ne ta prasme, kuria jį žinojo oficialinių raštų rusiškoji[8] ir lenkiškoji kalba, ar ką kita.

Gali būti, kad kilęs iš Aukštaičių pakraščio, kur kaimynų terminas, nepripažintas oficialinės terminologijos, greičiau galėjo išnykti arba nustoti savo tikrosios prasmės, antra, gyvenęs ir dirbęs Žemaičiuose, kur to žodžio gyvoji kalba nevartojo tam reikalui, kuriam jis buvo vartojamas Aukštaičiuose, arba bent nepaliko to vartojimo pėdsakų raštuose, M. Daukša galėjo težinoti netiksliai to žodžio prasmę, ir vengdamas savo vertimuose svetimybių, stengdamasis visa ką išversti gryna lietuvių kalba, jis suklydo ir pavartojo kaimyno žodį netiksliai. Bet galėjo būti ir kitaip.

Tuo metu, kai Daukša rašė, kaimynų institutas nyko, kartu su tuo nyko ir terminas tam institutui pažymėti, bet pats žodis galėjo neišnykti, tik naujomis gyvenimo aplinkybėmis, po valakų reformos ėmus ūkininkams gyventi kaimais, juo galėjo būti kai kur imta vadinti ūkininkai, kaip dabar sakome kaimiečiai. Tokio socialinių terminų prasmės pakitėjimo žinome ir daugiau atsitikimų. Taip antai, pagrindinė bajorų termino prasmė reiškė, kiek galima numanyti, įvairiais laikotarpiais įvairių visuomenės sluoksnių žmones. Tą termino prasmės kitėjimą galime išreikšti lentele:

XV amž. pradžioje	**bajorai**	(karo tarnai)	?
XVI amž. pradžioje	ponai	**bajorai**	kelio tarnai, kelio bajorai, šarviniai bajorai.
XVII amž. pradžioje	„	žemininkai, šlėktos	**bajorai.**

Taigi, bajorais pradžioje buvo vadinami didikai, paskiau vidutiniai ir smulkieji žemininkai ir galop tam tikra dalis priklausomų, bet laisvų žmonių. Tai chronologinio termino prasmės kitėjimo pavyzdys.

Terminų prasmė, be to, keitėsi ir teritoriniu atžvilgiu. Lenkų ir Lietuvos XVI amžiaus dokumentuose *kmieci* (kumečiai) reiškė visai ką kita, Lenkuose — tai ūkininkai, o Lietuvoje ir tada ir dabar kumečiais vadinami bežemiai dvarų darbininkai, kuriems tepavesta naudotis dvaro žemės sklypeliais. Šita „lie-

tuviškąja" prasme kumečių terminas buvo vartojamas, gal ir nevisuomet, ir Lietuvos rusiškuose ir lenkiškuose aktuose XVI amžiaus viduryje. Taip antai, 1545—1547 metų Žigmanto Augusto instrukcijoje dvarų valdytojams skyrium kalbama apie ūkininkų (valstininkų) vaikus ir skyrium apie kumečių vaikus[9]. Kumečiais čia tegalėjo būti pavadinti dvarų darbininkai, greičiausia tie, kurie kituose aktuose vadinami kaimynais. Tai duoda mums pagrindo duoti dar trečią paaiškinimą, kodel M. Daukša lenkišką *poddany* išvertė žodžiu *kaimynas*. Lenkuose *poddany* ir *kmieć* daugeliu atžvilgių sinonimai. Lietuvoje tas pat *kmieć* — *kumetis* ir *kaimynas* taip pat sinonimai. Gauname tokią terminų eilę: poddany — kmieć - kumetis — kaimynas. Išleidus vidurį ir bus taip, kaip Daukšos išversta. Ar šiaip ar taip, M. Daukšos pavartoto *kaimyno* termino prasmė nėra visai aiški, iš jo mes negalime suprasti tikrosios kaimynų sąvokos.

Be to, kaimynų žodį randame išlikusį ir vietų varduose, taip antai: 1) Kaimynų kaimas, Užpalių valsč.[10]; 2) Kaimynų kaimas, Simno valsč. [11]; 3) Kaimynų ir 4) Kaimynėlių kaimai, Musninkų valsč.[12]; 5) Kaimynų kaimas, Klebiškio valsč.[13], ir kt. Tur būt kaimynais buvo vadinamas Kedainių priemiestis ar kuri kita vieta prie Kedainių, pažymėtas 1643 metų rugpiūčio mėn. 17 d. akto nuoraše „Haimincy" ir 1727 metų liepos mėn. 18 d. akto nuoraše „Koiminicy".[14] Bet daugiausia žinių apie kaimynus duoda mums rusiškieji ir lenkiškieji Lietuvos aktai.

II.

Kadangi paskelbtieji aktai, kuriuose bet kas pasakyta apie kaimynus vadinant juos tuo terminu (kaiminy, koimincy), yra išblaškyti, kai kam gal sunkiai prieinami, be to, kadangi ir pridėti prie šio straipsnio aktai kai kam gali būti ne visai suprantami, manau, kad bus pravartu ne tik nurodyti aktai, bet ir išdėstyti tiek, kiek to gali reikėti kaimynų klausimui. Bedėstant paaiškės, ir kas buvo vadinta kaimynais, ir kokia buvo tų kaimynų padėtis. Visus aktus, tiek kitur paskelbtus, tiek čia pridedamus, žymėsiu, kad būtų patogiau, raidėmis, nes kiekviena-

me aktų leidinyje aktas paprastai esti pažymėtas tam tikru numeriu ir žymint jis čia kita numeracija galėtų kilti painiava.

A. 1522 metų Radvilų dvarų dalybų pažymėjimas[15]. Jame tarp ko kita pasakyta, kad Kedainiuose, atitekusiuose Stanislovui Radvilai, be 66 ūkininkų (liudi tiahlyje diakolnyje), kurie eina kunigystą ir duoda duokles ir kitokias rinkliavas, yra dar 16 kaimynų (koimincy), kurie gyvena apie dvarą, duoklės neduoda, jokių mokesčių nemoka, tiktai kunigystą (službu tiahluju) eina. Matome, kad tarp ūkininkų ir kaimynų bendra yra tai, kad ir vieni ir antri eina kunigystą, baudžiavas, ir jų skirtumas nurodomas tas, kad kaimynai neduoda nei duoklių nei kitų rinkliavų, kurias duoda ūkininkai; be to, pažymima, kad kaimynai gyvena prie dvaro, apie ūkininkus to nepasakyta, tenka manyti, kad ūkininkų gyventa toliau nuo dvaro.

B. 1514 metų gegužės mėn. 2 d. Lietuvos žemės maršalko sprendimas[16] del Vilniaus tijūnystės Nemenčinės dvaro ir Bezdonių kaimynų skundo ant Vilniaus tijūno Butrimo Nemiravičiaus, kad tasai įsakęs del velykinės mezliavos nemokėjimo pagrobti kaimynų jautį ir karvę. Skundėjai, viešpaties *žmones kaimynai,* surašyti vardais, sako, kad *valsčiaus žmones* visuomet senu papročiu duodą viešpačiui, t. y. didžiajam kunigaikščiui, velykinę ir kalėdinę mezliavą, ir kad tokios mezliavos tijūnas reikalaująs ir iš jų, bet jie niekuomet nesą davę mezliavos kartu su valsčium. Iš skundėjų paaiškinimų ir iš Nemenčinės pristovo (kurio žinioje buvo valstininkai) ir kitų valsčiaus žmonių parodymų matyti, kad, kiek jie patys žiną ir kiek iš savo tėvų esą girdėję, kaimynai niekuomet nėra davę mezliavos, tik atvažiavus viešpačiui į Nemenčinę iš seno duoda nuo *dūmo* po vištą ir po dešimtį kiaušinių; jų pareigos šios: nemenčinėnai vasarą dvaro laukuose tris dienas aria ir dieną piauna po du nuo *dūmo* ir šienauja pievas, kurias iš seno šienavo, o bezdonėnai dvaro laukuose tris dienas aria ir tris dienas piauna po du nuo dūmo ir šienauja, ir iš senovės į dvarą eina dirbti su kirviu, ir sargybos prie viešpaties iždo Vilniuje eina, bet jokių kitų tarnybų kartu su valstininkais neina. Be to, kaimynai pareiškė, kad neduodą pastočių pasiuntiniams ir tijūno tarnams, ir patiekė kunigaikščio raštą, kad jie neturį duoti tų pastočių, nes „po savimi *neturime valsčiaus žemių,* tiktai viešpaties *dvaro laukuose prie dvaro gyvename* ir dažnai savo kiemus (dvo-

ry) kilnojame į kitas vietas mėžimui (?) (dlia navozov)". Išsprendęs bylą žemės maršalkas rado kaimynus teisius, neįsakė jiems duoti mezliavos ir paliko eiti savo senas pareigas.

Taigi, kaimynai valsčiaus žemių neturi, nėra valstininkai, bet gyvena prie dvaro dvaro žemėse „dūmais", matyti, atskiromis šeimomis. Dabar suprantama, kodel akte A pažymėta, kad kaimynai gyvena apie dvarą, — tuo norėta pasakyti, kad jie gyvena dvaro žemėje. Čia negaliu nagrinėti viešpačių dvarininkų ir valstininkų ūkininkų teisių ūkininkų žemei, nes tam klausimui ir surištiems su juo klausimams išaiškinti tektų skirti nemažiau vietos, kaip visam šiam rašiniui. Aiškiau apie tai gal teks pakalbėti skyrium. Bet kadangi šie klausimai labai svarbūs kaimynų reikalui, neįsileidžiant į įrodinėjimus, kai kas galutinų išvadų tenka nurodyti. Dvarininkas kalbamuoju metu buvo dvaro žemės savininkas, galėjo ją pirkti, parduoti ir t. t., žinoma, kiek tai buvo leidžiama. Ūkininkai taip pat buvo savininkai savo žemių, galėjo jas pirkti, parduoti, kiek tai buvo leidžiama. Valsčiui, t. y. valstininkų ūkininkų žemių teritorijai, dvarininkas buvo ne savininkas, bet tik valdovas. Įsigyti savo ūkininko valstininko žemę jis tegalėjo nupirkęs iš ūkininko, paveldėjęs kaip valdovas išmarų ūkį arba konfiskavęs. Taigi, Kedainių ir Nemenčinės ūkininkai gyveno savo žemėse, o kaimynai — svetimose, dvaro žemėse. Mes matome, kad kaimynai turi tam tikrų pareigų dvarininkui, kurios yra nusistovėję. Tos pareigos nustatytos ne kiekvienam kaimynų asmeniui, bet tik tam tikram teisiniam asmeniui, kaimynų dūmui, t. y. gyvenančiai vienuose namuose kaimynų šeimai: nuo dūmo kaimynai eina arti ir piauti, nuo dūmo duoda vištas ir kiaušinius atvykus viešpačiui. Čia yra daug bendra su ūkininkais. Valdovas turėjo reikalo ne su kiekvienu ūkininkų luomo žmogum, bet tik su tam tikru teisiniu vienetu: ūkininkų tarnyba, puse tarnybos, ketvirčiu tarnybos; ne atskiram ūkininkui, bet ūkininkų tarnybai buvo nustatytos baudžiavos, duoklės ir t. t. Toliau iš to akto tenka pažymėti, kad čia kaimynai vadinami taip pat, kaip ir ūkininkai, *žmonėmis,* t. y. ne vergais, ne bajorais ir t. t. Kedainių kaimynai nieko nemokėdavo, Nemenčinės ir Bezdonių kaimynai taip pat neduoda nei duoklės nei mezliavos, bet jau iš seno duoda viešpačiui atvažiavus po vištą ir 10 kiaušinių nuo dūmo. Jie turi didžiojo kunigaikščio privilegiją, kuria at-

leidžiami nuo pastočių. Kodel jie kilnoja savo kiemus(?) man ne visai aišku. *Navoz* reiškia įmėžimas, įmėžta žemė. Tuo laiku mėžiamos žemės būdavo nedaug. Gal juos prašalindavo nuo įmėžtos, gerai įdirbtos žemės ir duodavo kitos žemės, kol vėl ją įdirbs, įmėš. Ar šiaip ar taip jiems buvo pavedama tur būt nedaug žemės. Jie laikydavo gyvulių, matyti, ardavo pavestą jiems žemę savais jaučiais.

C. 1542 metų liepos mėn. 1 d. Stanislovo Astikavičiaus palikimo turtų sąrašas, kurie atiteko jo broliui Grigaliui Astikavičiui[17]. Šitame inventoriuje paminėti šie kaimynai: prie Gegužinės dvaro kaimynas Bagdonas *malūnininkas,* kuris prižiūri malūną; Perelazų dvarelyje, kuris priklausė Gegužinės dvaro, surašyta belaisvių šeimyna ir žmonės kaimynai. Musninkų dvare yra belaisvių šeimynos, žmonių kaimynų ir, be to, prie dvaro yra baudžiauninkų ūkininkų. Perelazų kaimynų surašyta 9 *tarnybos,* pirmasis tijūnas, apie kurį pasakyta, kad jis turįs arklį ir jokių rinkliavų neduodąs, del kitų apie rinkliavas nieko nepasakyta, tur būt ir jie neduodavo rinkliavų. Visų tų 9 kaimynų tarnybų 4 neturi jokių dirbamųjų gyvulių, o iš kitų 2 turi jaučių ir po arklį, 1 turi jaučių ir 2 turi po arklį. Kai del Musninkų kaimynų, apie juos daugiau pasakyta. Pirmuoju pažymėtas *kalvis* Povilas, *ateivis žmogus,* turįs jautį ir arklį, kuris tarnauja kalvio tarnybą. Apie kitas 8 tarnybas nepasakyta, kad jie ateiviai, todel jie, matyti, neišeiviniai. Iš tų 8 tarnybų 3 neturi jokių dirbamųjų gyvulių, 2 turi jaučių ir po arklį ir 3 turi po arklį. Apie Musninkų dvaro kaimynų pareigas taip pasakyta: „Šitie kaimynai eina tarnauti diena iš dienos su kuo įsakys (reikia suprasti: su žagre, piautuvu, kirviu ir t. t.), rinkliavų iš jų nieko negaunama, tiktai kasmet duoda *nuo tarnybos* po vištą ir po 10 kiaušinių, — tokia yra jų pareiga". Ir čia, kaip ir nemenčinėnai, kaimynai vadinami *žmonėmis,* bet skirtumas yra tas, kad dvaras čia turi reikalo ne su kaimynų dūmu, t. y. šeima, bet su *tarnyba,* kuri paprastai susidėdavo iš kelių dūmų, šeimų. Tarnyba buvo tas vienetas, nuo kurio ėjo pareigas ūkininkai. Kai del Musninkų baudžiauninkų ūkininkų pareigų, apie jas taip pasakyta: „Šitie žmones eina tarnauti su kuo įsakys ir išlaiko kelio žirgą pono reikalui, rinkliavų iš jų nieko negaunama". Jei vieni nebūtų pavadinti kaimynais, o antrieji einančiais kunigystą žmonėmis (liaudi tiahlyje), jų negalėtume at-

skirti nei iš turto, — nebent ūkininkų yra ir turtingesnių, bet ir tai 10 ūkininkų tarnybų tarpe 2 neturi gyvulių, — nei iš pareigų, nes nei ta višta ir 10 kiaušinių, kuriuos duoda kaimynai, nei tas vienas arklys, kurį išlaiko visa 10 tarnybų ūkininkų, nėra toks svarbus pažymys, kuris skirtų dviejų luomų žmones, ypač kad ir vienų ir antrų pareigos nustatytos vienodu būdu — nuo tarnybos. Atsižvelgę į pirmesnius aktus, turime prileisti, kad jų esminis skirtumas yra tas, kurio iš inventoriaus nematyti, būtent: ūkininkai iš seno gyveno savoje žemėje, o kaimynai — dvaro žemėje. Verta pažymėti, kad išskyrus malūnininką Bagdoną ir kalvį Povilą visi kiti kaimynai, matyti, dirbo laukų darbus.

Č. 1539 metų rugpiūčio mėn. 30 d. aktas, kuriuo bajorai Derškavičiai parduoda Samiliškių bajorui tris savo tuščias kaimynų žemes, tur būt netoli Strėvininkų, vadinamas Ežiškę, Krikiškę (gal Grigiškę) ir Valačiškę, ir tris laukus ketvirtosios žemės Šaduikiškės už 10 kapų grašių, duodamas priedėlyje Nr. 4. Kaip matyti, kaimynų žemės susidėdavo ne iš vieno laukelio, nes trys laukai sudaro tik dalį buvusios kaimyno Šaduikio žemės. Matyti, kad čia kaimynų naudojamos žemės nebuvo nuolat kaitaliojamos, buvo pastoviai surištos su jais, taip kad ir nebegyvenant kaimynui žemėje, tų žemių kompeksas pasilikdavo aiškus, ir tos žemės kurį laiką dar buvo vadinamos buvusio jų laikytojo kaimyno vardu.

D. (a) 1517 metų aktas, kuriuo Povilas Stankavičius parduoda Kedainių miestiečiui kaimyno Motiejaus Kudrevičiaus ar Gudevičiaus žemę netoli Kedainių už 10 kapų grašių. (b) Ant tos žemės pirkėjas įsitaisė dvarelį, kurį jo sūnus Morkus Petravičius 1538 metų gruodžio mėn. 23 d. pardavė savo viešpačiui Jonui Mikalojevičiui Radvilai su kitomis tėvo pirktomis žemėmis ir žmonėmis[18]. Gaila, kad šie aktai, kurie sudaro dalį tam tikros gana įdomios serijėlės, išleisti asmens, nemokėjusio gerai skaityti seno rašto, bet tuo tarpu aktų patikrinti negaliu, nes dabar jie tebėra išvežti Maskvoje. Del žemės kainos tenka paabejoti, ar ji tikra.

E. 1542 metų rugsėjo mėn. 19 d. Gardino miesto sargo skundas[19], kad viešpaties bajoro žmogus Andrius kaimynas pavogęs iš jo pievos du vežimu šieno. Nuvykęs daryti pas jį kratos sargas pastebėjęs, kad šienas jau esąs sunešiotas iš to kai-

myno namų į klojimą, bet klojime bajorienė neleidusi jam kratos daryti. Teismo knygų originale toliau, matyti, trūksta lapo, nes spausdintame tekste bylos tęsinio vietoje eina pašalinis pareiškimas.

Ė. 1544 metų sausio mėn. 7 d. aktas, duotas priedėlyje Nr. 5, kuriuo du Vilkijos bajoru atidalina kitiem dviem bajoram po ketvirtąją dalį savo nedalintų kaimynų žemės, apsiimdami pastatyti duodamoje žemėje trobelę. Reikia manyti, kad ir likusioje žemėje buvo trobelė, kurioje gyventa tų kaimynų, kurių žemės dalinamos.

F. 1562 metų gruodžio mėn. 16 d. aktas, kuriuo žemininkai parduoda žemes Deltuvoje, — duodamas priedėlyje Nr. 7. Tarp ko kita pasakyta, kad parduodamoji žemė esanti pagal kito žemininko kaimynų žemės sieną.

G. 1523 metų kovo mėn. 29 d. aktas, kuriuo Stanys su broliu Jogeliu parduoda *gryčiniam kaimynui* Bernotui du lauku su akmenimis, matyti, netoli Kedainių už 22 grašiu, — duodamas priedėlyje Nr. 3. Čia pačiu terminu pažymima, kad gryčia yra kaimyno pažymys, kuriuo jis skiriasi, bet ne nuo ūkininkų, kurie gryčias turėjo. Apie tai, kad kaimynai galėjo pirktis ir pirkdavosi žemių, teks toliau kalbėti.

H. 1540 metų gegužės mėn. 1 d. Gardino vietininko sprendimas del Gardino totorių kunigaikščių Malkumano ir Mustafos Miskavičių skundo, kad jų neišeiviniai vyrai, pirkti kaimynai Jonuška ir Staselis Mikalojevičiai pabėgę iš jų naktį su savo manta[20]. Kadangi Jonuška ir Staselis sakosi esą didžiojo kunigaikščio išeiviniai žmones, jokie ieškovų belaisviai, todel Miskavičiai pristato teismui Aukštadvario karužos Mikalojaus Kvedevičiaus parduodamąjį raštą, kuriame sakoma, kad jis uždavęs skundėjų tėvui, kunigaikščiui Miskui, už dvi kapi grašių tų kaimynų motiną ir tris seseris, kurios turėjusios atidirbti tuos pinigus kunigaikščiui Miskui, o tuodu kaimynu, Jonušką ir Staselį, pardavęs jam amžinai už dvi kapi grašių, bet ne belaisviais bernais (parobki), o kaimynais, kurie turi (savo) namuose po juo (jo valdžioje) gyventi, ne dvare tarnauti (za koimincov, iž meli u domech pod nim meškati, a ne u dvore služiti). Paklausti liudytojai patvirtino to akto tikrumą. Išsprendęs bylą Gardino vietininkas įsakė tiem žmonėm, Jonuškai ir Staseliui, kad tarnautų kunigaikščiams Mickavičiams ir gyventų po jais savo

namuose patys su savo manta, kaip pirmiau. Mikalojaus Kvedevičiaus akto posakis, kad parduotieji kaimynai turį ne dvare tarnauti, reikia suprasti taip, kad jie parduoti ne namų darbui, kad jie neturį tapti dvaro šeimyna, bet dirbti dvarui jie, žinoma, turėjo, tik gyventi turėjo savarankiškai, savo namuose. Tie savi namai, kaip akte pabrėžiama, juos turi skirti nuo nelaisvosios dvaro šeimynos. Todel suprantamas akte G. Bernoto pavadinimas gryčiniu kaimynu. Tuo posakiu aiškiau norėta pažymėti jo socialinė padėtis, kad jis gyvena savo gryčia, nėra dvaro šeimynos bernas. Iš šito akto matome, kad kaimynai čia yra asmeniniai belaisviai, savininkas motiną ir dukteris užduoda, įkeičia, o sūnus skyrium parduoda, jau iš kainos matyti, kad be žemės.

I. 1596 metų balandžio mėn. 1 d. dviejuose aktuose (a ir b)[21] išdėstyta visa kaimyno Stanislovo Vaikniaus, gyvenusio Skuminų lauke, Vilniaus paviete, istorija. Stanislovas Vaiknius gyveno žemėje, kuri paskiau vadinama kaimyniške Vaikniške žeme, taigi jis buvo kaimynas. Kai paseno, kadangi buvo nevedęs, savininkai atleido jį laisvėn tur būt nebematydami iš jo naudos, o jo sūnus ir žemę pasidalino tarpusavyje į penkias dalis. Išėjęs Stanislovas Vaiknius nemaža laiko gyveno svetimuose žmonėse, matyt, atsigavo, vedė ir grįžęs vėl apsigyveno savo senoje vietoje, bet jau laisvuoju išeiviniu žmogumi, ne tėviškiniu. Iš to matyti, kad kaimynas Vaiknius buvo nelaisvas, nes tik atleistas laisvėn galėjo išeiti.

Y. 1582 metų gegužės mėn. 12 d. Žeimių dvaro, Kauno paviete, inventorius[22]. Prie Akmenių pažymėtos šios 4 kaimynų tarnybos: Jonelis malūnininkas, Andrius tijūnas, senasis (buvusis?) tijūnas, Misius „kancelis".

J. 1559 metų liepos mėn. 16 d. sąrašas žemių, kurios duotos Vilkijos valsčiuje Jonui Steckevičiui ir Onai Skapaitei už jų paimtas žemes[23]. Duodamos žemės siena eina pro Kaimynų kaimą. Tai nebuvo koks to kaimo pavadinimas, tik nurodymas, kad kaimas susidarė iš kaimynų; toks pažymėjimas, žinoma, galėjo eiti ir pavadinimu. Ar tas pat kaimas minimas 1597 metų gegužės mėn. 22 d. akte, ar kuri kita Vilkijos valsčiaus vieta, vien iš regestų[24] neturint paties akto negalima pasakyti. Taip pat nežinia, kokius Kaimynus Pernaravoje, Vilkijos valsč., mini savo žodyne Sprogis, nes jo nurodymas matyti klaidingas.

Tai visa žinomoji aktų medžiaga apie kaimynus, pradedant 1514 ir baigiant 1597 metais. Jos nėra daug, bet pakanka nustatyti tokiems kaimynų pažymiams, iš kur bent apytikriai galime nustatyti, ar aktas kalba apie kaimynus ar apie kitų luomų žmones, jei akte jų luomas aiškiai nenurodytas ar jei jis pažymėtas kuriuo kitu neaiškiu terminu. Aš manau, kad nedidelis plotas, kuriame terminas buvo vartojamas aktuose, — tiktai Aukštaičių kraštas, — ir palyginti, nedidelis to vartojimo laiko tarpas leidžia tvirtinti, jog visuose aktuose kaimynais pavadinti to paties luomo žmones. Juo labiau, kad nors kai kurie aktai, pav. I ir Y, kaimynus mini dar XVI amžiaus gale, bet reikia pažymėti, kad tie dvarai, apie kuriuos kalbama tuose aktuose, valakų reformos tuo metu dar nebuvo paliesti, taigi, mes apie kaimynus težinom prieš valakų reformą, t. y. normališkai maždaug ligi 1560 metų. Trumpai suglaudę, kas jau buvo kalbėta apie kaimynus, galime pasakyti, kad kaimynai nėra ūkininkai, nes gyvena ne savo žemėje, bet dvaro žemėje, nėra laisvi, bet nesudaro nelaisvosios dvaro šeimynos, nes gyvena savarankiškai savo namuose. Kad kartais kuriam kaimynui neužtenka dvaro duotos jam žemės ir jis kokį sklypelį prisiperka sau, arba kad tarp nelaisvųjų kaimynų prisimaišo koks laisvas žmogus, tai negali keisti tos pagrindinės kaimynų sąvokos prasmės.

III.

Oficialinė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kalba, t. y. Statuto, instrukcijų dvarų valdytojams, didžiųjų kunigaikščių privilegijų kalba, kaimynų termino nežino. Tenka todel prileisti, kad jie buvo vadinami kitaip, ir pasirūpinti susekti jų pavadinimas. Priedėlyje Nr. 1 duodamas 1500 metų gegužės mėn. 28 d. aktas, kuriuo parduodamas *sėlėnas* Melkus Vesnevičius ir jo brolis Meškutis su jų vaikais už penkias kapas grašių ir už bosą rugių su visais jų daiktais ir rugiais, kurie ***pasėti pardavėjo žemėje,*** ir su vasarojumi ir trobesiais, paliekant pardavėjui tik žemę. Tie selėnai turį tarnauti pirkėjams su arkliu, su jaučiais, su dalgiu ir su kirviu kasdien, kur tik pirkėjams reikės, ir kas tik jiems bus įsakyta. Selėnai čia nelaisvi — parduodami, gyvena šeimininko žemėje, kuri pardavus juos atlie-

ka pardavėjui, gyvena savarankiškai — turi savo trobas, savo derlių iš pavesto jiems lauko, savo turtą, — žodžiu turi visus kaimynų pažymius. Tai tėra etimologinis „kaimyno" vertimas: kaimas = selo, kaimynas = selianin. Šio akto raštininkas, vilnietis gudas Herasimas Aleškavičius, turėjo gerai mokėti ir gudiškai ir lietuviškai, ir versdamas išdėstytą jam lietuviškai sutartį rašto kalba, neturėdamas ta kalba tam tikro termino kaimynui pavadinti, išvertė tą žodį etimologiškai. Buvusi kaimyno laikoma žemė, pardavus ir iškėlus kaimyną, turėjo būti vadinama kaimyniškė, o rusiškai — selianskaja. Tur būt nesuklysiu pasakęs, kad pavadinta taip viename 1499 metų kovo mėn. 21 d. akte[25] žemė buvo kaimyniškė. Antras aktas, kuriame kalbama apie selėnus, duodamas priedėlyje Nr. 2. Tai 1511 metų gegužės mėn. 26 d. Darsūniškio laikytojo Venclovo Kastevičiaus sprendimas del Darsūniškio karčiamninkų ir selėnų ir *potijūnio* Juškos Daugėlavičiaus skundo ant ūkininkų[26] Vaidminavičių, jog tie imąsi šile šiapus Laponės upės medžių malkoms ir troboms, tuo tarpu toje vietoje šilas tesąs paskirtas karčiamninkams ir selėnams. Selėnais čia vadinami tik ieškovai, atsakovai ūkininkai, matyti, nėra selėnai. Be to, selėnų priešakyje stoja potijūnis. Kaip matyti iš kitų aktų[27], didesniuose dvaruose *potijūnio* žinioje buvo dvaro darbininkai, o ūkininkai buvo *pristovų* žinioje. Iš akto matyti, kad Darsūniškio pristovas tuo metu buvo Stanys. Bet šie selėnai negalėjo būti ir paprastieji dvaro darbininkai, dvaro šeimyna, nes šeimyna savo reikalams negalėjo turėti servituto miškui. Ir šiuo atsitikimu selėnais tegalėjo būti pavadinti kaimynai.

Kad *seliane, selianityje* esą vergai, pasodinti žemėje, yra nurodyta M. Vladimirskio - Budanovo[28], komentuojant 1447 metų Kazimiero žemės privilegiją, tur būt pasiremiant F. Leontavičium, kurio rašinio apie ūkininkus nesu turėjęs progos skaityti. Tenka pažiūrėti ta 1447 metų privilegija, kurios tekstą Vladimirskis - Budanovas aiškina. Tai nėra originalinis privilegijos tekstas, bet tik jos rusiškas vertimas, kuriame šie terminai pavartoti 11 ir 12 str. Iš originalinio lotyniškojo tos privilegijos teksto[29] matyti, kad tuo žodžiu yra išverstas žodis *kmethones*. Kitame rusiškame tos privilegijos vertime, paskelbtame Dzialynskio rinkinyje[30], vertėjas tiesiog yra išleidęs tą žodį, gal gerai jo nesuprasdamas, gal nemokėdamas išversti.

Apie kumečius (knethones, kmeti) dar teks pakalbėti. Įdomu tai, kad Vladimirskis - Budanovas, kalbėdamas apie kaimynus, kuriuos laiko pasodintais žemėje vergais, kai turėjo ne tik geros progos, bet ir reikalo paminėti selėnus, nieko apie juos nesako. Pažymėtina, kad I statuto I sk. 22 str., kurį sudarė Kazimiero privilegijos 11 str. vertimas, vienose (tur būti senesnėse) redakcijose tos privilegijos žodžiai *kmethones et subditi* išversti *pospolityje liudi poddanyje,* o kitose (vėlesnėse, ištaisytose) jau tiksliau išversta: *kmeti i liudi poddanyje*[31]. Gi kur statute vartojamas terminas seliane (VI, 19; XII, 9), jis reiškia tiktai kaimo žmones, nemiestiečius, ir lotyniškame Statuto vertime išreikštas žodžiu *villani*[32], t. y. kaimiečiai. Ta pat kaimiečių, nemiestiečių, prasme žodis *seliane* yra pavartotas ir rusiškame vertime 1463 metų gegužės mėn. 26 d. Kazimiero privilegijos Kauno miestui[33]. 1473 metų kovo mėn. 30 d. Kazimiero rašte Eišiškių vietininkui del kai kurių bajorų[34] sakoma, kad jie neturį duoklių duoti nei kurių kitų tarnybų tarnauti su *selėnais* (im nenadobe diakol davati ani inšych kotorych služob z seliany). Kadangi duokles duodavo ir tarnybas eidavo tik baudžiauninkai ūkininkai, bet ne kaimynai, kurie duoklių neduodavo, matyti, kad šiame rašte selėnais pavadinti ūkininkai. Taigi, Lietuvos aktuose žodis *seliane* buvo vartojamas trimis, mūsų supratimu įvairiomis, prasmėmis: 1) kaimyno, 2) baudžiauninko ir 3) šiaip kaimiečio, nemiestiečio. Gal šis įvairus žodžio vartojimas rodo genetinį tų trijų žmonių kategorijų ryšį, jų evoliuciją nuo 1 ligi 3, bet tuo tarpu tokia nuomonė tebūtų nepamatuotas spėjimas. Todel mes tegalime imti kaimynais tik tuos selėnus, apie kuriuos kalbama aktuose nurodant kaimynų pažymius. O tokie aktai, kaip pav., didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1494 metų liepos mėn. 22 d. raštas Alytaus vietininkui[35], kuriuo įsakoma paimti Alytaus *selėnų* dirvos, esančios prie kelio iš Alytaus į Simną, duoti jos Trakų tijūnui, o tiems žmonėms (selėnams) duoti atlyginimo tiek pat žemės kitur, — kadangi iš paties akto nematyti, kas yra tie selėnai, ar tai tie kaimynai, kurie vėliau sudarė Simno Kaimynų kaimą, ar ūkininkai, — tenka palikti nuošaliai.

Apie *kumečius (kmethones, kmeti)* jau esu kalbėjęs.[36] Iš 1447 metų Kazimiero žemės privilegijos Lietuvai, iš I Statuto lotyniškojo vertimo ir jo ištaisytos rusiškosios redakcijos ir iš

1544—1547 metų Žigmanto Augusto instrukcijos dvarų valdytojams ar jos projekto matyti, kad kumečiais tuose aktuose vadinami nelaisvi, priklausomi žmones, ne ūkininkai, bet ir ne paprasti dvaro belaisviai bernai, kuriems pavadinti tuose aktuose vartojami kiti terminai. Jau iš tų pažymių galime sakyti, kad šiuose aktuose kumečiais yra pavadinti tur būt kaimynai. Ir šis terminas buvo gana retai vartojamas Lietuvos aktuose, ir juo taip pat ne visuomet tur būt buvo vadinami kaimynai. Taip antai, tas pat Povilas Stankavičius, kuris buvo pardavęs Petrui Totoriui savo kaimyno Motiejaus žemę (D), kitu aktu 1524 metais pardavė jam savo kumečius (chmetev) su jų žemėmis, jo brolis Jurgis Stankavičius taip pat pardavė jam savo kumetį (kmetia) su jo žemėmis, ir tie kumečiai kiek vėlesniame 1538 metų akte vadinami *žmonių tarnybomis*.[37] 1520 metų kovo mėn. 16 d. Vilniaus miesto knygose įrašytas ūkininko Jonuškos Libijonavičiaus pareiškimas, kad jis įkeičiąs savo žemę ponui Baltramiejui Germanavičiui pasilikdamas gyventi įkeistoje žemėje, ir „iš jos turįs tarnauti kaip *kumetis*, arba kaip ponas norės".[38] Ir šiame ir pirmesniuose kedainiškiuose aktuose kumečiais, matyti, pavadinti yra einą kunigystą žmones, tur būt ne kaimynai. Taigi, selėnais ir kumečiais buvo vadinami nelaisvi žmonės, kurių pareiga buvo dirbti savo viešpačiui, ir kaimynai ir einą kunigystą ūkininkai.

Jau N. Linničenka, aiškindamas *kaimyno* žodžio kilimą, yra sugretinęs tą terminą su žodžiu *sused* viename XV amžiaus akte.[39] Iš 1443—1447 metų Trakų vaivados Jono Manvydo ir 1477 metų Trakų vaivados Radvilos Astikavičiaus sprendimų[40] matyti, kad didysis kunigaikštis Vytautas buvo davęs Krupui už jo nuopelnus *žmonių susiedų* (liudi susedy) *jo dvare* prie Rodūnės, tie susiedai iš Krupo išsipirkę, ir Krupas pasodinęs juos *už savo dvaro,* bet jie pasilikę Krupo ir jo įpėdinių valdiniais. Dovanotųjų žmonių pavadinimas akte susiedais yra netikėtas, nes susiedais, bent XVI amžiuje, buvo vadinami laisvieji padėjėjai, todel tenka šie aktai smulkiau panagrinėti. Kad čia susiedais pavadinti nelaisvi žmones, matyti iš to, kad jie buvo dovanoti Krupui ir paskiau išsipirko iš nelaisvės. Išsipirkusius Krupas pasodino juos už dvaro. Čia tas posakis tegalima suprasti taip, kad jie buvo pasodinti ne tik už dvaro sodybos, bet už dvaro žemių, ne dvaro žemėse. Iš Krupo įpėdinių aktų matyti, kad

nei Krupas nei jo įpėdiniai savų ūkininkų neturėjo, taigi susiedai negalėjo būti pasodinti ūkininkų žemėse. XV amžiaus pradžia buvo laisvosios žemės okupacijos laikotarpis.[41] Nedirbamas žemes, krūmus, raistus, girių pašalius, nereikalingus viešpačių medžioklei, kiekvienas galėjo prasiskinti, paversti šienaujama pieva arba dirva ir tuo savo darbu juos įsisavinti. Taigi, tokioje nedirbamoje, niekieno žemėje ir pasodino Krupas savo buvusius susiedus, palikdamas juos savo valdiniais ir duodamas jiems progos įsidirbti žemės sau, virsti savažemiais ūkininkais. Prieš išsipirkdami tie susiedai tegalėjo būti arba tikrieji dvaro belaisviai bernai arba kaimynai. Kadangi belaisviams bernams rusiškoji rašto kalba turėjo tam tikrų terminų (nevolniki, čeliad nevolnaja, parobki), negalima prileisti, kad šiame akte belaisviai bernai galėtų būti pavadinti visai netinkamu susiedų terminu, vartojamu laisviems žmonėms pažymėti. Lieka tik viena — akte susiedais yra pavadinti kaimynai. Vytautas yra davęs juos dvare, t. y., kad jie gyventų dvaro žemėje, bet to nereikia suprasti, kad pačioje dvaro sodyboje. Kaimynai pavadinti šiame akte susiedais atsitiktinai, tai nebuvo koks rusiškas terminas kaimynams pažymėti, bet tik lietuviško žodžio *kaimynas* vertimas greičiausia atėjusiu raštininkui į galvą rusišku žodžiu *sused*, nes ir lietuviškai ir rusiškai tas žodis turėjo dar ir kitos, ne socialinės vienodos abiem kalbom prasmės — *vicinus*.

Priedėlyje Nr. 9 duodamas 1600 metų aktas, kuriuo žemininkai parduoda savo *valdinį daržininką, arba dvaro darbininką* (parobka) su jo turtu ir iš seno *duotomis* tam daržininkui žemėmis. Aišku, kad tas daržininkas yra kaimynas. Nors šis aktas yra to laikotarpio, kada valakų reforma buvo pakeitusi ūkininkų ir belaisvių darbininkų ekonominę ir teisinę padėtį ir belaisvių dvaro bernų vietoje įvedusi margininkus daržininkus, bet kadangi iš šito daržininko žemių sąrašo matyti, kad valakų reforma jo dar nebuvo palietusi, jis tenka laikyti senesnės santvarkos daržininku arba kaimynu. Daržininkai (ohorodniki, horodniki) esti minimi aktuose ir Žigmanto Senojo laikais, prieš valakų reformą, bet ne visuomet tuo žodžiu vadinami kaimynai.

Taigi, matome, kad aktuose kaimynai vadinami labai įvairiai: koimincy, seliane, kmeti, ohorodniki ir t. t. Tam tikro oficialinio termino rusiškoji raštų kalba jiems neturėjo. Betgi aktų, kuriuose būtų kalbama apie kaimynus tais įvairiais pava-

dinimais, yra vis delto nedaug. Tuo tarpu kaimynų, sprendžiant jau iš nurodytųjų aktų, turėjo būti Lietuvoje nemaža, todel ir aktuose apie juos dažniau turėjo būti kalbama. Tenka surasti, kaip jie paprastai buvo vadinami.

Jau rašydamas 1872 metais apie belaisvius I. Novickis yra nurodęs,[42] kad nuo *belaisvių šeimynos* (nevolnaja čeliad) reikią skirti *parobkai*, kurie nesą tikri belaisviai. Ta jo nuomonė nėra paremta kokiais aiškiais dokumentų nurodymais, tai buvo greičiau spėjimas, paremtas daugiausia žodžio etimologija. Vėlesnieji tyrinėtojai: M. Liubavskis,[43] M. Hruševskis,[44] V. Kameneckis,[45] — visai atmeta tą Novickio nuomonę. Betgi ji nėra tokia be pagrindo, kaip atrodo. Kai kur aktai tiesiog skiria tas dvi belaisvių kategorijas. Taip 1516 metų spalių mėn. 2 d. aktu[46] Žigmantas patvirtina kunigaikščiui Kastantinui Astragiškiui tarp ko kita Gurų dvarelį prie Vilniaus „su visais ūkininkais ir *nelaisvąja šeimyna* ir to dvaro *darbininkais (parobki)*... ir su visomis... to dvaro ir ūkininkų ir *darbininkų žemėmis*". M. Hruševskis mano,[47] kad iš šio akto negalima daryti išvados, jog nelaisvoji dvaro šeimyna buvusi ne tas pat, kas darbininkai (parobki), kad čia tėra tos pačios sąvokos pakartotinas išreiškimas įvairiais žodžiais. Tiesa, dažniausiai tie terminai aktuose nebuvo skiriami, taip pav., akte, kuris duodamas priedėlyje Nr. 6, tas pat belaisvis vadinamas ir *parobok* ir *čeliad*. Bet aktas del Gurų dvarelio pažymėtinas tuo, kad jame kalbama ir apie tų parobkų žemes. Iš akto ir galime spręsti, kad *parobki* akte pavadinti tie darbininkai, kurie turi žemės, o *čeliad nevolnaja* tie darbininkai, kurie žemės neturi. Taigi, akto raštininkas įvairiais terminais greičiausiai ir norėjo pažymėti įvairias darbininkų kategorijas. Šiaip oficialinėje raštų kalboje to skirtumo nežymu. Šiame akte parobkais pavadinti belaisviai darbininkai, kurie turi žemės, t. y. kaimynai. Tokių aktų, kur kalbama apie parobkų žemes, yra daugiau. Taip, pavyzdžiui, viename Vievio dvaro aktų sąraše, sudarytame XVI amžiaus gale, yra pažymėtas 1543 metų aktas, kuriuo buvo įkeistas parobkas su jo žeme.[48] Bet ne tik aktų prasmė rodo, kad parobkais akte vadinami kaimynai, yra ir tokių aktų, kuriuose pavadinti kaimynais žmonės vadinami parobkais. Jau esu išdėstęs 1540 metų sprendimą (H) del totorių kunigaikščių Miskavičių kaimynų Jonuškos Mikalojevičiaus ir jo brolio. Žinomas yra dar kitas spren-

dimas 1541 metų rugpiūčio mėn. 1 d.,[49] t. y. per 15 mėnesių po pirmojo sprendimo, del to paties kunigaikščio Mulkumano Miskavičius ir jo turimo berno (parobka) Jonuškos Mikalojevičiaus. Nors ir Mulkumanas Miskavičius ir jo brolis nebuvo nuskurdėliai, — 1534 metais Mulkumanas turėjo statyti kariuomenėn 3 visai ginkluotus raitelius, o jo brolis Mustafa du raiteliu, katrų vieną visai ginkluotą,[50] — betgi vargu ar galėjo jis tiek daug bernų turėti, kad du bernu gelėtų būti vieno vardo ir vieno tėvo vardo. Be to, jei jau taip būtų buvę, tai vienas būtų vadinamas Joneliu, antras Jonuška ar kaip kitaip, kaip tai dažnai būdavo daroma, bet ne abudu visiškai vienodai. Todel galime beveik tikrai sakyti, kad abiejuose sprendimuose kalbama apie tą patį Jonušką, tik viename akte jis žymimas lietuvišku terminu *kaimynas,* antrame — rusišku *parobok.*

Esu išdėstęs 1514 metų Nemenčinės ir Bezdonių kaimynų bylą. 1516 metų lapkričio mėn. 4 d. Žigmantas Senasis atidavė Bezdonis, tur būt su visais kaimynais, Lietuvos pinigų kalėjui Ulrikui Hozui,[51] bet nei to dovanojamojo akto nei tolesnio Bezdonių kaimynų likimo nežinau. Bet Nemenčinė pasiliko ir toliau didžiojo kunigaikščio žinioje. Tame 1514 metų sprendime yra surašyti Nemenčinės kaimynų, viso 7, vardai ir tėvų vardai, būtent: Jurgis Gelivenkavičius, Stonkus Jonuševičius, Stonkus Jutevičius, Pečiulis Ivanavičius, Jonas Asipavičius, Jukas Tepavičius ir Petkus Jokūbavičius. Turėdami vėlesnių Nemenčinės aktų, kuriuose minimi asmens tokiais vardais arba jų įpėdiniai, galime spręsti apie vėlesnį tų kaimynų likimą. Tokį aktą mes kaip tik turime, tai 1554 metų Vilniaus tijūnijos, kurios dalį sudarė Nemenčinės valsčius, inventorius.[52] Ar tie patys kaimynai ar bent jų vaikai tame inventoriuje turi būti įrašyti, jei jie nebuvo išsikėlę iš Nemenčinės valsčiaus kur kitur arba jei nebuvo išmirę. Dabar jau belaisvių šeimynos Nemenčinės dvare tėra likę 4 mergos, jokių bernų ir kaimynų inventorius nenurodo — jų nebėra. Artimiausiuose prie dvaro kaimuose taip pat nematyti iš sąrašų žmonių, kurie būtų galėję būti buvusiųjų kaimynų sūnūs. Tik dvaro laukų sąraše randame šių nurodymų: „Pirmasis laukas... apimant sodybas, kur darbininkai (parobcy) paskiausia (nowo) yra sėdėję... Prie to pat lauko... sudaryta du valaku, kuriuos prieš tai laikė darbininkai (parobcy) ir Kasparas, Nemenčinės miestelėnas... Įmėžtosios

žemės tame lauke, kuriame yra sėdėję žmonės, išsikėlę į miestelį ir kiti išmirę maru, išmatuota 10 margų..." Matome, kad darbininkai yra laikę žemę, turėję savo sodybų, ne nuolatinių, bet kilnojamų, nes inventoriuje pažymėta jų paskutinių sodybų vieta. Taigi čia kalbama ne apie kuriuos kitus darbininkus, bet kaip tik apie Nemenčinės kaimynus, ir sakoma, kad vieni jų išmirę, kiti išsikėlę į miestelį. Miestelėnų sąraše ir tenka jų ieškoti. Ir tikrai miestelėnų tarpe pažymėtini šie vardai: Mockus Jukevičius (vaitas), Kasparas Jukevičius, Povilas Jukevičius; Lukošius Pečiulevičius, Jokūbas Pečiulevičius ir Jurgis Pečiulevičius. Ar jie visi ar bent kai kurie jų turi būti senųjų kaimynų Juko Tepavičiaus ir Pečiulio Ivanavičiaus sūnūs. Kitų kaimynų vaikai gal buvo išmirę, gal išbėgę, ar gal tik jų vaikaičiai tėra surašyti inventoriuje ir jų nebegalima susekti. Apie tai, kad valakų reforma Nemenčinės kaimynus pavertė tikrais miestelėnais dar teks kalbėti. Čia pažymėtina, kad žinomi kaimynai pavadinti darbininkais (parobcy). Ir prie Nemenčinės dvaro ir prie Linkmenų dvaro yra kaimų, kurių ūkininkai eina dvarui baudžiavas. Prie Nemenčinės vienas toks kaimas pavadintas: Darbininkų kaimas Padvarėnai (sioło parobockie Podworany), prie Linkmenų pavadintas: Naujasodžių kaimas, darbininkai (sioło Nowosady, parobcy). Inventoriuje nurodyta, kad iš seno jie dirbę dvarui po 4 dienas savaitėje, tik įvedus valakus jie teturėsią dirbti 2 dieni savaitėje. Taigi, čia darbininkais (parobcy) pavadinti net ne kaimynai, bet tikri ūkininkai, kurie eina baudžiavas. Čia visai tas pat, kas su vadinimu selėnais. Todel iš vieno pavadinimo dar negalima spręsti, apie kurio luomo ar klasės žmones kalbama akte. Bet ar šiaip ar taip, aktuose dažnai kaimynai neskiriami nuo kitų belaisvių, vadinami bendru pavadinimu *parobki*. Antra vertus, jie kartais vadinami vienodai su einančiais kunigystą ūkininkais. Nelaisvus, neišeivinius ūkininkus nuo kitų, žemesnių klasių, nelaisvų žmonių aiškiai skiria sava žemė, iš kurios jie gyvena. Tenka nustatyti kaimynų vieta belaisvių darbininkų tarpe.

IV.

Prieš nagrinėjant smulkiau kaimynų ekonominę ir teisinę padėtį, reikia pažvelgti į tai, kokia, apskritai, buvo belaisvių teisinė padėtis tame laikotarpyje, kuriame žinome apie belaisvius

kaimynus, t. y. XV ir XVI amžiuose. Kai kas šiuo klausimu istorikų yra pažymėta, bet tik tarp ko kita. Vienas tik Vl. Pičėta yra skyręs belaisviams specialinę monografijėlę, apie kurios vertę kalbėsiu kitur, bet ir ji rūpimu čia klausimu beveik nieko neduoda. Todel ir čia tenka remtis ne tyrinėjimais, bet pačia skelbta ir neskelbta archyvų medžiaga. Visų nelaisvės evoliucijos klausimų ir visos medžiagos apie belaisvius čia nenagrinėsiu. Paliesiu tik tai, kas reikia kaimynų klausimui paaiškinti.

Žinomi XV amžiaus aktai labai maža teduoda žinių apie belaisvius. Reikia tikėtis, kad kai bus suieškoti ir paskelbti visi išlikusieji Lietuvos viduramžių dokumentai, jie galės kiek nušviesti ir to laiko vergystę Lietuvoje, o tuo tarpu reikia tenkintis visu tuo, kas žinoma. 1468 metų Kazimiero teisyno 19 straipsnis[53] nustato tokią normą: Jei kieno bernas (belaisvis) pavogs kam ką... jei bus vogęs pirmą kartą, jo nekarti, bet užmokėti jo banda, o jei bandos nebus, tai šeimininkas užmokės už jį, o bernas kalinti ir mušti... Taigi, jei vergas neturi pakankamai turto, jo padarytą žalą ir nuostolius atlygina jo šeimininkas, pašaliečiams jis atsako už savo vergą. Ūkininkui tokios atsakomybės šeimininkas neturi, už ūkininko padarytą žalą teatsako pats ūkininkas, nors ir savo kailiu, bet ne jo valdovas. Matome, kad to laikotarpio vergas, nors ir gali turėti šiokio tokio turtelio, bandos, yra neteislus ir neveiksmingas. Jo teisinė padėtis yra beveik tipinga vergystė. Žinoma, labai įdomu ir svarbu būtų išaiškinti vergų bandos sąvoka ir tos bandos istorija, bet tuo tarpu aš to negaliu padaryti ir šiame rašinyje bandos klausimą apeinu.

1529 metų Statutas tos šeimininko atsakomybės už savo belaisvį visiškai nebežino.[54] Jei kieno bernas padaro pašaliečiui nusikaltimą ar žalos, tai šeimininkas turi jį teisti taip pat, kaip savo ūkininką, ir priteisti iš jo atlyginimą tam pašaliečiui. Jei belaisvio turto neužtektų atlyginti, tai belaisvis turi būti savo kailiu atiduotas nukentėjusiajam, visai taip, kaip ūkininkas, bet iš šeimininko nebegalima reikalauti atlyginimo už belaisvio padaryta. Už savo nusikaltimą, už padarytą žalą belaisvis bernas atsako tiktai pats. Šiuo atžvilgiu, einant Statuto teise, belaisvis yra toks pat veiksmingas ir teislus asmuo, kaip ūkininkas.

Apie senosios vergystės, kurią galime vadinti tikrąja vergyste, buvimą ir jos išnykimą turime ir kitų žinių. Ta vergystė reiškėsi ne tik belaisvių neveiksmingumu ir neteislumu, bet ir tam tikru belaisvio asmens priklausymu šeimininkams. Išaiškinimas to, kaip buvo atleidžiama nuo to priklausymo, gali kiek nušviesti ir to priklausymo esmę.

Kaip jau buvo sakyta p. 180, didysis kunigaikštis Vytautas buvo davęs Krupui belaisvių kaimynų, kurie iš Krupo išsipirkę. Tuos išsipirkėlius (iskupni) Krupas pasodinęs už savo dvaro, kaip jau esu sakęs, laisvose žemėse, kurias tie išsipirkėliai įsidirbo ir ėmė eiti Krupui ir jo įpėdiniams baudžiavas. Taigi, išsipirkimas neatleido kaimynų iš Krupo ir jo įpėdinių valdžios, jie pasiliko Krupo valdiniai ūkininkai. Išsipirkus išnyko tik asmeninis vergų priklausymas šeimininkui, bet valdinių priklausymas valdovui liko. Išsipirkimas nepadarė vergų laisvais žmonėmis. Tai nėra vienintelis tokio atleidimo atsitikimas, jų žinoma ir daugiau.

Karalienė Alena davė Birštono bajorui Bagdonui Mikalojevičiui žmones, kurie prieš tai yra buvę belaisviai ir yra išsipirkę, su visomis jų žemėmis, tarnybomis ir duoklėmis. 1514 metais Žigmantas patvirtino tą dovaną.[55] Taigi, ir čia išsipirkę belaisviai netapo laisvi, bet paliko tėviškiniais žmonėmis, kurie galima perleisti kaip ir kiti priklausomieji, neišeiviniai ūkininkai.

Iš 1517 metų žemės maršalko Jono Radvilavičiaus sprendimo[56] matyti, kad Anykščių pavieto bajoras Vaitkus Juškavičius testamentu atleido laisvėn savo keturis belaisvius Mateikavičius, bet įsakė jiems tarnauti palikėjo žmonai taip, kaip ir kiti einą kunigystą žmones tarnauja. Matyti, bajorų visuomenė jau laikė tuo metu vergystę nedorovingu institutu, todel norint padaryti geras darbas prieš mirštant, reikią atleisti laisvėn vergai, bet, antra vertus, priverčiamasis ūkininkų darbas bajorams dar atrodo visai dorovingas, tai nesanti vergystė.

Paskutinis žinomas šios rūšies aktas yra 1519 metų to paties Jono Radvilavičiaus, buvusio kartu ir Slanimo laikytoju, aktas [57], kuriame sakoma, kad viešpaties (didžiojo kunigaikščio) Slanimo bernas Macuta nupirkęs savo vieton viešpaties dvare kitą tokį pat belaisvį berną Vaitkų Žuką ir prašąs atleisti jį iš nelaisvės. Slanimo laikytojas patenkina tą jo prašymą, atleidžia jį ligi viešpaties valios ir įsako į Macutos vietą ir trobe-

les pasodinti Vaitkų, tačiau atleistasis Macuta niekur neturįs pasišalinti iš Slanimo miesto ir valsčiaus ir neturįs niekam kitam tarnauti, tik tam pačiam viešpačiui, kurio belaisvis jis yra buvęs, paėmęs ar miesto ar valsčiaus žemę.

Iš šitų aktų matome, kad vergystės institutas tuo metu buvo atskiras, nesurištas su valdinybės institutu, kad nutraukus vieną priklausymo santykį, antrasis dar pasilikdavo. Nors ir viena ir antra mums atrodo dabar nelaisvė, bet ir vergams ir jų šeimininkams valdinybė atrodė visai ne tas, kas vergystė. Jei vergai iš paskutinųjų krovė skatiką, kad tik šiaip ar taip išsipirktų iš vergystės ir galėtų tapti nelaisvais, neišeiviniais ūkininkais, antra vertus, jei šeimininkai, ir gavę iš išsiperkančio vergo jo kainą arba vietininką, ir norėdami prieš mirtį išsigelbėti nuo pragaro kančių, betgi neatleisdavo išsipirkusiųjų belaisvių nuo pareigos dirbti, tarnauti šeimininkams, tik tą pareigą sunormuodavo valdinių ūkininkų pavyzdžiu, matyti, kad ne priverčiamasis darbas, ne pareiga tarnauti šeimininkui sudarė vergystės, arba nelaisvės esmę. Vergystė buvo asmeninis belaisvio vergo priklausymas šeimininkui maž-daug daiktinės teisės pagrindais. Betgi vergai buvo žmones, ne daiktai, ne gyvuliai, todel turėjo skirtis ir skyrėsi teisės atžvilgiu nuo kitų savybės teisės objektų. Matyti, jie turėdavo šiokio tokio savo turto, ne šeimininko jiems pavesto, nes turėdavo kartais kuo išsipirkti arba nusipirkti vietininką. Bet aiškiau nustatyti jų turtinės ir teisinės padėties del medžiagos stokos mes negalime. Kaip sakyta, 1519 metų aktas yra paskutinis žinomas tikrosios vergystės atgarsis. Ir prieš tai ir po to belaisviai neretai buvo atleidžiami, bet atleisti jau galėjo keliauti kur tinkami, verstis kuo tinkami ir tarnauti kam panorės.

Šeimininko atsakomybė už vergų padaryta, vergų neveiksmingumas ir neteislumas yra teisiniai pažymiai to asmeninio vergų priklausymo, tikrosios vergystės. XVI amžiaus pradžioje ją atstoja kitas nelaisvės tipas, toks, kokį numato I Statutas. Žinoma, ne Statutas jį įvedė, Statuto kodifikatoriai tik užfiksavo tai, kas buvo gyvenime sudarant Statutą. Belaisvis XVI amžiaus pirmojoje pusėje yra teislus ir veiksmingas. Nelaisvės institutas tai nebe tikroji vergystė, bet greičiau tam tikra valdinybės forma. Kad būtų aiškiau, keliais pavyzdžiais paaiškinsiu naują teisinę belaisvių padėtį.

1519 metų lapkričio mėn. 13 d. žemės maršalko Jono Radvilavičiaus sprendime[58] išdėstytas toks dalykas: Jono Radvilavičiaus bernas (parobok) Gricelis su draugais neleidęs Abelių ar Kurklių žmogui Ginvilai, kuris buvo apvogtas, ir vagies pėdsakai ėję į Gricelį, daryti kratos ir sumušęs jį; už tai Jono Radvilavičiaus Kriaunų vietininkas Jonas tą berną teisęs ir priteisęs iš jo Ginvilai pusę rublio grašių už mušimą ir du rubliu už pavogtus gyvulius, bet del gyvulių Ginvila turėjęs dar prisiekti, tačiau tuo metu priesaika neįvykusi. Kai Jonas Radvilavičius buvęs vėliau Dusetose, byla ėjusi toliau, ir jo sprendime pasakyta: „Ir jis (Ginvila) paskirtą laiką stojo priesaikos, o mūsų bernai patys nestojo ir saikinti jo nevedė. Ir mes įsakėme tam mūsų bernui Griceliui su jo draugais, einant pirmuoju mūsų vietininko Jono sprendimu, užmokėti jam tuodu rubliu grašių už jo nuostolius.“ Priteista ir tiek. 1541 metų birželio mėn. 8 d. Gardino vietininko sprendime[59] įrašytas toks ūkininko skundas ant Gardino vaitienės: „kad ponia vaitienė priteisusi jam iš savo tijūnėlio už jo žmonos sumušimą rublį grašių pabaudos, išpirkti jo arklį iš pilies ir atiduoti jam tą arklį su pabauda, ji buvusi paskyrusi laiką pabaudai sumokėti, buvusi paėmusi iš jo dvidešimt grašių teisminių (peresud)... bet nenorinti įsakyti tam savo tijūnėliui vykdyti tą savo sprendimą”. Čia nesiskundžiama ant vaitienės, kad ji neatlyginanti už savo belaisvį tijūnėlį, bet tik tuo, kad ji neįsakanti jam mokėti priteisto atlyginimo. Kad iš tikrųjų būta ne taip, kaip skundžiamasi, čia nesvarbu. Iš tų aktų matyti, kad belaisviai stoja ir atsako teisme, šiais atsitikimais šeimininko teisme, kaip paprastai atsakovai, aiškinasi, veda ieškovą saikinti. Priteisus iš belaisvių ieškovas moka šeimininkui teisminius, o tas tik priteisia ir daugiau nieko. Jau pirmiau esu kalbėjęs apie Nemenčinės ir Bezdonių kaimynų bylą su Vilniaus tijūnu ir apie Darsūniškio kaimynų bylą su Meškučiu ir kitais ūkininkais, kur kaimynai patys stojo ieškovais. Žinoma, gali atrodyti, kad ne visi belaisviai, bet tik savarankiškesni jų, kaimynai, tegalėjo patys būti ieškovais, tačiau ir įstatymai ir kiti teisiniai aktai neskiria kaimynų nuo kitų belaisvių, į visus juos žiūri vienodai, visus juos vadina vienodai belaisviais bernais, darbininkais (parobki nevolnyje), todel jei kaimynai galėjo savarankiškai bylinėtis, nėra pagrindo manyti, kad kiti belaisviai to negalėjo. Taip, 1541 metais pono Jako-

vickio bernas Steponas Ivanavičius skundžia Gardino teisėjui ūkininkus, kurie jį sumušę[60]. Prieš savo viešpatį nei belaisviai nei valdiniai ūkininkai negalėjo būti liudytojais, bet kitose bylose jie buvo tokie pat geri liudytojai, kaip ir kiti neprivileginių luomų žmonės. Taip, 1540 metais vienoje byloje nurodomų Gardino teisėjui liudytojų, gerų žmonių, tarpe yra tas pat pono Jakovickio bernas Steponas Ivanavičius[61]. Galop, belaisviai dalyvaudavo kuopoje, būdavo tokiu būdu kuopos teisėjai, pavyzdžiui, kuopose dalyvaudavo Samiliškių, Žiežmarių bernai[62].

Kai del belaisvių turto teisių, tai Statutas numato, kad belaisviai galėjo turėti savo turto, tik neduoda jiems teisės palikti jo testamentu[63]. Iš duodamo priedėlyje Nr. 6 akto matyti, kad belaisvis bernas galėjo turėti, palyginti, nemažo turto: arklį, dvi karvi, katrų viena atiduota net iš pusės pašaliečiui, ir t. t. — taigi, belaisvis ne tik pats vartoja savo turtą, bet ir pelnosi iš jo atiduodamas į šalį. Belaisviai turėdavo ne tik kilnojamojo turto, bet nusipirkdavo kartais ir žemės. Taip, iš duodamų priedėlyje aktų matome, kad gryčinis kaimynas Bernotas perkasi du lauku 1523 metais; iš 1582 metų akto matome, kad belaisvis bernas yra prisipirkęs iš bajorų nemaža žemių. Betgi tokie savažemiai belaisviai nuo ūkininkų skiriasi tuo, kad ligi nepaversti ūkininkais jie dirba savo viešpačiui ne nuo savo žemės, bet del savo asmens priklausymo, žemė tėra jų privatinis turtas ir pelno šaltinis. Taigi matome, kad belaisvių turto teisės yra beveik tokios pat, kaip ir kitų valdinių, tik jie negali tvarkyti testamentu to turto paveldėjimo.

Valstybės įstatymai beveik nesikišo į šeimininkų valdovų ir jų valdinių ir belaisvių santykius, palikdavo valdinius šeiminkų žinioje, bet jokių teisių šiuose santykiuose šeimininkams nesuteikdavo ir neatimdavo. Kadangi, kaip matėme, belaisviai nebuvo kokie beteisiai padarai, todel ir šeimininkų santykis su jais turėjo būti normuotas, bet šitų teisės normų mes turime ieškoti ne įstatymuose, bet papročio teisėje, kur teisės normos daug sunkiau konstatuoti. Jos reikia išvesti iš atsitiktinų nurodymų aktuose. Pavyzdžiui, yra išlikę nemaža įkeičiamųjų aktų, kur šeimininkas, įkeisdamas kam savo žemes, žmones ir belaisvius, nurodo, kurias teises jis paveda įkaito laikytojui, ir iš to galime spręsti, kurių teisių jis pats turi. Tokių įkeičiamųjų aktų formuloje paprastai sakoma, kad šeimininkas leidžiąs lai-

kytojui šeimininkauti įkeičiamose žemėse kaip tinkamam, imti pelno, kokio tik ras galima, didinti pelną, valdyti ir teisti valdinius (ūkininkus) ir belaisvius, pridedama dar, kad kaltuosius laikytojas galįs ir mirtimi bausti (a vinnych i horlom karati), arba neduodama tos teisės (karati okromia horla), vadinasi, šeimininkas pasilaiko tą teisę sau. Iš to aiškiai matyti, kurių teisių belaisviams šeimininkai turėjo einant papročio teise: naudoti belaisvių darbą, stengtis turėti iš jų pelno, valdyti juos, t. y. vykdyti policines funkcijas, ir teisti, t. y. teismo funkcijas, tarp ko kita teisė bausti net mirtimi. Pagrindinės šeimininkų teisės ir belaisviams ir tėviškiniams ūkininkams yra tos pačios. Belaisvio gyvybė nebuvo šeimininko valioje. Tik bausdamas belaisvius mirtimi už nusikaltimus jis galėjo jiems atimti gyvybę einant papročio teise. Žinoma, šeimininkai žudydavo savo belaisvius ir ūkininkus ir be jokio teismo ir niekas jų už tai netraukdavo tieson, nes belaisviai ir ūkininkai negalėjo savo šeimininko niekam skųsti, kaip aukščiausio savo valdovo ir teisėjo, bet toks žudymas buvo laikomas nusikalstamu darbu. Jei paskiau pasirodydavo, kad šeimininkas nėra buvęs tikras šeimininkas, ir kad yra nužudęs ne vykdydamas formalinio savo teismo sprendimą, jis buvo traukiamas tieson ir priteisiamas mokėti galvinę pabaudą. Taip, iš 1584 metų sausio mėn. 11 d. Kauno žemės teismo sprendimo[64] matyti, kad bajoras įsakė pakarti moteriškę, kurią laikė savo belaisve; teismas atiteisia iš jo galvinę pabaudą už tos moteriškės nužudymą, kadangi pasirodė, kad ji nebuvo to bajoro belaisvė, ir kadangi įrodyta, kad jis įsakė tą moteriškę pakarti be tam tikro teismo.

Kaip matome, belaisvių teisinė padėtis labai nedaug kuo skiriasi nuo tėviškinių ūkininkų. Betgi to skirtumo yra. Ūkininkų pareigos savo valdovams, ar šiaip ar taip, buvo normuotos *tarnybomis*. Nuo kiekvienos tarnybos ūkininkai turėjo atidirbti tam tikrą kiekį darbo ir duoti tam tikrą kiekį duoklės. Ar tą darbą dirbdavo pats ūkininkas, dubos šeimininkas, ar koks jo padėjėjas arba belaisvis, buvo vis viena, — svarbu tebuvo, kad nustatytas tarnybai darbo kiekis būtų atidirbtas. Paprastųjų gi belaisvių darbas nebuvo aprėžtas, šeimininkas galėjo reikalauti iš jų darbo tiek, kiek tik jie pajėgdavo. Tik kai kurių kaimynų darbas jau buvo normuotas. Žinome, kad Nemenčinės kaimynų pareigos buvo nustatytos ir ne kiekvienam žmogui, bet

visai kaimynų šeimai, dūmui. Musninkų kaimynų pareigos buvo sutvarkytos jau visai ūkininkų pavyzdžiu — tarnybomis.

Be to, ūkininkams pareigos buvo nustatytos ne kiekvienam asmeniui, bet tik tarnybai, teisiniam asmeniui. Belaisvių gi dirbti turėjo ne tik belaisviai tėvai, bet ir jų žmonos, jei jos buvo belaisvės, ir jų vaikai — visi tiek, kiek šeimininkas pareikalaus, visų jų santykiai su šeimininkais buvo vienodi. Tuo tarpu ūkininkų dukters beveik visai nepriklausė valdovo. Jos galėjo ištekėti svetur, išeiti tuo būdu iš valdovo žinios, ir jis tegaudavo už tai nedidelį pamokėjimą, Aukštaičiuose vadinamą kiaune(?), o Žemaičiuose — krienu. Tai matyti iš vieno Kauno žemės teismo sprendimo 1584 metų sausio mėn. 18 d. Bajoras reikalauja išduoti jo valdinio dukterį, kurią laiko parsivedęs kitas bajoras. Teismas savo sprendime sako: „Kadangi kiekvieno šlėktos tėviškinio valdinio tik sūnūs pasilieka tėviškiniais tėviškėje einant visuotine teise, o dukters išleidžiamos už vyro kur teks, del to palikome tą minėtąją moteriškę ir jos vaikus, tiek vyriškosios, tiek moteriškosios lyties, amžinai laisvus“ ir nuo ieškovo ir nuo atsakovų[65]. Taigi, pabėgusios ūkininko dukters bajoras neturi net teisės ieškoti.

V.

1529 metų Statuto XI sk. 11 straipsnyje pasakyta: „Taip pat nustatome, kad jei kas bado metu išvarytų lauk iš dvaro savo nelaisvąją šeimyną, nenorėdamas jos išlaikyti, ir belaisviai patys pramistų bado metu, tokie nebeturi būti belaisviai, bet turi būti laisvi...”[66]. Iš tolesnio straipsnio teksto matyti, kad žodis išlaikyti (perechovati) reiškia maitinti (kormiti). Jau tas dalykas, kad kalbama tik apie belaisvių maitinimą bado metu, rodo, jog tai yra ne nauja, Statuto leidėjų įvesta, bet sena papročio norma. Ne bado metu niekas savo belaisvių neišvarydavo, nes belaisviai buvo brangintinas turtas, todel ar šioks ar toks paprotys tegalėjo susidaryti tik del išvarytų bado metu belaisvių, kai maisto atsarga šeimininkui buvo didesnis turtas, kaip belaisviai, kuriems maitinti reikėjo didelių išlaidų, brangaus maisto atsargos eikvojimo. Tas paprotys ir yra įtrauktas į Statutą tokia forma, kokia buvo gyvenime susidaręs. Bet pati teisės norma, kurią kazuistiškai nurodo papročio

posakis, turėjo būti ir buvo platesnė, ir galėtų būti išreikšta maždaug taip: šeimininkas turi maitinti savo belaisvius, turi rūpintis jų išlaikymu; jei jis atsisako maitinti juos, tai nelaisvės santykis nutraukiamas ir belaisviai tampa laisvi. Taigi, šeimininko pareiga maitinti belaisviai yra toks esminis nelaisvės instituto dalykas, kad be jo nelaisvės negali būti. Todel aišku, kad norint tinkamai suprasti nelaisvė, reikia išnagrinėti belaisvių maitinimo sutvarkymas.

Kad belaisvių maitinimas buvo dvarui apsunkinamas, matyti ne iš vieno akto. 1529 metais Žigmanto Senojo buvo išleista valstybiniams dvarams valdyti instrukcija. Del belaisvių joje įsakoma rūpintis, kad dvaruose būtų pakankamas žagrių ir gyvulių kiekis belaisviams dvaro žemei dirbti[67], kad del inventoriaus stokos jiems netektų dykinėti ir tik dovanai imti dvaro maistas. Vėliau, Žigmanto Augusto laikais, 1545—1547 metais, buvo išleistos ar gal tepasiliko projektu naujos platesnės taisyklės, kuriose dar smulkiau rūpinamasi sutvarkyti belaisvių darbas, suteikti jiems to darbo, kad būtų naudos iš jų išlaikymo. Čia tiesiog sakoma: „Aiškus yra dalykas, kad daug išeina nelaisvajai šeimynai, ir todel, kad ir iš jų būtų kokios naudos, įsakome, kad kiekvienas valdininkas ir mūsų laikytojai žiūrėtų ir rūpintųsi, kuo kiekvienas bernas ir merga kas mėnuo turėtų uždirbti, tiek žiemą, tiek vasarą".[68] Iš to matyti, kad nustatytą tose instrukcijose javų davimą belaisviams maitintis šeimininkas laikė dvaro nuostoliu. Todel dvarininkai, net rizikuodami netekti belaisvio, rūpinosi kur galėdami mažinti duodamą belaisviams išlaikymą, stengėsi taip sutvarkyti, kad tą išlaikymą belaisviai gautų iš kur kitur, ne iš dvaro produktų. Labai charakteringas tam yra, tiesa, kiek vėlesnis, 1596 metų aktas[69], bet kuris visiškai gali tikti kalbamajam laikotarpiui, XVI amžiaus pirmajai pusei. Vilniaus pavieto žemininkas Jurgis Jonavičius Laurynavičius, pardavęs savo dvarelį, parduoda kartu ir savo teises nelaisvam bernui, ir akte nupasakoja, kad jo nuosavas bernas Valys Martynavičius pernai pasiprašęs jo, savo pono, ir išėjęs į žmones dvejiems metams samdytis; jeigu po dvejų metų tas bernas negrįžtų, tai pirkėjas galįs jo ieškoti ir suradęs galįs pasodinti jį savo žemėje ir liepti sau tarnauti. Ar buvo taip, kaip šeimininkas pasakoja, ar kitaip, šiuo tarpu nesvarbu, svarbu tai, kad tokį belaisvio paleidimą uždar-

biauti šeimininkas laiko galimą. Matyti, šeimininkas neteikė tam bernui išlaikymo natūra, to vietoje buvo davęs jam sklypelį žemės maitintis, bet kai šis išmisti negalėjo, leido jam ieškotis maisto kur tinkamam ir tuo, matyti, laikė save atlikusį pareigą aprūpinti belaisvį maistu. Taigi, tas rūpinimasis belaisvių išlaikymu buvo labai plačiai suprantamas, kartais buvo teikiamas pagamintas maistas, kartais tebuvo leidžiama pačiam pasiieškoti maisto svetur ir tai jau buvo laikoma pasirūpinimu. Todel panagrinėję įvairius belaisvių išlaikymo būdus, gausime visą eilę belaisvių išlaikymo formų, o kadangi išlaikymas yra būtina nelaisvės sąlyga, tai iš išlaikymo formų galėsime pamatyti ir pačios nelaisvės formas. Kalbėsiu tik apie XVI amž. pirmąją pusę.

1) Visų pirma balaisviai buvo maitinami paties dvaro gaminamu šeimynai valgiu (s kliuča). Taip, iš 1549 metų Radaškavičių pilies ir valsčiaus inventoriaus[70] matyti, kad Radaškavičių pilyje tokiu būdu buvo maitinami tik keturi belaisviai: piemuo, piemenukas, merga audėja ir merga skalbėja; Kastiuškų dvarelyje — trys belaisviai: du piemenuku ir merga skalbėja, kuri be to dirbdavo laukų darbus. Maitinant šiuo būdu, belaisviams buvo teikiamas jau pagamintas valgis, jiems buvo duodami drabužiai, pastogė ir t. t. Jų darbas, žinoma, buvo neaprėžtas, visą laiką jie turėjo dirbti tiktai dvaro reikalams. Suprantama, kad neturėdami jokio maisto ištekliaus, neturėdami atliekamo laiko, kuriuo galėtų sau ką užsidirbti, šitie belaisviai jokio savo turto turėti negalėjo. Tokiu būdu, kaip matyti, kalbamuoju laiku buvo maitinama labai nedaug belaisvių: neužaugę piemens, pusberniai ar pusmergės arba mergos, kurios patarnaudavo šeimininkams. Jiems toks maitinimas buvo dažniausiai laikinas — piemens užaugdavo, tapdavo bernais artojais, mergos ištekėdavo, — ir jau tada jie būdavo kitaip aprūpinami.

2) Dvaras išanksto duodavo belaisviams tam tikrą kultų javų kiekį, vadinamą mėnesinę. Taip, 1529 metų Žigmanto Senojo instrukcijoje dvarų valdytojams tarp ko kito įsakoma, kad tiems belaisviams, kurie neturi savo apyvokos ir namų, duotų mėnesinės keturis kartus per metus po bosą rugių[71]. Tame pat 1549 m. Radaškavičių inventoriuje pažymėta, kad rikūnė, kuri gyvena dvare, gaunanti 3 bosus rugių, Kastiuškų dvarelyje ve-

dusieji bernai ir ištekėjusios mergos gauną mėnesinę. Taigi, šituos belaisvius dvaras maitindavo tuo būdu, kad duodavo jiems tam tikrą kiekį *kultų* rugių, iš kurių dar reikėjo pasigaminti duona ar kitoks maistas. Kaip buvo su kitais, pridedamaisiais maisto dalykais: daržovėmis, pienu, kiaušiniais, lašiniais ir t. t., — iš žinomų aktų nematyti. Gal šituos produktus jie imdavo iš dvaro, gal išsikeisdavo į juos atliekamus rugius, gal laikydavo dvare savo ožkų, kiaulių, vištų ir t. t. Ar šiaip ar taip, aprūpinami maistu šituo būdu belaisviai jau turėjo turėti kiek laiko maistui pasigaminti, jau nebe visas jų darbo laikas buvo naudojamas vien tik dvaro reikalams. Tokie belaisviai gal būt galėjo net šį tą susitaupyti.

3) Dvaras duodavo savo belaisviams tam tikrą nekultų javų mėnesinę ir pavesdavo jiems, be to, kiek žemės. Kaip matyti iš 1529 metų instrukcijos ir iš žinomų inventorių, tai buvo XVI amžiaus pirmojoje pusėje labiausiai įprastas belaisvių aprūpinimo būdas. Toje instrukcijoje įsakoma tiems belaisviams, kurie turi įsidirbtos žemės ir bandos (prirobki a bondy), duoti kasmet po 1½ kapos rugių. Jau iš paties pavadinimo *prirobok* matyti, kad žemė tebuvo duodama priedų prie kito išlaikymo — rugių. Radaškavičių dvare belaisviai, kurie gyveno savais namais prie dvaro ir turėjo žemės, gaudavo tie, kurie galėjo dirbti, po 3 kapas rugių mėnesinės metams. Iš duoto inventoriuje turinčių žemės belaisvių sąrašo matyti, kad visi 8 belaisviai su šeimomis, viso 12 nelaisvųjų darbininkų, turėjo dirbamos žemės 46 bosų sėjimo ir pievų 16 vežimų šieno, t. y. vidutiniškai kiekvienam darbininkui buvo pavesta dirvos apie 4 bosų sėjimo ir pievų 1—1½ vežimo šieno. Matyti, tie belaisviai turėjo savų gyvulių, kad ir nedaug, kuriems buvo skiriamas jų pievų šienas, ir kuriais jie dirbdavo pavestą jiems žemę. Šitos tur būt kategorijos yra bajorės dovanojamas savo sūnui belaisvis bernas, kuris turi ir arklį, ir porą karvių, ir kito savo turto, apie kurį kalbama akte priedėlyje Nr. 6. Visa, ko trūko prie duotos mėnesinės, belaisviai turėjo patys gauti iš pavestos žemės. Jie dirbo ir naudojo tą žemę savo galvon. Ir mėnesinės rugiams išsikulti ir pavestai žemei dirbti — jie turėjo turėti nemaža atliekamo nuo dvaro darbų laiko, todel, nors apie belaisvių darbo aprėžimą neturime tiesioginių nurodymų, bet jų darbo dvarui laikas turėjo būti ar šiokiu ar tokiu būdu nor-

muotas. Kitaip būtų nesuprantama, kaip jie galėtų pavestą jiems žemę dirbti, savo gyvulius šerti, mėnesinės rugius išsikulti, maisto pasigaminti ir t. t. Turėdami kiek atliekamo laiko, turėdami patys rūpintis savo išlaikymu, turėdami šiokio tokio turto, šitie belaisviai buvo daug savarankiškesni už pirmųjų kategorijų belaisvius.

4) Dvaras duodavo belaisviams tik žemės, iš kurios jie patys turėjo pramisti, ir ne tik neduodavo jiems mėnesinės, bet net reikalaudavo šiokių tokių rinkliavų iš jų turtelio — kiaušinių, vištų. Tokie yra tur būt Nemenčinės ir Bezdonių kaimynai, apie kuriuos teko kalbėti (B). Jų pareigos dvarui buvo aiškiai nustatytos ir aprėžtos, ir jau ne kiekvienam belaisviui, bet visam belaisvių dūmui, t. y. šeimai. Pavedęs belaisvių reikalams kiek žemės, dvaras toliau nebesirūpina tuo, kaip tie belaisviai kaimynai minta iš tos žemės. Radęs reikalo, dvaras atsiimdavo duotą žemės sklypą, duodavo kitą, tik ne jo vietoje, bet kad belaisvis galėtų išmisti. Žemė belaisviams tebuvo pavesta maitintis.

5) Ilgainiui šitų belaisvių kaimynų pareigos nuo dūmo nusistovėdavo, nebesikeisdavo, buvo einamos vienodai iš senovės, tuo tarpu šeima plėtėsi, suaugę sūnūs sudarydavo savas šeimas, savus dūmus, ir pareigos, kurios pirmiau buvo nustatytos vienam dūmui, dabar buvo einamos jau kelių dūmų, visos tarnybos. Žinoma, stiprėjant tarnybai dvarininkas didino jos pareigas dvarui, bet tų pareigų vienetas — buvusis dūmas virtęs tarnyba — likdavo tas pat. Visai taip pat kiek galėdami valdovai dvarininkai didino ir ūkininkų tarnybos pareigas. Nuolat dirbdami sau vis tuos pačius pavestus jiems žemės sklypus, belaisviai kaimynai įprasdavo laikyti juos tos tarnybos žemėmis. Dvarininkai retai tepaimdavo iš kaimynų pavestos jiems žemės sklypą, nors tos žemės savininkais pasilikdavo dvarininkai, ne kaimynai. Šitos kategorijos yra Musninkų ir Perelazų kaimynai, apie kuriuos jau kalbėta (C).

Naudodami ilgesnį laiką savo reikalams pavestas jiems žemes kaimynai galų gale užgyvendavo jas, ir jie patys ir dvarininkai jau imdavo laikyti tas žemes kaimynų žemėmis, ir tuo būdu pamažu kaimynai virsdavo savažemiais valdiniais ūkininkais, o dvarininkas — jų valdovu.

Visos šitos belaisvių kategorijos buvo greta vienos kitų XVI amžiaus pirmojoje pusėje. Palyginę tų penkių kategorijų belaisvių teisinę padėtį, jau iš to, kas yra pasakyta kalbant apie kiekvieną jų, matome, kad įvairių kategorijų ji labai skirtinga. Nors visi jie paprastai vadinami vienodai, belaisviais darbininkais (parobki nevolnyje), bet 4 ir 5 kategorijų kaimynų jokiu būdu negalime laikyti tikrais asmeniniais belaisviais. Jie teturėjo eiti tam tikras nustatytas pareigas dvarui, ir tai ne kiekvienas kaimynų pats, bet tik tam tikros jų grupės, dūmai arba tarnybos, jie patys savarankiškai rūpinosi savo išlaikymu, turėjo savo turto ir rūpinosi tą turtą apsaugoti ir didinti, tokiu būdu jie tebuvo iš esmės neišeiviniai valdiniai, tik bežemiai, jei kartais nebuvo įsigiję savos žemės, kurie naudojo valdovo pavestą jiems žemę. Vien tik pirmosios kategorijos belaisvius, kurie visu kuo priklausė savo šeimininko, kurie neturėjo jokio savo turto, visą laiką turėjo dirbti šeimininkui, neturėjo jokio nustatyto laiko savo reikalams atlikti, todel ir tų reikalų negalėjo turėti, — galime laikyti asmeniniais belaisviais. Bet ši kategorija XVI amžiuje nėra tipinga. Tai tėra laikinas maitinimo būdas tų belaisvių, kurie šeimininkui sunku kitaip aprūpinti, — piemenų, pusbernių ir t .t., kurie užaugę savaime pereidavo į kitas kategorijas. Visa tų belaisvių ekonominė ir teisinė padėtis parėjo tik nuo jų maitinimo būdo, ir pasikeitus jam, belaisvių padėtis savaime pakitėdavo.

Matėme, kad pirmosios kategorijos belaisviai pereina į aukštesniąsias, kad 4 kategorijos kaimynai per 5 kategoriją natūralinės evoliucijos keliu išeina iš belaisvių tarpo, tampa valdiniais ūkininkais. Aiškių nurodymų apie 2 ir 3 kategorijų perėjimą į 4-ąją mes neturime. Šios kategorijos yra tarpinės tarp 1 kategorijos asmeninių belaisvių ir 4 ir 5 kategorijų kaimynų. Pirmoji kategorija tegalėjo būti tipinga tam laikotarpiui, kada javai ir kiti žemės ūkio produktai tebuvo gyvenančių ūkyje žmonių maistas, t. y. vadinamo natūralinio ūkio laikotarpiui. Juo labiau ūkio produktai virto ne tik maisto, bet ir prekybos objektais, juo labiau šeimininkas turėjo branginti gautą iš ūkio produktų atsargą, tuo labiau jis turėjo rūpintis, kad jo belaisviai pramistų ne iš tos atsargos, bet kitaip. Todel kaimynystė, kur ūkio produktai visiškai neeikvojami belaisviams maitinti, šeimininkų atžvilgiu, prekybinio ūkio laikotarpyje buvo tinkamiau-

sias belaisvių išlaikymo būdas ir savaime suprantama, kad ta kryptimi tegalėjo eiti evoliucija. Todel galime pasakyti, kad iš *2* kategorijos į *3* ir iš *3* į 4 belaisviai pereidavo natūralinės evoliucijos keliu natūraliniam ūkiui virstant prekybiniu ūkiu.

Nors kaimynais čia tevadinome 4 ir 5 kategorijų belaisvius, bet ar jie vieni taip buvo vadinami, sunku tuo tarpu pasakyti. 3-sios kategorijos belaisviai ir ekonominiu ir teisiniu atžvilgiu artimesni buvo 4-sios kategorijos kaimynams, kaip negyvenantiems savu ūkiu *2*-sios kategorijos belaisviams. Tur būt ir jie reikia priskirti prie kaimynų.

Taip natūralinės evoliucijos keliu paprastiesiems belaisviams virstant kaimynais, o kaimynams — neišeiviniais ūkininkais, valstybinėse žemėse liko įvykdyta valakų reforma, kuri iškarto įvedė tai, ko siekė natūralinė evoliucija. Nors didysis kunigaikštis Žigmantas Augustas, sekdamas savo motinos pavyzdžiu, jau 1547 metais pradėjo vykdyti savo žemėse valakų reformą, bet mes težinome tik išleistą 1557 metų balandžio mėn. 1 d. bendrąjį valakų reformos statutą, kurio 16 str. taip nustato: „Prie mūsų dvarų turi būti daržininkai, duodant kiekvienam po tris margus žemės, ir jie iš to turės tarnauti po vieną dieną savaitėje pėsti, o jų žmonos vasarą ne daugiau kaip šešias dienas teturės eiti piauti arba ravėti“ [72]. Valakų reformos statutas visai nemini belaisvių darbininkų, jis težino prie dvarų ūkininkus ir daržininkus arba samdininkus. Nemenčinės dvaro kaimynai, kaip matėme, vykdant valakų reformą buvo paversti miestelėnais. Kiti kaimynai, kiek galime spręsti iš likusių kaimų pavadinimų Kaimynų kaimais, buvo paversti tikraisiais valakiniais ūkininkais. Jie buvo jau pratę savarankiškai ūkininkauti, turėjo šiokio tokio inventoriaus, kartais visai nemažo, todėl valakų reformos vykdytojams buvo gera medžiaga, kurią jie galėjo sodinti išmatuotuose valakuose. Tik žemesniųjų kategorijų belaisviai, kurie neturėjo nei turto, nei pakankamai inventoriaus, kuriuo būtų galėję dirbti pavestas jiems valakines žemes, buvo sodinami trijų margų daržuose. Tokiu būdu valakų reforma panaikino senuosius kaimynus. Jų vietoje ji įvedė naują kategoriją — daržininkus, bet tai jau tebuvo paprastieji valdiniai, tik mažažemiai. Viešpaties pavyzdžiu, matydami valakų reformą naudingą sau, greit pasekė ponai ir žemininkai, ir jau XVI amžiaus gale beveik visuose didesniuose dvaruose va-

lakų reforma buvo įvykdyta. Tik smulkiųjų žemininkų dvareliuose ūkininkų ir belaisvių sutvarkymas kai kur pasiliko senoviškas. 1588 metų statuto XII sk. 21 str. sakydamas, kad belaisviais nuo šio laiko teturį būti karo belaisviai, o jų palikuonys ir nelaisvoji šeimyna turį būti kurdinami žemėje, tekonstatavo gyvenimo faktą. Nors ir vėliau dar kai kur belaisviai išliko, bet tai tebuvo senosios santvarkos liekanos, nebeturinčios visuomenei didesnės reikšmės.

Prierašai.

1) Apie kaimynus kalbama šiuose raštuose:

1. Н. Горбачевскій. Словарь древняго актоваго языка Сѣверо-западнаго края и Царства Польскаго. Вильна, 1874, p. 182.

2. Э. Вольтеръ. Литовскій катихизисъ Н. Даукши. СПбургъ, 1886, p. 83.

3. AVK XVII=Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммисіею. Томъ XVII. Акты Гродненскаго земскаго суда. Вильна, 1890. К. Снитко. Предисловіе p. LVI ir Указатель p. 527.

4. Проф. М. Ф. Владимірскій-Будановъ. Крестьянское землевладѣніе въ Западной Россіи до половины XVI в. Кіевъ, 1893. (Оттискъ изъ VII-й книги „Чтеній въ Историческомъ Обществѣ Нестора лѣтописца). p. 22—26 ir 62.

4a. Ukrainiškas vertimas: Развідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Частина друга. У Львові, 1902, p. 65—69 ir 103.

5. И. А. Линниченко. Черты изъ исторіи Галицкой Руси. Москва, 1894, p. 98—99.

5a. Ukrainiškas vertimas: І. Линниченко. Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. У Львові, 1899, p. 102.

6. E. Wolter. Lituanismen der russisch-litauischen Rechtssprache. — Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft. IV. Band. Heidelberg, 1899, p. 50—51.

7. М. Довнаръ-Запольскій. Государственное хозяйство Великаго Княжества Литовскаго при Ягеллонахъ. Томъ I. Кіевъ, 1901, p. 116—117.

8. Проф. Е. Карскій. Бѣлоруссы. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. Вильна, 1904, p. 126.

9. М. Ясинскій. Закупы Русской Правды и памятниковъ западнорусскаго права. — Сборникъ статей по исторіи права, посвященный М. Ф. Владимірскому-Буданову. Кіевъ, 1904, p. 453—454.

10. М. Довнаръ-Запольскій. Очерки по организаціи западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ. Кіевъ, 1905, p. 300—301.

11. Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том V. У Львові, 1905, p. 5, 115—116.

12. Дм. Ив. Довгялло. Неменчинъ, мѣстечко Виленской губерніи Вильна, 1909. — Памятная книжка Виленской губерніи на 1909 годъ ir skyrium — p. 8—10.

13. Jan Jakubowski. Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa, 1912, p. 82.

13a. Lituviškas vertimas: J. Jakubovskis. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Vertė J. Jablonskaitė-Petkevičienė. Kaunas, 1921, p. 75.

13b. Lietuviškas vertimas: Jono Jokūbauskio. Tautiniai santykiai Lietuvoje ligi Liublino unijos. Versta iš lenkų kalbos. Vilnius, 1921, p. 66.

14. Witold Kamieniecki. Rozwój własności na Litwie w dobie przed I. statutem. Kraków, 1914, p. 101.

2) Žr. aktą B sk. 118.

3) Ѳ. Леонтовичъ. Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ. — Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1896 № 2, p. 343 ir 356.

4) Žr. 1 Nr. 7.

5) Литовскій катихизисъ Н. Даукши. По изданію 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объясненіями Э. Вольтеромъ. СПбургъ, 1886, p. 26 ir 41. Taip pat: Ernst Sittig. Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechizmen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605. Göttingen, 1929, p. 80 ir 121. Tekstus duodu čia dabartine rašyba.

6) Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926, p. 307. Taip pat: „Postilla Catholicka" Якуба Вуйка в литовском переводе Николая Даукши, перепечатанном под наблюдением Ф. Ф. Фортунатова Э. А. Вольтером. Выпуск III. Ленинград, 1927, p. 44. Be to 1 Nr. 2 p. 83, iš Sutkevičiaus žodyno.

7) E. Sittig, p. 80 ir 121.

8) Sakydamas, kad Lietuvos oficialinių XVI amžiaus raštų kalba buvo rusiška, vadinu tą kalbą taip, kaip ją vadina patys raštai, ataiptol neduodamas tam kalbos pavadinimui tos prasmės, kurios jam duodavo kai kurie prieškariniai rusų politikai arba politikuojantieji istorikai, būtent, kad tai esanti maskvėnų rusų kalba. Tai buvo tiek lietuvių, tiek gudų, tiek ukrainiečių raštų kalba.

9) Литовская Метрика. Книги Публичныхъ Дѣлъ. Т. I. Юрьевъ, 1914, sk. 615, ir Teisių Fakulteto Darbai. I knygos. Kaunas, 1924, p. 165.

10) Lietuvos apgyventos vietos. Kaunas, 1925, p. 455.

11) Ten pat, p. 22, arba Jurzdikė, žr. Э. А. Вольтеръ. Списки населенныхъ мѣстъ Сувалкской губерніи. СПбургъ, 1901, p. 150.

12) Ten pat, p. 491. Vienas jų buvo iš Astikų žemių (žr. dokumentą C), antras — iš Radvilų žemių.

13) Słównik Geograficzny. Tom III, 1882, p. 671. Taip pat: Э. А. Вольтеръ. Списки... p. 198. Dabar tur būt kitaip vadinama.

14) ASb VIII=Археографическій сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси. Т. VIII, Вильна, 1870, p. 299 ir 285.

15) ASb VII, Вильна, 1870, p. 13, ir ASb I, Вильна, 1867, p. 33.

16) LMSud=Литовская Метрика. Т. I. Петербургъ, 1903, sk. 117—120.

17) Lietuvos Universiteto Bibliotekos leidžiamas XVI amžiaus inventorių rinkinys.

18) ASb VIII, a) Nr. 4 p. 124 ir b) Nr. 9 p. 128.

19) AVK XVII, Вильна, 1890, Nr. 965 p. 391.

20) AVK XVII, Nr. 249 p. 100—101.

21) AVK XXXII, Вильна, 1907, a) Nr. 119 p. 293—294 ir b) Nr. 113 p. 279—280.

22) AVK XIV, Вильна, 1888, Nr 23 p. 266.

23) AVK XXIV, Вильна, 1897, Nr. 131 p. 208.

24) Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Вып. IV. Вильна, 1905, sk. 207 Nr. 23, ir И. Я. Спрогисъ. Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія. Вильна, 1888, p. 140.

25) LMZap=Литовская Метрика. Книги записей. С.-Петербургъ, 1910, sk. 737.

26) Kad Meškutis ir jo broliai buvo ūkininkai, matyti iš esančio Kauno Centraliniame Valstybės archyve 1513 metų rugsėjo mėn. 27 d. Žigmanto Senojo rašto, kuriame minimas jų atidavimas 1512 metų gale ar 1513 metų pradžioje Ivanui Jurlovui.

27) Žr., pavyzdžiui, Gudų Vilkaviškio inventorių: М. Любавскій. Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско Русскаго государства, priedėliai Nr. 8 p. VI.

28) М. Ф. Владимірскій-Будановъ. Христоматія по исторіи русскаго права. Вып. III, изд. 3, 1887, p. 31.

29) L Rzyszczewski et A. Muczkowski. Codex diplomaticus Poloniae· Tomus I. Varsaviae, 1847, p. 336—337.

30) Dział=Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529. Poznań, 1841, p. 33.

31) Dział, p. 164.

32) Dział, p. 264 ir 371.

33) И. Срезневскій. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. I—XL. СПбургъ, 1867, Nr. X p. 82—86.

34) М. Довнаръ-Запольскій. Акты Литовско-русскаго государства. Москва, 1900, Nr. 14 p. 18.

35) ф. И. Леонтовичъ. Акты Литовской Метрики. Т. I, вып. I. Варшава, 1896, Nr. 128 p. 52.

36) Žr. pusl. 170.

37) ASb VIII, Nr. 6 p. 126, Nr. 8 p. 127 ir Nr. 9 p. 128.

38) ASb III, Вильна, 1867, Nr. 5 p. 6: et ex ea debet servire ut kmetho, alias iuxta voluntatem ipsius domini...

39) Žr. prier. 1 Nr. 5.

40) AJZR=Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи. Т. I. Санктпетербургъ, 1863, p. 15 Nr. 22 I ir III

41) Žr. apie tai plačiau nurodytą 1 prieraše Nr. 14 V. Kameneckio veikalą.

42) И. Новицкій. Содержаніе актовъ о крестьянахъ. (Очеркъ исторіи крестьянскаго сословія юго-западной Россіи). Кіевъ, 1872, p. 49-50, ir ukrainiškas vertimas: Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Ч. I. У Львові, 1901, p. 38.

43) М. Любавскій. Областное дѣленіе... p. 314-315.

44) Žr. prier. 1 Nr. 11 p. 110—111.

45) Žr. prier. 1 Nr. 14 p. 80.

46) Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Tom III. We Lwowie, 1890, Nr. 171 p. 145—146.

47) Žr. prier. 1 Nr. 11 p. 111.

48) List tegosz p. Juria Stanisławowicza dany p. Mikołaiu Andrzeiowiczu na zastawę parobka z ziemią jego y k temu siedliska przed wroty pod sadkiem y na insze niwy we 13 kopach. Data na Wiewiu, roku 1543 marca 13 d., indikt 1. — Centraliniame Valstybės archyve Kaune.

49) AVK XVII, N 953 p. 386.

50) AVK XXXI. Вильна, 1906, p. 123.

51) A. Boniecki. Herbarz polski. Część I. Tom VII. Warszawa, 1905, p. 369.

52) Spausdinama Lietuvos Universiteto Bibliotekos leidžiamame XVI amžiaus inventorių rinkinyje.

53) М. Ф. Владимірскій - Будановъ. Христоматія по исторіи русскаго права. Вып. II, изд. III. Кіевъ, 1887, p. 42—43, ir kitur.

54) I Statuto XIII sk. 1 str.

55) М. Любавскій. Областное дѣленіе... p. 378. W. Kamieniecki. Rozwój własności... p. 82.

56) LMSud sk. 450 Nr. 339.

57) LMSud sk. 1353 Nr. 90.

58) LMSud 1357—1359 Nr. 91.

59) AVK XVII, 335.

60) AVK XVII, 319 Nr. 806.

61) AVK XVII, 109 Nr. 267.

62) AVK XVIII, 88 ir 89.
63) I Stat. V sk. 15 str.
64) AVK XXIV, 414—415 Nr. 259.
65) II Kauno žemės teismo knyga, p. 419—422, akto Nr. 100, neskelbta: „...Иж кождого подданого, шляхетского отчыча, толко сынове на отчызне за отчычов водле права посполитого зоставають, а дочки замуж, где се потрафит, бывают выдаваны, — с тых прычын зоставили есмо тую жонку вышэи менованую оттого Миколая Мошола (стороны поводовое), такъ жэ тэж и от того Мартина Проневича, от жоны его звышъ рэчоное и от тещы его Ганны Юхновны (стороны обжалованое), и дети ее, якъ мужского, так невестего рожаю, волною вечными часы“...

66) Dział, p. 360. — Tas pat II statuto XII sk. 12 str.: Collectanea ex archivo Collegii Iuridici Academiae Litterarum Cracoviensis. T. VII. Kraków, 1900, p. 223. — Tas pat III statuto XII sk. 20 str: Статутъ Великого Князьства Литовскаго 1588 года. Москва, 1854, p. 346.
67) TFD I=Teisių Fakulteto darbai, I, Kaunas, 1924, p. 112 ir 114, ir kitur.
68) TFD I, p. 160, ir kitur.
69) AVK XXXII, p. 176 Nr. 54.
70) Документы Московскаго Архива Министерства Юстиціи. Томъ I. Москва, 1897, p. 95 ir 108—109.
71) TFD I, p. 111.
72) TFD I, p. 127.

Priedėlis.

Aktai apie kaimynus.

Aktų turinys.

Paaiškinimas del aktų leidimo.

Aktai spausdinami kiek galima taip, kaip jie yra parašyti, tik iškeltas raides nukeliant į eilutę ir įstatant sutrumpintas raides, kurios čia duodamos kursivu. Nukeliant priebalsę prieš balsę dažniausia dedamas ' ženklas. Skliaustais [ ] pažymėti išplėšti originale, neįskaitomi, sutepti ir t. t. žodžiai ir raidės. Skliaustais ( ) pažymėti mano įstatyti žodžiai ir raidės.

Aktas Nr. 10 pateko į mano rankas tik baigiant spausdinti straipsnį, todel tekste liko nepaminėtas. Akto Nr. 3 prierašą yra padėjęs išskaityti prof. Vl. Semkovičius, už ką jam esu dėkingas.

Aktai.

Nr. 1. 1500 metų gegužė mėn. 28 d., Darsūniškyje. Mikalojus Taugintavičius parduoda Taliui Kirvičiui su giminėmis savo kaimyną su broliu ir jų vaikais.

Ѩ Миколаи Товкгинтович чинȣ знакомитостъ симъ моим листом всимъ людем добрим, хто єго бȣдед чести або чтȣчи слоухати, штож єсми продал селѧнин(а) своєго питомого, ѡчинного и дидинного, на имѧ Мѣлка Вѣсневѣча, и брат(а) єго Мешкȣгѧ и зь их детми, на имѧ Хгрица, а Петко, а Михаило, а Пашко, Талю Кирдевѣчоу и брату єго Родивилю и зѧтю их Мѧтиѧж, ихь жонамъ, их дѣтемъ, а никомȣ ничимъ не пенно, за пѧт коп грошеи и за жит(а) бочкȣ, со своими ихь статкы и житом, што на моєи земли посѣѧнно, и зь ѧринною и зь хоромы, толко собѣ землю ѡставлѧючи. А мают тыѧ селѧнѧ слоужбȣ слоужити и з конем и зь волыи и зь косою и з сокирою на каждыи ден и где коли им бȣдет треба, а што имъ велѧтъ. А мнѣ Миколаю Товговичȣ не надобѣ их поискавати, ани моим ближним, ани женнни моєи бȣдоущеи. А єстли бы их хотѣлъ поискавати албо мои ближнии, и ѧ хочȣ господарȣ великомȣ кнѧзоу 5 рȣблевъ, а державци высокодворскомȣ, хто бȣдет держати, 3 рȣбли. А при том (был) намѣстник дорсȣнскыи Албертъ, а Моисии Мѣлевич, баѧрин кдорсȣнскыи, а Михаило Станкович, жежморскоє волости боѧрин, Ивашко Станевѣчь, жежморскоє волости, Андрȣшко Родивонович, Довтортъ Станкович, Андрѣи Монкович, Юшко Пѣкелевич. А ѧ Миколаи ȣверхȣ писанныи не мѣль єсми своєи печати, и ѧ просилмь намѣстник(а) дорсȣнского Алберта а Моисиѧ Мѣлевич(а), абы их милость свои печати приложити длѧ лепшеє справѧдливости и потверженньє листа сего. Их милость то на мою прозбȣ ѡни ȣчинили и печати свои приложили. [1] То сѧ дѣлало ȣ матиѧсовом домȣ ȣ плебанньскои корчми. И сам при том былп, а тот Мѣлко и Мешкȣтис ѡчевѣсто тоут сами а жадноє ѡтпори против Миколаѧ не дали, а же и сами на себе сознали, иж єсть єго пѣтомыи и дѣдѣнныи. Писан ȣ Дорсȣнскыи маѧ 28 и(н)дикт 3. А писал димк намѣстников на имѧ Герасим Алешкович вѣлневець.

Du aptrintu antspaudu.

Orig. Centr. Valst. archyve Kaune.

---

[1] Išbraukta: писан.

Nr. 2. 1511 metų (gegužės) mėn. 26 d. Darsūniškio laikytojo Venclovo Kastevičiaus sprendimas del Darsūniškio kaimynų ir potijūnio skundo ant Vaidminavičių, kad tie imąsi medžių iš pavesto vieniems kaimynams ir karčiamninkams miško.

Ѩ Венцлав Станиславович Костевич, маршалок *господар*ѧ королѧ его *милости*, держѧвца дорсунишскии. Жаловали мнѣ корчмиты и селѧне дорсунишскии на имѧ Петко Юшкович а подтивон дорсунишскии Юшко Довкѧлович, доводили на Мешкутѧ и на брат'ю его Воидминовичов, шътож деи по сеи сторонѣ реки Лопоинѣ ѿт двора бору не приидетсѧ им, нижли толко нам корчьмитом и селѧном, а ѡнѣ собѣ дьрова и дерево на будован'є хоромам берут. И ѧ там того дѣла казал межи ними досмотрити и справедливость томꙋ учинити Васку Ивановичю Лазорева и мьнѣ ѿтказати. И ѡн там ѣзьдѣв и того дѣла межи ними сьмотрив и мнѣ ѿтказав тым ѡбычаем:

Рекли корчьмиты и селѧне, штож деи им неволно ꙋ том бору ѿт двора по сеи сторонѣ реки Лопоинѣ дров и дерева на ѡправлин'є хоромам им брати. И Мешкутис и з брат'єю довод на то подали ѡколичных людеи дорсунишс их Миканцов на имѧ Рачка Вѣлмонтовича а Андрушка Носовича, Ивашка Нарковича, Микелѧ Монвиловича, Кеистора Евнеиковича, Дацюса Юшковича, Нарка Жьвѣбовича, Бора Алюковича а Петка Совкирдовича. И тыи вышше пѣсаныи свитки сьвѣтьчили: «Как — деи — запомним, ѿтци наши нам повѣдывали, єщци за великого князѧ Витовта и Жикгимонта въ том борꙋ по сеи сторонѣ реки Лопоини ѿт двора и ѡпѧт ѿт Лопоинѣ до дороги и до дворных пол дьрова и дерево на будован'є хоромам брати, а нихто их вь том не спѣрав бору, ни лесничии воеводин ани дворных». И завели Васку покол их борꙋ и старыи проробки. И ещци дьлѧ липшеи справедливости пытал Васко пристава дорсунишского Станѧ. И тот Стан свитчил: «Коли—деи—искали корчмиты и селѧне дорсунишскии правом и платили пересуд пану Миколаю Нарбутовичю, и Мешкутис и с своею брат'єю тиж пересудꙋ свою половицю пьлатили с ними посполꙋ».

И ѧ на них правил. И ѧ подлуг тых свитков и приставова сведецтва нашол єсми Воидминовичов правых въ том бору. Мают ѡни тот борь держѧ[т]и и тыи проробки старыи, как перед тым держѧли. А корчьмитом и селѧном не надобѣ устꙋпатисѧ ꙋже у тот борь. При том были Дьмѧ Кирдевич, а Петрь Некрашевич, а Юрьии Довоинович, а Шимко Менкович, Петко Монтвилович. И били мнѣ чолом, абых им дал лиссть свои судовыи. И ѧ им на то листь

свои с8довыи дал за моею печат'ю. Писан ма(и) 26 ден, индикт 14.

Antspaudas nutrupėjęs.

Orig. Centr. Valst. archyve Kaune.

Nr. 3. 1523 metų kovo mėn. 29 d., Kedainiuose. Stanys su broliu Jogeliu parduoda gryčiniam kaimynui Bernotui du lauku Kauno paviete.

In no*mine* dom*ini* am*en*. Ya Sthanys s brathem szwoym s Gyagelem przedawam pole[1] Bernathu, koymynv grynczowemv, za dwadzescza grossy hy za dwa grossa, powyethu kawenskego yesth Sthanys s Gyagelem, a pzetho my dw[a] bracza Sthanys s Gyagelem przedalyszmy Bernathu yedn[e] polye Kaynyyą a drvgye Uspaparczosz hy s kamyenyem, czo w thym polyv leszy. A przy thym byly dobrze lvdze: pyrwszy szwadech Stanyslaw, myesczanyn keydansky, — a v nyego szyą sthalo, v Stanyslawa,—a wthory szwadech Paczysz Voythkowycz, a trzeczy Barthko Yacvbowycz, a czwarthy czyvn Nareykowycz, a drvgy Roman Yvskowycz. A tho szyą sthalo w domv stanyslavovym, v myesczanya keydan*skego*, w nyedzela przeth wielka nocz anno dom*ini* 1523.

Et ideo p*ropter* firmius testamentu*m* su*m* appositus sigilo meu*m* sigilu*m* no*n* habui, sed accomodaui ad Andruska Kerkowycz. Et suplicat*us* sum vt accomodaret. Et accomodauit etc. Et alter *frater* [Petrus Leucius], q*ui* e*st* in aliena *par*te cum soror*e* sua no*n* erat hoc t*empore*, sed et eius voluntas erat ad hoc [etc.].

Atvirkščiajame šone užrašas XVI amžiaus rašysena: List poddanego p. Widryszkiewicza.

Orig. Centr. Valst. archyve Kaune.

Nr. 4. 1539 m. rugpiūčio mėn. 30 d., Strėvininkuose Vaitiekus ir kiti broliai Andrejevičiai Derškavičiaus su savo motina parduoda Samiliškių bajorui Petraškai Motiejavičiui tris tuščias kaimynų žemeles ir tris laukus ketvirtos žemės.

Ш Воитех, а Матеи, а Станислав, а Миколаи Андрѣевичи Держковича посполу з маткою нашею Ганною Шкубовною Скоповъною вызнаваем сим нашим листом сами на себе кождом8 доброму, кому будет потреб того вѣдати або чтучи его слышати, ны нышним (и) напотомъ буд8щим,

---

[1] Pole įrašyta iš viršaus ta pat rašysena.

штож єсмо продали три землици наших пустовских коиминских на имѧ: Ежишка, а Крикишкꙋ, а Волочишку, — а Шадꙋикишки три нивы боꙗрину господарьскомꙋ повѣтꙋ сомилишского Петрашку Матѣєвичу за десѧт коп грошии литовское монѣты, по десѧти пѣнѧзеи в грош, с полми, и з сеножатми, зъ и з дꙋбровами, и з кустов'єм малым, з реками, з водами, и з студенцы, з болоты, зо всим с тым, как сѧ тыи земли здавна в собѣ мают и тыи нивки, ничого на себе и на дѣти наши не ѡставлѧючи, ѡбел вѣчно, непорушно, ничим никому не пенных, єму самомꙋ, и єго жонѣ, и их дѣтем, и щѧдком их, напотомъ будꙋщим. А ненадобе тых землиц ближним нашим напотом будꙋщим никому поискивати. А хто бы мѧл тых землиц з ближних наших поискивати, тогды мы выше писаныи Андрѣєвичи маєм то им во всем ѡчищати. Теж естлибыхмо мы выше писаныи Воитех, а Матеи, а Станислав, а Миколаи мѧли сѧ в тыи землици вступати, тогды маєм зарꙋки на замок господарьскии троцкии платити шестъ рублев грошии а его наклады платити. А при том были люди добрыи, того добре свѣдоми, боꙗре господарьскии пан Ѩн Мартинович, хорꙋжии господарьскии сомилишскии, а Лаврин Ѩкубович, а Станислав Монкгирдович Шарка, а Ѩс а Ѩн Юр'евичи Юшковича, а Миколаи Лавринович, а Шимон Лавринович. А на твердостъ сего нашого листа ꙗ Воитех, а Матеи, Станислав, Миколаи не мели єсмо на тот час своих печатеи, и мы просили матки нашеє панее Ганны Ѩкубовны, а пана Ѩна Мартиновича а Лаврина Ѩкубовича ѡ их милости печати, и их милост на нашу прозбꙋ вчинили и печати свои приложили к сему нашомꙋ вызнаному листу. Писан ꙋ Стревиниках лета нарожения 1539 август 30, индикт 12.

Trys antspaudai. — Atvirkščiajame šone yra Trakų žemės teismo raštininko pažymėjimas: Року 68 сентябр 6 ден ꙋ права был покладан Ѩн Кгꙋдѧнскии.

Orig. Centr. Valst. archyve Kaune.

NB. Nors Jonas Martynavičius yra klaidingai pavadintas Samiliškių karuža, bet akto tikrumas nekelia abejojimo.

Nr. 5. 1544 metų sausio mėn. 7 d., Vilkijoje. Dapkus Ivoškavičius ir Andrius Jurevičius perleidžia Adomui Narkavičiui ir Mikalojui Šimkavičiui po ketvirtąją dalį savo kaimynų žemės ir duoda jiems toje žemėje trobelę su priemene.

Ѩ Допъко Ивашкович а Ѡндрѣи Юр'євич ꙗвно чиним тым нашим листом, што насъ позывали позвы старосты жемоитского Юрꙗ Мартиновича Бѣлевича Адам Наркович а

Миколаи Шимкович, Мишковое муж, поведаючи, ѩкобых мѣли коимины свои, которыи сѧ ѡстали без ровного дѣлу, а так мы, не хотѧчи сѧ с ними в далеко заводити, поступили єсмо им ѡт своих кѡиминов земли по четвертои части без жадного права и к тому маємъ им дати ѡбадва сполом на тои земли истобку с прымномъ по полтретѧ сажнѧ. На том сѧ єсмо ѹеднали пер[е]д людми добрыми. Хто бы з нас [тоє] еднан'є рѹшил а тому нашому листу досыт не чинил, тот мает заплатит пану старосте жемоитскому 2 рѹбли грошеи а на двор Вилкеиским 3 рѹбли грошеи. А пры томъ были люди добрыи Мартин Ѿто[в]тович а Павел Нацович. А на твердост сего нашего листа дали єсмо печати свои к сему нашему листѹ, и к тому просили єсмо ѡ печати тых людеи добрых. Их милость длѧ нас то вчинили и печати свои прыложили к сему нашему листу. Писан ѹ Вилкеи под лет божего нароженя 1544 генвар 7 ден, индикт 2.

Trys antspaudai.

Orig. Kauno Miesto muziejuje.

Nr. 6. 1548(?) metų spalių mėn. 20 d., Kampuose, Vilkijos valsč. Kauno pavieto bajorė Kotryna Mažeikaitė Stanienė dovanoja savo sūnui berną su jo turtu.

Ѿ Катрина Можеиковна Станеваѩ, боѩрка господарьскаѩ повѣтѹ ковенского, вызнаваю сама на себѣ тым моим листом кождомѹ добромѹ, комѹ бѹдет потреб того дела ведати або чтѹчи его слышати, нинешним и напотом бѹдѹщим, штож ѩ Катрина, бѹдѹчи в добром здоров'и, не с припѹжен'ѩ ани з намовен'ѩ, ѡдно зь своеи доброи воли дарѹю и записѹю паробка своего властного, никомѹ ни в чом не пеиного, которого привела есми ѡт брата своего, на имѧ Ѩкѹба Немоевича, з жоною, и з сыном его Миколаем, и з статком его домовым, и з животиною, котораѩ ест его властнаѩ: кон, коровѹ а дрѹгаѩ корова, што ест ѹ мещанина господарьского кеидонского, ѹ Станюлѧ Жатевича, наполы, ѡвец шестеро, свинеи пѧтеро, — и дарѹю тую челѧд свою со всим статком их сынѹ моємѹ миломѹ Ѩкѹбу Сташевичѹ, боѩринѹ господарьскомѹ повѣту вилкииского и жоне его Дороте (и дете)м их и напотом будѹщим щатком их ѡбел вечнѣ, никомѹ ни в чом не порушне на вѣки и на вечны часы. Волен ѹжо бѹдет тот мои сын Ѩкуб тую челѧд свою продати, задати, даровати и кѹ своємѹ лепшомѹ пожиткѹ ѡбернѹти, то на его воли бѹдет. А естлибы хто з ближних моих хотел того дела рѹшати, тот мает заплатити вины на врад господарьски ковенски шест рѹблев гроши, а єму шкоды и наклады, што ѡн

на то наложит, мает совито платити. А при том были люди добры и том8 добрѣ сведомы Болтромеи Римвидович, Матеи Кнезикович, Алексаı д ɔо Юр'евич, Григор Кгин'ııт‹ вич, Амбрас Миткевич. А дл҃ лепшои твердости и справедливости ıа Катрина верх8 писанаı, не маючи своеи печати, и просила есми ѡ печат тых панов верх8 писаных Болтромеıа а Матеıа (а) Александра, и ѡни то на мою прозб8 8чинили и печати свои приложили к сем8 моєм8 вызнаном8 листу. Писан 8 Компах под леты божого нарожения 1548 месеца ѡктября 20 ден, индикт 8.

Žymės trijų nutrupėjusių antspaudų.
Orig. privatiniame archyve.

Nr. 7. 1562 metų gruodžio mėn. 16 d., Deltuvoje. Vilniaus pavieto žemininkas Morkus Jonavičius su žmona įkeičia žemininkui Jarašiui Radigorskiui su žmona ir vaikais lauką ir pusę sodybos, esančios prie Baltramiejaus Stanislovavičiaus kaimynų žemės.

Ꙗ Марко Ꙗнович, земенин господарски повету виленского, восполок и з жоно(ю) своею Ганною Ѡновною Станиславовича, вызнаваемъ сами на себе тым нашым листомъ кождому доброму, кому б8дет потреба того дела ведати або чтучы его слышети, нинешным и напотом б8д8щым, штож есмо зоставили к8 своеи пилнои а великои потребе поле Лопоколнис на чотыры сол҃нки жыта сеен'҃, которое лежыт по(д)ле гумна пана Болтромеıа Станиславовича а межы нивами пана Станислава Григор'евича, а др8гого селища половиц8 свою, которое лежыт по(д)ле гумна пана Станислава Григор'евича а подле межы коиминцов пана Болтромеıа Станиславовича, брата ѡтца жоны моее, — которое поле и селищо маем 8 записе записано ѡд ѡтца жоны моее а тст҃ моего Ꙗна Станиславовича, — земенину господарскому повету виленского пану Ꙗрошу Радикгорскому и жоне его Галжбете Болтромеевне Давидовича и детем их за шест коп грошеи литовских, личечы по десети пенезеи 8 грош. И маемъ тое поле и селищо ѡкупати на рок певны ѡт сего год8 шестдес҃т второго за тры годы. Ꙗк есмо зоставили голое, так теж голое маем ѡкупати. А еслибысмо на тот рок пенезеи не ѡддали, тогды мает держати до др8гых трох годов. А межы роков не маем ѡкупати ани пенезеи ѡддавати. А еслибы хто колвек з б(л)иских жоны моее або ıа самъ мели бысмо, пропаметавшы того нашого запису, р8шати, тых пенезеи не ѡддавшы, тогды таковы кожды з нас мает вины господар8 королю заплатити

шест р8блев грошеи а пану воеводе виленскому тры р8бли грошеи, а ıa Марко верху писаны восполок з жоною своею маем своим накладомъ ѡчыщати а пану Ѩрош8 Радикгорскому и жоне его и детемъ их маемъ пенези совито заплатити, то есть дванацет коп грошеи, и шкоды 8си, што бы ѡн мел на то наложыти со мъною тажучысе наложыти, то 8се маем заплатити кром жадного права и телесное прысеги на слово речен'е их. А пры томъ были люди добрые того добре сведоми земане господарские повет8 виленского пан Болтромеи Станиславович, брат ѡтца жоны моее, а пан Себестиıaн Станиславович, а Ѩн Юр'евич Мацковича, хор8жыч курклевски. И на том ıa Марко восполок (з) жоною своею Ганною дали есмо пану Радикгорскому и жоне и детем их тот мои лист под моею печат'ю. А дла лепшое твердости и сведом'ıa того нашого листу били есмо чолом тым паном верху писаным ѡ печат, и их милость на нашу прозбу то 8чынили, печати свои приложыли ку тому нашому зоставному листу. Писан 8 Далтове под лет божого нарожeня 1562 месеца кг(р)удна 16 дна.

Keturi antspaudai.
Orig. Centr. Valst. archyve Kaune.

Nr. 8. 1582 metų birželio mėn., 18 d., Pėdžiuose. Kauno paviet žemininkas Morkus Andruškavičius (Gerkavičius) patvirtina savo bernams, Povilui Stonevičiui su sūnumis, jų pirktas iš bajorų žemes.

(Лета ѡт нарожен'ıa Сына Бож'его 1582[1]) тогож дна 23 июна.

Постановившыся ѡчивисто земанин господаръскии повету ковенского Марко Андрушковичъ доброволноє сознан'є своє 8чынил тыми словы, иж деи паробок его властныи на има Павэл Станевич и з сынми своими, зъ Андреем, Стасем Лукашом а з Адамом, буд8чы и служачы 8 него, купили за свои властныє пенези нивы и сеножатки 8 боıaр и боıaрок господаръских повету ковенского, то ест менoвите: наперъвеи 8 Алюхны а Кахны Станковнъ и 8 сына ихъ Ѩкуба Чеха и 8 дочки их Макгдалены ни[ву] на бочку жыта сеен'ıa и под тою нивою сеножатку на д[ва] возы сена кошэн'ıa, лежачую[2] в повете ковенскомъ, за две копе грошэи литовъских, такъ деи тэж ѡни и в иншыхъ земан и земанок госпо-

[1] p. 667. [2] лежачого.

дарьских ꙗко нив, такъ и сеножатеи не мало прыкупили, на што деи ѡни ѡт них на вси кгрунты купли своее листы вызнаныє мают. И позвалѧючы ѡн тому паробку своєму и сыном его звыш помененым тыє кгрунты водле купли их вечными часы держати из них служыти, лист свои вызнаныи под печат'ю своею и под печатми людеи добрых дал. Которыи лист перед нами на врѧде покладал и просил, абы был чытан и до книг земских ковенских ȣписан. А такъ мы, ѡгледавшы того листу и чытаючы выслухавшы, велели єсмо до книг земских ковенских ȣписати. Которыи слово до слова так се въ собе мает:

Ꙗ Марко Андрушкович, земѧнин господарьскии повету ковенского, вызнаваю сам на себе тым моим листом, кому бы потреба была того ведати або чтучы слышати, нине и напотом бȣдȣщым, иж которыи паробокъ мои властныи, на имѧ Павэл Станевич, з сынми своими, зъ Андреем, Стасем, Лукашом, зъ Адамом, будȣчы и служачы ȣ мене купили ѡни за свои властныє пенези нивы и сеножатки ȣ боꙗр господарьских повету ковенского, то ест меновите: напервеи, ȣ боꙗрки господарьское ковенского повету Алюхны а Кахны Станковны и ȣ сына[1] их Ꙗкуба Чеха и ȣ дочки их Макгдалены купили ниву на бочку жыта сеен'ꙗ и под тою нивою сеножатку на два возы сена кошэн'ꙗ, лежачую на великои дорозе, котораꙗ идет с Кеидоинь до Жеимъ, до пол болота, за две копе грошэи; и другую ниву купили ȣ тых жэ боꙗрокъ господарьских Алюхны а Кахны и ȣ детеи их, лежачую ѡбапол дороги великое, котораꙗ до[ро]га идет з Жэимъ до Лабунова, прозываємо в Куикголех, на тры бочки жыта сеен'ꙗ, ѡдным концом до рэки Барупи, а другим концом до ручаю Ѵадавѧ, а боком ѡдным при ниве Петра Кирдовича, а другим боком до Миколаꙗ Матеиковича, за пол четверты копы грошэи; а (ȣ) Юр'ꙗ Нарэиковича, боꙗрина господарьского повету ковенского (и) ȣ сына его Ꙗна купили нивку их сеен'ꙗ на солꙗнку жыта сеен'ꙗ, лежачую по концы ȣлицы промежку Ꙗкуба Жостевича нивы и подле марковы нивы чэрэз ручаи, за ѡсмъдесѧт грошэи личбы и монэты литовскоє; а ȣ Ꙗкгелѧ Ѡитвиловича, боꙗрина господарьского повету ковенского, и ȣ жоны его Моныты и ȣ сынов его Матеꙗ а Сташа купили ниву и з сеножаткою на чверть бочки жыта сееньꙗ, лежачую на поли на горэ подле Жостевичов нивы, за копу грошэи. А тыє вси нивы чотыры лежат в повете ковенском въ полю Пацевском. Которых тыхъ нив и сеножатеи их вышэи писаных, купленых за их властныє пенези, ꙗ сам, ани дочки моꙗ Ганна, Барбара а Дорота, ани зѧтеве мои и мужове их Ленарт Томашэвич а Ленарт Ꙗнович Бублевич, дети и потомки их не мают тыхъ нив и сеножатеи сами до себе и тэж ни-

---

[1] сынов.

кому иншому с паробковъ своих прывлащати, хиба по жывоте моєм которои бы колвек дочцэ моеи и зѧтем моим с тых детеи павловых досталсѧ, тогды мают они тыє нивы, куплю ѡтца своего, в ровныи дел поделитисѧ и тою куплею а з деленицою своею мают и повинни будꙋт служыти тому, кому сѧ з делу достанет. А естлибы пан Богъ на которого колвекъ с тыхъ сынов павловых смерт допустити рачыл, тогды которыи колвекъ с тых детеи павловых жыв зостанет, таѧ вса куплѧ ѡтца их водлугъ листов купчыхъ, которыє єсми ѡтдал до рукъ павловых и детеи его, || мают тыє вси нивы на того сына павлового спасти и тыми нивами всими владати, которыи жыв будеть. А пры том были люди добрыє пан Ленарт Томашэвич, зѧт мои, земѧнин *господаръ*скии волости веленское, пан Мартин а пан Марко Юр'евичы Видрышкевича а пан Станислав Петрович Кирдовича, земѧне *господар*ъскиє повету ковенского. И длѧ лепшоє твердости того листу моєго ѩ Марко Андрушкович дал єсми тот мои лист Павлу Станевичу и детем его з моєю властною печат'ю. И к тому просилом ѡ прыложэн'є печатеи тых людеи добрых ꙋ верху помененых, што их *мил*ость за ꙋстным прошэн'ємъ моим печати свои до того листу вызнаного притиснути рачыли. Писан в Пѧдах лета ѡт нарожэньѩ Сына Бож'его тисеча пѧтсот ѡсмъдесѧт второго *месе*ца июнѧ ѡсмънадцатого днѧ.

Ꙋ того листу вызнаного печатеи прытисненых пѧт. А по ꙋписан'ю до книг земских ковенских того листу вызнаного и ѡчывистого сознаньѩ Марка Андрушковича за прозбою и за жэдан'єм Павла Станевича и выпис єму ест выдан.

Iš Kauno žemės teismo knygos Nr. 1, p. 1010—1013, akto Nr. 276.

Nr. 9. 1600 metų rugsėjo mėn. 1 d., Kaune. Kauno pavieto žemininkai Vitas Lenortavičius su žmona parduoda savo daržininką su žmona, su jų turtu ir žemėmis.

Ѩ Вит Ленартович Анъдреевича а ѩ Зоѳиѩ Андрэевна Кибортовна, малъжонка впрод речоного Вита Ленартовича, земенинъ и земѩнка *господар*ьские поветꙋ ковенского, ѡдин за ѡбудвꙋх а ѡбадва за ѡдного под вси ѡбовязки сего листу нашого подлегаючы, чыним ѩвно и вызнаваемъ сим нашымъ листом доброволным вечыстым записомъ всим въѡбец и кождомꙋ зособна, кому того потрэба бꙋдеть ведати, нинешнимъ и напотомъ бꙋдꙋчого векꙋ людемъ, ижъ мы ѡбедве ѡсобе, потрэбꙋючы пилко *пе*не*з*еи на свои властъные кгвалтовные потрэбы и ѡбыст'е домовое а маючы маетность нашꙋ

властную волнꙋю, никому ни чым не заведенꙋю, то естъ мıановите подданого ѡгородника або паробка своего дворного ѡт имен’ича моего Вита Ленартовича ѡтчызного в повете ковеньскомъ в поли Понатерскомъ лежачого, на име Валıа Ѩкꙋбовича, и з жоною || его Доротою [1], и держэчы мы того подданого ѡгородника своего в моцы и владности своеи а тым всим водъле прав и волностеи шлıахэцких звыклых въ том панстве Великом Кнıазстве Литовскомъ волне шаѳꙋючы, продали есмо на вечъность ѡгꙋлом того преречоного подданого нашого властного ѡтчыца непохожого Валıа Ѩкꙋбовича и з жоною его Доротею, никомꙋ ничым не пенного и в жадномъ долгꙋ первеи сего не заведеного, земенину господарьскому поветꙋ ковенского панꙋ Балтромею Ѩновичꙋ и малжонцэ его панеи Барбаре Петровне Пашкевича за пэвнꙋю рꙋкоданꙋю сꙋмꙋ пенезеи за десеть копъ грошэи литовских, ıакож вжэ и таıа сꙋма пенезеи всıа зꙋполна до рꙋк нашых ѡт них естъ ѡтдана и заплачона. А мы тэжъ ѡд сего часꙋ и днıа, нижэи на дате сего листꙋ ѡписаного, того помененого подданого ѡгородника нашого Валıа Ѩкубовича к жонꙋ его, ничого там на себе, дети и потомки нашы и на блиские кровные нашы и ни на кого иного не зоставꙋючы, всего ѡгꙋломъ в моц и во владност и в спокоиное вечыстое держан’е и ꙋжыван’е емꙋ панꙋ Балтромею Ѩновичꙋ и малжонцэ его подали есмо и симъ листомъ нашым подаем и постꙋпꙋем зо всимъ на все такъ, ıако се мне Виту Ленартовичꙋ по ѡтцꙋ моем небожчыкꙋ Ленарте Андреевичꙋ досталъ, с подвор’емъ его, въ котором до сих часов мешкал и тепер мешкаеть, з быдлом рогатым и нерогатым и зо всıаким статком и спрıатом их домовым, зъ збож’емъ на поли засеıаным и в гꙋмне зложоным, такъ теж и з кгрунтами всıакими ѡромыми и неѡромыми и з сеножатками и протеребками и з выпꙋстами, здавна тому ѡгородникꙋ нашомꙋ прыдаными. А мıановите того всего кгрꙋнтꙋ помененого ѡгородничка нашого нивок ѡромых десет: першаıа нивка селищо, где тот паробок нашъ подвор’емъ своим мешкает, при селищꙋ моемъ Вита Ленартовича старом, боком при дорозе великои, зъ Жэимъ до Вилкомира идꙋчои; дрꙋгаıа нивка на горэ прозываемаıа Масискıа; третıаıа нивка названаıа Долгаıа Ѩнишкıа межы нивами пана Валентына Ѳилиповича Римвида; чэтвертаıа нивка названаıа Молине в Жꙋкишках межы кгрꙋнтами егож, пана Балтромеıа || Ѩновича; пıатаıа нивка прозываемаıа Стрил[ч]ишке межы нивами пана Валентына Ѳилиповича; шостаıа нивка названа Роканишкıа прыдорозе, котораıа идет ѡт Станюлевичов до местечъка Каплицкого; семаıа нивка Нестонишке подле дороги ѡд Микꙋнои

[1] Pal kta tušcia vieta tėvo vardui.

до Ковна ид8чои; ѡсмая нивка прозвана в Кгервях Роканишкя; девятая нивка прозваная Медею Апидэмисъ межы нивами пана Валенътына Өилиповича; десятая нивка так жэ Медчю Апидемесь при ниве Разм8совщызне, — тые вси нивки зо всими своими ѡколичностями, межами и границами и с протеребками, до них прыналежачыми. И к том8 и з сеножатъками, то ест мяновите: першая нивка врочыщомъ прозвана в Упях Ѵж8[см]акгине бокомъ пры сеножати пана Малхера Скор8лского, писара кгродского троцкого, др8гим бокомъ до сеножати пана Миколая Григор'евича Жостевича Сн8кишки, концами ѡбема межы сеножатми пана Валентына Өилиповича; др8гая сеножатка названа Медчю Апидемях Са8си Пабалия; третяя сеножатка называемая Масишъке над пр8дцомъ при ниве моеи жэ, самого Вита, и пана Валентого Өилиповича; четвертая сеножатка пры сеножати его самого пана Балътромея Ѩновича; пятая сеножатка называемая Акменине[1] при ниве пана Валентого Өилиповича. А к том8 еще ѡсобливе кгрунт8 нашого властного дворного ѡт тогож помененого именича нашого Понатэрского ѡтл8чывшы нивок пять продали есмо томуж пречоному пан8 Балтромею Ѩнович8 и малжонцэ его, то естъ мяновите: ѡдн8 нивк8 прозываем8ю Покопе с протеребкомъ; др8гии дырванъ называемыи Радъвилишскии такъ жэ с протеребкомъ; третюю нивк8 або делниц8 старого селища на полъ солянки семн'я пры домк8 того помененого паробъка лежач8ю; четверт8ю нивк8 называемую Ѩсишкю; пятое болото або роистъ названыи Раистыс Г8кг8. Тые вси помененые кгр8нты и сеножати и того пречоного ѡгородничка нашого зо всим тым, яко се здавна мелъ и тепер маеть, зо въсякою его службою и повинност'ю и со всими якимъ колвекъ именемъ назваными и напотомъ вынаидеными на тых кгр8ньтех пожытками, так, яко бы немснованое менованому а менованое неменованому || ничого не 8имовало ани шкодило, мает и волен б8деть ѡн Балтромеи Ѩновичъ и малжонка его за сею вечыстою продажою нашою а к8плею своею сами, дети, потомъки, щадки и наследки их на себе держати и 8жывати и вшелякие пожытъки собе там на томъ всемъ прыбавляти и розмножати и тымъ всим, яко властностью своею водле воли и 8подобан'я своего шаөовати вечъне и на веки непор8шно. Так тэжъ волно б8д8тъ того подданого ѡг8лом або и котор8ю частк8 тых поменых кгр8нтовъ ѡтъ него ѡдъдати, продати, заменяти, даровати и записати и к8 налепшом8 пожытк8 своем8 ѡборочати[2] . . . . Писанъ 8 Ковъне

[1] Акменине.

[2] Kadangi toliau eina trafaretinis nereikšmingas akto tekstas, jis nespausdinamas.

годȣ ѡтъ нарожень Сына Бож'его тисеча шэстьсотъного месеца сеньтѧбра перъвого днѧ . . . .

Iš 1600 metų spalių mėn. 3 d. įrašo Kauno žemės teismo knygoje Nr. 8, p. 591—596, akto Nr. 122.

Nr. 10. 1515 ar 1530 metų balandžio m. 25 d., Upninkuose. Bajoras Mickus Toliuševičius parduoda savo kaimyno Bagdono Bičkavičiaus lauką.

Ѧ Мицко Талюшевич, боѧрин господарьски королѧ єго милости, вызнаваю сам на собѣ сим моим листом кожному добромȣ того дѣла вѣдати або чтȣчи слышети и напотом бȣдȣчим: продал єсми своиє ѡтчизны властныє ко(и)минца своєго нивȣ земли пашныє на солѧнкȣ сеєтца Богдана Бичковича Миколаю [Е]жавичȣ за рȣбль грошеи литовскиє маниты, по десѧти пѣнезеи в грош. А при том было людеи добрых досыт могоричников: Юрьи Миколаєвич, Воитко, мещанин Ȣпниц(к)и, Миколаи Торвидович. Ѧ Мицко верьхȣ писаны кȣ тому листȣ вызнаному длѧ лепшиє твердости печат свою приложил. А хто бы мел Миколаѧ выганѧти, ѧ Мицко маю єму ѡчыщати. Писан в Ȣпниках апрел 25 ден, индикт 3.

Vienas antspaudas.
Orig. privatiniame archyve.

TURINYS.

XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje.

A. Janulaitis.

Juodieji Broliai Kražiuose.

(1823 m.)

Prakalba.

Apie Kražių Juoduosius Brolius radau gausios medžiagos bedirbdamas 1909 m. aktuose, sukrautuose Vilniaus Viešojo Knygyno Rankraščių skyriuje. Vienur buvo raštų, priklausančių rusų senatoriui Novosilcevui, jam ir jo paties leistų, atsitiktinai užsilikusių nuo išnykimo. Išliko jie nežinomi, bent iki šiol niekieno neapdirbti. Aplinkybės neleido tos medžiagos apdirbi, tegalėjau to darbo imtis vos 1918 m. Tuomet teko parašyti iš jų geroką straipsnį, bet į spaudą nebuvau padavęs. Dabar, kitomis aplinkybėmis, ėmiau vėl iš naujo rašyti, rašyti daug smulkiau, ir jau dabar atidaviau spausdinti.

Šiam dalykui teko sunaudoti trys bylos, pažymėtos rankraščių kataloge Б—19— Nr. Nr. 12, 17, 18.

N. 12 —byla kilusi del laiško, siųsto iš Vilniaus per Raseinius į Kražius; N. 17 — iš 41 lapo — del išreikalavimo metrikų Jančiausko ir kitų; Nr. 18— iš 231 lapo, apie maištiškus raštus Kražiuose — paties Novosilcevo aktai, jo rašytieji pranešimai, jam siųstieji pranešimai ir įsakymai.

Beapdirbinėdamas esamąją medžiagą gavau šį tą naujo iš prof. St. Koto Krokuvoje (iš Čartoryskio muzėjaus) ir kt. Jančevskio, Kaune, vieno iš Juodųjų Brolių palikuonies — už tą tariu jiems ačiū.

Nežinau, ar tebėra gyvi ir, jeigu gyvi, tai kur yra tie, kurie mane prileido prie Vil. Viešojo Knyg. rankraščių. Norėčiau ir jiems tarti ačiū, kad leido dirbti.

Šitas mano darbas yra apskritai pirmas paremtas autentiniais aktais ne tik lietuvių kalba, nes rašiusieji lenkų kalba (Brensztejn M. — Bracia Czarni „Bibl. Warsz.“ 1906. II t. p. 549 — 64, ir Mościcki H. Wilno i Warszawa w „Dziadach Mickiewicza“ 1908. p. 86 — 106.) teturėjo spausdintos medžiagos — atsiminimų, tik neturėjo oficialinių bylos aktų.

Dabar teko sužinoti, kad šitie aktai tebėra Vilniuje, universiteto bibliotekoj, be to, kad rašąs Kražių gimnazijos istoriją p. M. Brensztejnas dar rengia platų darbą ir apie Juoduosius Brolius, kurio pirmoji dalis jau pasirodė (Filomata w Krożach).

1930. IV. 27.

I.

Slaptosios draugijos.

XVIII amž. baigiantis ir XIX amž. pradžioje siautė po visą Europą prancūzų revoliucijos karų audra; tolesnis jų tęsinys —Napoleono žygiai, kurie šlavė daugybę nelemtos senovės liekanų, perėjo ilgainiui į užkariavimus. Tas jo imperializmas sukėlė kitose valstybėse pasipriešinimą, ir milžiniški jo planai įsivyrauti Europoj, o paskui visame civilizuotame pasaulyje griuvo, nes be karo ginklų prieš jį pastatyta buvo nauja ideologija — tautinė idėja. Viešpačiai, pergalėję Napoleoną, pradėjo atstatymo darbą, stengėsi grąžinti Europos visuomenę į senąsias vėžes. Grįžo, nors nevisur, senoji, teisėtoji, atgalainė valdžia; įsivyravus bandė ji grąžinti visą senovę, bet čia jau nebesisekė: kas buvo Napoleono sugriauta iš pamatų, kas nebuvo gaivus, atgaivinti nebeteko, pav., Europos vakaruose baudžiavos, ir jiems reikėjo skaitytis su gyvuoju gyvenimu. Grįžusi senoji valdžia pirmiausia turėjo rūpintis, kad nebepasikartotų senosios maišatys, kad jų sostai būtų stiprūs, neišjudinami, stengėsi sunaikinti tuos kas ėjo prieš tat; šitam visam piktam ieškojo šaknų revoliucinėj, liberalinėj dvasioj, ir del to ryžosi ją visur, kur tik pasirodytų, naikinti. Monarkai sudarė šventąją sąjungą, jie susitarė bendrai ir išvien kariauti prieš visa, kas griauna sostus—prieš nedoras ir nesveikas mintis, nes tarė, kad taip geriau užtikrinsią politinį ir socialį pastovumą. Tačiau visur pasiliko naujosios dvasios pėdsakai, dargi ir tenai, kur nebuvo pasirodę Napoleono ereliai, arba naujai atsirado, kur pirmiau jos nebuvo. Dabar iš laiko ir vietos tolumos ėmė kitaip vertinti patį Napoleoną. Neseniai imperialistas, tasai svetimų kraštų užkariautojas, dabar atrodė išgelbėtojas, laisvės apaštalas. Ideologija, kuri buvo pastatyta prieš jį, atsigrįžo prieš savąjį absoliutizmą. Prasidėjęs ir sustiprėjęs tautinis judėji-

mas, savo kultūros ir raštijos kėlimas, savosios praeities tyrinėjimas, nes tautų laisvės vardan kariauta prieš Prancūzų Napoleoną, (o kitur delto paties su juo eita), įleido neišraunamų šaknų veikliuose visuomenės kloduose, jisai neketino palaikyti nei svetimo nei savo despotizmo. Grįžusioji ir sustiprėjusioji senoji valdžia neketino to viso palaikyti, tarė, kad tai paviršutinis dalykas. Viename ji neapsiriko: nuvargę del karo ir vargų gaivalai, nusivylę del išsivadavimo, nerodė energijos naujam vidaus karui, nes neturėjo jėgų, ir tylėjo, o priaugąs jaunimas, gausiai atsirandančioji inteligentija, gimusi ir augusi kitoj nuotaikoj, negalinti sutikti, kad būtų priešingumas tarp žodžių ir darbų, ryžosi stoti į kovą. Teisybė, šita kova buvo nelygi. Viešai veikti negali, tai ima veikti ir dirbti slapta, kaip tat buvo ir pirmiau. Slaptos draugijos, norinčios veikti, atsirado jaunuomenės tarpe. Pavyzdžiu, joms buvo tuo laiku įsivyravusios vienur liberalų inteligentijos tarpe, kitur valdiškose sferose — masonų draugijos, paprastai, veikusios viešai, atrodančios slaptos paprastai publikai, su slaptingomis apeigomis, arba masonų skeveldros ar atmainos, ar bent joms panašios. Slaptosios draugijos savo turiniu įvairuoja, žiūrint šalies, tik bendra jų forma. Atsiranda tos draugijos mokyklose, universitetuose, atsiranda jos įvairiais tikslais: tai kovoja su tvankia senąja mokyklos sistema, tai užsiima tobulinimu savęs mokslu, dora ir t. t., nes taria, kad kilnesnieji tegalėsią ko nors pasiekti, tai pagaliau turi politikos tikslų, nori išvaduoti šalį nuo savo ar svetimo despoto. Slaptingumas buvo nevienodas, vienur didesnis, kitur mažesnis; tat pareidavo nuo draugijos tikslų ir uždavinių. Kaikur užsiliko ar naujai buvo įvestos tam tikros apeigos, draugijai veikiant, priimant narius, kartais reikalaujama baisi priesaika ir t. t.

Šitokios draugijos atsirado Vakarų Europoj. Kadangi dar neseniai Europa sudarė vieną karo lauką, žmonės ir tautos buvo tarp savęs del karo susiję, nes kartu kariavo ir bendravo, tai lengvai išsiplėsdavo vienos šalies pavyzdžiai į kitas. Šviesesnė Vakarų Europa buvo pavyzdžiu ir rytams. Iš vokiečių draugijų ėmė savo pavyzdį Lietuvos jaunuomenė. Pro vokiečių žemes buvo praėję daugybė tautų; patys vokiečiai sąmoningai kariavo del išsivadavimo; juose buvo atgimusios politinės nepriklausomybės aspiracijos. Senesnioji ir subrendusioji Lie-

tuvos karta buvo šitame kare, atskiri asmens turėjo santykių su Europa, o naujoji karta kitais keliais tų pažinčių įgijo: mokėsi vokiečių ar prancūzų universitetuose, sekė jų raštiją, ypatingos Lietuvos jaunimui įtakos darė vokiečių jaunimas, kuris taip pat svajojo apie laisvą, vieningą Vokietiją.

Lietuvos jaunimo judėjimo vidurkiu buvo Vilnius, kur po karų pradėjo tarpti universiteto mokslai, kuris siuntinėjo šviesos spindulius po visą Lietuvą. Ten buvo draugijų, į kurias įeidavo jau seniau išėjusieji universiteto mokslus, kitas sudarydavo universiteto studentai, pagaliau atsirasdavo gimnazijos mokinių. Tų draugijų vardai yra įvairūs: masonai, šubravcai, filomatai, filaretai, spindulingi, aušrininkai ir t. t. Tie vardai kartais buvo savo kilimo, o kartais skolinti iš kitur, o gal tik atsitiktinai atsipuolanti, vieni primeną šį ar kitą dalyką, kuris susijęs su artimiausiais draugijos tikslais, kiti savo slaptingumu traukią į save jaunimą, ypač pradedantį mokslus.

Steigdami draugijas, galėjo skolinti joms formą, statutą, net kartais vardą, bet turinį visuomet turėjo imti ir ėmė iš vietos reikalų; jie nustatė konkrečius tikslus, veikimo plotą. O šitie tikslai Lietuvoje skyrėsi nuo Vakarų Europos, o ypatingai nuo kaimynų vokiečių.

Pastangos atgauti nepriklausomybę Napoleono karų laikais neturėjo geros kloties: nei prancūzų Napoleonas nei rusų Aleksandras Lietuvai nepriklausomybės nedavė. Taigi tarp tikslų artimųjų ar tolimesniųjų statoma politinės nepriklausomybės reikalavimas. Atsiranda reikalavimų visuomeninio pobūdžio—panaikinti baudžiavas, yra ir kultūrinių—pakelti savo ir kitų apšvietimą, dorą ir t. t.

Daug tokių draugijų buvo Vokiečiuose, studentų tarpe. Iš ten besimokanti mūsų jaunuomenė parsiveždavo jų idėjų, organizacijų; į jas įdeda, žinoma, savo turinį. Kartais vardai atsirasdavo vienais sumetimais, kitoj vietoj tie patys vardai perimant reikšdavo visai ką kita.

Dar XVIII amž. baigiantis, žinoma, pav., Giessene studentų draugija „Juodųjų Brolių" vardu, atgijo jinai tuo pačiu vardu po Napoleono karų; šitas vardas parėjo nuo striukio ir bereto varsos; vėliau tas vardas išsiplatino ir kitur, pav., Jenoj ir t. t. Tos draugijos šūkis — skaistumas, tobulumas, visiškas atsidavimas

tėvynės ir žmonijos labui[1]. Tuomet Vokiečiuose stiprėjo reakcija, ji persekiojo laisvą mintį, tai dorų pasišventusių žmonių reikalas tautos labui buvo labai didelis. Tuo ar panašiu vardu, tik tokiais pat tikslais atsiranda draugijos studentų tarpe Jenoj, Erlangoj, Giessene, Marburge[2].

Panaši draugija „Juodųjų Brolių" vardu susikūrė ir Lietuvoj, pirmą sykį ji atsirado Kaune, berods, ji buvo trumpą laiką apie 1815—1818 m., tarp Kauno gimnazijos mokinių.

Šis tas žinoma apie jos sudėtį. Buvo tai daugiausia jaunimas iš Užnemunės; iš vardų buvo minima Edmundas Zaviša ir Ferdinandas Matszewski[3]. Buvo tai vyresniųjų klasių gimnazijos mokiniai; jie darydavo susirinkimus, vakaruškas. Rinkdavos paprastai Chrapowickio namuose. Tos draugijos sudėtis keitėsi; išėję gimnazijos mokslus išvykdavo iš Kauno, išstodavo, įstodavo nauji.

Gyvesnieji, kaip įmanė ir suprato, kariavo su gyvenimo klaidomis. Neturėdami laisvos spaudos, o be abejo ir lėšų neturėjo, savo širdies jausmus išliedavo rankraštine literatūra, kurią perrašinėjo ir kuri ėjo iš rankų į rankas, arba rankiodavo svetimus raštus. Žinoma, kad buvo paleista raštų, kuriais užsipuldinėjo ant Kauno advokatų, jų raštininkų, policijos, vis už tat, kam žmones spaudžia ar naudoja. Turėjo tekti tuose raštuose ir gimnazijos mokytojams, kurie mokiniams dar labiau rūpėjo negu policija. Gal būti pagaliau pedagogai sužinojo apie tos literatūros rašytojus ir platintojus, tai pagavo jų ieškoti, bene susekė juos, ir matyt ilgą laiką jie atsiminė tuos savo darbų kritikus.

Visuomenėje platinosi ir spausdintų raštų, kurie čia buvo taip pat slaptoji raštija — tik naujai išėjusi iš Užnemunės, ar senoji dar nepriklausomybės laikų. Šis tas naujo ateidavo iš Užnemunės, kur buvo kitokia politikos santvarka. Tie spaudiniai, kaip kokios brangenybės ir retenybės eidavo iš rankų į rankas; rankraščiais buvo platinami negalintieji spaudoj pasirodyti dar neseni raštai — per prancūzmečius kilę, prieš

---

[1] *Haupt.* Karl Follen und die Giessener Schwarzen. 1907.

[2] *Schuster,* Tainyje obščestva, II, 11—20.

[3] Byloje Nr. 18 (Jančiausko paaiškinimai). Šitas Matszewski buvo vienas iš pasižymėjusių mokinių, 1818—1819 m. (*Uzięb*ło L. Szkoła Kowieńska 1904 p. 18).

Rusų valdininkus surašyti, prieš senąją sugedusiąją visuomenę, kuri taip lengvai pasiduoda despotizmo įtakai. Pavyzdžiu gali būti toki eilėraščiai apie tat, kad mūsų moters ir mergelės taip gretai kimba prie rusų karininkų[4].

Tokia pat „Juodųjų Brolių" vardu draugija atsirado ir Kražių gimnazijos mokinių tarpe[5].

II.

Juodieji Broliai.

1. Kražių mokykloj.

Kražių mokykla XVIII amž. buvo vienuolių vedama; pasauliniai mokytojai buvo tenai tokia retenybė ir nepaprastas dalykas, kad pirmasis mokytojas nevienuolis tenai atsiradęs vilkėjo taip pat vienuolio drabužiais. XIX amž. kaskartą daugiau atsiranda pasaulinių mokytojų, pagaliau visi virsta pasauliniai, išskyrus tikybos. Kražių mokykla, vienuolių laikoma, 1817 m. perkelta į Kolainius, o tais pačiais metais jos vietoje įsteigta pasaulinė. Kolainiškiai skersavo į pasaulinius Kražių mokytojus ir slapta kurstė tėvus. Kražiuose mokėsi žemaičiai, kilimo bajorai, bet buvo nemaža ir valstiečių, tam tikslui įbajorintų; šitiems kartais reikėjo pono žinios, bet apsieidavo ir be jo, o būtinai reikėjo, kad klebonas užrašytų parapijos krikšto knygose bajoru. Baigę tą šešių klasių gimnaziją, vieni mokėsi toliau įstoję į Vilniaus universitetą, kiti grįždavo namo prie ūkio, treti eidavo ieškoti kur nors kokio darbo. Kalba, kuria ėjo mokslai gimnazijoj, buvo lenkų[6]. Bet XIX amž. pradžioj ėmė labiau ir labiau įvesdinėti rusų kalbą.

Mokyme nedaug tepadaryta atmainų, sulyginus su tuo, kas buvo vienuolynų mokykloj ar paėmus vėlesnį laiką švietimo komisijos laikotarpyje; tik politiniu atžvilgiu įvyko naujų dalykų: pasikeitė valstybinis priklausymas — Lietuva dabar priklausė Rusijai, valdininkai jai tarnaudavo, atsižiūrėję į jos vyriausy-

---

[4] Byloje Nr. 18.

[5] Apie šias slaptąsias draugijas Europoj ir Lietuvoj ketinu duoti žinių vėliau.

[6] Kiek plačiau žr. *mano* K. Zabitis (Nezabitauskas) („Tauta ir Žodis", t. V., 1928 p. 466 ir kt.). *Brensztejn M.* Filomata w Krożach, Wilno 1929.

bę. Laikytasi vienuolių mokyklos būdo, tik dabar tą pat atliko mokytojai valdininkai, biją Rusų valdžios, stengėsi būti jai ištikimi ir del to perdėdavo savo uolumą, nes neturėdami savo įsitikinimų arba juos ir turėdami, bet slėpdami, turėjo apsimesti ir del to neišlaikydavo saiko. Senovės pedagoginės tradicijos, Rusų valdžios reikalavimai, kuri mažai kur tesikišo, savo miestelio savybės, vis tat sudarė savotišką gimnazijoj mokytojų ir mokinių sugyvenimą ir vidaus tvarką.

Visi mokiniai yra didelėj direktoriaus (dozorca) ir mokytojų priežiūroj — mokykloj ir už mokyklos. Jie seka, ką mokiniai skaito, kaip gyvena, ką rašo, jų butai taip pat prižiūrimi, direktorius skaito visus jų rašomus laiškus. Gimnazija turėjo savo samdytąjį laiškų vežiotoją miestėną Martyną Jacevičių. Jis vežiojo iš Kražių į Raseinius ir atgal. Mokinių laiškus ima iš direktoriaus. Iš Raseinių parvežęs visus Kražių laiškus atiduoda jam, tas peržiūrėjęs, radęs, jog nemokyklai pridera, atiduoda jam, kad perduotų kam reikia.

Mokiniai gyvena ir pas mokytojus ir tam tikruose direktoriaus leistuose butuose; jų šeimininkės turi būti ištikimos, be to kiekviename bute turi būti vienas, vyriausybės priimtas ištikimas mokinys, kuris žiūri tvarkos, saugoja jaunesnius; o kartais tokiame bute gyvena koks mokytojas ir prižiūri tvarkos, kiti tėvai atiduodavo vaikus pas mokytoją.

Laiškus tegalima gauti ar siųsti per direktorių; jisai juos skaito; jeigu koki laiškai kuo nors jam nepatinka, tai juos užlaiko, tai siunčiamojo mokiniui neįteikia. Direktorius su mokytojais seka, ką skaito mokiniai; jeigu pastebi, kad skaito knygas, kurios rusų valdžios atžvilgiu gali būti draustinos ar peiktinos, tai jas atima, praneša didesniais atsitikimais vyriausybei. Apie tuos dalykus surenka žinių per ištikimus mokinius.

Taigi priežiūra buvo didelė: pačioj gimnazijoj, butuose ir apskritai visame miestelyje. O ir nesunku buvo tat padaryti: miestelis mažas, gyventojų nedaug, daugumas gyvena šiokiu ar tokiu būdu iš mokinių, del to lengva buvo sekti, kaip kas elgiasi. Ir nusidedančius tai tvarkai bausdavo mokykloje ar net visai šalindavo iš mokyklos. Šitos sistemos pamatan dėjo įsitikinimą, kad prievarta viską su mokiniais padarysią, griežtumas perlauš jų iškrikusią ar pasileidusią valią, o nuotaikai sek-

ti reikia vartoti visokios priemonės: kratos, uostinėjimas, slapti draugų pranešimai.

Žiūrint dorinio auklėjimo, tai vyriausybė tarė, jog auklėjimo pamatan reikia dėti tik tikyba, reikia jos mokyti, mokiniai turi jos reikalavimus vykdyti, praktikuoti; delto mišių klausyti, išpažinties eiti, poterius kalbėti — tai mokinių prievolė. Šita, jų nuomone, geriausia apsaugos visuomenę nuo perversmų. Prancūzų revoliucija, jos nuomone, del to įvyko, kad nupuolė dora, ji—tai nedorų žmonių, bedievių darbas; visokia krikščionių tikyba, net katalikų, apsaugosianti rusų monarkiją nuo visokių vidaus pavojų. Delto tikybos mokytojas gimnazijoj įgyja didelės reikšmės; jis turi saugoti esamąją politinę tvarką. Kražiuose kapelionas kun. Alkimavičius turėjo tas reikalingas savybes: pasižymėjo uolumu; matyt, tai buvo sausas formalistas, su griežtumu reikalavęs tikybinių apeigų atlikimo; negalėdamas savo pasiekti, skundėsi direktoriui, o su šituo visur sulaukdavo priešingų vaisių. Tas pačias savybes turėjo gimnazijos direktorius Daujotas ir vienas kitas mokytojas[7].

Žinomas daiktas, jautresni ir energingesni iš jaunuomenės tarpo ėmė tam priešintis, eidami tai prieš asmenį, tai prieš sistemą; kovodami prieš tat, turėjo pateisinti kuo nors, tai imdavo tyrinėti, galvoti, tai ta proga įgydavo platesnių pažiūrų apie šito dalyko būtį, negu gimnazijoj reikėjo, įgydavo žinių patys, be mokytojų pagalbos, savo protu daeidavo, delto labiau jį brangindavo, neaukštai testatydami tą mokslą, kurį mokytojai tiekdavo, ypač atmesdavo jį, jeigu pats mokytojas nepatikdavo. Kunigas, matyti, savo formalumais, išorine puse, gerokai buvo įkyrėjęs mokiniams, vieni, iki šiol karšti, atvėso prie tikybinių praktikų, kiti ėmė neigti pačius tikybos pagrindus. Šiek tiek atkaklesni, drąsesni, priešginos, tuoj susidurdavo su kapelionu, įsileisdavo į ginčus, o tas matyt uoliai ėjo savo pareigas, nevieną mokinį del jo buvo pašalinę iš gimnazijos.

O ir vyriausybė šitai sistemai padėjo: savo įsakymais ji reikalavo iš mokinių tikybinės praktikos atlikimo, juo matavo politinį mokinių įsitikinimą ir jų mokytojų gabumą. Taigi, kas mokinių tarpe ėjo prieš Rusų valdžią, prieš politinę reakciją, Kražiuose turėjo būti kartu laisvamanis, skeptikas, ar net

[7] Apie Kražių mokytojus žr. žemiau. *Brensztejn* Filomata. 5—7.

bedievis: šitokią nuotaiką ir įsitikinimą nenorėdamas sudarė kapelionas; o taip pat elgėsi ir gimnazijos vyriausybė, kuri tarė, jog šitaip įtiksianti Rusų valdžiai.

Nelengva buvo mokiniams gauti dvasinės atsparos, įgyti naujas, geresnis, negu jiems teikiamasis, įsitikinimas: miestelis mažas, nėra bendraminčių senesniųjų tarpe, nėra bibliotekos, tai jie patys, kaip įmanė, ieškojo šaltinių žinioms, sėmė iš senosios literatūros, iš kieno nors gyvų žodžių, iš senesniųjų raštų, iš savo galvojimų nusistatydavo; jie patys, eidami šaltinius, girdėtus ar matytus pavyzdžius, ėmė kurti savo draugiją, ieškoti tinkamų formų jai veikti. Ir atsirado Kražiuose „Juodųjų Brolių” draugija.

2. **Juodieji Broliai.**

Vienas žymiausių mokinių vyresniosiose klasėse buvo Kipras *Jančiauskas* (Cypryan Janczewski), turėjo jis įtakos mokiniams, o ir baisus buvo mokytojams savo protu, išsilavinimu, valia, atkaklumu, noru eiti savo keliais, vyriausybės nenurodytais, turėti savo gyvenimą, nuo anų nepriklausomą, todel tenka apie jį daugiau pasakyti.

Gimė jisai dvarininko šeimoj, Raseinių pav., teisėjo Prano Jančiausko Diržionių dvare 1805 m. XII. 9/21[8]. Iš pradžių jis mokėsi Raseiniuose pavieto mokykloje, pijarų laikomoj. Jisai Raseiniuose dar 1818 m. 13 metų vaikas būdamas priimtas į pamaldžių mokinių broliją, vadinamą „Panelės Šv. Marijos Draugiją“ (Sodalitas B-e V-nis Mariae), kuri buvo įsteigta tai mokyklai[9]. Išbuvęs keletą metų Raseiniuose (o gal ir nebaigęs viso mokslo), persikėlė į Kauno gimnaziją (tenai buvo jau 1821 m.). Čionai jisai girdėjo, o gal ir dalyvavo, atsiradusioj čionai slaptoj „Juodųjų Brolių“ draugijoj. Kaune jis turėjo susirėmimų su gimnazijos vyriausybe, kuri jį kaltino tuo, kad rašęs eiles, pajuokas (paskvilius) ant policijos, advokatų, jų padėjėjų ir teismo raštininkų. Jisai jau pradėjo rašyti eiles. Nurodoma jo politinė pasakėčia „Vilkas ir veršiai“[10]. Žinoma, aprašinėjo blogus jų darbus;

---

[8] *M. Brensztejn*, 551.

[9] *Priedas* 1, kur yra to priėmimo tekstas.

[10] *M. Brensztejn*, 551.

matyt anie ar nepajėgė atsispirti ar nesugebėjo atsakyti tokiu pat būdu, pasiskundė kas nors iš jų ar prašalaičių vyriausybei, ir jis turėjo palikti Kauną. Jis čia prisipažino rašęs ant palestros. Jau čia matome jame anksti atbundant visuomenės veikėjo gyslelę, norą dirbti visuomenės labui, ir kariauti su tais, kuriuos laiko jos slogučiais[11]. Dar 1821 m. jis buvo Kaune 5 klasėj[12].

Taigi Jančiauskas iš Kauno persikėlė mokytis į Kražių gimnaziją nesavo noru. Jau 1822 m. jis tenai. Čionai tėvai paėmė atskirą butą iš dviejų kambarių, viename apsigyveno Kipras ir atvažiavę mokytis dar du mažesniųjų brolių, o kitame — mokytojas Paškevičius, kuris turėjo juos visus prižiūrėti.

Kražiuose Jančiauskas tuoj įkrito į akį ir mokytojams ir mokiniams. Atvyko iš Kauno jau kiek didesnis, paūgėjęs, išvytas iš kitos gimnazijos, iš didesnio miesto į Kražių miestelį, labiau išsilavinęs, daugiau žinąs, o ir ką tik pradėjęs dalyvauti viešame bajorų visuomenės gyvenime; pradėjęs eiti 18 metus dalyvavo bajorų seimelyj Raseiniuose. Mokytojai atkreipė į jį savo rūpestingą akį. Jie pastebėjo, kad skaito daug, ne tą, kas mokyklai reikalinga, skaito ne visai tą, kas jos vyriausybei patiko. Jisai slėpėsi su tuo nuo mokinių ir mokytojų; kartais pasisako prižiūrinčiam jį mokytojui Paškevičiui, jog sergąs, sako galvą skaudant, o pasirodo, kad vieton eiti gulti skaito iki vėlybos nakties. Jam rūpėjo, žinoma, kaip paprastai tokiame amžiuje, pasaulio problemos. Iš savo prityrimo, iš knygų įsitikino, jog pasaulis netaip sudarytas, kaip reikėtų, kad žmonės netinkamai elgiasi; rado iš savo gyvenimo ir iš knygų išskaitė, kad pirmiau buvę kitaip; suradęs tokią teisybę negalėjo ištūrėti, nepasisakęs kitiems, ką manąs, nepapeikęs visiems, kam reikėjo — mokytojams, draugams. Neiškęsdavo nesušnekęs su vienu kitu mokytoju. Pasiginčydavo. Iš to mokytojai sprendė, kokio būdo žmogus, kokios mintys gimsta jo galvoje, ir visi vyresniųjų, kas girdėjo, išrado, jog jis negeras, kad reikia jį prižiūrėti ir sekti. Taigi jisai nerado pritarimo mokytojų tarpe, svetimi jiems buvo tie dalykai, kurie jam galvą kankino, jiems tat dabar nerūpėjo, gal jaunystėj ir jie tuo vargino. Nematyt, kad būtų

---

[11] Žinios iš jo paties parodymų (žiūr. žemiau).
[12] *M. Brensztejn*, 551.

santykiavęs su mokytoju Sabaliausku, kurį vėliau buvo išvežus Rusų valdžia iš Kražių į Vilnių, nežinojo ar negirdėjo apie jo veikimą ir mokytojai; jisai elgėsi taip pat, kaip ir kiti mokytojai, atvirkščiai dargi su juo Jančiauskas turėjo susidūrimų mokykloje.

Jančiauskas ėmė veikti tarp mokinių, kalbėti su jais visuomenės reikalais, skaityti šį tą iš uždraustų raštų, tai namie, jeigu nematė jo mokytojas Paškevičius, tai pas ką kitą, kad mokytojai nežinotų. Jančiauskas turėjo būti atsargus; žinojo, kad jį sekioja, kad gali įkliūti, todel viską darė slapta nuo mokytojų ir draugų. Bet visiškai pasislėpti nuo jų, kartu gyvendamas, nuolatos sukindamasis jų tarpe, jis negalėjo. Jančiauskas rado keletą ištikimesnių, jo nuomone, draugų, su kuriais galėjo susiprasti, su jais svajoti, kaip jie kursią ateitį, pertvarkysią Lietuvos visuomenę. Tam dalykui pirmiausia reikią įkurti draugiją, kuri turės veikti slapta, konspiratyviškai. Pavyzdžiu galėtų būti kauniškė „Juodųjų Brolių“ draugija, gal būti ir buvo joje dalyvavęs, bet tikrai šį tą apie ją girdėjęs, šį tą matęs. O ir vardas gražus, slaptingas, baisus, padarys įspūdį priešams.

Kilus minčiai tokios draugijos reikalu ir pritarus dalyviams, reikia toliau eiti prie jos vykdymo. Buvo keletas susirinkimų. Radus vardą, užėjo kalba ir apie antspaudą, be jo draugija negali būti; jisai turi atitikti vardą. Antspaude turės būti išpiauta žmogaus kaukuolė, kardai ir kiti baisieji ir primeną mirtį daiktai. Baisus draugijos vardas ir antspaudas turės įtikti jauniems draugijos dalyviams, jis įvarys baimės priešams, nes jiems graso mirtis. Bet antspaudo nespėjo padaryti, gal nebuvo žinovo savųjų tarpe, o gal Kražiuose apskritai niekas ir nemokėjo antspaudo išpiauti.

Susitarus del draugijos, nustačius jos tikslus, planą, reikėjo tuoj nieko nelaukiant ir pradėti veikti. Jiems rodėsi, kad jeigu jie nerimsta, tai jau ir visur neramu, kad Rusų valdžia nerimsta, jaučia besiartinant paskutines savo dienas, tik reikia dabar visur subrusti ir ji griūsianti staiga.

Proga draugijai pasireikšti tuoj atsirado. Vyriausybė ėmė naikinti slaptąsias ir pusiau slaptąsias draugijas, ėmė gaudyti, naikinti universiteto studentų ir įvairių gimnazijos mokinių draugijas, darė tat Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose. Kas

priklausė prie filaretų, spindulingų ir kitų draugijų, juos suimdavo, visus rinkdavo į Vilniaus kalėjimus. Iš Kražių 1823. XI. 7.[13] išvežė į Vilnių mokytoją Sabaliauską, priklausiusį prie filaretų. Tas sujudino Kražius, vienus įbaugino, kitus prispyrė priešintis. Dabar buvo tinkamiausia proga pareikšti protestą; opesnieji, energingesnieji norėjo tat parodyti; tai būtų jų gyvybės ženklas. O ir reikia pasiaukoti visuomenės labui, be aukų nieko negalima pasiekti.

Lengva buvo, jų manymu, Rusų vyriausybei viską daryti, nes niekas nesipriešina, visi tyli, maža bus naudos, jeigu darys keli atskiri žmonės; juos išgaudys, jie nukentės, o naudos iš to niekam nebus. Reikia, sako, kad jų būtų daug, eitų išvien, būtų jų pilna visame krašte, tai tuomet ji išsigąstų ir turėtų nusileisti. Ar daug kur žmonių, ji nežino; jeigu visur tik keli ims bruzdėti, tai atrodys, kad visas kraštas sujudo, nors bus vos nedaug tų užsidegėlių. Kražiuose, kaip jie žinojo, yra tikrai nedaug, bet kitur, be abejo, yra daug tokių žmonių. Taigi Kražiai negali atsilikti.

„Juodieji Broliai“ turėjo ir politikos tikslą. Senoji karta buvo suskilus. Vieni laukė, kad kraštą iš Rusų išvaduosiąs Napoleonas; jis lyg ir buvo žadėjęs tat padaryti, bent taip tarė ir kalbėjo visuomenėje jo šalininkai. Kiti laukė išganymo iš Rusų caro Aleksandro, kuris, bijodamas jo, buvo žadėjęs ir Lietuvai sudaryti iš jos valstybę[14], unijos ryšiais sujungtą su Rusija. Praėjo karai, Napoleonas ir jo vyliai žlugo, išnyko visi caro pažadai. Kiek laiko praslinkus, vėl šita mintis ima klestėti, valia ir pasiryžimas laisvei įgyti eina stipryn, atbunda seni atminimai, šitą gaivina senoji raštija, o naujai — slaptoji spauda. Bet jau darys tą visa jaunoji karta.

Napoleono vardas yra lyg kokia aureole papuoštas; visa, kas su juo buvo susiję, branginama. Net tautos atgijimo atžvilgiu svarbiu laikomas Napoleono teisynas; toks Jančiauskas skaito jį, gal ras ten atsakymą į politikos klausimus, o neradęs

---

[13] Savo raštuose apie Kražių mokyklą *Brensztejn'as* taria, jog Sabaliauskas buvo mėgiamas ir mylimas mokytojas, palikęs mokinių tarpe gerą atmintį. Kažin. Teip pat neradau jokių žinių, kad būtų bent ką padaręs „Juodiesiems Broliams“, nieko jis nedarė ir daryti negalėjo, prie šios draugijos jo nesegė. Dargi jis turėjo klasėje susidūrimų su Jančiausku.

[14] *Oginski,* Memoires IV.

to, ko ieškojo, veikiausiai laikė jį kaipo relikviją apie Napoleoną. Socialinis skurdas, baudžiavos, žmogaus nelaisvė negali neapeiti atbundančio jaunimo; jie patys iš jo negyvena, turėtų tat juos baidyti. Vargas, kuris spaudžia sodžių, reikia pašalinti; reikalaudami politinės laisvės, jie nori, kad ji visiems tik gerą atneštų, kad duotų laisvę ir gerovę ne tik politinę, bet ir socialinę. Ta jaunuomenė augo sodžiuje ar dvare; vieni jų patys jautė baudžiavos jungą, kiti matė valstiečių būklę iš tolo, iš šalies; vienas iš „Juodųjų Brolių" taip buvo išsireiškęs, ką ir dažnai buvo iš kitų girdėjęs: sunkiai dirba žmogus, pono naudojamas, o pasenęs turi svetimus šunis lodinti, beelgetaudamas. Ir jaunoji siela negalėjo praeiti pro šitą socialinę neteisybę nesusijaudinus. Pav. neseniai dar 1817-8 m. apie baudžiavų naikinimą kalbėjo jų tėvai, tarėsi seimeliuose, svarstė namie[15].

O ir priaugančios gausingos inteligentijos iš smulkiųjų bajorų ir valstiečių tarpo būklė nebuvo gera, gi ateityje ji atrodė dar blogesnė: per maža yra vietų, inteligentai pareina nuo ponų-bajorų, nuo turtingų, jiems turi tarnauti.

Senoji karta, kuri viską prarado, nustojo nepriklausomybės, įstūmė kraštą į vargą, paliko baudžiavas, buvo sugedus, nesirūpino visuomenės labu, tik linksminos ir ūžė. Atgauti tam, kas pražudyta, reikia kitokių žmonių, reikia jie pataisyti, pakelti, ištobulinti, kad nebūtų saunoros, kad galėtų pasišvęsti žmonijos ir tėvynės labui, taigi šitas darbas reikia pradėti nuo jaunimo. Be abejo, vyriausybė bus priešinga tokiems darbams, mokytojai, taip pat to nepalaikys, nes jie giną senąją blogą tvarką, tai lieka patiems rūpintis, patiems žiūrėti, kits kitam padėti, tobulintis; ištikus vaidams ar nesusipratimams savųjų tarpe, nesiskųsti vyriausybei, o baigti patiems, sudaryti draugų teismus, kurie juos pašalins be vyriausybės įsikišimo, draugai niekaip negali jai skųstis tais atsitikimais.

Draugija turi parodyti gyvybės ženklus, reikia, kad ir kiti matytų jos darbus, bet kas į ją įeina, kas tat padarė, kad nežinotų. Su šituo bus galima patraukti jaunimą į savo pusę, o vyriausybę įbauginti, keli žmonės slapta darys, o atrodys, jog jų begalės.

---

[15] A. *Janulaitis,* Baudžiavų panaikinimo sumanymas Lietuvoje. Kaunas, 1929.

Todel atsiranda sumanymas daryti parašus ant vienuolyno sienų, išsiuntinėti laiškus direktoriui, reakcijos šului, jų neapkenčiamam, taip pat mokiniams, net saviškiams, kad jie atiduotų tuos laiškus direktoriui.

Gal būti buvo girdėję, kad Vilniuje buvo daromi toki užrašai, kurie tikrai buvo įbauginę vyriausybę, juk tas padaryta gegužės mėn. 3 d. ir vėliau keliose vietose ant dominikonų mūrų. Taigi Kražiai galėjo girdėti ir žinoti apie tat. Bet laiškų rašymas — tai savo, vietos sumanymas; galėjo šita sugalvoti tik tas, kas jau mėgo ir buvo pratęs rašyti.

„Juodųjų Brolių“ draugija dar neturėjo savo statuto, neturėjo dar stamantrios organizacijos, vos tepradėjo megztis, neturėjo net aiškios programos; tuo tarpu veikia iš vien, tik visiems sutikus daro ką nors, jie kūrė programą, ir jau stengėsi tuojau ją įvykdyti. Žodžiai nuo darbų neturėjo atsilikti.

3. **Sumanytieji užrašai ant sienų.**

Draugijai pradžią padarė Jančiauskas. Jisai įtraukė Joną Vitkevičių[16], tas Feliksą Zelenavičių[17], o jie trys — Aloizą Peslioką[18]. Jančiauskas prikalbinėjo Holšteiną, bet nepavyko. Įvairių turtų, kilimo žmonės, visi nepatenkinti esamąja būkle, nebenorėjo toliau jos bekęsti.

Vieną sykį buvo susirinkę pas Januškevičius, du ar tris sykius gimnazijoj, V klasėje, net VI kl., keletą sykių pas Peslioką. Sunkiai ėjo naujų narių rinkimas, į ką pažiūrės — tai ar nesupranta kilnių tikslų ar neištikimas.

O ir prikalbinėjant reikėjo būti atsargiam: nes jeigu nesutiks, tai gali išpasakoti ir tuo išduoti, tai reikėjo kaip nors apsisaugoti. Pavyzdžiu gali būti, kaip Vitkevičius, energingas ir griežtas žmogus, prikalbinėjo Jandauską įstoti į draugiją, bet tas nesutiko.

---

[16] Gimė 1806. XII. 19. (Gal būti per klaidą užrašyta Viktoras, tai tėvo vardas).

[17] Metrikos nėra, gimęs 1804 ar 1805 m.

[18] Nurodė gimimo vietą Kietavišky, Trakų pav., bet ten metrikos bažnyčioje nerado. (Byloje Nr. 17). Savo atsiminimuose jisai sakosi gimęs 1807 m. („Istoričeski Viestnik“ 1883. IX. p. 576-7).

Draugijai susikūrus vėl ėmė jį kalbinti, kad įstotų į ją, ir dabar atsisako.

Tuomet Vitkevičius ėmė Jandauską gąsdinti, kad jį nudės, jeigu netylės. Jis tą gąsdinimą priėmė rimtai, be abejo, žodžiai ir minos atrodė rimtos, gąsdinančios, jis pabūgo, patikėjo ir davė žodį, kad tylės; priesaikos gi nereikalavo, nes pas „Juoduosius Brolius" jos nereikėję... Paslaptis jį rišo, jis turėjo padėti, nors nepritarė, nes bijojo: neveltui grasino Vitkevičius.

Nors stropiai ieškojo, bet naujų narių greitu laiku neįgijo.

Taigi iš pradžių draugijoj tebuvo 4 vyrai. Šitoji jų draugija yra slapta, niekas apie ją nežino. Bet įstodami neduoda priesaikos, o tik garbės žodį. Net apie priesaiką kalba su paniekinimu. Apie ją vienas iš dalyvių taip buvo pasakęs: „mums priesaika nieko nereiškia, nes, ištyrę mūsų tikybą, randame ją prikimštą pasakų"[19]. Be abejo, čia galima matyti didelę kapeliono ir mokytojų įtaką, kurie perdaug įdėję prievartos, padarė pradžią kritiškam galvojimui: jie turi prieiti prie kitų vertinimų, negu liepia mokytojai.

„Juodieji Broliai" sumanė daryti agitaciją ir tarp mažesniųjų klasių mokinių, kad jau iš anksto juos priruoštų naujam dideliam ateities darbui, veikė eilėmis ir paveikslais, sumanė rašyti suprantamas jiems eiles, net klasėj nupiešti, kaip viengalvis erelis muša dvigalvį.

Kitokiu mastu ėjo agitacija tarp didesniųjų. Ten nurodoma, kad esančioji valdžia yra netikusi, kad senoji buvusi geresnė. Sykį klasėj perskaitė gegužės 3 d. konstituciją. Skaitė rudenį, tuoj grįžus po atostogų.[20]

Sabaliausko išvežimas gal ir prispyrė „Juoduosius Brolius", kad greičiau išeitų viešumon, nes anas darbas (agitacija), tai tik būtų slaptas priruošimas, dabar reikėjo pasirodyti, tylėti negalima, o ir Kražiai tuomet išgarsėtų.

Reikėjo įgyti kankinių vainikas, o be pasiaukojimo nebūtų galima bent kas pasiekti. Iki šiol buvo sakoma, kad kenčia kunigai, vienuoliai; delto toki žmonės, kaip jų kapelionas, gali didžiuotis ir didžiuojas tikrai tuo, jog jų pašaukimo ir darbo žmo-

---

[19] Taip sakė tardyme Vitkevičius.

[20] Neaišku iš mokinių apklausinėjimo, kas skaitė: vieni sako — Jančiauskas, kiti — Vitkevičius.

nės kenčia del teisybės. O dabar pamatys, kad pasauliniai neblogesni už juos, jie taip pat galės įgyti aureolę. Taigi labiau juos traukė kankinio vainikas; jie kentės, o iš jų kančių turės naudos kiti, taigi pačioj pradžioj buvo įsitikinę, kad per savo kančias galės būti naudingi visuomenei.

Tokiame amžiuje žmonės pasiryžta pasiaukoti, kartais ieškoma progos kentėti. Juk Vilniuje vienas mokinys (Masalskis) nuėjo į policiją ir pasisakė, kad jis esąs liberalistas ir monarkijos priešas, ir neapsivylė išdaviniais: jį suėmė.

Gal būti neaišku buvo patiems „Juodiesiems Broliams“, ko jie nori, gal vėliau, besėdint uždarytiems atėjo šitoks tikslų paaiškinimas ir pagrindimas, ir visa tat pasakė.

Pirmasis viešas darbas turėjo būti užrašų padarymas, kad visi pasiskaitytų. Tie užrašai turėtų būti parašyti eilėmis, ypač jeigu tat bus koks didesnis darbas, nes lengviau atsiminti, lengviau į galvą dėti, aiškinti. Tie užrašai turėjo būti padėti ant klasių, būtinai su *juoda* kreida parašyti, taip pat ant abiejų vienuolynų mūrų. Gal būti ir praktiškiau: juoda varsa geriau matyti, kreida lengva rašyti. Tekstus turėjo sudaryti visi, visi turėjo rašyti eilėmis. Kiekvienas skyrium, užsidaręs, atsiskyręs nuo klasės draugų, nežinant gimnazijos mokiniams ir mokytojams, galvojo ką rašys; jie turi pristatyti po keletą šūkių eilėmis; susirinkę skaitė, o Jančiauskas, kaip pratęs rašyti, taisė. Priėmus galutina forma, turėjo jas išmokti mintinai. Be to keletą sykių bandė pramokti rašyti nesavo ranka, jas perrašant, o išmokę mintinai, sudegino popieriukus. Sudeginę eilėraščius, neberašė jų popieriuje, klausinėjant šį tą buvo primiršę, nebegalėjo atkartoti visų eilių, kurias buvo sudėję ir ketinę užrašyti.

Jančiauskas yra parengęs parašyti tokius tekstus:

I. O niechże i u nas żyje konstytucja.
Za naszą sprawą a waszym ramieniem
Ta iskra z czasem stanie się płomieniem,
Długo żądane uiści nadzieje
I dawnym blaskiem znowu zajasnieje.
II. Już podobno wezmie jednogłowy dwugłowego w szpony

. . . .

Biały był zawsze białym, czarny ciągle czarnym,
Ile pierwszym potężnym, tyle drugi marnym[21].

Pirmosios eilės primena tą patį užrašą, kurį buvo Vilniuje padaręs mokinys Mykolas Plateris „Lai gyvuoja 3-čio gegužės konstitucija!“[22] Bet negalima sakyti, kad tat būtų ano sekimas: skaičius savo klasėje, girdėjus kalbant apie ją, galvojus, savaime išeina toks šūkis. Jančiauskas nurodo šaltinį: paėmęs iš perskaityto Bonapartės biuletenio.

Antrame eilėraštyje trūksta antrosios eilės, niekas negalėjo jos prisiminti.

Vitkevičius yra parašęs tokius šūkius:

1. Niech jedność między nami ścisle dochowana
Stanie już grobowcem podłego tyrana.
2. Wolność, ulubiona drogi niebios darze,
Czemuż cię Bogu złożyć nie można w ofiarze.
3. Dziś sie skączy wladza į to panowanie,
Dziś się wszystko odmieni, wolny rząd nastanie[23].

Zelenavičius parašė tokias eiles:

1. Niech się wolność wasza z naszą spaja,
A ujrzym konstytucję dnia trzeciego maja.

---

[21] I. O lai ir pas mus gyvuoja konstitucija.
Mums pradėjus, jums padėjus
Šita kibirkštis ilgainiui pavirs liepsna,
Įvykins seniai lauktas viltis
Ir vėl žibės senuoju skaidrumu.

II. Jau bene viengalvis paims į nagus dvigalvį
. . . . , ,
Baltas buvo baltu, juodas nuolat juodu,
Kiek pirmas buvo galingas, tiek antras buvo menkas.

[22] „Vivat konstytucja 3-go maja!“

[23] 1. Lai vienybė tarp mūsų gerai išlaikyta
Virsta niekšo tirono kapu.
2. Laisve, numylėta dangaus dovana,
Kodel gi negalima tavęs Dievui paaukoti.
3. Šiandien pasibaigs ta valdžia ir tas viešpatavimas,
Šiandien viskas atsimainys, bus nepriklausoma valdžia.

2. Wolności, skarbie drogi, klejnocie jedyny,
Powracaj, ach powracaj do swojej rodziny[24].

Rašė dar vienas vėliau pritrauktasis *Ivaškevičius*, bet jo eilių neužsiliko, ir nei jis nei kiti jo draugai neprisiminė.

4. Laiškai.

Visa tat „Juodieji Broliai" priruošė, ketino savo laiku padaryti, bet vis atidėliojo, o tuo tarpu puolė laiškų rašyti; šitą darbą tarė esant didesnės vertybės. Sumanyti sumanė Vitkevičius, bet laiškus parašė Jančiauskas. Tiems laiškams mintis jis paėmė iš knygų, kurias buvo skaitęs. Laiškai turėjo būti maištiški, grasiną, pirmiausia Daujotui, o paskui mokiniams, žinoma tikėdamiesi, kad jie atiduos savo vyriausybei. Ji gavus tiek daug laiškų, išsigąs, nežinos nė ką daryti. Taigi „Juodieji Broliai" karštai ruošėsi prie šito darbo. Tekstą skaitė VI klasėje. Be „brolių" prie skaitymo buvo dar naujai pritrauktasis Ivaškevičius.

Perskaitę atidžiai laiškus, pritarė jiems, išrado esant gerus. Perrašyti apsiėmė ir perrašė Zelenavičius. Reikėtų pridėti antspaudą, rimčiau atrodys, bet dar jo neturėjo pasidirbę, tik buvo galvoję apie tat, o pridėti ką nors visdelto reikėjo, tai teko tenkintis visai menku dalyku, kurį turėjo rankoje — rusų rubliu. Antspaudus dėjo pas Vitkevičių; visdelto pastebėjo, kad rubliu nepatogu tokius laiškus antspauduoti, tai dėjo šiek tiek permainę. Neužteko popieriaus ar ne iš karto rašė: keturius laiškus parašė Vitkevičiaus popieriuje, kitus du Jančiausko. Vokus adresavo Pesliokas. Ranka visur iškreipta, kad nepažintų. Ant jų pridėjo slaptingus ženklus iš taškų: tai buvo tik numeracija.

Dabar beliko išnešioti nurodytais adresais, bet taip, kad niekas nežinotų, iš kur tie laiškai ir kieno rašyti. Reikalingi dar tarpininkai. Geriausia išnešioti tinka keletas žydų, kurie vaikš-

---

[24] 1. Lai jūsų ir mūsų laisvė susidės.
Ir pamatysim gegužės trečiosios konstituciją.

2. Laisvė, tu — didžiausias turtas, vienintelė brangenybė,
Grįžk, oi grįžk į savo giminę.

čioja po miestelį, tai obuolius pardavinėdami, tai važinėdami su prekėmis, ar tai turį krautuvėlę.

Laiškai buvo baigti pas Vitkevičių, iš jo buto ir turėjo išeiti į pasaulį. Tiems, kurie rašė ir veikė, nepatogu patiems išnešioti, gali pažinti. Reikėjo dar ką nors iš šalies pasiimti, prisiminė jog turi *Suchockį*, kuris nors nepriklauso, bet jį riša paslaptis, jis, pasižadėjęs tylėti, turės padėti. Ir pakvietė jį.

Laiškų jam neskaitė, turinio nepapasakojo, tik vieną į Daujotą tikrai papasakojo. Jis turėjo padėti, taip reikėjo, „Juodieji Broliai" reikalavo, ir jis ėjo. Be abejo, jis šiek tiek nusimanė, šį tą žinojo. Drauge su juo ėjo Vitkevičius, iš jo buto išėjo su laiškais persirėdę. Turėjo nunešti ir atiduoti žydui Leibai. Vitkevičius buvo paėmęs svetimą skarą, fraką paėmė iš Suchockio. Iš pradžių nuėjo vienas Suchockis pas Leibą, bet Leiba jį pažino, todėl tenusipirko keletą barankų, laiškų neatidavė ir juos grąžino Vitkevičiui. O tuo tarpu jis neturėjo kito žmogaus, kuris išnešiotų. Kelias dienas laiškai gulėjo pas Vitkevičių, nieko nedarė, galvojo apie kitus kelius. Nebesuradę žmonių lapkr. 27 d. 6 val. vakare išėjo į miestą patys pradėtojai — Vitkevičius ir Jančiauskas, abudu šiek tiek persirėdę, kad nepažintų, visdelto trūko abiem drabužių, tai reikėjo keistis. Vitkevičius pasiėmė apsiaustą, didelę skarą veidui užrišti (iš Ivaškevičiaus), juostą apsiaustui perrišti. Vitkevičius užėjo pas tą patį Leibą, atidavė 3 laiškus adresuotus direktoriui Daujotui, mokiniui Jaulauskui (Jawłowski), Čaprackiui. Jančiauskas laukė jo gatvėj. Po to Jančiauskas pasiėmė iš jo apsiaustą, skarą, juostą, apsivilko taip pat, atidavė jiems nežinomam žydui Chackeliui keturius laiškus: Vitkevičiui, Jančiauskui, Holšteinui, Stulginskiui.

Chackelis tą patį vakarą atidavė laiškus; Leiba tik rytojaus dieną, kai pardavė obuolius, apie pietus teišnešiojo. Chackelis ir Leiba gavo už darbą menkutį atlyginimą, delto ir sutiko išnešioti.

Tuojau laiškai ėmė plaukti pas Daujotą.

Vitkevičius, gavęs laišką, tuoj jį atidavė mokytojui Hurczynui, o tas direktoriui Daujotui. Jančiauskas gavo laišką prie

Paškevičiaus, tas tuoj nubėgo atiduoti direktoriui. Tą pat padarė Stulginskis, Jaulauskis, Čaprackis, o Holšteinas gavęs tokį laišką, išsigandęs, sudegino. Jis suprato sau pavojų, nes juk neseniai jį patį prikalbinėjo įstoti į slaptąją draugiją.

Laiškai.

Laiškai rašyti lenkiški, jie buvo tokiu turiniu.

Laiškas Daujotui.

Aukštai manąs direktoriau!

Iš anksto žinau, kad labai išsigąsi, gavęs šitą mano laišką, nes nerasi prietelio pavardės, rašiusio su pagarba, bet nepasirašiusio; taip liepia aplinkybės. O šita bus tau dar skaudžiau, kad prietelis buvęs tavo gyvenamoj vietoj, palikęs laišką išvažiuoja. Tauta yra reikalinga tavo pagalbos šitokiu reikalu. Žinai, kaip atrodo politinės suirutės, tai suprasi, ko reikalauja tėvynė iš savo sūnų. Mes įvesime, taip bent tikimės, į šį kraštą naują neprietelių rusams, — tik reikalinga mums iš visur pagalba. Iš tavęs tegalime reikalauti vieno, kad mums netrukdytumei, jeigu kam nors sunaudosime tą kelioliką jaunikaičių, kurie yra tavo globoje. Elkis taip, lyg nieko apie tat nežinotumei. Juk žinai, kas nebus mūsų apiplėšęs, apdraskęs ir neniekinęs? Ar ilgai būsime tokiame padėjime? Priešas valdydamas vieton įstatymų davė ukazus. Quis zelum habet legis exeat post me. (Kas prisirišęs prie įstatymų, teeina paskui mane). Beveik visa tauta šaukiasi iš bedugnės gilumos. Ištvirkimas, išlepimas ir gamtos teisių pamindžiojimas yra tautų prapultis, o nelaisvė ir despotizmas — tai bausmė tiems, kurie nesirūpina savo tėvynės laisve, todel netraukyk vienybės ryšių, nes tik švento sąžinės teisingumo vedami pradedame darbą.

Mes neturime baimės, nors ištrauktas ginklas akies mirksnyje paskleidžia mirtį ir išgąstį. Ar ilgai dar lauksime apdengti paniekos ir gėdos dėmės? Dažnai vargas spiria elgtis ne taip, kaip norėtume, tai del to ir tąja proga prašome tavo globos. Neatsakyk, gerbiamasis vyre, savo pagalbos, o aš apsidairydamas ir slapta laimindamas jus tėvynės vardu traukiu toliau į pietų šalis. *J. B.*[25].

---

[25] Pasirašė lenkiškai *C. B.*, tai reiškia „Czarni Bracia“ — Juodieji Broliai. — *Priedas* II.

Laiškas Čaprackiui.

Vientauti!

Siunčiu tavo adresu atsišaukimą, kad eitų per rankų rankas, nes žinau, kad nenutylėsi ir galėsi įteikti parinktiesiems iš jūsų jaunuomenės. Visos labai apšviestos tautos nesiliauna mitusios laisvės dvasia, — į jus, Kražių[26] jaunuomenė, kalbu tėvynės vardu, kad šaukiant į kovą del laisvės mesite šeimyną ir turtus. Atgaukime ją, broliai, o su jąja įgysime viską. Laukta valanda jai atgauti jau artinas, tai ir mes įveskime į šitą šalį priešus rusams. Junkitės vienybės ir pasiryžimo dvasia, jau tuomet nebelaikas bus išgauti konstituciją, kai būsime stipriau suspausti. Laisvė, broliai! Laisvė! Išgirdę šituos šaukimus, jaunikaičiai, jai atgauti užmirškite visus kasdieninius rūpesčius ir pašveitimą. Jeigu atsitiktinai įtartų jūsų sąjungą, tai del šito nesibijokite, tuos, kurie jums dabar viešpatauja, prispirs tylėti, atsiduokite tik savo sumanymui, greitai sužinosime ir vaisius. O politikos pasikalbėjimai, kurie jus del šito įtikintų, tepasilieka stiprių tikros lygybės užtarytojų atmintyje. Kiek man yra žinoma, jūs turite savo tarpe kilniausių jaunikaičių, būtent: Vitkevičių, Jančiauskį, Sieračką, Holšteiną, Šematą ir t. t. Su jais tarkitės apie bendrą likimą, o reikalui esant eikite tėvynei į pagalbą. *J. B. užtarytojas*[27].

Laiškas Jančiauskui.

Toks pat laiškas, kaip Čaprackiui, buvo parašytas ir Jančiauskui. Tik keletas žodžių praleista ar pakeista, būtent: pradžioj praleista „iš jūsų jaunuomenės“; jokių pataisų del „Kražių“ nėra; pabaigoj pakeistos pavardės: vieton Vitkevičiaus ir Šematos stovi Przeciszewski, Strumyla ir Stulginskis.

Laiškas Vitkevičiui.

Tautieti!

Lai tat nieko nestebina, kad tokios svarbos dalyke pradedame veikti viešai, nes tas viešumas yra savo laiku ir savo vie-

---

[26] Laiško originale per klaidą buvo parašyta *Vilkmergės*, paskui užbraukta ir užrašyta *Kražių*.

[27] Pasirašė *C. B.*, tai reiškia: Czarni Bracia — Juodieji Broliai.

toje. Gimęs iš lenkų kraujo, nepakęsdamas vergijos, šaukiu jus nuversti ją. Verksmas atima man kalbą, kurią vargiai begaliu tęsti. Juozape kunigaikšti Poniatauski, ar tu išgalėtumei pakelti, kad su tavo tėvyne elgtųsi taip, kaip nė vienas aukštos dvasios Monarkas negalėtų elgtis su laukinėmis Rusijos tautomis. Kur tos laisvės sienos nuo vergijos! Į ką pavirto tavo tėvynė? Oi dievai davė! Kokia dalykų permaina! Koksai apverktinas Lenkijos padėjimas! Į laisvę, broliai, į laisvę — nepasiduokite barbarams, geriau jie tepasiduoda jums. Nesykį jau priruošę buvo išnovyti, bent buvo parengtos kibitkos, kad išvežtų į Sibirą, ar Kazanių, bet tas nė kiek neįbaugino ir dabar tat neišgąsdins lenkų tautiečių. O ir be to reikia atminti, kad kas ne su tėvyne, tas prieš tėvynę. Taip maskolis puola lenką, kaip kadaise išdidus persas milijonais vedinas vijosi graikų pražudyti. O Napoleone Bonapartai! Aš atkreipiu savo nusilpusį balsą prie tavo šešėlio, atgaivinto kiekvieno lenko dvasia, jog jis neturi nešti maskoliaus jungo. Dabar mes teisybė matome besilinksminant kitiems nuliūdus, giriant vylius, apgavimą, pataikaujant sostui, laisvę palaidotą. O! laisvė! o konstitucinis valdyme! Koks liūdnas Lenkijos padėjimas. Tegyvuoja konstitucija ir galinga jos jėga, vienybė, laisvė ir nepriklausomybė! Jaunuomenė! Atsišaukiu į jus didžiojo pasaulių kūrėjo vardu, sugaudus laisvės signalui, laisvei ieškoti palikite gerybes ir pašveitimus. O! Kun. J. Poniatauski! dar atsiliepia jaunuomenėje toji jo laisvės dvasia ir per amžių amžius neleis užgesinti savęs. Kastiuškos dvasia stipriai veikia lenkų kraujuje. Kražių[28] jaunime, ir jumyse teatsiranda laisvės dvasia! Priimkite laisvės dvasią ir pašvęskite visas savo jėgas jai atgauti. Tėvynės vardu užkeikiu jus, jaunikaičiai, nepraleiskite šito pro savo ausis. Išvažiavus iš čia, į kurias puses neatsigrįžčiau, man bus malonu girdėti, kad yra nors ir slapta ilgėjančiųjųsi laisvės, ir kad jūs, be abejo, šito ramiai negalėsite priimti, tai būkite, pasiruošę paduoti pagalbą, kai pareikalausime. Panašius laiškus siunčiu tiems, apie kuriuos iš dalies nuo seniai buvau girdėjęs iš saviškių, o iš dalies sužinojau būdamas šiose šalyse. Visa tat turi būti paslėpta, žinokite kuo turite rūpintis ir ko imtis, slapta dalinkite šiuos laiškus tarp geresniųjų. Tautietis *J. B.*

---

[28] Iš pradžių parašyta *Telšių*, paskui išbraukta, užrašyta *Kražių*.

Laiškas Stulginskiui.

Jam parašyta taip pat, kaip ir Vitkevičiui, tik pačioj pradžioj kur kalbama apie graikų-persų karą, perstatyti žodžiai, nekeičiant prasmės.

III.

Kaltųjų ieškojimas.

1. Pirmieji kvotos darbai Kražiuose.

Chackelis išnešiojo po butus laiškus dar naktį 11—12 val., Leiba tik rytojaus dieną apie 2 val. Pas Daujotą atsidūrė beveik visi laiškai. Perskaitę mokytojai, direktorius, išsigando; nusiminė, kas dabar bus, ar nepaklius jis pats, nukentės jo gimnazija, gal dar kas didelio daroma, gal reikės laukti baisesnių dalykų. Kad gali kas atsitikti kur kitur, jis tikėjosi, bet taip greitai ir dar Kražiuose, tai jis nelaukė.

Neseniai lapkr. 8 d. universiteto rektorius buvo išsiuntinėjęs mokyklų direktoriams, ką turi jie daryti: mokinių laiškus skaityti, įtartinus mokinius suimti ir su raštais areštuotus pristatyti. Laiškai yra, žydai išnešiojusieji žinomi, tik nežinoma, kas tuos laiškus rašė[29].

Gavęs XI. 28, padaręs pirmuosius žygius pats vietoj, XI. 30 duoda žinią į Vilnių universiteto rektoriui Tvardovskiui[30], Raseinių policijai, prašydamas jos ištirti visą dalyką, be to kreipėsi į Kražių anstolį Ordynovskį, kad suimtų žydus, išnešiojusius laiškus.

Raseinių policijos valdyba (Žem. žemės teismas) paskyrė tam dalykui Juškevičių, kad jisai su mokyklos atstovu ištirtų bylą ir suimtus kaltininkus pristatytų policijai, prisakytų Kražių polic. anstoliui suimti Chackelį ir Jankelevičių (Leibą). Juškevičius atvažiavo į Kražius, pareikalavo delegato nuo mokyklos; direktorius paskyrė istorijos mokytoją Hurčiną; juodu pradėjo tardymą.

Daujoto ir kitų mokytojų nurodymais Juškevičius suėmė: Jančiauską, Vitkevičių, Stulginskį, Holšteiną, Jaulauskį, Bort-

---

29 *Priedas*, IV.

30 Daujotas — rektoriui 1823. XI. 30 Nr. 215. — *Priedas*, IV.

kevičių, Landsbergį, dargi iš karto įtarė, kad laiškus bus rašius Jančiausko ranka.

Vilniuje, atėjus žiniai apie Kražių įvykį, sujudo taip pat. Rektorius Tvardovski tuojau davė žinią senatoriui Novosilcevui, pridėjęs Daujoto raportus su laiškų vertimais, pranešė Čartoryskiui.

Nors rektorius Tvardovskis ir labai pataikavo vyriausybei, vis delto juo Novosilcevas nepasitikėjo: Novosilcevas įsakė jam tylėti ir niekam nieko nepasakoti. Delto Tvardovskis tik su jo žinia pranešė apie Kražių įvykį karo gubernatoriui; nuo savęs nedrąsiai paprašė Novosilcevą, kad pakviestų į komisiją tyrinėti mokyklos globėją. Novosilcevas pavedė tat savo tardytojų nuožiūrai.

Tvardovskis vėl prisakė visų mokyklų vedėjams, kad prižiūrėtų mokinius, jų laiškus[32]. Novosilcevas įsakė XII. 6. prokurorui Botvinkai ir Baikovui tuojau vykti į Raseinius daryti tardymo[33].

Raseinių policijos valdyba (Žem. žemės teismas — Nižni Ziemski Sud.) iš savo pusės pranešė karo gubernatoriui Rimskiui Korsakovui, o tas taip pat Novosilcevui[34]. Novosilcevas visas žinias su laiškų nuorašais persiuntė Konstantinui caraičiui į Varšuvą[35].

2. Subruzdimas Vilniuje.

Šitie Kražių įvykiai pasidarė labai svarbūs: sujudo Rusijos, Lenkijos ir Lietuvos visuomenė. Šia proga reikia pasakyti keletą žodžių, kas valdė Lietuvą, kas buvo jos viešpats.

Caro brolis Konstantinas, kuris buvo Lenkų karalystės valdytojas ir Lenkų armijos vadas greitai ėmė ir Lietuvą valdyti, nors netiesioginai.

1817 m. sudaryta atskira Lietuvos armija — vadinama Lietuvos korpusas; joj buvo 40.000 karių, jos erbas Rusų dvigalvio erelio viduryje Lietuvos vytis vieton rusų Šv. Jurgio.

---

[32] Rektorius — Novosilcevui 1823. XII. Nr. 503. *Priedas* IV.
[33] 1823. XII. 6. N. 1695.
[34] 1823. XII. 7. N. 4308.
[35] 1823. XII. 23. Nr. 1793.

1819 m. Konstantinas buvo paskirtas vyriausiuoju karo vadu Lietuvoje, o praktikoje jis virto Lietuvos valdytoju, nes tam tikrais atsitikimais jam priderėjo kai kurios viešpaties teisės.

1822 m. jam padėti pilietinėj valdymo šakoj paskirtas senatorius Novosilcevas[36].

Dabar visos slaptosios draugijos, del jų karo teismai atsirado Konstantino ir Novosilcevo žinioje.

Vilniuje buvo didelis subruzdimas del studentų, o čia naujas įvykis. Tuoj paplito gandų, kad į Kražius važiuoja vyresnieji valdininkai tardyti. Nevienam tat parūpo. Buvo Vilniuje žmonių, kurie turėjo ryšių su Kražiais, norėtų gelbėti savo gimines ar pažįstamus, stengėsi įspėti juos, kad pasisaugotų. Vienas aludaris Hołubowicz turėjo Kražiuose žentą mokytoją Hurczyn'ą tą patį, kurį ką tik buvo paskyrę kartu su Raseinių policija tardyti mokinių. Jisai sužinojo iš savo pažįstamo buv. leit. Sidoravičiaus, kuris buvo universitete studentų inspektorius, taigi priderėjo prie universiteto policijos, jog iš universiteto važiuos į Kražius. Hołubowicz skubinos perspėti Hurczyną. Jisai atidavė laišką Tomaševičiui, tarnavusiam pašte. Tas išsiuntė skubotu laišku į Raseinius Vismantui, tarnavusiam Raseinių iždinės sekretorium, kad jis per tam tikrą žmogų, tyčia pasiųstų (tik prideda, kad ne per žydą) pridėtąjį laišką į Hurčiną, išlaidoms įdėjo 5 rub.

O tame laiške į Hurčiną nepasirašęs pavardės sako, jog didesnieji valdininkai važiuoja į Kražius; žinoma, kas atsitiko Vilniuje, tai lai knygas, sąsiuvus ir laiškus, kurie jį kompromituoja, sunaikintų, o taip pat ir šitą laišką.

Hołubowicz tarė, kad viską labai gerai ir atsargiai atlikęs, kad parinko gerą kelią, kad įspėsiąs žentą, jis neįkliūsiąs.

Bet laiškas nepasiekė jų, pateko visai į kitas rankas, iškilo nauja byla.

3. **Pakeliui Raseinių epizodas.**

Baikovas ir Botvinka, pasiėmę su savim iš policijos Krolikowskį, gavę įsakymą XII. 6, jau bene rytojaus dieną[37] trau-

[36] 1817. VII. 13; 1819. 11/23; 1822. VI. 29 įst. — *Šilder* Nikolai I t. II pusl. 216, 454.

[37] Nes jau XII. 8. 12 val. naktį buvo Raseiniuose. Tariu, kad bus išvažiavę jau XII. 7.

kė į Raseinius ir toliau, maištiškųjų raštų tirti, jie vežėsi laiškų originalus ir visą gautąją medžiagą.

Tuose dalykuose jie turėjo įpratimą[38], važiuodami darė planus, kaip jie tyrinės. Jiems rodėsi, jog visur pilna maišto nuotaikos, reikia ji iš šaknų išrauti, pakeliui dairėsi, bene ras ką įtariamo.

Rumšiškių stotyj pastebėjo skubotąjį siuntinį (estafetą), pasiųstą iš Vilniaus (iš Lietuvos počtamto) į Raseinius. Tas laiškas jiems krito į akį, ir važiuodami žiūrėjo, kad neišnyktų pakelėje. Gruodžio 8 d. 12 val. naktį jau buvo Raseiniuose, tai tuoj pašaukė pašto viršininką, atidarė siuntinį, perskaitė, kas buvo parašyta ir pradėjo tardyti del šito laiško.

Tenai rado tokį dalyką. Pašto tarnautojas rašo Vismantui ir prašo pridėtąjį laišką pasiųsti į Kražius mokytojui Hurczynui, tik kad siųstų ne per žydą, išlaidoms pridėta 5 rub. Atplėšė ir šitą užantspauduotąjį laišką į Hurczyną ir tenai nustebę sužinojo, jog nepažįstamas iš Vilniaus praneša į Kražius, perspėja Hurczyną del jų slaptos kelionės ir pataria sunaikinti kompromituojančias jį knygas, sąsiuvinius ir laiškus, o taip pat ir šitą laišką. Taigi niekur negalima pasislėpti, viską sužino, perspėja savuosius. Atrodė, lyg būtų tai plačiausiai išsišakojęs sąmokslas.

Karštomis pėdomis pradėjo tardymą del šito laiško, pranešė apie viską į Vilnių, kad ten galėtų patyrinėti[39].

Berods ilgai Raseiniuose pasilikti negalėjo, nes jiems ypač dabar reikėjo skubinti į Kražius, bet nepaleido iš akių netikėto radinio, gal tat bus naudinga ir Kražiuose, gal duos kokių nurodymų, nes įspėja iš Vilniaus. Taigi reikia skubinti, gal pėdsakai išnykti, jeigu Vilniuje žino ir rūpinas perspėti, kas nors paslėpti. Bet dar būdami Raseiniuose Baikovas ir Botvinka pasiuntė į Kražius įsakymą areštuoti Hurczyną, o čia vietoje ėmė veikti.

Pas Vismantą padarė kratą; pas jį rado eiles lenkų kalba, „Huzaromanija", kuriose, jų nuomone, pajuokta rusų kariuo-

---

[38] *Alkaro* vardu *Krausharas* yra išleidęs Baikovo dienoraštį, labai įdomų daugeliu atžvilgių, bet apie Kražių bylą nė Kraushar prakalboj, nė Baikovas savo dienorašty neužsimena. (*Alkar* Bajkow. Kraków, 1913).

[39] Baikovo ir Botvinkos raštas Novosilcevui 1823. XII. 23. Nr. 3.

menė, ypač karininkai. Eilės buvo jiems žinomos, del jų vienų gaišti nenorėjo.

Savo įpratimu ėmė slapta klausinėti apie čionykščius gyventojus, kas iš jų įtariamo elgimosi. Jiems parūpo advokatas Juozas Zavadzkis, Jonas Pivnickis, Gasparas Koverskis ir Vincentas Ščotkovskis. Nežinia, ar pirmiau jau buvo apie juos girdėję, ar tik Raseiniuose patyrė, kas čia gali būti abejotinas. Parinkę daugiau žinių, pamatė, jog tie žmonės elgimosi nepagirtino, todel padarė kratą, paėmė pas juos esamus raštus, o pačius nutarė areštuoti. Pradėjo skaityti raštus, atrado įdomių dalykų: vieni patriotiško turinio, kiti „nepadoraus" ar peiktino politiškai.

Padėjo jiems šitame darbe, tvarkė raštus vietos pulk. leit. Read'as.[40].

Jie patys neturėjo laiko tardyti nei Vismanto, nei jų, tik pranešė apie viską į Vilnių, nes skubinos į Kražius, tik laukė, kad visus keturius su raštais pareikalaus pristatyti į Vilnių.

Iškeliavo Botvinka ir Baikovas į Kražius, jų pranešimai nuėjo į Vilnių, ir iš ten prasidėjo dar dvi nauji byli, viena — del laiško iš Vilniaus į Raseinius, kita — del įtariamų Raseiniuose raštų. Tardymas ėjo — vienas Vilniuje, kitas Raseiniuose.

A. Del laiško.

„Vilniuje įsteigtoji del slaptųjų draugijų komisija", gavus raportą iš Raseinių, stengėsi išaiškinti, kas ir kaip gavo slaptas žinias, ar nėra išdavikų ar kokio sąmokslo. 1823. XII. 10. užklausė Tomaševičiaus Vilniaus iždo rūmų valdininko, to paties, kuris išsiuntė laišką iš Vilniaus; jis papasakojo, kaip jam įdavė laišką. Užklausė ir Lietuvos pašto viršininko Judino, jis pasakė, kas įteikė laišką, būtent, kad jį davęs Hołubowicz.

Pasišaukė Holubovičių, tasai paaiškino, kad laišką jam rašęs Sidoravičius, o Hurčinas esąs jo žentas. Dabar jau rado siūlų, kur reikia teirautis, kas suteikė slaptų žinių; Sidoravičius, ats. leitenantas — studentų inspektorius. Novosilcevas liepė jį suimti, nuvesti į universitetą ir tenai laikyti sargyboj,

---

[40] Baikovo ir Botvinkos — Novosilcevui 1823. XII. 9. Nr. 4

bet prašant rektoriui Tvardovskiui jį paleido, tik turėjo duoti pasižadėjimą, jog neišvyks iš Vilniaus be vyriausybės žinios[41].

Žinia apie Sidoravičiaus nusikaltimą suteikta Konstantinui. Tasai pikčiau pažiūrėjo į tą įvykį, negu Novosilcevas. Iš ten greitai atėjo įsakymas, pasirašytas XII. 23, kad Sidoravičių už tą, kad jis išdavė Holubovičiui paslaptį, jog į Kražius važiuoja Baikovas ir Botvinka, kad padėjo išsiųsti estafetą Hurczynui, atiduoti karo teismui, jį teis karo teismo komisija prie Vilniaus Ordonanshaus'o, teismą turi pabaigti per 3 syk po 24 val. (= per 3 paras), bet neilgiau kaip per 8 dienas, sprendimą konfirmacijai jam pristatyti[42].

Teismas greitai buvo padarytas. Jisai nusmerkė Sidoravičių mirti. Konstantinas, gavęs tą bylą, gal būti pamatė, jog Sidoravičiaus kaltė nėra tokia didelė, išrado galimą pakeisti mirties sprendimą: jis paskyrė atstatyti nuo užimamos vietos ir uždaryti Bobruisko pilyje į kazematą dvejiems metams; pasirašė tą sprendimą 1824. I. 10.[43].

B. Raseinių neištikimieji.

Vismantas Baikovui ir Botvinkai neatrodė baisus. Žinios surinktos apie jį nedavė nieko blogo politiniu atžvilgiu: mėgstąs išgerti, ir dabar gaunant iš jo laišką buvęs girtas. Del viso ko visgi buvo suėmę, bet paskui greitai paleido, dargi į Vilniaus komisiją nesiuntė.

Novosilcevas išgyrė Botvinkos ir Baikovo uolumą, gal, sako, per juos prieis prie svarbiųjų kaltininkų[44]. Taigi nereikėjo jo pristatyti, nors iš pradžių Novosilcevas buvo reikalavęs.

Padarė kratą pas visus įtariamuosius Raseiniuose žmones[45].

Pas *Vismantą* rado gerokai eilių: Huzaromaniją ir kitas[46]. Tenai buvo nemalonių dalykų rusų valdininkams ir kariuome-

---

[41] Raštai II—V

[42] Cesarevič — Korsakovui 1823. XII. 23. Nr. 5346. Varšuva. (l. 136, 139).

[43] Cesarevič — Novosilcevui 1824.I. 10. Nr. 152 (Б. 19—18 l. 152, 153).

[44] Novosilcevas-Baikovui, 1823. XII. 10/22 Nr. 1735.

[45] *Priedas* V.

[46] Б. — 19—18, l. 104-7. *Priedas* VII.

nei. Vienose eilėse pajuokia moteris ir karininkus „raudonkalnierius“, kitose „Huzaromanija“ peikia moteris, kad jos velija rusų usarus, negu „lenkus“.

Pas *Koverskį* rado rankraštinės literatūros — vietos satirą, pajuokimą Upytės pavieto bajorų, eilėraščių frivolio turinio, politinio ir patriotinio turinio atsišaukimų, eilių, visokių raštų, tarp jų „Huzaromanija“, daug raštų iš Napoleono laikų.

Pas *Zavadzkį* rado tokio pat turinio dalykų, be to, dar masonų ložės ženklų, jo kalbą, ten perskaitytą.

Pas *Ščotkovskį* (Szczotkowski) nieko nerado. Rado tik pasą, kuriame buvo pasakyta, jog jis iš tarnybos „atleistas del blogo elgimosi”, ir jo prašymą vyriausybei.

Pas Zavadzkį gyveno *Pivnickis,* tai skyrium pas jį daryti kratos nereikėjo.

Juos visus suėmė.

Vietos policija suteikė savo surinktų žinių apie juos. Pasirodo, kad nė vieno iš jų nebuvo vietinio, išėmus Vismantą, visi kiti ateiviai išsvetur. Juozas Zavadzkis — kilęs iš Ukrainos (Podolės gub.), mokėsi Vilniaus universitete, turi teisių kandidato laipsnį, mokąs keletą kalbų, gyveno Vilniuje be tam tikro nuolatinio darbo, pastebėtas nepadoriai elgiąsis, nuo 1818 m. susidraugavęs su išmestuoju karininku Ščotkovskiu, vertęsis kontrabandos gaudymu, bet už tat, kad dalį paimtųjų daiktų pasisavinęs, tai patekęs teisman; byla apie tat esanti Vilniaus magistrate. Jie iškeliavo iš Vilniaus be leidimo, apsigyveno Raseiniuose. Zavadzkis pasidarė advokatu, susiėjo su vietos žmonėmis, įstojo dargi į masonų ložę.

Jonas *Pivnickis,* kilęs Gedonyse (Dancige), Raseiniuose atsirado nuo 1813 m., jis taip pat priklausė masonų ložei, artimas Zavadzkio prietelis, kuo verčiąsis, neišaiškinta.

Gasparas *Koverskis,* kilęs iš Vileikos pav., Minsko gub., tarnavo Raseiniuose bajorų globoje, kurios pirmininkas esąs Jonas Kalinauskas, o jo sūnus studentas slapstąsis. Kalinauskas palaiko Koverskį. Pasirodo, kad Koverkis su Zavadzkiu buvo įtariami ir net kaltinami, kad Raseiniuose rašydavo satiras bei paskvilius iš vietos gyvenimo. Įžeistieji kėlė triukšmą, prašė policijos išvyti iš Raseinių. Tai Koverskį tikrai išvijo iš Ra-

---

[47] Б. — 19—18, l. 221—231.

seinių (1823 m. geg. ar birž. mėn.), jis apsigyveno Gruzdiškių dvare pas Antaną Przeciszewskį, Kalinausko giminaitį.

Ščotkovskis Vincentas — išmestas iš karo tarnybos leitenantas, su Zavadzkiu pakliuvo teisman už tą, kad pagavę Panerio kalnuose smukulį jo dalį pasisavino.

Policijos žiniomis jis lošiąs kortomis[48].

Anie visi keturi Baikovui ir Botvinkai atrodė nepavojingi, nepolitikuoją, todel jokios bylos del jų nekėlė, davė jiems ramybę.

Kas kita jam rodėsi Vismantas, jis vis delto galėjo dalyvauti sąmoksle, tačiau Botvinka ir Baikovas nepridavė jam vertės.

Novosilcevas susidomėjo Raseinių byla.

Ką tik gavęs žinią, jis rašo XII 10/22 Baikovui ir Botvinkai, jog reikia padaryti smulkią kratą, pristatyti į Vilnių raštus ir žmones. Gal jie ir priklausą prie šitų sąmokslininkų[49].

Baikovas ir Botvinka vis tiek nepridavė jiems jokios vertės, sako, nieko ypatinga nerasta, o del Vismanto, tai jis linkęs gerti, dargi girtą radę.

Del to susilaikė siųsti jį į komisiją areštuotą, kol negrįš į Raseinius[50].

Ir po to Novosilcevas sutiko su Botvinka ir Baikovu. Vilniaus komisija pati tyrinėjo ir rankiojo žinių, tardė Vismantą.

Išaiškinta buvo vilniškio laiško istorija, Vismantui rašė kiti, jis negalįs atsakyti už tat, nieko nebuvo padaręs laiškui pristatyti, nes buvo laiškas kelyje pagautas. Ir Vismantui del šito davė ramybę.

Kas kita atrastieji raštai; jie galėjo liudyti apie jo maištišką dvasią, per juos galima prieiti prie kitų žmonių.

Taigi Vismantą vis delto išgabeno į Vilnių.

Komisijai neatrodę, kad jo byla būtų svarbi, nesiskubino daryti tardymo, nes turėjo daug svarbesnių kaltininkų.

Pas Vismantą rado du eilėraščiu; jis pasakė, kad eiles „Huzaromanija“ yra pats persirašęs, iš kur gavęs—neatmenąs, Ra-

---

48 l. 102—103. Nr. 6.

49 Raštas 1823. XII. 10/22 Nr. 1735.

50 1823. XII. 12. Nr. 14.

seiniuose daug kas jas turi[51]. Kitas eiles[52] buvo palikęs Jonas *Pluksnis,* iš Vilniaus, buvęs sustojęs pravažiuodamas Raseiniuose; jis sakęs, jog Vilniuje visur jas mėto.

Surado Pluksnį, pasirodo, tai esąs aplikantas pas vyriausiojo teismo advokatą Drozdovskį. Ėmė kvosti, jis sako jų nedavęs. Sustatė juos akis į akį; jie pasiliko prie savo žodžių. Ėmė lyginti Pluksnio ranką ir atrastojo rankraščio, surado panašumą. Iškrėtė jį: rado ir daugiau „patriotiškų, paskviliškų ir laisvamaniškų eilių ir laiškų."

Vismantą paleido, pasiuntė vėl į tarnybą, į iždinės knygvedžius Raseiniuose, o Pluksnį suėmė ir laikė areštuotą.

Tačiau greitai pastebėjo, kad Pluksnio darbuose nėra didelio politikos nusidėjimo, atidavė jį gubernijos valdybai, o ji 1824. V. 24 nutarė pavesti jį teisti pilies teismui, jis išsprendęs bylą, perduos Vilniaus vyriausiajam teismui, I dep. revizijai.

Pilies teismas 1824. V. 28 išrado galimą paleisti iš arešto už paranką.

Ir dabar Pluksnio byla gulėjo, visų užmiršta, niekas jos nejudino, niekas jos nekėlė.

1826. VIII. 22. naujasis Rusų viešpats Mikalojus išleido manifestą, kuriuo dovanojo daugybę nusidėjimų: atleido nuo teismo ir bausmės valdininkus ir visus asmenis už visus kaltinimus, išskyrus užmušimą, plėšimą, grobimą ir kyšių ėmimą.

Tuomet gubernijos valdyba ištraukė bylą ir 1826. IX. 25 pasiūlė ją nutraukti. Vilniaus pilies teismas nutarė tat padaryti 1827. IV. 26. Vyriausybė rado, jog Pluksnį ir Vismantą reikėtų nubausti, einant 1565 m. konstitucija, bet einant 1826. VIII. 22 manifestu reikia kaltes atleisti, vis delto perspėjo abudu, kad ateityje daugiau to nebedarytų[53].

4. **Tardymas Kražiuose.**

A. Žydų tardymas.

Kaip minėta, Daujotas, gavęs maištiškus laiškus, pranešė apie tat į Raseinius policijai (Žem. žemės t.) ir prašė padaryti

[51] Ir tikrai jos buvo atrastos Raseiniuose ir pas Koverskį. Nr. 17. Priedas Nr. 7.

[52] Neradau byloje nurodyta, kokios jos buvo, nėra nei jų turinio, nei antraštės.

[53] Б. — 19—18, l. 221—231.

tardymą, iš Kražių prašė policijos anstolio Ordynovskio, kad suimtų žydus laiškanešius. Ordynovskis dar neišpildė Daujoto reikalavimo, gavo įsakymą iš Raseinių, taip pat dar nebuvo suėmęs[54], matyt, dar nespėjo, nes tuoj, beveik drauge su raštu atvažiavo iš Raseinių Juškevičius, ėmė kvosti, tai apie žydus visai užmiršo, tik atvažiavę Botvinka ir Baikovas teatkreipė dėmesį į juos; jie išrado, jog kvota netinkamai vedama, jie visur žiūrėjo, neaplenkė nė žydų. Tuojau liepė pakviesti į Kražius Abelį, Calkos sūnų, o Leibą, Jankelio sūnų, kuris buvo išnešiojęs laiškus, suėmė. Jie atvyko XII. 9 vakare, taigi jį turbūt suėmė XII. 10[55], o gal jau vakare XII. 9. Iš žydų klausinėjo: Abelį Calkos sūnų, jis buvo atėjęs į vienuolyną pas Vitkevičių, galėjo ką nors žinoti. Tuo tarpu buvo kur iškeliavęs, tai policija surado, pristatė, ėmė klausinėti.

Klausinėjo Leibos — ar davusis jam laiškus buvo vietinis, ar atvažiavęs. Botvinka ir Baikovas tarė, kad jis turįs žinoti kas tat buvo, kad galėtų būti persirėdęs, dar neatėjo galvon. Jį du sykiu klausinėjo, įkalbinėjo prisipažinti, pasakyti visą teisybę.

Jankeliui dabar reikėjo pasisakyti, kas čia galėtų būti, gal kas nors iš įtariamų. Jis ėmė galvą laužyti, pradėjo spėti, ką anie nežinomieji galėtų priminti. Galų gale pasakė, kad tat galėtų būti Antanas Bytautas. Botvinka ir Baikovas, išgirdę iš Jankelio pirmą pavardę, ėmė teirautis apie jį. Jisai kilęs iš Kaltinėnų parapijos, tikrai mokės gimnazijoj, menkos galvos, pašalintas iš Kražių gimnazijos.

Daujotas pristatė mokinių sąrašą, iš kurio buvo matyti, kad Antanas Bytautas 19 m. tikrai buvo pašalintas X. 28, taigi dar neseniai, pašalintas už pasileidusį gyvenimą ir kitų tvirkinimą.

Gal ne viską pasakė Leiba. Vėl ėmė prikalbinėti Leibą, kuris gavęs nuo savo tėvo, Jankelio, laiškus, juos išnešiojo, pasakyti visa ką žino, taip pat prikalbinėjo Sroelį Abromo sūnų. Surinktomis greitosiomis žiniomis, Bytautas, neatrodė, kad būtų laiškus rašęs; iš namų jis niekur nebuvo išvažiavęs, Kražiuose nėra buvęs, jo raštai ir knygos, kurias turėjo, neduoda jokio įta-

---

[54] Б. — 19, Nr. 18 lap. 5.

[55] Baikov-Botvinka — Novosilcevui 1823. XII. 12, Nr. 13 (raštas 11 l. 38—59).

rimo, taigi tardytojams rodėsi, kad žydai nepasakė teisybės, gal būti, nenorėdami ir slėpdami ją.

Botvinka ir Baikovas, matydami, kad gerumu nieko gauti negali XII. 11 surinko visus Kražių miestelio žydų viršininkus ir parabinius, išdėstė jiems, kad suimti žydai, kurie nešiojo laiškus, jog jie žiną, kas jiems įdavė laiškus, bet slepią, todel paskelbė jiems, jog kahalo viršininkai ir parabiniai turį viską padaryti, kad surastų kaltininkus, kitaip jiems patiems padarys „griežtą egzekuciją", paskui areštuosią, o pačius kaltuosius išsiųsią į Vilnių, kad „pasielgtų kaip įstatymai rodą". Pagalvoti apie tat davė Kražių žydams vieną parą. Viršininkai, išgirdę apie tat, pasitarę kokį pusvalandį, paprašė tardytojų leisti pasimatyti su areštuotais žydais. Baikovas ir Botvinka sutiko, leido tat padaryti, bet vienas valdininkas buvo prie šio viso: jie areštuotiems įkalbinėjo pasakyti teisybę[56].

Praėjo paskirtasis laikas, praslinko para, areštuotieji žydai nesako, kas davė jiems laiškus, taigi jie atrodė atkaklūs ir užsispyrę, ir gruodžio 12 dieną tardytojai nutarė savo grasinimą įvykdyti, padaryti egzekuciją visiems Kražių žydams ir ją padarė. Pastatė žydų butuose 44 usarus (turbūt iš Raseinių) gyventi. Žydai turi duoti butą, kareivius maitinti, šerti jų arklius; be to raštu paskelbė kahalui, kad jeigu per kelias dienas neprikalbės Jankelio ir Sroelio pasakyti teisybės, tai egzekucija tęsis toliau, be to kahalo nariai patys turėsią dar aštresnių sunkumų[57].

Ir tas negelbėjo, Jankelio įtarimas, kad laiškus galėjo įteikti Bytautas, nieku nepatvirtintas. Del viso ko tardytojai aprėdė Bytautą į apsiaustą, parodė Jankeliui, paskui parodė Sroeliui, bet jie nepripažino, kad tai būtų tas pats. Jankelis galvą laužė, kas gi anas galėjo būti, bet vis tiek Bytautas į aną nepanašus.

Vėl klausinėjo Leibos, kuris išnešiojo gavęs nuo tėvo laiškus. Jis galėjo žinoti šį tą, kažin kam pasirodė, jog jis iš pradžių klausinėjo, ar nereikia kam obuolių, o paskui pasakęs, jog yra atnešęs laiškų,

Ilgai įkalbinėjo Sroelį, Abromo sūnų, kad prisipažintų ir pasakytų teisybę. Jis pasakė Juškevičiui, kad davusis laiškus

[56] Ten pat, l. 45—59.

[57] B. ir B. į N-vą, raštas 1823. XII. 16. Nr. 24. *Priedas* VI.

pasivadino Vilniaus advokato tarnautoju (apsirėdęs į apsiaustą, raudonas šalius su geltonais), įteikė jam tris laiškus, vieną iš jų direktoriui (prefektui), davė už darbą pusę auksino, o jis išnešiojo laiškus. Ir nieko daugiau pasakyti negalėjo. Ir tas nurodymas nieko naujo nedavė.

Leibai parodė įtariamus Vitkevičių, Ivaškevičių, Paškauską, Hurčiną, nieko nepripažino, jų tarpe panašių nebuvo.

Prisiminė dar Leiba, kad tas žmogus, kuris atidavė laiškus, pasisakė, jog jis esąs iš Pašiaušio dvaro (Vitkevičiaus), o važiuojąs į Jucevičiaus Pašilę[58]. Bet ir tat nedaug tedavė.

Ėmė klausinėti Jankelio žmonos Chajos, surado Abelį, Calkos sūnų, vis nieko nepasakė, kas duotų nurodymų. Netolimais nuo Jankelio atsitiktinai buvęs, ar gyvenęs Antanas Bružas, kuris šį tą matęs; jis papasakojęs, kad 7—8 val. vakare buvo atėjęs pas Leibą Jankelio sūnų žmogus, apsiaustu apsirėdęs, aprišęs veidą su skara, paklausęs Jankelio, šnabždėjosi prieangyje kokį bertainį, po to Leiba grįžęs vienas, rodęs jam rankoje 2 berlinki (= auksiną) ir 4 laiškus. Taigi ir iš jo nieko nesužinojo.

Jankelis, norėdamas prisiminti, painiojo vis labiau: išsigando, ko iš jo norima, jis nežinąs, žmogaus negalįs nurodyti, o turi tat padaryti, iš baimės painiojosi smulkmenose, o kur jo įspūdžiai, kur tardytojų tarimai, viskas jam galvoje susimaišė. Botvinkai ir Baikovui atrodė, jog Jankelis tikrai žinąs tą žmogų, kuris davė jam laišką, tik užsispyręs nenorįs sakyti. Taigi reikėjo grasinimu prispirti. O nieko tat negelbsti: nieko nežinąs.

B. Kvota del Hurčino.

Mokytojas Hurčinas buvo paskirtas padėti atvažiavusiam asesoriui Juškevičiui tardyti; tikrai jiedu dirbo, ieškojo.

Bet atvažiavus Botvinkai ir Baikovui Hurčinas pats pateko tardomas del laiško iš Vilniaus.

Atvažiavusieji tardytojai parodė jam laišką iš Vilniaus, kad duotų paaiškinimų, o be to suteiktų žinių apie Kražių mokinius; jie tarė, kad įsipainiojęs pats rodys didesnį uolumą; juk jis tik-

---

58 Raportas Baikovo - Botvinkos, 1823. XII. 12. Nr. 13.

rai, jau pačioj pradžioj, XII. 5, buvo pasirūpinęs su policija suimti įtariamus mokinius.

Del visko padarė dabar kratą pas patį Hurčiną, išžiūrėjo visus daiktus, bet nieko nerado. Hurčinas turėjo gerų gynėjų: jį užtarė pulk. leit. Readas[59] ir majoras Mozorovas, (matyt atvykę iš Raseinių, nes paprastai Readas buvo Raseiniuose ir ten dirbo). Jiedu gyrė Hurčino ištikimumą, kad jis atsidavęs dirbęs vyriausybei. Esant tokiems užtarytojams, dargi nėsant medžiagos kaltinimui, Hurčinas buvo paleistas nuo arešto.

Lengvai pasiaiškino del laiško gauto iš Vilniaus: nieko blogo netaręs ir nedaręs, esą Vilniuje giminių.

Išėjęs neliestas Hurčinas dabar dar labiau padėjo Vilniaus tardytojams: lygindamas mokinių rankas, teikdamas apie juos informacijų.

C. Netikrais keliais.

Botvinka ir Baikovas buvo seni, gudrūs ir prityrę tardytojai. Atvykę į Kražius, pareikalavo atiduoti jiems visą medžiagą, kurią turėjo Juškevičius. Jie buvo jąja nepatenkinti, sako esant nepilną, šis ar tas praleista, nepadaryta, bet jau rado suimtų; jau XII. 5 buvo areštuoti daugiausia tie mokiniai, kuriems buvo rašyti laiškai, o ir keli iš jų negavusieji laiškų: K. Jančiauskas, J. Vitkevičius, Stulginskas, Holšteinas, Jaulauskas, Bortkevičius, Landsbergis, nes atrodė įtartini. Jau tuomet Daujotas tarė, jog kaltas turįs būti Jančiauskas, nes laiškų ranka panaši į jo raštą, ir apie tat buvo parašęs rektoriui, o tas šitą pranešimą persiuntęs Novosilcevui[60]. Jie krėtė ir kitus mokinius.

Išvartę, priėjo tokią išvadą: tuose raštuose nėra nieko įtartino; rašiniai ir vertimai paimti iš kitur ir „iš tokių autorių, kurie sudaro klasinį mokslą“[61].

Tardytojai pareikalavo viso pašto, pakvietė Jacevičių, bet jis jau visa buvo išdalijęs, pas jį rado tris laiškus, praplėšė, per-

---

[59] Ar tai bus ne tas, apie kurį rusų poetas Puškinas vėliau buvo parašęs žinomą epigramą, iš kurios matyti menkas jo protas?

[60] Twardowski — Novosilcevui Nr. 536 — 1823. XII. 11.

[61] „Iz takich avtorov koi sostavliajut klasičeskuju učionost“.

skaitė, nieko nerado, vėl uždėjo antspaudus, grąžino Jacevičiui. Tuo būdu jie ėjo anų keliais ir ieškojo dar naujų.

Naujiems tardytojams atrodė, jog per maža surinkta įrodymų. Užtęsė tinklą į visas puses. Pradėjo tardymą į visus kraštus, visus kelius patikrinėjo, kiekvieną nurodymą tikrino, lygino. Jokių aiškių faktų nebuvo, tai reikėjo gaudyti kiekvieną siūlą.

Kadangi Leiba ir Sroelis minėjo Jucevičiaus Pašilę, tai pasiuntė anstolį Juškevičių ten patirti, ar buvo kas išvažiavęs naktį iš 27 į 28 lapkr., kuriuo reikalu ir t. t.

Iš direktoriaus Daujoto ir mokytojų Hurčino ir Paškevičiaus pareikalavo žinių apie mokinius, kurie minimi laiškuose, apie jų metus, kilimą, elgimąsi, pareikštas mintis, apie pirmykščius jų nusidėjimus. Užklausė Daujoto, kas jo nuomone galėtų būti tų laiškų autorius.

Botvinka ir Baikovas vis dar tarė, kad visa tat yra padaręs kas nors iš šalies, kad mokiniai galėjo tik priklausyti prie sąmokslo, bet turėjo būti už jų pečių didesni, nesant tokių Kražiuose, jie būtinai turėjo būti pašalaičiai.

Pasiuntė Šiaulių policijai reikalavimą, kad ji pasiųstų ką nors iš savo tarpo į Pašiaušį, Vitkevičiaus dvarą, ar ne buvo kas nors naktį iš 26 į 27 lapkr. Mat, žydas laiškanešys pasakė, kad nežinomasis iš Pašiaušio važiuojąs į Pašilę.

XII. 10 grįžo anstolis Juškevičius iš Pašilės dvaro. Tenai nurodytuoju laiku, XI. 27/28, nieko nėra buvę.

Jankelis, Leibos sūnus, prasitarė, kad atidavusis laiškus galėtų būti Antanas *Bytautas.*

Prasidėjo tardymas šia linkme. Surinktos žinios apie Bytautą neduoda įrodymų, kad galėtų imtis politikos: menkos galvos, pasileidęs. Del visako pasiuntė iškrėsti Bytauto, paimti popierius, ypač paieškoti spalvotų šalių, ar nėra panašių į tokį, kaip pasakojo žydas, ar nebuvo išvažiavęs XI. 27, ar ne buvo kas atvažiavęs ir t. t.

Kai ėmė įtarinėti Bytautą, Baikovui ir Botvinkai pranešė mokytojas Paškevičius, jog tikrai Bytautas laišką atvežęs, šitą girdėjęs iš Antano Przewłockio, Raseinių pav. dvarininko, kuris XII. 10 vakare buvęs Kražiuose.

Tuojau pasiuntė rotmistrą Onyškevičių, kuris pristatė Przewłockį. Jis papasakojo, kas atsitiko. Jis tikrai buvęs, aplankęs vienuolyne savo prietelio Jančiausko sūnų Kiprą. Šis buvęs jau areštuotas, jo kambaryj buvę 3 usarai. Šnekėdamas jis pasakė Jančiauskui, jog žydas sakęs, kad laiškus atidavęs Bytautas. Tuo tarpu įėjęs Paškevičius, persergėjo vokiškai, kad pasilikti negalima, galį pačius areštuoti ir tuojau išėjęs. Przewłockis sušnekęs toliau su Paškevičium apie bylą, pasakęs, kad visu tuo kaltas esąs Bytautas. Paškevičius siūlęs pranešti tardytojams, Przewłockis atsakęs, kad prie bylos nepriklausąs. Taigi nieko naujo nepasakė ir Przewłockis. Jie tą pat jau girdėję ir iš Jankelio, ieškojo Bytauto, tai Przewłockį paleido namo.

Pagaliau pristatė A. Bytautą iš namų. Pas jį padarė kratą. Paėmė visus jo raštus, laiškus, kokius tik rado. Raštuose nerado nieko įtariamo; jokių įrodymų, kad galėtų prisidėti prie sąmokslo, negavo. Be to pasirodė, kad Bytautas niekur iš namų nebuvo išvažiavęs, menkos galvos, jo įtarti negalima[62], visdelto smulkiai jį apklausinėjo. Del visoko aprėdė Bytautą į apsiaustą, parodė Jankeliui, bet tas jo nepripažino. Nepripažino nė Sroelis. Įsitikino, jog Bytautas per kvailas, kad galėtų tokius laiškus rašyti. Jį paleido iš arešto, leido važiuoti namo[63].

Galėjo būti dar vienas žmogus. Prieš pat atvažiuojant į Kražius, kaip sužinojo, *Sinickis* buvo gavęs laišką iš Vilniaus iš savo bendrapavardžio Fabijono Sinickio, kuris buvo išvarytas iš Kražių gimn. lapkričio mėn. už neklausymą vyriausybės ir už šmeižimą kapeliono. Pasiuntė anstolį Krulikovskį, kad padarytų kratą ir gautų tą laišką. Krulikovskis tą laišką gavo, parvežė. Jis rašytas XI. 22.

Tenai jisai rašė iš Vilniaus, jog pietauja ir vakarieniauja pas Jakovlevienę.

O kadangi vienas žinomas policijai įvykis buvęs pas ją, kaip pranešta buvo policmeisteriui, taigi F. Sinickis galėjo priklausyti kuo nors prie šitų laiškų. Nutarė jį areštuoti: Sinickio laišką persiuntė į Vilnių, gal bus naudingas išaiškinti įvykiams, buvusiems Jakovlevienės namuose.

---

[62] Botv. - Baik. rap., l. 44-60.

[63] Botvinka - Baikovas — Novosilcevui 1823. XII. 16. N. 24.

Daujotas pristatė du sąrašu mokinių; iš jų matyti, kad rudenį 1823 m. išvaryta 8 mokiniai, nepriimta — 3, per 5 metus išėjo mokslus — 48, iš jų yra Vilniuje — 24.

Rinko žinių apie F. Sinickį, lygino jo ranką.

Tai lieka ir jis įtariamas, bet įrodymų visai yra maža, reikia daugiau gauti, kad ką galėtų kaltinti.

D. Tikram kely.

Uolieji mokinių gaudytojai.

Susekti kaltininkus rūpinos direktorius Daujotas ir mokytojai. Iš jų pasižymėjo Paškevičius. Jie tai ir pastatė į tikrąjį kelią Baikovą ir Botvinką; be jų vargu bebūtų suradę tikras pėdas.

Jau krečiant Juškevičiui, padedant Paškevičiui ir Hurčinui, Paškevičius nurodė į Jančiauską, atrado rašysenos panašumą[64].

Daujotas.

Uoliausias maišto gaudytojas Kražių gimnazijoj buvo jos direktorius (prefektas) Daujotas. Jisai iš karto nurodinėjo į Jančiauską anstoliui Juškevičiui, rektoriui, Botvinkai ir Baikovui. Jiems jis žodžiu pasakė, jog, jo nuomone, visu tuo kaltas Jančiauskas. Botvinka ir Baikovas norėtų būti nepriklausomi, patys ištirti, paieškoti, o tas, kaip žinovas, vis jiems sakė, kad Jančiauskas, o ne kas kitas tegalįs tat padaryti. Laiškų ranka — esanti Jančiausko, į jo panaši, jo galvojimas, nuotaika — ten atsispindėjo, jam tie dalykai nesvetimi, tik dar neseniai, prieš 3 mėn. atėmęs iš jo 5 knygas, kurios nieko bendro neturinčios su mokyklos dalykais, mokiniui nepriderą tuo rūpintis[65].

Baikovo ir Botvinkos reikalavimus Daujotas visus vykdė, davė informacijų, raštų, savo pastabų.

XII. 11 Daujotas vėl pasakoja apie Jančiauską; esąs tai neramus, svajojąs, neklaužada, apsvaigėlis, rastosios pas jį

---

[64] Jo raštas Twardowskiui, o to pasiųstas Novosilcevui N. 536-1823. XII. 11.

[65] Bylos I. 40-43.

knygos „žalingos" jaunimui[66], o tai buvusi gegužės 3 d. konstitucija, Bonapartės darbai ir t. t.

Daujotas ką tik buvo apklausinėjęs mokinius ir mokytojus, visi jie teitarią vieną Jančiauską: pas jį vieną teatsirado tokios knygos, kurios „sveikam mokslui kenksmingos", žmogus jis neramus; jam uždėta bausmė už nepaklausymą, mokytojai pripažino jį esant atkaklų; jis (Daujotas) yra įvedęs griežtą tvarką del mokinių knygų ir korespondencijos, kurias turi mokiniai, tai jam vienam tegalėjusi atsirasti mintis panaikinti šitą tvarką ir murmėjęs; Jančiauskui atnešus laiškus, jis pastebėtas nerimstąs ir sumišęs; rašysena esanti panaši; Jančiauskas galėjęs sunaudoti Aloizą Peslioką 6 klasės mokinį, lengvamanį, jį daugiausia lankydavo; jisai savo išvaizda panašus į tą žmogų, kuris žydų aprašymais atidavęs jiems laiškus.

Daujotas stengėsi atitraukti Botvinką ir Baikovą nuo klaidingų kelių, kuriais jie gali nueiti ir lyg iki šiol ėjo. Dabar jis nurodo jau naują žmogų — Peslioką, kuris dar nebuvo suimtas, niekam nebuvo kritęs į akį.

Daujotas buvo pasakęs, jog iš Jančiausko atėmęs 5 knygas, kurios neįeina į mokslą, buvo tat prieš 3 mėn., taigi jis bus atsivežęs iš namų, važiuodamas į mokyklą.

Pareikalavo tų knygų, kurios tokios baisios pasirodė Daujotui, o tai buvo: 1791 m. V. 3 konstitucija, Kollontajo raštas apie sosto paveldėjimą prieš Rzewuskį, Bonapartės gyvenimas, Piliečio balsas į lenkų tautą (1788), Napoleono teisynas[67]. Visa tai rodė, jog Jančiauskas nepatenkintas rusų viešpatavimu; Daujotui tat atrodė baisus dalykas. Botvinka ir Baikovas grąžina visa, ką buvo paėmę iš mokinių, dargi Jančiauskui, tik pasilaikė jo vieną rankraštį jo rašysenai lyginti su maištiškų raštų rašysena[68].

Botvinka ir Baikovas, matydami Daujoto norą padėti, jo darbštumą ir gabumą uostinėti, pavedė jam surinkti dar daugiau žinių, apklausinėti mokinius.

Bene tą patį vakarą Daujotas atliko tą uždavinį, kad rytojaus dieną jau galėjo pranešti, ką jis yra padaręs ir ką gavęs.

---

[66] Kas rasta, žr. žemiau, past. 75, 76 apačioje.

[67] I. 43-4.

[68] I. 78—80.

Daujotas surinko geriausio elgimosi mokinius, kurie buvo pavyzdžiu kitiems, visi iš 6 klasės, visi buvo paskirti perdėtiniais kuriam mokinių bute. Vienas iš jų Laurinavičius dargi buvo klasės cenzorium. Savo amžium buvo tai augą ar suaugę žmonės. Mikalojus Laurinavičius — 17 m. amžiaus, Adomas Labanauskas — 24 m. amž., Felicijonas Gedvila — 17 m. amž., Kazimieras Baracevičius — 21 m. amž., Račkauskas Juozapatas — 20 m., Zienkevičius Vincentas — 21 m. amž. Daujotas parodė jiems laiškus ir Jančiausko raštą, tai iš jų 4 pripažino, kad laiškai Jančiausko rašyti, kiti du (Gedvila, Baracevičius), kad ne. Jie visi surašė raštu savo išvadas.

Prieš Jančiauską kalbėjo ir mokytojas Paškevičius, gyvenęs pas jį.

Dabar jau ratas susitraukė, labiau ir labiau apsupdamas Jančiauską. Botvinka ir Baikovas nurodo, jog Daujoto ir Paškevičiaus parodymai buvo nulemią. Jie nutarė pastiprinti Jančiausko saugojimą; iki šiol jis buvo tik arešte; pas jį galėjo užeiti, apsilankyti; dabar atidavė Olbiopolio usarų pulko sargybai, kuri nieko nebeprileido.

Lygino Jančiausko rašyseną ir mokytojai, jie pažiūrėjo ir F. Sinickio rašto.

Visi įtarimai kurio pašalaičio pamažėl atkrito; negalima buvo įtarti Bytauto, negalįs jis būti, menkos galvos, buvęs namie. Lieka tik du patyrinėti — Sinickis ir Jančiauskas, o iš jų dviejų ypatingai Jančiauskas[69], bet dar nėra tikri, reikia daugiau įrodymų, nori patys susekti, o ne būti Daujoto vedami.

Daujotas rinko vis daugiau žinių. Jisai vėl apklausinėjo mokytojus, kuriems pavedė sulyginti Jančiausko ir laiškų raštą. Keturi iš jų (kun. Alkimavičius, Semenovski, Croisey, Paškevičius) pripažino Jančiauską rašius, trys (Hurčinas, Malučinskis, Narkevičius) rado panašias tik kelias raides, trys (Dambrauskas, Slominskis, Bieliauskas) — jokio panašumo nerado.

Mokytojai ir šeši mokiniai lygino Sinickio raštą su laiškais, vienas Hurčinas (bene mokinys) tepripažino raides *d. l.*

Jančiauskas ginasi, įrodinėja, jog visa tat ne jo darbas ir negalėjęs to padaryti.

---

[69] Bylos l. l. 59-61.

Daujotas tyrinėjo, kvotinėjo toliau, dirbo be poilsio. Surinkęs naują jų pluoštą, ateidavo pas Baikovą ir Botvinką ir pranešdavo. Jis nuo savęs apklausinėjo Paškevičių, su kuriuo gyvena Jančiauskas, „mokinius, kurie pasižymi elgimusi ir atvirumu", butų šeimininkes, tarnus, kurie yra prie mokinių. Jis sužinojęs iš Paškevičiaus, jog nesimeldžiąs, vėlai guląs, skaitąs ar rašąs, o mokytojui sakąs, kad dar nepabaigęs mokytis, kalbėdamas su mokiniais puoląs vyriausybę, priešingas valdžiai, kupinas neklusnumo dvasios, delto šitą jis vienas galėjo išlieti popieriuje, kitų tokių mokinių nėra, su nieku nebuvo jis atviras ir širdingas, su nieku nesiprieteliavo, retai ką lankė ir tik mokymosi reikalais, delto negalėjo nieko sunaudoti laiškams išnešioti, o turėjo tat pats padaryti.

Paškevičius.

Paškevičius buvo vokiečių kalbos mokytojas. Jisai gyveno drauge su Jančiauskais. Kipro tėvai pasamdė butą iš 2 kambarių, viename kambaryje buvo jo broliai Indrikas ir Valerijonas ir dar vienas giminaitis Sandonavičius, taigi keturi iš viso, o kitame — Paškevičius. Kipras žiūrėjo dar ūkio, viralinės. Paškevičius buvo prižiūrėtoju šitame bute. Pats butas buvo vienuolyne.

Paškevičius, gyvendamas pas Jančiauskus, sekė jų gyvenimą, dėjo į galvą kiekvieną žodį ar jų darbą. Pastebėjęs, kad Kipras Jančiauskas turįs neleistinų knygų, tuoj davė žinią Daujotui, o tas jam nėsant paėmė iš Jančiausko; berods Daujotas buvo jam sakęs jas peržiūrėti[70].

Tai Paškevičius galėjo duoti žinių apie Kiprą Jančiauską. Paškevičius turėjo prižiūrėti mokinį Jančiauską, o negalėjo to sąžiningai atlikti, nes žinojo, kad ir pas jį patį neviskas buvo kaip reikiant, tikra ir teisinga; jis slėpė savo praeitį, savo gyvenimą, bijojo, kad jo paslapties nesužinotų, kad del to nepražūtų. Baimė, kad pats nežūtų, spyrė jį pataikauti vyriausybei, tarnauti Botvinkai ir Baikovui, net matyti bloga ten, kur to nebuvo, sekti Jančiauską ir viską perpasakoti, taigi piktam apversti mokinio pasitikėjimą ir nepritvrimą.

[70] N. 19 l. 97.

Paškevičius papasakojo, ką jis pastebėjo, kai atėjo laiškas Jančiauskui. Žydas atnešė laišką, priėmė vienas iš jaunesniųjų Jančiauskų, atplėšė antspaudą, atidavė vyriausiajam, ir jie atidavė prefektui. Jis įtaria, kad autorium buvęs Jančiauskas šiais sumetimais: iki tol Jančiauskas buvo Kauno mokykloje, rašęs ten paskvilius, rodos buvo areštuotas; akiplėša, nenaudėlis, einąs prieš valdžią, piktas; niekas Kražiuose tokiam darbui netinka ir nesugebąs.

Taigi Paškevičius galėjo pasakyti, ką girdėjo iš Jančiausko, jo pasakojimų, o be to iš savo įspūdžių gyvendamas su juo jo bute.

Rytojaus dieną atėjo papasakoti dar daugiau žinių apie tat, jog laiškus atidavęs Bytautas, tat girdėjęs iš Przewłockio.

Paškevičius tarė, kad dar neviską pasakęs, kad reikia daugiau surinkti žinių, parėjęs namo ėmė prisiminti visa, ką girdėjo ir parašė Botvinkai ir Baikovui platų raštą apie Jančiauską. Vaizdas tas pats, tik dar juodesnis. Net Botvinka ir Baikovas ėmė abejoti del Paškevičiaus teisingumo, uolumas pasirodė įtartinas, paklausė, iš kur visa tat žino, kodel pirmiau to nesakė, ėmė kamantinėti tuos ar kitus jo rašte žodžius.

Paškevičius įtikinėjo, jog Jančiauskas tegalėjo rašyti, nes Kaune rašęs paskvilius ant advokatų ir policijos, buvęs areštuotas (prieš kelias dienas sakęs, *rodos* buvęs areštuotas). Jo žodžius (puolęs esamąją valdžią) reikia suprasti: įstatymą, tvarką, jų pildymą ir priklausančius prie to valdininkus. Jančiauskas peikęs valdininkus iš mokyklos, valdininkus pilietinius, visur matęs kliaudis ir trūkumus. Nors naujų faktų ir neduodavo, bet uolumas kaltinant ir renkant medžiagą įtikino tardytojus, jog noris jiems tarnauti[71].

Iš pradžių neviską tikėjo Leibai. Parodė ir sustatė į akis Vitkevičių, Ivaškevičių — rodos nepažino, o vėliau dargi parodė Paškevičių ir Hurčiną.

Dabar neabejojo del Paškevičiaus. Nors vėliau surado šį tą įtartiną prieš jį.

Rytojaus dieną, kai atvažiavo iš Vilniaus tardytojai, baimė apėmė Paškevičių, kaip apie tat išgirdo: vakare 7—8 val. sudegino kažin kokius laiškus. Matė tat Jančiausko brolis ir

---

[71] Bylos l. 75—80.

Elzbieta Liutkevičienė (turbūt šeimininkė). Degindamas prašė nesakyti, nes jeigu sužinotų, visi supūsią kalėjime. Turbūt broliai ar kas kitas tuojau apie tat pasakė suimtajam Kiprui[72]. Ir jis šitą faktą įsidėjo į galvą prieš Paškevičių apsiginti: pajuto, jog Paškevičius jį skandina.

Paškevičius gaudė kiekvieną kieno nors žodį, tuoj su savo paaiškinimais pakartodavo. Pavyzdžiu gali būti šis atsitikimas.

Atsitiktinai buvo atvykęs gen. Suchtelenas į Kražius XI. 27, rytojaus dieną, kaip išnešiojo laiškus. Apie tat miestelyje girdėjo ir kalbėjo visi, kalbėjo karininkai.

Rytojaus dieną nuėjo aplankyti Suchteleno Daujotas, Hurčinas ir Bieliauskas. Užėjo kalba ir apie maištiškus raštus.

Generolas buvo tuo nepatenkintas; jisai pasakė, jog tai esąs piktas darbas: ar mokykla turi priešą, kuris nori ją pražudyti ar čia dirbąs apsukrus vilniškių draugijų prietelis, kuris nori padidinti kaltųjų skaičių ir tuo sumažinti kaltiesiems bausmę.

Žinoma, mokytojai tuoj papasakojo kitiems savo draugams, o tie ir mokiniams ir jau rado išaiškinimą, kodel atsirado maištiški raštai[73]. Paškevičius tuojau paleido tuos žodžius, kaipo savo nuomonę.

Bet pirmiau jis buvo parodęs savo, paprastesnį išaiškinimą: tai buvęs kerštas ant direktoriaus, kam jis, priimdamas mokinių laiškus atiduoti į paštą, juos skaitydavęs[73].

Mokytojai, kapelionas.

Baikovas ir Botvinka klausinėjo ir kitų mokytojų. Bet ant Jančiausko be Paškevičiaus širdį teturėjo vienas kapelionas, kun. Alkimavičius. Jam rūpėjo tikybos praktika, tikybinių apeigų vykdymas, jis laikė Jančiauską abejojantį; ir klausinėjamas apie Jančiauską, jis vienas pasistengė priminti, jog jis pernai pasirodęs neklausus ir delto buvęs nubaustas. Jis ir Paškevičius buvo tų keturių mokytojų tarpe, kurie pripažino Jančiausko rašyseną, kiti mokytojai ar nepripažino, ar svyravo.

---

[72] N. 19 l. 154—8.

[73] N. 19 l. 154—168.

Draugai mokiniai (akademikai).

Daujotas kaltiesiems susekti pakvietė į pagalbą ir mokinius, kurie geriau galėtų dabar žvalgauti ar suteikti žinių apie tat, kas jau buvo pirmiau, o jis pats nežinojo. Juos ėmė dar ir kaip ekspertus.

Iš pat pradžios jis pasirinko šešis mokinius iš 6 klasės „geriausiojo elgimosi" ir pavedė jiems būti ekspertais, sulyginti laiškų rašyseną ir Jančiausko raštą. Tie šeši, kaip minėta, vadinos: Laurinavičius, Labanauskas, Račkauskas, Zienkevičius, Gedvila, Baracevičius, nuo 17 iki 24 m. amžiaus. Jau buvo minėta, jog tie pirmieji keturi tepripažino Jančiausko rašyseną.

Tuos pačius ir kitus mokinius Daujotas vartojo kaip liūdininkus. Būdami vienoj klasėj su Jančiausku, galėjo duoti žinių apie jo kalbas, nustatyti jo mintis, galvojimą.

Juozapatas Račkauskas, renkant žinias Daujotui, pasakė jam apie Jančiauską: jis girdėjęs, kaip Jančiauskas „kalbėjęs apie politinį valdymą ir konstituciją", ir Adomas Labanauskas — jog sykį Jančiauskas jam pasakęs: „aš mokyklos vyriausybės nesibijau, mokyklos vyriausybė negali manęs nubausti"[74].

Toki mokinių parodymai buvo tikras radinys Baikovui ir Botvinkai, juodu tuoj juos pasikvietė, ėmė klausinėti, gal ką nors daugiau nugirdę. Bet matyt daugiau šitų atskirų pasakymų negalėjo išgauti, o gal ir šitų mokiniai nesuprato.

Botvinka ir Baikovas darė visa, kad tik ištirtų: tyrinėjo mažiausius nurodymus, mėgino susekti, ar ne sužinos ko, todel klausinėjo visokius žmones, kurių vardas bent kur buvo paminėtas.

E. Jančiausko tardymas.

Pirmą kartą — gynėsi.

Visi gimnazijoj tekalbėjo apie Jančiauską, tai noroms nenoroms tardytojai turėjo jį tyrinėti, tikėdamiesi ką nors iš jo paties išgauti.

Pirmasis kvotimas nedavė tos naudos, kurios jie tikėjosi. Klausiamas jis atsakęs, jog poterius kalbąs kasdien, pirmiau

74 „говорили о правленіи политическомъ и конституціи"... „я начальства училищнаго небоюсь, начальство училищное не властно есть наказать меня".

mokęsis Raseinių ir Kauno mokykloje, ir tuomet viską prideramai atlikdavęs; dabar Kražiuose esąs Paškevičiaus priežiūroj. Knygas, kurias pas jį radę, pirkęs pas pravažiuojantį žydą, jų nevartojęs. Naktį XI. 26/27 buvęs namie ir mokęsis, šitą galįs paliudyti pats Paškevičius, jo broliai Indrikas ir Valerijonas, giminaitis Sandonavičius; mokytojas buvęs pirmame kambaryje, o jis su broliais kitame; be mokslo darbo dar turi prižiūrėti viralinę, gulti einąs 10 val. Susirašinėjęs su namiškiais del maisto, du sykiu rašęs į Kauną buv. mokytojui Sorokai, prašydamas grąžinti algebros sąsiuvinį. XI. 27 po pietų buvo užėjęs pas Leibą, vakare iš vienuolyno nebuvęs išėjęs, 10 v. ėjęs gulti. Jokių įtartinų kalbų su niekuo nekalbėjęs.

Jančiausko klausinėjimas nieko nedavė. Jo paaiškinimai buvo panašūs į teisybę, prieš jį nebuvo jokių įrodymų. Raštų sulyginimas tedavė maža. Delto tai suprantama, kodel Botvinka ir Baikovas darė didžiausių pastangų, kad surastų ryšių kur kitur, išieškojo visus takelius, nurodymus, kuriuos tik buvo gavę, bet iš niekur nieko nesužinojo.

Daujotas nuo pat pradžios įsispyręs tvirtino, kad maištiški laiškai — tai Jančiausko, o ne kieno kito darbas; jisai buvo uolus rusų valdininkas, rodė visus uoslio gabumus, daugybę darbo įdėjo, kad surinktų medžiagos kaltininkams susekti. Į Jančiauską rodė taip pat Paškevičius, kuris drauge su juo gyveno, po kelis kartus ateidavo pas tardytojus, teikdavo net smulkių žinių iš jo praeities, jo būdo. Teisybė, jiedu negalėjo duoti faktų, bet davė įtikinimą, kad jis vienas tegalėjęs tat padaryti, o ne kas kitas, tai esąs gabus, išsilavinęs, atkaklus žmogus, menkos galvos nesugebėtų to padaryti, iš talkininkų galėjo būti Pesliokas. Berods dar galėjo būti Sinickis, kuris visa tat galėjo atsiųsti iš Vilniaus. Bytautas negalįs būti įtariamas: menkos galvos, nebuvo išvažiavęs. Įtariami lieka du: Sinickis, o ypatingai Jančiauskas, taip rašė į Vilnių Baikovas ir Botvinka XII.12.

Praėjo kelios dienos darbo, ieškojimo, klausinėjimo, naujos medžiagos nebuvo. Reikėjo paspausti, pulti vieną Jančiauską.

Seni, prityrę tardytojai, pripratę gaudyti, moką statyti žabangas ir gaudyti į jas, visais būdais stengėsi išgauti, jeigu ne prisipažinimą, tai bent kiek nurodymų iš Jančiausko. O čia dar nieko nepadarė bandymai surasti kaltininkus už Kražių,

nedavė jokių vaisių. Daujotas, Paškevičius, nesiliaudami tvirtino, kad jis vienas tegalįs tat padaryti, taigi jis vienas tegalįs duoti žinių. Jau kelintą dieną Jančiauskas buvo arešte, paskui jo saugojimą dar padidino, liko atskirtas nuo visų, buvo nusiminęs, išerzintas, gal tarė ką nors anie žiną. Botvinka ir Baikovas mokėjo paveikti jį, pasakojo, kad viską žiną, jau kiti prisipažinę, be to kenčią del jo nekalti žmonės, juk visi Kražių žydai turėję kentėti usarų egzekuciją, jo draugai, kuriems rašyti laiškai, sėdi taip pat, pasakojo jam ką girdėję apie jį iš Daujoto, Paškevičiaus, kapeliono žodžių. Tardytojai mokėjo taip gerai išpasakoti, ką iš anų girdėjo, atitinkamai išpuošdami, nuo savęs pridėdami, kad Jančiauskas galėtų tarti, jog jie viską žiną, jog jam tylėti nėra ko.

Jančiauskas pamatė dabar, kas eina prieš jį, kad tai yra jo mokytojai; tai ne vadovai, o rusų valdininkai, menkučiai žmoneliai, drebą del savo vietos, gindami save nuo nepadarytų nusidėjimų skandina kitus: jie patys menkos galvos, doros, rusams atsidavę, uolesni už pačius rusus tarnaudami jiems. Dabar jis pamatė, kaip ir kiek jo nemėgo visi nykštukai. Pripažįsta, kad jis gabus žmogus, turbūt, neneigs gražių norų, galėtų turėti skaisčią ateitį. Daujotas, Paškevičius, kun. Alkimavičius negali pakęsti gabaus jaunikaičio, turi baimės prieš tą dvasinę jėgą, ir kam jis nenori būti toks menkas, kaip jie patys ar kiti. Ir mokyklos draugai yra įsižeidę, nusigrįžę nuo jo, nusistatę prieš jį, kad turi kitų, negu jie interesų, kad skaito, statosi aukštesnis, galvojąs. Taigi visos Kražių gimnazijos menkutės galvos puolė jį. Bet ir jie nežinojo, kas tat padarė, jeigu nebus prasitaręs kas iš dalyvių. Paškevičius drauge su juo gyvenęs, Jančiausko atlyginamas, kad prižiūrėtų visus jo vaikus, galėjo papasakoti apie jo gyvenimą, būdą. Jis turėjo būti draugas, gynėjas, o iš tikrųjų jo žinios buvo pikčiausios, labiau įžeidžiančios jį, nes prasimanydavo jas, pasakojo net tą, ko nebuvo ar net savo žodžius ir kalbas suversdavo jam. Delto Jančiauskas supratęs ir nutaręs pulti Paškevičių, pasakoti, ką iš jo yra girdėjęs, ėmė jį klampinti.

Matyt visi patiektieji įrodymai dar neįtikino Jančiausko, kad tardytojai viską žiną. Reikėjo paveikti dar giliau, paveikti jo ambiciją, socialinį jausmą, kad del to kenčia nekalti, jis jų turįs pasigailėti.

Botvinka ir Baikovas mokėjo nuvesti jaunikius į spąstus. XII. 14 vėl Jančiauską puolė, tas gynėsi dar, pagaliau aniem pavyko perlaužti jo svyravimą, Jančiauskas neišturėjo ir prisipažino.

Antrą kartą — prisipažino.
(1823. XII. 14).

Klausinėjo tardytojai raštu, o kvočiamasis taip pat raštu atsakinėjo. Pabaigę vieną klausimą, ėjo prie kito.

1. Pirmasis klausimas buvo, kad atsakytų smulkiau del Paškevičiaus pranešimo, kurį parašė apie Jančiauską. O tenai jisai rašė tokius dalykus.

Jančiauskas gyvena pas Paškevičių jau antri metai, yra jo priežiūroj, tai gerai pažįstąs jį. Per tą laiką nepastebėjęs nė mažiausio pamaldumo, nes nei Kražiuose nei būdamas namie, jeigu pasitaikydavo būti kurioj bažnyčioj, niekuomet nėra matęs meldžiantis, taip jau savo bute nėra matęs kalbant poterius nei rytą nei vakarą, todel jis tarė, kad Jančiauskas visai nemokąs poterių, o jeigu kartais jis (Paškevičius) primindavęs Jančiauskui apie poterius, tai Jančiauskas ar pašiepdavęs arba nemandagiai atsakydavęs, jis nėra dargi girdėjęs, kad Jančiauskas bent kiek gerbtų religiją, ar del dorovės, ar del liturgijos ar del religinio tikslo, kuris sulaiko visokius nusidėjimus, o jis (Jančiauskas) iš viso to tyčiojas, taigi Jančiauskas pirmą sykį buvo pasakęs neteisybę, kad atliekąs tikybines pareigas.

Jančiauskas ir dabar atsako taip pat, kaip ir pirmiau, kad tikįs, atliekąs pareigas, o jeigu Paškevičius sakąs ant jo priešingai, tai jis galėjo nematyti, anksti eidamas gulti.

2. Daujotas ir Paškevičius savo raštuose sako, kad Jančiauskas, būdamas Kauno mokykloje, būtent, 1821 m. rašęs paskvilius, dargi buvęs areštuotas, o visų Kražių mokyklos mokytojų pripažintas atžagariu ir neklaužada. Prašo paaiškinimo.

Į tat Jančiauskas duoda daugiau paiškinimo. Pripažįsta, kad tikrai tat daręs Kaune, del neišmanymo rašęs paskvilius

ant palestros, jos žmones peikęs už blogus darbus. Čionai ne vienas jis buvęs, buvę ir daugiau draugų, 5 klasės mokiniai: Swinarski, Apolinaras Charewicz, Vincentas Wierzycki ir kiti, kurių pavardžių dabar neatsimenąs, kur anie dabar gyvena, nežinąs. Iš jų Wierzycki rašydavo eiles ant policijos. O Kražių gimnazijoj pernai tikrai esąs parodęs atžagarumą, bet tik dviem: mokytojui Sabaliauskui ir kapelionui, šio atsiprašęs, po to stengęsis geriausiai elgtis. Šiemet elgėsi gerai, rodęs klusnumą, tik du sykiu namie buvęs esą įžeidęs Paškevičių, sykį nelaiku apie ką ten paklausęs, kad išaiškintų, kai jis buvęs užimtas, kitą sykį šiaip kokią kalbą pradėjęs.

3. Tardytojai klausė, iš kur Jančiauskas yra gavęs knygas. Pirmiau klausinėjamas jis atsakęs, kad pirkęs Kražiuose iš pravažiuojančio knygininko, bet jie netikį, nes apie tokį pirklį žinių neturėję, būtų girdėjęs Paškevičius ar draugai. O ir Daujotui bei Paškevičiui esą kitaip aiškinęs, galėjęs pirkti kur kitur, taigi nori sužinoti, kur tas knygas jis yra įsigijęs.

Jančiauskas, matydamas, jog nebegalima bus tenkintis senuoju pasiteisinimu, kuris pasirodė esąs neįtikinamas, turi duoti kitą, bene teisingesnį atsakymą.

„Uždraustų“ knygų turėjęs iš viso 11. Keturias iš jų, būtent: Napoleono teisyną, Piliečio balsą į tautą, Teisė priimtoji geg. 3 d., Bonapartės gyvenimas ir veikalai[75] — paėmė iš savo dėdės Igno Bielskio bibliotekos, gyv. Raseinių pav., Betygalos par., Paturkšlių dvare. Ji sukrauta jo tėvų dvare, toj pačioj parapijoj. Galėjęs prieiti, delto ir paėmęs. Be to pasiėmęs iš ten: 1) Lenkas konfederatas į Sibirą maskolių išvestas, 2) Parodytoji Lenkijos dalybų paslaptis, 2) Persergėjimai Lenkijai del dabartinių Lenkų santykių, 4) Krzywkowskio kalba[76]. Iš ten seniau buvo paėmęs dar dvi knygi: 1) Politikos kalendorius, 2) Bonapartės biuleteniai[77]. Kollontajo Pastabos[78] pirkęs iš 6 kl. mokinio Abramavičiaus.

---

[75] Kodex Napoleona, Głos obywatela do Narodu, Prawo uchwalone na dniu 3 maja, Życie i czyny Bonaparty.

[76] 1) Polak konfederat na Syberją przez Moskalów zaprowadzony, 2) Tajemnica podziału Polski odkryta, 3) Przestrogi dla Polski z teraźniejszych dla Polski związków, 4) Mowa Krzywkowskiego.

[77] 1) Kalendarz polityczny, 2) Bulletyny Bonaparte.

[78] Uwagi Kollątaja.

Apie knygas Paškevičius žinojęs, jam rejestrą rodęs. Viešai skaitęs tik vieną „Teisę priimtąją geg. 3 d.“, ją paskolinęs Vitkevičiui kelioms, 3—4 dienoms, atsiėmęs atgal ir padavęs Paškevičiui.

4. Paškevičius savo skundoj šitaip rašė apie Jančiauską: „Kipras Jančiauskas yra stalgus, rizikingas, su inirtimu puoląs esamąją valdžią, už ką net nesykį jį sudrausdavau. Jo elgimasis nemalonus ir įžeidžiąs, visi mokytojai tat jautė, delto pernai metais įrašė į raportus jo išdidumą ir stalgumą. Iš kur ir kaip jis yra gavęs šitos neapykantos esamajai valdžiai, nesykį man skaudėjo širdį, girdėdamas puolant su visokiais kaltinimais dabartinę valdžią, tedrįsau jam pasakyti, kad kuomet nors sunkiai atsakys už savo begėdiškumą, Jančiauskas taip drąsiai kalbėdavo ir niekada neslėpdavo savo nuomonių, o tat pareidavo iš jo niekinimo kitų ir stalgumo. Juk tas jaunikaitis, ką tik išėjęs iš mažų metų, buvo seimelyje, pasidarė piliečiu, nelaikė manęs per savo perdėtinį, ir neketino juo laikyti, nuo manęs jis nesislėpė, o matydamas, kad aš esu prisirišęs prie dabartinės valdžios, tai norėdamas iš manęs pasityčioti, tyčia pradėdavęs tokią kalbą“.

Jo draugai A. Labanauskas ir Juozapatas Račkauskas pasakė apie Jančiausko kalbas. Labanausko žodžiais Jančiauskas dažnai sakydavęs: jog mokyklos vyriausybės nebijąs, nes ji negalinti jo bausti. Račkauskas yra pasakęs, jog klasėje dažnai girdėjęs Jančiauską kalbant apie konstituciją.

Jančiauskas dar ramiai atsako į klausimus, ginasi, kad to, ką pasakoja Paškevičius, nebuvę. Su juo būdavę visokių kalbų, kalbėta ir apie tat, kad elgetoms laikyti nėra tam tikro kapitalo, kad nevisi turi vienodai žemės, bet tas visas kalbas pradėdavęs ne jis, o Paškevičius.

Paškevičius papasakojo, kokio jis (Jančiauskas) būdo, tai del šito jis negalįs spręsti, bet yra įsitikinęs, kad tai Paškevičius vienas taip galvojąs. Galėjo jis murmėti prieš gimnazijos vyriausybę, galėjo klasėj 2—3 sykius kalbėti apie konstitucinį valdymą, apie senovės tautos būklę, Lenkų krašto sentėvių garbę. Tikrai tat buvo, kad balsu skaitęs klasėje gegužės 3 d. priimtąjį įstatymą, atnešęs ją buvo Vitkevičius, prieš ateisiant mokytojui, bet neatmenąs, kad būtų jis pats atnešęs. Kartais ne-

atsargiai pasisakydavęs nuomonę, prisipažįsta daręs tat neišmintingai, perdaug užsivaręs, nieko pikto pats nemanęs[79].

Taigi Jančiauskas palengva prisipažino, kad tos kalbos, esą jis leidžiąs neprideramas nuomones, buvo teisingos. Visi jį puolė, nieko nepramanyta, ypač daug žino Paškevičius, drauge gyvenąs, kiekvieną jo žodį ar žingsnį sekąs ir dabar jis visa tat papasakojo. Taigi dabar Botvinka ir Baikovas galėtų patikėti Daujoto ir Paškevičiaus išvadai, jog išsiuntinėtieji laiškai tai Jančiausko darbas. Anuose dalykuose gynimasis jam negelbėjo. Ar galima ir toliau gintis? Tardytojai jam sakė, kad jis nesigintų, visa tat — esą jo darbas, jie tat žiną. Prisipažinimas ir atgaila tegali sumažinti atsakingumą. Jie mokėjo veikti jį; pastebėjo, jog įkalbinėjimai jau veikia, jog jis svyruoja, susigraudino, pravirko, ir nutilo, jie kalbėjo toliau, jam nurodė, jog del jo kenčią nekalti, kad negalima žudyti, labiau ėmė veikti jo garbę, kilnumą. Tardytojai užsisėdo dar labiau, neatstodami reikalavo, kol susigraudinimas nepraėjo, kad tuoj pasisakytų, prisipažintų ir nurodytų dalyvius. Jis prašė laiko duoti jam apgalvoti, kad galėtų aprašyti. Jie nuramino jo širdgėlą, pagyrė kilnią jo sielą.

Jančiauskas viską pasakė. Išgirdę dalyvių vardus, liepė tučtuojau suimti visus 4, iš kurių vienas, Vitkevičius kaip įtariamas jau ir be to buvo areštuotas. Galėjo dabar nuimti egzekuciją nuo žydų kahalo narių, o nuo keturių žydų, kurie buvo priėmę ar nešioję laiškus, nuimti geležinius pančius, dargi visus paleido, laidavus kahalo nariams.

Jančiauskas ėmė rašyti savo prisipažinimą; del jo kenčią tiek daug žmonių, tai jo širdis neištūrėjo ir jis turįs viską išpasakoti.

Keturiese įkūrė draugiją: jis, Vitkevičius, Pesliokas ir Zelenavičius. Mintį yra padavęs Vitkevičius. Laiškus jis rašęs, perrašė Zelenavičius, antspaudus dėjo Vitkevičius, kuris kelias dienas pas save laikė, XI. 27 d. 6 val. vakaro su Vitkevičium išėjo iš kolegijos ir išdalino laiškus žydams. Ketinąs papasakoti smulkmenas. Ir čia apsistojo. Matyt, visdelto, abejojo, ar ne per toli nuėjo, ar nesusipainiojo kuo nors.

---

[79] *Priedas* VI, klaus. 1—4.

Tardytojai matė, jog norįs viską pasakyti, pateisinti save, jeigu pradėjo prisipažinimą, tai įtikinėjo, kad savo sąžinei nuraminti turįs toliau viską ligi galo pasakyti.

Ir Jančiauskas ėmė pasakoti toliau. Ligi šiol, sako, nevisą teisybę pasakęs, kai ką pamelavęs ar nuslėpęs.

Jis sumanęs įkurti „Juodųjų Brolių" sektą, nes girdėjęs, kad Kaune tokia buvusi prieš keletą metų. Rinkdavos Kaune Chrapovickio palociuje. Kražiuose dar ji tikslo neturėjo, niekas aiškaus sumanymo nedavė. Buvo susirinkę čia pas Peslioką kelius sykius, čia gimnazijoj 5 klasėj. Jis iškėlęs sumanymą laiškams rašyti, niekas nesipriešino; mintys laiškams paimtos iš skaitytų knygų. Laiškuose kai kurie vardai įdėti klaidinti, kad nesusektų, iš kur eina ir kieno tai darbas. Laiškus perrašė, pridėjo antspaudus, išnešiojo, visi laiškai atsidūrė, kaip ir reikėjo, Daujoto rankose[80].

Jis norėjęs pasakyti direktoriui visą teisybę, prašyti, kad nekeltų triukšmo ir nesiųstų laiškų toliau, bet direktorius pasiskubino juos išsiųsti ir nebebuvo galima jų besulaikyti. Žinoma, tas visas jo darbas neapgalvotas.

Buvo pasiruošę ir eiles rašyti ant sienų, bet pamatę, kas po laiškų prasidėjo, kokia suirutė ištiko, tai eiles sudegino.

Varydamas savo prisipažinimą iki galo, skaudžiai įsižeidęs del nešvaraus mokytojo Paškevičiaus elgimosi, Jančiauskas pasiryžo pasakyti visą, ką girdėjo apie patį Paškevičių, apie jo būdą, elgimąsi, net pasakė apie ginklus, esą šį tą jų turėjo, kad ir jį įpintų.

Norįs, sako, būti atviras, viską prisipažinti, tai prisiminė, kad turėjęs špadą į medinę lazdą įdėtą, paprašytas, ją dovanojęs Paškevičiui. Prie jo Vitkevičius buvo atidavęs pataisyti rankeną mažai špadai ir atsiėmęs pas laikrodininką Małachowskį Kražiuose.

Taigi Jančiauskas labiausiai įsižeidė del Paškevičiaus žodžių ir jo kaltinimo, delto ir prisiminė špadą, kad ją yra davęs Paškevičiui. Dabar stengėsi apversti prieš jį patį visus jo pastatytus kaltinimus. Jeigu kalbos buvo apie valdžią, tai jis pats jas pradėdavęs. Apie elgetas, kurie ateidavo prašyti išmaldos, jis pats sakydavęs, kad neturįs lėšų jiems laikyti.

---

[80] Smulkmenos aukščiau išdėstytos *Priedas* VI p. 5.

Paškevičius sakėsi tardytojams, jog jis prisirišęs prie valdžios, o Jančiauskas tat matęs ir delto ant jo pykęs. Tai dabar Jančiauskas į tat atsikerta, sakydamas, jog to jo prisirišimo nepastebėjęs, dargi kalbėjęs jam visai priešingai; Paškevičius norėdamas pats išsisukti, save pateisinti, jį kaltinąs, prasimanąs; Paškevičius sakąs ant jo neteisybę, o jis vartojąs priešingas priemones, sakąs visą teisybę, delto turįs pasakyti apie šį atsitikimą, kurio negalįs niekaip išaiškinti ir suprasti. Vakar (taigi XII. 13), tarnaująs pas juos vaikinas, Jonukas vardu, paklausė, ką tat reiškia, kad Paškevičius, kai išgirdo, jog atvažiavo į Kražius tardomoji komisija, gruodžio 9 d. surinko kažin kokius popierius ir sudegino.

Rašydamas savo paaiškinimus Jančiauskas jau visai nuvargo ir baigdamas parodymus dar pridėjo, jog viską ką girdėjęs ir žinojęs yra pasakęs, o jeigu ir bus ką praleidęs, tai del to, kad negalėjęs tuo laiku prisiminti. Visa tat, ką yra padaręs, jaučiąsis, kad elgęsis neišmintingai, delto ir prašąs atleidimo.

Pabaigęs savo paaiškinimą vėl pradėjo pasakoti apie Paškevičių, kurį laikė savo didžiausiu priešu. Jisai, sako, tame kambaryje prie teisėjo Przewłockio pasisakęs, jog dabar pražuvęs, bet jeigu žūsiąs, tai įtrauksiąs su savim į pražūtį bent pusę gubernijos, juos įtrauksiąs kaip kaltininkus, tai bent žūsią drauge.

Baikovas ir Botvinka galėjo dabar pradėti teirautis apie Paškevičių: jis atrodė tokis ištikimas vyriausybei, o dabar duodama apie jį netikėtų žinių. Bet del Jančiausko neiškrypdami tyrinėjo toliau, netikėtai įduotojo siūlo nepaleisdami.

F. Dalyvių apklausinėjimas.

Vitkevičius.

Jančiauskas nurodė sąmokslo dalyvius, tai dabar tyrinėjant buvo galima eiti toliau, patikrinti tą visą, tuojau ėmė klausinėti. Pirmiausia paklausė *Vitkevičiaus,* jis prisipažino, parodė tą patį, ką ir Jančiauskas.

Nuo savęs pridėjo, jog *Ivaškevičius* žinojęs apie laiškų turinį, bet jų neskaitęs; iš jo paėmę skarą veidui aprišti, kurią

jis sudeginęs prieš tardytojams atvyksiant. Apie eilėraščius galįs pasakyti, kad jis pats buvo paruošęs ant mūrų sienų rašyti, juos sudeginęs. Ir kiti draugai buvo paruošę eiles, bet jis jų nebeatmenąs; atsimenąs tik tas, kurias yra parašęs Zelenavičius[81].

Zelenavičius.

Toliau Baikovas ir Botvinka paklausė *Zelenavičiaus*. Jisai taip pat prisipažino. Susirinkime yra buvęs, matęs Jančiauską, Vitkevičių ir Peslioką, o apie Mikalojų Suchockį tegirdėjo, jog priklausąs, padedąs, bet kalbėti apie jį buvo uždrausta. Įstoti į draugiją prikalbinęs jį Vitkevičius, reikalavęs paslapties ir pasitikėjimo. Susirinkę buvo pas Januškevičius 6 val., nesant jiems namie. Apie pusę valandos kalbėjęs Jančiauskas, nurodęs, jog reikės paaukoti ir gyvybę. Po kelių dienų susirinkus V klasėj Jančiauskas ir Vitkevičius kalbėjo apie raštus, laiškus, reikėsią iškreipti raides, apie antspaudą, apie dalyvių padauginimą. Antspaudą turėjęs iš marmuro padaryti Vitkevičius, išpiausiąs kaukuolę, kardą ir kitus daiktus. Jančiauskas bandė įtraukti Holšteiną, bet nepavyko. Po kelių dienų vėl buvo susirinkę, bet jis bijodamas pasiaukojimo neatvykęs, Jančiauskas už tą išbaręs, kam neatėjęs, užtikrinęs, kad niekas nieko nežinos, viskas taip gerai esą sudaryta. Jančiauskas pakvietė pas save, tenai pasakė, jog trise yra surašę raštus ir skaitęs juos; vieną iš tų raštų atsimenąs, kitus nevisiškai. Ėmė pasakoti apie pirmesniąją Lenkijos laisvę, apie jos galybę, apie spindulingus, nelaimingą jų padėjimą, ir jis galėtų rašyti, su šituo būsią galima padėti aniems. Zelenavičius pasakęs, jog eilių rašyti negalįs, nežinąs nė iš ko apimti medžiagos. Tai Jančiauskas pataręs jam pasiskaityti Niemcevičiaus „Istorines giesmes"[82], gaila, sako, kad dabar nebeturįs knygelės „Lenkas-konfederatas", jam ją buvo paėmęs direktorius Daujotas. Jančiauskas pasakęs, kad jo tikslas — padėti spindulingiesiems. O jiems ketinama skirti didelė bausmė, rei-

---

[81] Vitkevičiaus parodymo aktuose nėra, tėra jo turinys, suteiktas Botvinkos ir Baikovo raporte. (l. 89).

[82] „Spiewy Historyczne".

kia eiti toliau: išvaduoti visą tautą, o tas bus galima pasiekti parodžius, kad net menkuose ir mažučiuose miesteliuose esą riaušių, nes juo daugiau bus kaltų, juo mažesnė bus bausmė. Kaip tat reikia daryti, žadėjo parodyti kitoj sesijoj. Ir tikrai, greitai vėl susirinko; susirinko VI klasėj; skaitė laiškus, surašė, kam bus atiduoti, iš jų Jančiauskas prispyręs rašyti. Tuomet ir jis, Zelenavičius, perskaitęs savo eilių. Jančiauskas vienas priėmė, atradęs geras, kitas pasiėmė taisyti. Jis padiktavo ir Vitkevičiaus eiles, kurias jis turėjęs užrašyti ant mūro ant kiekvienos klasės juoda kreida, o kitas eiles turėjo užrašyti ant abiejų vienuolynų mūrų Jančiauskas ir Vitkevičius, jiems turėjo dar padėti Suchockis. Bene jie turėjo ir šaunamų ginklų.

Jančiauskas atnešė laiškus, perrašęs atidavė. Jis įdėjo į voką, pridėjo už antspaudą rublį, išsinešė adresams užrašyti; juos parašė Vitkevičius, padavė Suchockiui, jis nuėjo pas žydus Šepšelį ir Berką, bet užtiko pas juos pažįstamą žydą, tai grįžo atgal neatidavęs. Tuomet kitą sykį išnešiojo Jančiauskas ir Vitkevičius.

Jančiauskas reikalavo iš jo, kad paslaptį išlaikytų, jų neišduotų, su nieku apie tat nekalbėtų, neprasitartų.

Raštus rašyti jį prikalbėjo Jančiauskas ir Vitkevičius, o juos gal kitas kas prikalbėjo, bet jie suviliojo ir Peslioką.

Gegužės 3 d. konstituciją skaitė klasėje Vitkevičius. Parašius laiškus jau nebereikėjo eilių rašyti[83].

Pesliokas.

Pesliokas prisipažino, jog priklausė prie „Juodųjų Brolių Draugijos", prikalbinę jį Jančiauskas, Vitkevičius, Zelenavičius. Tikslas padaryti sąmokslą tokį pat, kaip ir Vilniaus studentų. Eilės buvo skiriamos I—II klasės mokiniams. Dargi ketino nupiešti, kaip viengalvis erelis muša dvigalvį.

Jis rašė tik ant vokų, davė savo popierių, laiškų nerašinėjęs; rašytų laiškų tikslas — sukelti tokį pat sąjūdį, kaip ir Vilniuje[84].

---

[83] *Priedas* VII.

[84] Jo pilno parodymo aktuose nėra (l. 93).

Suchockis.

Suchockis prisipažino, kad laiškus, gautus iš Vitkevičiaus, nunešęs žydams, Leiba jį pažinęs, delto neatidavęs, gražinęs Vitkevičiui, pataręs jam sunaikinti; laiškų neskaitęs, turinio nežinąs, Vitkevičius tik pasakojęs jam laiško turinį į direktorių, sako esą ten jį bauginę[85].

Ivaškevičius.

Vitkevičius ir Jančiauskas jį prikalbinėjo įstoti į minėtąją „Juodųjų Brolių Draugiją", bet nesutikęs, dargi siulęs jiems patiems liautis; kai ji susidarė, tai vėl jį prikalbinėję, taip pat nesutikęs, tai Vitkevičius, kad neišduotų, ėmė gąsdinti jį, jog užmušią, jeigu pasakys bent žodį, ištraukė iš jo garbės žodį, o ne priesaiką, kadangi, sako, „priesaika mums nieko nereiškianti, nes ištyrę gerai mūsų religiją randame ją prikimštą pasakų"[86]. „Vitkevičius ir Jančiauskas labiau buvo be religijos negu jos žiūrėjo".

„Juodųjų Brolių Draugijos" tikslų nežinąs, niekas nėra jam sakęs, o laiškus norėjęs išvogti ir sudeginti. Vitkevičiaus prašomas buvo paskolinęs fraką ir skarą. Prasidėjus tardymui, kvočiant Vitkevičių jam pasakė, kad paimtų jo eiles, kurios yra kedėje ir sudegintų. Tat jis ir padaręs, neskaitęs. Vitkevičius buvo prašęs sudeginti skarą, bet jis atidavęs elgetai[87].

G. Naujas paklausimas Vitkevičiaus ir Jančiauskui.

Taigi didžiausi kaltininkai pasirodė Vitkevičius ir Jančiauskas, iš jų Vitkevičius labiau susilaiko, atsargesnis prisipažinimuose. Dabar vėl ima juos klausinėti.

Vitkevičius.

Vitkevičius į naujus paklausimus davė tokius paaiškinimus. Steigiant „Juodųjų Brolių Draugiją" norėta išgarsinti Kražiai.

---

[85] Jo parodymų aktuose nėra (I. 94).

[86] *Priedas* VI, pradžioje.

[87] I. 94.

Prasidėjo ji, kai mokytoją Sabaliauską išvežė į Vilnių. Draugijos tikslų nežinąs. Apie ją pirmasis ėmė kalbėti Jančiauskas, kuris papasakojo, jog Kaune buvus tokia draugija, jis prie jos priklausęs. Gegužės 3 d. konst. skaitęs ne jis, bet Jančiauskas. Apie antspaudą sako tą pat, ką ir pirmiau. Apie spindulinguosius tik girdėjęs. Jančiauskas norėjęs susidėti su spindulingais, kai juodųjų brolių daug atsirasią. Ivaškevičiui tikrai grasinęs mirtim, bet tat buvo sakoma juokais. Apie priesaiką ir religiją kalbėjęs Jančiausko žodžiais. Į šitą nusidėjimą įtraukęs jį Jančiauskas, jis pasakojęs apie savo darbus Kaune; uždraustąsias knygas ėmęs taip pat iš jo[88].

J a n č i a u s k a s.

Tai reikėjo papildomai paklausti Jančiauską. Dabar nebeklausinėjo apie dalyvius, nes viską žinojo. Reikėjo ištirti jo žinias, pažintis, santykius. Prieš 5 metus atvykęs į Kauną, tik ten girdėjęs apie „Juoduosius Brolius“, apie jų tikslus gerai nežinąs, pats nepriklausęs; antri metai skaitąs uždraustuosius raštus: Niemcevičiaus „Istorines Giesmes“, Karpavičiaus pamokslus ir t. t. Iš ko ėmęs knygas jau nebeatmenąs, tik tenai nieko nežiną. Laiško mintys paimtos iš Karpavičiaus pamokslo. Surašytųjų eilių visų nebeatmenąs. Žodžiai „Lai ir pas mus gyvuoja konstitucija“ paimti iš „Bonapartės Biuletenių“. Apie spindulinguosius nieko nežinąs, išgirdęs apie juos iš Paškevičiaus, kai vežė Sabaliauską. Tuomet Paškevičius pasakojęs, jog reikia padauginti kaltųjų skaičių suimtųjų Vilniuje likimui palengvinti. Ginklų nebuvo. Apie religiją ir priesaiką tikrai taip Vitkevičiui sakęs[89].

H. K a l t i n i m a s.

Tardytojai savo darbą baigė. Dabar jie galėjo kaltuosius padalinti į 2 dalis ir taip kaltinti: 1) Jančiauskas, Vitkevičius, Pesliokas, Zelenavičius kaltinami tuo, kad sudarė „Juodųjų Brolių Draugiją“, surašė maištiškus laiškus, norėdami sekti Vil-

---

[88] l. 97.
[89] l. 98, 99.

niaus studentų draugija, iššaukti riaušes visose mokyklose ir be to ketino padaryti maištiškus užrašus ant mūrų. 2) Ivaškevičių Viktorą ir Mikalojų Suchockį kaltino tuo, jog žinojo apie laiškus ir rašytas eiles, davė Vitkevičiui fraką ir skarą laiškams išnešioti, priėmė iš Vitkevičiaus įsakymą sunaikinti eiles, paslėptas kėdėje ir atidavęs elgetai skarą nusidėjimo pėdsakams slėpti, be to Suchockis žinojęs apie eiles ir laiškus ir priėmęs atiduoti žydams[90].

Visus šešius, apsiaustus sargybos, išsiuntė į Vilnių, į Vilniaus komisiją teisti.

IV.

Teismas Vilniuje.

1. Priruošiamieji darbai.

Apie bylos eigą tardytojai Baikovas ir Botvinka pranešdavo Novosilcevui, o tas gavęs baigtą tardymą pasiuntė caraičiui Konstantinui. Baigdamas savo platų, gerai apdirbtą pranešimą apie padarytąjį tardymą, jis praneša, jog „visi minėtieji mokiniai atgabenti į Vilnių. Juos vėl tiksliai ir smulkiai klausinėsią”[91].

Žinios į Varšuvą nuėjo tokiu keliu. Iš Vilniaus miesto policijos pol. kar. Stankevičius pasiuntė paketą Kauno policmeisteriui; jis gavo naktį XII.23/24, įsakyta, kad atiduotų stačiai į rankas caraičiui, kai jis važiuosiąs iš Varšuvos per Kauną į Petrapilį[92].

Kadangi caraitis dar tuo laiku nevažiavo, tai Novosilcevas užklausė, ar pasiuntė į Varšuvą, ar laukia atvažiuojant. Pasiųstas užklausti paštininkas Liudvikas Gorskis[93].

Gavęs tokį užklausimą Kauno policmeisteris atsakė, jog Novosilcevo ir Baikovo pranešimus tuoj buvo išsiuntęs, tik ne per Gorskį, kuris susirgęs, o per Sakavičių[94].

---

[90] l. 101. raštas 1823. XII. 16. Nr. 24, 3 val. po pietų.
[91] *Priedas* VIII. Raštas 1824. I. 3 / 1823. XII. 24. Nr. 1829. l. 108—113.
[92] l. 135. Tenai buvo dar Nr.Nr. 1825, 1830.
[93] Raštas 1824. I. 1. Nr. 1 l. 137 (Kitoj vietoj *Grodskis).*
[94] 1824. I. 3. Nr. 16 l. 140-1.

Greitai atėjo caraičio atsakymas iš Varšuvos. Jau sausio 6 d. iš ten atrašė į Vilnių. Įsakė teisti šešius Kražių mokinius, bet reikia teisti taip pat ir Paškevičių. Teis juos visus karo teismas Vilniuje. Kadangi ketina būti dar kaltinamųjų kvotimas, tai papildomus jų atsakymus reikia pristatyti stačiai į karo teismą, bet jam visdelto pranešti apie jų parodymų turinį, o Novosilcevą prašo sekti šią bylą. Be to kadangi Vilniuje buvo antraštės daromos, o Kražiuose tik ketino ir jau ruošėsi padaryti, tai reikėtų ištirti, ar ne bus kas nors iš šitų pačių kražiškių tat daręs Vilniuje[95].

Nors platūs buvo caraičio įgaliojimai, bet tokiu svarbiu atsitikimu nedrįso pats vienas tarti, nepasiklausęs paties viešpaties, koks teismas turi teisti, arba bent nepranešęs.

Imperatorius savo reskriptu 1824. I. 21 patvirtino Konstantino įsakymą teisti karo teismui Kražių mokinius[96].

Ruošiama karo teismas. Konstantinas nusiuntė įsakymą esančiam jo žinioje atskiro Lietuvos korpuso viršininkui D'Auvrez su nurodymais, kaip jis turįs sudaryti teismą. Teismas būsiąs Vilniuje, pirmininkausiąs 24 pėst. div. 3 brigados komandierius gen.-majoras bar. Rosen'as IV.

D'Auvrez tą įsakymą įvykdė. Įsakė Rosenui vykti į Vilnių, o 24 pėst. brig. gen.-maj. Savoini pavesta paskirti asesorius iš 2 brig. pulkų ir vieną nusimanantį auditorių.

Jau Rosenas ir asesoriai atvyko į Vilnių sausio 11 d., laukė tik auditoriaus[97].

Sausio 15 d. Novosilcevas persiuntė Rosenui visą bylą, pridėjo prie jos: 8 lenkų knygas iš Jančiausko, 1 štiletą, sulaužytos špagos kąsniuką ir Paškevičiaus lazdą su štiletu. Visa tat perduoti karo teismui. Bet negalėjo pristatyti papildomojo tyrinėjimo, nes Paškevičius tą pačią dieną susirgo, tai ir komisijos darbas sustojo. Ir karo teismas negalėjo pradėti veikti. Beto, rado spragų surinktoj medžiagoj, tai pats karo teismas negalėdamas tardyti[98], vėl atsiklausia tardomos komisijos, sudarytos politinėms draugijoms tirti.

---

[95] Raštas 1824. I. 6. Nr. 4 slaptai, l. 143-4. Nr. 9.

[96] D'Auvrez—Novosilcevui 1824. I. 9. Nr. 4. (l. 148). Novosilcevas — caraičiui 1824. I. 13. (l. 149).

[97] Novosilcev — Rosenui 1824. I. 15. Nr. 69. (Vilniuje) l. 150-1.

[98] Komisija Vojennago Suda v gor. Vilno osobo učreždionnaja.

O papildomieji klausimai ėjo keliais dalykais: a) ginklų klausimas, b) Paškevičius, c) Pati „Juodųjų Brolių“ draugija, d) jos ryšiai su Vilnium ir slaptomis jo draugijomis.

2. Papildomieji tardymai.

A. Ginklai.

Jančiauskas, pradėjęs būti atviras, buvo visiškai įsitikinęs, kad nieko paslėpti negalima, vistiek jau viską žino, ir kad tik visiškas prisipažinimas tegali išrūpinti pasigailėjimą. Gal būti tardytojai tarp kito ko buvo užsiminę apie ginklus, bene patys nedaug teduodami reikšmės, dabar Vilniuje tuo dalyku susirūpino labiau.

Jančiauskas apie ginklus suteikė tokių žinių. Jisai pats buvo turėjęs špadą, įstatomą į lazdą, tai prašomas savo mokytojo Paškevičiaus, jam ją atidavęs. Iš jo draugų mažą špadą turėjęs Vitkevičius, jis turėjęs be rankenos, tai nunešęs Kražių laikrodininkui Małachowskiui, kad pridirbtų[99]. Šiaip ginkluoti nebuvo[100].

Tardytojai, išgirdę apie ginklus, tardami, kad galėjo būti tikras ginkluotas sąmokslas, tuojau pašaukė Paškevičių, pareikalavo lazdos su špada, o jį patį nutarė areštuoti.

Apie ginklus plačiau pasakoja Zelenavičius. Tardamiesi eiti užrašyti tuos šaukimus ant abiejų vienuolynų mūrų, turėjo pasirūpinti, kad nebūtų jiems pavojaus įkliūti, turėjo būti persirėdę nežinomais drabužiais ir su šaunamais ginklais, kad apsigintų, jeigu kas užpultų juos bedirbant savo darbą. Bet jis pats šitų ginklų nėra matęs, dargi nežinąs tikrai, ar kiti juos turėjo. Taigi buvo vien tik kalbos[101].

Liko patirti apie tuos ginklus, kurie buvo aiškiai nurodyti. Dabar Paškevičius prie Daujoto buvo tardomas kaip kaltinamas del Jančiausko parodymų apie laikomus ginklus ir sude-

---

[99] l. 82—88.
[100] l. 98.
[101] *Priedas* Nr. 5 — l. 123-4.

gintus jo raštus. Jis pripažino, jog lazdą su špada yra tikrai gavęs iš Jančiausko, nes savo buvo pametęs[102].

Kražių tardytojai nekaltino Paškevičiaus, kad turėjęs ginklų, jie toms kalboms nebuvo pridavę jokios vertybės, tik užrašė parodymus, į ginklus daugiau nebepaisė, nutilo. Šituo dalyku labiau susirūpino Vilniuje, apie tat daugiau klausinėjo.

Jančiauskas turėjo dar aiškinti, o tepasakė tą patį, ką ir Kražiuose — vis apie savo lazdą, padovanotą Paškevičiui ir Vitkevičiaus štiletą, kurį taisęs Małachowskis. Iššaukė į Vilnių Małachowskį, gal jis duos ką nors daugiau. Jis atvyko, tepatvirtino anų žodžius: kad taisęs štiletą Vitkevičiui, o lazdą, duotą jam pataisyti, atidavęs Paškevičiui.

Reikėjo išaiškinti ir tat, iš kur atsirado štiletas. Paaiškinimus davė Vitkevičius. Štiletą yra gavęs iš buv. mokytojo Šalmo (Szołm), pataisęs, parsinešęs namo; pas jį pamatęs Ivaškevičius, tai perlaužęs ir pasijuokęs „kam tau toki niekai“, tai jis ir nebetaisęs, o atidavęs Hurčino vaikui Kutnevičiui. Tuoj policija atėmė štiletą iš Kutnevičiaus, meistras Małachowskis pripažino, kad jis panašus į tą, kurį buvo davęs Vitkevičius.

Vitkevičius tik Vilniuje klausiamas pasakė dar vieną naują dalyką, jog turėjęs 2 mažu pistolėtu, pirkęs juos iš mokinio Novickio, o atidavęs mokiniui Jelenskiui; be to turėjęs šoblią, kurią buvo gavęs iš savo dėdės Mikuckio, ją palikęs Kražiuose, savo bute.

Matyt tenai bute nelabai atidžiai ieškojo, ar nežinojo, kad reikės paimti ir ginklai. Tardytojai nepasitenkino atsakymais, jie ėmė kamantinėti, iš kur yra gavęs lazdą su štiletu. Jis pirkęs iš savo tėvo lekajaus Mato, o tas buvo radęs pamestą ant kelio. Tinklas vis pynės ir pynės.

Visdelto Juodieji Broliai galėjo ar ketino būti ginkluoti, taigi nusidėjimas daug didesnis, negu iki šiol buvo manoma.

Jančiauskas pamatęs, kuo rūpinas, paaiškino, jog ginkluotis neketino, tik Suchockis berašydamas ant mūrų teturėjo būti su ginklais. Zelenavičius nieko nežino apie ginklus. Vitkevičius paaiškino, jog juokais vieną sykį buvo pasakęs, jog „kai eisiu daryti užrašų, pasiimsiu pistolėtus“, o ištikrųjų jis pats jokių ginklų neturėjo, tik štiletą, kurį buvo atidavęs Paškevi-

---

[102] l. 95.

čiui. Bet viename Juodųjų Brolių susirinkime buvo kalbama apie ginklus: Jančiauskas sakė, jog darant antrašus ant sienos reikės persirėdyti ir apsiginkluoti, bet šito nepadaryta. Juodieji Broliai nesiruošė rimtai ginkluotis, vienas kitas buvo pasitaręs, čia juokais, čia ramiai, delto buvo prieštaravimų smulkmenose. Zelenavičius tvirtino, jog Vitkevičius, o ne Jančiauskas buvo sakęs, kad eis apsiginklavęs ir persirengęs, bet pridėjo, jog tokio nutarimo nebuvo. Jančiauskas atsakė, jog neatmenąs, ar jis ar kas kitas būtų tat sakęs. Zelenavičius dar pridėjo, kad buvo susitaręs su Jančiausku kits kitą saugoti, kad kas nepastebėtų. Vitkevičius paklaustas pasakė, kad kalbos apie pistolėtus neatsimenąs, o jeigu ir buvo, tai juokais pasakyta[103].

Iš šitos medžiagos negalima buvo sudaryti rimto ginkluoto sąmokslo.

B. Paškevičiaus byla.

Mokytojas Paškevičius, gyvenęs su Jančiauskiukais, rodė uolumą Rusų vyriausybei, sekė Jančiauskiukų gyvenimą, per dvejus metus buvo girdėjęs visokių kalbų, kartais atvirų, dabar visa tat ištraukė aikštėn, ir apie viską ėmė pasakoti tardytojams, dar nuo savęs pridėdamas savo paties išvadas. Jančiauską ypač suerzino Paškevičius, ir po to turėjo ant jo širdį ir delto, matydamas, kad jį skandina, sumanė jam tuo pačiu atsilyginti. Paškevičiaus neprašytas uolumas net tardytojams pasirodęs įtariamas, nes rodė perdaug karštumo, bekaltindamas savo mokinį.

Tai Jančiauskas ėmė rinkti žinių apie jį, prisiminti, dabar jį sekti. Jis nugirdo, jog Paškevičius gruodžio 10 d. 7-8 val. ryto, prie Jono Jančiausko ir tarnaitės Elzbietos Liutkevičienės sudeginęs popierius, ir prašęs nesakyti, nes visi supūsią kalėjime. Jančiauskas prisiminė, jog turįs ginklą, tai ir apie tat papasakojęs.

Dabar gavę tokių žinių tardytojai nutarė Paškevičių areštuoti[104].

---

103 l. l. 154-168.
104 l. 82.

Žinios buvo teisingos. Tikrai taip kalbėjo Paškevičius, užėjęs pas Jančiauską, kai jis jau buvo suimtas, o tat buvo girdėjęs ir teisėjas Przewłockis. Paškevičius šitaip pasakęs: „aš pražuvau, bet jeigu turėsiu žūti, tai įtrauksiu pasaulio ar provincijos pusę“[105].

Dabar ėmė klausinėti Paškevičių prie Daujoto apie Jančiausko parodymus del ginklų[106] ir apie sunaikintus raštus. Paškevičius paaiškino, jog sudeginęs susirašinėjimus su giminėmis. O padaręs tat apskritai gąsdinamas. Tikrai jis buvo taip sakęs, kaip tvirtino Przewłockis, jog „pražuvęs“, bet tąja prasme, jog Jančiausko tėvai turės pretenzijų į jį, o visa kita pramanęs, esą įtrauksiąs kitus žmones. Atrodė paaiškinimas neįtikėtinas.

Pašaukė Przewłockį, sustatė akis į akį su Paškevičium, bet kiekvienas paliko prie savo žodžių. Tai Paškevičiaus paaiškinimai atrodė tardytojams neužtektini, ėmė vėl klausinėti.

Paškevičius nesakęs Jančiauskų tarnaitei, kad ji tylėtų; ji patį visi baugindavo. Jančiausko Kipro nekiršinęs prieš esamąją socialinę tvarką, bet tikrai pasakojęs apie užsienių elgetas, kad jie turį užlaikymą, o čionai to nėra, taigi jį norėjęs pripratinti, kad šelptų elgetas[106].

Bet Jančiauskas buvo suteikęs ir daugiau smulkmenų apie Paškevičiaus elgimąsi ir žodžius, kad apie spindulingus išgirdęs iš Paškevičiaus, kai vežė iš Kražių Sabaliauską, jis tuomet buvo pasakęs, kad reikia padauginti kaltųjų skaičių, kad aniems Vilniuje būtų lengviau.

Paškevičius taip ir nepasiteisino, jis visdelto tardytojams (Botvinkai ir Baikovui) atrodė įtariamas, turįs kažinkokį slaptą susirašinėjimą. Bet antra vertus, jis jiems padėjo susekti laiškų rašytojus, jis labiausiai kreipė įtarimą į Jančiauską, Daujotas giriąs Paškevičių, jo nusistatymą, o Daujotas yra tikrai vertas pasitikėjimo. Taigi delto jo neareštavo, paliko direktoriaus priežiūroj[107].

Vilniuje betardant „Juoduosius Brolius“ Paškevičius vėl buvo minimas, ar tai del ginklų, ar del žinių apie slaptąsias

---

[105] l. 95.
[106] l. 96.
[107] l. 100—101.

draugijas, o kartais net juo pačiu ir jo darbais rūpinas. Del ginklų tai nieko blogo jo darbuose nesusekė, del kalbų apie slaptąsias draugijas jis visiškai užsigynė. Juodųjų Brolių byloje jis liko liudininku. Jančiausko bandymai įpainioti Paškevičių, kaip žinantį apie slaptąsias draugijas, neturėjo geros kloties. Visdelto lieka spragų žiniose apie jį: kas jis, ką dirbo ir t. t.

Taigi atsitiktinai, netyčiomis visą laiką tekdavo kliudyti Paškevičių. Pav., jo bajorystė buvo neįrodyta. Karo teismo komisija praneša Novosilcevui, jog įrodymų nėra, reikia jie pristatyti,[108], o ir yra jo parodymuose prieštaravimų.

Paškevičius apie save duoda tokių žinių: kilimo jis esąs bajoras, mokslus ėjęs Mintaujoj; motina anksti mirusi. Kur krikštytas, nežinąs.

Taip jis rodė 1824. I. 21. Karo komisija vėl jį iššaukė, klausinėjo jau naktį, ištraukė ir kitus jo parodymus ir sugretino juos. Vakar, sako vadinęs save našlaičiu, mokęs jį Goldbergeris, Mintaujos kunigas, o pirmiau XII. 15 užrašuos sakęs, kad sudeginęs sesers ir giminių laiškus iš Minsko gub. Kur gi dabar teisybė?

Paškevičius dabar turėjo išduoti savo paslaptį, išsisukti nebegalėjo. Jis prisipažino, jog Budslave Minsko gub. turįs nejungtuvinę žmoną, našlę Franciškią Adomavičienę, iš jos turįs sūnų ir dukterį. Laikąs juos Gudijoj, kad niekas nesužinotų, ir universitetas neatimtų iš jo mokytojo vietos. Sudegintų laiškų buvę devyni iš viso, penki nuo žmonos, o kiti keturi nuo kitų asmenų: du — nuo komisaro Moračevskio, kuris aniems pristato produktus, du — nuo kaimyno Rodzevičiaus, prie jų du rejestru pristatytų vaikams produktų. Savo giminių nežinąs, jokios sesers neturįs. Paškevičius pasakė savo paslaptį, kurios iki šiol niekas Kražiuose nežinojo. Jį apėmė baimė. O jeigu ir dabar juo netikės? Jo vaikų likimas dabar neužtikrintas. Ir jis įtikinimui prideda baisią priesaiką: „jeigu rodau neteisybę, ir jeigu yra bent vienas koks laiškas be minėtųjų devynių ir 2 rejestrų, kuriuos sudeginau, tai tenubaudžia Viešpats mano kūną ir sielą“[109].

[108] l. 169—170.
[109] *Priedas* VIII.

Dabar Paškevičius davė kitų žinių apie savo mokslus. Jis pats yra mokęsis Kražiuose, o paskui ėjo mokslus Vilniaus universitete, tat matyti iš tikrų jo atestatų[110]. O iš jo tarnybinio lapo matyti, kad universitete klausė lotynų ir lenkų literatūrą, paskui buvo išvykęs į Karaliaučių pasitobulinti vokiečių, prancūzų ir italų kalbose; grįžęs gyveno Vilniuje, davinėjo privatines pamokas. 1818 m. mokė vokiečių kalbos vyriausioj dvasinėj seminarijoj, nuo 1819. IX. 1 buvo vokiečių kalbos mokytojas Kražiuose; kadangi nebuvo bažnyčioj susituokęs, tai užrašytas tarnybos lape nevedusiu[111].

Karo teismo komisija norėjo dar patyrinėti apie Paškevičiaus bajorystę, patikrinti jo žinias, bet tuo užsitęstų Kražių byla. Ir Novosilcevo nurodymais velijo nebetyrinėti tų smulkmenų, prieš jį esą užtektinai įrodymų, tai jis neišsisuko, jį taip pat teisė.

C. Juodųjų Brolių tikslai ir santykiai su kitais.

Norėdama smulkiau sužinoti „Juodųjų Brolių" tikslus, matydama, jog esamosios žinios vis dar neaiškios, karo teismo komisija ėmė dar klausinėti, gal dar ką sužinos, netikėjo, kad būtų viską pasakę. Daugiausia žinių turįs duoti Jančiauskas, todel jo ir paklausė.

Jis atkartojo tas žinias, ką pirmiau pasakojo, gal tik vieną kitą brūkšnelį pridėjo naujai. Juodųjų brolių vardą jis pats yra davęs, bet jo nepramanęs, buvo girdėjęs būdamas Kaune, kame yra tokia draugija buvusi. Kas į ją įeidavo — vietos gyventojai ar mokiniai, nežinąs[112].

Karo komisija ir dabar nepasitenkino tokiu jo aiškinimu; jie norėjo daugiau žinoti, įtarė, jog jisai dar šį tą slepiąs, nes Vitkevičius sakė, jog Jančiauskas prisipažinęs, kad ir pats priklausęs prie „Juodųjų Brolių" Kaune.

Taigi vėl klausė apie tą draugiją Kaune. Jančiauskas pakartojo tą patį, jog nepriklausęs, pasakęs tat Vitkevičiui juokais. Atvykus jam į Kauną 1818 m. apie „Juoduosius Brolius" pasa-

---

[110] l. l. 171-2, 173-4.
[111] l. 175-6.
[112] l. 154—168.

kojęs Edmundas Zaviša, su kuriuo buvęs viename bute. Draugija buvo tuo laiku, kai iš Užnemunės nemaža mokinių buvo atvykę į Kauną mokytis. Rinkdavos jie Chrapovickio namuose, sykį buvo iškėlę puotą; prie draugijos priklausė daugiausia užnemuniškiai, ir tai toki, kurie buvo aukštesniosiose klasėse.

Be Zavišos apie tą draugiją pasakojo mokinys Ferdinandas *Matczewskis.*

O kai jis buvo atvykęs į Kauną, tai nė vieno mokinio iš Užnemunės nebebuvo radęs Kaune, draugijos tuo laiku nebuvo, taigi jisai prie jos negalėjo priklausyti. Kur yra Zaviša ir Matczewskis, nežinąs[113].

Surasti siūlus, kurie rištų prie „Juodųjų Brolių" ne tik Kražiuose, bet ir Kaune, taip ir neteko.

Reikėjo išaiškinti jų *tikslai.* Tuo reikalu vėl klausinėjo Jančiauską.

Steigiant tą draugiją, visai nebuvo tikslo palengvinti Vilniaus suimtiesiems, padauginus kaltųjų skaičių. Tokios kalbos Kražiuose atsirado vėliau, po to, kai išnešiota laiškai. Generolas Suchtelenas buvęs Kražiuose pasakė, jog dariusieji tat galėjo norėti duoti darbo komisijai, parodyti, jog daug yra kaltų ir delto turėtų sumažinti bausmę. Tat girdėjęs iš Paškevičiaus, pasakė Pesliokui, kad laiškai išmėtyti „spindulingiems" padėti.

Šiaip niekas iš Juodųjų Brolių nesakė, kad reikia padėti suimtiesiems, niekas nesakė, kad kaltųjų padauginimas sumažins bausmę.

D. Juodieji Broliai ir spindulingieji.

Tardomajai komisijai rūpėjo nustatyti, kad buvo koki santykiai tarp spindulingųjų, vėliau pasivadinusiųjų filaretais, ir Juodųjų Brolių.

Žinių turėjo duoti Jančiauskas ir Vitkevičius. Jančiauskas pasakė, jog pirmą sykį jis buvo išgirdęs apie „spindulinguosius", kai Kražiuose suėmė ir po to išvežė į Vilnių mokytoją Sabaliauską, 1823. XI. 7 išgirdęs apie spindulinguosius iš Paškevičiaus. Jisai sakęs, kad suėmė Sabaliauską už tat, kad priklausęs prie spindulingųjų, tik tuomet ir tesužinojęs apie juos. Paškevičius

---

[113] 1824. I—23 (l. 179—180).

tuomet papasokojęs ir daugiau, kad toji draugija atsirado prieš keletą metų, kad rektorius Malewskis ją išvaikęs, tai tuomet jie susidėjo į draugiją jau kitu, filaretų vardu. Draugija dalijosi į 3 klases, turėjo spausdintą instrukciją arba organizaciją; ji buvus įsteigta patriotinei dvasiai platinti.

Vitkevičius maža ką tegalėjo pasakyti: sako, tik girdėjęs, ėjo neaiškios kalbos.

Paškevičius visai užsigynė, pasakė, jog nieko nežinąs, mokiniams nieko nesakęs, o jis pats išgirdęs apie spindulingus, kai prasidėjo tardymas[114].

Ėmė klausinėti toliau Jančiauską, jis vėl pasakė keletą naujų smulkmenų iš Paškevičiaus žodžių. Paškevičius jam pasakęs, jog spindulingųjų laimei prie jų priklausą daug kunigų, juos reikalaują į Vilnių, ir kitų luomų žmonės galį prisidėti.

Juodieji Broliai, kaip sako Jančiauskas, kurio nors santykio su kitomis mokyklomis neturėjo ir neketino siuntinėti joms laiškų.

Paškevičius pirmiau užsigynęs, dabar išsigandęs ėmė pasakoti apie visą, ką girdėjo, gal būti išsisukdamas ir čia pasakojo nevisą teisybę.

Pasklido kalbų, kad tardomoji komisija suėmus spindulingus, jų tarpe 2 piaru iš Polocko. Toliau ėmė kalbėti, bet žinios tos pasirodė neteisingos, jog suėmė vieną kunigą iš Kolainių karmelitų mokyklos. Iki šiol kunigai galėjo pasijuokti iš jų, kad vieni pasauliniai mokytojai tepriklausą prie įtariamų draugijų, todel karmelitų suėmimą jis pavadinęs laimingu nuotykiu. Bet apie kitus luomus negirdėjęs ir nekalbėjęs. Kad kaltųjų padauginimas gali sumažinti bausmę, yra girdėjęs, esą taip sakęs gen. Suchtelenas, apsilankęs Kražiuose.

Jančiauskas ėmė dar daugiau prisiminti, ką pasakojo Paškevičius.

Jis prisiminė ką kalbėję Narkevičius ir Paškevičius apie spindulingus. Paškevičius sakęs, jog kitose valstybėse nepaisą visai slaptųjų draugijų, dargi jų uždarymo būdas paprastai prisideda prie švietimo sumažinimo.

---

114 l. 154—168.

Paškevičius, išgirdęs tokį savo kaltinimą, pašokęs, sušukęs: tai melas, Jančiauskui tikėti negalima, juk jis susekęs ir nurodęs slaptosios draugijos pradėtoją.

Naujos smulkmenos naujų santykių nenurodo, o vis sukinas apie tat, ką kas manęs Kražiuose. Visdelto karo komisija norėtų dar paklausinėti ir patikrinti smulkmenas apie spindulingus, prašo Novosilcevo dar tas žinias patikrinti. Bet jam atrodė tos smulkmenos nesvarbios, kaip buvo nesvarbu Paškevičiaus bajorystės įrodymas, del jų vienų, jo nuomone, stabdyti ar tęsti bylą nėra reikalo.

E. Slaptieji raštai pas Jančiauską.

Visdelto turėjo būti kas nors iš slaptų raštų. Jis pasisakęs Vitkevičiui, jog turįs slaptų popierių.

Kai atvyko suimti mokytojo Sabaliausko 1823. XI. 7. tai Jančiauskas paslėpęs popierius į batą. Koki tie raštai?[115].

Jis paaiškino, jog tat buvę juodraščiai pakvietimo padaryti teismui tarp mokinių, apie tat pasakojo Vitkevičius; paskui: perrašytosios eilės iš Niemcevičiaus („Šakelė"), Węgierskio („Bočiai") ir t. t., pakvietimą atidavęs Vitkevičiui, o visą kitą sudeginęs. Taigi nebuvo tenai nieko, kas vestų į santykius su kitomis slaptomis draugijomis.

3. Jančiausko tėvas Vilniuje.

Esant bylai ir kaltinamiesiems Vilniuje, teatvažiavo į Vilnių vienas Jančiauskas — tėvas, Raseinių pav. sienų teismo pirmininkas. Jisai rūpinos kaip nors palengvinti savo sūnaus likimą. Beldėsi į visokias duris, stengėsi visur kur galima įeiti. Jam vienam reikėjo visus užtarti, nes kitų mokinių tėvų ar nebuvo, ar negalėjo rodytis, ar prieiti negalėjo ar nemokėjo.

Jančiausko tėvas kreipęsis į Novosilcevą, kad jisai prašytų sosto ir užtartų jo sūnų. Jis nurodinėjo į jo jaunystę ir t. t.

Novosilcevas atsakė į šitą tėvo prašymą, nieko nežadėdamas. Jis suprantąs, sako, tėvų sopulius, bet sūnus nėra mažas; juk jisai greta tėvo naudojosi bajorų privilegijomis savo paviete,

---

115 l. l. 179—180 (1824. I. 23).

dalyvavęs bajorų seimelyj; ši byla eina įstatymais, bet, žinodamas švies. caraičio maloningumą, tikisi, kad sprendimas bus minkštesnis[116]. Taigi nieko nežadėjo. Blogas buvo ženklas. Apie kitų tėvus ir negirdėti: atvažiuoti negalėjo ar nedrįso rodytis.

4. **Sprendimas.**

Karo teismas, kaip minėta, dirbo santarvėje su Novosilcevu, jo tardomoji komisija atsiklausdavo del kiekvieno tardomojo žygio, betgi galutiną sprendimą darė patsai teismas.

Vasario mėn. pradžioj (5—6 d. II) karo teismas padarė sprendimą[117]. Sprendimas bene buvo toks: Jančiauską, Vitkevičių, Zelenavičių pasmerkti mirti, Peslioką, Ivaškevičių, Suchockį išplakti, Paškevičių tvirtovėj laikyti.

Novosilcevas, gavęs karo sprendimą, tuojau pranešė caraičiui apie jį, pridėdamas savo nuomonę; tik iš jos nematyti, kad kalbėtų ar prašytų suminkštinti sprendimą. Jis tik nurodė padarytąsias teismo sprendime klaidas, o jų buvę nemaža.

Peslioką, Ivaškevičių ir Suchockį nusmerkė išplakti, bet, eidamas bajorų privilegija, to negalėjo skirti, reikėjo skirti kitą bausmę. Mikalojus Paškevičius atiduotas teismui už laisvamaniškas mintis ir popierių sudeginimą, o karo teismo komisija pritaikė 1762. X. 19 „ukazą" apie melagingus skundimus. Be to, Vitkevičius yra nepilnametis, tai einant 1766. V. 2 „ukazu" apie nepilnamečius skiriant mirties bausmę reikėjo pačiam sprendimo nedaryti, o tat patiekti valdančiajam senatui[118].

Caraitis sprendimą panaikino, o paskyrė nuo savęs bausmę. Iš visų atėmus bajorystę nubausti šitaip: Jančiauską, kaip sumanytoją, ir Zelenavičių apkalus grandiniais išsiųsti į Bobruisko tvirtovę dešimčiai metų ir pristatyti prie sunkiųjų tvirtovės darbų apkalus grandiniais, po 10 metų išsiųsti kareiviais į Orenburgo linijas, o jeigu netinka tarnybai, tai į Sibirą gyventi; tą pačią bausmę reikia paskirti ir Vitkevičiui, kaip sumanytojui, bet kadangi jis nepilnametis, tai jį ir mažiau kaltuosius Peslioką, Ivaškevičių ir Suchockį, apkalus grandiniais kelionės laiku, išsiųsti į Orenburgo liniją ir paskirti kareiviais be teisės išsitarnau-

---

[116] (l. 180—182) — Į prašymą atsakymas.

[117] Rodos jo neliko Novosilcevo byloje, o buvo persiųstas caraičiui.

[118] Novosilcevas caraičiui 1824. II. 7 Nr. 190 (l. 187—8).

ti; Paškevičių, del jo geros be kliaudžių tarnybos, pasodinti Bobruisko tvirtovėje skyrium vieną į kazematą dvejiems metams, o po to išleisti; išlaidas išieškoti iš jų pačių ar jų giminių.

Apie tą visą bylą ir savo konfirmaciją caraitis pranešė imperatoriui. Baigdamas pridėjo apie dovanas, kurias reikėtų paskirti Kražių mokytojams ir mokiniams, o taip pat rektoriui[119].

5. **Nuteistųjų išvežimas.**

Karo teismo su pakeitimais sprendimą patvirtino caraitis Konstantinas 1824. II. 28; jis pranešė apie tat imperatoriui, o tas vos po mėnesio III. 28 davė žinią apie savo sutikimą. Bet Konstantinas nelaukė, ką pasakys viešpats, įsakė tuojau sprendimą įvykdyti. Rytojaus dieną II. 29 įsakė Novosilcevui: „patirti, kokį įspūdį padarys publikoj bausmė, mano paskirtoji". Visa tai turi padaryti slapta, patirti reikia tikras žinias[120]. Novosilcevas pavedė policmeisteriui Šlykovui sekti ir jam apie tat pranešti.

Ir netrukus kovo 8 ir 9 d. sprendimą įvykdė viešai.

Apie tat, koks buvo įspūdis, užsiliko žinių, vienos iš sekusio Šlykovo, kitas buvo surinkęs rektorius Twardowskis, Lelewelis ir kiti.

Šlykovas ir kiti suteikė Novosilcevui tokių žinių, kurios buvo ką tik surinktos, nes rašė rytojaus dieną ar tuoj po to įvykio (rašė III. 9.). Aprašoma, kaip ta iškilmė atlikta ir kaip visuomenė į tat atsiliepė.

Kovo 8 d., rašo jisai, vidudienį (taigi 12 val.) išsiųsti Jančiauskas, Zelenavičius ir mokytojas Paškevičius; kol kiekvieną prirengė, tatai gana ilgai truko; buvo susirinkus didelė daugybė žmonių, kurie lydėjo iš Did. daboklės už Aušros vartų. Jiems pasitikti pasirodė keli ekipažai, gal būti prijaučiantieji jų likimui. O rytojaus dieną (III. 9.) 11 val. ryto išsiųsti paskutiniai — Vitkevičius, Pesliokas, Suchockis, Ivaškevičius; jų lydėti susirinko dar daugiau žmonių.

---

[119] l. 189, 190—1 (konfirmacija), 193—6 (raportas carui) *Priedas* VIII.
[120] Carait. — Nov. 1824. II, 29. Nr. 25, (l. 197).

Viskas ėjo kaip reikiant, jokio triukšmo nebuvo. Nusidėjėliai, išsiunčiant, dargi dedant grandinius, nerodė nė mažiausio gailesčio ir buvo jiems vistiek, kas su jais daroma, bet lydintieji juos jų gailėjosi. Ypatingai krito į akį: Jančiausko tėvas, stovėjęs šiek tiek toliau nuo vežimo, kuriuo vežė sūnų, su didžiausiu sopuliu, ir vienas pilietis, kuris pasakė: „rūpinas jų auklėjimu, o jie štai ko užpelnijo savo nusidėjimais".

Iš publikos teko išgirsti tokių nuomonių. Kai kur namuose šitaip kalbėjo: „reikia tik atvožti Lietuvos Statutą ir pamatytumėte, kokia didelė bausmė paskirta maištininkams. O kiti buvo baimės apimti; nes jeigu taip nubaudė kražiškius, tai kokios bausmės sulauks Kėdainių mokiniai[121]. Bausmė daro pageidaujamą įspūdį[122].

Apie tuos įvykius praneša ir universiteto rektorius *Twardowski.* Karo pirmininkas Rosen'as, išgirdęs jog žada viešai išvežti, rūpinos atkalbėti nuo to žingsnio. Novosilcevas, R. Korsakovas stengėsi išsisukti nuo atsakingumo už viešumą. Ir suprantama, kodel jie tat darė: juk tai buvo caraičio noras, o tat pasakyti buvo nepatogu. Iš anksto buvo jų apgalvotas ir sudarytas apeigų planas, „vežimus tyčia pastatė toliau nuo daboklės, už kokių pusantro šimto žingsnių, kad apkalti, nepratę dar prie naujų ir neištemptų geležinių pančių, vilktųsi prie jų pamažėle ir sunkiai. Jie ėjo pro daugybę susirinkusių žmonių, kurie verkė graudžiomis ašaromis, bet niekas neparodė jokio pasipiktinimo. Visi paniuriai tyli, tik kartais girdėti verkiant ir raudant".

Lelewelis, rašydamas apie Novosilcevą Vilniuje, piešia visai kitokią minios nuotaiką. Jančiauskas raminęs draugus. Žmonės piktinęsi, moterys klykė, alpo, jos verkė[123].

Dar kitaip praneša apie tat pats *Novosilcevas,* o jis turėjo Šlykovą ir kitų žvalgų. Jie akyliai sekė minios nuotaiką.

Atatinka ir artimos Novosilcevo pranešimui Twardowskio žinios[124].

---

[121] Kėdainių mokinių byloje buvo iškeltas kaltinimas esą norėję nužudyti patį Konstantiną.

[122] l. 198—200. Novosilcevas caraičiui — 1824. III. 9. N. 296.

[123] *Brensztejn,* p. 556—7 t. 124.

[124] Šitą sceną aprašė Mickevičius III Velinių dalyje.

6. Dovanos.

Sėkmingai pabaigus tardymą ir suradus kaltininkus, kilo klausimas apie susekusiųjų nuopelnus ir jiems dovanas už tat.

Novosilcevas, pranešdamas caraičiui apie darbų baigimą, nurodė Baikovo, Botvinkos, o taip pat ass. Krulikovskio nuopelnus[125].

Caraitis Konstantinas pristatė Novosilcevo raportą pačiam viešpačiui, nurodė jį sekdamas anų nuopelnus, o nuo savęs ypatingai dėkoja Novosilcevui už rūpestingumą ir uolumą susekant sąmokslą[126].

Novosilcevas sako viską įvykdysiąs, kas jam pavesta ir dėkoja caraičiui už atminimą[127].

Imperatorius pranešė Konstantinui, o tas Novosilcevui, jog pakėlęs jį (Novosilcevą) tikruoju slap. tarėju; klausia jo, kokias dovanas reikėtų suteikti Botvinkai, Baikovui ir Krulikovskiui[128].

Novosilcevas dėkoja caraičiui už užtarimą ir malonę, nes jis vykdęs tik jo nurodymus[129].

Tuo pačiu laiku Novosilcevas gavo iš galingojo gr. Arakčejevo žinią apie dovanas. Tai Novosilcevas jam dėkoja už laišką, už prisidėjimą gauti dovanos, už palankumą[130]. Bet čia visai neužsimena apie Konstantiną.

Gal Novosilcevas pats buvo kreipęsis į Arakčejevą, kad tas jam davė žinią apie skiriamas jam dovanas?

Konstantinas, tvirtindamas sprendimą, priminė carui, kad paskirtų dovanas Kražių mokiniams, kurie pasirodė esą ištikimi: Čaprackiui, Stulginskiui, Jaulauskui; jiems buvo pasiųsti laiškai, tai jie gavę tuojau pristatė vyriausybei, o mokinys Holšteinas, nors ir buvo gavęs, bet iš baimės ir nenusivokęs ką daryti sudegino, bet pranešė vyriausybei be jokio gaiščio; jie esą parodę uolumą ir prisirišimą prie vyriausybės; jie turi būti kuo nors pažymėti, ypač dabartiniais laikais. Juk tuo keliu sąmok-

---

[125] l. 108—113, raš. 22. XII. 18/20 (3. I. 1824 N. 1829).

[126] 126 l. 143—4 (1824. I. 6 Varšuva).

[127] l. 147 (1824. I. 10 N. 10).

[128] l. 183. (1824. II. 1 Konstantinas - Novosilcevui).

[129] l. 185. (1824. II. 5. Novosilc. - Konstantinui).

[130] l. 186. (1824. II, 5. Nov. - Arakčejevui).

slininkai galėjo bandyti: ar praneš, ar ne, gal prie jų prisidės. Iš savo pusės siūlytų apdovanoti sidabro medaliais su tam tikrais parašais ar kuo kitu. Kražių mokyklos direktorius Daujotas ypatingai pasitarnavęs: atidavė laiškus, padėjo susekti kaltuosius, tai jam siūlo Vladimiro ordino IV laipsnį[131]. Viešpats tam sumanymui pritarė ir davė sutikimą.

Ir Novosilcevas, gavęs caraičio raporto nuorašą, pats siūlo del dovanų dar vienam — universiteto rektoriui *Twardowskiui*. Stipri jo kalba, pasakyta uždarant Kėdainių mokyklų, rodo, jog jis labiau ir labiau darosi ištikimas vyriausybei.

Caraitis pristatė viešpačiui ir šitą, jis taip pat sutinka duoti dovaną, tik kokią — laukia pasiūlymo, nes klausia Novosilcevo kokią duoti dovaną Twardowskiui[132].

Novosilcevas pasisakė, jog esąs vertas Onos 2 laip., nes jau turįs kiemo tarėjo rangą[133]. Dar nesenai prieš Juodųjų Brolių susekimą jis pats sėdėjo arešte[134], tai po to uoliai vykdė vyriausybės norus[135].

Visas dovanas — ordinus, medalius — caraitis siuntė Novosilcevui, o tas universiteto rektoriui, kad įteiktų. Rektorius išsiuntė į Kražius, kad vietoj įteiktų. Mokiniams pavesta įteikti medaliai birželio mėn. viešųjų egzaminų metu. Šitam darbui atlikti pakviesta garbės globėjas Raseinių pav. Bielozoras.

Mokiniai gavo medalius dykai, Daujotas, kaip paprastai, turėjo užsimokėti už jį 30 rub. ass.[136]

V.

Juodųjų brolių likimas.

Juodieji Broliai norėjo gelbėti draugus ir tėvynę, už tuos norus davė jiems įvairių sunkių bausmių. Nė vienas neišbuvo iki bausmės galo: vieni mirė, kiti pakilo aukštai, prasimušė kaip

---

[131] l. 193—196. *Priedas* VIII.
[132] l. 202. Carait. N-vui 1824. IV. 12.
[133] l. 203 (1824. IV. 17 N. 677).
[134] l. 198—200 Novos. caraičiui 1824. III. 9. N. 396.
[135] Caraitis - Novosilcevui 1824. V. 2, 24, Novos. - rektoriui 1824. V. 19/31 N. 823. Twardowskis N-vui 1824. VI. 1,8. (l. 205—219).
[136] l. 211.

nors: buvo tai energijos ir valios žmonės, o silpnosios sveikatos neištūrėjo, ar mirė ar nusižudė.

Kiekvienas iš jų turėjo savo likimą.

1. Bobruisko tvirtovėje.

Jančiauskas.

Jisai sėdėjo Bobruisko tvirtovėje, turėjo dirbti sunkiuosius darbus, bet darbo nedavė: laikė jį drėgnuose kazematuose, išleisdami tik trumpam laikui pasivaikščioti. Ir teko laukti, kada ateis galas jo kančioms. Neilgai teko belaukti. Greitai po to įvyko atmainų Rusų soste: mirė Aleksandras (1825), jo vietą užėmė jo brolis Mikalojus. Jisai, tas griežtasis absoliutistas, turėjo atitaisyti, ką buvo padaręs „palaimintasis" Aleksandras. Sykį 1826 m. belankydamas Bobruisko tvirtovę pamatė Jančiauską, krito į akį savo išvaizda, inteligentiškumu, liepė paleisti iš ten (1826 m.).

Jančiauskų šeimynoj užsiliko pasakojimų, kaip tat atsitiko. Tėvas ir giminės rūpinos savo sūnum, ieškojo kelių jam išgelbėti, o tat galima tik priėjus prie caro. Kažinkokiu būdu jiems pavyko įgyti carienės palankumą, jos užtarimą pas carą, o ji išprašė besilankant Bobruiske paleisti Jančiauską, ir caras nors nenoromis, bet padaręs, nes buvo žadėjęs patenkinti jos prašymą, pats nežinodamas, ko paprašys. 1826 m. Jančiauską paleido iš Bobruisko, paskyrė tarnauti eiliniu kareiviu į vieną pulką, stovintį Vilniaus gub. Kurį laiką esą buvęs Rudzkio tarnu. Po penkerių metų jis avansavo ligi karininko ir išėjo į dimisiją[137].

Del avansavimo į karininkus yra kita žinia, kurią yra suteikęs jo Kražių laikų draugas A. Pesliokas. Jis pasakoja, kad Jančiauską paleidęs iš Bobruisko ne caras, bet jo brolis Mykolas. Jančiauskas tarnavęs eiliniu kareiviu, 1828—29 m. buvęs turkų kare, ten už narsumą gavęs puskarininkio laipsnį, 1830 m. dalyvavęs kare prieš lenkų sukilėlius, buvęs sužeistas, delto gavęs karininko laipsnį ir išėjęs į dimisiją[138]. Gal būti tikrai caras lankėsi Bobruiske, bet neabejotinai teisingos kitos žinios: tik dalyvaudamas kare galėjo gauti aukštesnį rangą. Jančiauskas

---

[137] Šitą man pasakojo p. Jančiauskas, ano palikuonis, gyv. Kaune.

[138] Zapiski Pesliaka („Istoričeski Viestnik" 1883. IX. p. 576—8).

gavęs lenkų ordiną — tai buvo duodama už sukilėlių malšinimą. Tik abejotina, ar savo noru ėjo į šitą karą[139].

Jančiauskas grįžo į Žemaičius, gyveno dvare, ūkininkavo, vedė, sulaukė šeimynos, dalyvavo visuomenės gyvenime, buvo bajorų maršalu, mirė 1853. IX. 19.

Pergyvenimai buvo toki gilūs, jog nepasakojo niekam apie Juoduosius Brolius, apie tat nepaliko jokio raštelio, lyg bijojo, lyg kažinką slėpė.

Feliksas Zelenavičius.

Jis taip pat buvo išsiųstas į Bobruiską; kitaip buvo susidėjęs visas jo gyvenimas, nežinomai atsirado, trumpą laiką švistelėjo ir nejučiomis išnyko. Jis gimė apie 1805 m., bylos laiku jam buvo 18 metų.

Iš kur jis kilęs, nėra žinių. Tardomas pasisakė, jog esąs bajoras, jo tėvai gyveną Daujoto sodžiuje „Palėkių“ vardu[140], o tai galėjo būti Palekėlė Viduklės par. Veikliausiai buvo valstietis, gal būti ir jo pavardė buvo kitokia[141]. Matyt, buvo tai gabus ir mokslus vaikinas. Įstojo į gimnaziją 1818. IX. 1, besimokydamas buvo gavęs pasižymėjimų: 1822 m. buvo gavęs medalį, įrašytas į aukso knygą[142].

Zelenavičių nuteisė, niekas juo nesirūpino, nebuvo kam galvoti apie jį nei Vilniuje nei Bobruiske. Ir tenai tvirtovėje jis mirė, bene 1826 m. Įvairiaip pasakoja apie jo mirtį. Jo Kražių draugas Pesliokas sako, jog išbuvęs 9 mėn. apkaltas grandiniais kazematuose, išėjo iš proto ir mirė neatsigavęs[143]. Jančiausko giminių pasakojimais Zelenavičius gavęs džiovą ir po dviejų metų miręs[144].

2. Ištremtieji į Orenburgą.

Keturi kražiškiai: Vitkevičius, Suchockis, Ivaškevičius, Pesliokas buvo ištremti į Orenburgą, prie Uralo kalnyno. Sunki

---

139 Žinių suteikė p. B.
140 Bylos l. 123-4.
141 Metrikuose šitos ir panašios pavardės Viduklės par. neteko užtikti.
142 *Brensztejn* Filomata, 19.
143 Zapiski Pesliaka, p. 577.
144 *Brensztejn,* Czarni Bracia, 558.

buvo kelionė, vežė apkaltus grandiniais, nugabenę į Orenburgą ir, paskirstę kiekvieną į atskirą pulką, paleido. Čionai neleido jiems ištarnauti, visą laiką turi būti eiliniais kareiviais.

Visi tarnavo eiliniais, tarp savęs susieidavo, palaikė kits kitą. Vėliau atvyko vilniškių Zanas ir Suzinas, kartais atsirasdavo atsitiktinai koks turtingas ar įtakingas tautietis ir rūpindavos jais.

Būdami beteisiai, persekiojami, o inteligentiški sunkiai kentėjo, bet stipresnieji dvasia ir kūnu prasimušdavo.

Rusų vyriausybė už Uralo varė užkariavimo politiką; norint ištrūkti iš nepakeliamos tarnybos, reikėjo prašyti, kad leistų stoti į karą Kaukazui užkariauti; kankinimas dvasinis buvo toks sunkus, laisvės kankiniai geruoju „prašėsi" į karą, kitų laisvei panaikinti, kad išliktų gyvi. Ir jie rūpinos gauti leidimą pasižymėti kare, ištarnauti dovanojimą. Bet darė tat nenoromis. Vienas kitas šiaip be taip įsitaisė vietoje; apie vieną pasakojama, jog slapta tapęs tėvu. Vitkevičius del meilės dalykų nenoris išvažiuoti[145]. Orenburgo vyriausybė vartojo įvairių priemonių, bespirdama juos, kad prašytųsi; tie priešinas, kiek galėdami.

Kiekvieno iš tų keturių ištremtųjų buvo kitokis likimas.

Jonas Vitkevičius.

Tai drąsiausias ir energingiausias iš jų keturių. Kilimu dvarininko sūnus, gimęs Pašiaušio dvare 1806. XII. 19. Orenburge pasireiškė jo gabumai — gabus kalboms, mokėjo daugumą Europos kalbų, daugybę, rytų kalbų, geografijos tyrinėtojas. Į jį atkreipė savo akį pravažiuojąs Humboldtas, caras turėjo kuo nors palengvinti. Greitai pasirodė, kad jis buvo reikalingas savo gabumais, nepaprastu drąsumu, krašto pažinimu rusų ekspedicijoms į vidurinę ir pietinę Aziją.

Jo praeitis, jo tautybė jam trukdė; atsirado avantiuristų lenkų, kurie įskųsdavo, jog norįs daryti sukilimus. Bet savo žiniomis, atsargumu, patvara, jis ėmė viršų, juo ėmė tikėti. Pagaliau, pasiuntė į Afganistaną Rusų diplomatiniu agentu. Tenai 1839 m. tasai žemaitis, kuone privedė prie karo tarp Rusų ir Anglų, o dar netaip seniai jis buvo ketinęs su Peslioku bėgti per

---

[145] Korespondencja Mickiewicza, Paris 1872, t. II, p. 87.

stepus į Anglų kolonijas. Rusų vyriausybė iššaukė Vitkevičių į Petrapilį ir čia 1839. V. 9 netikėtai rado užmuštą jį ir jo tarną kirgizą viešbutyje. Veikiausiai tai buvo Rusų vyriausybės darbas[146].

Tolimuose priešpiečiuose juodasis brolis buvo rengęs carinei Rusijai pražūtį.

Aloizas Pesliokas.

Jis yra gimęs Trakų pav. 1807 m., neturtingoj bajorų šeimoj. Jo šeimynoj be jo buvo dar 5 broliai ir 1 sesuo.

Iš namų nieko negaudamas, ištremtas turėjo pats uždarbiauti, kiek leido tarnyba: mokė vaikus, tat uždraudus, neleidus rankioti mokslo medžiagos—augalus, vabalus, mineralus, vertėsi amatais visokiais. Persekiojimai taip pat buvo jį nukankinę, jog jau ruošėsi nusižudyti. Išgelbėjo, nuo to darbo atkalbėjo vienas dekabristas. Po daugelio metų palengva kilo tarnyboje, kai pasižymėjo kare Chivos ekspedicijoj, į kurią buvo įsirašęs.

Vėliau vedė vieno dvarininko dukterį Ufos gub., ten ir pasiliko. Išėjęs į dimisiją 1844 m., ūkininkavo; buvo geras ūkio vedėjas. Darant žemės reformą, buvo taikos tarpininku, bet dabar prisiminė jo praeitį — jo vaikystę, Kražių laikus, atstatė 1867 m. Mirė greitai po to į Lietuvą negrįžęs[147].

Suchockis.

Suchockis, ištarnavęs keletą metų eiliniu kareiviu Orenburgo linijoj, nusišovė.

Ivaškevičius.

Apie Ivaškevičių maža teteko užtikti žinių. Jis ištarnavęs kurį laiką buvo pakeltas drauge su Peslioku puskarininkiu, po 5 metų — karininku. Apie tolesnį likimą neteko žinių rasti.

---

[146] *Brensztejn*, Cz. Bracia 560-4; *Patto* Ssylnyje poliaki v Orenburge, („Istorič. Viestnik" 1889. XII. p. 584—606); Zapiski Pesliaka („Istor. Viestnik" 1883, IX. 576—594). Maža žino Zan (Z wygnania 1929 m. p. 138). M. *Janik*. Dzieje polaków na Syberji 1929 p. 103—104. *S. Daukantas* buvo susidomėjęs šituo žemaičiu, pas jį užsiliko žinutė iš laikraščių apie Vitkevičių (Dabar L. M. Dr. Vilniuje).

[147] Zapiski Pesliaka p. 576—594.

Priedai.

I.

Jančiausko priėmimo raštas į Marijos Draugiją.

Omnibus Praesentes Lecturis Salutem.

Notum facio quod die 19 mai 1818 AD.: Cyprianus Janczewski auc. toritate sedis Apostolicae et Loci Ordinarii receperim ad Sodalitatem B-ae V-nis Mariae sub titulo de Gratiis in oratorio Rossienensi Scholarum Piarum institutam, fecerimque Omnium Gratiarum huic Congregationi Concessarum participem. In quorum fidem has illi manu propria subscriptas sigilloque Congregationis Munitas A-o et die ut supra dedi —

(L. S.) Testor illum admissum esse ad Sodalitatem B-ae V-niae M-ae de Gratiis P-er Josephus Bartoszewicz Scholar: Piar: Praefectus scholae Rossieniensis Magister Philosophiae et Praeses Oratorii Majoris. —

Testor Petrus Dowiatt—
Praefectus Congregationis Majoris —
Testor Michael Lawdańksi
V-Praefectus Congregationis M:

Attestor Joannes Mickiewicz
Secretarius Congregationis —

II.

Laiškai.

1. Daujotui.

(Užsilikęs rusų vertime. Lap. 15—17).

Высокомыслящій Директоръ!

Напередъ примете сіе съ большимъ ужасомъ, поелику названія писав щаго къ тебѣ съ почтеніемъ пріятеля несыщешь, такъ велятъ обстоятельства- Ты принялъ бы сіе тѣмъ чувствительнѣе, что пріятель будучи въ мѣстѣ пребыванія твоего оставя письмо уѣзжаетъ. Дѣло въ которомъ народъ ищетъ въ тебѣ помощи есть слѣдующее. Знаешь политическое изображеніе замѣшательствъ, можешь знать, чего отечество отъ сыновъ своихъ требуетъ. Введемъ мы какъ уповаемъ въ страну сію нового непріятеля Россіянамъ, нужна только помощь отъ всюда. Отъ особы твоей ничего болѣе требовать не можемъ, какъ только чтобы ты непрепятствовалъ намъ, когда хоть нѣсколько на дасять изъ юношей состоящихъ подъ руководствомъ твоимъ употребимъ къ чему либо. Поступай какъ бы ты ничего о семъ не зналъ; ибо вѣдаешь кто не ограбилъ кто несодралъ и не презрѣлъ нами? Долго ли въ такомъ положеніи находиться будемъ? Непріятель въ управленіи своемъ подъ названіемъ правъ набросилъ указы. Qui zelum habet legis exeat post

me (кто усердствуетъ къ законамъ да послѣдуетъ со мною). Почти весь народъ вопіетъ изъ глубины пропасти. Развратъ, нѣга и попраніе правъ природы есть гибель народовъ; а неволя и деспотизмъ, наказаніемъ нерадѣющихъ о свободѣ отечества своего — не разрывай узовъ единства руковотствуясь священною правотою совѣсти предпринимаемъ дѣло.

Не ужасаемся хотя обнаженное въ мгновеніи ока оружіе разсѣваетъ смерть и страхъ. Долго ли оставаться будемъ покрыты пятномъ презрѣнія и стыда — нужда, сей источникъ многихъ дѣйствій противныхъ воли; есть вмѣстѣ и поводомъ къ испрошенію покровительства твоего. Не откажи почтенный мужъ въ помощи своей, но съ осмотрительностью и въ тайнѣ благославляя васъ именемъ отечества удаляюсь я для пробѣжанія южныхъ странъ. *С. В.*

2. Čaprackiui.

Iš nuorašo, kurį prisiuntė Daujotas, dabar Čart. arch. Krokuvoj: Viln. Univ. Rps. 129 p. 589).

Ziomku!

Zachęcenie do udzielenia między siebie pod twym adressem posyłam, wiem bowiem, że zamilczeć nie potrafisz, a między wyborem waszey młodzi dzielić będzesz umiał. Wszystkie strony oświeceńsze, duchem wolności oddychać nie przestaną. I do was młodzi Krożska w imię ojczyzny wołam, na hasło wolności rzućcie rodzinę, dostatki, odzyskaymy bracia wolność, a w niey wszystko znaydziemy. Oczekiwana pora do jey odzyskania zbliża się. — Wprowadzimy i w te strony nowego Rossyan nieprzyiaciela, łączcież się duchem jedności i determinacyi. Nie wtenczas będzie pora zawołać konstytucyą, gdy mocniey ściśnieni zostaniemy. Wolność bracia wolność, to cechą młodzi na jey odzyskanie, o wszelkiey zapomnicie trwodze i wszelkich rozkoszach. Jeżeli jaka okoliczność wprawi was o ten związek w podeyrzenie, niech to was nie trwoży, będą musieli władcy wasi zamilczeć, a swóy zamiar mieycie na pieczy. Niezadługo o skutku przekonani będziemy. Ciąg rozumowań politycznych, któryby was o tem przekonał, niech zostanie w umysłach silnych protektorów dzielney rowności. Macie jak mi liczono u siebie lepszey młodzi Witkiewicza, Janczewskiego, Sieraczki, Holszteyna, Szemiotta i t. d. z temi się o los wszystkich radźcie a w razie potrzeby nieście pomoc oyczyźnie.

Protektor C. B.

3. Vitkevičiui.

(Užsiliko rusų vertime. Lap. 6—7).

Соотчичь!

Пусть неудивляетъ сіе никого, что въ дѣлѣ такой важности дѣйствовать начинаемъ явно, ибо откровенность сія есть во время и въ своемъ мѣстѣ. Рожденный отъ крови польской, неснося рабства призываю Васъ къ сверженію оного, увы! плачь отымаетъ мою рѣчь, которую едва продолжать могу — Іосифъ, князь Понятовскій возмогъ ли бы ты, перенести, чтобъ съ отечествомъ твоимъ поступлено было такъ, какъ ни одинъ великодушный Монархъ не поступилъ бы съ дикими народами Россіи. О предѣлѣ свободы отъ неволи! Во что обратилось отечество твое? Ахъ дали Богъ! Какая перемѣна вещей! Какое плачевное положеніе Польши! Къ свободѣ братья, къ свободѣ — непокоряйтесь варварамъ, пусть лучше они повинуются вамъ. Неоднократно уже истребленіе готово было, въ каждомъ случаѣ пріуготовлены были кибитки къ сибирскимъ и казанскимъ вояжамъ неустрашало то ни мало и теперь не встревожитъ соотчика поляка. Но сверхъ того помнить

должно, что кто не съ отечествомъ, тотъ противъ отечества. Такъ москаль на поляка, какъ нѣкогда гордый персъ гнался съ милліонами на пагубу грека. О Наполеонъ Бонапарте! я обращаю ослабѣвшій гласъ мой къ тѣни твоей, оживленный духомъ каждаго поляка, что онъ не долженъ носить иго москалей. Видишь нынѣ правду въ горести веселящихся, лукавство, коварство, похваляемое, лесть у престола, свободу погребленую. О! свобода о конституціонное правленіе, какое плачевное положеніе Польши. Да здраствуетъ конституція и могущественая сила оной, единодушіе, свобода и независимость! Юношесво! Убѣждаю Васъ именемъ великого строителя міровъ. На сигналъ отысканія свободы оставьте достатки и роскоши. О! І. кн. Понятовскій еще отзывается въ юношествѣ томъ духъ свободы и вовѣкъ погасить себя не дозволитъ. Духъ Костюшки сильно играетъ въ крови Польской. Юношесто Крожское (перечеркнуто Тельшевское) да возбуждается и въ Васъ духъ свободы! Примите духъ свободы и посвятите себя на отысканіе оной всею силою. Именемъ отечества заклинаю васъ юноши, непропускайте сего мимо ушей вашихъ. По отъѣздѣ отсюда, въ какія бы стороны необратился я, пріятно будетъ для меня слышать, хоть тайно тоскующихъ о свободѣ, и вы безъ сомнѣнія сего хладнокровно принять не будете въ состояніи, будьте въ готовности къ подaнію помощи когда востребуемъ. Подобные симъ адресы посылаю для тѣхъ, о которыхъ издавна частію извѣстенъ былъ отъ своихъ, а частію освѣдомляюсь въ сихъ сторонахъ. Тайна сокрыта въ томъ, знайте что должно быть предметомъ вашего попеченія и старательности — раздѣляйте адресы сіи между лучшими но секретно. Соотчичъ. С. В.

III

Daujoto raštas Rektoriui.

(Rašytas 1823. XI. 30 Nr. 215, b.Nr. 18, l. Čart. Arch Rps 129. 585-7).

Dnia 28 Listopada teraźnieyszego 1823 r. między 11 a 12-ą godziną przed południem, żyd nazwiskiem Chackiel zostający na usługach u byłego Kupca Wigdera Markowicza tuteyszego mieszkańca przyniósł do Dozorcy szkoły trzy listy, jeden do samegoż Dozorcy, z tytułem Dyrektora, drugi do byłego ucznia Klassy szóstey dziś biorącego nauki w Uniwersytecie Wileńskim Czaprackiego, trzeci do ucznia teraz będącego w klassie szóstey Jawłowskiego. Dozorca po otworzeniu pisma do siebie zapisanego, postrzegłszy niedorzeczne i buntownicze myśli bez podpisu wydane, z wielkiem przerażeniem zapytał żyda, skąd je miał: na co odpowiedział oddawca, że furman jakiś nieznajomy przejeżdżający z Wilna zostawił u niego i prosił o oddanie. Przerażony tą odpowiedzią tym bardziey Dozorca, ile że w innych listach do uczniów podobne znalazł besprawia, kiedy przedsiębrał środki do przytrzymania żyda tak okropną napaść rzucającego, w tym czasie drugi żyd nazwiskiem Leyba Jankielowicz także mieyscowy Krożski rozniósł cztery listy w takiemże duchu do uczniów klassy szóstey Cypryana Janczewskiego, Jana Witkiewicza, Augustyna Holszteyna i Dozorcy domowego uczącego klassę wstępną Franciszka Stulgińskiego, każdy z nich równie przelękniony i napaścią i okropnością besprawia po przeczytaniu kilku peryodów natychmiast z naywiększym przestrachem złożył u Dozorcy Szkoły. Holszteyn tylko jeden lękając się napaści aby kto z uczniów tego niepostrzegł i nierozgłosił, list odebrany spalił, i po spaleniu wnet o nadzwyczaynem tem zdarzeniu Dozarcę uwiadomił; ponowił więc niezwłocznie środki Dozorca do zatrzymania obudwóch żydów jako roznosicieli pism buntowniczych, i taką trwogą napełniających szkołę. Następną zaś pocztą dnia 30 Listopada uwiadomił raportem Sąd Niższy Ziemski Powiatu Rosieńskiego, i o zrobienie prędkiego śledztwa z żydów roznoszących takie besprawia i mogących odkryć ich sprawcę upraszał.

Cały ten wypadek jako nadzwyczayny wiernie opisany z dołączeniem pism w samym autentyku (: prócz jednego do Jawłowskiego, które zupełnie jest toż samo, co i do Czaprackiego, dla okazania w potrzebie Sądowi zostawionego:) stosownie do Zalecenia na podobne wypadki podanego, mam sobie za obowiązek do wiadomości JWPanu ninieyszem raportem podać.

IV

Rektoriaus raštas Čartoryskiui.

(Rps. 129. str. 577—580).

Nr. 941.
Ministeryum
Spraw Duchownych i
Oświtecenia Narodowego
Deparament Oświecenia
Narodowego

Z przesłaniem kopiy listów posłanych do Dozorzy i Uczniów szkoły Krożskiey.

---

w Wilnie
Dnia 9 Mca Ggudnia
1823 roku.
Nr. 527.

Uniwersytet Wileński
Rektor Uniwersytetu.

Odebr. $\frac{17}{29}$ Grudnia 1823
w Puławach.

Do Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Czartoryskiego Kuratora Wileńskiego Naukowego Wydziału.

Z okazyi podeyrzanej korrespondencyi między Uczniem Gimnazyum Świsłockiego Lachowiczem a Uczniem Gimnazyum Białostockiego Sokołowskim o którey miałem honor Waszey Xiążęcey Mości raportować pod d. 8 Listopada m. p. za Nr. 452 poleciłem był ze zgodzenia się JW. senatora Nowosilcowa wszystkim Direktorom a przez ich pośrednictwo wszystkim Dozorcom Szkół aby pilnie, czuwali nad korrespondencyą uczniów po szkołach, i jeśli w nich cokolwiek podeyrzanego odkryją aby natychmiast uczniów pod strażą zatrzymywali, papiery zabierali i mnie o tem donosili.. Kopiię tego polecenia przy niniejszym ośmielam się Waszej Xiążęcej Mości dołączyć.

Teraz Dozorca Szkoły Krożskiey co w Rosieńskim Powiecie, Gubernii Wileńskiey Kolleski assesor P. Dowiatt raportem swoim z dnia 30 Listopada m. p. za Nr. 215 donosi, iż dway żydki roznosili tak do niego jako i do uczniów listy bezimienne z naybardziey nieprzyzwoitemi i buntowniczemi wyrażeniami. Kopiie raportu P. Dowiatta, oraz kopiie listu do niego pisanego i drugich pisanych do Uczniów Stulgińskiego, Janczewskiego i Czaprackiego ośmielam się przy miniejszem Waszej Xiążęcej Mości dołączyć.

Raport P. Dowiatta i dołączone przy nim w oryginale pięć Listów doszły mię przez pocztę d. 4 Grudnia t. Natychmiast udałem się do JW. Senatora i złożyłem mu te pisma w oryginale przy raporcie pod d. 4 t. m. za Nr. 503. pytając się o dalsze jego w tey mierze rozkazy, JW. Senator objavił mi, iż wnet na wysledzenie tego wyznaczy Urzędników osobnych, a mnie poruczył nietylko zachować się w zupełney nieczynności ale nawet nie mówić o tem nikomu. Spełniłem najskrupulatniey jego w tym rozkaz.

Późniey z zezwolenia JW. Senatora podałem na dniu 5 t. m. za Nr. 505 raport o tem zdarzeniu JW. Wojennemu Gubernatorowi Korsakowi donosząc mu obok iż pisma w oryginałach przedstawiłem JW. Senatorowi.

Dnia 7 t. Grudnia wyznaczeni zostali przez JW. Senatora do wyprowadzenia na mieyscu śledztwa o te listy, JW. Aktualny Stanu Konsyljarz Kammerher Jego Imperatorskiej Mości i Kawaler Baykow, oraz Wi-

leński Gubernatorski Prokuror Botwinko, którzy wziąwszy z sobą Urzędnika Policyi mieyskiej Wileńskiey Królikowskiego, udali się tegoż dnia w drogę do Rosień i do Króż. Przed ich wyjazdem JW. Senatorowi przedstawiłem raportem z dnia 7 Grudnia t. za Nr. 517 azali nie będzie się jemu wydawać rzeczą przyzwoitą, abym do wyśledzenia tego zdarzenia o którym pierwszy Dozorca Szkoły donosi, i w którym idzie o listy do uczniów adresowane, wyznaczył za Członka ze strony szkolney Honorowego Dozorcę Szkół w Powiecie Rosieńskim P. Chlewińskiego. Na to mi JW. Senator odpowiedział słownie iż mogę tylko poruczyć P. Chlewińskiemu, aby był obecnym dziełu i wypełniał polecenia zesłanych na to urzędników równie jak i Dozorcy Szkoły Kroskiey Dowiattowi ale że tę rzecz uważając jako nadzwyczayną, środki jakich sądzi być przyzwoitem użyć, wychodzić muszą ze zwyczaynych form, i dlatego wyznaczeni przez niego Urzędnicy, jeśli chyba zapotrzebują Deputata, wezmą do tego Honorowego Dozorcę Szkół w Powiecie Rosieńskim P. Chlewińskiego. Podług tey rezolucyi JW. Senatora pisałem do P. Chlewińskiego za Nr 518. a do P. Dowiatta za Nr 519. d. 7. Grudnia t. i oba te pisma wręczyłem wyjeżdżającemu JW. Aktualnemu Stanu Konsyljarzowi i Kawalerowi Baykowowi.

Nakoniec ponieważ z niektórych listów roznoszonych w Krożach można było uformować podeyrzenie iż podobne listy do szkół powiatu Telszewskiego i Wiłkomirskiego są wysłane, przeto z zezwolenia JW. Senatora na d. 8. t. m. pisałem do Szkół Wiłkomirskiey i Traszkuńskiey, a na dniu dzisieyszym do Szkół Telszewskiey i Kalwaryjskiey, polecając Dozorcom wszystkich tych czterech Szkół powierzonych Duchownym Zgramadzeniom, aby pilney czuwali nad korresdondencyą Uczniów, i listami przez nich odbieranemi, a jeśli w nich co nieprzyzwoitego znaydą, w miarę ważności aby nietylko listy odbierali i mnie natychmiast donosili, ale nadto roznosicieli tych pism do dalszego rozkazu utrzymywali i pod ścisłą strzegli strażą.

O takowem zdarzeniu jako nadzwyczaynem mam honor Waszej Xiążęcej Mości donieść, oznaymując razem iż raport móy o tem do JO Xiążęcia Ministra wyszedł dnia dzisieyszego za Nr. 526.

(—) = Rektor Józef Twardowski.

V.

Raseinių epizodas.

(Nr. 18, l. 102—106)

1. Іосифъ Завадскій. „Родомъ изъ Каменецъ - Подольской губерніи, обучался въ Виленскомъ Университетѣ нѣсколько лѣтъ, имѣетъ степень кандидата права, знаетъ разные языки, потомъ проживалъ въ Вильнѣ безъ всякаго занятія, и замѣченъ былъ въ непристойныхъ поступкахъ, а въ 1818 году будичи въ дружбѣ съ выключеннымъ изъ военной службы поручикомъ Щотковскимъ, занимался поимками контрабанды, и за похищеніе изъ таковыхъ поимокъ, отданъ былъ подъ судъ, о чемъ дѣло находится въ виленскомъ магистратѣ; но они отлучились самовольно изъ Вильны и нашли пристанище въ Россіянахъ, гдѣ Завадзкій состоялъ въ какой-то должности въ ложѣ масонской, а потомъ здѣланъ адвокатомъ тамошнихъ присутственныхъ мѣстъ“. (lap. 102)

(l. 102) „2-й Янъ Пивницкій Родомъ изъ подъ Гданска, въ Россіянахъ находится съ 1813-го года кажется безъ паспорта, былъ въ заведенной тамъ ложѣ масонской въ какой-то должности, а по закрытіи ложи ничемъ незанимается. — Есть онъ въ тѣсной дружбѣ и связяхъ съ Іосифомъ Завадзкимъ“.

(l. 103) „3-й Гасперъ Коверскій. Родомъ Минской губерніи изъ Вилейскаго уѣзда, находился сперва въ Россіянской Дворянской опекѣ въ числѣ канцелярскихъ служителей, въ каковой опекѣ есть предсѣдателемъ Янъ Калиновскій отецъ скрывающагося студента Калиновскаго; сей президентъ Калиновскій особенно покровительствуетъ того Коверскаго, которой

съ Завадзкимъ есть славные сочинители пасквилей, за что даже изъ нихъ Коверскій въ маѣ или іюнѣ мсце сего года прогнанъ изъ Россіянъ, а нынѣ поселился онъ въ имѣніи Груздзишкахъ у помѣщика польскихъ войскъ поручика Антонія Пржецишевскаго въ поблизости отъ Россіянъ, и сей Пржецишевскій есть ближайшимъ родственинкомъ Калиновскаго".

(l. 104) „4-й Викентій Щотковскій. Исключонной изъ Россійской службы Подпоручикъ, состоитъ подъ судомъ вмѣсѣ съ Завадзкимъ за похищеніе поймaнной ими въ Понарскихъ горахъ контрабанды. —

Въ Россіянахъ занимается онъ только карточною игрою, какъ и прочіе трое выше сказанные.—"

Kratos.

Per kratą surasta pas Koverskį (l. 104—5):

„1. Пасквиль въ стихахъ на упитскій уѣздъ съ отвѣтомъ таковаго же рода. —

2. Нескромное сочиненіе въ стихахъ Пирина, перевоъ Трембицкаго.—

3. Нескромное сочиненіе подъ назв.: Poema w jednej piesni.

4. Письмо п. з.: Rozmowa Najjasniejszego Imperatora Pawła z Kosciuszką". а подъ оною надгробная надпись.

5. Листъ начатый подъ заглавіемъ: Przestroga arbitra z strony Disunij.

6. Тетрадь на франц. діал. н. з.: „Bataille d'Austerlitz".

7. Отзывъ Ипсилантаго к Грекамъ, переводъ на польскомъ языкѣ.

8. Стихи п. з.: К солдатам 22. VI. 1812

9. „ „ „ Uwagi nad wypadkami 1812 roku.

10. Нескромное сочиненіе въ стихахъ п. з.: Spowiedź Grzesznika.

11. Стихи съ оскорбит. выраженіями п. з.: „Pieśń wiesniaków polskich".

12. Письмо подъ титуломъ: Mowa Ponsalwy członka Parlamentu.

13. Стихи п. з.: do xięcia Józeffa Poniatowskiego.

14. Листъ начатый п. з.: Głos zapraszający do przystąpienia do aktu Konfederacyi.

15. Письмо: Akt Konfederacyi generalnej.

16. Письмо п. з.: Obowiązki kapitana Dowodzcy.

17. Пасквильное соч. п. з. Huzaromania.

18. Подорожная подчищенная данная помѣщику Горскому отъ 18 марта 1819 года за подписомъ управляющаго Виленскою Губерніею Горна.—

19. Приказъ Наполеона въ Волковыскѣ 22. VI. 1812.

20. vide Nr. 12 (pow. 6 l. 18—16.)

21. Указъ о новой ревизіи 1811 г. (sutrumpinta).

Pas adv. Zavadzkį (l. 106):

1. Prawo uchwalone 3-m maja r. 1791.
2. Podróż do ciemnego grodu 1820 r.
3. Prospekt dzieła Teoryi działań ludzkich i t. d.
4. Книга рукописная подъ заглавіемъ: Uwagi nad wypadkami kompanij 1812-go roku.

бумаги:

5. Wyjątki z pisma i t. d.
6.
7. Соч. по назв.: Odezwa natury do ludu.
8. Рѣчь читанная на собраніи массоновъ. Сверхъ того въ квартирѣ того-же Завадзкаго найдены массонскіе украшеніи. —

Pas Ščotkovskį (l. 107):

1. Паспортъ...
2. Прошеніе...

VI.

Juodųjų Brolių Draugija.

1. „Екзекуція изъ 44 гусаръ съ казенными лошадьми при письменномъ предписаніи кагалу, что ежели въ продолженіи нѣсколькихъ дней неусовѣститъ евреевъ принимовшихъ письмы въ открытіи истины въ такомъ случаѣ сверхъ екзекуціи ожидаетъ членовъ кагала чувствительнейшая мѣра которая коснется самихъ ихъ“. (l. 80).

2. „Мы пользуясь минутою волненія его, требовали неотступно рѣшимости; слѣдствіемъ сего онъ изрокъ преступленіе и раскрылъ участниковъ тому. Просилъ время чтобы собрать силы для описанія того. „Утѣшивъ скорбь его, мы удовлетворили и желаніе, а мѣжду тѣмъ не теряя минуты приказали взять подъ стражу четырехъ послѣднихъ, изъ коихъ Виткевичь яко бывшій уже въ замѣчаніи нашемъ содержался подъ арестомъ. Вмѣстѣ съ нимъ того-же числа рѣшились мы снять екзекуцію бывшую у членовъ Еврейскаго Кагала, а съ четырехъ евреевъ принимавшихъ и разносившихъ письмы приказали снять кандалы“, а самихъ ихъ увольнили на поручительство членовъ кагала. (l. 82).

3. „U nas przysiąga nic nie znaczy, gdyż zgłębiwszy dobrze naszą Religiję, znajdujemy ją baykami nadzianą!“ — „И въ самомъ дѣлѣ: Виткѣвичь и Янчевскій болѣе были безъ религіи, нежели соблюдали оную“. (l. 94)

Klausimai Jančiauskiui ir atsakymai

Pytanie.

1-mo „...z doniesienia zaś professora Paszkewicza (pod którego dozorem rok drugi W. Pan zostaiesz i razem z nim mieszkasz) wyświeca się, żeś nie pokazał najmniejszego znaku pobożności, bo ani w Krożach ani zasu bytności w domu, gdy się zdażyło bydź w jakim Kościele, nigdy ani Jegnającego się ani modlącego W. Pana niewidział — y na kwaterze u ego Professora, zebyś kiedykolwiek wieczorem lub ranne pacierze miał mówić niepostszegł, a ztądby nawet wniosł, że zgoła pacierzy nie umiesz, a jeżeli kiedykolwiek on professor W. Pana o pacierzach napominał, odpowiedziałes albo z jakim szyderstwem, albo impertynencją, a nawet on Professor niesłyszał, abyś W. Pan dla Religji najmniejszy miał szacunek okazać, czy ze względu na Jej moralność, albo Liturgją lub nakoniec na cel Religijny, który jest tamą dla wszelkiej zbrodni, lecz owszem szydzić z tego wszystkiego niezastanawiałeś się, z tego jasno wyswieca się fałsz w odpowiedzi W. Pana...

(Odpowiedź: Mógł nie wiedzieć; wczesniej P. się kładnie... Przedtym prawdę mówił).

2-mo ...„Z doniesień dozorcy szkoły Krożskiej i professora Paszkiewicza widno, że W. Pan będąc w szkole Kowieńskiej, a mianowicie w roku 1821-m pisałeś Paszkwile i byłes podobno aresztowanym, o raz że zdaniem wszystkich nauczycieli szkoły Krożskiej za krnąbrnego zostałes uznanym...“ Żąda wyjaśnienia.

Odpowiedź:

Sztrofowanym, aresztowanym nie byłem. „To prawda że w Kownie z tsamej płochości nierozsądek popełniłem pisząc paszkwile na Palestrę, w reści krytykując ich złe postępowanie we względzie sposobu życia i zachowania się w pożyciu. Należeli do tego uczniowie tej że klassy 5. Swinarski, Apolinary Charewicz, Wincenty Wierżycki, Efgraf Berezin i inni, których nie przypominam, gdzie się zaś oni znajdują, teraz niewiem, z tych Wierzycki pisał paszkwil na policyą. W R-u przeszłym jeżeli pokazałem się krnąbrnym to chyba przed profesorem Szkoły tutejszej Sobolewskim i kapelanem szkoły tutejszej, którego przeprosiwszy najlepiej zachować się usiłowałem. W R-u terazniejszym przykładnie sprawować się zdałem, największą uległość zachowywałem, prócz dwa razy pobłądziłem że się nara-

ziłem w stancyi Professorowi Paszkiewiczowi, raz że kiedy był zatrudniony, nie wczasie w jakiejś się wątpliwości radziłem, drugi raz jakąs rozmową. Przyczyny zaś do tajenia żadnej zgoła niemiałem".

[3. Pytanie.

Janczewski uprzednio mówił, że książki kupił w Krożach od przejeżdzającego księgarza. Pewnie nabył na ustroniu, lecz gdzie? Gdyby w Krożach, widzieli by professor Pasz. i koledzy. Nie takie dał wyjasnienie przed tym Prefektowi i Prof-wi.

Odpowiedź: Ksiąg, zakazanych miałem 11. Kodex Napoleona, Głos obewatela do narodu, Prawo uchwalone na dniu 3 Maja, Życie i czyny Bonparty — wzięte z bibl. stryja Ignacego Bielskiego, miesz. pow. Rosienski, paraf. Betygolska, Potruszle. Ona (biblioteka) w depozycie majątku rodziców moich — tej że parafji... Miałem wstęp. Oraz wziąłem: 1) Polak konfederat na Syberyą przez Moskałow zaprowadzony, 2) Tajemnica podziału Polski odkryta, 3) Przestogi dla Polski, z terazniejszych dla Polski związków, 4) Mowa Krzywkowskiego, nad to 2 księgi Kalendarz polityczny, Bulletyny Bonapartego dawniej ztąd wzięte. — Uwagi Kołłątaja — kupiłem u b. ucznia 6 kl. Abramowicza.

O książkach Paszkiewiczowi sam powiedziałem. Dałem rejestr. swych książek jak i niewniesionych Nieczytałem, za wyjątkiem „Prawo Uchwalone". J. Witkiewiczowi pożyczyłem na dni kilka 3-4, odebrałem i odniosłem do professora.]

4. Pytanie. W punkcie 11 pytań pojaśniłeś, że bluznierstwa na Rząd nie myślał i nie mówił. Lecz prof. Paszkiewicz donosi: „Cyprjan Janczewski jest zuchwały, hazardowny, a przy tym na Rząd z entuziazmem nastawający, za co nieraz nawet ode mnie był napomniany. Sprawowanie się jego cierpkie y obrażające, w R-u przeszłym szkolnym, tak się dało uczuć każdemu, że na sessyi ogolnego zebrania — obyczaje krnąbrne w księdzie Rapportow zapisano. Niewiem jakim sposobem i gdzie napojony został nienawiścią ku Rządowi teraz Panującemu, nieraz bolało mi serce, gdy słyszałem Cyprianna Janczewskiego nastającego z rozmaitym narąganiem się na Rząd teraz panujący niesmiałem jemu więcej nic powiedzieć, jak tylko że kiedykolwiek ciężko odpowie za swoją zuchwałość, — mówił tak smiało zawsze Cyprian Janczewski i w niczym w swych zdaniach nieukrywał się, pochodziło to z pogardy i zuchwałości. — Ponieważ młodzik który wyszedł z lat małoletności był na sejmiku, nabył prawa obywatelstwa, nie miał we mnie dla siebie żadnego zwierzchnika, ani mnie za takiego chciał uważać, owszem mnie daleko niższym od siebie uważał — a tak nie tylko mnie się niewstrzegał lecz widząc mnie do Rządu teraz Panującego przywiązanego, skoro tylko ze mnie chciał szykanować pogardę, na rozmowę wprowadzał".

Nadto koledzy Adam Łabanowski i Józefat Raczkowski swiadczyli. „Łabanowski że WPan często odzywałeś się w słowach: „Ja Zwierzchności sczkolnej nie lękam się i Zwierzchność szkolna nie jest w mocy mnie karać". Raczkowski zaś pojasnił że publicznie w klassie często słyszał WPana rezonującego o politycznym rządzie i o konstytucyi". Żąda wytłumaczenia. —

Odpowiedź.

„Co do bluznierstw na rząd wymawianych, niekiedy uwagi swoje przekładałem, iż żebraki niemają przeznaczonego funduszu na utrzymanie życia, do czego najwięcej wyznaję, że wszczętą o tem rozmowę W. Paszkiewicz powszechnie gorliwie pobudzał, przekładałem uwagi nad stanem, że równości w majątkach ziemnych na wszystkie stany niema zaprowadzonej. Czy jestem takim do jakiego w przestawieniu W. Paszkiewicz oznacza, sam decydować nietrafię, pewnie zdaje się jestem, że żaden z dalszych professorow procz W-a Paszkiewicza, tak za czlowieka zepsutego niewy-

stawiał. Że mogłem szemrzeć na Zwierzchność szkolną niezaprzeczam. Że dwa lub trzy razy w klassie mogłem mówić o Rządzie politycznym, o dawnym stanie narodu, sławie przodków Kraju Polskiego, niewypieram się. Przyniesioną przez Witkiewicza do klasy książkę pod tytułem prawo uchwalone, czytalem w klasie głośno, przed przyjsciem do klasy nauczyciela, a czy bym tę książkę przynosił kiedy do klasy, nie pomnę. — Zdanie z tem płoche do mnie nienależące nietaiłem. Sam to wyznaję, i za milczeć niemam powodu wyznając w tem najgłębszy swój nierozsądek, zbytnie zapomiętanie sie. = Z dobrej woli =".

5. Odpowiedź.

„Gdy na ten punkt odpisać mi już przychodzi, najrzetelniejszą w tem prawdę oddać przedsięwziąłem. Skoro tylo postrzogi trafiłem że przez najgrubszy przez Nas błąd popełniony tylu się staje ofiarą cierpienia, naszego prosto zapamiętania się, chciałem natychmiast, rzecz którą niżej wyrażam najszczerzej objawić. Nie mogłem znieść ani miałem serca do tyle skamieniałego, abym zcierpiał łzy tylu niewinnych osob...

...Zaczynam od wyznania, że listy razsyłane... były działem osob poniżej wyjasniających się...

„Towarzystwo utworzone było w projekcie nazwać sektą Czarnych Braci; projekt do tego podałem, wiedząc że jakoby było towarzystwo w Kownie pod Imieniem temże przed laty kilku, których jakoby zgromadzenia były w Kownie w pałacu Chrapowickiego — utworzone takim sposobem towarzystwo — celu żadnego nie miało, oby komu przyszło do głowy projekta miał podawać. Czy kto jaki podawał projekt nieprzypominam. Zbieraliśmy się razy kilka do stancyi ucznia Aloizego Pieslaka w Domie W-o Professora Hurczyna, który w nim niemieszka, ale innym aręduje — i razy dwa czy trzy do domu szkolnego, gdzie się klassa piąta zbiera. Nic postanowiliśmy nie czynić bez zgody wszystkich. Podałem projekt do rozsyłania podobnych listów, na nieszczęscie tem większe z tak słabych ludzi zebrane było Towarzystwo, że nikt niepowstał coby zaprzeczył i zniweczył mój zamiar zupełnie bez celu tworzony. Po zaakceptowaniu projektu mojego, zacząłem formować listy, jakie mi tylko do głowy przyszi mysli najzarazliwsze i pozorne służyły do sformowania pism rozesłanych — mysli w listach umieszczone bardziej odrębne, nie były zgoła mojemi oryginalnemi, pozostałe tylko w myśliu z czytania ksiąg, podobnie zakazane myśli zawierających wmieszczanie w listach nazwisk osob, którzy się tu nieznajdują — czynione było w celu aby nikt nieporozumiał z jakiego miejsca i czyjem to było dziełem; mysli w listach częścią są falszywe, bez celu i powodu pisane. Listy przepisane były przez ucznia Zielonowicza, częścią na papierze moim, to jest 4. na papierze pocztowym, danym na to od ucznia Witkiewicza — opieczętowane były lakiem na to danym od tego Witkiewicza, rublem zas srebnym były popieczętowane. Uczeń Witkiewicz poprzemieniał pieczęcie. Na liscie adresowanym do Prefekta szkoły, niewiem jaką on przemienial, a na listach dalszych te same nieco odmieniał. Jak już gotowe i uformowane listy miał uczeń Witkiewicz rozesłać do żydow, przez ucznia szkoły tutejszej klassy 5. Mikołaja Suchockiego. Dniami 5 lub 6. przed rozdaniem tych listow oddał uczeń Witkiewicz uczniowi Suchockiemu listy do rozdania, a ten jakoby nieoddał, z tego względu jak mi uczeń Witkiewicz opowiadał, że uczeń Suchocki wszedłszy do karczmy Berki, znalazł do żyda Leyby, który go lubo przebranego natychmiast poznał i pytał po co przyszedł, uczeń Suchocki powiedział, że dla kupna obwarzankow, których niewiem jaką ilość jakoby kupił. Wrócił więc uczeń Suchocki listy uczniowi Witkiewiczowi, niedając żydowi, które przez dni kilka u niegoż zostawały. Dnia 27 9-bra ja z Janem Witkiewiczem o godzinie 6. wieczorem wyszedliśmy z kolegium, dla oddania listów, wyszedłem ja w sukni codziennej, uczeń Witkiewicz wyniosł swoj płaszcz chustkę wielką i pas do przywiązania płaszczu. Wszedł najprzód uczeń Witkiewicz chustką opasany i pasem

przewiązany, do domu żyda, którego nieznam i o imieniu niewiem, gdzie oddał listy trzy — 1-mo do dozorcy Szkoły, W-o Dowiata, 2-o do ucznia Jawłowskiego, 3-o do Czaprackiego, po oddaniu tamtemu żydowi listow pomienionych, podał mi listy inne cztery — wziąłem płaszc jego na siebie, tąż chustkę i pas — wszedłem do żyda ktorego nieznałem i imienia dotąd niewiedziałem — oddałem mu do rozdania listy 4. pod adresem 1-mo do ucznia Witkiewicza, 2-i do ucznia Janczewskiego, 3-ci do ucznia Holszteyna i 4-y do Stulginskiego. Taką koleją wzmienione listy oddane były w ręce żydow—dnia następnego żyda Leyba jabłka przedający, o godzinie pół do drugiej po południu listy sobie powierzone pooddawał, a do Dozorcy kiedy oddał niewiem pooddawane listy uczniom doszły natychmiast do rąk dozorcy szkoły tą koleją. Uczeń Witkiewicz objawił list do siebie oddany W-mu professorowi Hurczynowi, a ten odniosł do Dozorcy szkoły. List do mnie adresowany w przytomności professora Paszkiewicza mi oddany — w momencie do prefekta szkoły odniesiony został. Toż uczynił i Stulginski. Holszteyn jak się potem dowiedziałem, list do siebie adresowany jakoby spalił, list zaś do ucznia Jawłowskiego, jakoby do niego niedoszedł, a zatrzymany był w ręku dozorcy skoły W-o Dowiata. Poszła pogłoska że do Prefekta trzy listy przyszły 'przed oddaniem jeszcze listów do uczniow Witkiewicza. Janczewskiego, Holszteyna i Stulginskiego przy oddaniu mojego listu prefektowi przytomny professor Paszkiewicz powiedział do prefekta Dowiatta że powiadają że i do niego doszły listy na co odpowiedział dozorca szkoly, że żadnych nieotrzymał, a potem dodał że żyd jakiś stary oddał mu listy z 'poczty z Rosień nadesłane. Zapobiedz chciałem, aby nierobiąc zamieszania, podadź w tem swą uwagę, że niema potrzeby aby o tem W. Prefekt do dalszej zwierzchności donosił chcąc wyznac rzecz jak jest w sobie i że to prosto dziełem nierozsądnie niepomiarkowanego w naszym projekcie ale prędko rzecz wyexpedyowana do Wilna, niedozwoliła tego. Nie tainym bydź powiniem zamiar, żeśmy mieli napisy na murach dawać, w mysli podobnej do listów rozesłanych, w wierszach, do czego przygotowaliśmy napisy trzy przemnie, kilka przez ucznia Witkiewicza i kilka przez ucznia Zielonowicza. Jakie one były literalnie niepamiętam, a widząc jam haniebne skutki ir nam nadspodziewane pociągneło rozesłanie pomienionych listow, terminki wierszów w momencie popaliłem. Abym wszystko dopełnił co bym powinien przy zupełnym i otwartym wyznaniu, dodaję czy niemoże bydź za zło uważanem, że miełem szpade w kiju darowaną potem na żądanie w-u professorowi Paszkiewiczowi, że bylem przytomnym przy oddaniu i do odebraniu do osadzenia szpadki małej przez ucznia Witkiewicza Zegarmistrzowi Małachowskiemu zamieszkałemu w miasteczku Krożach.

„Niemam najmniejszej pobudki do tajenia, a zmuszony radą prawdy a następne uwagi objawić przedsięwziąłem, niewiem jak serce (według słow W-o Paszkiewicza) boledź mu mogło, gdy słyszał nastającego mnie na Rząd teraz panujący, kiedy sam niejako pospolicie do tego byl pobudką wszczynając o tem rozmowę — a powszechnie gdy przychodzi proszac o jalmużnę, narzeka że na nich utrzymanie niema naznaczonego fundusza. — 2-do wedle słów W-o Paszkiewicza 'przyznaje mi to że wiedziałem go do Rządu teraz panującego przywiązanym. Za co mi to przyznaje? Niewiem — czemu się najmocniej sprzeciwiam, bo nie mogłem za przywiązanego do Rządu tego widzieć. Który z przeciwnemi maxymami słyszeć się dawał. Niemam to pewna tyle rozdrażnionego serca, abym miał obwiniać swego nauczyciela, lecz sumienie każe mu to najrzetelniej narysować. Do przeciwnych zupełnie srodkow z W-m professorem Paszkiewiczem rzuciliśmy się. Zaufał W. Paszkiewicz w broń wymowy, że ta często wiele dokazuje, że zapobieże temu uznając siebie i podając za przywiazanego do Rządu Panującego, a mnie w tem obwiniając, wiedząc że o tem zamilczeć nietrafię a przeto chyba w celu aby mi wiara dana nie była.

Do przeciwnego ja się srodka udałem zupełnie a to do broni prawdy i rzetelnego wyznania wszystkich moich niedoskonałości. Winienem jeszcze objawić, czego sobie wyobrazić i wytłomaczyć niemogę tego zda-

rzenia. Dnia wczorajszego na uśługach u nas będący chłopiec nazwaniem Janek, powiedział mi co to ma znaczyć że W. Paszkiewicz, skoro się dowiedział że do Kroż Komisya Sleztwenna zjezdża, dnia 9 xbra zobrane swoje papiery w znanym zbiorze popalił.

„Wszystko zatem co mogłem tylko wiedziec, a przypomnieć wyraziłem, jeżeli co mi przyjdzie na pamięć potrzebnego do wyjasnienia na zapotrzebowanie najsolenniej wyjasnić obowiązuję się. Jeżeli pokaże się co, że nie jest tu wymienionym, będzie to chyba z powodu, że na pamięć nieprzyszło, a najpokorniej o wzgląd na siebie, ktory przez zapamiętanie same i nierozsądek na tyle naraziłem przykrości błagając, odpowiedz na punkt ostatni w dniu dzisiejszym mi podany, najszczerzej wyjaśniać ukonczyłem.

„Podług własnego sumienia przezemnie samego ułożonych i podpisanych podpisuję się uczeń klasy szostej Janczewski Cyprian.

Przypominam że dnia 9-o xbra gdy W. Przewłocki sędzia był w stancyi gdzie jestem dopiero ulokowany, W-y Paszkiewicz powiedział, że zginąlem, że jeżeli mam ginąc wciągniemy i podamy osob z połowy Gubernij prawie za winnych, i przynajmniej że razem zginiemy. *C. Janczewski.* (l. 117—122).

VII.

Klausimai Zelenavičiui ir jo atsakymai.

„Gdy się odkryło nasze buntownicze Zgromadzenie, ja należąc do niego pamiętając na Boga Religiją ir sumenie, że szczerą otwartoscią prawdziwą chęcią rzetelną prawdą wyznaję że nigoko więcej w tem zebraniu czasowym niewiedziałem jak J. Pa. Cypriana Janczewskiego, Jana Witkiewicza i Aloizego Pieslaka, o Mikołaju Suchockim słyszałem że należy do tego i będzie w przyszłości pomocnym, lecz mi mowić z nim o rzeczy takiej zakazano oraz nikomu więcej z mojej strony niżej wyrażonych rzeczy nie mówiłem. Będąc namówionym przez p. Witkiewicza, dawszy mu honorowe słowo, że dotrzymam sekretu i na wszystko przestanę, wstąpiłem slepo do tego związku, bo mi W. P. Witkiewicz nic więcej nie mówił, i niczego niebłagał jak wiary i sekretu — oraz prosił abym przyszedł do stancyj państwa Januszkiewiczow o godzinie 6, gdyż w tej porze nie są zawsze w domu dla brania prywatnych lekcyi, przyszedłem i zastałem tam wyż wymienionych kolegow, z tych J. P. Janczewski w przeciagu poł godziny rozprawiał. Że niech sobie każdy knuje przeciw komu zamiary lub podstępy, a ma na celu zawsze poswięcenie się na wszystko własnej osoby pogardzając nawet życiem. W kilka dni potem zebraliśmy się do klasy piątej i tam J. W. Janczewski i Witkiewicz powiadali, że trzeba uczyć się zmieniać skład liter w pisaniu, robili projekta, jakby pieczątkę nieznaną wszystkim zrobić i jakim sposobem więcej przysporzyć osob; co do pieczątki przyjął na siebie J. P. Witkiewicz wyryć na marmurze trupią głowę, szable, i inne figlę, co zaś do ummnożenia liczby towarzystwa, probował J. P. Janczewski Holszteyna, lecz się nieudało. W kilka dni znowu się zebrali, lecz ja przerażony warunkiem własnego na wszystko poswięcenia się nieprzybyłem, za to J. P. Janczewski wymówiwszy mi srogo i uręczywszy że się niemam czego lękać, albowiem wszystko tak zrobi, że nikt nigdy wiedzieć nie będzie, prosił abym przyszedł do jego kwatery, przyszedłem i tam powiadał że już we trzech ułożyli pisma, na murach wierszy i czytał mi następujące:

A niechże i U nas żyje Konstytucja.
Za nasza sprawą a waszym ramieniem
Ta iskra z czasem stanie się płomieniem.
Długo żądane uiści nadzieje
I dawnym blaskiem znowu zajasnieje. —

Pokazywał mnie też drugie, w których wiersz jeden opuszczony, a miejsce jego jak tutaj zastępowałe kreski:

Już podobno wezmie jednogłowy dwugłowego w szpony
. . . .
Biały był zawsze białym, czarny ciągle czarnym,
Ile pierwszy potężnym, tyle drugi marnym.

Po pokazaniu i przeczytaniu mi takowych wierszy mowił o dawnej wolności, potędze Polski, o zamiarze sekty promienistych i nieszczęsliwym ich polozeniu, radził abym także pisał wiersze mowiąc, że przez to damy jakąś im pomoc. Ja niewiedząc nic coby pisać, powiedziałem że nie wiem i nie jestem w stanie, on mi na to wyliczał zrzódła uszczypliwe, znajdujące się w Niemcewicza spiewach, żalował że niema dzieła pod tytułem Polak — Konfederat i innych które mnie radził gdzie dostać a które jemu przez W-o prefekta Dowiata zabrane zostały, nakoniec, wyznał całkiem swoj zamiar a ten był wszystko co będziemy robić, zmierzać będzie do tego aby ulżyć karę jaka się promienistym przeznaczy, a spodziewać się należy ze ta będzie ogromna, oraz aby zdziałać zwolnienie dla narodu, pokazaniem że nawet po nędznych i małych miasteczkach są zaburzenia, dodał także im więcej jest winnych, tym kara jest lżejsza, ja na tem przestałem. To powiedziawszy rzekł, że na przyszłej sessyi powie i pokaże swoj projekt, ta gdy nadeszła zebraliśmy się do klasy 6. i tam czytał owe listy, spisał do kogo będą oddane i mnie o napisanie ich zobowiązał. Na tej sessyi czytałem ja swoje wiersze a te są:

Niech się wolność wasza z naszą spaia
A użyjm Konstitucją dnia trzeciego maja.
  Wolności skarbie drogi klejnocie jedyny
  Powracaj ach powracaj do swojej rodziny.

Jeszcze takich było kilka, których niepamiętam, bowiem wziął pod korrektę J. P. Janczewski i wybrawszy z całej liczby wyż wymienione kazał dobrze pamiętać, podyktował mi także wiersze J. P. Witkiewicza:

Niech jedność między nami scisle dochowana
Stanie się już grobowcem podłego tyrana. —

i inne których niepamiętam, te wszystkie wiersze miałem ja napisać na murze nad każdą klasą, czarną krydą, którą miał dostarczyć J. P. Janczewski, inne wiersze, które J. P. P. Janczewski i Witkiewicz robili miały bydź przez nich napisane na murze panien Benedyktynek i naszego klasztoru, przy pomocy miał bydź Suchocki, to uskuteczniać mieli, z największym bezpieczeństwem obwarowani nieznaną odzieżą i ognistą bronią, dla bronienia się w przypadku napadu — w czasie spełnienia czynu, której jednak broni na swe niewidziałem oczy, i twierdzić nie mogę czy mają z pewnością. Na ostatek przyniosł mi J. P. Janczewski listy do przekopiowania i papiery na ich napisanie, które przyjąłem i przyjęte w szasie sobie pomyslnym napisawszy oddałem Panu Janczewskiemu, który je włożywszy w koperty i przypieczętowawszy rublem odniosł dla napisania adresu, po mem napisaniu wziął je odemnie J. P. Witkiewicz i oddal je dla zaniesienia żydom J. P. Suchockiemu, ten jak mi pózniej mówili, miał bydź ubranym w płaszcz Witkiewicza i miał je odnieść do Szepszela i Berki, lecz tam znalazłszy snajomego żyda i będąc poznanym wracać z niczym musiał, a tak gdy się temu niepowiodło, sami J. W. Janczewski i Witkiewicz zanieść postanowili, i zaniesli przebrawszy się do żydów jeszcze mi motąd nieznanych, nieznajomi bowiem są i dla nich — poczem zaklinali się mię na wszystko abym dotrzymał sekretu, ich niezdradził i siebie, abym także dla bezpieczenstwa większego z nikim o tych rzeczach nie mówił, strzegł

się rozmow mogących wydobydź szkodliwe słowo, i nieskalał honoru. Do tych pism od nikogo więcej jak od J. P. P. Janczewskiego i Witkiewicza doradzony byłem, oni chyba namową i radą innych osob namowieni, na taki się fortel puścili i nas z J. Panem Pieslakiem złudziwszy wciągnęli. Czytane także było dziełko pod tytułem Konstytucya trzeciego maja, kilku miesięcami przed tym przez J. Pana Witkiewicza w obecności prawie całej klasy przed przyjściem professora. Po rozdaniu tych listów wiersze już nie miały być pisane. *Felix Zielonowicz uczeń klasy szostej.* (l. l. 123—4).

VIII.

Sprendimas.

1. Juodųjų brolių byloje.

22. XII. 23/3. I. 24 № 1829 Новос. — Е. И. В. Цесаревичу. Цес. Константинъ — Новосильцеву.

Секретно, № 4, 6. I. 24 г. Варшава.

„а равномерно учитель Янчевскаго Пашкевичь изобличается въ вольнодумственныхъ сужденіяхъ а въ сожженіи многихъ своихъ бумагъ по узнаніи о прибытіи въ Крожи на слѣдствіе“... (Я) „предписалъ командиру Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса Генералъ Лейтенанту Довре приказать, судить ихъ военнымъ судомъ, составивъ оный въ Вильнѣ подъ предсѣдательствомъ Командира 3-ей бригады 24-ой пѣхотной дивизіи Генералъ-майора барона Розена 4-аго; о чемъ увѣдомляя Вашего Превосходительства имѣю честь просить: такъ какъ Ваше Превосходительство предположили вновь еще обстоятельно и подробно допросить виновныхъ, то таковые допросы ихъ передать въ оригиналахъ Генералъ майору барону Розену 4-му для приобщенія къ Военно-судному дѣлу, а меня о содержаніи ихъ въ свое время увѣдомить. Вмѣстѣ съ симъ прошу также Вашего Превосходительства за ходом дѣла сего по важности оного имѣть съ своей стороны надлежащее наблюденіе, о чемъ предписалъ я ген.-лейт. Довре предварить ген. май. бар. Розена 4-го особымъ на имя его секретнымъ предписаніемъ, а какъ по произвѣденному слѣдствію открылись между прочими надписи заготовленныя вышеписанными людьми для надписыванія оныхъ на монастыряхъ и въ другихъ мѣстахъ, въ такомъ случаѣ неоставьте В. Прев. увѣдомить меня: неучаствовали ли кто-либо изъ нихъ въ сочиненіи подобныхъ же извѣстныхъ В. Преству надписей въ Вильнѣ въ прошломъ году найденныхъ? Въ заключеніе имѣю часть увѣдомить В. П., что о обстоятельствахъ сихъ всеподданнѣше донесено Е. И. Вел-у отъ меня съ представленіем Вашего рапорта“... „и затѣмъ обращаюсь къ В. П. съ особенною моею благодарностью за всѣ Ваши дѣятелные распоряженіи къ открытію таковыхъ зловредныхъ дѣйствій. Варшава, Инваря 6 дня 1824 года. Генерал инспекторъ всей кавалеріи. (Подпись)=Константинъ. (l. 143—4)

2. Sidaravičiaus byloje.

Конфирмація.

Отставной поручикъ Сидоровичъ, состоящій въ должности старшаго смотрителя Вил. Универс. по полицейской надъ учениками части, открылъ тайну Голубовичу, что ѣдутъ въ Крожи чиновники на слѣдствіе. Судомъ приговоренъ къ смертной казни. Но я отмѣняю этотъ приговоръ и опредѣляю: отрѣшить отъ указанной должности „и посадить въ крепость Бобруйскъ въ казематъ на два года“.

3. Konfirmacija Juodųjų Brolių byloje.

„Я нашелъ ихъ виновными по собственнымъ ихъ признаніямъ: Янчевскаго и Виткевича въ учрежденіи тайнаго общества подъ названіемъ Чер-

ныхъ Братьевъ, въ которое вовлекли они Зеленовича, Песляка и Ивашкевича, сочинили возьмутительныя письмы и стихи, изъ коихъ первые разослали по адресамъ къ учителю и ученикамъ Крожскаго Училища, а послѣднiе намѣрены были надписывать на стѣнахъ зданiй; все же сiе дѣлали на тотъ конецъ, дабы нарушать спокойствiе и произвесть возмущенiе въ прочихъ училищахъ. — Сухоцкаго въ знанiи о семъ обществѣ, необявленiи о томъ начальству и прiятiи на себя обязанности къ разноскѣ возмутительныхъ писемъ, хотя въ прочемъ онъ о содержанiи ихъ и не былъ свѣдущъ. — Наконецъ учителя Пашкевича въ созженiи своихъ бумагъ, по прибытiи въ местечко Крожи чиновниковъ на слѣдствiе о вышеписанныхъ возмутительеыхъ сочиненiяхъ, чрезъ что навлекаетъ на себя подозрѣнiе, что бумаги сiи могли заключать что либо предосудительное противу правительства; и въ явной лжи предъ слѣдователемъ, а потомъ въ военномъ Судѣ учиненной въ показанiяхъ его, въ чемъ и самъ сознался“...

Я приговоръ замѣнилъ...

О чемъ доношу и присовокупляю, „что ученики училища Чапрацкiй, Стульгинскiй и Явловскiй къ коимъ разосланы были возмутительныя письма, тотъ часъ по полученiи оныхъ представили ихъ начальству, а ученикъ Гольштейнъ хотя адресованное къ себѣ въ страхѣ и недоумѣнiи сжегъ, но тоже объявилъ начальству безъ всякаго промедлѣнiя. Каковыми своими дѣйствiями оказали они усердiе и преданность правительству, за что по мнѣнiю моему заслуживаютъ, а особливо въ теперешнихъ обстоятелствахъ, отличить ихъ въ примѣръ и поощренiе другимъ тѣмъ болѣе что сочинители возмутительныхъ писемъ адресуя къ нимъ оные могли чрезъ то дѣлать пробу: объявятъ ли они таковые или утаятъ, въ послѣднемъ же случаѣ навѣрно старались бы присоединить ихъ къ себѣ и увеличить число единомышленниковъ. По сему неблагоугодно ли будетъ Вашему Импер. Вел. наградить ихъ серебрянными медалями съ приличными надписями, или другимъ чѣмъ. А какъ и смотритель помянутого училища Колежскiй Ассессоръ Довятъ представленiемъ начальству какъ оныхъ писемъ такъ и таковаго жъ адресованнаго къ сабѣ нетолько исполнилъ въ точности долгъ свой, но и при изслѣдованiи по настоящему дѣлу всемѣрно содѣйствовалъ къ откытiю виновныхъ, то осмѣливаюсь представить Вашему И. В. о награжденiи и его орденомъ Св. Владимира 4-ой степени“. (l. 193—196).

K. Jablonskis.

Apie vergus Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje XVI amžiaus pradžioje.

Уладзімер Пичэта. Юрыдычнае становішча вясковага насельніцтва на прыватнауласьніцкіх землях к часу выданьня Літоускага Статуту 1529 г. I. Чэлядзь нявольная на прыватнауласьніцкіх землях. — Інстытут Беларускае Культуры. Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук. Кніга 3 Працы Клясы Гісторыі. Том II. Менск. 1928, p. 377—409 (3—35).

Šito pavadinimo yra neseniai pasirodęs Vl. Pičėtos rašinys apie vergus, arba belaisvius, I Lietuvos statuto išleidimo laikotarpyje. Jo autorius yra žinomas savo didele disertacija apie Žigmanto Augusto valakų reformą. Dabar jis yra Gudų universiteto Menske profesorius ir rektorius. Kadangi klausimai, apie kuriuos jis čia rašo, Lietuvos istorikams yra svarbūs, ir kadangi su daugeliu Vl. Pičėtos reiškiamų nuomonių ir daromų išvadų negalima sutikti, tenka apie šį jo rašinį pakalbėti plačiau.

I.

Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės belaisvių (vergų) visuomeninė ir teisinė būtis kaži kodel mažai tebuvo tyrinėjama. Tiesa, Novickis, Leontavičius, Liubavskis, Hruševskis, Kamieneckis ir tas pat Pičėta yra skyrę savo raštuose kiek vietos ir belaisvių teisinei būčiai nušviesti, be to, ir kiti istorikai yra šį tą pažymėję apie belaisvius, bet visi tie tyrinėjimai nebegali patenkinti šių dienų mokslo reikalavimų, nes neišaiškina tų klausimų, kuriuos iškelia žinomoji aktų medžiaga. St. Kutrzebos padaryta jų santrauka[1] rodo, kiek maža težinome apie vergystę Lietuvoje, todel tektų džiaugtis šiuo nauju, palyginti, dideliu rašiniu, tam tyčia skiriamu belaisvių teisinei būčiai nušviesti. Tektų laukti, kad pagaliau sistemingas savarankiškas tyrinėjimas, pa-

[1] A. Janulaitis. Lietuvos visuomenės ir teisės istorija. 1916, p. 53-54.

remtas visa prieinama medžiaga, išaiškins pastebimus aktuose belaisvių teisinės būties neaiškumus.

Rašinio įžangoje autorius nurodo, kad, be belaisvių vergų, privatinių savininkų žemėse gyventa dar kitų žmonių kategorijų: 1) laisvieji žmones, 2) pusiau laisvieji žmones (zakupnyje liudi), 3) neišeiviniai žmones ir t. t. Antroje rašinio dalyje, kurios čia nenagrinėsiu, autorius rašo apie laisvuosius žmones. Tenka laukti, kad autorius rengiasi toliau rašyti taip iš eilės, kaip pats nurodo: apie pusiau laisvuosius žmones ir t. t. Tačiau šitame rašinyje, skirtame amžiniesiems belaisviams, autorius nemaža kalba ir apie neamžinus belaisvius (pav., p. 16), t. y., pusiau laisvuosius žmones, kaip apie tam tikrą belaisvių kategoriją. Toks painiojimas tų žmonių, kurie be, šeimininko sutikimo turi teisės išsipirkti, gali atidirbti, su tikraisiais belaisviais, kurių priklausymas šeimininko be ypatingų aplinkybių nenutraukiamas, temdo patį belaisvių klausimą ir, be to, rodo, kad autoriui nėra visiškai aiškus jo tiriamasis objektas.

Autorius nepasako aiškiai, apie kurio krašto belaisvius jis kalba, ar tiktai Gudų žemės, ar visos Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės, t. y., be Gudų, dar Lietuvos ir Ukrainos. Iš tų aktų, kuriais autorius remiasi, galima manyti, kad jo tyrinėjimas taikomas visam Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės plotui, taip, nurodytas p. 27 Stonkaus Buivydavičiaus sprendimas kalba apie Anykščius, p. 8 kalbama apie Kievo žemės privilegiją. Matyti, autoriui atrodo, kad visame plote, sudariusiame didžiąją kunigaikštystę, belaisvių teisinė būtis ir jos evoliucija pradedant „Rusų Tiesos" laikotarpiu ir ligi I statuto buvo vienoda, bent jis nenurodo, kad ji buvo skirtinga įvairiuose kraštuose. Tuo tarpu belaisvių teisės atžvilgiu tikroji Lietuva buvo kraštas, kurio nebuvo siekusi istoriniais laikais ir nesiekė tyrinėjamais laikais Viduržemio pajūrių vergų prekyba, t. y., Lietuvoje nebuvo verčiamasi organizuota vergų prekyba nei viduje nei su užsieniais. Belaisviai vergai čia niekuomet nėra buvę eksportinė prekė, bet tiktai namų ir žemės darbininkai. Visai kas kita Ukrainoje ir Gudų žemėse. Tie kraštai ne tik ligi XI amžiaus, kaip sako Pičėta (p. 4)[2], bet ir daug vėliau, dar XV amžiuje, vertėsi vergų

[2] Pav. И. Красноперовъ. Рабовладѣніе и работорговля въ древней Бѣлоруссіи. — ŽMNP, 1907 Nr. 12, p. 312—331.

prekyba su užsieniais, turėjo tam tikrų tos prekybos centrų[3]. Čia vergas ilgą laiką buvo ne tiek darbininkas, kiek prekė. Ir netyrinėję galime sakyti, kad vergo nupiauta nosimi, kaip tai kartais buvo daroma Ukrainoje vergui atskirti nuo žmogaus, kuris telaukiama progos išgabenti į pietus, o antra vertus, belaisvio darbininko teisinė būtis ir jos evoliucija negalėjo būti vienoda. Toks autoriaus neatsižvelgimas į šituos tų dviejų rajonų savumus negali nekelti abejojimo, kad vergystės evoliucija bus tinkamai suprasta.

Autorius pradeda savo tyrinėjimą „Rusų Tiesų" laikotarpiu ir baigia I Lietuvos statuto išleidimo, t. y., 1529 metais. Del šito baigiamojo termino, tai autorius, matyti, yra nusistatęs nesiremti ir neatsižvelgti į jokį vėlesnį aktą. Žinoma, medžiagos parinkimas yra autoriaus dalykas. Bet jei autorius būtų pasirėmęs arba bent geriau susipažinęs su vėlesniais aktais ligi Žigmanto Senojo mirties (1548 m.), jei būtų atsižvelgęs į tai, kaip buvo taikinama praktikoje jo mėginama aiškinti statuto teisė, manau, jam pačiam ne vienas dalykas imtų atrodyti kitaip. Bet ir to savo nusistatymo neperžengti 1529 metų autorius neišlaiko. Jis cituoja ir tuos statuto straipsnius (p. 10 ir 30), kurių išleistame 1529 metais statute tur būt dar nebuvo, būtent: IV sk. 1 str., XI sk. 14 str. ir XII sk. 8 str. Pirmasis jų tėra žinomas tik iš vieno, padaryto XVII amžiuje I statuto nuorašo, vadinamo Slucko nuorašu arba kartais Vilniaus akademijos nuorašu, o antrasis ir trečiasis, be Slucko nuorašo, yra žinomas dar ir iš Vilniaus karmelitų nuorašo. Kol autorius neįrodė, kad šitie straipsniai išleisti 1529 metais, jis neturėjo jų minėti ir cituoti kaip 1529 metų statuto straipsnių.

Del to, kad Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės vergų teisinės būties dėstymą autorius pradeda nuo „Rusų Tiesos" ir iš jos veda tolesnę vergystės evoliuciją, tenka pastebėti, kad tai yra apskritai senosios rusų mokyklos teisės istorikų nusistatymas Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės teisės evoliucija vesti iš „Rusų Tiesos". Todel kalbant vien tik apie nagrinėjamąjį Vl. Pičėtos rašinį, ne vieta plačiau aiškinti, kiek toks nusistatymas turi pagrindo. Betgi šis tas tenka pabrėžti. Autorius, ma-

---

[3] І. Линниченко. Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. У Львові. 1899, p. 89 ir toliau.

tyti, kalba apie „Rusų Tiesos“ redakcijas, kaip apie kokius įstatymus, turėjusius galios Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės žemėse — Ukrainoje (Kievo žemėje), Guduose, o gal ir tikrojoje Lietuvoje. Nekalbant apie tai, kad „Rusų Tiesa“ niekuomet nėra buvusi įstatymas jokiame krašte, kad tai tėra privatiniai papročio teisės ir teismų praktikos užrašai, bet ir pačiai Kievo žemei dar nėra nustatyta, kurios surašytos „Rusų Tiesoje“ normos sudaro to krašto teisę. Pirmoji (trumpoji) „Rusų Tiesos“ redakcija buvo sudaryta (Didžiojo) Naugardo slavėnų žemėje, taigi joje tėra užrašyta Naugardo, bet ne Kievo žemės papročio teisė. Patekęs į Kievo žemę šios trumposios redakcijos nuorašas buvo nurašytas, papildytas, perdirbtas, ir tuo būdu susidarė antroji, vadinamoji plačioji „Rusų Tiesos” redakcija. Kas šitoje redakcijoje atvaizduoja Kievo žemės teisę, ar tik vieni papildymai, ar, be to, ir pagrindinio teksto dalis, visa tai dar reikia išaiškinti. Yra pagrindo manyti, kad plačiosios redakcijos autoriaus norėta ne tik sudaryti gyvųjų teisės normų rinkinys, pasinaudojant turimu pavyzdžiu, bet ir kiek galima suprantamai išdėstyti to laiko žmonėms senas teisinės literatūros paminklas, kuris neperdirbtas atrodytų jiems keistas ir nesuprantamas. Tokios literatūrinės reikšmės teturi, pavyzdžiui, palikimas plačiosios redakcijos tekste tokių terminų ar savokų, kaip *ogniščanin,* ir surištų su jais teisės normų, kurie Kievo žemėje nebuvo žinomi[4] ir todel Kievo žemei tos normos negalėjo būti taikomos. Taigi, taip, kaip daro autorius, kiekvieną didžiosios Lietuvos kunigaikštystės belaisvių teisės reiškinį vesti be jokių paaiškinimų ir rezervų iš „Rusų Tiesos” Karamzino nuorašo teksto normų negalima. Antra vertus, jeigu jau tame Karamzino nuoraše, kuriuo naudojasi autorius, būtų surašyta buvusi Kievo žemės teisė, tai būtų vis delto tiktai Kievo žemės, bet ne visos didž. Lietuvos kunigaikštystės žemių teisė. Kad „Rusų Tiesoje” būtų užrašyta ne tik Kievo žemės teisė, bet ir tikrosios Lietuvos arba ir tų Gudų žemių, kurios vėliau buvo įterptos į Lietuvos valstybės Vilniaus ir Trakų vaivadystes, to negalima nė manyti. Kita vertus, „Rusų Tiesa” nėra buvusi koks įstatymas, kurio galia tam tikromis aplinkybė-

---

[4] М. Максимейко. Про смердів Руської Правди. — Праці Комісії для вивчування історії захиньо -руського та українського права. Вип. III. У Київі, 1927, p. 75.

mis galėjo būti, be Kievo žemės, praplėsta ir kitiems kraštams. Taigi, „Rusų Tiesa" nėra joks teisės šaltinis visos Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės teisės istorijai, todel autorius, kuris mažiausia kalba apie Ukrainą, turėjo ją palikti nuošaliai.

Kas kita, jei tyrinėjimas būtų lyginamasis. Mes beveik neturime X—XII amžiaus rašto palaikų, iš kurių galėtume spręsti apie to laiko Lietuvos ir artimųjų Gudų ekonominę, socialinę ir teisinę santvarką, bet spręsdami iš kitų kraštų socialinės evoliucijos galime pripažinti, kad ta santvarka galėjusi būti panaši į tą, kurią matome „Rusų Tiesoje" arba kuriame kitame vienodo socialinės evoliucijos laipsnio „barbarų" teisės rinkinyje. Tik ta prasme, kaip teisės paminklas to laikotarpio, kuriam Lietuva ir Gudai teisės paminklų neturi, ir tiktai palyginti su labiau išaugusios visuomenės teise, Lietuvos Statuto teise, „Rusų Tiesa" tegali būti Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės teisės istorijos tyrinėjimo objektas. Bet autorius savo tyrinėjimui lyginamojo metodo netaiko, todel ir šituo atžvilgiu „Rusų Tiesos" įtraukimas tyrinėjimo objektu nėra pakankamai pateisinamas.

II.

Po šitų bendrų pastebėjimų galima pradėti ir detalinis rašinio nagrinėjimas. Visų pirma neesminiai dalykai. Autorius labai nerūpestingai cituoja ir mini aktus. P. 20—21 turi būti ne Slanimo bajoras, bet Semeliškių bajoras. P. 27 ne Darahičino bajoras, bet Anykščių bajoras, ir jau šita klaida turi didelės reikšmės, nes Darahičino teisėje buvo labai daug lenkiškų elementų; išdėstytasis ten sprendimas yra ne 1519 metų lapkričio 14 d., bet senesnis, be to, šio akto numeris yra ne 4, bet 94, tai jau tur būt korektūros klaida. P. 27 autorius vadina Stanislovą Olenskį Žemaičių seniūnijos raštininku, tuo tarpu jis tebuvo paties Stanislovo Jonavičiaus, Vilniaus pono ir Žemaičių seniūno, raštininkas. Išdėstytame p. 31 akte sakoma, kad apiplėšę buvo ne pono Jurgio Davainavičiaus žmonės, kaip sako autorius, bet visai kiti; Jurgis Davainavičius niekuomet nėra turėjęs Kosinskio pavardės ir akte jis taip nevadinamas; 50 kapų buvo priteisęs ne Slanimo laikytojas, bet Bagdonas Daugirdavičius. P. 16 autorius daro išvadą: „Šeimininkas nenorėjo netekti savo

belaisvių", — apie jokius belaisvius ten nebuvo kalbos, kalbama tebuvo apie ūkininkus, valdinius. Dvaro ir vėliau žemės maršalką Joną Radvilavičių, cituodamas jo sprendimus, autorius perdėm vadina tik Slanimo laikytoju arba Slanimo ir Darahičino seniūnu; tiesa, jis buvo tarp ko kita ir Slanimo laikytojas, o vėliau ir Darahičino seniūnas, bet beveik visi cituoti sprendimai jo padaryti maršalko, centro teisėjo, pareigas einant, tik pora jų Slanimo laikytojo, t. y., vietos teisėjo, pareigas einant, be to, vienas jų yra tik privatinis dvarininko sprendimas savo valdiniams, todel Slanimo laikytoju Jonas Radvilavičius tegalima buvo vadinti tik kalbant apie tą porą Slanimo aktų.

P. 24 autorius daro ekskursą į privatinių aktų diplomatiką ir pasakoja, kaip turėję būti sudaromi aktai, kuriais parduodami belaisviai, būtent, paprastai jie turėję turėti antspaudą ir liudytojų parašus. Taip tvirtindamas jis remiasi vienu 1517 metų sprendimu ir sako, kad ten aktai buvę pripažinti neturį galios, nes neturėję antspaudų ir liudytojų parašų. Bet apie liudytojų parašus nurodomame sprendime nėra pasakyta nė žodžio, juos tėra pridėjęs autorius. Prieš 1529 metus, kuriais autorius baigia savo tyrinėjimą, jokių liudytojų parašų Lietuvos privatiniuose aktuose nė negalėjo būti, nes paprotys liudytojams pasirašinėti tokius aktus teatsirado Lietuvoje antrojoje XVI amžiaus pusėje. Taigi, jeigu autorius nėra matęs, kaip matyti, kalbamojo laikotarpio privatinių aktų, arba jei tėra matęs vėliau suklastotus arba perdirbtus, ir nežino, kaip toki aktai sudaromi, tai nesuprantama, kodel jis kalba apie tų aktų surašymo būdą, kadangi tas dalykas nieko bendra neturi su tiriamuoju klausimu.

Šitos klaidos ir netikslumai neturi esminės reikšmės šiam rašiniui apie belaisvių teisinę būklę, bet rodo arba didelį autoriaus nerūpestingumą arba jo nesugebėjimą suprasti aktus, todel išanksto verčia labai atsargiai žiūrėti į visa, ką autorius tvirtina, ir į visas jo daromas išvadas.

III.

II savo rašinio skyrelyje (p. 10—18) autorius kalba apie teisinius nelaisvės pagrindus, tiksliau sakant, apie tas žmonių kategorijas, iš kurių susidėjo belaisviai, — ir tuos, kurie nuro-

dyti I statuto XI skyriaus 13 str.[5], ir, be to, suranda dar kitų. Kiekvieną kategoriją jis pradeda, kur galima, išdėstydamas „Rusų Tiesos" normą tuo klausimu, išdėsto kai kuriuos paskelbtus XVI amžiaus pradžios sprendimus ir galop išdėsto statuto normą ir daro išvadą.

Pirmąjį teisinį nelaisvės pagrindą, nelaisvę iš seno, išreikštą statute taip: belaisviai yra tie, „kurie iš seno yra nelaisvėje arba gimsta iš belaisvių", autorius skaido, randa čia du pagrindu: vieną kilimo pagrindą, apie kurį kalba p. 11, ir antrą senybės pagrindą, apie kurį kalba p. 14. Senybę jis supranta taip, kad kas ilgą laiką yra ėjęs tarno belaisvio pareigas, tas jau yra belaisvis. Autorius randa galima manyti, kad, einant statutu, 10 metų tokios tarnybos pakanka laisvam žmogui virsti belaisviu. Šita autoriaus nuomonė visai neteisinga. Norma čia yra visai tokia pat, kokia yra ir bajorams šlėktai ir bet kuriam luomui. Taip antai bajorams ši norma bus tokia: „Bajorai yra tie, kurie iš seno yra bajorai (t. y., visų laikomi bajorais) arba gimsta iš bajorų", — tai yra pagrindinė luominės santvarkos norma, ne daugiau. Belaisviai šiuo atžvilgiu nieku nesiskiria nuo kitų luomų žmonių. Taip, kad ir ištarnautų kelio bajoras ar šarvinis bajoras 10 metų karo tarnybos, del to jis nevirs bajoru šlėkta. Kad ir ištarnautų laisvas žmogus daugiau kaip 10 metų kartu su belaisviais, jis vis delto pasiliks toks pat laisvas žmogus, koks buvęs, o jei jis dirbo kaip laikinas belaisvis, atidirbtinai, tai nors jam pačiam arba jo vaikams po jo mirties tektų atidirbti ir kelis kartus po 10 metų[6], betgi atidirbę ar atsimokėję jie vėl bus laisvi žmonės, žinoma, jei nebus pamirštas jų laisvas kilimas. Jokios nelaisvės del įsisenėjimo per 10 metų arba per ilgesnį termina nei statutas nei gyvenimo praktika nežinojo. Įsisenėjimas esti tik tada, kada išnyksta atminimas apie laisvą žmogaus kilimą, taip tegalima suprasti statuto posakis „iš seno". Taigi, I statuto XI sk. 13 str. 1 punktas nurodo ne du pagrindu, bet vieną, priklausymą belaisvių luomui: kas yra iš seno belaisvių luomo ir tų belaisvių luomo žmonių vaikai yra belaisviai.

---

[5] Statuto straipsnius, kad nebūtų painiavos, čia žymiu to leidimo kurį cituoja autorius.

[6] I statuto XI sk. 7 str.

Kituose punktuose kalbama apie tuos atsitikimus, kai žmonės, nebuvę belaisvių luomo, tampa to luomo žmonėmis. Apie antrąjį teisinį nelaisvės pagrindą — paėmimą nelaisvėn kare (p. 10—11) — nekalbėsiu. Kalbėdamas apie trečiąjį, numatytą nurodytame statuto straipsnyje, teisinį nelaisvės pagrindą — pasidavimą nelaisvėn, kad atleistų nuo mirties bausmės (p. 17), — autorius labai netiksliai sako: „Statutas leidžia atiduoti piktadarį amžinon nelaisvėn, jei už jo padarytą piktadarybę baudžiama mirtimi". To statutas niekur neleidžia. Jis teleidžia tokiam nusmerktajam, kuris yra atiduotas skundiko visiškai valiai, pačiam pasiduoti nelaisvėn, bet visai nenumato, kad jis galima būtų paversti belaisviu nepasidavęs pats.

P. 15—16 autorius daug kalba apie vieną teisinį nelaisvės pagrindą, teisminį, būtent, kad nelaisvė galinti susidaryti teismo keliu. Čia vien tik nesusipratimas, jokios teisminės nelaisvės nėra. Teismas tespręsdavo, ar žmogus yra laisvas, ar belaisvis tam tikru teisiniu pagrindu, pavyzdžiui, kaip belaisvių tėvų vaikas, t. y., konstatuodavo tam tikro teisinio nelaisvės pagrindo buvimą, antra vertus, spręsdavo, ar žmogus baustinas atidavimu visiškai skundiko valiai, ar ne, ir atiduodavo taip, bet toks atidavimas nėra atidavimas nelaisvėn, tačiau žinomai laisvą žmogų paversti belaisviu teismas negalėjo.

IV.

Kalbėdamas apie ketvirtąjį teisinį nelaisvės pagrindą (p. 12), autorius tiesiog išrašo, praleidęs pradžią, statuto XI sk. 13 str. 4 punktą ir aiškina jį taip, kad kiekvienas laisvas žmogus susivedęs su žinomu belaisviu pats tampąs belaisviu. Jis sako: „XVI amžiaus pradžios teismo praktika gerai žino laisvos moteriškės nelaisvę del jos susivedimo su belaisviu bernu", — ir tam patvirtinti nurodo tik vieną sprendimą, kurį išdėsto kitur (p. 19). Iš šito sprendimo matyti toks dalykas: bajorai savinasi berną, nes jis esąs jų belaisvio sūnus; bernas atsikerta tuo, kad jo motina buvusi laisva moteriškė; teisėjas stato ne tą klausimą, ar berno motina buvo ieškovų belaisvė ar ne, ar ji priklausė ieškovams, nes motinos laisvumas tur būt nei šalims nei teisėjui nekėlė abejojimo, bet klausimas testatomas tas, ar ji buvo

ištekėjusi už ieškovų belaisvio ir ar jungtuvės buvo bažnytinės. Iš klausimų statymo tegalima padaryti tokia išvada, kad jei belaisvis yra vedęs laisvą moteriškę, tai jų sūnus bus belaisvis, bet apie pačios žmonos nelaisvę čia nėra jokios kalbos. Kiek žinau, tai teismo praktikai, kuri žinoma iš paskelbtųjų aktų, ne tik nėra gerai žinomas, bet visai nežinomas patekimas nelaisvėn del susivedimo su belaisviu. Kadangi autorius remiasi vien tik spausdinta medžiaga ir jokių neskelbtų aktų nenurodo, tai jo tvirtinimas apie tą teismo praktiką yra bent per skubus.

Kadangi šis klausimas niekur nėra išaiškintas, aš kiek plačiau pakalbėsiu apie jį. I statuto galios laikotarpio aktuose rasime minint nemaža belaisvių, kurių žmonos yra laisvos, ar atvirkščiai. Taip, M. Daunoro - Zapolskio paskelbtuose inventoriuose[7] yra pažymėti tokie belaisviai: 1549 metais Radaškavičių pilyje Artimec Pavliukovič — jo žmona Barbora laisva, Levonec Fediukovič — jo žmona Dorocica laisva, Olchimec Fediukovič jo žmona laisva; Kamenco dvare Fiodor Hubič — jo žmona Matia laisva; 1553 metais Daugėliškio pilyje Beniulis, Bagdonavičius — jo žmona Ona laisva. Taigi, praktika rodo, jog ištekėdama už belaisvio moteriškė pasilieka laisva. Bet tame Daugėliškio inventoriuje randame ir tokį nurodymą: „Steponas Sočovčič — jo žmona Jagnieša laisva, jo sūnus Motiejus, o duktė Jagnieška laisva", — taigi vyras ir sūnus belaisviai, motina ir duktė laisvos. 1539 metų Onos Daugėlaitės dvarelio Paštave, Vilkijos valsčiaus, inventoriuje[8] pažymėta: „Bernas (parobok) vienas vardu Lukošius, o antra moteriškė, jo motina, laisva", — ir čia motina laisva, o sūnus belaisvis. Iš tų nurodymų galime išvesti tokią papročio teisės normą: Laisvasis žmogus susivedęs su belaisviu pasilieka laisvas, o jų vaikai tos lyties, katros yra laisvasis, yra laisvi, o katros belaisvis — belaisviai. Jokio kalbamojo laikotarpio akto, kuriame būtų nurodyta priešingų tai normai faktų, man bent neteko pastebėti. Manau, kad dabar bus visiškai suprantamas Vl. Pičėtos nurodytas sprendimas. Jei ieškomojo berno motina, laisva moteriškė, buvo ištekėjusi už belaisvio, tai vyro lyties jų vaikas, sūnus, taip

---

[7] Документы Московскаго Архива Министерства Юстиціи. Томъ I. Москва, 1897, p. 94, 111. 121.

[8] Lietuvos Universiteto Bibliotekos leidžiamas XVI amžiaus Lietuvos inventorių rinkinys. Nr. 2.

pat yra belaisvis, todel teisėjui tebuvo svarbus vienas klausimas, ar to berno motina tikrai buvo ištekėjusi už belaisvio, ar ne.

Tačiau pasilieka statuto tekstas, kuris tarytum sako ką kita. Autorius neatsižvelgia į statuto taikinimą gyvenime, jis išdėsto ir aiškina patį statuto tekstą, kaip jis jį supranta, labai paprastai, atmetęs iš jo tai, kas jam atrodo nereikalinga. Ilgų metų teisininkų prityrimas yra sudaręs tam tikrų taisyklių įstatymų tekstui aiškinti, kurios padeda suprasti ir sunkiausią įstatymo tekstą. Šitomis taisyklėmis visada pravartu eiti aiškinant įstatymo teksto prasmė, ir čia galime pamėginti eiti jomis. Visas kalbamojo punkto tekstas yra toks: „J e i p a t y s p a s i d u o t ų n e l a i s v ė n tuo būdu, kad kas žinodamas moteriškę esant belaisvę, nors laisvas žmogus, ją vestų, tada ir pats turi būti nelaisvėje ir jų vaikai, t i e k v y r i š k o s i o s l y t i e s, t i e k m o t e r i š k o s i o s; tuo pat būdu ir moteriškė turi būti, jei už belaisvio ištekėtų žinodama, tada ir pati pasiduoda nelaisvėn ir jų vaikai". Nors tikrai nežinome, kas yra redagavęs I statutą, bet ar šiaip ar taip, be didžiojo kunigaikščio teismo raštininkų, kurie buvo palyginti geri teisininkai ir mokėjo aiškiai ir tiksliai formuluoti, tas redagavimas neapsiėjo. Todel galime pripažinti, kad statuto tekste nereikalingų, neturinčių reikšmės žodžių nėra. Jei kalbamojo punkto prasmė tebūtų tokia, kaip mano autorius, tai visai nereikalingi būtų posakiai, kurie čia duodami skėstai. Bet jei įstatymo tekste tie posakiai yra įdėti, jie negali neturėti reikšmės.

Iš pilnojo teksto matome, kad čia kalbama ne apie virtimą belaisviais, bet apie laisvų žmonių pasidavimą nelaisvėn. Ką gi statutas sako apie tokį pasidavimą ar atidavimą nelaisvėn? Laisvasis žmogus už jokį peržengimą negalįs būti paimtas amžinon nelaisvėn (XI sk. 7 str.), jei jis atiduodamas už skolą, tai atidirbęs tą skolą vėl tampa laisvas, taigi pasidavimo ar atidavimo nelaisvėn už skolą statutas nepripažįsta. Bet nubaustas žmogus, kuriam gresia mirties bausmė, tam tikrais atsitikimais gali pasiduoti nelaisvėn tam žmogui, kuriam yra priteistas nubausti, ir jei tas jo nenužudo, tai jau nubaustasis, kuris pasidavė nelaisvėn, lieka amžinas belaisvis (XI sk. 13 str. 3 p.). Kas pasiduoda arba parduoda nelaisvėn sūnų arba kitą laisvąjį žmo-

gų iš bado, tas gali išsipirkti ar išpirkti badui pasibaigus (XI sk. 11 str.), taigi toks pasidavimas nėra tikras. Kaip matome, statutas nevienodai žiūri į įvairius laisvojo žmogaus pasidavimo ar atidavimo nelaisvėn atsitikimus. Statute nieko nesakoma apie tai, ar turi likti amžinu belaisviu laisvas žmogus, kuris šiaip ne iš bado parsiduoda nelaisvėn. Autorius mano (p. 13), kad statutas leidžiąs pasiduoti amžinon nelaisvėn ne bado metu. Tiesa, kalbamajame rašinyje tai pasakyta ne visai aiškiai, bet kitame to paties Vl. Pičėtos rašinyje[9] yra pasakyta visai kategoringai. Argi iš to, kad statutas šio dalyko nemini, galima daryti išvada, kad tokius parsidavėlius jis laikytų amžinais belaisviais, negalinčiais atidirbti ar išsipirkti? Gyvenimas tokio klausimo nebuvo iškėlęs, jį teiškelia dabartinis akademinis galvojimas. O statutas nėra koks teisės traktatas, kuriame svarstomi akademiniai teisės dalykai. Atvirkščiai, statutas tėra gyvenimo praktikos iškeltų teisės normų rinkinys. Tokių atsitikimų, kad kas neverčiamas didelio reikalo: ne iš bado, ne gelbėdamas savo gyvybę, ne del prasiskolinimo ir ne del susimylėjimo su belaisviu, apie ką toliau pasakysiu, — pasiduotų ar savo vaiką parduotų nelaisvėn, gyvenime nebuvo ir būti negalėjo. Kaip sako 1539 metais Gardino teisėjas[10], toks dalykas yra priešingas Dievo ir žmonių teisei ir negali turėti jokios galios. Taigi, šitokia bendra norma statute yra ne pamiršta, bet neįrašyta todel, kad gyvenimas težinojo tam tikrų atskirų atsitikimų, kuriuos įvairiai reguliavo tam tikromis normomis. Iš atskirų statuto normų atskiriems atsitikimams greičiau galima išvesti kita norma: Ten, kur statutas teigiamai nepripažįsta laisvojo žmogaus virtimo belaisviu, toks virtimas nėra amžinas, neturi galios.

Matyti, be minėtų svarbių reikalų: bado, skolų, mirties baimės, — kurie galėjo versti žmogų pasiduoti nelaisvėn, gyvenimas buvo iškėlęs dar vieną svarbų reikalą: prisirišimą prie antrosios lyties žmogaus. Jei kas susimyli su belaisviu, bet belaisvio šeimininkas nenori, kad jis susivestų su jo belaisviu, nes tuomet dalis vaikų liktų laisva arba ir del kitų motyvų, tai, norėdamas nulenkti belaisvio šeimininką, laisvas žmogus gali ryž-

[9] В. Пичета. Аграрная реформа Сигизмунда - Августа въ Литовско-Русскомъ государствѣ. Ч I. Москва, 1917, p. 177.
[10] Акты изд. Вил. арх. Ком. т. XVII p. 25.

tis pats pasiduoti jam nelaisvėn, savo laimei paaukoti savo laisvę. Kadangi statute šitokio pasidavimo reikalas sprendžiamas, tai galime tvirtinti, kad jį yra iškėlęs pats gyvenimas. Gyvenimas, t. y., papročio teisė, kodifikuota statute, ir nustatė, kad toks pasidavimas yra tikras, visai taip pat, kaip pasidavimas nelaisvėn, kad nukentėjusis dovanotų mirties bausmę. Kadangi vienos lyties vaikai būtų belaisviai ir laisvajam žmogui nepasidavus nelaisvėn, todel dabar, suprantama, kilo klausimas apie antrosios lyties vaikus ir įstatyme teko pabrėžti, kad amžinaisiais belaisviais pasilieka abiejų lyčių vaikai. Taigi, nagrinėjamoji statuto norma reikia suprasti taip, kad jei laisvasis žmogus susivesdamas su belaisviu pats pasiduoda nelaisvėn, tai toks pasidavimas yra tikras ir jis tampa amžinas belaisvis. Jeigu laivasis žmogus susiveda su belaisviu nepasiduodamas nelaisvėn, tai, savaime suprantama, jis ir lieka laisvas, nes niekas negali tapti amžinu belaisviu vien del to, kad nusižengė susivedęs su belaisviu (XI sk. 7 str.). Taip suprastas kalbamasis statuto tekstas sutiks su kitomis statuto normomis del pasidavimo nelaisvėn ir neprieštaraus gyvenimo praktikai. Kaip buvo su šita norma II statuto ir III statuto galios laikotarpyje, to klausimo čia neliečiu.

Taigi, ir laikydamasis savo nusistatymo neatsižvelgti į vėlesnę praktiką, bet tik atidžiai analizuodamas statutą, autorius taip pat būtų galėjęs surasti tikrąją statuto normos prasmę.

V.

Kiekvienam minimam teisės reiškiniui autorius suranda ekonominių pagrindų ir kiekvienam teisės aktui, kur gali, ekonominių motyvų. Tai, žinoma, labai gera, teisės santykių suprasti be ekonominių santykių supratimo negalima. Tik gaila, kad autoriaus nurodomi ekonominiai veiksmų motyvai kartais išvedami ne iš ekonominių ir socialinių santykių ištyrimo, bet tiesiog nežinia ir ko. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie belaisvių atleidimą testamentu, tik ne visiškon laisvėn, bet į baudžiauninkus ūkininkus, autorius sako (p. 19): „Šis atsitikimas labai charakteringas, nes jis tikrai rodo, kad baudžiavos tarnyba, šeimininko supratimu, buvo pelningesnė už belaisvių tarnybą, ir todel šeimininkai (ponai) rūpinosi didinti savo baudžiauninkų skaičių". Taigi, išeitų, kad paversdamas belaisvius ūkininkais

šeimininkas turėjęs pelno tikslo, gyvas būdamas jis nenorėjęs pelnytis, belaisvius laikęs belaisviais, ir tik mirdamas įsigeidęs didesnio pelno ir pavertęs juos ūkininkais. Aišku, kad testatoriaus teturėta moralinių ir religinių motyvų, norėta padaryti geras darbas atleidžiant belaisvius be didelio nuostolio įpėdiniams. Kad ūkininkai buvo daug brangesni už belaisvius, autorius daug lengviau būtų susekęs iš paprasto jų kainų sulyginimo ir tada nebūtų reikėję to pastebėjimo segti visai netinkamoje vietoje.

Autorius ne vienoje vietoje sako, kad I statuto laikotarpyje ekonominė belaisvių reikšmė sumažėjo palyginti su „Rusų Tiesos" laikotarpiu, kad šeimininkai mažiau bebuvo suinteresuoti nelaisvės instituto palaikymu. Tokia yra išvada ir kitų istorikų ir del jos nieko neturiu pasakyti. Bet vienoje vietoje, manydamas, kad, einant statutu, kiekvienas laisvas žmogus susivedęs su žinomu belaisviu pats tampa belaisviu (p. 12), o to pirmiau, einant „Rusų Tiesa", nėra buvę, autorius tuoj randa tam reiškiniui ekonominio pagrindo ir sako: „Lietuvos ir Gudų valstybės laikotarpyje šitas nelaisvės pagrindas" (t. y. susivedimas su belaisviu) „turėjo būti aiškinamas dar plačiau vergų savininkų naudai. Žemių savininkams belaisviai buvo reikalingi kaip ūkio pajėga, ir visai suprantama, kad sutartiniai santykiai laisvam žmogui susivedant su belaisviu turėjo pranykti". Kitaip sakant, išeina, kad I statuto laikotarpio vergų savininkai labiau pareiškė savo susiinteresavimą nelaisvės instituto praplėtimu, kaip „Rusų Tiesos" laikotarpio vergininkai. Manau, kad įvertinti šitų prieštaravimų tokiais pagrindais vergystės evoliucijos klausimais nėra reikalo.

Autoriaus nuomone, šeimininkas galėjo elgtis su belaisviu kaip tinkamas, kaip su kokiu gyvuliu ar daiktu, galėjo jį nužudyti (p. 18). Šiuo klausimu esu rašęs straipsnyje apie kaimynus, čia nekartosiu. Vis delto tenka pastebėti, kad įstatymas nėra suteikęs šeimininkams teisės šiaip žudyti savo belaisvius, o ar suteikia jam tą teisę gyvenimo praktika, papročio teisė, autorius, reikšdamas tokią nuomonę, turėjo įrodyti. Iš statuto straipsnio apie išsivadavimą nemaitinamų bado metu belaisvių (XI sk. 12 str.) reikia padaryti išvada, kad įstatymas tiesiog paveda šeimininkams rūpintis savo belaisvių gyvybės išlaikymu, maitinti juos.

Autorius kelis kartus tvirtina, kad belaisviai buvę visiškai neveiksmingi ir beveik neteislūs, tik gyvenimo praktika suteikusi jiems šiokio tokio teislumo, pavyzdžiui, jie galėję turėti bandos. Šiam savo tvirtinimui vienoje vietoje (p. 8) jis remiasi Kievo žemės privilegija, kurioje šiuo reikalu tiek tėra pasakyta, kad ūkininkai ir belaisviai negalį skųsti savo šeimininko, negalį būti liudytojais prieš jį, negalį teistis su juo. Taigi, belaisvių veiksmingumas yra aprėžtas čia tiek pat, kiek ūkininkų. Belaisviams ir ūkininkams šeimininkas buvo valdovas, čia normuojami valdovų ir valdinių santykiai, taigi išdėstytoji norma yra ne privatinės teisės norma, bet viešosios. Belaisvių veiksmingumo ir teislumo reikalu taip pat esu kalbėjęs kitur, todel čia nekartosiu.

Tenka pažymėti, kad autorius ne kartą reiškia kategoringų, bet visai nepamatuotų tvirtinimų ir daro tai pagrindiniais belaisvių teisės dalykais. Taip, p. 32—33 autorius sako, kad statuto laikotarpyje šeimininkas atsako už vagystę, padarytą jo belaisvio, ir kad statute šitas jų atsakingumas nenurodytas todel, kad jis visiems belaisvių savininkams buvo savaime suprantamas. Čia kaip tik autoriaus nesuprastas labai svarbus vergystės evoliucijos momentas, kad tikrosios vergystės, kurią žino 1468 metų teisynas, leidžiant 1529 metais statutą, jau nebebuvo. Autoriaus išdėstyti šiuo reikalu sprendimai (p. 32), to šeimininko atsakingumo nerodo. Šiais sprendimais iš šeimininkų priteistas nukentėjusiems atlyginimas, bet tik del pačių šeimininkų veiksmų: vienu atsitikimu todel, kad šeimininkas neišdavė kuopos teismo nuteistų belaisvių, antru atsitikimu todel, kad reikalaujamas jis nedavė tiesos, neteisė savo belaisvio, t. y., kad slėpė, kad atsisakė vykdyti savo pareigą teisti.

P. 25—28 autorius daug kalba apie bėglių belaisvių slėpimą, išdėsto daug sprendimų, bet jų tarpe nėra nė vieno sprendimo, kuriame būtų kalbama apie tikrą bėglių slėpimą (prytulkadzeržaustva, kaip jį vadina autorius). Visuose tuose sprendimuose tekalbama apie paprastus savybės ginčus, todėl jų dėstymas šiam klausimui visai nereikalingas.

Manau, kad esu pakankamai parodęs, ko vertas šis Vl. Pičėtos rašinys. Kas tyrinės vergystę Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės žemėse, tur būt, maža juo tepasinaudos.

Įvairenybės.

I.

Albertas Vijukas - Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas.

(pagal jo veikalą: „Historiae Lituanae").

1927 m. spalių mėnesio 6 d. suėjo 250 metų nuo mirties Alberto Vijuko-Kojalavičiaus. Ta proga Lietuvos visuomenė sužinojo, kas toks šis vyras buvo ir kuo jis nusipelnė Lietuvai. Kojalavičiui paminėti buvo sudarytas tam tikras komitetas, kurio pirmininkas buvo Jonas Gediminas-Beržanskis-Klausutis. Buvo surengtos gedulingos pamaldos Kauno bazilikoje ir tėvų jėzuitų bažnyčioje su pamokslais; bazilikoje pamokslą pasakė pral. A. Dambrauskas. Minėto komiteto pakviestas prof. d-ras J. Totoraitis Kauno Baltosios Gulbės salėje apie Kojalavičių paskaitė paskaitą. Neatsiliko ir provincija: ana, Mariampolės Rygiškių Jono gimnazija surengė Kojalavičiaus jubiliejinį vakarą su prof. d-ro P. Būčio paskaita (1927 XII. 7).

Šias sukaktuves, girdėt, minėjo ir viena kita mūsų aukštesnioji mokykla.

Tokiu būdu Lietuvos visuomenė daugiau ar mažiau girdėjo apie to istorininko darbus. Čia aš noriu iš arčiau pažvelgti į Kojalavičiaus istorijos mokslo raštus ir juos įvertinti. O kadangi tiek lenkai, kurie jį laikė ir laiko savo žmogum, (žiūr. S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna, t. VIIII Warszawa 1900, 351 p. ir Podręczna Encikl. Kośćielna, t. XXI-II, ten pat, 1910, 181 psl.), tiek prancūzai (Biographie Universelle Michaud), 22 t. 111 p.) tiek pagaliau prof. d-ras Totoraitis („Tiesos Kelio" 1928 m. 1 n-rio 16 p.), svarbiausiu Kojalavičiaus istoriniu veikalu laiko Historiae Lituanae, tai aš jį vieną ir nagrinėsiu.

1. Kojalavičiaus gyvenimo bruožai.

Albertas Vijukas-Kojalavičius gimė 1609 m. Kaune. Jo gimimas buvo vysk. Merkelio Giedraičio mirimo metais. Jo tėvai buvo turtingi, turėję Vijukų dvarą ir keletą namų ir žemės sklypų Kaune[1]. 1627 m. Albertas, jaunuolis pačiam gražume, įstoja į jėzuitų ordiną. Gal to buvo priežastis jėzuitų auklėjimas (mat, Albertas Vilniuje baigė jų kolegiją), o gal ir bendra to laiko Lietuvos visuomenės nuotaika. Juk žinoma, kad 16-o amžiaus antroji pusė ir 17-ojo pradžia mūsų šalyje pasižymėjo katalikų kovomis su protestantais.

Teologiją ir filosofiją Kojalavičius studijavo jėzuitų įstaigoje Braunsberge. Teologijos doktoratą gavo Vilniaus Akademijoje. Kurį laiką mokytojavo Kražiuose, paskui profesoriavo Vilniaus Akademijoje. Po Benedikto de Saxo užėmė Akademijos rektoriaus vietą. 1655 m. Kojalavičius išrenkamas Lietuvos jėzuitų provincijos prokuratorium ir tarnybos reikalais gavo važiuoti į Romą. Mirė jis 1677 m. spalių mėn. 6 d.

Kaip rašytojas Kojalavičius buvo labai gausus: parašė daug apologetiškų, filosofiškų, asketiškų ir istoriškų veikalų. Tačiau jis ypačiai išgarsėjo savo raštais iš Lietuvos istorijos. Jųjų svarbiausi yra šie: jau minėtas Historiae Lituaniae, 2 tomai; Divinis Angelis, Lituaniae Custodibus, et sanctis eiusdem Patronis sacer Nomenclator Familiarum et Stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad cum pertinentium... opera diuturna P. A. Wiiuk Kaialowicz S. J. Th. D.; šio veikalo vieną originalinį rankraštį turėjęs Juoz. Andrius Zaluskis, kitą — vysk. Ig. Masalskis, kurio rankraščio kopija buvusi Vilniaus Sapiegų bibliotekoje; to veikalo kiek sutrumpintas Piekosinskio vertimas vardu: „O kleinotach albo herbach, których familje stanu rycerskiego W. Księstwa Litewskiego zażywają“ išėjo 1897 m. Krokuvoje. Paskui dar reikia paminėti: Fasti Radviliani, gesta Illustrissimae domus Ducum Radzivil compendio continentes etc., išėjęs Vilniuje 1653, o lenkiškajam vertime ten pat 1654 m.; pagaliau „Supplementum Scriptorum Soc. J. Provinciae Lituanae post editam bibliothecam R. P. Phil. Alegambi S. J. .... collectum anno 1652. Baigdamas šį

---

[1] Šalia Raudondvario, 9 kl. nuo Kauno, ir šiandien yra Vijukų dvaras ir kaimas. Žiūr. pral. A. Dambrauskas „T. Kelio“ (1927) 1 nr 24 p. u

skyrių, dar paminėsiu Kojalavičiaus „Deiparae imagines Lithuanae", kuriuo vardu buvo jo straipsnis, įdėtas W. Gumpenbergo knygoje: „Atlas Marianus" Monachii 1673.

2. Kojalavičiaus kritiškumas.

A. Svetimų istorininkų nuomonės.

Apie Alb. Vijuką-Kojalavičių yra susidariusi lyg ir tradicinė nuomonė. Ją aiškiai, manau, pasako prancūziška Michaud'o Biographie Universello, išleista antroje pusėje 19-o amžiaus. Jos 22-am tome (Paris ir Leipzig, 111 p.) rašoma, jog Kojalavičius dirbęs sur de bons matériaux (su gerais šaltiniais) ir pataisęs pirmojo Lietuvos istorininko Stryjkausko klaidas. Maždaug tas pat randama beveik visose lenkiškose enciklopedijose. Tik čia daugiausia remiamasi žymiu vokiečių istorininku Schlözeriu. Patsai Augustas Liudvikas Schlözeris iš tikrųjų daug nudirbo istorijos mokslui: jis supažindino Europą su Rusijos metraščiais — analais ir istorijos reikalai pabrėžė kultūrinį (šalia politinio) ir statistinį momentą[1]. Tas mokslininkas, be to, pripažino svarbumą, kiekvienos tautos bendram žmonijos raidos supratimui ir del to jo plunksna pagamino: „Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland" (Halle 1785). Tai yra ne paprastas Kojalavičiaus Historiae Lituanae vertimas, kaip vienas kitas istorininkas mano, bet visai kritiškas, pasakyčiau, išleidimas.

Bet ką Schlözeris sako apie Kojalavičių? Štai jo žodžiai: „Kojalowicz gehört unstreitig unter die allerbesten Geschichts-

---

[1] A. L. Schlözeris gimė 1735 m. Mokėsi teologijos Wittenberge ir orientalistikos Göttingene. 3½ metų išbuvo Švedijoje, parašęs kelis veikalus švediškai. 1761 m. jis nusikelia į Peterburgą. Katrė II jį padaro akademiku ir istorijos profesorium. 1766 m. jis yra doctor honoris causa, o 1769 m. jau Göttingeno un-to filosofijos fak-to ordinarinis profesorius. Čia Schlözeris dėstė visuot. istoriją, paskui statistiką ir vadinamą politinį kursą. Jis dirbo ir kaipo žurnalistas, tik nevisuomet su pasisekimu. Be visos eilės istoriškų veikalų, jis paliko dar kelis pedagogiškus. Kaip profesorius Schlözeris turėjo nepaprastą pasisekimą studentų tarpe. Žinodamas ir mokėdamas rusų kalbą Schlözeris išleido Annales Russici (Göttingen 1769) ir šiaip studijavo Rusijos istorijos šaltinius. Jo „Geschichte v. Littauen", išleista drauge su L. Al. Gebhardi, išėjo kaip 50-as tomas „Allgemeine Welthistorie", vadinasi, Lietuva gavo vietą tarp žymiausių pasaulio tautų. Schlözeris mirė 1809 m. rugsėjo 9 d. Palyg. Allgemeine Deutsche Biographie, 31 t. Leipzig 1890, 567—600 psl.

chreiber des ganzen vorigen Jahrhunderts, der Schreibart, Beurtheilungskraft und sogar historische Kritik besitzt" (Geschichte von Littauen etc., Halle 1785, 22 p., įžangoje). Tačiau ar turėjo teisės taip kalbėti vokiečių mokslininkas? Juk jis buvo skaitęs, studijavęs vienui vieną Kojalavičiaus veikalą ir jo nepalyginęs su prototipu bei pagrindiniu šaltiniu — Stryjkausko „Kronika". Schlözerio nuomonę galėtumėm laikyti pergreitu sprendimu, juoba kad jis (žinoma, neminint jo karšto temperamento) yra apsirikęs ir kitu atveju, būtent, tvirtindamas, kad Lietuva prieš apsikrikštydama neturėjusi jokių rašytų dokumentų. Tiesą sakant, ir patsai Schlözeris net tame pačiame puslapyje štai ką parašo. „Aber in zwei Stücken ist er (Kojalovičius, J. M.-S.) mir verdächtig und in beiden war ich gegen ihn auf meiner Hut" (Ten p. 22 p.). Tuodu atžvilgiu yra: 1. Kojalovičius esąs „perdaug pragmatiškas", kitaip sakant, smulkmeniškai aiškinąs veikėjų dvasią ir vienokio ar kitokio pasielgimo genezę; 2. perdaug vaizdingai rašąs apie senų laikų įvykius ir scenas, nors iš tiesų tuo metu jau nebuvo žmonių, tuos dalykus mačiusių ar girdėjusių. Paskui jis prikiša Kojalavičiui, jog nesupratęs werdenden Staat in Kindheit, vadinasi, to meto Lietuvą nevisai teisingai aprašęs. Kad Historiae Lituanae turi Palemoną, tai Schlözeris aiškina bendra to amžiaus galvosena. (Ten pat. 22 p.).

Dabar leisim kalbėti lenkų istorininkui Mikalojui Malinauskui. Apie Kojalavičių jis žodis į žodį štai ką sako: „Gdzie niegdzie prostuje wyobrażenia, pomija zaśmiale domysły, nigdzie wzakże nie widać aby to było owocem odkrycia nowych źródeł, odszukania tych z których Stryjkowski czerpał i szczęśliwszego ich użycia" (Wiadomość o życiu i pismach Macieja Stryjkowskiego. Straipsnis — įžanga Stryjkausko veikale: „Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszyskiej Rusi", 1 tom., Warszawa 1846, 26 psl.).

B. Bendros pastabos del Historiae Lituanae.

Aš į Kojalavičiaus veikalą žiūrėsiu kaip į istorišką ir jam bandysiu taikyti istorinio metodo taisykles. Pats bendriausias klausimas štai koks: kokį autorius turėjo prieš akis tikslą, rašydamas Historiae Lituanae? Leisiu kalbėti pačiam Kojala-

vičiui. Jis sako, rašęs, „...ut iuventuti quispiam scriptor ad manum esset, e quo cum domesticae Historiae cognitione, Romanae linguae notitiam gustumque a tenero hauriret“ (H. Lit. I, 2), Vadinasi, jis norėjo jaunuomenei patiekti žinių apie tėvynės praeitį ir kartu lotynų kalbos skaitymų knygą. Tokiu būdu veikalo kalba turėjo būti klasikiška, su visais pagražinimais, nes rašė ad ordinem legesque litterarias (Ten p. 3 p.). Antrasis autoriaus tikslas (duoti skaitymų knygą), aišku, visai netinka istorijai ir atsiduoda senove, kad į istoriją žiūrėta kaip į pasismaginimo dalyką, beveik atstojantį mūsų laikų dailiąją literatūrą. Tiek to, gal autoriui pavyko suderinti abu aukščiau paminėtus tikslus? Kitaip sakant, ar jis ieškojo šaltinių, į juos įsigilino, pataisė ką rado klaidinga ir neabejotinus duomenis gražiai lengvai išdėjo? Šitą mes pamatysim, Historiae Lituanae lygindami su jos orginalu, atseit Stryjkausko „Kronika“.

Pirmiausia įdomu sugretinti pačius asmenis. Motiejus Stryjkauskas (vėliau Žemaičių kapitulos kanauninkas ir v. Giedraičio bendradarbis) buvo kilimo iš smulkių ir neturtingų bajorų. Visą išsilavinimą įgijo Brzezinų mokykloje, kur išbuvo 9 metus, vadinasi, nuo 7-ių iki 16-tų. Daugiau niekur nesimokė. Tuo tarpu Kojalavičius buvo europiško išsilavinimo Akademijos profesorius. Tačiau Stryjkauskas vis delto labai rimtai ėmėsi darbo. Apie istorijos mokslą jis turėjo visai moderną nusimanymą; ana, savo veikalo įžangoje mini „tikrą ir nuogą, istorijai tarnaujančią tiesą“ (Kronika, I t. XLVII p.). Toliau sakosi panaudojęs keliasdešimt kronikų (Ten. p. XXXIX p.). Kaikurias vietas rašydamas, žiūrėjęs kelių net keliolikos metraščių. O visokių išrašų ir šiaip pastabų tiek prisirinkę, jog „nie zabrałby na wielki furmański wóz“ (Ten. p. XL p.), Negalima sakyti, kad tą medžiagą būtų ėmęsi be kritikos: beveik visur, cituodamas metraščius, prikiša jiems „stambias ir biaurias klaidas“ ir „tikriausias pasakas“ (bajki). Kai kur sakosi, radęs abejotinų vardų. O vienoj vietoj visai arogantiškai aprašo senuosius kronikininkus: „Tacy byli nikczemni i bez mozgu prawie pisarze Latopisczów Ruskich i Litewskich, iż swoje historijki teda jako, bez baczenia, co im ślina do ust przyniosła, pisali; a lat albo roków, ktorego się czasu co działo, na żadnym miejscu nie kładą“ (Kronika, I, 243).

Apie savo veikalą Stryjkauskas sako, jog jame viskas paremta šaltiniais. „I nienajdzie tam żadnej namniejszej rzeczy, któraby według własności historiej pewnymi a istotnymi dowodami ugruntowana i podparta niebyła (Ten p. XLVII). Beveik visur jo knygos paraštėse („laukuose") ir tekste nurodyti autoriai, kuriais remiasi, net jų veikalų skyriai ir puslapiai.

Savo „Kroniką" autorius rašė 8 metus. Norėdamas išmėginti jos vertę, jis išleidęs pirmą jos santvarką (Zwierciadło Kroniki Litewskiej, 1577); panaudojęs kritikos nurodymus, kai ką pataisęs ir tik tuomet išleidęs visą veikalą.

Ką sako vėlesni laikai apie Stryjkausko šaltinius? 18-to amžiaus istorininkas Schlözeris sako, jog randami lenkų, prūsų ir rusų analai patvirtiną „Kronikos" žinias (Geschichte von Littauen, 5 p.). O, anot paties Schlözerio ir jo minimų rusų Tatiščevo, Ščerbatovo ir kitų, apie lietuvių nukariavimus Rusijoje Stryjkauskas daugiau pasakęs, negu rusų kronikos.

19-o amžiaus vienas mokslininkas istorininkas Ignas Danilavičius apie Stryjkausko šaltinius parašė atskirą studiją ir nustatė, jog kai kurie „Kronikoje" minimi metraščiai atatinką autoriaus laikais randamus ir skelbiamus, pav., Bychovco metrašty ir kitus (Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach, kaip įžanga Stryjkausko „Kronikos" (31) — (63) psl.)[1].

Ką po to visa pasakysim apie Kojalavičiaus Historiae Lituanae? Ji, bendrai ėmus, tėra Stryjkausko medžiagos sutvarkymas ir apvilkimas gražiu drabužiu — beveik klasikiška lotynų kalba. Beje, jis to nei neslepia savo knygoje, atseit josios įžangoje „... (Historiam) ex annalibus M. Stryikovii excerptam... redigere aggredior" (H. Lit. I, 3). Vadinasi, Kojalavičiaus veikalas reikia branginti ne del to, kad būtų ką naujo pasakęs, bet vien del to, kad jau turimą medžiagą (na, ir Lietuvos vardą) paskleidė Europos mokslo pasaulį[2].

Negalima nutylėti, kad Kojalavičius parodė ir kritiškos nuovokos. Savo originalų Stryjkauską jis randa „plerisque locis extra leges Historiae libere inter suos provectum" (H. Lit. I, 2). Toliau jis sakosi, kad berašant reikėję išvengti originalo

---

[1] Apie Stryjkauską dar rašė Danilavičius amžininkas J. J. Kraszewskis.

[2] Nuostabu, kad patsai Stryjkauskas turėjo aiškų sumanymą savo „Kroniką" išleisti lotyniškai ir dar vokiškai. Taigi ir šiuo atveju Kajalavičius įvykdė tik Stryjkausko planą. Pal. „Kroniką" XLVIII p.

klaidų ir vis delto, kiek galima, palikti neiškreiptą mintį (Ten p. 3 p.). Dar daugiau, jis sako, jog istorininkai paprastai kas humile išmetą, o palieką vien „quae altius surgunt magisque ornant" (Ten p. 4—5 p.). Visą 12-o amžiaus chronologiją jis laiko insignem errorem. Jis pats susilaikąs nuo bet kurių konjektūrų. Net iki Mindaugo laikų Lietuvos chronologiją, laiko įtartiną (suspectam), nors ją neliestą palieka (Palyg. t. pat. 45—47 p.).

Tiek teorijoj, bet kas praktikoj? Tik vienoje vietoje jis norėjo pasirodyt savarankiškesnis bei originališkesnis, būtent del Palemono ir lietuvių kilmės, bet ir jo išvadžiojimai lietuvius atveda vis delto... iš Italijos, taigi taip pat neturi rimto pagrindo[1]. Šiaip gi ką rado pas Stryjkauską, jis ėmė per tikrą pinigą, sakysim, chronologinės klaidos yra bendros Stryjkauskui ir jo vertėjui Kojalavičiui. Štai jos: Algirdas gyvenęs iki 1381 (ištikrųjų iki 1377 m.); Gediminas miręs 1328 m. (iš tikrųjų 1340); Algirdo sūnūs sumaišyti su jų dėdėmis, taip pat sumaišyti to kunigaikščio žmonų vardai; pagaliau, Batijo žygio paduodama perankstyba data[2].

Kai kur Kojalavičius turi išrašęs ilgiausias kalbas, lyg patsai būtų jas girdėjęs ar iš kitų išgirdęs. Jų daug yra Mindaugo aprašyme ir viena sieksninė įdėta į prūsų-danų kunigaikščio (žinoma neistoriško) Waidewuto lūpas (H. Lit. tup. I. 16).

Reikia pažymėti, jog Kojalavičius vengia minėti šaltinius, iš kur imtos žinios, vadinasi, jis daug kur praleido Stryjkausko tos rūšies pastabas. Kitur jis naudojasi skirtingais negu originalo šaltiniais, pav., apie Liublino seimą rašydamas, nors to nei įžangoje, nei tekste nepasako. Paskui yra vietų, kur Kojalavičius daug žodingesnis už savo originalą. Imkim Liublino seimo aprašymą. Pas Stryjkauską skaitom: „Potym roku 1569 był siem walny w Lublinie, na który przyjachal Hosius cardinal i Wincenti Porticus legat papieski ir t. t." (Kronika, II, 418) na, o Kojalavičius štai kaip: „Celeberrimus itaque sequens annus quit Lublinensibus comitiis: quae consumandi inter Polonos ac Lituanos foederis spe certa, universam Europam

---

[1] Schlözeris savo vertime Palemono jau nemini ir Lietuvos istoriją pradeda nuo Borkaus, vadinasi, 1000 m. po Kr., drauge pažymėdamas, jog tas laikotarpis apipintas legendomis.

[2] Ign. *Daniłowicz*, Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach. Stryjkausko „Kronikos" įžangoje 37 psl.

erexerant ad expectationem“. Arba toliau: „Vix superabile opus plerisque videbatur, duas nationes concordia perenni iungere...“ (H. Lituanae, II, 466—468). Skirtumas kuoaiškiausias. Pagaliau, tarp kitko galim pridėti, jog Kojalavičius mini stebūklą, prie lietuvių krikšto, ko nežino Stryjkauskas.

Kadangi del Palemono atkeliavimo į Lietuvą Kojalavičius padavė savo atskirą numonę ir ją kiek daugiau pamatavo, tai aš čia ilgėliau sustosiu. Kaip apie tą dalyką Stryjkauskas? Jis, lyg jausdamas įvykių abejotinumą, galima sakyti, kiekvieną savo teigimą paremia argumentais. Charakteringa pirmiausia tai, kad skyrius apie Palemoną užima 6 puslapius, o to dalyko įžanga arba išrodinėjimas — visus 17! Jis tyrinėja, ką sako apie lietuvių senolius lietuvių metraščiai ir, radęs skirtumų, stengias juos išaiškinti. Čia rastas žinias remia Livijum Floru, Dlugošu, Miechovijum, Cromeru ir dar Volateranu ir Jovijum. Be to, atskiras aplinkybes iliustruoja Odisejaus ir Enejaus kelionėmis. Visur paduoda nurodomų autorių atatinkamus veikalus ir jų vietas. Na, dar būt galima pridėti, jog važiuodamas į Karaliaučių tyčia važiavęs pajūriu nuo Palangos, kad įsivaizduotų Palemono apsistojimo vietas. Taigi Stryjkauskas nors nerimtą dalyką (aniems laikams labai rimtą) tačiau visai rimtai pamatavo.

Kojalavičius neatmena pažiūros del lietuvių kilimo iš italų. Jis sako: „Constans tamen ejus rei opinio, a maioribus propagata, firmiorem fidem facit, quam ut ad fabulas, absque antiquitatis violatione moveri possit (pastovi del to dalyko senolių nuomonė yra tiek tvirta, kad jos, neįžeidžiant senovės, negalima vadinti pasaka)“ (Hist. Lit. I 28). Toliau jis sakosi, priimąs visų apie Lietuvą rašiusių kronikininkų manymą. Stryjkauskas rašė, kad lietuviai yra kilę tiesiog iš italų, atsikrausčiusių į Lietuvą, o Kojalavičius jų pradžią išveda iš tos pačios Italijos gyventojų herulių (Ten p. 6 psl.). Kaip matom, skirtumo maža. Anas Lietuvos vardą sakė kilus iš žodžio „Litalia“, o šitas — iš alanų vado Littani. Paskui, kuoplačiausia rašo, kaip heruliai - italai ėmę valdyti lietuvius. Herulių atsikraustymą mano įvykus po 900 metų po Kr., vadinasi, kelis šimtus metų vėliau, negu manė Stryjkauskas, — vėl ne esmės skirtumas. Kojalavičius greta stato herulius, alanus, getus, langobardus kaip lietuvių senolius. Langobardai gyvenę šalia Latvijos ir Lietuviai juos

vadinę Ilgabarzdai (Ten p. 7). Savo šituos tvirtinimus kad ir remia kitais autoriais, bet ne tiek, kiek jo originalas Stryjkauskas[1].

C. Kojalavičiaus lietuviškumas.

Bendrai Kojalavičius palieka Stryjkausko (kuris buvo pirmutinis Lietuvos istorininkas) pabrėžtus Lietuvos ir Lenkijos skirtingumus. To negalima neigti, tačiau jo istorija turi kažkokį abiejų tautų niveliavimo atspalvį. Tur būt, del to lenkai giria jo istorijos bezstronność (bešališkumą) (Pal. Encyk. Powsz. t. VIII, 351 p.). Žiūrėsim atskirų faktų.

1401 m. ūniją Kojalavičius įvertina vien kaip taikos veiksnį. Sakysim, aprašęs patį atsitikimą, jis štai ką sako: „Cum Principes publicae quietis commoditate usi, in firmanda populorum concordia occupantur..." (kuomet valdovai — Jogaila ir Vytautas — naudodamiesi viešosios ramybės (suprask, unijos) patogumais, stiprina tautų santaiką) (Histor. Lituanae II 67). Tuo tarpu lenkas Stryjkauskas, aprašęs ūnijos eigą, pareiškia visai kitokią nuomonę. „... Tak tedy *biedna Litwa* na ten czas nie mając potężnych a mądrych senatorow,*w niewoli prawie uwichłana była"* (Taigi vargšė Lietuva, neturėdama tuokart gudrių ir drąsių senatorių, *pakliuvo beveik į nelaisvę)* (Kronika, II 118).

Įdomi Historiae Lituanae nuomonė del Vytauto. Praleidęs neaiškias ir visaip galimas suprasti vietas, aš pacituosiu tik tai, kuo negalima abejoti. Vytauto kovą del Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės su Jogaila jis vadina tiesiog ambitio (garbės troškimu) ir taip per visą aprašymą. Kai Vytauto neparėmė Janušas ir Mazovijos Zemovitas, tai Kojalavičius apie tai sako, girdi, insanum profecto est (iš tikro esą neišmintinga) ten karą užkurti, kame reikėtų ramybės (Hist. Lit. II. 4). Vytauto kovoje, žinom, buvo pabrėžiami jo nuopelnai, mūsų gi autorius mano, kad jie buvo dideli, bet rodęsi dar didesni oculis affectu vitiatis (jausmų pagadintoms akims. Vytauto). Paskui duoda supras-

---

[1] Visai kitaip pasielgė Schlözeris. Jis sąmoningai apleidžia Liboną ir italus ir Lietuvos istoriją pradeda 1000-ais metais. Bet ir tai jos laikotarpį maždaug iki Mindaugo sako mit Fabeln durchwebt. Apie lietuvių kilmę rašęs „Probe Russischer Annalen", Göttingen 1768 ir „Allgemeine Nordische Geschichte".

ti, jog lietuvių tauta tuomet buvusi apakusi (Palyg. tnp. II. 3). Įvertindamas Vytauto pastangas del Lietuvos valdymo, tas istorininkas konstatuoja, ko galįs pridaryti animus ambitionis malo semel agitatus (jei kartais dvasią sujudina garbės troškimas — Tenp. II. 8).

Dar paliesim Vytauto vainikavimo klausimą. Visą tą dalyką Kojalavičius piešia kaip Romos ciesoriaus intrygą, norinčią susilpninti Lenkų karalystę, o kai kur pavadina net machinacijomis (machinationes). Toliau jis pabrėžia, jog Vytautas nematęs, kad jo vainikavimas būtų atstūmęs lietuvius nuo lenkų. Lenkijos ir Lietuvos ūnijos sutartį vadina sacrosancta unionis foedera (švenčiausia unijos sutartis). Vytauto elgesio motyvas buvęs immodica cupiditas (besaikis troškimas), nes, girdi, ambitio caliginem offudit (garbės noras aptemdo žmogų) (Palyg. tenp. II. 128—131). Beje, kai kada Vytauto norus jis kvalifikuoja kaip pertinax ambitio (užsikirtęs troškimas), o aprašydamas jo atsigręžimą nuo Lenkų, nepaisymą jų įkalbinėjimų ir rūpinimąsi be jų malonės gauti vainiką, sako: „Jam morbus medici manum non admittebat...“ (liga jau atstūmė gydytojo ranką) (Tenp. II. 134).

Paties Kojalavičiaus visi tie posakiai ir vertinimai aiškėja ant to fono, kuriuo buvo jo manymas, jog Lietuviai ir Lenkai magno Reipublicae Christianae bono arctis foederibus in unum coaluerant (glaudžiomis sutartimis į viena sutapusios didžiam Krikščioniškos Respublikos labui) (Tenp. II. 101). Vytauto vainikavimo bylą jis baigia pasakojimu, būk tas kunigaikštis prieš mirtį gailėjęsis del šio savo žygio ir Jogailos prašęs dovanai (Palyg. tenp. II. 138).

Dabar pažiūrėkim, ką Kojalavičius sako del Liublino unijos (1569). Aprašęs Liublino seimą, reikia sutikti nieko neslėpdamas, nes mini lietuvių nenorą, nenutyli net to, kad Žigmantas Augustas grasinimais mėginęs palenkti lietuvius, pagaliau, kad lietuviai, insalutato Rege, išvažiavę iš seimo, vadinasi, po to viso jis visai šaltai praneša: „Ego, ut iudicem non ago, ita *de subsecuta concordia gaudeo* (aš, kadangi nesu teisėjas, *džiaugiuosi įvykusia santaika)* (Tenp. II 489).

Apie pagoniškuosius Lietuvos laikus Kojalavičius rašo su kaž kokia panieka. Sakysim, Mindaugo viešpatavimą jis vaiz-

duoja kaip žiauraus tirono siautėjimą; na o Stryjkauskas, vadinasi, originalas to taip žymiai neiškiša.

Kai del lietuvių kalbos. Stryjkauskas buvo išmokęs lietuviškai (nors buvo lenkas) ir į savo Kroniką prikaišiojo daug lietuviškų žodžių — skaitydamas gyvai jauti, kad čia Lietuvos reikalai. Paklausykit, kokių jo istorijoje yra žodžių: pavardžių — Matulis, Sczepulis, Piotrulis, Janulis, paskui vardų — Perkunos, Mindagos, net Mindaugos (gal ir Mindaugas, nes kilmininką rašo: Mindauga), pagaliau, Jurgi, Jurgego... (Kronika, I 74, 75, 79, 285, 289). Na, dar išrašysiu kelis jo lietuviškus sakinius, juk, antrą vertus, įdomu išgirsti 16-ojo amžiaus antrosios pusės kalbą. „Welna ażyn tassay Kunigs meluj, Milastiwas Karalau" pasakęs vienas lietuvis, kai pamokslininkas pradėjęs peikti pagoniškus dievus. Paskui vieną kartą bernardinas, norėdamas gyvai parodyti Kristaus plakimą, rykštele sudavęs per kančią. Ta proga štai koks buvęs pasikalbėjimas dviejų kaimiečių:

„A ką tataj muschi Kunigas?"...

„Pana Diewa"...

„Ar aną kuris mumus padare piktus rugius?"...

„Anu"...

„Gieraj milas Kunige plak schitą Diewa, piktus mumus dawe rugius!" (Tenp. II 149—150).

Kojalavičius nerodė kad mokėjo lietuviškai, bent jis neatkartojo aukščiau suminėtų Stryjkausko lietuviškų žodžių ir posakių. Jis visus vardus ir pavardes sulotynino; Schlözeris turėjęs daug vargo, norėdamas juos atversti lietuviškai (Palyg. Geschichte von Littauen, 22 p.).

Suėmus visa draugėn, kokių galim padaryt išvadų del Kojalavičiaus kaip Lietuvos istorininko? Jis nėra Stryjkausko surinktos medžiagos tvarkytojas. Jis ne vien neieškojo naujų metraščių ir dokumentų, bet matyt, neperžiūrėjo ir kritiškai neįvertino nei ano panaudotųjų. Paskui jis kai ką pridėjo ir kai ką praleido, o tai padarė, jog Lietuvos ir lietuvių (kartais ir kitų faktų) paveikslas ne visumet išėjo tikras.

Tokiu būdu Historiae Lituanae nerodo, kad Albertas Wijukas Kojalavičius būtų buvęs kokis garsus ir didelis Lietuvos istorininkas. Ar jis tikrai tokis buvo, būtų galima pasakyti tik ištyrus kitus jo istoriškus veikalus.

Panaudoti veikalai.

1. *Albertus Wiiuk Koialowicz* S. J. S. Th. D., Historiae Lituanae pars prior, de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem coniunctionemque Magni Ducatus Lituaniae cum Regno Poloniae libri novem, Dantisci 1650.
2. *To paties,* Historiae Lituanae a coniunctione Magni Ducatus Lituaniae cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum libri octo, Antwerpiae 1669.
3. *Maciej Stryjkowski,* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi, wydanie nowe, 2 tomai, Warszawa 1846. Tai yra 3-ias leidimas.
4. *Ig. Daniłowicz,* Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach, paminėtos „Kronikos" 1-am tome 31—63 psl.
5. *August Ludewig Schlözer* und Ludewig Albrecht Gebhardi, Gesichichte von Littauen, Kurland und Liefland, Halle 1785.
6. *S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna,* t. VIII, Warszawa 1900, 351 psl. (žodis: „Kojałowicz").
7. Podręczna Encyklopedia Kościelna, t. XXI—XXII 1910, 181 psl. (žodis: „Kojałowicz").
8. *Allgemeine Deutsche Biographie,* 31-as t., Leipzig 1890, psl. 567—600
9. *Biographie Universelle* (Michaud), 22-as t. 111 psl. (žodis: „Koialowicz").
10. *Pral. A. Dambrauskas,* Pamokslas, pasakytas Kauno Bazilikoje švenčiant 6-II-27 a. a. kun. Alberto Vijuko-Kojalavičiaus 250 m. mirties sukaktuves, „Tiesos Kelio" 1928 m. 1 n. 23—30 p.
11. *Kun. Dr. J. Totoraitis M. I. C.,* Albertas Vijukas Kojalavičius (1609—1677), „Tiesos Kelio" 1928 m. 1 n. 15—18 p. (neof-ės dalies).
12. *Prof. kun. P. Būčys M. I. C.,* Alberto Vijuko Kojalavičiaus paminėjimas. Ten pat 18—28 psl.

J. Matusas-Sedauskas.

II.

Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo.

Prie savo rašinio apie prekybą Nemunu nuo XIV amžiaus pradžios ligi 1430 metų J. Remeika yra paskelbęs 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui nuorašą iš Kauno liuteronų bažnyčios archyvo[1]. Ir tame savo rašinyje[2] ir savo straipsnelyje „Vytautas Didysis — Kauno miesto kūrėjas ir globėjas"[3] J. Remeika neabejoja šios privilegijos tikrumu. Šiuo atžvilgiu jis paseka rašiusiais karo metu vokiečiais istorikais L. Bergsträsseriu[4] ir P. Karge[5]. Kad vokiečių istorikai, rašiu-

[1] *„Tauta ir Žodis"* V. 1928, p. 431—434. Jos lietuvišką vertimą paskelbė J. Puzinas: „Savivaldybė", 1930 m. Nr. 3, p. 7—9.
[2] T. ir Ž. V. p. 405.
[3] „Lietuvos Aidas" 1929-VI-13, Nr. 131.
[4] Die älteste Verfassung der Stadt Kowno. — „Kownoer Zeitung" 1916-VII-5. Šio straipsnio man neteko skaityti.
[5] Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen. — „Das Litauen-Buch". 1918, p. 101—102.

sieji karo metu, kai mokslas kiek išgalėdamas taip pat tarnavo karo ir politikos reikalams, gana lengvai palaikė tą privilegiją tikra, paabejoję tik del jos datos, netenka stebėtis. Bet ir privilegijos forma ir turinys sukelia tiek abejojimų, kad tenka rimtai apsvarstyti, kiek ji yra patikima, ir ar gali ji būti tikra. Tas ypač svarbu todel, kad ši privilegija turi reikšmės ne vien Kauno miesto istorijai, bet būdama tikra, ji galėtų nušviesti ir apskritai Lietuvos miestų magdeburgiškosios savivaldybės pradžią.

Bergsträsserio nuomone, ši privilegija Vytauto buvusi duota 1418 metais, metų nurodymas nuoraše esąs klaidingas. Bet jau prieš 1418 metus žinome buvus Kaune vaitą Niklą Trintelį[6]. Kadangi vaitai tebuvo vokiškai valdomuose Lietuvos miestuose ir vokiškoji magdeburgiškoji savivaldybė tebuvo suteikiama raštu, todel iš to vaito buvimo galima tvirtinti, kad 1414 metais Kauno miestas jau turėjo magdeburgiškosios teisės privilegiją. Paskelbtoje privilegijoje liudytojų tarpe yra pažymėtas Vilniaus seniūnas Manvydas. 1408 metais jis tikrai buvo tokiu titulu, bet 1418 metais jo titulas jau buvo kitoks: Vilniaus vaivada ir seniūnas. Taigi, jei privilegija yra tikra, iš tų dvejų metų ji tegali būti ne 1418, bet 1408 metų. Data nuoraše yra pažymėta tokia: ketvirtadienį, šv. Valentino dieną, bet ta diena tais metais buvo ne ketvirtadienį. Žinoma, nurašinėtojas ar vertėjas galėjo praleisti nurodymą „po“ ar „prieš“ šv. Valentino dieną, bet ar šiaip ar taip, tokios datos, kokia yra nuoraše, tikrojoje privilegijoje negalėjo būti. Prieš liudytojų sąrašą pasakyta, kad privilegija esanti duodama su didžiojo kunigaikščio tarybos parašais. Netenka aiškinti, kad tikrojoje privilegijoje tokio posakio negalėjo būti.

Be šitų smulkmenų, abejojimo kelia ir svarbesni dalykai: neaiškus nurodymas to miško ploto, kuris suteikiamas miestui; nesuprantama, kodel 1463 metų Kazimiero privilegija Kauno miestui nemini antrojo, Vytauto suteiktojo, jomarko; nepatikimas privilegijos suteikimas vien tik vokiečiams, ko kitose tokiose privilegijose nėra; nesuprantama, kodel privilegijos nuorašas yra surašytas lenkiškai, ir t. t.

Vytauto privilegijos neaiškumams suprasti visų pirma tenka atsižvelgti į seniausią išlikusią neabejojamai tikrą privilegi-

---

[6] Apie 1414 metus. — Codex epistolaris Vitoldi, p. 277.

ją Kauno miestui, Kazimiero duotą 1463 metų gegužės mėn. 26 d. Ta privilegija ypač todėl svarbi Vytauto privilegijai patikrinti, kad iš jos teksto matyti, jog ja ne tiek suteikiama miestui kas nauja, kiek patvirtinama tai, kas buvo duota pirmesnėmis Vytauto, Žigmanto ir paties Kazimiero privilegijomis, sudegusiomis prieš 1463 metus. Šita Kazimiero privilegija ir jos rusiškas vertimas buvo laikomi Kauno miesto archyve. I. Sreznevskio tėra paskelbtas tas senoviškas rusiškas vertimas[7] ir todel juo tenka naudotis. Tarp Kazimiero ir Vytauto privilegijų yra daug bendra, todel, jei Vytauto privilegija yra tikra, jos tekstu buvo naudotasi sudarant patvirtinamąją Kazimiero privilegiją, arba, jei Vytauto privilegija yra netikra, padirbta, tai jos padirbėjas yra pasinaudojęs Kazimiero privilegija.

Patikrinę iš Kazimiero privilegijos duodamos Kauno miestui žemės plotą, rasime čia taip pasakyta: Duodame „anapus Nemuno upės Prūsų link... pradedant tuoj prie Nemuno upės nuo tos vietos, kur Jesios upelis įteka į minėtąją Nemuno upę maža ką aukščiau minėto Kauno miesto ir toliau žemyn Nemuno upe ligi Gocvedo, o platumo nuo Nemuno upės ligi Šešupės upės tris mylias išilgai..." Ar šiaip ar taip, ploto nurodymas yra gana aiškus. Tas pat plotas yra nurodytas ir Vytauto privilegijoje, tik kiek kitais žodžiais: Duodama „anapus Nemuno upės Prūsų link girioje pradedant nuo Nemuno, kur Jesios upė įteka į Nemuną už Kauno, o pradedant nuo Nemuno aukščiau Kauno ligi Prūsų arba Vokiečių sienos skersai tris mylias Šešupės link..." Iš šito nupasakojimo mes nebesuvokiame ploto, čia trūksta „Gocvedo", tos salos ar pievos prie Ramainių, kuri tik XV ir XVI amžiuose buvo vadinama tuo kryžeivių pramintu vardu. Žinoma, Vytauto privilegijos perrašytojas galėjo netyčia praleisti Gocvedo paminėjimą. Bet greičiau jis neįtraukė jo į redukuotą iš Kazimiero privilegijos Vytauto privilegijos tekstą todel, kad nesuprato to žodžio, rašė tada, kada šitas vietos pavadinimas jau buvo išnykęs iš žmonių atminimo ir rašiusiajam buvo nesuprantamas. Iš to galime spręsti, kad Vytauto privilegija buvo nurašyta ar sudaryta ne anksčiau kaip XVII amžiuje.

---

[7] И. Срезневскій. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. I—XL. СПб. 1867 p. 82-86.—Lietuviškąjį tos privilegijos vertimą yra paskelbęs J. Puzinas Savivaldybėje, 1930 m. Nr. 3 p. 11—14.

Patvirtinamoji Kazimiero privilegija težino Kaune vieną jomarką, taigi ir tikrojoje Vytauto privilegijoje tegalėjo būti Kaunui leistas ne daugiau kaip tas vienas jomarkas. Kadangi J. Remeikos paskelbtoje Vytauto privilegijoje Kaunui yra suteikta teisė laikyti du jomarku, tai antrasis jomarkas, taigi ir visa ta privilegija, tegalėjo atsirasti tik po 1463 metų. Neturėdamas 1492 metų rugpiūčio mėn. 18 d. didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegijos Kauno miestui ir vėlesnių neskelbtų privilegijų, negaliu nustatyti, kada Kaune buvo įvestas antras jomarkas, ir iš kur žinia apie jį pateko į paskelbtąją Vytauto privilegiją.

Visai nesuprantamas privilegijos suteikimas vien vokiečiams, kaip tai yra paskelbtame tekste. Tokio vokiečių išskyrimo niekur kitose miestų privilegijose nerandame. Net artimiausioje laiko atžvilgiu Vytauto privilegijoje Beresto miestui, duotoje 1408 metų sausio mėn. 26 d.[8], nieko apie vokiečius nesakoma, ir lietuviai ar kitų tautų miestiečiai nenušalinami nuo dalyvavimo miesto savivaldybėje. Iš kur tokia Vytauto nemalonė kauniečiams lietuviams? Jei Vytauto privilegija tikrai būtų duota tiktai Kauno vokiečiams, tai Kazimiero patvirtinamojoje privilegijoje negalėjo nebūti nurodyta, kad ne tik vokiečiams, bet ir kitų tautų miestiečiams leidžiama dalyvauti savivaldybėje, tuo tarpu joje nieko nesakoma apie buvusias ypatingas vokiečių teises ir, apskritai, vokiečiai visai neminimi. Tas paminėjimas apie lietuvių ir gudų neprileidimą dalyvauti Kauno savivaldybėje įdėtas Vytauto privilegijoje toje pat vietoje, kurioje kalbama apie lietuvių, gudų ir kitų tautų neprileidimą Kazimiero privilegijoje, tik čia kalbama visai ne apie miestiečius, bet apie valstininkus (ūkininkus), kurie be viešpaties leidimo negalį būti priimti miestiečių tarpan. Neįmanomas dalykas, kad lietuvių tautos žmonių teisių suvaržymas būtų galėjęs virsti valstininkų luomo žmonių teisių suvaržymu. Aišku, kad jei Vytauto privilegija ir būtų tikra, tai tokį nepaprastų privilegijų suteikimą vokiečių tautos žmonėms tegalima laikyti vėlesne interpoliacija, bet ne tikrojo teksto dalimi. Matyti, Vytauto privilegijos rašytojas, naudodamasis Kazimiero privilegija, sukombinavo visų lietuvių ir gudų, nors ir miestiečių, neprileidimą prie Kauno miesto savivaldybės.

---

[8] М. Довнаръ-Запольскій. Акты Литовско-русскаго государства. p. 3-5, Nr. 3.

Iš to, kas pasakyta, manau, reikia padaryti ta išvada, kad ne Kazimiero privilegija yra šios Vytauto privilegijos patvirtinimas, bet kad Vytauto privilegija yra surašyta atsižiūrint į tą Kazimiero privilegiją ne anksčiau kaip XVII amžiuje. Žinoma, ta išvada nėra visai tvirta. Tiktai išaiškinę to padirbimo aplinkybes ir nustatę, kurios rūšies buvo padirbimas, galėsime tvirtinti, ar privilegija tikrai yra padirbta, ar gal ji ir yra tikra.

Nekalbant apie tai, kad del medžiagos stokos ir del dažnai neaiškaus viduramžių aktų formulavimo, visuomet yra sunku nustatyti, ar dokumentas yra tikrai padirbtas, ar ne, bet ir kiekvienas dokumentų netikrumo įrodymas visuomet randa to dokumento tikrumo gynėjų. Atsiminkime tik, kiek ginčų yra sukėlęs Mindaugo aktų padirbimo klausimas. Vieni, pav., J. Latkovskis, J. Totoraitis, V. Kętrzyński, tepripažįsta tikru vieną antrą Mindaugo aktą, kiti, pav. A. Prochaska, P. Klymenko, visus juos laiko tikrais. Kartais, matyti, tiesiog nenorima tos spragos, kuri rastųsi mūsų žiniose apie praeitį, ėmus abejoti dokumento tikrumu. Taip, nors daug yra pagrindo paabejoti del Vytauto privilegijų žydams tikrumo, bet paprastai istorikai jų tikrumo klausimą apeina ir naudojasi jomis kaip tikromis. Todel sprendžiant dokumentų padirbimo klausimą reikia nugalėti ta tuštumos baimė, bet antra vertus, reikia neatmesti visa to, kas atrodo nesuprantama.

Aktų suklastojimų esti įvairių:

1) Aktų padirbimas maž-daug tame pat laikotarpyje, kuriuo aktas yra datuotas. Geras tam pavyzdys yra Lietuvos Universiteto bibliotekoje Kivilių dokumentų tarpe. Čia yra 1561 metų aktas, rašytas Luokėje, kuriuo Luokės vaitas, Dirvėnų bajoras Povilas Juknavičius įkeičia dvi dali savo Dubinų dvarelio bajorui Motiejui Grigorevičiui už 60 kapų, o trečiąją dalį parduoda jam amžinai už 30 kapų; aktas P. Juknavičiaus pasirašytas, su jo ir liudytojų antspaudais. Nėra jokio pagrindo laikyti tą aktą netikru. Ten pat yra 1562 metų to paties Povilo Juknavičiaus aktas, kuriuo jis parduodąs tam pačiam Motiejui Grigorevičiui Survilai visą savo Dubinų dvarelį amžinai už 220 kapų grašių; šis aktas be parašo, nors tekste sakoma, kad pardavėjo jis pasirašomas, buvę jame antspaudai dabar jau nutrupėję. Akto nepasirašymas, visos savo žemės pardavimas amžinai I statuto laikotarpyje, — tai, žinoma, gali atrodyti įtaria-

ma, bet tai dar nesudarytų pakankamo pagrindo tam aktui laikyti suklastotu. Bet popierius, kuriame tas aktas yra surašytas, turi vyties ženklą, ir tai rodo, kad aktas tegalėjo būti parašytas tarp 1580—1610 metų, kada toks vyties popierius buvo vartojamas, bet ne 1562 metais. Taigi, šis aktas yra suklastotas. Jo turinys duoda pagrindo spėti, kada ir kuriomis aplinkybėmis šis aktas galėjo būti padirbtas: Motiejus Survila laikė įkeistą Povilo Juknavičiaus žemę ir nenorėdamas jos grąžinti jo įpėdiniams padirbo parduodamąjį aktą; tą aktą jis tegalėjo padirbti ir panaudoti tik Povilui Juknavičiui mirus, nes kitaip suklastojimas tuoj būtų iškilęs aikštėn. Toks aktų suklastojimas mums sunku dabar pastebėti, nes aktų turinys neįtariamas, kadangi akto padirbėjas ir formalinis akto davėjas gyveno maždaug toje pat socialinėje ir teisinėje aplinkumoje.

2) Kas kita, kai aktai padirbami daug vėliau, po šimto, po poros šimtų metų nuo padėtos juose datos. Tokio akto padirbėjai nei to laiko aktų formos, nei to laiko teisinių ir socialinių santykių paprastai gerai nežinojo. Todel tokie aktai ir forma ir turiniu skiriasi nuo tikrųjų ir nesunku pažinti, vis delto labai daug jų yra paskelbta per tikrus. Taip, paskelbtas AVk XXIV p. 282 Nr. 173 aktas yra aiškiai padirbtas. Jo „originalas" yra Centraliniame Valstybės archyve Kaune ir net su antspaudu, bet nors tas aktas parašytas Žigmanto Augusto vardu, antspaudas yra pridėtas ne jo, bet Mykolo Višniovieckio (1669—1673 m.), matyti nuplėštas nuo kokio nereikalingo rašto. Padirbėjas nepasirūpino net, kad akto rašysena atrodytų senoviška. Ypač daug jų yra paskelbta per tikrus. Taip, paskelbtas AVK XXIV archeografinės komisijos leidiniuose. Tame pat XXIV aktų tome, be minėtojo akto, neabejojamai suklastoti yra dar aktai Nr. 13, 35, 165. Toks labai primityviškai suklastotas yra Vytauto raštas, kurį Kaune yra paskelbęs V. Lastauskas[9]. Vilniškiai aktų leidėjai, buvusios archeografinės komisijos nariai, suklastotus aktus skelbė ne tik iš įrašų teismų knygose, kur suklastotas aktas nuo tikrojo tegalima atskirti iš turinio, bet ir iš pergamentinių ar popierinių „originalų", kurių rašysena tuojau turėjo jiems parodyti, kad aktas yra surašytas ne to laiko rašysena,

---

[9] В. Ластоускі. Гісторыя беларуской (крыуской) кнігі. Коуна. 1926, p. 149.

kuriuo pažymėtas[10]. Tokių padirbtų aktų yra nemaža visuose didesniuose archyvuose. Jie buvo dirbami praktikos reikalui, jais norėta įrodyti savo bajoriškumas, savo teisė žemei ir t. t.

3) Bet archyvuose esti kartais ir kitokių aktų, kuriuos padirbant gal ne tiek rūpintasi turėti iš jų praktinės naudos, kiek turėta ir kitokių tikslų. Taip, praktikos reikalo nepakaks paaiškinti 1501 metų kunigaikščio Kastantino Astragiškio žemės sienos išvedimo rašto padirbimui, kuris taip pat yra paskelbtas per tikrąjį. Jei būtų turėjęs tik praktinio tikslo, padirbėjas nebūtų įtraukęs į akto tekstą jo sudaryto žemės matavimo vieneto „kiaunės", kuris, tiesa, atrodo labai senoviškas, bet praktikos reikalui buvo netikęs, kadangi niekas jo negalėjo žinoti. Šitokių neaiškaus kilimo aktų yra labai maža. Prie neturėjusių praktinių tikslų padirbimų reikia priskirti gausingi ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje, pirmojoje XIX amžiaus pusėje, tautų atgimimo „priešaušryje" patriotų istorikų ir poetų padirbti dokumentai. Pakaks nurodyti garsūs XIX amžiaus pradžios čekų falsifikatai, turėję didelės reikšmės čekų tautos atgimimui. Lietuvoje tokių falsifikatų daugiausia yra surašęs ir paskelbęs žinomas istorikas Teodoras Norbutas. Norėdamas iškelti Lietuvos vardą praeityje, parodyti, kad Lietuva buvo ne menkesnė už kitus kraštus, duoti juo pilnesnį jos garbingos praeities vaizdą ir negalėdamas to savo troškimo patenkinti esama istorine medžiaga, jis ėmė pats gaminti istorinius dokumentus. Be patriotizmo, į tuos savo rašinius P. Norbutas įdėjo daug mokslo žinių, daug fantazijos ir panaudojo jiems savo didelius stilizacijos gabumus. Be daugelio smulkesnių jo padirbtų „senoviškų" raštų: „Grovo Kyburgo kelionės Lietuvon", „Raudonės rankraščio" ir t. t., žinomiausias ir didžiausias yra T. Norbuto sudarytas ir paskelbtas „Bychovco metraštis". Kaip gerai yra surašytas tas metraštis, matyti iš to, kad jis net yra įtrauktas į pilną Lietuvos metraščių rinkinį ir ligišiol daugelio tebėra laikomas ne paties T. Norbuto rašiniu, bet XVI amžiaus palikimu. Be T. Norbuto, ir kiti yra gaminę Lietuvos istorijos dokumentų, bet niekas jų negalėjo jam prilygti.

4) Galop, tenka paminėti ir tariamasis aktų suklastojimas, įvykęs del to, kad skelbusieji arba nurašiusieji aktą as-

---

[10] Pavyzdžiui: Описаніе Рукописнаго отд. Виленской Публичной библіотеки. Вып. III p. 46 Nr. 7; Вып. V p. 10 Nr. 9.

[11] *AVK* XIV, p. 1-5, Nr. 1.

mens nemokėjo gerai jo išskaityti ir skelbė jį tokio pavidalo, kad aktas atrodo suklastotas. Toks yra, pavyzdžiui, tariamasis didžiojo kunigaikščio Algirdo 1337 metų raštas Grigaliui Tunkeliui[12]. Ir iš turinio ir iš formos aišku, kad Algirdo laikais tas aktas negalėjo būti rašytas, taigi jis turįs būti vėliau padirbtas. Tačiau šis aktas tur būt yra ne suklastotas, bet tikras didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1501 metų raštas. Manau, kad nurašytojas tėra negerai išskaitęs kelias raides kunigaikščio vardo ir metų pažymėjimuose. Pačiame akte tikriausia yra parašyta ne Olkherd, bet Oleksandr, ir ne SWME (6845—1337) mesiaca, bet ZU (7008—1501) MEsiaca. Šitaip atitaisytas aktas ir turinio ir formos atžvilgiu yra visai patikimas. Taip pat labai nepatikimai atrodo liudytojų sąrašas vyskupo Valančiausko paskelbtame 1421 metų Vytauto privilegijos vertime[13], todel ir pats aktas atrodo įtariamas. Bet pažvelgus į esantį dabar Čiurlionies galerijoje tos privilegijos originalą, matyti, kad liudytojai privilegijoje yra nurodyti tikri Vytauto valdininkai, ne Albertas Goštautas, ne Erazmas Astikas, ne „Pomisgal" ir „Lubeld", kaip vysk. Valančiausko paskelbta, bet Albertas Manvydas, Kristinas Astikas, „Konusgal" ir „Rubold". Taigi, privilegijos nepatikimumo priežastis tėra klaidingas jos nurašymas.

Grįžtant prie Vytauto privilegijos Kauno miestui, visų pirma reikia išsiaiškinti, ar ji buvo vartojama kuriam praktikos reikalui, ar tik „mokslo" reikalui, t. y., jei ji yra suklastota, ar tai yra 2 ar 3 kategorijos suklastotas aktas. Apie 1-ąją ir 4-ąją kategoriją šiuo atsitikimu, manau, netenka kalbėti.

Ten pat, kur išliko tos Vytauto privilegijos nuorašas, t. y. Kauno liuteronų bažnyčios archyve, yra 1655 metų liepos mėn. 20 d. Jono Kazimiero teismo sprendimas Kauno liuteronų byloje su Kauno miesto savivaldybe del neleidimo Kauno liuteronams dalyvauti miesto valdyme. Iš sprendimo matyti, kad bylos tuo reikalu eina jau seniai, todel dabar, sprendžiant bylą galutinai, šalys yra pasiruošę ir teikia visų galimų įrodymų savo pretenzijoms patvirtinti. Liuteronų įgaliotinis pateikia visą

---

[12] *J. Daniłowicz*. Skarbiec dyplomatów. .. Tom I. Wilno, 1860, p. 176 -177, Nr. 352.
[13] Žemajtiu wiskupiste. Dalis I. Wilniuj, 1848, p. 60.

eilę dokumentų, visų pirma Vytauto privilegiją Kauno vokiečiams. Sprendimo dalis, kurioje kalbama apie tai, yra tokia:

„...Umocowany aktorow pokładał kopią przywileiu wielkiego x-cia litewskiego Alexandra Wytowda pod datą w roku tysiąc cztyrysta osmego w dzien s-o Valentego, z ktorego ukazował, isz w mieyscie Kowienskim prawa magdeburskie niemieckie nie komu inszemu, iedno niemcom, przodkom teraznieyszych actorow, iest nadane, z tym dokładem, aby niemcy zadnego z Litwy y z Rusi, chociaby w miescie mieszkali y ochrzcic się dali, do prawa maydeburskiego nie przyimowali, chyba za pozwoleniem tegosz x-cia litewskiego Witowda“...

Be šio Vytauto privilegijos nuorašo, liuteronų įgaliotinis patiekė visą eilę kitų dokumentų, originalų ir oficialinių išrašų, kas ir pažymėta sprendime apie kiekvieną dokumentą, nurodant ir įstaigą, iš kurios paimtas išrašas, pradedant lotyniškosios 1463 metų Kazimiero privilegijos išrašu, duotu Kauno miesto savivaldybės. Joks kitas dokumentas, be Vytauto privilegijos, nėra pavadintas sprendime šiaip nuorašu. Kadangi Kauno liuteronų bažnyčios archyve jokio kito Vytauto privilegijos nuorašo nėra, tuo tarpu visi kiti liuteronų įgaliotinio pateikti 1655 metais teismui dokumentai tebėra tame archyve, antra vertus, kadangi esamojo Vytauto privilegijos nuorašo rašysena gali būti priskirta XVII amžiaus viduriui, manau, galima tvirtinti, kad išlikęs archyve J. Remeikos paskelbtas Vytauto privilegijos nuorašas yra tas pat, kuris buvo parodytas 1655 metais teismui. Taigi, tuo metu teismo turėta akivaizdoje ne koks senas, Vytauto laikais nurašytas nuorašas, bet maždaug teismo laikotarpyje, tur būt to teismo reikalui pagamintas nuorašas. Tas nuorašas, jei jis tikrai yra nuorašas, tegalėjo būti nurašytas iš kurio senesnio nuorašo, bet ne iš originalo, nes, kaip matyti iš Kazimiero privilegijos, Vytauto privilegijos originalas 1463 metais jau buvo sudegęs. Iš Kauno savivaldybės archyvo jis negalėjo būti paimtas, nes XVI ir XVIII amžiaus to archyvo privilegijų ir jų nuorašų sąrašuose Vytauto privilegijos nuorašas nepažymėtas, taigi, jo ten nebuvo. Nebuvo jo nei Karaliaučiaus arba Dancigo archyvuose, nes jei jis ten būtų buvęs, tai būtų išlikęs ligišiol. Negalėjo jis būti gautas nė iš kurio Lietuvos viešojo archyvo, nes tokiais atsitikimais nuoraše visuomet

pažymima, iš kur jis nurašytas. Galop, jis nebuvo nurašytas nė iš kurio privatinio archyvo, nes tais atsitikimais, kai reikdavo imti privatinio archyvo akto arba net nuorašo nuorašas, tas aktas arba nuorašas būdavo įrašomas į kurio teismo knygas, ir paskui iš tų knygų buvo gaunamas išrašas. Kad pačiame liuteronų archyve būtų buvęs koks senas nuorašas, kuris vėliau yra dingęs, yra nepatikima, nes tas senas nuorašas ir būtų buvęs pateiktas teismui negaminant jokio naujo nuorašo to teismo reikalui. Taigi, manau, kad šis nuorašas iš niekur nebuvo ir negalėjo būti nurašytas, jis tegalėjo būti padirbtas.

To padirbimo tikslas matyti iš to, kam to akto reikėjo liuteronų įgaliotiniui. Jis juo norėjo įrodyti, kad tikri, pirmieji Kauno miesto šeimininkai yra ne atsakovai, bet kaip tik ieškovai vokiečiai-liuteronai, todel neprileidžiant jų prie miesto valdymo, liuteronams daroma neteisėta skriauda. Čia, žinoma, yra painiojama tautybė su tikyba, ką atsakovai tuojau ir pažymėjo, bet, matyti, Kaune vieni vokiečiai tebuvo liuteronai, todel gyvenime toks prilyginimas buvo įprastas.

Kodel šis privilegijos nuorašas yra sudarytas lenkų kalba, o ne lotynų kalba, kaip turėjo būti? Aiškiai į tai sunku atsakyti, bet manau, kad ta lenkų kalba duoda pakankamo pagrindo manyti, kad visas padirbimo procesas buvo toks. Vokiečiai liuteronai užsakė specialistui pagaminti tokią privilegiją, iš kurios būtų matyti jų pirmumo teisė dalyvauti Kauno miesto valdyme. Ta privilegija turėjo būti žinomai sudegusi Vytauto privilegija. Padirbėjas surašė privilegijos projektą suprantama užsakytojams kalba, lenkiškai, kad jie galėtų patikrinti, kiek tokia privilegija galės būti jiems tinkama. Liuteronų privilegijoje jis neįrašė, nes žinojo, kad Vytauto laikais jokių liuteronų nebuvo, jų vietoje teįrašė vokiečius. Gavę tą projektą, ieškovai pamatė, kad liuteronų teisių ji neįrodo, todėl tur būt nebeužsakė pagamintu projektu lotyniškosios Vytauto privilegijos, rašytos pergamente, kuri tur būt brangu buvo padirbti, bet del visa ko pamėgino parodyti teismui tą projektą nuorašo pavidalu. Kadangi teismas ir be to prileido liuteronus prie Kauno miesto valdymo, privilegijos dirbti jau nebebuvo reikalo ir jos projektas pasiliko archyve. Taigi, aš manau, kad ši Vytauto privilegija tėra sudarytas XVII amžiaus viduryje falsifikato projektas. Žinoma, šis išdėstytasis jo atsiradimo procesas tėra spėjamas.

Tenka konstatuoti, kad nors Vytauto aktų nemaža yra visiškai neskelbtų, Kaune per paskutinį dešimtmetį tėra paskelbtu du padirbtu Vytauto aktu.

K. Jablonskis.

III.

Archeologiniai nesusipratimai.

4.[1]

Šarūnas.

Prof. V. Krėvės-Mickevičiaus užrašytose dainose, rinktose Subartonių, Gudakiemio ir kituose Merkinės par. sodžiuose („Tauta ir Žodis“ II, 1924, pusl. 336 ir t.) paminėta Šarūnas raitelis (Nr. 148, p. 336), Šarūno kalnas ir kapas (Nr. 260 ir 259), o toliau Šarūno kapas (Nr. 325) ir Šarūno raiteliai (Nr. 324). Žiūrint užrašymo vietos, matyti, kad Šarūnas paminėtas Gavėnios dainose Marės Kindarienės, Tarasės Rameikiūtės iš Subartonių, Antosės Čaplikiūtės iš Pagilšių o galop Petro Dudzionio. Tasai Šarūno vardas buvo žinomas ir ankščiau. Dar 1898 m. „Dirvos“ laikraščio Nr. 4, kn. 5, d-ras J. Basanavičius yra parašęs monografiją apie Saroną Karalių, D-ras Al. M. Račkus sako, jog jis turįs savo numizmatinėj kollekcijoj tris Romos pinigus su Sarono vardu. Ar turi tat ryšių su Lietuvos istorija? Ar yra kokia jos paslaptis?

Reikia pažiūrėti į pačius pinigus. (Žiūr. 1 atvaizdą). Vienas — romėnų denaras. Vienoj pusėj šalmuota Romos deivės galva, prie pakaušio — X, užpakalinėj — Viktorija, stovinti dviem lekenčiais arkliais vežime, po arkliais — SAR, o po apačia — Roma.

Kitas pinigas — varinis As. Vienoj pusėj viduje — dvigalvis Janus, jo viršuje — I, užpakalinėj pusėj — Prora, viršuj — SAR, iš dešinės apačioj — Roma.

Trečias pinigas — sidabrinis denaras. Vienoj pusėj — šalmuota Romos deivės galva, jai iš kairės — SARAN, iš dešinės — X. Užpakalinėj pusėj — raiti dioskurai, po arkliais M. ATILI, apačioj prorėžyj — Roma.

[1] Nr. Nr. 1—3 tilpo „Tauta ir Žodis“ 1924, t. II, p. 156—163.

Neturėdamas Kaune reikalingų numizmatinių knygų, kreipiaus į kolegą prof. Lenz Karaliaučiuje, turintį daug tokios literatūros. Jis man maloniai suteikė reikalingų žinių. Šitie pinigai žinomi seniai, juos aprašė Babelow savo veikale Les Monnais de la rep. Romaine (I, 1885, N. 1—3 p. 226 — 227), Jų išvadomis — Atilius Saranus ar M. Attilius Saranus — tai pinigų kalviai, raižytojai - dailininkai. Pinigai atsiradę apie 190 ir 170 m. prieš Kristų. Gal abu priderėję prie tos pačios Atilių giminės.

O mūsų dainų Šarūnas su anuo nesurištas vardas, veikiaus atitinkąs lenk. szary, rus. sieryj ir t. t.

Taigi monetų dailininkas Saranas atsitiktinai paveidus į dzūkų Šarūną.

1 atv.

5.

Volusiano pinigas.

D-ro Al. M. Račkaus numizmatinėj kollekcijoj (jos albumas yra Kauno Muziejuje) yra bronzinis romėnų pinigas, skirtas, jo nuomone, užkariautoms kolonijoms, paliečiąs ir Lietuvą (žr. 2 atvaizdą).

Jis šitaip atrodo. Vienoj pusėje — ciesoriaus Volusiano galva laurų vainiku, į dešinę. Aplink — parašai graikų raidėmis: A K Y A F G A L B B O L O Y S I A N O S S. Račkus skaito: A (utokratės), K (aisar), YA (ndalon) F (innon), Gal (indon), B (endon) Bolousianos S (ebastos), tai reiškia: autokratas Kaiseris vandalų, Finų, *Galindų* (=lietuvių), Vendų, Bolusianas (=Volusianas) aukščiausias.

Antroje pusėje: Romos aras laiko snape garbės vainiką, gi po sparnu turi pergalės palmos šaką. Raidės Lr reiškia: treti jo viešpatavimo metai (253 m. po Kristaus).

Tas pinigas seniai yra žinomas, jis turi kitokį išaiškinimą.

Vossberg savo Prūsų monetų istorijoj išėjusioj 1843 m. Berlyne, p. 3 pastab. 1, apie tą patį pinigą sako: „Atitaisymui reikia čia pridėti, kad jau *Vaillant* savo „Numis. coloniar. Part. II p. 220 yra paskelbęs Volusiano pinigą, kuriame esanti jo titulatūroj sutrumpinimai rodo prūsų tautas, kurias būk Volusianas pergalėjęs. Taipogi kai kurie Prūsų istorikai, tarp jų *Lilienthal* „Erläut. Preussen" t. V. p. 164, *Baczko* Preuss. Gesch. I. 120, *Kotzebue* Preuss. Gesch. I. 17, *Voigt* Pr. Gesch. I, 103, mini šituos Volusiano pinigus, būdami tokios pat nuomonės... O kad anie sutrumpinimai pilname imperatoriaus Volusiano titule paliečia ne tautų vardus, bet imperatoriaus vardus ir pa-

2 atv.

vardes, yra jau seniai pasidaręs neabejotinas dalykas, kai surado kitas antraštes. (Žiūr. apie tat *Eckhel* Doch. Num. Vet. I 267".

Be to reikia pridėti bibliografija: *K. Skirmunt,* Z najstarszych czasów. 1892 p. 61; H. Noel-*Humphreys,* The Coins Collections Manual, London 1853. V. II p. 613; Hery *Cohen* Description historique des Monnais frappées sous l'Empire Romain communement apellées Médailles Imperiales 2. ed. vol. VIII. Paris 1880—1892. M. *Kozloff* Catalogue de la collection de monnais app. Mr. Kozloff. Petr. 1890 vol. II. p. 187 vol. IV p. 306, 308.

Akad. Kunikas minėjo Volusianą kaipo Galindų valdytoją.

Minėtasis prof. O. Lenze man atrašė laiške 1930. I. 22 apie Volusiano pinigą (kurį išverčiu iš vokiečių kalbos): „Volusiano pinigas, káltas Aleksandrijoje, 3 viešpatavimo metais, taigi

252-3 m. po Kristaus, yra įvairiose kollekcijose, pav. Dottari, Demetrio ir monėtų kabinetuose Londone, Berlyne ir Münchene"; kitame laiške (1929. XII. 21) rašo, jog „d-ras Račkus neteisingai išskaitė sutrumpinimus". Jie reiškia ne tautų vardus, bet imperatoriaus pavardės ir titulus. Taigi reikėtų skaityti: Autokrator Kaisar Gaios Afinios Gallos Bibios (arba Beldoumnianos) Balousianos Eusebės arba lotyniškai: Imperator Caesar Gaius Afinius Gallus Veldumnianus Valusianus. Paskutinė neaiški raidė: S (ebastos) ar E (usebės).

Taigi ir šitas pinigas Lietuvos neliečia.

E. Volteris.

Prof. Jonas Lappo.

(60 metų amž. sukakus).

1929 m. sukako 60 metų Lietuvos istorijos tyrinėtojui Jonui Lappui. Kas tyrinėja ir užsiiminėja Lietuvos XVI amž. istorija būtinai susidurs su jo vardu, tenai bus dalykų, kur jis vienas bus ištyręs, arba pradėjo kitą vagą, negu iki šiolei eita. Rašė jis rusų kalba, tik po didžiojo karo atsiranda jo raštų ir kitomis kalbomis.

Kilęs jisai iš Didž. Lietuvos Kunigaikštijos bajorų, kadaise Lappai turėjo dvarų Vitebsko ir Minsko gubernijose, bet jau jie seniai ištirpo jo pratėvių rankose. Jonas Lappo gimė 1869 m. Universiteto mokslus ėjo Petrapilėje, mokinos istorijos-filologijos fakulteto istorijos skyriuje, baigė jau 1892 m. Artimiausiais jo mokytojais buvo prof. Vasiljevski, Lamanski, Platonov. Išėjusį universiteto mokslus tuoj paliko prie jo ruoštis į profesorius. Jis rengėsi tam darbui, o savo keliu mokytojavo vidutinėse mokyklose, kur mokino ir toliau, jau tapęs privat-docentu Petrapilės universitete. 1905 m. persikėlė į Tartu (Jurjev, Dorpat), kur fakultetas buvo išrinkęs jį rusų istorijos profesorium. Nuo to laiko jis ir darbavos tame universitete iki 1919 m. (1918 m. universitetas buvo perkeltas į Voronežą). Tartuose jisai buvo tarp tų, kurie įsteigė Aukštuosius Moterų kursus; jis pats tenai dėstė istoriją; be to buvo kursų istorijos skyriaus pirmininku ir svarbiausiuoju vedėju skyriaus vidurinių mokyklų istorijos mokytojams prirengti. Būdamas Tartuose dirbo kaikurius darbus įstaigoms, esančioms Petrapilėje: buvo Petrapilio Archeografinės Komisijos redaktorium (leido Lietuvos Metriką), komisijos nariu moksliškai aprašyti Švietimo Ministerijos Archyvui (žiūrėjo ir leido dokumentus palytinčius vakarų apskričių mokyklas).

Nuo 1895 m. kas vasarą, o kokiais metais ir žiemą dirbdavo kokiame archyve (Petrapilės Viešojo knygyno rankr. skyrius,

Vyriausiojo Štabo Karo Mokslo Archyvas, Senato Archyvas, ir kiti Petrapilio archyvai, Lietuvos Metrika, Teisingumo Ministerijos Archyve Maskvoje, Užs. Reik. Min. Archyvas Maskvoje ir kiti Maskvos archyvai, Vilniaus centr. Archyv. ir Viešasis Knygynas, Vitebsko Centr. Arch., Varšuvos Archyvai ir Bibliotekos, Bibl. Nat. Paryžiuje). Nuo 1912 m. pavedus Rusų Mokslo Akademijai Petrapilėje ėmė rengti kritišką leidimą 1588 m. Lietuvos Statuto ir tyrinėjimą apie jį.

1919 m. emigravo iš Rusijos. Nuo 1921 m. gyveno Prahoje, kur dirba mokslo darbą, skaito paskaitas rusų studentams, 1929 m. atliko paskaitą lietuvių studentams apie lietuvių -lenkų uniją ir t. t.

Pirmas didesnis mokslo darbas palytėjo Rusijos istoriją—apie Tverio pav. XVI amž., parašytas dar studentaujant, šiaip daugumą darbų — iš Lietuvos istorijos, ypač XVI amž. Gindamas savo dissertaciją magisterio laipsniui gauti: Didž. Lietuvos kunigaikštija 1569—1586 m. (išėjusią 1901 m.), jis pareiškė, jog Lietuvos istoriją ir jos vystymosi raidą jis žiūrės ne Lenkijos, ne Rusijos, bet Lietuvos interesų žvilgsniu, dalykas — žinomas XIX amž. Jis įrodinėjo Lietuvos savitumą, jog ir po Liublino unijos ji nesusiliejo su Lenkija. Šita mintis brėško Vilniaus universitete, o paskui taip užmiršta, jog Lappos žvilgsnis atrodė visai nauju, berods, jis parėmė naujais, stipriais įrodymais. Šitą mintį, Lietuvos savitumo, jis pravesdavo ištisoj eilėj didesnių ar mažesnių darbų. Iš viso yra apie 80 spausdintų darbų, iš kurių Lietuvą palyti apie 45; žemiau patiekta tasai sąrašas.

Emigracijoj darbo sąlygos pasikeitė, bet jis dirba ir toliau, tikimės, jog dar ilgai turtins Lietuvos istorijos mokslą.

Kai kurie spausdintieji J. J. Lappo raštai.

1. Тверской Уѣздъ въ XVI вѣкѣ. Его населеніе и виды земельнаго владѣнія. (Этюдъ по исторіи провинціи Московскаго государства). Москва, 1894 (ir „Чтенія въ Имп. Общ. Ист и Др. Росс. при Моск. Ун-тѣ, 1894, кн. IV, томъ 171). 238 pusl.

2. M. Liubavskio veikalo „Литовско-Русскій сеймъ“ nagrinėjimas „Отчетъ о девятомъ присужденіи преміи Г. Ѳ. Карпова. Москва, 1903, 78 pusl.

3. Полоцкая Ревизія 1552 года. Москва, 1905 (ir „Чтенія“ 1905. II). Pusl. XXII+236.

4. Описаніе Полоцкихъ владычнихъ, монастырскихъ и церковныхъ земель ревизорами 1580 года. Москва, 1907 („Чтенія"). 25 p.

5. Къ исторіи панскаго класса въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ. Москва, 1915. („Чтенія"). 25 p.

6. Земскій Судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка. „Журн. М. Н. Пр." 1897, VI, p. 263—301.

7. Подкоморскій Судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка. „Ж. М. Н. Пр." 1899, VIII, pusl. 341—403.

8. Витебскій Центральиый Архивъ и его изданіе. „Ж. М Н. Пр." 1904, IV, p. 326—356,

9. Гродскій Судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ XVI столѣтіи. „Ж. М. Н. Пр." 1908, I. p. 51—113.

10. Пинскій Сеймикъ послѣ отреченія Яна Казимира. „Ж. М. Н. Пр." 1910, II. p. 284—300.

11. Литовскій Статутъ въ Московскомъ переводѣ-редакціи XVII столѣгія. „Ж. М. Н. Пр." 1914, II. p. 209—235.

12. Люблинская Унія и Третій Литовскій Статутъ. „Ж. М. Н. Пр." 1917, V, p. 89—150.

13. Похищеніе государственной печати Великаго княжества Литовскаго въ 1581 году. (Atmušta iš „Сборникъ статей въ честь В. И. Ламанскаго"). СПБ. 1906, p. 11.

14. Къ исторіи сословнаго строя Великаго Княжества Литовскаго. Конные мѣщане Витебскіе въ XVI столѣтіи. („Сборникъ статей, посвященныхъ В. О. Ключевскому. Часть I. М 1909. p. 254—276).

15. Постановленія трехъ Виленскихъ съѣздовъ 1587 года („Сборникъ статей, посвященныхъ С. Ф. Платонову. СПБ, 1911). p. 361—374.

16. Лимитаціи господарскаго дворнаго суда Великаго Княжества Литовскаго въ эпоху предъ учрежденіемъ Главнаго Литовкаго Трибунала („Сборникъ статей, посвященныхъ Д. А. Корсакову". Казань, 1913. p. 229—237).

17. Къ вопросу объ утвержденіи Литовскаго Статута 1588 года. („Сборникъ статей, въ честь М. К. Любавскаго". Петроградъ, 1917. p. 130—171).

18. Виленская Академія, іезуитскія коллегіи— Виленскія Св. Игнатія и Св. Рафаила и Гродненская — и ихъ документы, хранящіеся въ Архивѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія (Описаніе Дѣлъ Архива Министерства Народнаго Просвѣщенія. I. Петроградъ, 1917. p. III—XXIX).

19. Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской Уніи до смерти Стефана Баторія (1569—1586). Опытъ изслѣдованія политическаго и общественнаго строя. Томъ первый. СПБ., 1901. p. XVI+780.

20. Великое Княжество Литовское во второй половинѣ XVI столѣтія. Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ. Юрьевъ. 1911. p. XIV+624+192.

21. Записка о планѣ изданія „Литовская Метрика". („Лѣтопись занятій Имп. Археогр Комиссіи. Т. XIX).

22. Литовская Метрика. Отдѣлъ первый. Часть первая. Книги Записей. Томъ первый. СПБ., 1910. IX+38+872+152 („Р. Ист. Библ." XXVII).

23. Литовская Метрика. Отдѣлъ первый-второй. Часть третья. Книги Публичныхъ Дѣлъ. Томъ первый. Юрьевъ, 1914. IV+30+896+46. („Р. Ист. Библ." XXX).

24. Устава на волоки и дополняющіе ее документы Шестой книги Литовскихъ Публичныхъ Дѣлъ Метрики Литовской. Юрьевъ, 1913. p. 48.

25. Литовскій Статутъ въ Московскомъ переводѣ-редакціи. Юрьевъ, 1916. p. XXX+395.

26. Томъ изданія „Литовская Метрика", naujas tomas beveik visas išspausdintas karo laiku, bet dar neišėjęs.

27. Главный Литовскій Трибуналъ. (Новый Энциклопедическій Словарь изд. Брокгаузъ-Ефронъ).

28. Гродскій Судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ (ten pat).

29. Литовскій Статутъ. (Ten pat).

30. Метрика Коронная и Литовская. (Ten pat, neišėjęs).

31. Подкоморскій Судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ. (Ten pat, neišėjęs).

32. № 355 (отъ 6 іюля 1921 года) laikr. „Общее Дѣло" straipsnis del A. Banevičiaus str. „Корни литовско-польскаго антагонизма", tilpusiojo ten pat Nr. Nr 337 ir 338.

33. Рецензія книжки I. А. Кацель „Исторія Литвы. Часть первая" (Ковно. 1921). Recenzija „Русская Мысль", 1922, январь-февраль. p. 374—377.

34. Litevský statut a jeho sankce v r. 1588. Sborník véd právních a státních. Ročník XXII. Sešit I (v Praze, 1922) p. 23—56.

35. Základní zákony velikého knížetství Litevského a Polsko po lublínské unii. Sborník ved právních a státních. Ročnik XXIII. Sešit 3—4. (v Praze, 1923). p. 313—344.

36. Западная Россія и ея соединеніе съ Польшею въ ихъ историческомъ прошломъ. Прага, 1924 p. p. 225+3.

37. Литва и Польша. Историческая справка Laikr. „Россія", 14 I 1928. г. № 21.

38. Pūvod Polsko litevského sporu. Laikr. „Národní Listy". č. 150. 31 kvêtna 1928.

39. Lituanie et Pologne. Laikr. „Le Monde Slave". Avril (Nr. 4) 1928 p. p. I—7.

40. Interview su „Russun'onu" — „Польско-Литовскій споръ изъ-за Вильно". Perspausdinta rusų ir lietuvių laikr. („Эхо" — Kaunas, II. 1928 г. № 35; „Правда". 2 III 1928 г., № 17 Philadelphia „Нашъ Путь" 23 II 1928 г. № 42 „Tjan Dzin)".

41. Къ вопросу о первомъ изданіи Литовскаго Статута 1588 года. Kaunas 1928. („Tauta ir Žodis" knyga V). Стр. I—45.

42. Антуанъ Грамонъ Изъ исторіи Московскаго похода Яна Казимира (1663—1664 г. г.) Переводъ графини Н. Г. Муравьевой. Подъ редакціей, съ предисловіемъ и примѣчаніями професора И. И. Лаппо. Юрьевъ, 1929. p. p. I—29.

43. Къ исторіи русской старопечатни. Виленская Типографія Мамоничей. Сборникъ Русскаго Института въ Прагѣ. 1929. p. 161—184.

44. Литовско-Русское Государство въ составѣ Речи Посполитой. Научные Труды Русскаго Народнаго Университета въ Прагѣ, томъ II (Прага, 1929),—p. 63—76.

45. Идея единства русскаго народа въ Юго-Западной Руси въ эпоху присоединенія Малороссіи къ Московскому государству. Прага, 1929, p. p. 44.

Aktai ir dokumentai.

I.

Prūsų vyriausybės skelbimai lietuvių kalba.

1.

1753 m. Senųjų Prūsų dalyje.

Tai nėra pirmasis lietuvių kalba, žinomi skelbimai ir ankstybesni. Jis yra paimtas iš Karaliaučiaus valstybės archyvo (E. M. 20a)[1]. Perspausdinamas lotynų raidėmis, o originalas — gotiškomis; yra berods pakeitimų: vieton *û* — atspausdinta *ū*, *ů* — uo.

Paliepimmas Karaliszkas, kad prusiszkuos Miestuos kupczaujentiejie Lenkiszki Edelmonai taip maž, kaip ir Maskolei, Żydai ir wissotenay wissi swetimi, Wandens ar Zemės Keliu kelliaujentiejie ney Pakellui ney Miestose ne mažkomi nebutu užkabinti.

Berlyne 5toje Dienoje Julio 1753.

Karalauczuje, iszspausta. Karaliszkoje Knyg-Drukkawonėje, pas Joną Endrikį Artungą.

Mes Pridrikis isz Diewo Mallonės Prusū Karalus, Marggrowas Brandenburge, szwentos Rimioniszkos Karalystės wyriausias Kamarninkas bey Kurpirsztas, pilna Mace wieszpataujasis ir wyriausias Ercikis Szlėzingej', pilna Mace ponawojasis Princas Oranios, Neuwkatel bey Walingien, tiekajau Growystes Glats, Geldrose, Magdeburge, Klewe, Julike, Berge, Stettine, Pommerose, Kaszubū bey Wendū Meklenburge bey Krosse Ercikis, Burggrawas Nürnberge, Kunnigaikesztis Alberstade, Minde, Ramyne, Wende, Szweryne, Ratseburge, Ostprislante bey Meurs, Growas Oencolre, Ruppyne, Marke, Rawensberge, Oenszteine, Teklenburge, Szweryne, Linge, Byre bey Lėrdam, Wieszpats Rawenszteine, Žemjose Rostok, Sztargard, Lauenburg, Bütow, Arley bey Brėda u. u. u.

Kožnintelui su szittu Paliepimu Žinne duodam mums su diddžiausu Apmaudu isztyrus, kaip į musū Prusū Karalyste kupczaujentiejie Lenkai, Maskoley, Żydai ir wissotenay wissi swetimi Kellauninkai, Wandens bey Zemės Kelliu netiktay pakellui pri Upjū ir Kiemose bey Karczamose, tiekajau ant Wieszkelliū bey ir Miestose su musū prusiszkū Giwatininkū ir Padonū ikszoley daug Užkabbinnėjimu iszkesti turrėje, Kadangi szittokius swetimus Kupczus bey kittus Kellauninkus paczus, ar jū Szeimina taip pa-

---

[1] Už galimybę susipažinti vietoj su juo ir kitais tariu ačiu archyvo valdybai.

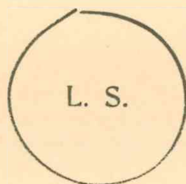
niekintinay Zodžeis arba paczu Darbu newertay užkabinne, kaip ir juos szen' ir ten' isz niekingū Priežaszczu jū Kelloneje gaiszinne bey isz jū Pinningus arba tū Wercza su Newertybe iszluppę. Alle kadangi mes szittokia Neteisybe nejokiu Budu kesti nekettam, bet labjaus ta su diddžu Asztrumu korawodinti norim; tai apsiememe, per szitta Palepimma wissiems ir kožnam musū Giwatininkū ir Padonū asztrausey grumsti, kartunta swetimus Kupczius ir kellauninkus isz nejokio Priežaszczio ne maž komi užkabinti, gerraus jiemus su wissa, tarp mandagiū Zmonū priprasta, Pagalba bey Paszalpa paszokti, arba tikkray sulaukti, Nussižengentiejie bey Nepaklusnėjie su asztra Pinningū- ir pagal Iszradimma, kuno korawone nubausti busę. Pagal tai kožnas klausyti ir nu Iszkados nussisaugoti žinnos. O musū Prusiszkai Waldžei, tiekajau Kamarams, wissiems Prowas laikantems, Miestū-Rotponiems, Zalnerū Wyresniems Garnisonose, Zemės bey Meslawos Dumcziams, Piszkoliszkems Užwaisdams, Amtmonams, Akczyžininkams, Kiemo-Szaltysziams, Pilleiprisiekusiems bey Landriteriems podraug paliepjama ira, akylay ant to dabboti, kad tas musū asztrus Paliepimmas nejokiam Dallyke neperžengtas, bet labjaus Nussideddantiejie ar butu szokie ar tokie, kur reikiant, korawoti butu.

Ir jeib apie tai Nieks, įpaczey prastiejie Zmones su Nežinnojimu nesiteisintu, tai tur Szittas Paliepimmas ne tiktai Miestose ir ant Kiemū paprastu Budu pranesztas, ir ant Kozelniczos bey nu musū Zalnėrū per Bubną apsakytas ir kas Meto Syki atkartotas, bet ir pri wissū Miestū Wartū, Pilisa, Prowū Wietose ir Karczamose Wokiszkoj', Lenkiszkoj' ir Lietuwiszkoj' Kalboje įžwelktinay prisektas buti.

Ant Zinnos per musū paczū karaliszkos Rankos Paraszą ir prispausta Petszwėte dawaditas ir duotas.

Berlyne 5toje Dienoje Julio 1753.

Pridrikis.

Happe Blumenthal

2.

Naujuosiuose Rytų Prūsuose (Užnemunėje).

Dirbdamas Berlyne Slaptame Valstybės Archyve, kai rengiau savo „Užnemunę po Prūsais" (išėjo Kaune 1929), neužtikau jokių skelbimų lietuvių kalba, tik vienur-kitur radau paminėta apie lietuvius ir jų kalbą.

Prūsų valdininkai, kunigai, bažnyčios tarnautojai dirbusieji senųjų Prūsų lietuvių dalyj mokėjo tą kalbą, susidurdavo su jąja, kiti net tyrinėjo. Tarp abiejų lietuvių dalių (Prūsų ir nepriklausomoj Lietuvoj) buvo ryšių — prekybos, ūkio, pereidavo baudžiauninkai iš vienos dalies į kitą.

Prūsams užėmus Užnemunę parūpo, kad jos visus įsakymus pildytų, visi juos žinotų ir suprastų. Delto tai, statydama savo reikalavimus į valstiečius, ji kreipėsi į juos lietuviškai.

Tuo tarpu suteikiu du skelbimu, kuriuos teko rasti Karaliaučiaus Valstybės Archyve (Kammer Bialystok 491a fol. 45-48, 53-58). Bene bus buvęs ir trečias, būtent — premijų planas, bet tuo tarpu neteko jo užtikti, turbūt susiras vėliau.

Prūsų vyriausybei, įsitaisius jai Užnemunėje, kilo klausimas kur gauti vertėjus iš visų ten vartojamų kalbų. Kadangi dauguma Naujųjų Rytų Prūsų buvo lenkai, be to, lietuvių dalyj dvarininkai ir kunigai taip pat lenkiškai kalbėjo, tai prūsų valdininkams daugiausiai teko susidurti su tąja kalba.

Siūlijos vertėjų ir iš rusų kalbos, kaip Soroka, Micuta[1].

Kas dėl lietuvių kalbos, tai tokių vertėjų iš jos rado senuosiuose Prūsuose. Tarp jų žinomas Milkis (Mielcke), Pilkalnės kantoris, parašęs lietuvių kalba žodyną ir gramatiką. Bet tarė, jog bus reikalas turėti nuolatinį savo vertėją ten vietoje.

Iš Ragainės pavieto pasisiūlė raštininkas Šukys. Jau jisai buvo vertėju Ragainėj, dirbęs tulą laiką raštininku teisme, turėjęs teisės užrašinėti į protokolą kaipo vertėjas, dargi gavęs apie tat liudymą iš 1796. III. 3. Šukys, kaip ir daugelis kitų valdininkų, puolė į naujai įgytąją provinciją, tardamas, kad ten dėl stokos vietos žmonių iškils. 1799—1800 jis buvęs prie teismo aktuaru, kitus metus buvęs Užnemunėje komisaru, dabar pažįstąs abi tarmi, savo — Ragainiškę ir naują apie Kauną, todel prašosi 1803 m. pradžioj, kad jį čionai perkeltų į vertėjus. Vyriausybė jam paskyrė (1803. IV.) duoti savo darbo pavyzdį — išversti vieną skelbimą. Šukys tą darbą atliko, iš Balstogės persiuntė jį Milkiui, kad patikrintų; Milkis lygino, tyrinėjo, ir priėjo prie išvados, jog Šukio darbas anai provincijai netinkamas, ir apie tat vyriausybė pranešė Šukiui.

Už mėnesio Šukys vėl prašosi į vertėjus (1803. V. 8.). Jis žinojo, kad Milkis blogai atsiliepęs apie jo darbą; tai randa, kad Milkis pats ne taip jau gerai nusimanąs, reikėtų, sako, pakviesti kitą; geriausia būtų pakviesti Praną Kosobuckį iš Prienų, jis „lenkų laikais“ taip pat buvęs vertėju (iš lietuvių kalbos), o pats Milkis turėjęs „savotiškas užmačias“ (sonderbare Absichten), o be to ir pats Milkis ne taip jau gerai verčiąs: matęs jo išverstą premijų planą, tai radęs blogai išverstas vietas.

---

[1] Balstogės aktai Nr. 207a.

Bet vyriausybė neatsiliepė: parašė, kad jo raštą įdėtų į aktus. Ir toliau Šukys nebebandė to klausimo nė kelti. Gal vyriausybė tenkinos vienu Milkiu.

Ir tikrai galėjo juo ar kitais iš Senųjų Prūsų tenkintis. Vyriausybė rinko žinių apie lietuvių kalbą ir jos tarmes.

Iš Karaliaučiaus užklausė Balstogės rūmų, ar N. Rytų Prūsų lietuvių kalba yra ta pati, ką ir Senuose Prūsuose.

Visi atsakymai iš kelių valdininkų atėjo vienodi: kalba ta pati, tik ten yra priemaišų vokiškų žodžių, o čia — lenkiškų, abieji lietuviai kits kitą supranta.

Ir esant nedideliam skaičiui lietuvių, be to valstiečių, nebuvo reikalo daug jiems ko leisti ar skelbti[1].

Vertėjo darbas buvo sulyginti nepigiai apmokamas. Pav. sekretorius Praetorius už vertimus lenkų kalbos gaudavo dietos 1 dol. 4 gr. O vertimų jis turėjo gana daug. Už korektūrą buvo primokama skyrium.

Vertėjai turėjo savo priesaikos formą.

O vertėjams daug ko tekdavo išversti. Be spausdintinų skelbimų reikėjo dar išversti įvairūs raštai vyriausybei rašomi, ar tai pačių valdinių ar jai užsakius. O ir tokių buvo nemaža.

Kokį klausimą ketindama spręsti, vyriausybė ištirdavo, užprašydavo vietos žmonių, kad jie dalyką išaiškintų.

Pav. reikėjo išaiškinti, kame yra baudžiavos, kokia yra teisinė baudžiauninkų būklė. Turime du darbu — vienas palyti Lietuvos teisę, kitas — Lenkijos teisę. Pirmąjį rašė Antoni Sławinski, kitą de Wilczewski. Tekstas kiekvieno apie 100 pusl. Vokiškai išvertė abu raštu minėtasis Praetorius.

Klausta apie baudžiavas ir kitų žinovų, bet atsakymo vyriausybė nesulaukė.

Spausdinamieji skelbimai išėjo dviem kalbom — vokiškai ir lietuviškai, greta sustatyti, čionai — padėti po kits kito, raidės paliktos tos pačios, tik vieton û — padėti ū, ů — uo.

Pirmas — apsakymas — 1796. V. 29. — yra byloje Nr. 491a fol. 45-48, antras — „Gromata“ 1796. VI. 1 yra byloje 491a fol. 53-56.

---

[1] Balstogės aktai Nr. Nr. 159, 207a, 207b.

A.

Publicandum
wegen der Fourage-Lieferung.

Seine Königliche Majestät von Preussen, Unser allergnädigster König und Herr, lassen Allerhöchst Dero getreuen Unterthanen, in denen zwischen der Memel, dem Bug, der Narew, der Weichsel, und der Ost-und West-Preussischen Grenze, belegenen Provinzen, folgendes wegen der zu liefernden Fourage, zu ihrer Achtung hiemit bekannt machen.

1. Jede Ortschaft, muss nach den Vorschriften der Cammer-Commission zu Bialystock, die ihr zur Lieferung auferlegte Quantitaet Fourage in dem bestimmeten Termin, an die Benannte Ablieferungs-Oerter, ohnweigerlich und ohnfehlbar abliefern.

2. Es soll von den Unterthanen in Friedens-Zeiten, weiter keine andere Fourage gefordert werden, als die entweder zur Verpflegung der Cavallerie in den Städten, oder zu Unterhaltung der Pferde der Commandirten, in den Marsch-Quartieren nöthig ist.

3. Die zu liefernde Fourage, muss von der besten Beschaffenheit seyn, der Hafer muss rein, nicht dumpficht, hicht schimmlicht, nicht ausgewachsen, nicht mit Rade oder Unreinigkeiten vermenge seiyn, und der Berliner Scheffel muss 45 Pfund Berliner Gewicht halten.

Das Heu muss vom ersten Schnitt, und nicht Grummet, auch gut gewonnen, mit keinen, den Pferden schädlichen Kräutern vermengt, nicht mit Schlamm überzogen, nicht dumpficht oder schwarz, am wenigsten aber schimmlicht seyn.

Das Stroh muss, Aehren haben, nicht dumpficht riechen, und nicht mit Disteln vermengt seyn.

4. Die zu liefernde Fourage wird den Unterthanen jederzeit in den Garnisonen, von einem dazu ernannten Commissario und einem Unter-Officier abgenommen werden, und kann Jedermann verlangen, dass beyde Officianten, bey der Ablieferung zugegen seyn müssen.

5. Ein jeder der Fourage liefert, kann verlangen, dass ihm zuvor der Scheffel, mit welchem gemessen werden soll, vorgezeigt wird, und wenn dieser nicht gestempelt ist, so darf der liefernde Unterthan mit selbigem nicht messen lassen, sondern kann auf die Herbeyschaffung eines gestempelten Scheffels dringen.

Es stehet daher auch einem jeden Fourage liefernden Unterthan frey, seinen eigenen gestempelten Berliner Scheffel mitzubringen, und das Abmessen des Hafers mit selbigem zu verlangen, und zwar in der Art, dass der Hafer loss in den Scheffel geschüttet, und blank Eisen mit einem runden Streichholz gestrichen wird, wobey der Scheffel weder angestoffen, noch der Hafer mit der Hand eingedrückt werden darf.

Da solchergestalt der Hafer blank gestrichen wird, so müssen auf jeden Winspel Zwey Berliner Scheffel, als Krumpfmaass, mehr abgeliefert werden. Wird aber statt des Hafers, Roggen geliefert, so beträgt das Krumpfmaass nur Einen Scheffel mehr für jeden Winspel.

Das Heu wird in Rations-Bunden zu 6, 8, 12, bis 20 Pfund Berliner Gewicht pro Bund, das Stroh-Seil ungerechnet, abgeliefert.

Das Stroh, welches Roggen-Richt-Stroh und keine Oerthe seyn muss, kann nur zu 20 Pfund Berliner Gewicht pro Bund angenommen, und 60. dergleichen Bunde, auf ein Schock gerechnet werden.

6. Wenn die Lieferungspflichtigen Unterthan, wegen Misswachs, keinen Hafer liefern können, so müssen auch andere Getreyde-Sorten, in nachfolgendem Verhältniss angenommen werden. Nemlich, für Einen Scheffel Hafer, werden in solchem dringenden Fall, Neun Messen Roggen oder Dreyzehn Messen Gerste angenommen. In dem Fall aber, dass kein Hafer geliefert werden kann, muss dies der vorgesezten Behörde angezeigt werden, um deshalb die nöthigen Untersuchungen anstellen lassen zu können.

7. Die Fourage muss nie feucht abgeliefert werden. Ist aber jemand im trockenen Wetter ausgefahren, und hat unterwegens Regen bekommen, so dient dies dem liefernden Unterthan zu einiger Entschuldigung, besonders wenn er diese That-Sache durch ein Attest bescheiniget.

8. Entstehet über die Güte und Würde der Fourage Streit, so muss der angesezte Civilcomissarius sogleich den Magistrat des Ortes ersuchen, zwey Acker besitzende Bürger zu ernennen, welche die Qualitaet der Fourage untersuchen, zuvor aber in Gegenwart der streitenden Partheyen vereydet werden müssen. Finden diese Bürger sodann die Fourage untauglich, so muss solche zurückgenommem, und innerhalb Acht Tagen, durch andere ersezt werden. Wird durch sie aber die Fourage für gut erklärt, so soll solche von der Carnison unweigerlich angenommen werden.

9. Ueber die gelieferte Fourage erhalten die Einsaassen, eine Quittung nach anliegendem Schema. Diese liefern sie das nächstemal, wenn sie ihre Abgaben bezahlen, an die Casse ab, wohin sie wegen Bezahlung ihrer Contribution gewiesen sind. Der Rendant vergüthigt ihnen sodann ihre Lieferung sogleich, und notirt den Betrag derselben in ihren Quitt-Büchern.

10. Wenn Jemand bey der Fourage-Ablieferung vom Militair aufgehalten, oder sonst gedruckt, oder gemisshändelt wird, so meldet er sich bey dem commandirenden Officier des Orts, und wenn ihm hier nicht Recht wiederfähret, bey der Policey-Commission des Districts, die solches der Cammer-Commission zu Bialystock anzeigen muss, welche angewiesen ist, sich der Einsaassen, in diesem sowohl, als jedem andern Fall anzunehmen, und bey der vorgesetzten Militair-Behörde, auf Untersuchung und Abstellung der Beschwerden anzutragen.

11. Wird Jemand mit der Geld-Vergüthung für gelieferte Fourage aufgehalten, oder hat darselbe sonst gerechte Ursache, sich zu beschweren; so meldet er sich gleichfalls bey der Policey-Commission des Districts, die, wenn sie kann, der Beschwerde auf der Stelle abhilft, oder sie der Cammer-Commission zu Bialystock anzeigt.

Uebrigens werden Seine Königliche Majestät zu seiner Zeit, durch ein besonders zu emanirendes Fourage-Reglement, die Verpflichhtungen Allerhöchst Dero Unterthanen bey Verpflegung der Cavallerie, so wie solches schon in Höchstdero übrigen Staaten geschehen, näher bestimmen lassen, bis dahin sich ein jeder Einsaasse nach diesem Publicando zu achten, und für Schaden zu hüten hat.

Signatum Königsberg den 29 ten May 1796.

Auf Seiner Königlichen Majestät allergnädigsten Special-Befehl.
V. Schrötter.

N. N. .... Rationen zu .... Mez Hafer .... Heu .... Stroh, also allem. Schffl. .... Mez Hafer .... Centner .... Heu .... Schock .... Bd. Stroh sind in Magazin mässigem Maasse und Gewicht von der zum N. N. Creyse gehörigen (Stadt oder Dorfschaft) N. N. auf den... ten Lieferungs-Termin pro 17 nach N. N. an die Esquadron N. N. Regiments N. N. richtig abgeliefert, worüber hiermit quittiret wird.
den .. ten 17 ....

Apsakimas
apie Paszarą, kurrie Padonai prie Ragimentū nuweszti tur.

Prusū Karalus, musū maloningiausias Wieszpats, wissiems sawo wiernams Padonams, tosa Szalisa, tarp Upjū Nieman, Bug, Narew ir Weichsel wadinnamū, bey tarp Prusū Rubežaus gullinczosa, Gywenantiems, szittuomi sekantį Įtaisimą apie Paszarą kurrį prie Ragimentū nuweszti tur, į Žinnę duot palėpęs, jeib pagal tą elgtųsi, Butent:

Ant 1mo. Kožnas Kiems pagal Paraszimmą tū Wyrū isz Karalaus Kamaros Mieste Bialystock esanczūjū, tiek Paszaro, kiek priraszita yra, irgi paskirtoje Dienoje bey į prirodįtą Wietą su gera Wale nuweszti tur.

Ant 2tro. Pakajaus Czese isz Padonū ne joks kitts Paszaras praszamas bus, kaip tiktai, ko ir kiek Arklius Raitelu Pulkū, Miestuose stowinczū, arba Arklius tū Raitelū, kurrie ant Wyrausybės Palėpimmo kur nukellauti tur, paszert reikėtų, kad bille kur Kiemuose apsistotu ir pernakwotu.

Ant 3czo. Szitts Paszaras, kurrį Padonai prie Ragimentū nuweža, nuo gerausojo buti tur. Awižos ne priplekstos, ne appellejusios, ne iszdygusios, su Kukalieis arba kittokieis neczystais Daiktais ne sumaiszitos, bet tikkray czystos buti tur, o Berliniszkas Ketwirtis ar Saikas 45 Berliniszkū Svarū swėrti tur.

Ne Attolą, bet Szieną atweszti tur, o szitts Sziens isz pirmo Pjuwo, ne su Žolėmis, Arkliems iszkadingoms, neigi su Purwais sumaiszitas, ne priplėkstas, ne juodas, ypaczey ne suppellėjąs, bet gerray ir sausay suwallytas Sziens buti tur.

Szaudai dar warpuoti, o ne smirdeti, neigi su Usnimis ne tur sumaisziti but.

Ant 4to. Jey Padonai szittą Paszarą prie Ragimentū nuweža, tai cze du Wyru ras, butent wieną Dumczu ir wieną Unterofficierą isz Ragimento, kurrie tam įstatiti yra, tą Paszarą isz Padonū priimt ir pakawot, o kožnas Padons prasziti gal, kad abbu Wyru cze butu, ir atwesztą Paszarą priimtu.

Ant 5to. Kožnam Padonui, kurs Paszarą atweže, Wale yra, praszyt, kad tie cze įstatiti Wyrai tą Ketwirtį arba Saiką, kuomi Awižas seikėti reik, jam pirma paroditu, o jey rastu, kad Karalaus Czekiu ne paczekitas butu, tai Padons ne priwalo su tuom Saikiu sawo Jawus seikėti duot, bet prasziti gal, kad paczekitą Saiką arba Ketwirtį atgabbentu.

Taipjau ir Kožnam Padonui, kurs Paszarą atweža, Wale yra, sawo paczekitą Berliniszką Ketwirtį arba Saiką drauge atsiweszt, ir praszyt, kad tie įstatiti Wyrai Awižas su tuom Saikiu arba Ketwirczu seiket duotu, butent szittaipo: kad Awižas tiktai isz Žaku tiesiog į Ketwirtį įpilt duotu, ir su apskrittu, isz Medžio darytu Stryku Kerwirtį ikki ant Geležės nustrykotu, o ne pawėlitu, kad kas su Koja Ketvirtį stumtu, arba su Rankomis Awižas į Saiką įkimsztu.

O kadangi szittokiu Budu kožnas Ketwirtis Awižū ikki Geležei nustrikojamas yra, tai Padonai ant 25. Ketwirczu wiss du Ketvirczu per Wirszu duoti tur; bet jey Ruggius į Awižū Wietą atveže, tai ant 25. Ketwirczū tiktai wieną Ketwirtį per Wirszu duoti tur.

Szieną į Pundus surisztą atweszti reik; o szittoks Pundas 6. 8. 12 ikki 20 Berliniszkū Swarū, be szaudinnio Ryszio, kuomi surisztas yra, swėrti tur.

Szaudai, Ruggiū Szaudai, nuo ilgugū, o ne Traknei buti tur. Kožnas Pundas 20 Swarū swėrti tur, o 60 szittokiū Pūndū ant Kapo rokojama.

Ant 6to. Kad Padonai, kurriems prigul, szitokį Paszarą prie Ragimento nuweszt; todėley, kad Jawai tamme Mette ne užtikko, Awižū atweszt ne galėtu, tai Ragimentai ir kittokius Jawus isz jū priimti tur. O cze to daboti reik, butent: už Ketwirtį Awižū tokiame Czese dewinis Matsius Ruggiū, arba trylika Matsū priimti tur. O jey Padonai Awižū atweszt ir duot ne gallėtū, tai tie cze įstatiti Wyrai tai Wyrausybei, kurri ant to žureti tur, apsakiti tur, jeib ta tai tikkray gallėtu apžurėti ir isztirinėti duot.

Ant 7to. Padonai nejokį Paszarą atweszti tur, kurs paszlapintas yra. Bet jey kas sausą ir giedrą Orą bėėsant isz Namū iszkellawęs, o be kellaujant jį Lytus butu užpuolęs, tai tą už nekaltą reik laikyt, yraczey, kad su Gromata galėtų iszludyt, jog toktai isz tiesos su juom nussidawe.

Ant 8to. Jey tie, cze įstatiti Wyrai sakytu, atweisztą Paszarą ne tokį ėsant, kaip priraszita yra, o Barnis tarp jū ir Padonū isz to atsirastu, tai cze įstatits Dumczus tojau pas Magistrotą to Miesto nueiti ir jį melsti tur, kad Porą Miesčionū, Lauką ir Gaspadorystę patys turrinczū, iszrinktu ir atsustu, jeib tie, cze po Akkiū tųjū, kurrie sussibar, pirma prisekę, kad Teysybę daryti nor, cze wisską tikkray apžurėtu ir kad sakytu, kaip su tuom Paszaru tikkray ėsant. O jey jie tą Paszarą szlektą ir niekam ne

wertą iszranda, tai Paduons jį wėl namuo weszti, ir asztuonas Dienas dar ne perėjuses, kittą ir geresnę atweszti tur. Bet jey Paszarą gerą ėsant luddij, tai Zalnerei jį su gera Wale priimti tur.

Ant 9to. Padonai, kurrie Paszara prie Ragimento nuweže ir atdawe, apie tai tokę Gromatą, Kwittinge wadinnama, gauna, kokę cze drauge sustą matai. Szittą Gromatą tiems Wyrams paduoti tur, kurriems prirodití yra, sawo Mezlawą užmokėti — Tas Wyrs, kurriam sawo Mežlawą paduoda, tojau tiek nuo tū Pinningū, kurrus už mokėti tur, jiems nurokos, kiek už Paszarą prie Ragimento nuwesztą, gauti tur, ir tai tosa Knygelėsa užraszys, kurras kožnas Padons gauti ir wissados cze drauge atsineszti tur.

Ant 10to. Kad Zalnerei Padoną, Paszarą atwežusį cze užtrukintu, arba jam Neteisybę ir Gwoltą darytu, tai Padons tojau pas wyrausą Officierą to Miesto nueiti ir jam apsakiti kur, o kad tassai jam, kaip reikent, ne pristotu, tai Wyrausybei tamme Kampe Karalaus įstatitai tai praneszti tur, kurri tai, kas cze nussidawe, tiems Wyrams isz Karalaus Kamaros, Mieste Bialystock ėsantiems, nuraszys, o szittiems Wyrams palepta yra, Padonus wissokiame Dalyke užstot, jie ir nuo to Wyrausybei, per Zalnerius statitai, nuraszyti ir praszyti tur, kad tai, kas cze nussidawe tikkray iszklausinėtu ir potam wisską taipo įtaisitu, jeib Padonai dėl Apsunkinnimo ne prywalitu skustis.

Ant 11to. Jey kas savo Pinningus už atwesztą Paszarą tikkru Czesu ne gautu, arba jey kas kittokiu Budu Priežasties turrėtu, skustis, tai taipjau pas Wyrausybę, tamme Kampe tam įstatytą, nueiti jei sawo Skundą praneszti tur; Szitta Wyrausybe, jey galima bus, jam tojau pristos ir jos Skundos Galą darys, arba tiems Wyrams isz Karalaus Kamaros, Miestei Bialystock ėsantiems, apie tai Žinne duos.

Cze priegtam dar Žinnoma, kad maloningiausas Karalus dar sawo Czesu kittą Gromatą iszduosęs, kurroje, kaip tai Prusų Žemėje randasi, aiszkiaus priraszita bus, kas Padonams, kurrie Paszarą Raitelių Pulkams nuweszti tur, cze dar daryti ir ant ko daboti puolas; ikki tam Czesui kožnas Padons pagal szittą Apsakimą elgtisi ir nuo Iszkados saugotisi tur.

Karalauczuje, 29toj Dienoje Gegužinnio Menesio Mette 1796. Ant paties Maloningiausojo Karalaus Palėpimmo iszduotas. v. Schrötter.

Jog .... Dalys, butent kožnoje .... Matsū Awižū, ... Pundū Szieno, ... Pundū Sziaudū. Tai isz wisso .... Kerwirczū Matsū Awižū Swarū Szieno Kapū Pundu Szaudū Pagal priraszitą Karalaus Saiką ir Swartį nuo to, tam Kampui priklausanczo (Miesto Kiemo) paskirtame Czese ant Mėto 17 .... prie Raitelių Pulko isz Ragimento, Mieste stowinczū tikkray atweszti ir paduoti yra; toktai szittuomi atludiju, toj Dienoj Menesio Mette 17 .....

B.

Publicandum.

Wie es bey Gestellung des Vorspanns zu halten.

Nachdem Se. Königliche Majestät von Preuszen, Unser allergnädigster König und Herr, wegen der Einrichtung des Vorspann - Wesens, in denen Allerhöchst Dero Staaten einverleibten, zwischen der Memel, dem Bug, der Narew, der Weichsel, und der Ost-und West-Preuszischen Gränze, gelegenen Provinzen, das Nöthige vorläufig zur allgemeinen Wissenschaft bringen zu lassen, allerhuldreichst resolviret haben, so verordnen Allerhöchst Dieselben hiemit:

1. Dass Niemand, weder vom Militair - noch Civil-Stande, Pferde zum unentgeldlichen Fortkommen auf Reisen, weder zum Reiten, noch zum Fahren zu fordern, berechtiget sein soll, der nicht einen Vorspann - Pass vorzeigen kann.

2. Es soll kein Vorspann-Pass gültig sein, den nicht Sr. Königlichen Majestät allerhöchste Person, das General-Ober-Finanz-Krieges-und Domainen - Directorium, oder der würklich Geheime Staats-Kriegs-und dirigirende Minister Graf von Hoym, oder der würklich Geheime Staats-Kriegs-

-und dirigirende Minister Freyherr von Schroetter, vollzogen und unterschrieben haben.

3. Ein jeder, von dem Pferde verlangt werden, kann mit Recht fordern, dass ihm der Vorspann-Pass vorgezeigt wird. Ist dieser von einer oder der andern der vorgedachten Behörden ausgefertiget, so versteht es sich dass alsdann die darinn vorgeschriebene Anzahl Pferde, sogleich unweigerlich hergegeben werden muss. Ist der Vorspann-Pass aber nicht von Sr. Königlichen Majestät, dem General-Ober-Finanz-Krieges-und a Domainen-Directorio, oder einem der vorgenannten würklichen Geheimen Staats-Kriegs-und dirigirenden Minister unterschrieben, so dürfen auch keine Pferde, unter welchen Vorwande es wolle, gestellt werden. Die zur Fortschaffung der Kranken und Kinder, bey Recruten-, Transports, und zur Forthelfung anderer Kranken benöthigten, sogenannten Krüppel-Fuhren, deren im 11 ten und 12 ten mit mehrerem gedacht werden wird, machen hievon eine Ausnahme.

4. Ein jeder der Vorspann erhält, muss über die geschehene Abfuhre, in nachfolgender Art, und zwar nicht mit Bleyfeder, sondern mit Dinte quittiren: Dass mir nach Inhalt des Königlichen Allerhöchsten Vorspann--Passes vom ...... Pferde von .... bis .... Meilen weit, unentgeldlich verabfolgt worden, solches bescheinige hiemit. Imgleichen ist der Innhaber des Passes, bey Strafe der Bezahlung der Pass-Fuhr-Gelder gehalten, gedachten Quittungen, Abschrift des Vorspann-Passes beyzufügen.

5. Diese Quittungen müssen den Vorspännern, nach geleisteter Abfuhre, auf der Stelle eingehändiget, von diesen wohl aufbewahrt, und bey Bezahlung der öffentlichen Abgaben, an den bestellten Empfänger derselben, abgeliefert werden, der solche sogleich vergüthen, und den Geld--Betrag dafür, in die Quittungs-Bücher notiren wird.

6. Für jedes Pferd und Meile werden, wie in Süd-Preussen, drey gute Groschen preussisch oder ½ fl. polnisch vergüthet, und es daf Niemand mehrere Pferde geben, als es der Vorspann-Pass ausdrüklich vorschreibet.

7. Die Reisende, welche keinen eigenen Wagen haben, erhalten auf jeder Station von der Ortschaft, welche die Pferde gestellt, einen kleinen Leiter-Wagen, für welchen jedoch keine besondere Vergütung erfolgt.

8. Sollten die Vorspänner, wegen Gültigkeit Vorspann-Pässe, oder der ihnen ertheilten Quittungen, Bedenklichkeiten haben, so sind die in der Nähe befindliche Commissarien, oder die Magistraete werbunden, denen ankommenden oder abgehenden Vorspännern, mit gutem Rathe und Erläuterung, an die Hand zu gehen.

9. Es ist Niemand gehalten, weiter zu Fahren, als es die Ordre, welche er darüber erhalten, ausdrüklich gesagt. Im Fall aber eine dergleichen Ordre, wie weit zu fahren seyn soll, nicht ergangen ist, so darf Niemand weiter als drey Meilen weit fahren.

10. Kein Vorspänner ist gehalten, geschwinder, als alle anderthalb Stunden eine Meile weit zu fahren, wenn solches nemlich Weg und Wetter erlauben. Wird der Vorspann-Pfichtige gezwungen, geschwinder zu fahren, als es sein Angespann erlaubt, und die Pferde werden übertrieben, dass sie davon auf Stelle, oder kurz nachher crepiren, so kann sich der Unterthan bey der Policey-Commission seines Districts melden, welche davon der ihr vorgesezten Behörde, Anzeige zu thun hiemit alles Ernstes angewiesen wird.

Sollte sich bey der, durch gedachte Commission anzustellenden Untersuchung finden, dass das gefallene Pferd, vorher schon krank gewesen, so kann dafür keine Entschädigng erfolgen, sondern es wird sogar der Vorspänner dafür, dass er ein solches krankes Pferd zum Vorspann gestellt hat, bestraft werden.

11. Die mit Vorspann reisende Militair-oder Civil-Officianten, müssen sich aller etwanigen Misshandlung der vorspannleistenden Unterthanen enthalten, indem, wenn deshalb gegründete Klage geführet werden sollte, solches nach Innhalt der, in Betreff des Vorspann-Wesens, schon ergangenen Königlichen Verordnungen, namentlich der Patente vem 7 ten Oc-

tober 1728, und vom 18 ten August 1736, an demjenigen, der gegen diese Patente gehandelt, und den Vorspann gemissbraucht, oder ihn ungefugterweise erpresst, und die Vorspänner schlecht behandelt hat, aufs ernstlichste geahndet werden soll.

12. Beym Transport der Recruten, darf Niemand Wagen und Pferde hergeben. Wenn aber wegen Krankheit der Recruten, oder wegen Fortschaffung der Weiber mit kleinen Kindern, dergleichen Fuhren nöthig sind, so dürfen solche zwar nicht verweigert, jedoch nicht ehender gestellt werden, als bis die Vergüthung mit Zwölf Groschen preussisch pro Pferd und Meile von dem, beym Commando befindlichen Ober-oder Unter-Officier, baar bezahlet ist.

13. Da es sich auch zutragen kann, dass Kranke oder andere Hülflose, von einem Ort zum andern, zu Wagen fortgeschaffet werden müssen, so sollen zu dergleichen Transporten, von Ort zu Ort, die nöthigen Krüppel--Fuhren mit zwey Pferden, unentgeldlich gestellt werden, jedoch darf solches nicht anders, als gegen einen Pass geschehen, welchen die Cammer--Commission zu Bialystock, oder in dringenden Fällen, die Policey - Behörde des Orts, von welchem der Trasport ausgegangen, zu ertheilen befugt ist, und sollen dergleichen Pässe, überall gehörig refpectirt werden.

14. Wenn besondere Bothen, in Seinee Königlichen Majestät Angelegenheiten, bringende Verfügungen fortzuschaffen, erforderlich sind, so müssen selbige, nach der im Lauf-Zettel vorgeschriebenen Route, von den Policey-Obrigkeiten, das heisst, Gutsbesitzern, Magistraeten, Pächtern, Schulzen u. u. durch die zu dergleichen Gängen verpflichteten sogenannten Innst-oder Haus-Leute aus der Stadt-oder Dorf-Gemeinde, augenbliklich, und mit Einhaltung der im Lauf-Zettel dazu ausgesezten Zeit, bey schwerer Ahndung, fortgeschaft werden, es wird sodann aber den Bothen Neun Groschen preusischen für jede Meile, an Bothenlohn vergüthet.

Die Lauf-Zettel, auf welche in dieser Art die Briefe fortgeschaft werden, müssen von der Cammer-Commission zu Bialystock, oder den Policey-Commissionen, unterschrieben seyn, und dürfen bey harter Ahndung, nur zum Behuf würklicher Königlichen Angelegenheiten ausgefertigt werden.

Das Bothen-Lohn muss aus den Cassen der Gemeinde, welche den Bothen abschikt, vorschussweise bezahlt, und von dem, der die fortzuschaffende Briefe abgefertigt hat, spätestens in Vier Wochen erstattet werden.

Alle Beschwerden über den Missbrauch der nur in Königlichen Angelegenheiten zu gebrauchenden Bothen, und über unverbleibende Erstattung des Bothenlohns, sollen auf das strengste durch die Cammer-Commission zu Bialystock untersucht werden.

15. Wenn Jemand in Königlichen Geschäften reiset, und er den Vorspann zu seinen geschwinden Fortkommen, überall in Bereitschaft zu finden verlangt, so muss die Bestellung desselben, durch reitende Bothen geschehen, welche mit Neun Groschen preussisch für jede Meile vom Reisenden bezalt werden müssen. Es darf auch die Abfuhre vom Relais nicht eher geschehen, als bis diese Bezahlung des Bothenlhons, von dem, der den Vorspann erhält, erfolgt ist.

16. Kein Vorspänner ist gehalten, an dem Orte, wohin er bestellt werden, länger als höchstens 24 Stunden, mit seinen Pferden zu warten. Trift in dieser Zeit der Reisende nicht ein, so kann der Vorspänner abgehen, jedoch fordert er beym Abgang vom Relais, vom Schulzen des Dorfs, oder der sonstigen Obrigkeit des Orts wo er so lange gewarter hat, ein Attest, dass er die gedachte Zeit über, die Pferde in Bereitschaft gehalten, welches Attest statt der Quittung angenommen werden wird, und worfür er dann seine Vergütung, in eben der Art erhält, als wenn die Abfuhre würklich geleistet worden wäre.

17. Dagegen muss kein vorspannpflichtiger Unterthan sich unterstehen, später, als er bestellt worden, mit seinen Pferden an Ort und Stelle zu kommen, widrigenfalls derjenige Reisende, dem der Vorspann ausgeblieben, berechtiget ist, sich Pferde zu miethen. Diese, gemiethete Pferde

aber muss derjenige, der nicht zur rechten Zeit den Vorspann gestellt hat, extrapostmässig, mit Dreyssig Groschen preussisch pro Pferd und Meile, bezahlen.

18. Vorerwehnte Bestimmungen finden jedoch nur in denen, zwischen der Memel, dem Bug, dem Narew und der Weichsel belegenen Districten statt; dagegen in dem, auf der rechten Seite der Weichsel gelegenen Theil von Süd-Preussen, welcher zum Departement des würklich Geheimen Staats-Kriegs-und dirigirenden Ministers Freyherrn von Schroetter geschlagen werden, es bey den bisherigen Einrichtungen, in Absicht des Vorspann-Wesens, bis auf weitere Verfügung, sein Verbleiben behält.

Uebrigens behalten Sich Seine Königliche Majestät hiemit ausdrüklich vor zu seiner Zeit, ein besonderes Patent, wegen des Vorspann-Wesens, für genannte, gesammte Districte in Gnaden zu erlassen, bis dahin aber ein jeder, der Vorspann zu leisten verbunden ist, sich nach diesem Publicando zu achten hat.

Signatum Königsberg den 1 ten Juny 1796.

Auf Seiner Königlichen Majestät allergnädigsten Special-Befehl. v. Schrötter.

Gromata.

Apie Itaisimą, pagal kurrį Padonai su sawo Arklieis Karalaus Szlužauninkus weszti tur ir apie tai kas cze daryt reikiama. Prusū Karalui, musū Maloningiausam Wieszpaczui passidumojus ir apsiėmus, tiems Padonams, tosa Szalisa Lenkū Zemės, kurros tarp Upjū Niemen, Bug, Narew ir Weichsel wadinnamū, bey tarp Prusū Rubbežaus, į Rytus ir Wakarus esanczo, randasi, o dabar prie Prusū Žemės priklausa, gyvenantiems, dabar jau tiek, kiek isz pirmo reikalinga butu, į Žinnę duot, kaip su tuom taisimu, pagal kurį Padonai su sawo Arklieis Wyrus, jey ant Karalaus Palepimmo bille kur nukellauj, weszti tur, reikėtu but, ir ka kožnam cze puolas daryt, tai tam Karalus szittuomi sekanczus Palepimmus iszduoda, butent:

Ant 1 mo. Ne wienam ney isz Žalnerū, ney isz kittū Karalaus Szlužauninkū pawelita yra isz Padonū praszyt, kad jį su sawo Arklieis bille kur dykay nuwėsztu, ar raitą nujot duotu, kurs Gromatą, pagal kurrį prawelita, rodyt ne gallėtu.

Ant 2 tro. Szittoki Gromata tiktai tad tikkray gillouj, kad ar paties Karalaus Wardas, ar Wardai wissū Žemės Waldonū isz Berlynės, arba Wardas wieno isz jū, Growo v. Hoim, arba Wardas Barono v. Schrötter Gallė užraszitas stowėtu.

Ant 3 czo. Kožnam, isz kurrio kas Arkliū dykay nor, tikkray Wale yra, praszyt, kad jam anna Gromata parodoma butu; o jey po szittos Gromatos wiens isz annū minnėtu Wardū stowėtu, tai Padons, kaip tai jau isz sawės namanoma, tojau su gera Wale tiek Arkliū duoti tur, kiek cze priraszita stow. Bet jey ne wiens isz tū Wardū cze raszitas stowėtu, tai Padons ir ne jokiu Budu ne priwalo, sawo Arklius duoti; taszaus, jey jauni Wyrai pri Ragimento, jeib žalnerieis pastotu, gabbenami, tai Padonai tus, kurrie tarp jū apsirgo, arba Waikus tū Wyrū, arba kittus serganczus, ir be annos Gromatos su sawo Wežimmais ir Arklieis dykay weszti tur, Kaipo dar paskuy sakoma bus.

Ant 4 to. Kožnas, kurram per Karalaus Gromata pawėlita buwo, Arklius isz Padonū praszit ir imti, toktai, kad Padonai jį isz tikkro wėžė, su Gromatėlė, Kwittone wadinnama, sekanczu Budu raszita, isz ludditi tur: Jog man pagal Karalaus Gromatą . . . . . toj Dienoje . . . . . Menesio iszduotą . . . . . . Arkliū nuo . . . . . . iki . . . . Mylū dykay duota yra, toktai szittūmi iszluddiju.

Lygu Budu Kožnam, Gromatą turrinczam, pagal kurrę jam pawėlita, isz Padonū praszyt, kad jį dykay bille kur nuwesztu, prigul, szittą Gromatą iszraszyt ir Padonui su anna Gromatėlė, Kwittone wadinnama, drauge duoti, bau jissai Padonui Pinningus už Arklius užmokėti turrės.

Ant 5 to. Kellaująs szittas Kwittones Padonams tojau duoti tur, kad jį į prioditą Wietą nuwežė, o Padonai jias gerray pakawoti, ir sawo Czesu tam Karalaus Szlužauninkui, kuriam sawo Mezlawą kas Met nunesza, atduoti tur; szissai jiems tiek Pinningū, kiek jiems už Arklius pareina, tojau nuo Mėzlawos nurokos ir tai tosa Kwitton-Knygėlėsa užraszys.

Ant 6 to. Už kožną Arklį, Karalus Padonams ant Mylės pus antro Aszminniū duoda, o nieks ne priwalo, daugiaus Arkliū duoti, kaip tiktai kiek Karalaus Gromatoje priraszita stow.

Ant 7 to. Kellaujantieji, kurrie sawo paties Wežimmą ne turrėtų, kožnoj Wietoje, kur apsistos ir kittus Arklius įkinkyt duoda, Wežimmą gauti tur. — O Padonai, kurrie cze szwiežus Arklius duoda, podraugey Wežimmėlį duoti tur, bet už tą jiems nieko ne užmokama yra.

Ant 8 to. Jey Padonai, kurrie Arklius dawe, mislitu, kad tos Gromatos arba Kwittones, kurras gauna, ne tikkros butu, neigi gilluot galėtu, tai arti ėsantieji Dumczei, arba Burgmistras bey Rotponai su jieis kalbėti, juos apie tai pamokinti ir jiems roditi tur, kas cze daryti reikient.

Ant 9 to. Nieks isz Padonū ne priwalo tolaus wažoti, kaip tikt toj Gromatoje, kurre gawo, aiszkiey priraszita ir palėpta yra. O jey ne aiszkiey priraszita butu, tai szittuomi žinnoma, jog Padonui ne tolaus prigul wažoti, kaip tikt tris Myles.

Ant 10 to. Taipjau ne wienam Padonui ne prigul, greiczaus wažoti, kaip tiktai per pus antro Stundū wieną Mylę, jeygu tai Oro ir Kėlo dėley galima butu. Jey kas Padoną per Gwoltą werst norėtu, greiczaus wažot, kaip Arkliems galima butu, o Arkliei isz to tokę Iszkadą gautu, kad ar tojau ant Wieszkelio, arba po trumpo Czeso nugaiszti turrėtu, tai Padons Wyrams to Kampo, kurriems palėpta, už Dawadą ir Teysybę rupint, tai apsakyti gal; o szittiems Wyrams szittuomi asztrey palepjama, Wyrausybei, po kurros szittame Dalyke stow, tojau apie tai Žinnę duoti.

Jey ta Wyrausybe tai, kas cze nussidawe tikkray iszklausinėt ir isztirinėt dawe, o iszrado kad nugaisztas Arklys jau pirm to apsirgęs buwo, tai Padons už jį jokiū Pinningū praszyti, neigi gauti ne gal, bet cze dar dėley to, kad serganti ir ledakką Arklį atwede, karawojamas bus.

Ant 11 to. Zalnerei, ar kitti Karalaus Szlužauninkai, kurriems pawėlita yra, Arkliū isz Padonū praszyt bey imti, ne jokiu Budu iszdrystisi tur, priesz Padonus, jūs wežanczus, nussidėt, arba jiems Neteisybę ir Gwoltą daryt, o jey Padonai su tikkra Teisybe dėley to skūstis galėtu, tai annie Wyrai, pagal Karalaus Gromatas, apie tai jau senney, o ypaczey 7-toj Dienoje Lapkryscio Menesio Mettė 1728. ir 18 toj Dienoje Rugpjučio Menesio Mettė 1736. iszleistas, esztrey stropojami bus, kadangi Karalaus Palėpimmus ir Įstatimus perženge, tolaus wažawo, kaip pawėlita buwo. arba Padonus be Pawėlinimo per Gwolta werte, Arkliūs duot, arba priesz tuos, kurrie juos weže, neteisey passielge.

Ant 12 to. Jey jauni Wyrai į Zalnerus prie Ragimento nugabbėnami, tai tam Padonai ney sawo Arklius, ney Wežimus priwalo duoti; bet jey isz tū Wyru kelli butu apsirgę, arba Moterū bey mažu Waikū drauge turrėtų, kurrie peszcziais kellaut ne gallėtų, tai tuos paweszt Padonai rods sawo Arklius bey Wežimmus duoti tur, bet už kožną Arklį ant Mylės du Szesztoku praszit gal. Szittus Pinningus Officiers arba Unterofficiers, kurs tą Pulką Wyrū weda, uszmoketi tur; o jam tai dar ne užmokėjus, Padonai wažuoti ne priwalo.

Ant 13 to. Kadangi nussiduotis gal, kad Liggonius arba kittokius wargingus Zmones, Pagalbos ne turrinczus nuo kiems Kiemo reikėtu nugabbent, tai tam Padonai sawo Wežimmus, su dwiem Arkliem kinkitus dykay duoti tur, taczaus tiktai tad, kad annie Wyrai isz Kamaros, Miestė Bialystock esantieji, arba jey Czeso ant to ne butu buwęs, kad Wyrausybe, po kurros tas Kiems arba Miestas stow, isz kurrio tie wargingi Zmones atgabbenti, Gromatą apie tai iszdawe. Pagal szitą Gromatą Padonai taipjau wissur tikkray elgtis tur.

Ant 14-to. Ojey koczes Paslū reikėtu, kurrie Gromatas Karalaus Įtaisimū dėley raszitas bille kur greitay nuneszt turrėtu, tai Wyrausybes, ant Dawado Žėmeje žurėt įstatitos, tai ėsti, Dwaruos Įgyvenentieji, Burgmistrai, Rotponai Randorei, Szaltyszei ir kas tiems lygus, už tai rupinti tur, jeib Samdininkai, Miestuose, arba Kiemuose gywėnantieji, kurriems tai puolas, szitokias Gromatas tojau ant priraszito Kelio ir paskirtame Czese tolyn nesztu, bau didey korawojami bus. Szittie Paslai už kožną Mylę dewinis Graszus gauti tur. Tie Wyrai isz Kamaros, Mieste Bialystock esantieji, arba Wyriausybes, kurros už Dawadą Žemėje rūpinti tur, Gromatėles iszduoti tur, kurrosa priraszita yra, kur, ir kaip greitay tas Gromatas nugabbenti reik. Bet szittokias Gromatėles tiktai tad iszduoti tur, kad Karalaus Palėpimmo ir Įtaisimo deley Paslus kur nususti reik.

Tus Pinningus, kurrus Paslams už Zygius užmokėti reik, isz pirmo to Kiemo Burai, kurie Paslą iszsunčia, duoti tur, paskuy tassai, kurs Gromatą, kurrę tolyn neszt reikėjo, iszdawe, jiems tus Pinningus, keturoms Nedėlems dar ne perėjus, atgalos duoti tur. Szitokius Paslus tiktai Karalaus Įtaisimo ir Palėpimmo dėley susti reik. O jey juos kas sawo Priewolū dėley kur nusustu, arba Karalaus dėley juos kur nusuntęs, priraszitus Pinningus už Žygius jiems ne tojau užmokėtu, o Samdininkai dėley to skustu, tai szitta Skunda per tus Wyrus isz Kamaros, Bialystock ėsantieji, asztrausey iszklausinėjama ir isztiriama.

Ant 15 to. Jey kas Karalaus Palėpimmo dėley bille kur nukellaut turrėtu, o Arklius, jeib greiczaus kellaut gallėtu, paskirtosa Wietosa jau wissur stowinczus rast norėtu, tai jau pirma raitus Paslus iszsusti tur, kurrie tai tikkray pastelluotu, o szittiems Paslams Kellaująs už kožną Mylę 9. Graszius duoti tur. Kellaująs, į wieną paskirtą Wietą atkellawęs, isz cze su szwiežais Arklieis iszkellauti ne tur, pirm neng raitiems Paslams užpelnitus Pinningus užmokėjęs.

Ant 16 to. Ne Wiens Padons, su sawo pastellūtais Arklieis į Paskirtą Wietą atjojęs, ne priwalo cze ilgiaus, kaip tikt 24. Stundū laukti. Jey per szittą Czėsą Kellaująs ne atsiranda, tai Padons su sawo Arklieis wel Nammū joti gal; bet taczaus pirma pas Szaltyszu to Kiemo, arba pas Wyrausybę, cze gyvenanczę nueiti ir Gromatėlę prasziti tur, kuomi gallėtu iszluddyt, kad cze taip ilgay buwęs ir be Reikalo laukęs; szitta Gromatėle už Kwittonę priimmama bus, ir Padons už szittą Žygį taipo sawo Pinningus gaus, buk Kellaujantį isz tikkro butu wežęs.

Ant 17 to. Atpencz ne wiens Padons, kurriam puolas Arkliū duoti, ne iszdrystis tur, wėlaus, kaip palėptą, į prirodità Wietą su sawo Arklieis atjot, jey tai darytu, tai Kellaujanczam, kad Arkliū pastelluotū cze ne randa, Wale bus, isz kittu Žmonū Arkliū samdyt, o Padons, priraszitame Czese ne atjojęs, tad už kožną samditą Arklį penkius Szesztokus ant Mylės užmokėti turrės.

Ant 18 to. Pagal tai, kas cze raszita yra, tiktai tie Padonai elgtis tur, kurrie tosa Szalisa, tarp Upjū Niemen, Bug, Narew ir Weichsel wadinnamū, ėsanczosa, gywėna; bet tie, kurrie toj Szalije, ant deszines Pusses tos Uppės Weichsel wadinamo, ėsanczoje, pirma prie tos Dalies Prusū Zemės, į Pietus gullinczos, priklausanczoje, o dabbar po Užweizdejimo to Wyro isz Žemės Waldonū, Baronas v. Schroetter wadinnamo, stowinczoje, gywena, pagal tą Įtaisimą szimme Dalyke ėlgtist tur, kurs jau dabbar ten randasi, ikki Karalus kittaipo įtaisys.

Priegtam dar Žinnoma, jog maloningas Karalus dar sawo Czėsu kittą Gromatą apie tą Itaisimą dėl Arkliū, kurrus Padonai Kellaujantiems duoti tur, Padonams wissosa annosa Szalisa gywenantiems, po Akkiū dėsęs; bet ikki tam Czesui pagal szittą Gromatą ėlgtist tur.

Karalauczuje, 1 moj Dienoje Pudimo Menesio Mettė 1796. Ant Paties maloningiausojo Karalaus Palėpimmo iszduota v. Schrötter.

II.

1794 m. skelbimai.

Ikišiol buvo žinomu du atsišaukimu lietuvių kalba išėjusiu 1794 m. karo laiku: vienas atspausdintas „Archiv Vilenskavo General Gubernatora" (t. II. p. 143—7) kitas — „Lietuvių Tautoj" kn. II d. I p. 127—129.

Skelbiama dar du, išleistu Palangos valsčiui.

Palangos valsčius kadaise priklausė prie karališkų dvarų. 1784. atiteko Vilniaus vysk. Masalskiui.

Jį kaipo išdaviką, rusų šalininką pakorė Varšuvoj 1794, tai tuoj po to paėmė į iždą visus jo dvarus. Nauji valdytojai išleido lietuviškai į Palangiečius du skelbimu.

Vienas palyti dvarų perėmimą, kitas—raginimas stoti į karą.

Bene abu spauzdinti, vienas (1794. IV. 23) nurašytas iš spauzdinto (vienas egz. yra Lietuvos Universiteto Bibliotekoj), kitas (1794. V. 12) — iš „Liber Processuum" (skelbimų, aplinkraščių knygos) Palangos pav. Už leidimą pasinaudoti tuo reiškiu ačiū pral. Šniukštai.

1.

Aciszaukimas.

Dieł Walszczaus Pałangauska.

Żmonies paczciway yr giery valszczaus Pałangauska szytas nepretelis walnastys akrutnas maskolus, tasay kurs jau iums rabawoie, degina, muczyio yr pustoszyio, wiel ertinas unt iums, kad iums muczytu yr degintu, małżonkas yr dukterys gwoltitu. Dieł to pretelis iûsu, yr kursay su tiewu mana buway iûsu, kaday cielu żiemę Pałangausku Prowu Zostounu abiemiau, noru kad butumet walni nu jorzmo maskalu, yr skarey czie uż Diewa pamaciu su muszma nepretele pas iums skubinsu und pamacias. To cziesu dalę wayska musu tynay eyna ant iusu ratunkos. Bukiet pamaciu wysy cnatliwam żmoguy yr komendantuy szyta wayskaus Wawreckaus Stowiekiet prieiom unt sawas abranas nu maskolu, yra tasay gi Wawreckas gadnas Kammendantas, achatniku, arba strielciu, arba kokios pamacios praszis dadokiet, diel iusu szczestes, kłausikiet ir su akwatu dyrbkiet, ko iums tasay kammandantas walnastys iusu gindamas pasakis, eykiet wysy su zbroiu kokiu turet unt maskolu, yr pa kammendantu Wawrecka dyrbkiet adwazney — Wąrta yr walnastys day uż aną dietumet giwenimu, ius! kurey iau rodet kad moket buty walnei — Praszau iums buvis Żiemis Palangauskas zastownikas, kurie, paty man yr tiewu mana pażistat, yr kursay iums myli kayp brolos sawa yr nor regiety ius wysus walnemis — Dienos 12 mieniesy moios metu 1794.

Xaweras Niesiołowskas Szeffas Pulkaus szesztos wayskos Lietuwos.

2.

Sudas Skarba Lyituwos siołayka.

Storastwa Pałungos, kuri pyrmiaus priguleje wiskupu Wilniaus Kuniguw Massalskiuy, dabar jaw ysz wales Rodos arba Wiresnibes Warszuwas, taypogi yr ysz wales Rodos siołayka Wylniaus, ir atimta yr apwersta

unt skarba Reciospospolytas, Sudas Skarba Lyituwos siolayka apiemys cielay wysus Walścius, Majęstnastis, Bagotistes, yr turtus buwusius Wiskupa Wylniaus, prizad sawa apieka wysokims zmonyms, kurie Storastwoy Palungos giwen: Dieltogi apznaymyi: jog jaw po apiemyma Maiętnastiu unt Skarba, Walscius Palungos pawinas parstoty prowotyis yr pamesty wysas preciwniastys, kurias turieje su Kunygu Massalskiu Wiskupu Wylniaus, idant tyi giwentoja sawa reykalusy niekur neyiszkotu apiekas; ale idant ateitu i Suda Skarbawa, tay yr pas wiresnibe Skarba; kuryms Sudas prižad ścira yr tikra apieka yr spraviedliwasty. Ir kaypo dabarciuw prisaka, idant butu pasluszny prisakimams Dwara, yr kap prižad ratawoty wysumet anus pacius yr anu giwenyma; tayp ligiey, je Walścionys prisz prowa beżinios Wiresniuju, yiszkos swetymos pamacys, yr dwaruw nenories buty pasluszny, Sudas arba Wiresnibe tokius walścionys yr anu pamacnikus kayp kriwditojus skarba publiczna, gawdis yiszkodamy sprawiedliwastys, yr kurius ras kaltus par macy prowas karos. Ape tą raszta idant wysy giwentoja žynotu, kunyga Plebona ysz Ambonu, o Magistrota miestusy apsakity ira pawiny. Jszduwta Wilniuy und Suserinkima sudziu Skarba Lyituwos Siolayka. Metusy 1794. Karwela mienesie, Dyino 23.

Kunygs Dowids Pilchowskis Sufragons, Nominots, Prał: Wyln: Dep: Prezyd: Untonas Ważynskis Padkam: Aszm: Dep: Mateuszas Nelubowicia Deput: Florionas Doliwa Syrutis Sudz: Ziam. Kaw: Petras Billings Deput. Ignotas Dąbrawskis Sudz: Grad: Wyłkm: Dep. Xawieras Giedraytis Jaraha Pyszor: Ziam: Wilk: Dep: Placydas Trakkawskis Czesniks Bries: Deput: (L. S.) Wałuntis Presmyckis Suda Skarba Lyitt: Siociesa Sekretorius. Žynia diel Zmoniu Storastwas Pałungos.

III.

1812 m. atsišaukimai.

Prasidėjus 1812 m. rusų - prancūzų karui, rusams pasitraukus, o užėjus Napoleonui Lietuvon, laikinai įvesta nauja administracija, prancūzų vedama. Atsirado įsitikinimas, kad rusai nebegrįš, kad bus įgyta nepriklausomybė, naujas viešpats vadinamas „mūsų Napoleonas", „išgelbėtojas", „apgintojas".

Dėl šito atsirado naujų netikėtų rūpesčių dvarininkams: baudžiauninkai nebeklauso savo ponų, vyskupas turi jiems padėti.

Žemaičių vyskupas Juozas Arn. Giedraitis išleido į savo vyskupijos kunigus du aplinkraščiu — dviem kalbom lenkiškai ir „žemaitiškai".

Puola į akį gryna lietuvių kalba, be svetimos kalbos priemaišų, arba jų yra taip maža.

Matyt rašė tie, ką buvo įpratę lietuviškai rašyti, nebereikalo iš ten (Alsėdžių) vėliau buvo išėjęs Naujojo testamento vertimas.

Šitie aplinkraščiai buvo pasiųsti klebonams kursorijų keliu. Vargu tuo laiku buvo spausdinti.

Nurašyta jie iš „Liber Processuum“. Nevisur buvo įrašyta. Vienose bažnyčiose vien lenkiškai, kitur nepilnai lietuviškos. Radau abu pilnu tekstu Kretingos vienuolyne. Už pagelbą ir leidimą naudotis (1928 m.) turiu išreikšti ačiū tėvui Kazimierui.

1.

Józef Arnulf Xiąże Giedroyć z Bożey y Stolicy Apostolskiey Łaski Biskup Żmudzki Kawaler Orderu S-o Stanisława.

Całemu Duchowieństwu tak Swieckiemu jako y Zakonnemu zdrowie y pasterskie Błogosławieństwo.

Naymilsi w Chrystusie Bracia! Ledwoście przesłali modły do Pana Zastępow o urodzay, a już spadłe z nieba Deszcze ciepłe cieszą Rolnikow nadzieją żyznych płonów. — Wołaliście zatrwożeni woyną o przyspieszenie pomyslnego pokoju, y już Ziemia nasza wolną jest do prześladowców, którzy zagrażali naszemu bezpieczeństwu. A jakże dobry jest Pan, który niegodne nascze modły do Tronu Jego z tego powodu przesłane wysłuchać raczył y przyspieszył nam te swobody do jakich z utesknieniem wzdychalismy. — Oddajmyż chwałę Królowi Królow z naszych modłow przez pienia należne, uczyńmy ofiarę z naszego rozumu y serca, zadziwiając się nad cudownemi środkami wybawienia naszego, y zapalając się miłością ku tej Opatrzności, która nam litosć swą w najpotrzebniejszym okazała czasie. —

Boską opatrzony mocą y rozumem do obrony, y oswobodzenia naszego od obcey przemocy z Nieba przeznaczony Cesarz Nasz Nayjasniejszy wielki Napoleon, któremu zaprzysięgliśmy posłuszenstwo równie sprzyja nam jak y własnym rodakom a wspołbracia nasi zwycięstwami Wielkiego Napoleona z nami zjednoczeni swiadkami są jego dobrodzieystw. Stańmyż się godnemi tych jego względów. — Niech wszelka spokoyność y gotowość pełnienia rozkazow Rządu nowego będzie rękojmią uczuciów wdzięczności naszej do jakiej wybawca nasz ma prawo. — Przeto plebani i rządcy kościołów wytłomaczą Ludowi z ambon obowiazki mieszkańcow względem swojej Oyczyzny rządu posłuszeństwo prawodawcom, obyczajność przystojną, karność przyzwoitą bojaźń Bożą y Chrześciańską spokojność, za naypierwsze największej wagi bydź mające powinności przełożą. — Na podziękowanie zaś Panu za Jego Miłosierdzie w wyzwoleniu naszym okazane, po dojsciu tego procesu, ażeby przez trzy niedziele y dni swięte w tym czasie przypadające po Mszy Spiewanej przed Najswiętszym Sakramentem: Swięty Boże ettc., Bóg nasz ucieczką etc., Ciebie Boże chwalemy etc., na wzór Machabejskiego Narodu (Patria voce omnipotentem Dominum benedicebant 2 Mach. c. 15) w języku żmudzkim, litewskim lub polskim jaki z tych w waszych cyrkułach jest zwyczajny, spiewane były. Powagą pasterską zalecamy. Dan w Olsiadach 14 lipca 1812 roku Józef Xiąże Biskup.

Tas pats žemaitiškai.

Jozepas Arnulpas Kunigayksztis Giedraytis isz Milestos Diewa, ir Loskas Apasztoliszkos wiskupas Žiemayciu.

Wisiems Dwasiszkiems Swietiszkiems ir Istatimie esantyms Swejkatu ir palaiminimas piemeninis.

Mylausiey Kristusie Broley! Led nusiuntiet małdas Aukciausiuj Diewuy už derejma jawu ir jaw nupuole isz Dangaws szilty litay, linksminasy artojas wilty waysingu naudu. Szaukote su bayme, ir drebiejimu ant karones łaukdamy laumingos rimosties, ir jau szalis musu luosa nuog parsekieju, kurie grumždiawo, musu giwenimuy ir musu numams. Ak! Kaypogi

gieras ira Wieszpats, kursay newartos musu małdas prisz Jo sąstas isztos pokalnes iszklause, ir paskubina mumis tas layswies ant kokios su nierimastie duksaujeme. Atidokiem garbi yr szłowy karaluj karalu musu małdomis per giesmes prideranczas ir prigulenczas. Padokiem Jam musu iszminties, ir musu szirdies stebiedamy ant stebuklingus darbus iszgełbieimo musu uždegdami meglu ing Jo apweyzda, kurie mumis susimilema sava ir reigkalingiaüseje łaykie parode. —

Diewiszku apweyzdietas waldziu ir iszmoniu isz Dangaus pražimietas Ciesorius musu Swiesiausys wysagalis Napoleonas kuriam prisiekiem musu pakłausibie anas ligie pateykien mumis kaypo sawiesems giwentojams, ir musu dalininkay Broley pergaleimas wysagalinti Nepaleona suwienity su mumis Ludinikas buwuo Juo gieredieistes. Stokiemes verti tu Juo atžwilgiu tegul wysokia remastie ir pririedimas Juo iszpildina prisakimu W'aldzioimo nuo jo bus uszstatimu musu pajuntimu, ir musu meylibes ing kuri musu Iszgelbietois wysad turi teysu. Dielto wysi Dwasiszki ir walditoi Bažniciu iszguldis Žmoniems prigulejima Giwentoju kaypo reykia czedity ir ginty Tiewiszki ir pasłuszni buty waldzioimuy pakłausibie Tiesadawiems, gieri buday pridaranti ramibie baymie Diewa, ir Rimastie krykscioniszka, už pyrmiausus ir dydziausus prigaleimus prisakity. — Teypogi wiel Wieszpaciu padekawote už Jo miłaszirdiste dieł musu iszgiałbieima. Metuose 1812. Menuo Lepaus 16 Dieno Alsedziuose.

2.

Jozef Arnulf Xiąże Giedroyć z Bożey i Stolicy Apostolskiey łaski Biskup Żmudzki i Ordenu S. Stanisława Kawaler. —

W pierwszey Naszey odezwie pod dniem 14 lipca do Was naymilsi w Chrystusie Bracia przesłaney, Rządcom Kościołow i Całemu Duchowieństwu Zaleciliśmy: Aby w tey odmianie Państwa Naszego dobrze wyobrażono i wytłumaczono odzyskującą się pierwszą wolność; żeby nienadwyręzić i nieutracić, oraz nietrafnemi tłumaczeniami Zbawcy naszemu Napoleonowi Wielkiemu o niestosownych postępkach i uczuciach sądzenia nie dać przyczyny. Nieobwiniamy Obywateli, którzy błędney jęlisię drogi; dowiedzieliśmy się bowiem z doszłych do Nas zaskarżeń: że przewodney S. Ewangelyi powierzone sobie Owieczki tak mylnie prowadzili, że do nich zastosować można słowa Pisma S. Slepi i wodzami są slepych Mat. 15, 10, 13. Dziś jeśli trzymać się nie będziemy cnoty Oycow Naszych, tego nieodstępnego Charakteru poczciwości, jakoż z czystą Religiją i przystoynemi postępkami przodkowie Nasi łączyli: zginiemy i Oyczyznę Naszą Nayukochańszą do zguby przywiedziemy. Starać się przeto trzeba, abyśmy godnemi Ich czynów i postępowania naśladowcami byli...

Jaśnie wyłożylismy, jakie te mianowicie powinności przekładać mają w tych wyrazach: Boiaźń Bożą i Zwierzchności, pokorę chrześcjańską, dobre obyczaje, posłuszeństwo swoim Panom i Dziedzicom. Te obówiązki Ludu naypierwsze Onemu ogłoszone być powinne. — Z zadziwieniem i boleścią Serca dowiedzieliśmy się, że niektórzy mieszkańce za pierwszy wzięli cel nieposłuszeństwo swoim Panom. Takowe obłąkanie sprzeciwia się Prawu, sprawiedliwości i dobremu pożyciu Chrześcianskiemu. Tem bardziey zasmuciliśmy się że taką nauką słyszeliśmy pochodzaca z ust Duchownych. — Ci zamiast wpojenia pokory i uniżenia się Ewangelicznego stać się usiłują wspołnikami pospolitego ludu, preciwko porządkowi, przykazaniom Boskim i Zwierchności: opowiadając i postępując przeciwko Stanowi i powołaniu, szukajac tam panowania, gdzie one Nasz Prawodawca zakazuje, i przygania mówiąc królestwo moje nie jest tego swiata — Johan 18 w. 36. Podobne postępowanie nagania Bóg i Ludzie — Takowi fałszywi opowiadacze jeśli jeszcze raz dopuszczą się podobney nieprzyzwoitości we wszystkich Kościołach ogłoszeni będą. — Przykazujemy i obowiązujemy wszystkich Duchownych, aby z naiwiększą starannością tak prowadzili Lud i nim zarządzali; iżby przed samym Bogiem, Nami i wszelką zwierzchnością nieodpowiedzieli. Te zaś krótkie nasze napomnienie następujące bez żadnego tłumaczenia i nic nieprzydając

Ludowi przeczytać macie... Najmilsi Chrzescjanie Pasterz wasz przemawia do was w Duchu miłości chrzescjańskiej i przestrzega każdego z Eklezyastykiem Pańskim: Synu rzeczy swoje sprawuj w ciechości, a będziesz miłował nad chwalą ludzką, nigdy wam potrzebniejszemi nie były pokóy i uniżenie się, jak w czasie terazniejszym, kiedy najwyższa Opatrzność okazuje Nam swoje Miłosierdzie, zwracając naszą Oyczyznę. Byliśmy już Ją utracili przez nasze niezgody i sprzeciwieństwa. Niech że odtąd wszystkie stany i mieszkańce na tey wolney ziemi żyjące oswobodzeni z jarzmu niewoli, którym przez lat 18 przycisnionemi byli, wszystkie swoje obowiązki ściśle dopełniają. — Nic sami przez się niech nie czynią i bez zalecenia Zwierzchności niedomyślają się; wszakże wszelką Zwierzchność pochodzi z Nieba Romanor: 13, 4. 1. Panowie niech raczą przytulać swoich poddanych i osładzać ich prace i ciężary, a mieszkańce równey swoiey strony. Panom swoim i zwierzchnictwu od Boga postanowionemu z pokarą i uniżennością być posłusznemi. Wtenczas Naywyższy Rządca poswięci wasze prace i starania pobłogosławi Ziemi, waszym pokoleniom i całemu Narodowi Królestwa Polskiego. Prosi was wasz Pasterz. Zachowajcie Wiarę świętą wszystkie ustawy Ewangelii i Prawo Boskie świętobliwie wypełniajcie, a niewinna cnota, dobre obyczaje i sprawiedliwość w sercach waszych zaymą się i zakwitną. — Takie, mówi Pismo, są Bogatstwą sprawiedliwych. — Te naszą odezwę do ksiąg po polsku i Żmudzku wpisać, przez trzy Niedziele Ludowi opowiadać i o doyściu Koncelaryą moją zawiadomić wszystkich Plebanów i Rządców Kościołów obowiązuję.

Działo się w Olsiadach 24 Lipca 1812 roku.
Józef Xiąże Biskup.

Tas pats žemaitiškai.

Jozepas Arnolpas Kunigaykształtis Giedraitis isz Diewo Milistos ir Sosto Apastoliszko W'iskupas Żemaicziu ir Żinkło S: Stanisłowa Raytyninkas.

Pirmoi Mano absakimoi 14 Dienoy Lepaus jumis nusiunstoy Milausiy Broley. Wisiems Dwasiszkasems ir Bažniciu Walditoiems idant toi musu Wieszpatistas atmaynoy gieray iszroźiti ir iżgultiti apturedami pirmiawsie łayswie nenutierotumet Jos, nepagadintumet, ir i negeru pawirstumet, neduotumet kreywo iszmanimo Iszgelbietojuy ir Abgintojuy musu Napalaeonuy negeru dumoimu ir Paiutimu. Nekaltinu Jus kad paklidatie ir piktoi kieli pasilinkatie. Juog dasižinoiom ir pas mus Atejo apskundimay kad Waday Swentos Ewangelios awis sawo paklidusiu kielu wedie ape kurius Rasztas Szwętas bilo, akli ira apiekusiu waday...

Jey szio łayku musu pirmiausiu Tiewu neturesiem gieribies ir tu neapleistu taysikli garbos ir wieźliwistes kóriu Tieway Tiewu musu niezżaktu ir neapibiaurintu tykiemu sawusie budusie ir priderancziose turejo ir użlaykie, prapulsiem ir Tiewiszki musu milausi nutierosime. Jey teysibiemie nebusiem rupintes reykia pasistoti wertays Sekatoyies ju apsieimu ir padarimu. —

Iszguldžiau rayszkiey kokies priguli turiete pritieristies sziami laykie. Baymie Diewo ir Wiresnibes, romibi Krykszcioniszka, gierus budus paklausimas sawiems Wieszpoczems pirmiauysis žmoniu ira apriszimas ir jemis tu teysibe absakiti. —

Su stebieimu ir skauydziu szirdies musu dasižynoiome kad nekurie Gywentoiey už pirmu žimi priemie ne pakłausimo Sawiesiem Wieszpatiems ir Tiewayniams; tuoki paklidimay priszinasi Teysibiey ir gieram pagiwenimóy krikszczionu, Tuo łabiaus pasipiktinom kad girdziu tokios pamoksłus iszeyt isz nasru Dwasiszku wietoy gieru Paweyksli duoti romibies ir nusižeminima Ewangeliszko drauygieys stotiys nuori wisotiniey minioy priesz walditoiu, Riedu, Prisakimuy Diewo ir Wiresnibiey apkalbiedami daridami tay ku Ju szłowie ir paszaukimuy nepridiera, Jeszkodami tynay W'ieszpaties kuirios musu Tiesa statis ir uzdraudzia, sakidamas: karalistie mano ne ira isz to swieto. Toki dieimay peyka Diewas ir žmo-

nius ir toligu neteysi sakitoiey par wisas Bažniczes bus apszaukti, iey duowinu kartu dasileys szios niepriteristes ir prazingimo. —

Prisakau ir apriszau idant wisi Dwasiszkie su didziawsie rupesniu teypo zmonies walditume ir westume kad priesz pati Diewo mumis ir wysokios Wiresnibes ne atsakitume del tuo musu trumpas raginimas iszrozitas be kokio ižguldimo parskaytite žmoniem, ne kuo nie priduodami. —

Milawsieie krykszczionis Ganitois Jusu Dwasiey meyles prakałba ir prasarga douda su Ekleziastiku Wieszpaties Sunay Tawa dayktus darik romibieie ir nusižeminimi miletas busi ant wysokios žmonių garbies. — Niekad jumis reykalingesnie ne buwo rimastie ir nusižeminimas kaypo, szemi łaykie kad aukszcziause Apweyzda rodzia mumis sawo miłaszirdistie gražindamo Tiewiszki musu kuri jau buwom prapuldi ir nuterioi par barnies nesuderieimus, iszluosodama isz warginties kuruoy per asztonolika metu prispausti buwom. Teguł wisi Stawies ir Giewentoiey ant tos łayswos żemes giwenanti ižpildzia in tykras apriszimus, ir prideristies neko patis nedaridami ir nenumanidami be prisakimu Wiresnibes. — Juog wisa Waldžia isz Dangaus ateyna, Wieszpaczey tieguł priglaudžia sawo waldonus apsaldzia Wargus ju ir apsunkinimus. —

O žmoncley isz sawo szales Wieszpatem sawo ir Wiresnibiey nu Diewa pastatytay su romibie nusižeminimu ir paklawsimu buti to Metu.

Wisagalis Walditois paszwis Jusu Darbams, palaymis žemieie ir wayku waykams Jusu ir wisay giminey Karalisties Lanku.—

Meldzia Piemo jusu Szwęto tikiomo i wisus istatimus Ewangelios ir Prysakimus Diewo Szwięczay užlaikite ir iszpildity o neizsakita geribe, gieri papratay teysibie, szirdie jusu užžels ir iszžidies Rymastie bile, Rasztas Szwętas, ira turtays teysiuiu,

Szi musu apsakima Lenkiszkay ir Żemaytiszkay i Knigas irasziti ir per tris Nedieles Žmoniems absakite. — 24 Liepiaus, 1812 Alsedziosia. —
Jozepas Kunigayksztis — Wiskupas.

A. Janulaitis.

Kritika ir referatai.

1.

Petras Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga ir archeologinis Lietuvos žemėlapis. Švietimo Ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys. 147 nr. Kaunas, 1928 m. 358 + XXXII pusl. Kaina 24 l. (Autoreferatas).

Lietuvos archeologijos mokslas, savo tikslu turis nagrinėti medžiaginės Lietuvos krašto praeities paminklus, tiek savo nagrinėjamąja sritimi, tiek darbo metodu yra visai savarankiškas mokslas, nors tą savo savarankiškumą ryškiai yra pažymėjęs tik mūsų dienomis, politinio Lietuvos atgijimo laikais. Nors visišką pilietybę Lietuvos archeologijos mokslas įgavo tik mūsų dienomis, tačiau jo nagrinėjamoji medžiaga, pasiekti rezultatai ir jo ankstyvesnio plėtimosi keliai duoda rimtą pagrindą sėkmingai tolimesnei jo raidai.

Tačiau, nauja Lietuvos archeologijos mokslo raidos vaga ir jos ateities darbo uždaviniai, pirmiausia reikalauja pažinti visą esamą medžiagą tam mokslui ir pasiektus rezultatus. Tą eilinį Lietuvos archeologijos mokslo uždavinį pažymėjo ir pirmas jo sistematizatorius prof. A. Spicinas[1], pastebėdamas tat nors ir tuo, kad „būtinas reikalas yra sustatyti Lietuvos archeologinį žemėlapį, be kurio joki tyrinėjimai toje srityje negalimi".

Šitie Lietuvos archeologijos mokslo uždaviniai ir paskatino mane parašyti minimą veikalą ir juo patarnauti sėkmingesniam Lietuvos archeologijos mokslo plėtojimuisi naujo darbo sąlygomis.

Toki dideli siekiamieji to veikalo ir darbo uždaviniai pareikalavo iš manęs ilgo, apie 20 metų, laiko ir daug pastangų. Ta-

---

[1] „Tauta ir Žodis", III kn.

čiau, nežiūrint daugelio trukdančių aplinkybių, pagaliau tas veikalas pasirodė aikštėn ir jau yra pažymėtas palankių recenzijų mūsų spaudoje.

Nors „Lietuvos archeologijos medžiagos" veikalas ir pasiekė visuomenę, bet tikslesniam Lietuvos archeologijos mokslo įvertinimui ir mano paties veikalo pažinimui čia darau platesnių pastabų.

„Lietuvos archeologijos medžiagos", be trumpo įvado, kuriame nusakyti jo tikslai ir darbo sąlygos, yra šios dalys:

I. Lietuvos archeologijos plėtojimasis. 5—52 pusl.

II. Archeologiniai Lietuvos paminklai. 53—88 pusl.

III. Archeologinių Lietuvos paminklų sąrašas. 89—269 pusl.

IV. Bibliografija. 270—311 pusl.

V. Sistemingas archeologinių Lietuvos paminklų sąrašas. 312—358 pusl.

Kad veikalas būtų prieinamas ir kitašaliams mokslininkams, yra pridėta plati pirmųjų dviejų veikalo dalių santrauka vokiečių kalba.

VI. Die Entwicklung der litauischen Archäologie und ihre Ergebnisse. I—XXXII pusl.

Veikalą paaiškina ir padeda juo naudotis archeologinių paminklų tyrinėjimo reikalams skyrium išspausdintas „Archeologinis Lietuvos žemėlapis".

Kuriuo būdu yra pasiekta mano numatytų tikslų, trumpai pastebėsiu savo veikalo dalių santraukomis.

I. Lietuvos archeologijos plėtojimasis.

Lietuvos archeologijos mokslo žadintojas buvo Vilniaus universitetas XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiaus pradžiodžioje, kada prof. Joch. Lelevelis ir Ks. Baužas savo veikalais atkreipė visų dėmesį į tinkamą įvairių Lietuvos senovinių paminklų reikšmę. Tačiau pirmuoju Lietuvos archeologu tenka laikyti istorininką T. Narbutą, kuris jau 1810—1820 metų laiko tarpu savo rašomai Lietuvos istorijai tyrinėja įvairius archeologinius paminklus ir parašo keletą tuo reikalu straipsnių. Visuo-

menės susidomėjimas savo krašto senovinėmis liekanomis tuo laiku pažymimas ir keliais tada atsiradusių Lietuvoje privatinių istorinio archeologinio pobūdžio muziejų. Bene pirmuoju Lietuvos muziejum tenka laikyti rašytojo D. Poškos 1817 m. įrengtas muziejėlis garsiame „Baublio" ąžuole. Be to, tuo laiku žinomi Lietuvoje dar šie privatiniai muziejai: p. Daugialos Siesikių dv. (Vilkmergės apskr.), gr. J. Kosakovskio Lukonių dv. (Vilkmergės apskr.), gr. A. Platerio Švėkšnos dv. (Tauragės apskr.). Daug numizmatinių retenybių jau XIX amžiaus pradžioje buvo Vilniaus universitete ir Kražių gimnazijoje.

Pirmoje XIX amžiaus pusėje atsiranda Lietuvoje nemaža archeologinių liekanų tyrinėtojų, kaip antai: A. Plateris, K. Zenkevičius, M. Balinskis, gr. E. Tiškevičius, kurie atsidėję tyrinėja įvairias senovines liekanas, renka daiktus, rašo įvairiuose lenkų žurnaluose straipsnius Lietuvos archeologijos reikalais.

Tuo pat laiku atsiranda ir lietuvių archeologinių liekanų tyrinėtojų: istorikas S. Daukantas, vysk. M. Valančius, kun. A. Kašarauskas, kun. L. Jucevičius, kurie renka žinias, tyrinėja ir skatina kitus pažinti ir pagerbti mūsų senovės paminklus.

Toks didelis visuomenės susidomėjimas savo krašto senovinėmis liekanomis iškėlė reikalą turėti Lietuvoje jos kultūros centre, Vilniuje, įstaigą, kuri tvarkytų visą archeologinių Lietuvos paminklų tyrimo darbą.

Svarbiausias sumanytojas steigti Lietuvos senovės liekanų tyrimo įstaigą ir jos įsteigėjas buvo grovas Eustachius Tiškevičius. Jis, matydamas visuomenės susidomėjimą savo krašto senovinėmis liekanomis ir norėdamas daugiau sistematizuoti tyrimo darbą, pradėjo rūpintis archeologų komisijos sudarymu Vilniuje. Po ilgų prašymų 1856 m. caro Nikalojaus leidžiama buvo Vilniuje sudaryta Vilniaus archeologinė komisija, o prie jos muziejus. E. Tiškevičius buvo patvirtintas komisijos pirmininku ir muziejaus direktorium. Į komisijos narius buvo pakviesti visi pasižymėję Lietuvos tyrinėtojai ir buvo uoliai imtasi darbo. Trumpu laiku buvo organizuotas turtingas ir gerai sutvarkytas muziejus, į kurį E. Tiškevičius sudėjo visus savo rinkinius, o taip pat labai rėmė jį aukomis kiti komisijos nariai ir visuomenė. Be muziejaus organizavimo, archeologinė komisija rinko ir išleido du tomu įvairių senovinių dokumentų: „Zbiór dyplomatów" 1858 m. ir „Skarbiec dyplomatów" 1862 m.

Tačiau trumpas buvo tos mūsų mokslo įstaigos gyvenimas. Kilusi po 1863 m. sukilimo reakcija nutraukė archeologinės komisijos darbus, nes 1865 m. ji buvo uždaryta. Daug muziejaus eksponatų rusų valdžios įsakymu buvo išgabenta į įvairius Rusų miestus, kur dalis jų, pavyzdžiui, Rumiancevo muziejuje Maskvoje, dar ir dabar laikoma rūsiuose. Tuščios buvo E. Tiškevičiaus ir kitų asmenų pastangos apginti tą daugelio metų triūso sukurtą mokslo židinį.

Vietoje tos archeologinės komisijos Muravjovo įsakymu Vilniuje buvo sudaryta archeografinė komisija seniems archyviniams raštams nagrinėti, o 1867 m. čia buvo dar įsteigtas „Imperatoriškosios Rusų Geografinės Draugijos Šiaurės - Vakarų Skyrius". Tos įstaigos jokio visuomenės pritarimo neturėjo, ir del to 1881 m. geografinės draugijos skyrius visiškai užsidarė, o archeografinė komisija dideliu darbo našumu nepasižymėjo.

Tačiau, nors ir trumpai gyveno, Vilniaus archeologinė komisija turėjo didelės reikšmės Lietuvos archeologijos mokslo raidai, nes tuo susidomėjo ne tik visuomenė, bet ir kitų kraštų mokslininkai ir pradėjo rimčiau tyrinėti Lietuvos archeologines liekanas. 1871—1880 m. laiko tarpu senovinius Lietuvos paminklus tyrinėja Dorpato universiteto prof. K. Grevingkas, pirmas pastebėjęs čia savotišką IX amžiaus kapų kultūrą, lenkų mokslininkas Z. Glogeris tyrinėja akmens gadynės sodybų liekanas Nemuno krantuose, A. Budzinskis tyrinėja kapus Suvalkų krašte.

Prasidėjus tuo laiku tautiniam lietuvių judėjimui ir lietuviai vėl pradėjo rūpintis savo senove. Jau 1883 m. „Aušroje" nemaža rašoma apie Lietuvos praeitį ir jos liekanas. Ypačiai šiuo reikalu yra nemaža nudirbęs dr. J. Basanavičius, žymėdamas senovės Lietuvos liekanas ir drauge žadindamas „Aušros" skaitytojuose tų liekanų, savo tautos ir savo krašto meilę.

1881 — 1890 m. laiko tarpu yra pažymėtini darbai V. Šukevičiaus, T. Daugirdo ir prof. E. Volterio, kurie įvairiose Lietuvos vietose tyrinėja daugelį įvairių archeologinių liekanų ir rašo apie jas lenkų ir rusų spaudoje, renka senoviškų padarų rinkinius.

Įvykęs 1893 m. Vilniuje IX archeologų kongresas, o 1896 m. Rygoje X archeologų kongresas, per kuriuos suvažiavę ne tik Rusų, bet ir kitų kraštų archeologai - mokslininkai galėjo pa-

žinti Lietuvos archeologinių liekanų įvairumą ir gausumą, jas tinkamai įvertinti ir sudominti jomis ne tik mokslininkus, bet ir platesnę visuomenę. Daug asmenų — tarp kurių buvo dvarininkų - lenkų, kunigų, valdininkų, net ir paprastų ūkininkų domisi savo krašto senovinėmis liekanomis — skelbia apie jas spaudoje ir renka privataus pobūdžio rinkinius. XX amžiaus pradžioje vien tik Kauno gubernijoje buvo daugiau per 20 turtingų privatinių muziejų. Daug jų buvo ir buvusiose Vilniaus ir Suvalkų gubernijose.

Toks didelis visuomenės susidomėjimas savo krašto senovinėmis liekanomis sukėlė reikalą turėti mokslo įstaigą, kuri rūpintųsi Lietuvos archeologijos tvarkymu. Tą savo susidomėjimą Lietuvos visuomenė pareiškė steigdama net kelias mokslo įstaigas. 1907 m. dr. J. Basanavičiaus rūpesčiu Vilniuje buvo įkurta „Lietuvių Mokslo Draugija“, kurios tikslas tyrinėti ir įvairias archeologines Lietuvos liekanas ir kurti draugijos muziejų. Tuo pat laiku ir tam pačiam tikslui siekti Vilniuje buvo įkurta lenkų mokslo draugija, 1910 m. Vilniuje rusų valdininkų atnaujinta geografinės draugijos šiaurės - vakarų skyrius, o 1912 m. Kaune įsteigta Kauno gubernijos moksliška archyvinė komisija.

Be šių vietos moksliškų organizacijų, Lietuvos archeologinėmis liekanomis XX a. pradžioje susidomėjo ir Rusų imperatoriškoji archeologinė k-ja, kuri kasmet pavesdavo savo nariams tyrinėti įvairius Lietuvos archeologinius paminklus. Tos komisijos pavedami Lietuvos archeologinius paminklus tyrinėja prof. A. Spicinas, L. Krzywickis, A. Abramovas, V. Nagevičius, kurie pažymėjo ir tinkamai įvertino daugelį paminklų ir pastebėjo daug įdomių Lietuvos praeities bruožų.

Lietuvos archeologiniams paminklams ir jų kultūroms pažinti padėjo ir vokiečių mokslininkai, iš kurių yra pažymėtini dr. O. Tischlerio ir prof. A. Bezzenbergerio tyrinėjimai.

Daug ir kitų asmenų tyrinėja tuo laiku Lietuvos archeologinius paminklus. Kai kurie dirbo norėdami patarnauti mokslui, bet kiti ir grynai savo pačių garbės ir medžiaginiais sumetimais. Jų surinkti rinkiniai buvo atiduodami ar parduodami į įvairius Lenkų, Rusų ir kitų kraštų muziejus.

Kilęs 1914 m. Didysis karas sutrukdė Lietuvos archeologinių paminklų tyrimo darbą, veikusios mokslo įstaigos nustojo

dirbti, daug privatinių rinkinių buvo išgabenta į Rusus arba vietoje buvo sunaikinta ir išardyta. Tačiau Didysis karas pažymėjo ir naują Lietuvos archeologijos mokslo raidos gadynę.

1918 m. paskelbus Lietuvą nepriklausoma valstybe ir susidarius Lietuvos vyriausybei jau pačių lietuvių imtasi gimtojo krašto praeities tyrimo darbų. Tam reikalui dar Vilniuje 1918 m. buvo įsteigta archeologinė komisija, kurios pirmininku buvo paskirtas dr. J. Basanavičius. Komisija pradėjo rūpintis grąžinti į Lietuvą visą išvežtą į Rusus mūsų kultūros turtą, bet tas rūpestis nieko nepadėjo ir pati komisija greitai nustojo veikusi.

Persikėlus vyriausybei 1919 m. pradžioje į Kauną, vėl buvo organizuota valstybinė archeologijos komisija, kurios pirmininku pirmiau buvo paskirtas T. Daugirdas, o vėliau, jam mirus, prof. Volteris, Kiek galėdama valstybinė archeologijos komisija rūpinasi sutvarkyti ir surinkti karo išblaškytus kultūros turtus, o taip pat nepamiršta ir kitų darbų. Komisijos nario generolo V. Nagevičiaus 1922 m. buvo tiriamas turtingas Pryšmantų IX—X amžiaus kapinynas. 1923 m. buvo pakviestas į Lietuvą prof. A. Spicinas, kuris vietoje nurodė didelę Lietuvos archeologinių paminklų vertę.

Prasidėjus ramesniam gyvenimui, susirūpino savo krašto senovės liekanomis ir nepriklausomos Lietuvos visuomenė, steigdama draugijų ir muziejų, iš kurių Panevėžio, Šiaulių, Klaipėdos muziejai jau dabar pasižymi dideliais rinkiniais.

Nuo 1922 m. atsidarius Lietuvos Universitetui jame įsteigta ir Lietuvos archeologijos katedra, kuri pavesta įžymiam mūsų senovės tyrinėtojui prof. E Volteriui.

II. Archeologiniai Lietuvos paminklai.

Toks ilgas ir daugelio asmenų darbas Lietuvos archeologijos srityje, be abejo, pasireiškė ne tik pačių archeologinių paminklų ir jų kultūrų pažinimu, bet drauge davė progos pažinti daug įdomių Lietuvos krašto praeities bruožų. Skirstant Lietuvos archeologinius paminklus bei kultūras naudojamasi bendrosios archeologijos paskirstymu, t. y., visi paminklai skirstomi į jų kultūrinės raidos periodus: akmens gadynę, bronzos gadynę, geležies gadynę. Del ryškiai pabrėžiamo geležies gadynės pabaigoje tautinio kultūros charakterio tas laikotarpis bei kultūrinė raida yra pavadinta aisčių gadyne.

Akmens gadynė. Paleolitas. Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose žmogus įsikūrė jau tais laikais, kada tat leido gamtos ir klimato sąlygos. Tačiau tuo laiku, kada kituose Europos kraštuose senai jau gyvenęs žmogus beplėsdamas senesniąją akmens gadynės kultūrą, vadinamą paleolitą, Lietuva nekartą buvusi ledų nuklota. Nėra duomenų, kurie įrodytų, kad Lietuvoje žmogaus gyventa dar ledmečių protarpiais, nes jei jo ir gyventa, tai jo gyvenimo pėdsakai buvo vėliau ledų sunaikinti. Tik paskutiniojo ledmečio laiku pietinėj Lietuvos daly, laisvoj nuo ledų dalyje, buvo rasti keli vėlesniojo paleolito, vadinamo Šell'io tipo, ir sekančio po jo, Magdalen'o tipo, padarai.

Nors Lietuvoje neretai yra aptinkama paskutinio ledmečio laiku gyvenusio mamuto kaulų, bet ligi šiol dar nerasta, kad jo čia būtų gyventa drauge su žmogumi, nes nėra rasta kaulų, kurie liudytų, kad jie būtų žmogaus rankos liesti.

Neolitas. Pastoviai žmogus įsikūrė Lietuvoje ledų gadynėms pasibaigus ir klimato bei gamtos sąlygoms leidus, bet jau tuo kultūriniu laiko tarpu, kuris yra vadinamas nauja akmens gadyne arba neolitu. Tai kultūrai priklauso įvairūs archeologiniai paminklai.

Sodybų ir akmens įrankių dirbimo vietų liekanos. Neretai smėlinguose mūsų vandenų kraštuose yra aptinkama netvarkingai išmėtytų titnaginių skaldinių, molinių indų šukių, akmenų krūvų, ugniakurų liekanų, kurios yra likę nuo gyvenusio čia akmens kultūros laikais žmogaus. Neretai juose aptinkama tamsių žemės dėmių, — tat yra liekanos gyvenamųjų rūsių. Tokios sodybų vietos kartais užima gana didelius plotus ir tęsiasi kelius kilometrus (Dubičiai, Rudnia, Kuršių Nerija), o kai kur aptinkama ir nedidelių sodybų.

Be to, teko pastebėti, kad akmens gadynės žmonės savo gyvenamuosius rūsius kasdavo ratu, palikdami sodybos viduryje tuščią aikštelę.

Dar nėra rasta duomenų, kad Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, akmens gadynėje būtų buvę rengiamos sodybos vandenyse ant sijų. L. Krzywickio nuomone, akmens gadynės Lietuvos gyventojai geresnei savo apsaugai savo sodybas kartais įsikurdavo dirbtinėse salose. Tokia sala jis laiko Galvediškių „pilikę“ (Šiaulių apskr.).

Piliakalniai. Pastebėti Lietuvoje akmens gadynės piliakalniai yra neolito pabaigos ir turi daugiau ramių sodybų ne kaip gynimo charakterio, nes dažniausiai tat yra naturalūs kalnai sunkiau prieinamose vietose ir sulig savo didumu gyvenami vienos arba kelių šeimynų. Ilgesnį laiką čia gyvenant, liko daug įvairių žmogaus gyvenimo liekanų, kurios neretai sudaro ligi 1 mtr. storio kultūrinį sluoksnį.

Laidojimo liekanos. Kaip teko pastebėti, akmens gadynėje Lietuvos gyventojo lavonai buvo deginami, deginimo liekanos padedamos į molinę urną, kurią pastatydavo iš akmenų sukrautame rūsely. Panašių išardytų laidojimo rūselių gana tankiai aptinkama sodybose akmenų krūvų pavidalu. Ties Kalinava (Suvalkų apskr.) buvo aptiktas akmens gadynės laidojimas rūselyje, sudarytam iš tašytų akmenų,—be to, V. Šukevičiaus Lydos apskr. pastebėtas dar vienas laidojimo būdas — deginto lavono likučiai supilti tiesiog duobėj ant žemės, o iš viršaus užversta akmenimis. Greta lavonų deginimo kulto Lietuvoje aptikta ir nedegintų lavonų laidojimai akmeniniuose kapuose — dėžėse. Panašių kapų pastebėjo L. Jucevičius ties Upyte (Panev. apskr.) ir Kražiais (Rasein. apskr.).

Akmenys. V. Šukevičiaus nuomone, Lietuvos akmens gadynės liekanomis tenka laikyti panašūs į mengirus (stulpus) akmenis bei stabakulius, apie kuriuos dažnai yra kalbama, kad jie esą suakmenėję žmonės.

Akmens padariniai. Ilgą laiką trukusi Lietuvoje akmens gadynės kultūra itin yra pažymėtina akmens padariniais. Mažesnieji iš jų (mikrolitai), tai dažniausiai titnago įvairių pavidalų skaldiniai, būtent: peiliuko, skaptuko, ylų, įvairių galūnių strėloms ir kit. Didesniųjų akmens padarų (makrolitų) grupei priklauso įvairios vietos ir kitų kraštų akmens rūšies kyliai (celtai), kirviukai, kirviai — plaktukai, kauptukai, įvairaus pavidalo bulavos ir kit.

Kaulo ir rago padarai. Akmens gadynės piliakalniuose randama labai daug įvairių kaulo padarų: ylų, šaukštukų, net durklų galūnių ir kitų. Rečiau aptinkami rago padarai, iš kurių pažymėtini kirviukai ir nežinomos paskirties padaras panašus į skustuvą: raginės kriaunos, kurių vienoj pusėj įstatyti aštrūs titnago skaldiniai. Toks tipingas padaras rastas ties Obšrūtų km. (Marijamp. apskr.).

Molio padarai. Kaip sodybose taip ir laidojimo vietose labai daug aptinkama molinių indų šukių. Kad jos priklauso akmens gadynės kultūrai tat pažymi molio sudėtis, dirbimas ir ornamentai. Tipingais Lietuvos akmens gadynės ornamentais reikia laikyti: įvairių geometrinių figūrų ornamentai, brūkštų (štrichų), pynelės, ir įvairių banguotųjų linijų ornamentus. Be to, kai kada aptinkami moliniai indai su simboliškais ženklais: kryžiaus, svastikos, rato ir kitais.

Gintaro ir stiklo padarai. Šių padarų dažnai aptinkama sodybose. Gintaro aptinkama neapdirbtų gabaliukų, tik turi skylutes sunerti. Įvairūs stikliniai karoliukai matyti pateko čia tik prekybos keliu iš kitų kraštų.

Lietuvos akmens gadynė ir tautinė jos priklausomybė. Del akmens gadynės kultūros pradžios, tai ji Lietuvoje atsirado tik paskutiniam ledmečiui pasibaigus, kaip manoma prieš 8.000—10.000 metų. Jos pabaiga įvairiose Lietuvos vietose ne visur vienoda. Vakarinėje Lietuvos dalyje ji, Tišlerio nuomone, baigėsi apie 1000 m. prieš K. g., rytinėje dalyje, L. Kšivickio nuomone, viešpatavusi dar V—VII amžiuj Kristui gimus.

Del Lietuvos akmens kultūros nešėjų tautinės priklausomybės, tai prof. A. Spicino nuomone ji, bent pabaigoje, buvus suomių giminės tautų.

Tai nuomonei labai pritaria kalbininkas prof. K. Būga, kuris remdamasis kalbotyros duomenimis įrodo, kad pirmykščių Lietuvos gyventojų būta suomių giminės tautų, o lietuvių ir kitų aisčių čia apsigyventa vėliau ir atnešta čion naujos aukštos geležies gadynės kultūros.

Bronzos gadynė. Tuo laiku, kada kituose kraštuose, kur buvo vario ir kitų metalų rūdžių, išsiplėtė bronzos padarų kultūra, Lietuvoje dar viešpatavo akmens gadynės kultūra. Tačiau, įvairių, dažniausiai prekybinio pobūdžio, santykių dėka, pradėtų dar akmens gadynėje, Lietuvos gyventojai gaudavo kai kurių bronzinių padarų, o laikui bėgant perėmė ir kitų tos kultūros požymių.

Iš nedaugelio bronzos kultūros liekanų Lietuvoje pažymėtini keli nedegintų sulenktų lavonų laidojimai Klaipėdos krašte ir skyrium randami bronziniai padarai: celtai, durklų ir iečių galūnės, ir masyviniai bronziniai pagražinimai. Visi jie dažniausiai yra Skandinavų bronzinių padarų tipo.

Geležies gadynė. Maža aptinkama Lietuvoje ir tikrosios geležies gadynės kultūros, 500—100 metų prieš Kristui gimsiant, liekanų. Tos gadynės pastebėta keli laidojimai Lydos apskr. ir keli skyrium aptikti padarai. Ir laidojimai, ir padarai priklauso plačiai Europoje paplitusiai geležies gadynės La Ten'o kultūrai.

Romos gadynė. Nors Lietuvos kraštas politiškai senovės Romos imperijai nepriklausė, bet plačiai Europoje ir kituose kraštuose paplitusi Romos kultūra darė įtakos, nors ir nedidelės, Lietuvos krašto kultūrai. Iš Romos kultūros padarų Lietuvoje aptinkama: terrakotinių indų, bronzinių apyrankių ir fibulų ir kai kurių kitų pagražinimų, bet tankiausiai aptinkama Romos I amž. prieš K. g. — III amž. K. g. monetų: laidojimuose, piliakalniuose ir kitose vietose.

Aisčių gadynė. V—XIII amž. K. g. laiko tarpas, t. y., nuo akmens gadynės pabaigos ligi Lietuvos valstybės sudarymo, del ryškiai pabrėžiamo tuomet viešpatavusių Lietuvoje kultūrų jų tautinės priklausomybės, vadinamas aisčių gadyne. Tą naują terminą mūsų archeologinei nomenklatūrai suteikė prof. K. Būgos paskelbta aisčių problema, kurią daugely faktų kalbotyros duomenimis remia archeologinės pastabos. Archeologų pažymėta, kad ilgai trukusi Lietuvoje akmens gadynės kultūra V—VII amž. K. g. ūmai buvo pakeista aukšto laipsnio metalų kultūrų, kuriose galima įmatyti net tautinės jų priklausomybės požymiai. Tą kultūrų pakeitimą tiksliai ir paaiškina prof. K. Būgos aisčių problema.

Pasiremdamas kalbotyros duomenimis prof. Būga įrodo, kad tuo laikotarpiu gyvenusios Lietuvoje suomių giminės tautos turėjo užleisti kraštą įvairioms aisčių tautoms: kuršiams, žiemgaliams, lietuviams ir kitoms jų giminės tautoms, kurios ir buvo tų naujų kultūrų nešėjos.

Priešistoriniam, o iš dalies ir istoriniam aisčių gadynės laikotarpiui ir priklauso visi kiti Lietuvoje esą archeologiniai paminklai, kaip antai: laidojimai, piliakalniai, sodybos, šventovių vietos — alkvietės, pylimai, keliai, brastos, įvairūs pagerbti akmens ir kit.; tat sudaro labai turtingą medžiagą Lietuvos archeologijai ir tat dauguma dar visai maža žinoma mokslui ir visuomenei.

Laidojimai. Ypačiai ryškiai tautinės kultūros priklausomybės bruožai pažymėtini yra įvairaus būdo laidojimais, kurie archeologinės sistematikos yra suskirstyti į kelias kultūras ir, vienodai jiems pasireiškus didesniam plote, susidaro atskiros kultūrinės sritys. Aisčių gadynės laidojimus sistematizavo prof. A. Spicinas ir dr. O. Tišleris. Jų padarytas laidojimų suskirstymas yra tikras, nes visiškai sutinka su prof. K. Būgos įrodymais, kuo visai nepasižymi ankstyvesni laidojimų suskirstymai, F. Pokrovskio ir V. Šukevičiaus padaryti.

Yra pažymėtini šių kultūrų laidojimai aisčių gadynėje.

Prūsų kultūros laidojimai III—X amž. K. g. Tuos kultūros laidojimus sistematizavo dr. O. Tišleris ir prof. A. Bezzenbergeris, kurie paskirstė juos į kelius laikotarpius ir pažymėjo kiekvieno laikotarpio laidojimo ypatybes. Prūsų kultūros laidojimų, be Rytų Prūsų, aptinkama kiek Suvalkų ir daugiau Klaipėdos krašte.

Raginėnų VI—VIII amž. kultūra. Pavadinta del tipingų tos kultūros liekanų atradimo vietos vardu, R a g i n ė n ų km., Šeduvos valsč., Panevėžio apskr. Šita kultūra prof. A. Spicino laikoma buvus žiemgalių. Tai labai įdomi ir originali Lietuvos kultūra itin pažymėtina daugeliu bronzinių pagražinimų, tarp kurių charakteringi tai kultūrai padarai yra masyvinės bronzinės fibulos, padengtos iš viršaus įvairios spalvos emaliaus.

Klaipėdos IX amž. kultūra. Laidojimai buvo daromi duobėse, į kurias padėti mirusiųjų lavonai buvo užpilami žeme ir užverčiami akmenimis. Daug padarų panėši į Raginėnų kultūros, bet daug ir naujų, tarp kurių neretai aptinkama gražių sidabrinių padarų. Šios kultūros laidojimų aptinkama Klaipėdos krašte, o taip pat gana dažnai ir Žemaičiuose. Ši kultūra laikoma buvus kuršių.

Liucino X amž. kultūra. Kultūra įgavo vardą nuo Liucino (Ludzės) mst. Latgaliuose. Tos kultūros laidojimai itin pažymėtini bronzinių pagražinimų turtingumu. Kultūra laikoma buvus latgalių. Kiek tos kultūros laidojimų yra aptikta rytinėje Lietuvos dalyje.

Vilniaus krašto VIII—IX amžiaus pilkapiai. Ši kultūra buvo labai išsiplėtusi Vilniaus krašte, ji pažymėtina yra mirusiųjų laidojimais įvairaus pavidalo pilkapiuose, o taip pat daugeliu gražiai padirbtų geležinių padarų. Nors prof. A. Spicinas

abejoja del tos kultūros tautinės priklausomybės, bet dabartiniai duomens tą abejojimą nustelbia ir ji laikoma buvus lietuvių.

XI—XII amž. lietuvių kultūra. Tai Liucino ir Vilniaus krašto pilkapių kultūrų derinimas tik plačiau pastebima visam Lietuvos krašte, del to ir abejojimų del savo priklausomybės neturi.

XIII—XIV amž. lietuvių senkapiai. Pažymėtini daugybe randamų laidojimuose ginklų.

XIII—XIV amž. lietuvių pilkapiai. Ypatingo įrengimo pilkapiai, kurių viduryje aptinkama gražiai įrengtų laidojimo rūsių.

XIV—XV amž. Vilniaus krašto akmeniniai kapai. Kapai savo įrengimu skiriasi nuo kitų Lietuvos tuo laiko laidojimų sudarytomis iš akmenų kapų sienomis. Ši kultūra laikoma buvus slavų.

XIV—XVI amž. lietuvių senkapiai savo laikotarpį neretai pažymi ir randamomis monetomis.

X amž. Gardino pilkapiai. Pažymėtini netvarkingu įrengimu, labai maža terandama kurių nors iškasenų; jie laikomi buvus jotvingių.

Akmeniniai XI amžiaus Gardino kapai. Savo įrengimu panėši į XIV—XV amž. Vilniaus krašto akmeninius kapus, tik turi jaunesnio laikotarpio inventorių, kuris nors su X amž. Gardino pilkapiais ir vieno laiko, bet kiek turtingesnis. Ši kultūra spėjama taip jau buvus slavų.

2. *Piliakalniai.* Be jau pastebėtų akmens gadynės piliakalnių-sodybų, Lietuvoje aptinkama labai daug aisčių gadynės piliakalnių, kurie buvo įrengiami ne tik gyventi, bet ir gintis. Visuomeniniams santykiams besiplėtojant keitėsi ir piliakalnių rengimas, o istoriniais laikais jie yra daromi net tam tikru planu valstybės sienoms ar strateginiams keliams ginti. Todel galima pažymėti keli piliakalnių tipai.

Pirmieji aisčių piliakalniai Lietuvoje buvo gyvenamosios sodybos ir drauge pilys. Tai dažniausiai didesnieji kalnai, kuriems, taikydami gynimosi reikalui, nukasdavo šlaitus, o jei piliakalnis buvo daromas upės pakraščio iškyšuly, tai jam sustiprinti atskirdavo iškyšulio dalį nuo lauko pusės grioviu ir pylimu, o pačius iškyšulio šlaitus irgi nukasdavo. Taip sutvirtintam kalne, kuris neretai būdavo 3000—5000 kv. mtr. ploto, buvo statomi įvairūs trobesiai ir juose gyveno pilies ir srities valdovai, kariai ir šiaip piliečiai, nors dažnai dalis jų, negalėdama pasidėti

pilyje, gyveno šalia jos „papilyje“ bei „papiliakalnyje“. Sričiai ginti jos sienose buvo supilami mažesni piliakalniai. Tuo būdu, atidžiau pažinus mūsų piliakalnių suskirstymą, lengvai galima pažinti politinę senovės aisčių santvarką. Susidarius Lietuvos valstybei, jai ginti buvo pilami piliakalniai platesniu mastu. Piliakalniai buvo pilami labai tankiai, per 3—5 klm. vienas nuo kito, valstybės pasieniuose, o taip pat ties keliais, kuriais dažniausiai puldavo priešai. Toki grynai sargybos bei žvalgymo tikslams supilti piliakalniai yra daug mažesni už gynimosi piliakalnius.

Pradėjus vartoti parako šaunamuosius ginklus, dalis paliakalnių, kurie buvo padaryti žemiau artimesnių kalvų jau nebetiko savo paskyrimui ir todėl buvo apleisti. Pradėta daryti nauji piliakalniai dominuojančiose aukštumose, o geresnei gynėjų apsaugai pradėta pilti aplinkui juos pylimai, kurie ir dengdavo gynėjus nuo priešo ugnies.

XV—XVI amž. atsirado dar viena piliakalnių rūšis: piliakalniai-stovyklos. Piliakalniai-stovyklos — tai lygaus lauko plotai, aplink kuriuos gynimosi reikalams buvo apvedami pylimai.

Piliakalnių istorija yra labai turtinga ir jų tikslus pažinimas paaiškintų daug istorinių faktų.

3. *Sodybos.* Greta piliakalnių, kurie buvo senovės sodybos, vietomis aptinkama ir kitų žmogaus gyvenimo pėdsakų: trobesių pamatų, rūsių ir kitokių statybos liekanų. Dažnai tokioms vietoms teikiama miestavietės bei dvarvietės pavadinimas. Tai įdomūs, bet dar visai nenagrinėti senovės paminklai.

4. *Senovinių šventovių vietos — alkvietės.* Dar naujai archeologų pastebimi senovės paminklai — senovinių šventovių vietos; jos yra dviejų rūšių. Vienos skiriamos nekrokultui bei mirusiems gerbti ir laidoti — raguvos ir ramuvos (ramovės), o kitos gamtos reiškiniams garbinti — alkos, bei šventos vietos — alkvietės. Neretai šventovėmis vadinamos ir nekrokulto vietos, k. a., „šventaragiai“ — „alkaragiai“.

5. *Pylimai.* Pylimų yra įvairaus ilgio, dydžio ir paskirties: laidojimo, ūkio reikalui supilti, bet dažniausiai gynimo reikalams, sudarant piliakalnius-stovyklas.

6. *Brastos ir senoviniai keliai.* Neretai aptinkama ir senovinių susisiekimo įtaisymų: brastų ir senovinių kelių. Itin

pažymėtinos yra brastos-kulgrindos, kurios buvo daromos slaptai po vandenimi, kad priešai nežinotų.

7. *Radiniai.* Tiksliam archeologinių liekanų tyrinėjimui svarbu yra ir atskirų radinių vietų pastebėjimai, nes neretai tose vietose, kur atsitiktinai randami yra atskiri padarai, vėliau aptinkamos turtingos senovės kapinės.

8. *Akmens.* Seniau neįvertinami, įvairios reikšmės akmens dabartiniu laiku kas kartas daugiau kreipia mokslininkų dėmesį ir laikomi labai vertingais archeologiniais paminklais. Be jau pažymėtų akmenų-mengirų, kurie spėjama yra likę nuo akmens gadynės, Lietuvoje aptinkami dar šie archeologinės reikšmės akmens.

1. „Pėduoti" ir „dubenuoti" akmens su pailgomis pėdomis ir apskritais - dubenimis įdubimais. Be abejo, jų senovėje turėta kurios sakralinės reikšmės. Tat rodo ir pastovūs liaudies tvirtinimai, kad tos pėdos yra „velnio" ar kurių šventųjų būtybių.

2. „Rašyti" akmens, tai akmens su įvairiais iškaltais juose ženklais: saulės, pasagos, kryžiaus, žalčio ir kitais.

3. Apskritai gerbiami akmens, kurie kartais neturi jokių žmogaus darbo pėdsakų, bet liaudies gerbiami, iššakomi įvairiais pavadinimais ir padavimais.

9. *Monetos.* Nors monetos nagrinėjamos numizmatikos mokslo, bet del didelės jų, ypačiai senesniųjų laikų, reikšmės įvairių archeologinių paminklų laikui nustatyti, pažymėjau Romos, Arabų, Bizantijos ir Lietuvių ilgųjų bei muštinių monetų radimo vietas.

2.

Kun. Jonas Reitelaitis. Veisiejai (monografija). — „Tauta ir Žodis". V knygos. Kaunas, 1928 (1929), p. 248—307.

Aš abejojau, ar verta rašyti šios monografijos recenzija. Vietos praeitis mūsų visuomenei, matyti, įdomi, ir vietų istorijos monografijų ir straipsnių, tai ilgesnių, tai trumpesnių, turime nevieną. Taip antai, turime nemažą rimtą P. Šinkūno Kedainių miesto istoriją, ir jei žiūrėčiau recenzuojamo rašinio vertės, tai Šinkūno rašinys, žinoma, greičiau yra recenzuotinas už Veisiejų monografiją. Tiesa, Šinkūno knygelėje yra neleistino istoriniam tyrinėjimui pasitikėjimo bet kuriuo spausdintu žo-

džiu, taip antai, p. 2 ir 3 visai be jokio reikalo kalbama apie XV amžiaus Apytalaukio inventorių, kurio nebuvo ir būti negalėjo, kalbama apie Kedainių priklausymą Kiškams nuo XV amžiaus galo, nors jau iš tų aktų, kurie buvo autoriaus rankose, jis galėjo matyti, kad tuo metu Kedainius valdė Radvilai, ir t. t. Bet be šių dviejų, 2 ir 3-ojo, puslapių, kurie geriausia visai išleisti, Šinkūno rašinys yra visai rimtas ir, kas pats nėra tyrinėjęs Kedainių aktų, tas daug ko iš jo sužinos. Kai del Veisiejų monografijos, tai aš neįsivaizduoju, kuo galima būtų iš jos pasinaudoti, nebent žinia apie bažnyčios dovanojamąjį raštą, kuriam išdėstyti būtų pakakę pusės puslapio. Kadangi šiame rašinyje yra visos neigiamos vietos praeities monografijų ypatybės ir kadangi jis yra išspausdintas ne kokiame dienraštyje, bet Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidiny, aš ir nutariau pasirinkti recenzijai ne kurį kitą vietos istorijos rašinį, bet kaip tik šį, norėdamas, be to, kad kraštotyrinio ūpo pagauti jaunieji rašytojai nesiskubintų perdaug kiekvieną jų surastą seną aktą dėstyti su ilgiausiais komentarais spausdintame popieriuje, nesusipažinę nei su Lietuvos istorija, nei su klausimo literatūra ir paskelbtais aktais. Visos šios „monografijos“ aš nenagrinėsiu, manau, kad jos vertė paaiškės iš kai kurių mano duodamų pastebėjimų.

Visų pirma del paties rašinio pavadinimo. Veisiejai tai pirmučiausia Veisiejų miestelis arba jau Veisiejų valsčius, apylinkė. Bet apie miestelį autorius tekalba 28 skyrelyje (284 ir 285 p.), be jokio pagrindo sakydamas, kad Veisiejai yra turėję tikrųjų miestų teises, ir dar kai kur paminėdamas miestelio gyventojus. Apie Veisiejų valsčių autorius kalba kiek daugiau, bet ir tai ne apie valsčių, o apie parapiją ir tai daugiausia tiek, kiek parapijos gyventojai surišti su bažnyčia. Gi pats straipsnio turinys tai Veisiejų bažnyčios dalykai. Todel iš turinio straipsnis tegalėtų būti pavadintas: „Veisiejų bažnyčia (monografija)“. Bet del pavadinimo tiek to. Ar reikia vadinti Veisiejai ar Veisėjai čia nekalbėsiu.

Autorius, matyti, yra turėjęs kai kurių Veisiejų bažnyčios dokumentų pradedant XVIII amžiaus pabaiga. Tačiau jis nepasitenkino aprašymu tų laikų, kuriems turėjo kiek medžiagos, bet radęs tarp ko kita išdėstytą Slucko kunigaikščio Jurgio Simanavičiaus privilegiją Veisiejų klebonui, duotą 1526 metais,

pasiremdamas vien tik Niesieckiu, kuriuo ne tik negalima remtis, rimtai kalbant apie XVI amžių, bet geriausia tiesiog pamiršti visa, kas tam laikotarpiui iš jo yra išskaityta, sukonstruavo visą istoriją nuo XVI amžiaus pradžios ir dar nuo senesnių laikų ligi to laiko, kuriam autorius turi dokumentų. Nei spausdintų to laikotarpio aktų, nei esančių Lietuvos archyvuose aktų autorius visai nežino. Ir iš to išėjo ne tik nepatikimas, bet visai neleistinas rimtame rašinyje fantazavimas. Tuoj nurodysiu, kuo tos autoriaus fantazijos skiriasi nuo to, ką jis būtų galėjęs sužinoti, jei kiek rimčiau būtų žiūrėjęs į savo darbą ir paieškojęs kiek literatūroje.

1526 metais Slucko kunigaikštis Jurgis duoda Veisiejų klebonui žemių ir žmonių iš savo Veisiejų dvaro. Kodel autorius identifikuoja to kunigaikščio Veisiejus su dabartiniais Veisiejais ir pirmesniais Masalskių Veisiejais? Vien tik del Veisiejų pavadinimo. Bet reikia žinoti, kad XVI amžiaus pradžioje atskiri dvarai savo pavadinimų neturėjo. Pavadinimai tebuvo gana didelių teritorijų, žemių. Veisiejai taip pat buvo tokios, palyginti didelės teritorijos pavadinimas. Toje Veisiejų žemėje buvo nemaža dvarelių, ir visi jie buvo vienodai vadinami Veisiejų dvarais. Didesnių Veisiejų dvarų XVI amžiaus pradžioje žinome bent tris:

1) 1501 metais liepos mėn. 10 d. Aleksandras patvirtino amžinai kunigaikščiui Jonui Glinskiui jau pirmiau jam duotą Veisiejų dvarelį Perlomo valsčiuje su žmonėmis[1]. Paskiau tas dvarelis pateko Glinskio tarnautojui Borisui Obrascovui. Pakėlus kunigaikščiams Glinskiams 1507—1508 metais maištą ir pabėgus Maskvon, jų turtai liko konfiskuoti, ir buvusį Jono Glinskio Veisiejų dvarelį Zigmantas atidavė 1516 metais rugpiūčio 1 d. savo raštininkui Kapčiui Vosylevičiui. Vėliau, 1516 metų lapkričio 26 d. ir 1518 m. apie kalėdas, Zigmantas kai ką tos dovanos pakeitė ir dar pridėjo Kapčiui žmonių ir žemių[2]. Vėliau visas tas žemes paveldėjo Kapčiaus įpėdiniai. 1563 metais tas dvaras tebevadinamas Veisiejais ir tebėra Kapčių rankose[3].

---

[1] Ѳ. И. Леонтовичъ. Акты Литовской Метрики. Т. I, вып. II. 1499—1507 гг. Варшава, 1897, p. 87 Nr. 596.

[2] Visų trijų raštų išrašai iš Lietuvos Metrikos yra Kaune, Centraliniame Valstybės archyve.

[3] Акты Виленской Коммиссіи, т. XVII, p. 436.

2) Kunigaikščio Jono Glinskio brolis Mykolas Glinskis turėjo Liškevos dvarą ir prie to dvaro Veisiejų dvarelį. Konfiskavus jo turtus, Liškevos dvarą su Veisiejų dvareliu Žigmantas atidavė kunigaikštienei Anastazijai Sluckienei ir 1509 metų vasario mėn. 18 d. aktu[4] patvirtino jai ligi gyvos galvos. Matyti, vėliau Slucko kunigaikščiai išsirūpino iš karaliaus to dvarelio dovanojimą jiems amžinai. Šis dvarelis ir bus tas Veisiejų dvaras, iš kurio Anastazijos sūnus Jurgis teikia 1526 metais dovaną Veisiejų klebonui. 1558 metų Gardino valsčiaus inventoriuje yra nurodytas Slucko kunigaikščių Alno dvaras[5] į šiaurę nuo Beržininko ir kitos žemės. Ar 1509 metų Veisiejų dvarelis yra tas Alno dvaras ar kuri kita vieta, reikia ištirti.

3) Tame 1558 metų Gardino valsčiaus inventoriuje yra nurodytas dar trečio pono, Povilo Sapiehos, Veisiejų dvaras[6].

Be šitų buvo, žinoma, ir kitų, ir privatinių ir valstybinių Veisiejų žemių. Kapčių Veisiejai virto vėliau tur būt Kapčiamiesčiu. Bet ar šiaip ar taip, identifikuoti kurių nurodytų ar nenurodytų Veisiejų su XVIII amžiaus Masalskių Veisiejais del vieno pavadinimo, neištyrus, jokių būdu negalima. 1526 metų akto bažnyčia galėjo būti viename dvare ar miestelyje, o Masalskių ir dabartinė Veisiejų bažnyčia visai kitur. Identifikuoti juo sunkiau, kad 1526 metų aktas nėra atitekęs kartu su bažnyčia vėlesniems tos bažnyčios klebonams. Vėlesniųjų Veisiejų klebonai tegavo to akto išrašą daug vėliau iš Lietuvos Metrikos. Kad tai nėra tušti priekaištai, nurodysiu pavyzdį. Buvusio Pajūrio valsčiaus Kvėdarnos miestelyje jau XVI amžiuje buvo bažnyčia, kuri buvo vadinama valsčiaus vardu, t. y. Pajūrio bažnyčia. Aš manau, kad vien del to pavadinimo visose Žemaičių vyskupijos rubricelėse XVI amžiaus bažnyčia nurodoma ne Kvėdarnoje, bet Pajūryje. Taigi, kol neįrodyta, kad XVI amžiaus bažnyčia yra buvusi dabartiniame Veisiejų miestelyje, visos autoriaus kalbos apie Veisiejų miestelio bažnyčią prieš XVIII amžių neturi pagrindo, o to autorius neįrodo.

Be to, kalbėdamas apie Sluckius ir apie Jurgio Sluckio aktą autorius ir daugiau netikrų žinių prirašo. Ir Anastazija Sluckienė ir jos sūnus Jurgis, bažnyčios fundatorius, buvo pra-

---

[4] Литовская Метрика т I. Петербургъ, 1903, sk. 630 Nr. 77.

[5] Писцовая книга Гродненской экономіи. Часть I. Вильна. 1881, p. 387, 406.

[6] Ten pat, p. 408.

voslavai[7], todel visos kalbos apie jų katalikiškumą yra bergždžios. Jurgis Sluckis mirė ne bevaikis, bet paliko vaikų, kurie ir paveldėjo jo palikimą[8]. Visos Niesieckio geneologijos turi perdaug fantazijos ir autoriaus duodama iš jo Slucko kunigaikščių geneologija ne geresnė už kitas. Jei jau autoriui reikėjo genealogijos, tai turėjo ją paimti iš rimtesnių veikalų, kad ir iš nurodytų 7 ir 8 prierašuose. Nėra jokio pagrindo manyti, kad Slucko kunigaikščiai būtų kada gyvenę mažame Veisiejų dvarelyje arba palivarke, turėdami didžiausių dvarų, ištaigingiausių rūmų, jei jie tame krašte yra gyvenę kada, tai jau greičiau Liškevos dvare. Negali būti nė kalbos apie tai, buvo ar nebuvo kunigaikštis Jurgis Beržininko seniūnu (p. 251), nes 1526 metais tos seniūnijos dar nebuvo. Bent ligi 1547 metų Veisiejuose jokių valakų nebuvo ir todel jokios kalbos negali būti apie valakinius gyventojus (p. 256). Nei Slucko kunigaikščiai nei jokie kiti nedidieji Lietuvos kunigaikščiai ar ponai niekuomet nesivadino eiliniais numeriais (p. 251), juos taip težymi kai kurie geneologai. Mykolas Juozas Masalskis tapo Gardino ir Beržininko seniūnu 1727 metais ir išbuvo juo bent ligi 1760 metų, todel samprotavimai (p. 260) apie 1733 ir 1736 metus neri jokio pagrindo. Osočnik (p. 255) tai ne ąsotininkas, bet eigulys. Visų nepamatuotų tvirtinimų ir spėjimų, netikslumų ir klaidų nesurašinėju. Iš to, ką esu pasakęs, manau, jau matyti, kiek šiame rašinyje yra bergždžios fantazijos ir klaidų. Bet jei fantazija dar galėtų būti pateisinta savotiška tuštybės baime (horror vacui) o klaidos neturėjimu namie knygų, tai jau netikras datos nurodymas (p. 256) visai nesuprantamas. Pažiūrėjus į kalendorių matyti, kad cituojamasis aktas yra datuotas ne rugsėjo 16 dieną, bet 18 dieną.

Visa tai galėtų atrodyti smulkmenos, bet šitos smulkmenos griauna visą kun. Reitelaičio monografijos istorinę konstrukciją. Kam reikėjo tokia monografija rašyti, ir kam reikėjo ji spausdinti, nesuprantama. *K. J.*

---

[7] Józef Wolff. Ród Giedymina. 1886, p. 113.

[8] Ten pat ir Adam Boniecki, Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku Warszawa. 1887, p. 318—319. Reikia įspėti, kad Bonieckio žiniomis labai pasitikėti negalima.

1928 ir 1929 metų Lietuvos istorijos bibliografija.

Sutrumpinimai.

AprF=Altpreussische Forschungen.
AtW=Ateneum Wileńskie.
KA=Karo Archyvas.
KUW=Księga pamiątkowa ku uczczeniu... rocznicy... Uniwersytetu Wileńskiego.
LA=Lietuvos Aidas.
LŽ=Lietuvos Žinios.
ПБДУ=Працы Беларускага Дзяржаўнага Унiвэрсытэту ў Менску.
ПКГ=Працы Клясы Гiсторыi. Iнстытут Беларускае Культуры.
ПКП=Працi Комiсiї для вивчування iсторiї захiдньо-руського та українського права.
Sav=Savivaldybė.
ŠD=Švietimo Darbas.
TiŽ=Tauta ir Žodis.
TK=Tiesos Kelias.

Rinktiniai raštai, ištisai arba iš dalies skiriami Lietuvos istorijos tyrinėjimams.

Ateneum Wileńskie, czasopismo naukowe, poświęcone badaniom przeszłości ziem W. X. Litewskiego. Wydawnictwo Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Rok V. Redaktor Kazimierz Chodynicki. Wilno, 1928. Zesz. 14, 218 p.+1 tab.+1 žem.; zesz. 15, 4+200+X p. Rok VI. Redaktor Teofil Emil Modelski. Wilno, 1929. Zesz. 1—2, p. 3+1—292+1 tab.+X tab.; zesz. 3—4, p. 8+293—734+1 žem.

Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. T. I. Z dziejów dawnego Uniwersytetu. Wilno. 1929, 445 p.

Працi Комiсiї для вивчування iсторiї захiдньо-руського та українського права. Вип. VI. За редакцiєю Голови Комiсiї академика Н. П. Василенка. Всеукраїнська Академiя Наук. У Київi, 1929, XLII+527+III p.

Працы Першага Зьезду Досьледчыкаў Беларускае Археолёгii i Археографii 17—18 студзеня 1926 году. У Менску, 1926, 88 p.

Rec.: Кость Харлампович. Записки Истор.-Фiл. Вiддiлу Всеукр. Акад. Наук. XX. 1928, p. 346—347.

Tauta ir Žodis. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys. V knygos. Red. prof. V. Krėvė Mickevičius. Kaunas, 1928, 4+674 p.

Запiскi Аддзелу Гуманiтарных Навук. Кнiга 3. Працы Клясы Гiсторыi. Том II. Iнстытут Беларускае Культуры. Менск. 1928, 7+496 p.

Bibliografija ir istoriografija.

Alberto Vijuko Kojalavičiaus raštų sąrašas. (Iš Estreicherio). — TK 1928 Nr. 1, p. 18—23.

Ambros Michał. Bibljografja Uniwersytetu Wileńskiego za rok 1929. — AtW VI. 1929, z. 3—4, 678—695.

Burhardt Stefan. Bibljografja do historji ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1929. — AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 696—711.

Gause Fritz. Neuere Literatur über Neuostpreussen. — Mitteilungen d. Vereins für d. Geschichte von Ost- und Westpreussen. IV. 1929/30, p. 25—33.

Іваницький С. Нове в історії міст під Магдебурзьким правом у великому князівстві Литовському. — ПКП VI, p. 486—492.

Kisinas J. stud. Prof. E. A. Volterio bibliografija. — TiŽ V, 1928, p. 361—385.

Maliszewski Edward. Bibljografja pamiętników polskich i Polski dotyczących (druki i rękopisy). Warszawa, 1928, X+447+2 p.
Rec.: K. Chodynicki. AtW V, 1928, z. 15, p. 178—181.

Pičeta V. Die weissrussische Geschichtsforschung 1922—1928. — Slavische Rundschau I, 1929, p. 661 —

Archyvai, bibliotekos, muzėjai.

Bar Adam. Indeks korespondencji Józefa Ignacego Kraszewskiego przechowywanej w zbiorach Bibljoteki Jagiellońskiej. Kraków. 1929.

B(iržiška) V. Kretingos vienuolyno biblioteka. — Bibliografijos Žinios. 1929 m. Nr. 4(10) p. 107—108.

Gizbert Studnicki Wacław. Sprawozdanie z wycieczki naukowej do Królewca. — AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 649—663.

Kantak Kamil ks. dr. Najważniejsze rękopisy franciszkańskie bibliotek wileńskich. — AtW V, 1928, z. 14, p. 175—184.

Kon Pinchas mgr. Odnaleziona część archiwum dawnego kahału wileńskiego. — AtW V, 1928, z. 15, p. 151—166.

Ružancovas A. Šis tas apie savivaldybių archyvus. — Sav. 1928 Nr. 4, p. 17—18.

R(užancovas) A. Napoleono manuskriptai Kauno miesto valdybos archyve — LA 1928 Nr. 90.

Ružancovas A. Kauno miesto valdybos archyvas. (Jo saugojimo reikalu). - Sav. 1928 Nr. 10, p. 18—19.

R(užancov)as A. Kauno miesto archyvo pertvarkymas. — Sav. 1929 Nr. 11 p. 29.

(Спрогисъ И. Я. Алфавитный указатель географическихъ названій, встрѣчающихся въ актовыхъ книгахъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Ч. I.). Indeks alfabetyczny miejscowości Dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cz. I. (Abakanowicze—Kujany). Wilno, 392 p.

(Спрогисъ И. Я.) Inwentarz b. Wileńskiego Archiwum Centralnego. Cz. I. Nr. 1—11794. Wilno, 446 p.

Album zabytków ewangelickich w Wilnie. Wilno, 1929, 8 p.+XXII tab. — Tas pat angliškai, prancūziškai, vokiškai.

Antoniewicz Włodzimierz. Muzea wileńskie. Odbitka z czasopisma „Źródła Mocy“ Nr. 4. r. 1928. Wilno, 1928, 14 p.

Padedamieji istorijos mokslai.

Bartoszewicz Kazimierz. Radziwiłłowie. Warszawa-Kraków, 1928, VIII+320 p.
Rec.: K. T. AtW VI, z. 1—2, p. 279—280.

Dobrowolska Wanda dr. Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaras-

kich. Z ustępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody bracławskiego. Przemyśl, 1926, 236 p. (Odbitka z VII Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu).

Rec.: Kazimierz Tyszkowski. AtW V, 1928, z. 15, p. 181—184.

Dobrowolska Wanda. „Ozdoby" rodu Zbaraskich. — AtW V, 1928, z. 15, p. 167—172.

Dziadulewicz Stanisław. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929.

Rec.: H. Łowmiański. AtW VI, 1929. z. 1—2, p. 280—284.

Gumowski Marjan. Wileńska szkoła medaljerska z XVI i XVII wieku. — AtW VI, 1929, z 1—2, p. 72—87+X tab.

Ilgūnas Jonas. Vyčio kilmė. Atspauda iš „Mūsų Žinyno" 1928 m. 44 nr. 22 p.

Jakubowski Jan. Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku. I. Część północna. Skala 1:1.600.000. Objasnienie do mapy. Kraków, 1928, 21 p.+1 žemėl.

Jakubowski Jan i Ptaszycki Stanisław. Meysztowiczowie herbu Rawicz". Monografja genealogiczno-historyczna, pod redakcją... Warszawa, 1929, 83 p.+1 žemėl.+1 tab.

Krikščiūnas mjr. inž. Lietuvos nuotraukų ir kartografijos istorija. — Mūsų Žinynas. 1928. XIV t. Nr. 40, p. 2—19; Nr. 41, p. 125—142.

Praistorija.

Antoniewicz W. Archeologja Polski. Warszawa, 341 p.

Arkeologiski rakumi kaiminu zemės I Rakumi Lietavas austrumos, — Latvijas Saule, 1929, Nr. 73—74 p 788—790 ir Nr. 75—76 p. 820—826.

Ehrlich Bruno. Germanen, Balten unt Slawen in Ostdeutschland in vor- und frühgeschichtlicher Zeit — Vergangenheit und Gegenwart. 19. 1929, p. 321—349.

Gaerte Wilhelm Skelettgräber zwischen Weichsel und Memel aus der römischen Kaiserzeit. Zur ostpreussischen Gotenfrage. — Mannus. VI Ergänzungsband Festgabe für den 70 jährigen Gustaf Kossinna 1928, p. 45—48

Gaerte Wilhelm Dr. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg i. Pr. 1929. VIII+406 p.+1 tab.

Jakobson F. Nachchristliche Eisenzeit Litauen. — Reallexikon der Vorgeschichte, XIII. Band, I. Lfrg. Berlin, 1928, p. 29—32+tab. 13 ir 14 (p. 21 ir 25).

Kozakevičius Juozapas. Mūsų protėvių pėdomis. (Lietuvių kilmės teorija). Panevėžys, 1928, 24 p.

Krzvwicki L. Pilkalnie na Litwie. — Studja Staropolskie, księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków, 1928, p. 154—172.

Rec.: K. Ch. AtW V, z 14, 1928, p. 212—213.

Kšivickis L. Žemaičių senovė. Kaunas — Mariampolė, 1928, 90 p.

Rec.: A. Kelmutis. LA 1928 Nr. 97; Bibliografijos Žinios 1928 Nr. 3 p 65—66.

Lemke Paul. Die Vorgeschichtsfunde der Memelniederung. — Prussia, 28 Königsberg i. Pr 1928, p. 143—147.

Račkus Aleksandras M. dr Gudonai (gotai) lietuvių tautos giminaičiai. Traktatas apie gudonų etnologiją, istoriją, gudonų viešpatavimą Italijoje ir Spanijoje, numizmatiką, kalbą, pavardes etc. Chicago, 1929, 432 p.

Rec.: A. LA 1929 Nr. 171; P. Ruseckas. LŽ 1929 Nr. 176.

Sturm Ed Bronzezeit und vorrömische Eisenzeit. Litauen. — Reallexikon der Vorgeschichte, XIII. Band, I. Lfrg. Berlin, 1928, p. 6—7+ tab. 4.

Tarasenka P. Lietuvos archeologijos bruožai. — Kultūra, 1928 Nr. 10, p. 405—410; Nr. 11, p. 461—466; Nr. 12, p. 501—505.
Tarasenka Petras Lietuvos archeologijos medžiaga. Materialien für litauische Archäologie. Kaunas. 1928, 358+XXXII+1 p. Archeologinis Lietuvos žemėlapis. Archäologische Übersichtskarte von Litauen. Kaunas, 1928.
Rec.: A. Balys. ŠD 1929 Nr. 8 p. 776—779; Vacl. Biržiška. Bibl. Žinios 1929 Nr. 4(10) p. 133; A. Mikaitis. LA 1929 Nr. 161; prof. E. Volteris. Židinys 1930 Nr. 1 p. 89—90.
Tarasenka P. Priešistorinė Lietuva. Vadovas krašto praeities tyrimo darbams. Kaunas, 1927, 142 p.
Rec.: Bibl. Žinios 1928 Nr. 1 p. 3—4.
Untulis Bronius. D-ro Jono Basanavičiaus teorija apie lietuvių tautos kilmę. — Lietuvių Tauta, IV, s. II, Vilnius, 1928, p. 227—260.
Vagners K. Daži pazistamakie pilskalni Lietava. — Latvijas Saule. 1928 Nr. 65—68 p. 713—716.
Žilinskas J. Naruišių kaukolė. (Iš Romos epochos) — TiŽ V 1928, p. 232—247.

Aktai ir memuarai.

Беларускі Архіў. Том I (XVI—XVII ст.). Менск, 1927, 267 p.
Rec.: Bibl. Žinios, 1928 Nr. 1 p. 4—5; Кость Харлампович. Записки Історично-Філологічного Відділу Всеукр. Акад. Наук. Кн. XX. Київ, 1928, p. 349—351; Л. Окиншевич. Україна, 1928 Nr. 2 p. 168—170.
Беларускі Архіў. Том II (XV—XVI ст.). Менск, 1929, 396 p.
Клименко Пилип проф. Роздільчий акт на маєтки Хоткевичівські 1587 року. — Записки Історично-Филологічного Відділу Укр. Акад. Наук. Кн. XVI. Київ, 1928, p. 216—223
Tuhan Mirza Baranowski Stefan. Z aktów wojskowych o tatarach litewskich (1782—1792). — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 202—224.
Žymesnieji popiežių liudijimai apie Vytauto Didžiojo nuopelnus Katalikų Bažnyčiai. — TK, 1929, II Nr. 7—8, p. 90—93.

Iwaszkiewicz Janusz. Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego. (Stan Uniwersytetu Wileńskiego od czasu jego reformy przez Nowosilcowa i Pelikana) 1824—1830. Wilno, 1929, 21 p. (Atmušta iš KUW I).
Obst Jan. Wspomnienia Imć Pana rotmistrza Józefa Karpowicza, powstańca z r. 1863. Spisał... Wilno, 1929, 231 p.+1 pav.
Puzynina z Günterów Gabrjela. W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815—1843. Wydali Adam Czartkowski i Henryk Mościcki. Wilno, (1928), XVIII+389 p.
Rec.: K. Chodynicki. AtW V, 1928, z. 15, p. 175—178.
Wizbor Bohdanowicz Wincenty. Szczegóły niektóre życia mojego. Wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781—1833. Do druku przygotował i przypisami uzupełnił Michał Brensztejn. — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 225—258.

Istorijos apžvalgos.

Alekna A. Lietuva ligi Liublino unijos. — „Ir eikim Lietuvos keliu". 1928.
Bruožis Klaipėdiškis Ansas. Mažoji Lietuva. Jos amžių įvykiai. Klaipėda, 1929, 43 p.
Daukantas Simanas. Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczіu 1822. Spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas, 1929, 15 nž.+214 p.
Janulaitis Augustinas. Trumpa Lietuvos istorija. — „Ir eikim Lietuvos keliu". 1928.

J o n y n a s Ig. Keli bruožai iš Lietuvos istorijos po Liublino unios. — „Ir eikim Lietuvos keliu". 1928.

J o n y n a s Ignas. Lietuvos istorija.— Mūsų Kalendorius 1930. Kaunas, 1929, p. 88—102.

K o l a n k o w s k i L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. T. I. 1377—1499. Warszawa, 1930 (1929), 484 p.

K o n o p c z y ń s k i W. Le problème baltique dans l'histoire moderne (XII.—XVII. s.). Résumés des communic. près. au VI. Congr. Intern. scient. hist. Oslo, 1928.

L u c k w a l d t Friedrich. Deutschland, Russland, Polen. Die geschichtliche Entwicklung der Ostprobleme. 2 Vortr. Danzig, 1929, 27 p.

Viduramžiai.

B e b l a v y J. dr. doc. Santykiai tarp Lietuvos ir Čekijos. — Mūsų Žodis, 1929 Nr. 1—2, p 36—42.

B i r ž i š k a Vac. Ar senovės lietuviai turėjo savo raštą. — Trimitas. 1929 Nr. 18, p. 291—293.

C h o d y n i c k i Kazimierz. Geneza i rozwój podania o zabójstwie Zygmunta Kiejstutowicza. — AtW V, 1928, z. 15 p. 79—103.

D o n n e r Gustav Adolf. Kardinal Wilhelm von Sabina Bischof von Modena. Helsingfors, 1929, XXV+449 p.

De Ecclesia Lithuana. — Jus Pontificium. 1929. fasc. IV.

F o r s t r e u t e r Kurt. Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden. — AprF V, 1928, H. 2, p. 239—261.

Rec.: Kazimierz C h o d y n i c k i. AtW VI, 1929, z. 1—2 p. 270—274; Dr. St. Z a j ą c z k o w s k i. AtW VI, 1929, z. 1—2 p. 275—279.

G e d i m i n a s - B e r ž a n s k i s - K l a u s u t i s Jonas kunigaikštis. Senovės lietuvių tikėjimas. Ką reiškia žodis „Criwe"—Krivis. Kaunas, 1928, 12 p.

G r ö l l Otto. Die Litauerfrage in Ostpreussen im Spiegel der Geschichte. — Lehrerzeitung für Ost- und Westpreussen. 59. 1928, p. 5—7.

J a n u l a i t i s Augustinas prof. Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV—XV amž. Istorijos-kritikos piešinys. Kaunas, 1928, 63 p.

Я с і н с к і Антон. Спробы крытычнага вывучэньня Кнігі Данін вялікага князя Казіміра. ПКГ II, p 153—205.

J a w o r s k i Iwo. Przywileje miejskie na prawo niemieckie w Wielkiem Księstwie Litewskiem. — Rocznik Prawniczy Wileński. Rok III, 1929, p. 48—61.

J a w o r s k i Iwo. Zarys dziejów Wilna. Wilno, 1929, 30 p.

J o n y n a s Ignas. Didysis kunigaikštis Vytautas. (Keli chronologijos duomenys). — LA 1929 Nr. 271.

K. P. k. Pirmieji lietuvių sisirėmimai su totoriais. Vilnius, 1929, 15 p.

K l a u z i s Ignas. Die Kirchenpolitik in Litauen unter Jogaila und Vytautas (1377—1421). Diss. 1929, VII+117 p.

K l y m e n k o Philipp. Die Urkunden Mindowes für den livländischen Orden. — AprF VI, 1929, H. 2, p. 201—219.

Rec.: H. Ł o w m i a ń s k i. AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 673—674.

K o l a n k o w s k i L. Kwestja litewskiej korony. — AtW V, 1928, z. 15, p. 186—187.

K o n e c z n y Feliks. Litwa a Moskwa w latach 1449—1492. („Dziejów Rosji" tom II). Wilno, 1929, XII+304+2 p.

K o n e c z n y Feliks. Wiadomość z r. 1447 o stanie ludu wiejskiego w Polsce czy na Litwie? — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 8—15.

K r a s a u s k a i t ė M. Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV Jahrhunderts. Diss. 1927.

Rec.: Dr. J. J. Mūsų Žodis, 1928 Nr. 3—4 p. 100.

Łowmiański Henryk. Przyczynki do kwestji najstarszych kształtów wsi litewskiej. — AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 293—336.

Maschke Erich. Das mittelalterische Memel im balstisch-preussischen Raum. — Mitteilungen d. Ver. f. d. Geschichte v. Ost- und Westpreussen. 2. 1928, p. 53—66.

Mortensen Hans. Die Nationalitätengrenze zwischen Alt-Preussen und Litauen. — Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. 1922, p. 53—56.

Rec.: St. Zajączkowski. AtW. VI, 1929, z. 3—4, p. 668—669.

Mortensen Hans. Die völkischen Verhältnisse der Ostseegebiete zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen. — Geographische Zeitschrift, XXX, 1924, p. 177—187.

Rec.: St. Zajączkowski. AtW. VI, 1929, z. 3—4, p. 669—670.

Panaitescu P. P. prof. Jorij (Jourg) Koriatowič prince lithuanien et la Moldavie. — Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. I. Київ, 1928, p. 462—465.

Paszkiewicz Henryk. Z dziejów Podlasia w XIV wieku. — Kwartalnik Historyczny. R. XLII, Lwów, 1928, p. 229—245.

Петунь Федір. Східня межа великого князівства Литовського в 30-х роках XV сторіччя. — Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. I. Київ, 1928, p. 165—168.

Rec.: К. Кернажыцкі. ПКГ II p. 472.

Puzinas J. Iš mūsų savivaldybių praeities. Kaunas karų sūkury iki Žalgirio kovai. — Sav. 1928 Nr. 5, p. 10—15.

Puzinas J. Kaunas nuo Žalgirio kovos iki 1812 m. — Sav. 1928 Nr. 6, p. 10—20.

Puzinas J. XIV—XV amž. Lietuvos miestai ir Magdeburgo teisė — Sav. 1929 Nr. 8, p. 10—16.

Recke. Die Beziehungen des Deutschen Ordensstaates zu Polen und Litauen. — Korrespondenzblatt des Gesamtvereins... 77. 1929, p. 148—149.

Remeika J. Der Handel auf der Memel von Anfag des 14. Jahrhunderts bis 1430. — TiŽ V, 1928, p. 386—438, ir skyrium.

Remeika J. dr. Dėl Kargės veikalo lietuvių klausimu. — LA 1929 Nr. 76.

Remeika J. dr. Dėl Kauno senovės Vytauto sukaktuvių proga.— LA 1929 Nr. 236.

Remeika J. dr. Vytautas Didysis — Kauno miesto kūrėjas ir globėjas. — LA 1929 Nr. 131.

Седзельнікаў А. Паведамленьне аб пісару Якубе. Дадатак да артыкулу А. Н. Ясінскага: „Спробы крытычнага вывучэньня Кнігі Данін в. кн. Казіміра". — ПКГ II, p. 207—208.

Skopińska Zofja. Traktat 31 sierpnia 1449 roku w świetle polityki Litwy i Moskwy w latach 1440—1453. — AtW V, 1928, z. 15 p. 108—150+1 tab.

Veryha-Darevskis A. J. Lietuvos mokesčiai XV—XVI amž. Kaunas, 1929, 51 p.

Vieštautas P. Vytautas Didysis, Lietuvos Didis Kunigaikštis, Čekijos Karalius, Lenkijos karūnos Globėjas, Rygos Arkivyskupijos Protektorius, Rusų Žemių Valdovas. Vilnius, 1930 (1929) 20 p.

Zajączkowski Stanisław. W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina. (Z powodu pracy d-ra Paszkiewicza Henryka: Z dziejów Podlasia w XVI wieku. Kwartalnik Historyczny. Rocznik XLII. Lwów, 1928, str. 229—245). — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 1—7.

Zaskevičius S. Vytautas Didysis — karys. — Mūsų Kalendorius 1930. Kaunas, 1929 p. 75—80.

Naujųjų amžių pradžia.

(ligi antrosios XVI amž. pusės)

Adamus Jan. Z zagadnień prawa Litewskiego. Lwów, 1926, 56 p. (Pamiętnik hystoryczno-prawny pod redakcyą Przemysława Dąbkowskiego, Tom II).

Rec.: Степан Борисенок. ПКП VI p. 473—486; Л. Окиншевич. Полымя, 1928, Nr. 7, p. 197—204.

Барысенак С. Ігн. Нацыянальны характар Літоускага Статуту 1529 г. — Полымя, Менск, 1927, Nr. 6 ir 7.

Rec.: Ан. Бурдзейка. ПКГ II p. 473—476.

Борисенок Степан. Списки Литовського Статуту 1529 г. — ПКП VI p. 35—109.

Борисенок Степан. Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст. (Загальна характеристика). — Праці Комисії для виучування звичаєвого права України. Вип. 3. Київ, 1928, p. 61—98.

Бурдзейка Андрэй. Земляуласьнік і земляроб па Литоускаму Статуту 1566 г. ПБДУ № 14 — 15, 1927, p. 126 — 138, ir Nr. 20, 1928, p. 89—105.

Черкаський Іринарх. Громадський (копний) суд на України-Русі XVI—XVIII в. в. ПКП IV, 1928, IX + 255 p.; V, 1928, p. 257—714.

Дружчыц Васіль. Войты і іх улада у беларускіх гаспадарскіх местах з майдэборскім правам. — ПКГ II, p. 241—298.

Gvildys J. Lietuvos švietimas praeityje. I. Lietuvos mokyklos iki jėzuitų gadynės. — Lietuvos Mokykla, 1929, Nr. 2 p. 47—56, Nr. 3 p. 113—119.

K. И. Литовскій историкъ (г. Биржишко) о князѣ Константинѣ Іоанновичѣ Острожскомъ. — Голосъ Лит. прав. епарх. 1929, Nr. 4—10, p. 35—44.

Кристеръ А. Е. проф. Духівниці XVI—XVII віку. — Юбілейний збірник на пошану акад. Д. И. Багалія. Київ, 1927, p. 491—513.

Rec.: К. Кернажыцкі. ПКГ II, p. 471.

Kuźmińska Marja dr. Olbracht Marcinowicz Gasztołd.—AtW IV, 1927, z. 13 p. 349—391; V, 1928, z. 14 p. 120—174+1 žemėl.

Лащенко Ростислав проф. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій. (Кінець). — Збірник правничої комисії при історично-філософічній секції Наукового Товариства імени Шевченка. Ч. 2. Львів, 1927, p. 1—87.

Rec.: Ір. Черкаський. ПКП VI p. 509—514; Л. Окиншевич. Полымя, 1928 № 9.

Малиновський О. О. акад. Кари майнові та кари особисті. (Нарис з історії давньо-руського, західньо-руського та українського права). Юбілейний збірник на пошану акад. Д. И. Багалія. Київ, 1927, p. 197—208.

Rec.: Ір. Черкаський. ПКП. VI, p. 508—509.

Малиновський О. акад. Стародавній державний лад східніх слов'ян і його пізніші зміни. Нариси з історії права. Київ, 1929, 185 p. (Збірник Соціяльно-Економічного Видділу Всеукр. Акад. Наук. № 26).

Пічета В. І. До історії опікунського права в литовському статуті 1529 р. — Юбілейний збірник на пошану акад. Д. И. Багалія. Київ, 1927, p. 476—490.

Rec.: К. Кернажыцкі. ПКГ II, p. 470—471.

Пичета В. И. проф. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии. Ч. I. (до конца XVI в.). Минск, 1928, 176+3 p.

Rec.: В. Дружчыц. ПКГ II, p. 469—470.

Пичэта Уладзімер. Юрыдычнае становишча вясковага насельніцтва на прыватнаўласьніцкіх землях к часу выданьня Літоўскага Статуту 1529 г. — ПКГ II, p. 375—431.

Piwarski Kazimierz dr. Niedoszła wyprawa t. z. Radoszkowicka Zygmunta Augusta na Moskwę (rok 1567—68). — AtW IV, 1927, z. 13, p. 252—286; V, 1928, z. 14, p. 85—119.

Sadowska Leokadja. Z listów do Joachima Lelewela o statucie litewskim (1815—1830). Zebrała... — AtW VI, 1929, z 3—4, p. 610—631.

Taўсталес Ак. Застаўное права. ПБДУ № 21, 1928, p. 122—128.

Товстоліс Микола проф. Суть застави за Литовським Статутом.— ПКП VI, 1929, p. 111—158.

Vieržbavičius L. dr. Lietuviai Bazelio universitete 1563 m. — LA 1929, Nr. 158.

Wysłouch Seweryn Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku. — Atw VI, 1929, z. 1—2, p. 16—46; z. 3—4, p. 337—428 + 1 žemėl. + 1 p.

Nuo antrosios XVI amž. pusės ligi XVIII amž. pabaigos.

Andruška B. kun. S. J. Prie Kauno Jėzuitų bažnyčios istorijos. — TK 1928, II, Nr. 11, p. 699—701.

Andruška B. kun S. J. Pastabos prie straipsnio „Jėzavitai Lietuvoje". — ŠD 1929, Nr. 10, p. 942—945.

Bednarski Stanisław ks. T. J. Geneza Akademji Wileńskiej. Wilno, 1929, 24 p. Atmušta iš KUW I.

Brensztejn Michał. Apteka XX Dominikanów, później Zeydlerowska „pod Labędziem" w Wilnie. Atmušta iš „Pamiętnik Wileńskiego Tow. Lekarski-go". Wilno, 1929, 4 p.

Bučys P. prof. kun. M. I. C. Alberto Vijuko Kojalavičiaus paminėjimas. — TK 1928, I, Nr. 1, p. 18—23.

Charkiewicz Walerjan. Ostatnie lata Alumnatu Papieskiego w Wilnie. — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 109—132.

Харкевіч В. З історії Папського Алумнату в Вильне. — Записки чина св. Василія В. Т. III, 1929, p. 552—562. [Tarp ko kita išspausdinta: „Cathalogus Personarum Collegii Pontificii Vilnensis (1793—1799).]

Doubek Franz A. Beiträge zur Geschichte des Deutschtums in Wilda. Sonder-Abdruck aus Heft 17. der Deutschen Wissenschaftlichen Zeitschrift für Polen. Pozen, 1929, p. 123—148. [Išspausdinta 1742—1839 metų Vilniaus cino liejėjų cecho knyga].

Rec.: M. Łowmiańska. AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 671—672.

Грамонъ Антуанъ. Изъ исторіи Московскаго похода Яна Казимира (1663—1664 г. г.) Переводъ графини Н. Г. Муравьевой. Подъ редакціей съ предисловіемъ и примѣчаніями профессора И. И. Лаппо. Юрьевъ, 1929.

Gvildys J. Lietuvos švietimas praeityje. — Lietuvos Mokykla, 1929, Nr. 4, p. 164—167; Nr. 11-12, p. 363—377.

Yčas J. prof. dr. Iš liūdnos praeities. — Mūsų Žodis, 1928, Nr. 1, p. 27—31.

Yčas Jonas prof. dr. Radvilų darbai Kėdainiuose. — LA 1929, Nr. 181.

Janulaitis Augustinas prof. Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime. (Liet. Univ. Teisių fakulteto darbai, IV knygos II tomas). Kaunas, 1927, 171 p.

Rec.: Bibliografijos Žinios 1928, Nr. 1, p. 4.

Kažukauskas Rokas tėvas O. F. M. Iš Kauno bažnyčių istorijos. — TK 1928, II, Nr. 10, p. 569—575.

Кернажыцкі Канстантын. Гаспадарка староствaў на Беларусі і эканомічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII сталецьця. — ПКГ II, p. 1—94.

Kościałkowski Stanisław. Z literatury polemiczno-sądowej XVIII w. Studjum historyczno-bibljograficzne na tle sprawy Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego w latach 1780—84. — AtW V, 1928, z. 15, p. 1—78.

Kuzmickis Z. Jėzavitai Lietuvoje. — ŠD 1929, Nr. 6, p. 513—520.

Лаппо И. И. Къ исторiи русской старопечатни. Виленская Типографiя Мамоничей. — Сборникъ Русскаго Института въ Прагѣ. 1929, p. 161—184.

Лаппо И. Къ вопросу о первомъ изданiи Литовскаго Статута 1588 года. TiŽ V, 1928, p. 170—214.

Лаппо И. проф. Литовско-русское государство въ составѣ Рѣчи Посполитой. — Научные труды Русскаго Народнаго Университета въ Прагѣ. Т. II, 1929, p. 63—76.

Łowmiańska Marja. Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku. Wilno, 1929, 1 + 200 + 1 p. + 1 žemėl.

Modelski T. E. Przywilej na starszeństwo cygańskie z r. 1703. — AtW VI, 1929, z. 3—4, p. 583—588.

Пiчета Володимир проф. Крестьяне тяглые во второй половине XVI века в веліком княжестве Литовском. (Количество в тягло). — Ювiлейний збiрник на пошану акад. М. С. Грушевського. I. Київ, 1928, p. 169—175.

Rec.: К. Кернажыцкi. IIКГ II, p. 471—472.

Poplatek J. ks. Alumnat papieski w Wilnie. — Źródła Mocy. R. II, 1929, Wilno, z. 4, p. 44—60.

Poplatek Jan ks. T. J. Powstanie Seminarjum Papieskiego w Wilnie. (1582—1585). — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 47—71 + 1 pav.; z. 3—4, p. 429—455.

Puzinas J. Iš Kauno bažnyčių istorijos. — Sav. 1928, Nr. 11, p. 10—16; Nr. 12, p. 10—17; 1929, Nr. 1, p. 9—18.

Puzinas J. Iš mūsų savivaldybių istorijos. — Sav. 1928, Nr. 8, p 11—20; Nr. 9, p. 9—19.

Reitelaitis Jonas kun. Veisiejai. (Monografija). — TiŽ V. 1928, p. 248—307.

Rodkiewiczówna Janina. Cech introligatorski w Wilnie. Zarys historyczny. Wilno, 1929, 2 + 56 p.

Ruškys P. kun. Kretingos vienuolynas. (Istoriškas piešinėlis). — TK 1928, I, Nr. 2, p. 61—72; Nr. 3, p. 125—135.

Slonimskis S. Материалы по истории медицины в Литве. — TiŽ V, 1928, p. 511—561.

Sosis I. D. Žydų seimas Lietuvoje ir Gudijoje ir jo įstatymų leidžiamasis darbas (1623—1761) einant jo protokolais. [Žydų kalba]. — Zeitschrift, Mensk, 1928, t. II—III, p 1—72, reziumė vokiškai p. V.

Rec.: I. I. Раурэбэ. — IIКГ II, p. 476—477.

Starczewski Eugenjusz. Widma przeszłości. Szkice hystoryczne. Wyd. pośmiertne z przedmową Bolesława Lutomskiego. Kraków, 1929, 562 p. + 1 tab. [Tarp ko kita yra: Radziwiłł „Panie Kochanku" Józef i Szymon Kossakowscy].

Šinkūnas P. Kėdainių miesto istorija. Kaunas, 1928, IV + 100 p. + 1 žemėl.

Rec: Vacl. Biržiška. Bibl. Žinios 1929, Nr 4 (10), p. 133—134; J. Balys. ŠD, 1928. Nr. 11, p. 1502—1504; Petras Ruseckas. LA 1929, Nr. 34.

Š. P. Kėdainių nelaimės. — LŽ 1929, Nr. 121.

Šliūpas Jonas dr. Reformatų bažnyčia Lietuvoje Radvilų laikais. Biržai, 1929, 36 p. (Atsp. iš „Mūsų Žodžio" 1929 m., Nr. 1-2, p. 3—36).

Rec.: Vacl. Biržiška. Bibl. Žinios. 1929, Nr. 4 (10), p. 134—135.

Totoraitis J. dr. kun. M. I. C. Albertas Vijukas Kojalavičius. (1609—1677). — TK, 1928, I, Nr. 1, p. 15—18.

Urbański Jan-Nieczuja. Loże masońskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Polskiej w XVIII w. Warszawa, 1929, 18 p. (Odbitka z Księgi pomiątkowej ku uczczeniu... prof. M. Handelsmana).

Venckus D. Lietuvos-lenkų mokykla ir jos drausmė XVIII amžiuje. — ŠD 1929, Nr. 11, p. 1096—1099.

Wieczorek Władysław. Z dziejów ustroju rolnego Wielkiego Księstwa litewskiego w XVIII w. Poznań, 1929, 2 + 120 p. (Odbitka z

VI tomu Prac Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk).

Višnicer M. dr. Žydų cechų struktūra Lenkijoje, Lietuvoje ir Gudijoje 17 ir 18 amžiuose. [Žydų kalba]. — Zeitschrift. Mensk, 1928, t. II–III, p. 73—88, reziumė vokiškai p. V—VI.

Rec.: I. I. Раурэбэ. ІІКГ II, p. 477.

Wotschke Theodor. Georg Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen. Königsberg i. Pr., 1928, 191 p.

Rec.: Krauske Otto. AprF VI, 1929, H. 2, p. 305—307.

Забела Тодар. Панская гаспадарка на Беларусі і быт падданага сялянства ў другой палове XVIII сталецьця. — ІІКГ II, p. 95—152.

Забела Т. І. Земляўласьнік и земляроб по Статуту Литоўскаму 1588 г. — ІІБДУ, 1928, № 20, p. 152—171.

Żabko-Potopowicz Antoni. Praca najemna i najemnik w rolnictwie w Wielkiem Księstwie Litewskiem w wieku osiemnastym na tle ewolucji stosunków w rolnictwie. Warszawa, 1929, 246 p.

XIX-XX amž.

Akiras. Anykščiai. Kaunas, 1928, 80 p.

Rec.: A. P—kus. LA 1928, Nr. 172.

Brensztejn Michał. Filomata w Krożach (Jan Sobolewski) 1821—1823. Wilno, 1929, 30 p. (Atmušta iš KUW I).

Charkiewicz Walerjan. Zmierzch Unji Koscielnej na Litwie i Białorusi. Słonim, 1929, 4 + 158 + 2 p.

Rec.: P. Gaučys. Židinys, 1929, Nr. 10, p. 282—283.

Chodynicki Kazimierz. Szkoła w Cuneo w oświetleniu zeznań składanych przed Wileńską komisją śledczą, podał... — AtW V, 1928, z. 14, p. 185—206. (Aktai).

Galaunė Paulius. Vilniaus Meno Mokykla (1793—1837). Jos istorija, profesoriai ir mokiniai. Kaunas, 1928, 130 p. + 44 tab.

Rec.: Bibl. Žinios, 1928, Nr. 3, p. 65.

Janulaitis Augustinas. Apsimetęs išdaviku. (Epizodas iš 1831 m. revoliucijos Vilniuje). — Moksleivių Varpai. 1928, Nr. 4, 5 ir 6.

Janulaitis Augustinas prof. Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817—1819 m.). Lapas iš socialės Lietuvos istorijos. Kaunas, 1929, 112 p.

Janulaitis Augustinas prof. Užnemunė po Prūsais (1795—1805 m.). Kaunas, 1928, XII + 404 p. + 1 žemėl.

Kon P. Dawny Uniwersytet Wileński a Żydzi. I. Zabiegi Uniwersytetu o utworzenie szkoły początkowej dla Żydów w Wilnie w latach 1808—1820. Wilno, 1926.

Rec.: Arcimowiczowa. Alma Mater Vilnensis, 1929, zesz. 8, p. 165.

Kozłowska-Studnicka Janina. Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej. Wilno, 1929, 17 p. (Atmušta iš KUW I.).

Kzm. Zg. Rusijos švietimas XIX amž. pradžioje. Vilniaus universitetas ir lietuvių pozicijos šalia rusų ir lenkų. — ŠD 1928, Nr. 10, p. 1289—1295.

Matusas J. kun. Blaivybės brolijos Lietuvoje. Minint 70 metų (1858—1928) jų įvedimo sukaktuves. — TK 1928, I, Nr. 4, p. 194—202.

Modelski T. E. Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historji w Wilnie. — AtW VI, 1929, z. 1—2, p. 167—201; z. 3—4, p. 486—582.

Mrozowska H. Projekt wprowadzenia Tow. Kred. Ziemsk. w Wilnie w r. 1830.—Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej profesora Marcelego Handelsmana. Warszawa, 1929.

Müller August dr. Die preussische Kolonisation in Nordpolen und Litauen (1795—1807). Berlin, 1928, 204 p. + 1 tab. + 3 žemėl.

Пiчэта У. I. Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусi ў мiнулым. — ПБДУ Nr. 19, 1928, p. 3—19.
Pigoń Stanisław. Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie. Wilno, 1929, VIII + 167 + 1 p.
Puzinas J. Iš savivaldybių istorijos. Kaunas nuo 1812 metų iki šių dienų. — Sav. 1928, Nr. 7, p. 9—16.
Puzinas J. Iš Šiaulių miesto istorijos. — Sav. 1929, Nr. 2, p. 6—14; Nr. 3, p. 9—17; Nr. 4, p. 6—13; Nr. 5, p 11—19; Nr. 7, p. 3—9; Nr. 9, p. 8—13.
P—as J. Kauno susisiekimas seniau ir dabar. — Sav. 1929, Nr. 5, p. 10—15.
Ružancovas A. Iš 1831 m. sukilimo atgarsių. (Iš Kauno miesto archyvo). — Sav. 1929, Nr. 10, p. 25.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Rusų talkininkų pretenzija. [Iš 1831 m. sukilimo]. — Sav. 1928, Nr. 8, p. 23.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Lietuviškas atsišaukimas 1905 metų byloje. — Sav. 1929, Nr. 5, p. 7—10.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Miesto sodas 1866—1877 metais. — Sav. 1929, Nr. 11, p. 16—17.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Miesto valdybos tarnautojai 1906 metais. — Sav. 1929, Nr. 5, p. 10—11.
Ružancovas Aleksandras. Iš Kauno miesto archyvo. Nepavykęs žydų ištrėmimas. — Sav. 1929, Nr. 2, p. 14—16.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Pastočių mokesnis iš „lenkiškos kilmės" gyventojų 1863—1865 metais. — Sav. 1928, Nr. 6, p. 20—21.
Ružancovas A Iš Kauno miesto archyvo. Piliečių ugniagesių komanda. Formališkas atsakymas. — Sav. 1928, Nr. 9, p. 16—18.
Ružancovas Aleksandras. Iš Kauno miesto archyvo. Rotušės baldų išaikvojimas. — Sav. 1929, Nr. 12, p. 9—11.
Ružancovas A. Iš Kauno miesto archyvo. Teatras Kauno rotušėje [1864—1869 m.]. — Sav. 1928, Nr. 11, p. 22.
Ružancovas Aleksandras majoras. Iš Kauno miesto valdybos archyvo 1812—1813 metų bylų. — KA IV, 1928, p. 98—108. [Dokumentai].
Ružancovas A. mjr. Iš Kauno miesto valdybos archyvo 1864—1865 metų bylų. — KA V, 1929, p 317—320.
Ružancovas A. majoras. Iš mūsų krašto ugniagesybos istorijos. Gubernatoriaus revizija 1841 m. Kauno ugniagesių įrankiai 1833 metais. — Lietuvos Gaisrininkas, 1928, Nr. 2—3, p. 5—6.
Ružancovas A. Pirmos gatvių iškabos Kaune. — Diena, 1929, Nr. 56.
Ružancovas A. Rusų botagas Kauno miesto archyve. — Naujasis Žodis, 1928, Nr. 10.
Ružancovas A. Rusų valdžios karas su žydiškais rūbais. — Lietuva, 1928, Nr. 8
Ružancovas A. majoras. Vilniaus karo apygarda 1877—1878 metų kare. (Kai kurie skaitmenų duomenys). — KA IV, 1928, p. 223—227
Steponaitis Vytautas. Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m. — KA V, 1929, p. 321—345.
Steponaitis Vyt. Iš Kauno gubernatoriaus archyvo bylų [1905 m.] — KA IV, 1928, p, 228—242.
Svilas mjr. Napoleono karas Lietuvoje. — KA IV, 1928, p 81—97.
Szczerbicki Edward. Rok 1831 w powiecie oszmiańskim. — Rocznik Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie. Rok szkolny 1926/27, p. 1—60.
Rec.: B. B. AtW V, 1928, z. 14, p. 207—208.
Totoraitis J. prof. dr. Zanavykų istorija. Marijampolė, 1929, 104 p.
Rec.: Vacl. Biržiška. Bibl. Žinios, 1929, Nr. 4 (10), p 135; A. M. LA 1929, Nr. 182.

Trzebiński S. Krótka wiadomość o dziejach Uniwersytetu Wileńskiego i Wileńskiej Akademji Medyko-Chirurgicznej (1779—1842). Wilno, 1929, 18 p.

Waga K. Projekt Katedry języka litewskiego w dawnym Uniwersytecie Wileńskim.—Przegląd Wileński. R. XII, 1929, zesz. 17, p. 2—5.

Żongołłowicz Bronisław. Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego 1792—1802. — Rocznik prawniczy Wileński. R. I. Wilno, 1925, p. 194—232.

Rec.: K. Ch. AtW V, 1928, z. 14, p. 208—211.

K. Jablonskis.

Lietuvos Istorijos Draugijos Įstatai.

§ 1. Draugijos vardas yra: Lietuvos Istorijos Draugija.

§ 2. Draugijos tikslas yra tyrinėti ir plėsti istorijos mokslai Lietuvoje, ypač atsižvelgiant į lietuvių tautos istoriją.

§ 3. Draugijos darbo plotas yra visa Lietuva. Jos būstinė yra Lietuvos sostinėje.

§ 4. Savo tikslui pasiekti draugija:

a) daro susivažiavimus, kongresus, pasikalbėjimus, paskaitas ir t. t.;
b) leidžia žurnalus, knygas ir kitokius rašinius ir spaudinius;
c) palaiko ryšius su kitomis organizacijomis, siekiančiomis nurodyto § 2 tikslo, tiek Lietuvoje tiek užsieniuose.

§ 5. Draugija gali turėti kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, ieškoti ir atsakyti teisme.

§ 6. Draugija susideda iš garbės narių, tikrųjų narių ir narių rėmėjų.

§ 7. Tikraisiais Draugijos nariais gali būti asmens, kurie tyrinėja istoriją.

§ 8. Garbės nariais gali būti asmens, daug pasidarbavę istorijos ir ypač Lietuvos istorijos srityje arba paaukoję žymių lėšų Draugijos užsibrėžtiems tikslams siekti.

§ 9. Nariais rėmėjais gali būti asmens, pritarią Draugijos tikslams ir sutinką kasmet mokėti Draugijos nustatytus įnašus.

§ 10. Draugijos tikruosius narius ir narius rėmėjus priima Draugijos valdyba, jiems pareiškus raštu apie savo norą įstoti į Draugiją.

§ 11. Garbės narius priima Draugijos visuotinis susirinkimas, valdybai pasiūlius, dviejų trečdalių tikrųjų draugijos narių, visuotinin susirinkiman atvykusių, dauguma.

§ 12. Del nepriėmimo Draugijon galima skųstis visuotiniam Draugijos susirinkimui.

§ 13. Draugijos tikruosius narius ir narius rėmėjus pašalinti iš Draugijos gali visuotinis Draugijos susirinkimas, valdybai pasiūlius, dviejų trečdalių tikrųjų draugijos narių, visuotinin susirinkiman atvykusių, dauguma.

§ 14. Kiekvienas Draugijos narys gali bet kuriuo laiku iš Draugijos išeiti, pranešęs apie tai Draugijos valdybai raštu, bet įmokėtų įnašų iš Draugijos negauna.

§ 15. Draugijos tikrieji nariai ir nariai rėmėjai moka po 25 litus nario mokesnio metams.

§ 16. Draugijos garbės nariai ir įmokėję nario mokesnį tikrieji nariai ir nariai rėmėjai nemokamai gauna eilinius Draugijos leidinius ir nemokamai dalyvauja Draugijos rengiamose paskaitose ir, be to, gauna savo kaina kitus Draugijos leidinius.

§ 17. Draugijos valdyba susideda iš penkių narių, visuotinio narių susirinkimo renkamų vieniems metams. Ji susideda iš pirmininko, jo pavaduotojo, sekretoriaus, kasininko ir knygininko.

Ligi pirmojo visuotinio Draugijos narių susirinkimo Draugijos valdybos pareigas eina jos steigėjai.

§ 18. Vienam kuriam valdybos nariui pasitraukus, valdyba turi teisės kooptuoti jo vieton kitą Draugijos narį.

§ 19. Draugijos valdyba:

a) vykdo visus Draugijos užsibrėžtus tikslus,
b) priima Draugijos narius,
c) šaukia visuotinius Draugijos susirinkimus, metinius ir nepaprastus,
d) duoda susirinkimui savo metų darbų apyskaitą,
e) sudaro reikalingas Draugijos darbams sąmatas,
f) valdo Draugijos turtą,

§ 20. Savo nutarimus valdyba daro balsų dauguma.

§ 21. Metiniai visuotiniai Draugijos susirinkimai šaukiami kasmet Draugijos darbo metų pradžioje.

Pirmasis visuotinis Draugijos susirinkimas turi būti sušauktas ne vėliau kaip per pusmetį įregistravus Draugijos įstatus.

§ 22. Apie visuotinio Draugijos susirinkimo vietą ir laiką visiems Draugijos nariams valdyba praneša spaudoj pirm dviejų savaičių.

§ 23. Visuotiniame Draugijos susirinkime dalyvauti gali visi Draugijos garbės nariai, tikrieji nariai ir nariai rėmėjai.

§ 24. Sprendžiamąjį balsą turi garbės nariai ir tikrieji nariai, įsimokėję nario mokesnį ištisai ligi einamųjų metų, o visi kiti nariai teturi patariamąjį balsą.

§ 25. Visuotinis susirinkimas yra teisėtas, jei jame dalyvauja ne mažiau kaip pusė turinčių balsą tikrųjų ir garbės narių, gyvenančių Draugijos būstinėje.

§ 26. Nesusirinkus pakankamam narių skaičiui, ne vėliau kaip per dvi savaiti šaukiamas kitas visuotinis Draugijos susirinkimas, kuris yra teisėtas susirinkus bet kuriam narių skaičiui.

§ 27. Visuotinį susirinkimą veda jo išrinktas prezidiumas.

§ 28. Visuotinis susirinkimas:

a) peržiūri ir tvirtina valdybos apyskaitą ir sąmatas;
b) renka Draugijos valdybą ir revizijos komisiją;
c) sprendžia skundus dėl Draugijos narių priėmimo arba nepriėmimo;
d) pašalina Draugijos narius;
e) renka Draugijos garbės narius;
f) sprendžia klausimus apie Draugijos nekilnojamojo turto įgijimą, perleidimą ir suvažymus;
g) esant reikalui, keičia Draugijos įstatus, ir
h) likviduoja Draugiją.

§ 29. Draugijai atstovauja valdybos pirmininkas arba jo pavaduotojas ir sekretorius.

§ 30. Draugijos lėšas sudaro:

a) Draugijos narių mokesniai,
b) pašalpos, aukos, pelnas iš Draugijos ruošiamų paskaitų, leidinių, palikimai, įvairūs užrašymai ir t. t.

§ 31. Draugijos darbo metai yra akademiniai mokslo metai.

§ 32. Draugijos įstatai gali būti pakeisti visuotinio Draugijos susirinkimo nutarimu, $^2/_3$ atvykusių susirinkiman narių dauguma.

§ 33. Draugija gali būti likviduota visuotinio Draugijos susirinkimo nutarimu, $^2/_3$ atvykusių susirinkiman narių dauguma, jei susirinkiman yra atvykę ne mažiau kaip du trečdaliu gyvenančių vietoje Draugijos narių.

§ 34. Draugiją likvidavus, visas jos turtas pereina Lietuvos Universiteto humanitarinių mokslų fakultetui.

§ 35. Draugija turi antspaudą su užrašu: „Lietuvos istorijos draugija“.

Steigėjai:
Prof. *Augustinas Janulaitis.*
Pulk. - leit. *P. Tarasenka.*
K. Jablonskis.
Prof. *Vaclovas Biržiška.*
Ig. Jonynas.

Įregistruota Kauno miesto ir apskrities Viršininko raštinėje 1929. V. 6. Draugijų registre Nr. 1272.

TURINYS.